OBDOBJA 39

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko
Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik

Obdobja 39

Slovenščina – diskurzi, zvrsti in jeziki med identiteto in funkcijo

Ljubljana 2020

Obdobja 39
SLOVENŠČINA – DISKURZI, ZVRSTI IN JEZIKI MED IDENTITETO IN FUNKCIJO
ISSN: 1408-211X

Urednica: Jerca Vogel
Recenzenti: Aleksander Bjelčevič, Mateja Jemec Tomazin, Mihaela Knez, Simona Kranjc, Mojca Kumin Horvat, Tina Lengar Verovnik, Vesna Mikolič, Mladen Pavičić, Darja Pavlič, Simona Pulko, Vera Smole, Mojca Smolej, Marko Stabej, Hotimir Tivadar, Jerca Vogel, Saška Štumberger, Andreja Žele
Lektorja izvlečkov in prispevkov v tujem jeziku: David Limon, Mila Vujević
Tehnični urednik: Matej Klemen
Korekture: avtorji, Matej Klemen, Mateja Lutar
Prelom: Miro Pečar
Oblikovanje ovitka: Metka Žerovnik

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2020. Vse pravice pridržane.

Založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani
Izdal: Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko
Za založbo: Roman Kuhar, dekan Filozofske fakultete
Ljubljana, 2020
Prvi natis
Naklada: 350 izvodov
Tisk: Birografika Bori, d. o. o.
Cena: 15 EUR

Izdajo monografije sta omogočila Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport RS ter Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.6'276(082)

SLOVENŠČINA - diskurzi, zvrsti in jeziki med identiteto in funkcijo / [urednica Jerca Vogel] ; [izdal] Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik. - 1. natis. - Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2020. - (Obdobja, ISSN 1408-211X ; 39)

ISBN 978-961-06-0388-7
1. Vogel, Jerica
COBISS.SI-ID 33858563

VSEBINA

Jerca Vogel
SLOVENŠČINA – DISKURZI, ZVRSTI IN JEZIKI MED IDENTITETO IN FUNKCIJO ... 9

SLOVENŠČINA V MEDIJSKEM PROSTORU

Marko Stabej
SLOVENŠČINA, KONTINUUM ... 19

Špela Antloga
VLOGA METAFOR IN METAFORIČNIH IZRAZOV V MEDIJSKEM DISKURZU: ANALIZA KONCEPTUALIZACIJE *BOJA* ... 27

Katarzyna Bednarska
KOLEKTIVNI SPOMINI NA OBDOBJE DRUGE SVETOVNE VOJNE: DISKURZIVNA ANALIZA POROČANJA O KONCERTU *NOSIL BOM RDEČO ZVEZDO* ... 35

Tina Lengar Verovnik
SLOVENŠČINA V RADIJSKIH PROGRAMIH NA AVSTRIJSKEM KOROŠKEM: ODSLIKAVA SODOBNE SOCIOLINGVISTIČNE PODOBE PROSTORA ... 43

Mojca Smolej
PROSTI BESEDNI RED: OBRAVNAVA PRIMEROV V IZBRANIH PUBLICISTIČNIH BESEDILIH ... 51

Slovenščina v oglaševanju

Eva Sicherl
PREKRIVANKE V SLOVENSKEM JEZIKU OGLAŠEVANJA ... 59

Sonja Starc
VREDNOTENJE V REKLAMI IN ANTIREKLAMI: PRIMER ALKOHOLNIH IN TOBAČNIH IZDELKOV ... 67

Slovenščina na spletu

Ina Poteko
NASLOV CHALLENGE: JEZIKOVNA PODOBA NASLOVOV SLOVENSKIH VIDEOPOSNETKOV NA YOUTUBU ... 79

Kristina Pahor de Maiti, Darja Fišer, Nikola Ljubešić, Tomaž Erjavec
ANALIZA KAZALNIH ZAIMKOV V DRUŽBENO NESPREJEMLJIVIH SPLETNIH KOMENTARJIH ... 89

SLOVENŠČINA V ZNANOSTI

Andreja Žele
SLOVENŠČINA V SODOBNI SLOVENSKI ZNANOSTI ... 103

Jelena Konicka
SAMOSTALNIKI PLURALIA TANTUM V SLOVENŠČINI IN LITOVŠČINI: KONTRASTIVNA PRIMERJAVA ... 111

Duša Race
SPLOŠNI RAZLAGALNI SLOVAR KOT POKAZATELJ KOMUNIKACIJSKE NORME V SLOVENSKEM JEZIKU ... 121

Maria Wacławek, Maria Wtorkowska
POMEN IZBIRE ANKETIRANCEV PRI JEZIKOSLOVNIH RAZISKAVAH: V KROGU SLOVENSKO-POLJSKIH STEREOTIPOV ... 129

Slovenščina v pravnih besedilih

Mateja Jemec Tomazin
PRAVNI JEZIK IN PRAVNA TERMINOLOGIJA KOT DEL PRAVNE (NE)VARNOSTI 139

Mojca Schlamberger Brezar
SLOVENŠČINA V PREVODIH PRAVNIH AKTOV EVROPSKE UNIJE OD ZAČETKA DO DANES 145

SLOVENŠČINA V ŠOLI

Jezik kot izraz identitete

Simona Pulko, Melita Zemljak Jontes
SLOVENŠČINA KOT ODRAZ IDENTITETE SREDNJEŠOLCEV NA DVOJEZIČNEM SLOVENSKO-MADŽARSKEM OBMOČJU 155

Marko Ljubešić
JEZIČNA INTERKULTURALNOST BUDUĆIH UČITELJICA/UČITELJA MATERINSKOGA JEZIKA: HRVATSKI PRIMJER 165

Martina Rodela
ENAKOST GLEDE NA SPOL IN SOCIALNI POLOŽAJ Z VIDIKA MEDOSEBNE METAFUNKCIJE V UČBENIKIH ZA SLOVENŠČINO KOT MATERINŠČINO V OSNOVNI ŠOLI 175

Učiteljev govor in stališča do jezika

Barbara Baloh
MNENJA VZGOJITELJEV O RAZVIJANJU SPORAZUMEVALNE ZMOŽNOSTI V VRTCU . 185

Lara Godec Soršak, Mira Metljak
MNENJE BODOČIH UČITELJEV (RAZREDNEGA POUKA) O RABI SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA PRI POUKU 195

Mojca Stritar Kučuk
STRPNOST ZA KATEDROM: SLOVENSKI VISOKOŠOLSKI UČITELJI IN JEZIKOVNA RABA V VISOKEM ŠOLSTVU 205

Maja Šebjanič Oražem
SPORAZUMEVALNA ZMOŽNOST IN KOMUNIKACIJSKE SPRETNOSTI UČITELJEV ZAČETNIKOV 217

Izkušnje in stališča učencev

Maja Bitenc
IZKUŠNJE IN STALIŠČA GLEDE JEZIKOVNE RABE V ŠOLSKEM IN OBŠOLSKEM PROSTORU 225

Jerca Vogel
VPLIV PREVLADUJOČEGA NEKNJIŽNEGA GOVORA NA RAZVIJANJE SPORAZUMEVALNE ZMOŽNOSTI V KNJIŽNEM JEZIKU 233

Slovenščina v stiku z drugimi jeziki

Katarina Gomboc Čeh
DELO JEZIKOVNEGA ASISTENTA ZA SLOVENŠČINO V OKVIRU MANJŠINSKEGA SREDNJEŠOLSKEGA IZOBRAŽEVANJA NA TRŽAŠKEM 245

Marina Jajić Novogradec
SLOVENSKI KAO MANJINSKI JEZIK U HRVATSKOM OBRAZOVNOM SUSTAVU 253

Nagisa Moritoki Škof, Kristina Hmeljak Sangawa
TEČAJ SLOVENŠČINE ZA GOSTUJOČE JAPONSKE ŠTUDENTE KOT SPODBUDA K RAZMISLEKU O VLOGAH JEZIKA 261

SLOVENŠČINA V UMETNOSTI

Milena Mileva Blažić, Kasilda Bedenk
SLOVENŠČINA V (MLADINSKI) KNJIŽEVNOSTI: NA PRIMERU ROMANA EVALDA FLISARJA *MOGOČE NIKOLI* (2007) 271

Irena Avsenik Nabergoj
SVETO PISMO V PRIDIGI NA SLOVENSKEM: PRIMERI PRIDIG JANEZA SVETOKRIŠKEGA IN JANEZA ZUPETA 281

Milena Mileva Blažić, Kasilda Bedenk
SLOVENŠČINA V (MLADINSKI) KNJIŽEVNOSTI: VLOGA IN POMEN ČAROBNIH BESED V PRAVLJICAH 289

Ana Bogataj
MEDMETI IN NJIHOVA RABA V SLOVENSKEM STRIPU 301

Mihaela Koletnik
NAREČNA PODOBA LAINŠČKOVIH »VERZUŠEV« 311

JEZIK KOT IZRAZ KOLEKTIVNE IN OSEBNE IDENTITETE

Nataša Gliha Komac
SLOVENSKI JEZIK S PERSPEKTIVE UPORABNIKOV SLOVENSKEGA JEZIKA V ITALIJI 319

Jadranka Cergol
IZBIRA JEZIKA PRI AVTORJIH MLAJŠE GENERACIJE SLOVENCEV V ITALIJI 331

Francka Premk
KLJUČ, KI VRATA VSA ODPIRA: PRENESENI POMENI, DISKURZI V FUNKCIJI CELOVITOSTI IN NJIHOVA IDENTITETNA VLOGA PRI MARJI BORŠNIK IN JANEZU PREMKU 337

Marija Stanonik
»LAHKO PRAVIM, DA SEM TUDI JAZ V RESNICI EN SLOVENC!«: FRANCOSKI PRINC O SLOVENŠČINI V SVOJEM OTROŠTVU 347

Mojca Šorli
JEZIKOVNA SREDSTVA V FUNKCIJI VREDNOTENJA: DEJSTVA IN IMPLIKACIJE O *FEMINIZACIJI* 359

SLOVENŠČINA – DISKURZI, ZVRSTI IN JEZIKI MED IDENTITETO IN FUNKCIJO

Razmerja med jeziki, jezikovnimi zvrstmi in diskurzi se v slovenskem prostoru v zadnjih desetletjih bistveno spreminjajo. Med družbenimi procesi, ki vplivajo na spreminjanje jezikovne prakse, velja omeniti predvsem na eni strani globalizacijo z zavestjo o večkulturnosti, s katero se ne srečujemo zgolj na makro- oz. medjezikovni ravni, temveč tudi na mikro- oz. znotrajjezikovni ravni, in na drugi strani vedno večjo spremenljivost in fluktualizacijo individualnih in kulturnih življenjskih prostorov in stilov, značilni za t. i. postmoderno družbo. Če se je torej posameznik tradicionalno umeščal v določeno družbeno skupino, ki ga je opredeljevala kot govorca zanjo značilne različice slovenščine, danes sočasno postaja član številnejših in raznovrstnih družbenih (socialnih, starostnih, poklicnih, interesnih, geografskih …) skupin. Z vstopom v vsako od njih v svoj osebni govorni repertoar sprejema nove jezikovne zvrsti, njihove različice in diskurze, ki v določenih vlogah in kontekstih postajajo njegovo identitetno sidro. Spreminjanje in spremenljivost jezikovnega okolja, v katerem različne zvrsti stopajo na področja, ki so bila v skladu s strukturalistično teorijo opredeljena kot prostor knjižnega jezika, ter v katerem se pojavljajo novi diskurzi in nove zvrsti, tako od »tradicionalnih« kot od »novih« družbenih skupin in njihovih govorov zahtevata ponovno vzpostavljanje, potrjevanje ali preurejanje razmerij, od posameznika pa vedno večjo občutljivost za izbiro ustreznega jezika, zvrsti in diskurza v raznovrstnih kontekstih.

Marko Stabej v uvodnem prispevku *Slovenščina, kontinuum* tako ugotavlja, da norma oz. standard pomagata pri odločanju o tem, ali neka komunikacijska pojavnost sodi v množico (zvrst, diskurz, žanr), v katero se glede na sporočevalčev namen želi umestiti. To, ali jo bodo prejemniki vanjo tudi uvrstili, pa je odvisno ne zgolj od formalnih meril, temveč tudi od družbenih razlogov in spremenljivih okoliščin. Če želimo razčlenjevati jezikovni kontinuum, moramo torej upoštevati tako hitro spreminjajoče se jezikovne prakse kot večrazsežnost in večfunkcijskost vsakega govornega dogodka. V razpravah, zbranih v monografski publikaciji, smo zato skušali na novo pretresti razmerja med diskurzi, zvrstmi in jeziki v sodobnem slovenskem jezikovnem prostoru. Razmislek o tem, kako govorci z njihovo izbiro izražajo identiteto in uresničujejo različne funkcije, pa smo umestili na tipična področja osebnega, formalnega in javnega življenja, tako da so razprave razvrščene v pet poglavij: *Slovenščina v medijskem prostoru*, *Slovenščina v znanosti*, *Slovenščina v šoli*, *Slovenščina v umetnosti* ter *Jezik kot izraz kolektivne in osebne identitete.* S tem smo skušali jezikovno dogajanje in pojave umestiti v širši okvir, ki bi omogočil izhodišča za razmislek o potrebi po diskurzivni prožnosti ter kritični izbiri jezikov, diskurzov in zvrsti.

V pogosto najbolj izpostavljenem **prostoru medijev** oz. javnega govora, namenjenega najširši, interesno, starostno in ideološko raznovrstni množici, se, kot kažejo razprave, jasno izraža spreminjanje sociolingvističnega položaja v zadnjih desetletjih

ter morda kažejo smeri razvoja v prihodnjih. Prispevki namreč že ob analizi novinarskih besedil opozarjajo, da se skozi izbiro jezika, diskurza in jezikovnih sredstev ob informativnost vse pogosteje enakovredno ali celo prevladujoče postavlja želja po prepričevanju oz. oblikovanju stališč. Katarzyna Bednarska tako analizira različne kolektivne spomine Slovencev na obdobje druge svetovne vojne, kot se kažejo v poročanju o koncertu *Nosil bom rdečo zvezdo*, z vidika diskurzivne teorije. Špela Antloga razmišlja o identifikaciji metaforičnih izrazov in o tem, kako se z interpretacijo metaforičnih izrazov v kontekstu kažejo funkcije teh izrazov v besedilu, Mojca Smolej pa v prispevku *Prosti besedni red: obravnava primerov v izbranih publicističnih besedilih* o možnostih poudarjanja izbranih informacij in s tem posrednega usmerjanja bralčeve interpretacije. Odsev kompleksne sociolingvistične situacije v novinarskem diskurzu pa celovito pokaže Tina Lengar Verovnik v razpravi o slovenščini v radijskih programih na avstrijskem Koroškem.

Možnosti izražanja vrednostnih sodb so v ospredju razprav o ***govoru oglaševanja***, ki prepričevalno oz. vplivanjsko funkcijo postavlja pred predstavitveno, pri čemer skuša na naslovnika učinkovati prek sklicevanja na vrednote, stališča, predpostavke, s katerimi se identificira. Sonja Starc tako v razpravi *Vrednotenje v reklami in anti-reklami: primer alkoholnih in tobačnih izdelkov* skuša predstaviti domene in ravni vrednotenja, ki so izražene ob pozitivnem ali negativnem vrednotenju izdelka. Eva Sicherl pa aktualizira iskanje novih izraznih možnosti v oglaševanju ter hkrati vpliv angleščine ob razmisleku o prekrivankah oz. prekrivanju kot vrsti v slovenskem knjižnem jeziku nesistemskega besedotvornega postopka.

Vendar medijskega prostora v zadnjih desetletjih ne zaznamuje le brisanje mej med izrazito informativnimi oz. sporočanjskimi in vplivanjskim besedili ter večja moč identitetne funkcije v njih, temveč vanj ***v spletnih okoljih*** vstopajo tudi novi diskurzi, ki premikajo ločnico med zasebnim in javnim ter s tem med javno sprejemljivim in nesprejemljivim govorom. Osrednja vprašanja, ki se jih dotikajo avtorji v monografiji, so kljub drugačnemu kontekstu podobna vprašanjem, ki se zastavljajo v »tradicionalnih« medijskih besedilih: kako pritegniti naslovnika ter kako tudi z izbiro določenih jezikovnih elementov izraziti svojo sodbo, stališče …, pri čemer na izbiro bistveno vplivajo predpostavke o naslovnikovih vrednotah, stališčih, čustvih in tvorčeva lastna identiteta. Ina Poteko tako ob jezikovni podobi naslovov slovenskih videoposnetkov na YouTubu razmišlja o vlogi tujejezičnih elementov ter drugih poudarkov, Kristina Pahor de Maiti, Darja Fišer, Nikola Ljubešić in Tomaž Erjavec pa opozarjajo na pogostejšo rabo kazalnih zaimkov v družbeno nesprejemljivih spletnih komentarjih, kar kaže na večjo čustvenost teh komentarjev in hkrati na večjo željo po neposrednem stiku z drugimi komentatorji.

Razmislek o **slovenščini v znanosti** je v ospredje po eni strani postavil izzive, ki jih prinašata globalizacija in hiter razvoj na področjih novih tehnologij in znanosti, ter po drugi strani opozorila na občutljivo razmerje med spoznavno in identitetno (ali simbolno) funkcijo, ki jo v na videz interesno in sporočevalsko popolnoma nezaznamovan znanstveni diskurz vnašajo posamezni dejavniki sporazumevanja

oz. jezikovni elementi. Andreja Žele tako v predstavitvi slovenščine v znanosti kot področji, ki sta osrednjega pomena za razvoj slovenskega znanstvenega jezika, opredeljuje jezik znanosti in visokošolski strokovni diskurz, pri tem pa kot posebno pomembno temo v času vsestranske globalizacije izpostavlja sprotno prevajanje najpomembnejših znanstvenih besedil v slovenščino, kar ohranja vitalnost slovenščine kot intelektualnega jezika. Jezikovna orodja, ki naj bi bila zaradi spreminjajočega se jezikovnega okolja tako znanstvenikom kot širšim uporabnikom še bolj v pomoč ne samo pri izbiri poimenovalnih sredstev, temveč tudi pri razumevanju njihovih konotativnih pomenov, prek katerih govorci sporočajo o svojem razmerju do teme, naslovnika, samega sebe …, pa v prispevku *Splošni razlagalni slovar kot pokazatelj komunikacijske norme v slovenskem jeziku* predstavlja Duša Race.

Po drugi strani se celo na področju znanstvenega diskurza pogled od vprašanj, ki prispevajo k poimenovalni natančnosti in opisnosti, usmerja v vprašanja interesne in vrednotenjske (ne)nevtralnosti oz. v to, kako se prek jezikovnih sredstev izraža posameznikova ali kolektivna identiteta. Maria Wacławek in Maria Wtorkowska ob analizi raziskovalnih orodij pri analizah jezikovne podobe sveta, zlasti koncepta jezikovnih in kulturnih stereotipov, razmišljata o pomenu izbire anketirancev. Jelena Konicka pa ob primerjavi slovenskih in litovskih množinskih samostalnikov ugotavlja, da se razlike nanašajo na posebne skupine entitet, ki so v najširšem pomenu tudi gradniki t. i. nacionalne identitete, npr. na poimenovanja praznikov in obredov.

Strokovno področje, ki je zaradi političnih in družbenih okoliščin posebej občutljivo tudi ob jezikovnih uresničitvah, je področje prava in ***pravnega jezika***. Mateja Jemec Tomazin v prispevku *Pravni jezik in pravna terminologija kot del pravne (ne)varnosti* razmišlja o razlogih za nerazumevanje pravnega diskurza, ki ga odkriva tudi v »laičnem« nerazumevanju pojmov, ki se skrivajo za sicer poznanimi terminološkimi poimenovanji. Mojca Schlamberger Brezar ob tem opozarja na množico pravnih besedil, ki nastajajo s prevajanjem pravnih dokumentov institucij EU ter skozi katero se je sčasoma oblikovala besedilna vrsta evropskih pravnih aktov s posebnimi normami. Obe razpravi pa kažeta, da pravna besedila, čeprav dostopna in na videz razumljiva širšemu bralstvu, zahtevajo poznavanje pravne stroke in tvorjenja pomenov znotraj nje.

Področje učiteljevega oz. **šolskega govora** je vse od osemdesetih let prejšnjega stoletja razumljeno kot funkcijsko izrazito raznovrstno področje, na kar je opozarjala predvsem Olga Kunst Gnamuš, ki je kot glavni vlogi opredelila predstavitveno – ta se izraža prek spoznavnega – in vplivanjsko – ta se izraža prek odnosnega govora. Pri tem se odpira več razmerij med zvrstmi, diskurzi in jeziki, katerih govorci so bodisi učitelji bodisi učenci. Zapletenost področja odsevajo tudi prispevki v pričujoči monografiji. Poglede na ***učiteljev govor*** vse od obdobja pripravništva do visoke šole so predstavili: Maja Šebjanič Oražem, ki razpravlja o sporazumevalni zmožnosti in spretnostih učiteljev začetnikov, ki se kažejo skozi bolj ali manj učinkovito in konstruktivno rabo pedagoškega govora; Barbara Baloh, ki raziskuje mnenje vzgojiteljev o razvijanju sporazumevalne zmožnosti v vrtcu, pri čemer ugotavlja, da je pomembno učiteljevo

zavedanje svoje vloge pri razvoju otrokove sporazumevalne zmožnosti; Lara Godec Soršak in Mira Metljak, ki ju je zanimalo stališče bodočih učiteljev razrednega pouka do knjižnega jezika, pri čemer sta izhajali iz vloge učitelja kot govornega zgleda in knjižnega jezika kot zvrsti, ki omogoča nezaznamovano predstavljanje strokovnih vsebin, hkrati pa nakazali, da negativno stališče nekaterih študentov izvira tudi iz neozaveščenosti o večfunkcijskosti pedagoškega govora; Marko Ljubešić pa je ob empirični raziskavi stališč bodočih učiteljev maternega jezika, ki se zavedajo potrebe po ohranjanju svojega jezika, do drugih jezikov v ospredje postavil različna razmerja do t. i. velikih oz. svetovnih jezikov, predvsem angleščine, ter jezikov z malo govorci in ugotovil, da na pozitivno razmerje vpliva tudi neposredna jezikovna soseščina. Nasprotno se Martina Rodela bolj kot v govor učitelja, ki se večinoma uresničuje v medosebni komunikaciji, usmeri v jezik učbeniških besedil, ki kljub prevladujoči predstavitveni vlogi spoznavnega govora skozi elemente odnosnega govora, s katerimi navezuje stik z bralcem in organizira njegovo dejavnost, neposredno vključuje tudi medosebno, vplivanjsko in identitetno vlogo. Preučuje jo ob enakosti glede na spol in socialni položaj v učbenikih za slovenščino v osnovni šoli.

Razprave o vlogi različnih zvrsti, ki se prepletajo v ***govoru učencev*** in nanj vplivajo, ter s stališči učiteljev do njih pa so pokazale, da so učitelji zavestno ali nezavedno različno strpni do govorcev drugih jezikov in drugih zvrsti. Kot ugotavlja Mojca Stritar Kučuk, so visokošolski učitelji, ki se srečujejo s tujimi študenti, do njihove rabe slovenščine strpni in se jim še posebej ob individualnih oblikah dela jezikovno prilagajajo. Vsaj deloma drugačne pa so izkušnje in stališča glede jezikovne rabe v šolskem in obšolskem prostoru govorcev slovenščine z Idrijskega, o katerih razpravlja Maja Bitenc, ki so osnovno šolo večinoma končali v domačem kraju, šolanje pa nadaljevali v Ljubljani. Izsledki s socialnopsihološkega vidika osvetljujejo jezikovno variantnost in komunikacijo ter pričajo o njeni kompleksnosti, kažejo pa tudi na jezikovne stereotipe in predsodke. Pričakovanja šole, da govorci slovenščine kot prvega jezika obvladajo knjižno oz. kultivirano različico jezika, potrjujejo ugotovitve Jerce Vogel. Hkrati pa predstavljena raziskava kaže, da šola sama primanjkljajev v obvladovanju knjižnega jezika, ki izhajajo iz domačega okolja, in v zmožnosti prožnega izbiranja diskurzov ne odpravlja dovolj učinkovito. To odseva tudi vpliv učenčeve prevladujoče zunajšolske različice slovenščine na oceno ter posledično različna motiviranost dijakov za učenje knjižnega jezika. Še posebej občutljivo je oblikovanje stališč do slovenščine in drugih jezikov ter do knjižnega jezika in drugih različic slovenščine, ki se oblikujejo tudi prek v šoli vzpostavljenih razmerij, na dvojezičnih območjih, o čemer v prispevku *Slovenščina kot odraz identitete srednješolcev na dvojezičnem madžarsko-slovenskem območju* razpravljata Simona Pulko in Melita Zemljak Jontes.

O vlogi in poučevanju slovenščine v prostorih ***medjezikovnih stikov*** razpravljajo Katarina Gomboc Čeh, Marija Jajić Novogradec ter Nagisa Moritoki Škof in Kristina Hmeljak Sangawa. V prvih dveh razpravah je v ospredju poučevanje slovenščine v večjezičnem okolju v šolah s slovenskim učnim jezikom na Tržaškem oz. vloga

slovenščine v hrvaškem šolskem sistemu. V obeh okoljih se poleg maternih govorcev slovenščine jezika učijo tudi govorci slovenščine kot jezika okolja, prav tako je zaradi specifične sociolingvistične situacije poleg komunikacijske vloge jezika v ospredju posebna identitetna oz. simbolna vloga. Usvajanje slovenščine kot učnega jezika pa hkrati od učencev zahteva, da razvijejo njeno rabo v različnih diskurzih in zvrsteh, posebej knjižnem jeziku. Avtorici tretjega prispevka *Tečaj slovenščine za gostujoče japonske študente kot spodbuda k razmisleku o vlogah jezika* pa prek prestavitve tečaja slovenščine za japonske študente med njihovo dvotedensko izmenjavo v ospredje postavljata vlogo slovenščine kot tujega jezika, ki ni angleščina, ter s tem razmislek o rabi različnih jezikov.

Slovenščina v književnosti je, kot so pokazale tudi razprave v monografiji, zaradi večrazsežnosti umetnostnega besedila težko ulovljiva in se hkrati dotika vseh problemov in področij neumetnostne rabe ter jim – literarno preoblikovanim – daje nova sporočila. Prispevek Milene Mileve Blažić in Kasilde Bedenk o jeziku Flisarjevega romana *Mogoče nikoli* tako omogoči vpogled v to, kako jezikovni repretoar posameznika oblikuje in izraža govorčev svet, hkrati pa avtorju omogoča tematiziranje odnosa med mislijo in jezikom. Mihaela Koletnik ob razpravi o narečni podobi Lainščkovih »verzušev« pokaže, da je tudi narečje s svojo identitetno funkcijo in izrazno močjo lahko literarni jezik, v katerem je mogoče ustvariti besedila s prepričljivim literarnoestetskim učinkom. Da umetnost ne le na novo interpretira funkcije zvrsti, diskurzov in govorov »realnega« sveta, temveč jeziku dodaja ali odvzema vloge, kaže prispevek Ane Bogataj, usmerjen v medmet in njegovo rabo v slovenskem stripu. V njem namreč medmet zaradi racionalne izrabe prostora nastopa pogosteje kot v drugih diskurzih, hkrati pa v posebnih žanrih njegova najpogostejša vloga ni ekspresivna, temveč s pojavljanjem posnemovalnih medmetov predstavitvena.

Irena Avsenik Nabergoj ter Milena Mileva Blažić in Kasilda Bedenk so v razmislek o rabah jezika v umetnosti vključile diahroni vidik ter ob tako različnih zvrsteh, kot so na eni strani pridiga ter na drugi pravljice, pokazale, da jezik v določenih umetnostnih žanrih ohranja podobne vloge, a se hkrati jezikovni elementi, s katerimi se te vloge izražajo, skozi čas spreminjajo oz. se starim dodajajo novi kot izraz sodobnega časa. Irena Avsenik Nabergoj namreč predstavlja različne možnosti pridigarjev za posredovanje bibličnega sporočila poslušalcem, kar skušajo doseči bodisi predvsem z zvesto ponovitvijo prvotnega bibličnega sporočila in njegovo razlago bodisi z aktualizacijo in neposrednim nagovorom naslovnika. Milena Mileva Blažić in Kasilda Bedenk pa sta analizirali funkcijo in obliko čarobnih besed v pravljicah.

V zadnjem sklopu prispevkov so zbrane razprave, v katerih so avtorji usmerili razmislek v vprašanje, kako se **jezik, diskurz in posamezni elementi dotikajo identitet** bodisi na kolektivni bodisi na individualni ravni. Pogled na identitetno vlogo na kolektivni ravni je v monografiji usmerjen na območja, kjer živijo jeziki v stiku oz. na govorce slovenščine v Italiji. O vlogi slovenščine s perspektive splošnih uporabnikov slovenščine v Italiji razpravlja Nataša Gliha Komac, ki poleg formalne

ureditve položaja jezika prikaže rabo, prakse in stališča govorcev ter opozori na nekatera aktualna vprašanja o javni rabi in prisotnosti slovenskega jezika ter potrebe njegovih govorcev na tem območju. Uvid v prispevku *Izbira jezika pri avtorjih mlajše generacije Slovencev v Italiji* poglobi Jadranka Cergol. Kot ugotavlja, se slovenski avtorji s tega območja pogosto izmenično odločajo za pisanje v slovenščini ali v jeziku večinskega naroda, vendar se ta težnja med mlajšo generacijo ustvarjalcev ne krepi oz. postaja morda celo redkejša.

Na osebni ravni o razmerju do jezikov razmišlja Marija Stanonik v prispevku *»Lahko pravim, da sem tudi jaz v resnici en Slovenc!«*, v katerem predstavlja odnos francoskega princa do slovenščine kot jezika okolja, v katerem je preživel otroštvo in s katerim se kljub časovni oddaljenosti in zavesti o svojem omejenem jezikovnem znanju še vedno tudi identificira. Francka Premk v razpravi *Ključ, ki vrata vsa odpira* raziskuje prenesene pomene v različnih diskurzih ter njihovo identitetno vlogo v besedilih Marje Boršnik in Janeza Premka. V središče postavi njihovo vlogo v literarnozgodovinskih obravnavah Boršnikove in v Premkovih pesniških besedilih ter jih v obeh primerih prepozna kot nosilke nadrejenega sporočila.

O (iz)rabi jezikovnih sredstev v funkciji vrednotenja in s tem poistovetenja tako avtorja kot subjekta, o katerem govori, z določenimi identitetami, razpravlja tudi Mojca Šorli, le da razmišljanje postavi v širši, ne zgolj individualni kontekst spolno občutljive rabe jezika na primeru leksema *feminizacija*. S korpusno analizo je pokazala, da beseda kljub slovarski nezaznamovanosti v konvencionalni rabi dobiva vrednotenjsko, večinoma negativno zaznamovane konotacije.

Prispevki torej na vseh področjih družbenega življenja in rabe jezika razkrivajo nezadostnost shematično opisanih in hierarhično opredeljenih razmerij med tradicionalnimi socialnimi in funkcijskimi zvrstmi ter usmerjajo pozornost v večfunkcijskost posameznih diskurzov in področij, ki s seboj prinaša tudi jezikovno raznovrstnost. A hkrati kljub temu kažejo, da izbira zvrsti in diskurza ter znotraj obojega jezikovnih elementov in sporazumevalnih vzorcev v posameznem govornem položaju tudi v sodobnem govornem okolju ni naključna. Sodba o tem, katere zvrsti in diskurzi so ustrezni in kateri elementi so znotraj izbranih različic pravilni, je namreč odvisna od medsebojnih, sistemsko, kulturno in družbeno vzpostavljenih razmerij. Vendar se za razumevanje teh razmerij govorci ne morejo več opreti zgolj na tradicionalne opise jezika kot sistema, sestavljenega iz več delnih sistemov, po katerem se hierarhično prikazane socialne zvrsti shematsko povezujejo z opisno definiranimi družbenimi (funkcijskimi) položaji. Kakšna bo jezikovna podoba govorčeve izjave, tj. znotraj katerih zvrsti bo postavljal jezikovna pravila in znotraj katerih diskurzov bo upošteval značilne sporazumevalne vzorce, je zato odvisno tudi od tega, katera od vlog in identitet (poklicna, geografska, interesna, spolna …) bo v določenem položaju prevladujoča, kar je odvisno od številnih kontekstualnih dejavnikov. Če želimo opisati, vrednotiti in tudi sooblikovati sodobno jezikovno situacijo ter govorcu ponuditi oporo pri orientaciji v spreminjajočem se jezikovnem prostoru, je torej treba preseči razlaganje jezikovne dejavnosti bodisi samo z vidika funkcijske bodisi samo z vidika identitetne

oz. simbolne razsežnosti. Da bi zajeli sodobno jezikovno okolje, je treba na jezikovno dejavnost pogledati kot na dejavnost, umeščeno v družbeni, politični in kulturni kontekst, oz. v njej videti kulturno in družbeno prakso, ki ima toliko kot s kodom in veščinami opraviti z ideologijami, identitetami in vrednotami.

izr. prof. dr. Jerca Vogel
predsednica 39. simpozija Obdobja

SLOVENŠČINA V MEDIJSKEM PROSTORU

SLOVENŠČINA, KONTINUUM

Marko Stabej
Filozofska fakulteta, Ljubljana
marko.stabej@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.39.19-26

Posamezni jezik lahko pojmujemo kot celovit kontinuum vseh različnih sporazumevalnih praks, ki potekajo ali vsaj želijo potekati v tem jeziku. Kriterij jezikovne intence nastopi takrat, ko odpovejo drugi, vsaj na videz trdni formalni kriteriji. Pojmovanje jezika kot kontinuuma omogoča celovit, vključujoč pogled na jezik in jezikovno skupnost, hkrati pa odpira vprašanja potrebnosti, smiselnosti in izvedljivosti različnih členitev tega kontinuuma. Postavljamo tezo, da ena sama splošno veljavna delitev ni smiselna, ne s teoretičnega ne z uporabnega jezikovnonačrtovalnega vidika.

slovenščina, jezikovni kontinuum, jezikovna zvrstnost, sociolingvistika

An individual language can be seen as the whole continuum of all the different communication practices which take place or wish to do so in that language. Criteria of language intention function when other, at least apparently solid formal criteria, fail. Looking on a language as a continuum facilitates a comprehensive, inclusive look at the language and the language community, while at the same time raising questions of the need for, reasonableness and practicality of different divisions of this continuum. The thesis is put forward that one generally valid division is not reasonable, either from the theoretical or applicable, language-planning point of view.

Slovene, language continuum, language variation, sociolinguistics

> Če bi si izbral samo eno željo, bi ta bila, da bi lahko govoril vse jezike na tem planetu kot svoj materni jezik. Če bi drug drugega razumeli, bi si izkušnje lahko izmenjevali ter bili natančni v formulaciji in bi bilo manj vojn in spopadov.
>
> Tony De Maeyer, igralec in pedagog, intervju v *Sobotni prilogi*, 29. 8. 2020, 28.

> Kar jezik zadene, se bodo v Slovenijo, de ime po pravici zasluži, sostavki v vsakim jeziku prejemali, če je le slovenski, naj se v tem ali unim kraju naše mile domovine glasi.
>
> Matej Cigale, Nekoliko besed na bravce, *Slovenija*, 4. 7. 1848.

1

Je resnično razumevanje pri jezikovni komunikaciji res odvisno od natančnosti v formulaciji in ali to natančnost res prinese le obvladovanje nekega jezika kot maternega jezika? »Govoriti nek jezik kot materni jezik« iz citata najbrž pomeni

predstavo, da zmoremo nek jezik uporabljati (pri tvorbi besedil in pri razumevanju) celovito, torej ne le v njegovi standardni, knjižni različici, temveč še v drugih zvrsteh oz. varietetah. In celoto vseh varietet nekega jezika lahko poimenujemo jezikovni kontinuum. Pomarčni časopis *Slovenija* je v svoji prvi številki leta 1848 oznanil, da sprejema v objavo sestavke v vsakem slovenskem jeziku, ne glede na njegovo krajevno poreklo – torej je bilo takrat celo za pisno (knjižno) slovenščino jasno in sprejemljivo, da gre za kontinuum regionalnih varietet, vsaj začasno.

2

Katere in kakšne podatke potrebujemo ter kakšno miselno pot moramo ubrati, da lahko slovenščino v sodobnosti teoretično uzremo in jo modeliramo kot jezikovni kontinuum?

Začnimo navihano (če že ne prevratno) in si predstavljajmo kontinuum slovenščine takole: je aplikacija, delujoča na vseh znanih dovolj zmogljivih elektronskih napravah in je zmožna razumeti vse izjave vseh govorcev in govork, ki mislijo, da govorijo in pišejo v slovenščini. Pa še vse izjave vseh tistih, ki so to mislili v preteklosti.

2.1

Zakaj **aplikacija, program**? Zakaj pač ne neka množica vseh pojavnih oblik jezika, izpričanih v govornih in pisnih praksah govorcev in govork slovenščine? Zakaj ne jezikovni sistem, ki generira izjave v slovenščini? Zaradi več stvari: množica izpričanih pojavnih oblik jezika (ki si jo lahko predstavljamo v različnih oblikah, bodisi abstraktno v obliki jezikovnega (dia)sistema bodisi oprijemljiveje v obliki jezikovnih korpusov, tako ali drugače pridobljenih in strukturiranih bazah jezikovnih podatkov …) je – kljub svoji preverjeni uveljavljenosti v jezikoslovnem okviru – omejena na neke vrste statičnost. Množica lahko namreč vsebuje samo tisto, kar se je jezikovnega že zgodilo. Ta aksiom znanstvenega jezikoslovja, *samo tisto, kar je že bilo*, je bil sredstvo scientifikacije, poznanstvenjenja jezikoslovja na prehodu iz 18. v 19. stoletje, ki si je želelo temeljiti na preverjenih podatkih in se izmakniti dotedanjemu normativnemu racionalističnemu jezikoslovnemu diskurzu najrazličnejših oblik in namenov (primer takega diskurza lahko opazujemo v *Kraynski grammatiki* Marka Pohlina iz leta 1768).[1] Predstava jezikovnega sistema sicer statičnost presega, vsaj v nekaterih pojavnih oblikah, na takle način: na podlagi izpričanih pojavnih oblik jezika jezikoslovje (z)gradi kompleksen sistem odnosov med obstoječimi jezikovnimi izrazili, ki naj bi bil vsaj v določeni meri zmožen tudi zanesljivo napovedovati prej še neobstoječe jezikovne prakse (oz. natančneje – napovedovati protokol nastajanja vseh sprejemljivih izjav). Klasični, prvotni strukturalizem se je s tem ukvarjal manj, ideja napovedovanja oz. generiranja sprejemljivih, čeprav še nikoli izrečenih, zapisanih, slišanih ali branih izjav pa je pravzaprav temeljna za generativistični strukturalizem, ki slovnico oz. gramatiko nekega jezika opredeljuje prav kot napravo, ki to omogoča in jo je zato edino vredno z raziskovanjem modelirati. Ampak, vsaj kolikor je meni

1 Pri tem se je znanstveno jezikoslovje usmerilo predvsem v zgodovino jezikovnih izrazil in kot glavno metodo ustoličilo rekonstrukcijo.

znano, si generativistično jezikoslovje ni dalo prav veliko opraviti z vprašanjem sprejemljivosti, čeprav je v njegovi metodologiji pravzaprav ključen korak, temveč je s tem na hitro opravilo s postulatom idealnega govorca, ki naj bi bil emanacija jezikovnega slehernika in slehernice (torej vseh (maternih) govorcev in govork nekega jezika), de facto pa sta ponavadi to kar jezikoslovec ali jezikoslovka sama, z dodatnim mnenjem svojega naklonjenega jezikoslovnega seminarja ali drugega bližnjega občestva. Aplikacija, program, ki si jo tu predstavljamo kot prispodobo za kontinuum slovenščine, pa mora *razumeti* ves in vsak jezikovni vnos v slovenščini. V skrajni konsekvenci to pomeni tudi prožnost, torej to, da se mora sproti prilagajati vsem novim jezikovnim praksam in jih vgrajevati v svojo zmožnost razumevanja. Seveda se lahko takoj vprašamo, zakaj naj neka aplikacija, naprava jezikovna sporočila sploh razume in kako lahko vemo, da jih. Najenostavneje tako, da naprava na podlagi razumevanja nato nekaj opravi, skladno z govorčevim ali govorkinim namenom. Recimo poišče in ponudi zahtevano informacijo ali prižge luči v prostoru ali zniža nastavljeno temperaturo prezračevalne naprave. Težje si sicer predstavljamo, da bi se bila aplikacija zmožna nasmejati razumljeni šali ali sočustvovati ob razumljeni osebni izpovedi. Toda ta morebitna težava se uravnoteži z nasprotno: govorci in govorke se najbrž niti (vsaj za zdaj) nismo pripravljeni z aplikacijami sporazumevati o temah, ki ne bi bile izrazito pragmatičnega značaja. Da pa ljudje radi o svojih občutjih in še čem pripovedujemo tudi bitjem, ki naše govorice vsaj pomensko sploh ne razumejo, pa lahko opazujemo vsaj pri lastnikih psov in mačk.

Ekskurz: jezikoslovje bi si bilo mogoče zamisliti tudi kot napovedovanje jezikovnih praks; to pomeni, da bi se iz generativističnega algoritma napovedovanja sprejemljivih jezikovnih izjav preoblikovalo v informacijsko statistično podprto preračunavanje verjetnega in možnega. Na ravni računalniškega dojemanja in obdelovanja jezika – od preprostejše površinske oblike do veliko zapletenejšega pomena – se to že itak dogaja. Če bi kot vhodne podatke zajeli še reprezentativne podatke o jezikovnih stališčih v skupnosti, bi si lahko zamislili tudi take vrste jezikovno napovedovanje, ki spominja bodisi na meteorološko bodisi epidemiološko upravljanje z obstoječimi podatki in z izračunavanjem najbolj verjetnih podatkovnih scenarijev dogajanja v nekem jeziku in neki jezikovni skupnosti v bližnji prihodnosti. To pa pomeni, da soobstaja več možnih jezikovnih kontinuumov v prihodnosti, od katerih so nekateri bolj, drugi pa manj verjetni.

2.2

Zakaj je potrebna **kategorija intencionalnosti** izbire jezika (*tiste in tisti, ki mislijo, da govorijo v slovenščini*)? Kako naj aplikacija ve, ali nekdo hoče govoriti v slovenščini? Aplikacija mora tehnično gledano pač za vsak input, vsako jezikovno izjavo domnevati, da je v slovenščini, in jo nato v skladu s svojimi obdelovalnimi in podatkovnimi zmožnostmi poskušati razumeti. Z ljudmi je nekoliko drugače, take vseobsegajoče pripravljenosti ponavadi na splošno ne zmoremo, tako zaradi čustvenih kot tudi spoznavnih razlogov. Kdaj ne uzremo samodejno intence sporazumevanja v slovenščini? Odvisno, kdo opazuje. Ko starša v enojezični družini poslušata svojega

petnajstmesečnega otroka, kako tvori kratke eno- ali nekajbesedne izjave, niti ne pomislita, da tega otrok ne počne v njunem, njihovem, *našem* jeziku – čeprav se zunanjemu opazovalcu nestaršu (govorcu ali govorki istega jezika) realno izrečeno vsaj na prvi pogled ne zdi prekrivno z nobenim znanim izrazilom danega jezika. Precej drugače je glede tega že v dvojezičnih družinah v pretežno enojezičnih okoljih, kaj šele pri dvo- in večjezičnih družinah v izrazito večjezičnih okoljih. Z močnim razkorakom med *intenco* in *performanco* se recimo srečujemo tudi pri testiranju (in nasploh dojemanju) jezikovne prakse nematernih govorcev slovenščine. Nekdo misli, da govori in/ali piše v slovenščini, sprejemniki – ponavadi jezikovni testatorji ali recimo učiteljice – pa te jezikovne produkcije ne dojemajo kot slovenščine, saj imajo z njo take ali drugačne težave (z razumevanjem in/ali vrednotenjem, prim. Ferbežar 2019).

Tako oklevanje »ali nekaj že je slovenščina ali še ne« se ne dogaja samo pri razmejevanju posameznih jezikovnih kontinuumov (v smislu dileme »je to slovenščina ali hrvaščina«), ampak tudi znotraj posameznih varietet kontinuuma (»je to knjižna slovenščina ali ne«, »je to gorenjsko ali ne« in podobno). Ne le to, podobno oklevanje nastopa tudi pri razmejevanju posameznih diskurzov in besedilnih praks znotraj diskurzov (»je to roman ali ne«, »je to znanstveni članek ali ne«, »je to uradna prošnja ali ne«). Dobršen del jezikovne in/ali besedilne normativne dejavnosti lahko razumemo pravzaprav kot način zavarovanja pred takim in drugačnim oklevanjem, pred dvomom, in kot vzpostavljanje vnaprejšnje gotovosti. Neka norma oz. standard seveda pomaga pri odločanju o tem, ali neka konkretna komunikacijska pojavnost že sodi v neko množico, kamor po svoji intenci želi pripadati. Toda če je v tem procesu glavna intenca komunikacijskega dejanja vnaprej jasna, ostanejo kriteriji odločanja za pripuščanje v množico predvsem formalni. Razlogi za (ne)sprejemanje pa so seveda nekaj drugega od kriterijev – ti so izrazito družbene narave. Pri morebitnem utemeljevanju razlogov lahko kriteriji pridejo prav, lahko pa tudi služijo za prikrivanje pravih razlogov.

3

Kako torej **modelirati jezikovni kontinuum**? Izhajamo iz prepričanja, da jezikovni kontinuum v realnosti obstaja in da ga – četudi ne s tem poimenovanjem – čuti in prakticira tudi govorna skupnost. Drugače od naše (za zdaj fiktivne) aplikacije je jezikovni kontinuum kot spoznavni postopek konkretnih govork in govorcev veliko bolj selektiven in diskriminatoren. To pomeni, da govorke in govorci izbiramo in ločimo med tem, katere izjave oz. besedila se nam že zdijo v slovenščini, katere pa še ali sploh ne. Seveda selektivnost in diskriminatornost nista razporejeni enako po celi govorni skupnosti, odvisna je tudi od okoliščin konkretnih sporazumevalnih dogodkov, a vendarle jasno obstajata. Tudi razumevanje je namreč v precejšnji meri intencionalno dejanje. Razumevanje v jezikovni komunikaciji torej ni proces, ki bi ob izpolnjevanju določenih pogojev (predvsem deljenju istega koda) potekal kar samodejno. A splošno prepričanje (vsaj v naših koncih sveta zadnjih dobrih dvesto let) je, da je razumevanje pri komunikaciji v skupnem (še posebej maternem)

jeziku (torej tistem, katerega znanje si delijo vsi sodelujoči v komunikaciji) prav to, nekaj pretežno zagotovljenega in torej samodejnega, in to kljub temu, da se tudi del slovenistične jezikoslovne stroke že dlje časa dobro zaveda, kako kompleksen proces je razumevanje (npr. Kunst Gnamuš 1986, Ferbežar 2012). Morebitne motnje v razumevanju običajno pripisujemo prej nepoznavanju *stvari, o kateri gre beseda*, manj pa *besedi* sami. Če pride do delnega, začasnega nerazumevanja in je volja za nadaljevanje sporazumevanja zadostna, imamo govorci in govorke na razpolago nekaj, čemur lahko rečemo metajezikovno upravljanje diskurza – med komunikacijskim dejanjem lahko metajezikovno uglasimo repertoarne jezikovne razlike (ali premostimo in nadomestimo poimenovalne primanjkljaje) znotraj kontinuuma.[2] Če smo na kaj takega pripravljeni, če to zmoremo, hočemo in znamo.

3.1

Tudi če na statistično reprezentativen način zberemo in uporabniško prijazno ponudimo strokovni in širši javnosti podatke o najrazličnejših jezikovnih praksah v slovenščini, imamo pri pojmovanju jezikovnega kontinuuma še vedno težave: tako s konceptualizacijo samo kot tudi s členitvijo in poimenovanjem posameznih segmentov kontinuuma. Lahko rečemo celo, da so težave – vsaj v neki vmesni fazi – premo sorazmerne z večanjem množice razpoložljivih podatkov. Taksonomija pojavnih oblik jezika, ki smo jih v tradiciji zadnjih desetletij navajeni imenovati jezikovne zvrsti, je namreč veliko lažje izvedljiva na omejeni in zato miselno obvladljivi množici vhodnih podatkov. Oz. drugače: slovenska splošno šolsko veljavna jezikovnozvrstna taksonomija (še posebej t. i. socialnih jezikovnih zvrsti) temelji predvsem na ne- oz. zunajjezikovnih določilnicah, jezikovni podatki pa so (bili) bolj neke vrste ponazarjalno gradivo kot pa sistematični temelj analize jezikovnega kontinuuma. Zvrstnostna teorija je bila sicer v slovenističnih jezikoslovnih krogih v zadnjem dvajsetletju že večkrat predmet širšega razpravljanja (tudi na simpozijih Obdobja, prim. Vidovič Muha 2003; Kržišnik 2004; Žele 2013), toda do kakih splošnejše veljavnih, širših konceptualnih premikov pri *členitvi jezikovne resničnosti* (to je bil podnaslov simpozija Obdobja leta 2003) doslej še ni prišlo. Na najvišji taksonomski ravni jezikoslovje še vedno ločuje knjižno od neknjižnih oblik jezika. To je seveda razumljivo že zaradi preprostega dejstva, da je standardizirano in kodificirano varieteto laže sistematično razločiti od vseh drugih pojavnih oblik jezika. Hkrati pa to objektivnemu jezikoslovnemu opazovanju nastavi vsaj dve pasti: variantnost znotraj knjižnega jezika je (zelo posplošujem) pretežno nezaželena, je nekaj, kar naj bi jezikoslovje z jezikovnim načrtovanjem zmanjšalo na minimum.

2 Seveda nikakor ne le znotraj posameznega jezikovnega kontinuuma – vsaj pri neformalnem govornem in pisnem sporazumevanju lahko udeleženci in udeleženke jezikovna izrazila na široko zajemajo iz celote svojega jezikovnega repertoarja, ki ga sestavljajo različni jeziki (v obliki neke vrste osebnih kontinuumov), to je praksa, v angleščini poimenovana *translanguaging* (Ferbežar 2019). V zgodovini slovenskega knjižnega jezika pa pogosto najdemo take medjezikovne metadiskurzivne postopke (še posebej sopostavitve slovenskih novotvorjenk in splošneje znanih nemških ustreznic v oklepaju) tudi v tiskanih besedilih.

Hkrati pa naj bi bila ena od glavnih nalog slovenističnega jezikoslovja prav natančno sprotno določanje meje med knjižnim in neknjižnim pri vseh jezikovnih izrazilih kontinuuma. Posledično je prevladujoča metoda jezikoslovne analize preostalega kontinuuma formalno usmerjena v pojmovanje neknjižnega kot na odstop od knjižne norme (z izjemo specializirane dialektologije). To pa zamegli pogled na resnično logiko in dinamiko jezikovnih izbir pri celoti komunikacijskih dejanj v kontinuumu slovenščine.

3.2

S kakšno podatkovno zalogo slovenščine trenutno razpolagamo? Trenutno razmerje med snopi podatkov pri tipološko oz. taksonomsko sorodnih jezikovnih rabah in snopi podatkov o jezikovnih praksah pri posameznih govorcih in govorkah v njihovi različnosti je v slovenski situaciji popolnoma nesorazmerno. Prvega imamo tudi za slovenščino kar precej: večina gradnje korpusov v zadnjih dobrih dveh desetletjih je tako ali drugače žanrsko zasnovana – reprezentativno-referenčni korpusi zajemajo več žanrov, tako ali drugače specializirani korpusi pa zajemajo raznolikost znotraj posameznega snopa žanrov. Izrazito prevladujejo podatki o pisni jezikovni praksi, nekaj jih imamo na razpolago tudi o govorjeni. Podatki o različnih jezikovnih praksah pri posameznih govorcih in govorkah pa so veliko redkejši – za zdaj menda še niti načrta ni, da bi zbrali kakršno koli reprezentativno-referenčno množico jezikovnih praks pri reprezentativnem vzorcu govorcev in govork slovenščine. Če že, je bilo nekaj takih poskusov (npr. Bitenc 2015; Bečan 2007) predvsem pri govorni praksi, pri pisni pa ne. To ni pravzaprav nič čudnega, saj je še vedno precej močno splošno prepričanje, da je jezik javnih pisnih besedil bolj ali manj standardiziran, da je seveda tudi standardni jezik poln variantnosti, ampak da je kot varieteta sama homogen in predvidljiv.[3] Drugi vidik tako močnega prevladovanja gradiva pisne jezikovne rabe je seveda čisto praktičen: pisna besedila je veliko laže zbrati in tehnično obdelovati kot govorna.

Jezikoslovje je – tudi s korpusnim pristopom – pač pretežno naravnano v modeliranje jezika kot tako ali drugače zasnovanega sistema. Veliko manj pa se ukvarja z modeliranjem jezikovne prakse govorcev in govork v zapletenem odvisnostnem modelu odločilnih dejavnikov (jezikovna zmožnost, psihosocialna razsežnost, okoliščine ipd.). Tudi če se takega modeliranja lotimo, je podatkovno dostopen predvsem rezultat produktivne jezikovne dejavnosti, medtem ko se do kakršnih koli podatkov v zvezi z razumevanjem (in sprejemljivostjo) lahko s težavo (torej metodološko in izvedbeno zelo zahtevno) dokopljemo le posredno.

3.3

Pri (re)konceptualizaciji jezikovnega kontinuuma se pravzaprav srečujemo z gordijskim problemom: v razsvetljenski znanstveni paradigmi smo navajeni na misel, da je s taksonomijami mogoče ujeti naravni red stvari; z zasnovo na binarnih

3 O nestandardnih pisnih praksah prim. Fišer 2018, o regionalnih različicah v pisni praksi Čibej 2018.

razločevalnih lastnostih temelječega jezikovnega sistema je to paradigmo utrdilo tudi strukturalistično jezikoslovje 20. stoletja. Če se dva nočna metulja razlikujeta v eni sami (znanstveno dogovorni) ključni potezi in sta zato predstavnika dveh podvrst, se – vsaj na osnovni ravni, ne na ravni recimo teorije o evoluciji – ne sprašujemo, zakaj je tako, ampak to ugotovimo, preverimo in razglasimo za veljavno. Pri jeziku (in marsikateri drugi človeški stvari) pa množico vseh pojavnih oblik delimo v podmnožice z nekim namenom, z nekim ciljem. Seveda ta namen in cilj nista nekaj enovitega in homogenega, temveč preplet marsičesa – od ideologij do čisto praktičnih, recimo pedagoških, lektorskih ali drugih potreb (ki se seveda zmeraj povezujejo tudi vsaj z implicitno ideologijo). To vozlišče pojavnih oblik jezika se sicer na videz da razvozlati z enim zamahom, z enovito taksonomijo – in s tem zavladati jeziku. Toda drugače od mitološkega gordijskega vozla se jezik v praksi nenehno zapleta in prepleta naprej.

Če si nek pripadnik vrste nočnih metuljev eno tipalko osmodi na nočni svetilki, je tudi brez izgubljene tipalke pripadnik natanko iste vrste. In vsaj biološka taksonomija je razmeroma varno stabilna (poenostavljam, vem), saj se lahko zanese na lastnost evolucije, da je – vsaj za vsakdanje človekovo občutenje časa – izredno počasna. Jezikovne prakse se, po drugi strani, spreminjajo bistveno hitreje, in hkrati soobstajajo na bistveno bolj integriran način. Za učinkovito jezikovno načrtovanje se je torej treba pri delitvi in pojmovanju kontinuuma prilagoditi vsakokratnemu jezikovnonačrtovalnemu cilju in za sistematičnost oz. konsistentnost poskrbeti znotraj določenega okvira. Edini pravi znanstveni smisel razčlenjevanja jezikovnega kontinuuma pa je pravzaprav metodološke narave – gre le za iskanje najustreznejšega načina zajema celote. Seveda pa je za kaj takega nujen pogoj hotenje, da celoto zajamemo.

4

Končajmo še bolj navihano (če že ne prevratno), kot smo začeli: po vseh izpeljavah se je naša začetna jezikovna aplikacija ne samo nadgradila, temveč preobrazila: je aplikacija, delujoča na vseh znanih dovolj zmogljivih elektronskih napravah in je zmožna razumeti vse izjave vseh govorcev in govork, ne glede na to, v katerih jezikih (mislijo, da) govorijo. Bo v tem primeru človeštvo spet začelo zidati Babilonski stolp?

Literatura

BEČAN, Rok, 2007: *Stilometrična analiza ideolekta*. *Diplomsko delo.* Ljubljana: Filozofska fakulteta.

BITENC, Maja, 2016: *Z jezikom na poti med Idrijskim in Ljubljano*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

ČIBEJ, Jaka, 2018: Regionalne jezikovne različice v slovenski računalniško posredovani komunikaciji: korpusni pristop z ročno označenim korpusom Janes-Geo. Darja Fišer (ur.): *Viri, orodja in metode za analizo spletne slovenščine*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 160–197.

FERBEŽAR, Ina, 2012: *Razumevanje in razumljivost besedil*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

FERBEŽAR, Ina, 2019: Kakovost v jezikovnem testiranju: misija nemogoče? *Jezik in slovstvo* LXIV/3–4. 83–94.

FIŠER, Darja (ur.), 2018: *Viri, orodja in metode za analizo spletne slovenščine*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

KRŽIŠNIK, Erika (ur.), 2004: *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti. Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.

KUNST GNAMUŠ, Olga, 1986: *Razumevanje in tvorjenje besedila: poskus pragmatične razčlembe*. Ljubljana: Pedagoški inštitut pri Univerzi.

VIDOVIČ MUHA, Ada (ur.), 2003: *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje: ob 450-letnici izida prve slovenske knjige. Obdobja 20*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.

ŽELE, Andreja (ur.), 2013: *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve). Obdobja 32*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

VLOGA METAFOR IN METAFORIČNIH IZRAZOV V MEDIJSKEM DISKURZU: ANALIZA KONCEPTUALIZACIJE *BOJA*

Špela Antloga
Fakulteta za elektrotehniko in računalništvo, Maribor
s.antloga@um.si

DOI:10.4312/Obdobja.39.27-34

V prispevku je z analizo primerov iz slovenskih spletnih publicističnih besedil predstavljeno, katere metafore in metaforični izrazi prevladujejo v besedilih in kakšna je njihova funkcija. Opisan je postopek identifikacije metaforičnih izrazov, določanja njihove konceptualne sheme in kategorizacije elementov v metaforični preslikavi. Z interpretacijo metaforičnih izrazov v kontekstu so nakazane funkcije metaforičnih izrazov v besedilu.

metafora, metaforični izraz, korpusni pristop, pomenska shema, publicistična besedila

The paper discusses predominant metaphors and metaphorical expressions used in Slovene journalistic texts, emphasizing their function in the text. I show how to identify metaphorical expressions in a text, how to define their conceptual structure and how to categorize elements in cross-domain mapping. Looking at metaphorical expressions in a broader context, I propose a systematization of their function in journalistic texts. The analysis is based on a hand-annotated corpus of Slovene metaphor expressions, KOMET 1.0.

metaphor, metaphorical expression, text-corpus approach, semantic frame, journalistic texts

1 Uvod

Ključna ugotovitev sodobnega pogleda na metaforo je, da metafore niso samo jezikovni izraz, ampak da v njih tudi razmišljamo. Konec sedemdesetih let prejšnjega stoletja, ko se je zgodil t. i. kognitivni preobrat, je med različnimi teoretičnimi pristopi, ki so se posvečali preučevanju metafore, ena najvidnejših zagotovo teorija konceptualne metafore, ki so jo razvili George Lakoff in njegovi sodelavci (Lakoff, Johnson 1980; Lakoff, Turner 1989). Po tem teoretičnem modelu so metafore bistveni element človekovega spoznavanja in sredstvo, ki nam omogoča, da razumemo in doživljamo eno izkušenjsko področje ali domeno (angl. *domain*) s pomočjo (v okviru) drugega. Prenos poteka s t. i. medpodročnimi preslikavami (angl. *cross-domain mappings*) med izhodiščnim področjem (angl. *source domain*), ki je običajno konkretnejše, in ciljnim področjem (angl. *target domain*), ki je bolj abstraktno. V kognitivni teoriji je torej konceptualni sistem po svoji naravi metaforičen, v jeziku pa se konceptualne metafore (npr. POLITIKA JE ŽIV ORGANIZEM) realizirajo v obliki metaforičnih izrazov (*prižiganje*

sveč obljubam vlade, *iskanje novih povezav za preživetje strank* itn.). Jezik pa nikakor ni edina pojavna oblika uresničitve konceptualnih metafor.[1]

1.1 Konceptualna metafora v diskurzu

Pogosto je metaforična preslikava z enega na drugo področje v vsakdanji jezikovni rabi neke jezikovne skupnosti že tako konvencionalizirana, da metaforičnosti jezikovnega izraza brez premisleka o razmerju med njegovimi pomenskimi sestavinami niti ne prepozna več. Če npr. rečemo, da smo *prišli do spoznanja*, verjetno ne pomislimo na to, da smo se fizično premikali po poti in prišli do cilja. Prav zaradi svoje prvenstvene funkcije organiziranja vedenja o pojavnosti okrog nas ima metafora pomembno vlogo pri konstruiranju in razumevanju realnosti. Ko se je preučevanja metafor v jeziku lotila tudi t. i. kritična analiza diskurza (van Dijk 1993; Fairclough 1995 idr.), se je prepoznavanju konceptualnih struktur metaforičnih izrazov pridružilo prepoznavanje ponavljajočih se metaforičnih vzorcev v konkretnem besedilu. Ti oblikujejo prevladujoče vzorce družbenega sistema vednosti in vrednot, skratka ideologijo, ki se odraža, izraža in legitimizira skozi jezik. Metafore so lahko (po eni strani zaradi svoje konvencionaliziranosti in neprepoznavnosti pri govorcih ali po drugi strani zaradi svoje namerne inovativnosti in opaznosti) učinkovita jezikovna strategija za doseganje želenega namena pri naslovnikih, od vzpostavljanja ali utrjevanja določenih konceptov do prepričevanja ali manipulacije. Vertessen in Landtsheer (2008) sta npr. ugotovila, da obdobje pred volitvami zaznamujejo tako pogostejša in intenzivnejša raba metafor kot drugačna metaforična vsebina v primerjavi z drugimi obdobji.

Tako kognitivni kot diskurzivni vidik preučevanja metafor in metaforičnih izrazov v jeziku sta bila na prelomu tisočletja deležna kritik (Gibbs 1999; Cienki 2008 idr.) zaradi očitane subjektivnosti, neempiričnosti in nekonsistentnosti pri prepoznavanju in razlagi metafor. Skupina raziskovalcev, ki se je poimenovala Pragglejaz,[2] je zato za angleščino razvila postopek za ugotavljanje metaforičnih besed v besedilu, poimenovan MIPVU.[3] To je sprožilo zanimanje za izdelavo korpusov metafor v drugih jezikih[4] in za avtomatsko identifikacijo metaforičnih izrazov in metafor. Temeljno izhodišče za označevanje potencialno metaforičnih besed je ugotavljanje razmerja med osnovnim in kontekstualnim pomenom besede. Če je osnovni pomen besede v kontekstu konkretnejši (priklicani pomen si je lažje predstavljati, slišati,

1 Preučevanje metafore se je z jezikovne ravni prek slikovne v zadnjem desetletju razširilo tudi na t. i. multimodalno raven, ki vključuje več načinov izražanja oz. modalnosti hkrati, kot so jezikovna, slikovna, glasovna in gestikulativna (Forceville 2009). Tudi ta prispevek je nastal v okviru začetnega raziskovanja multimodalne metafore pri projektu HUMANIPA, ki ga delno financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (J2-1737).

2 Po prvih črkah imen raziskovalcev, ki so sodelovali projektu: **P**eter Crisp, **R**ay Gibbs, **A**lan Cienki, **G**raham Low, **G**erard Steen, **L**ynne Cameron, **E**lena Semino, **J**oe Grady, **A**lice Deignan in **Z**oltan Kövecses.

3 **M**etaphor **I**dentification **P**rocedure **V**rije **U**niversität.

4 Postopek je bil kot orodje pri identifikaciji metaforične rabe besed do zdaj uporabljen v angleščini, češčini, ruščini, litovščini, madžarščini in slovenščini.

občutiti ipd.), povezan s telesno aktivnostjo ali bolj natančen in jasen, je taka beseda označena kot potencialno metaforična beseda.

2 Analiza metaforičnih izrazov s pomensko oznako *boj*

Postopek MIPVU, ki je zasnovan za prepoznavo metaforičnosti v enobesednih leksikalnih enotah, je bil uporabljen tudi za izdelavo korpusa metafor KOMET 1.0[5] z dodano oznako za pomensko shemo označene besede. Namen izdelave tega korpusa ni bilo iskanje niti interpretacija metafor. Postopek identifikacije metafor je temeljil na predpostavki, da ima vsak pomen besede, ki v določenem kontekstu odstopa od osnovnega pomena te besede, potencial, da predstavlja jezikovno uresničitev neke konceptualne metafore.

Iz korpusa metafor KOMET 1.0 v obsegu 200.622 besed so bila v analizo metaforičnih izrazov vključena besedila, ki so nastala med letoma 2015 in 2019, s 119.263 besedami, kar predstavlja celoten obseg publicističnih besedil v korpusu. 7478 označenim metaforičnim izrazom (6,3 % vseh besed) je bilo pripisanih 69 pomenskih shem.[6] V tokratno analizo bodo vključeni metaforično rabljeni izrazi, ki so bili označeni s pomensko shemo *boj*.

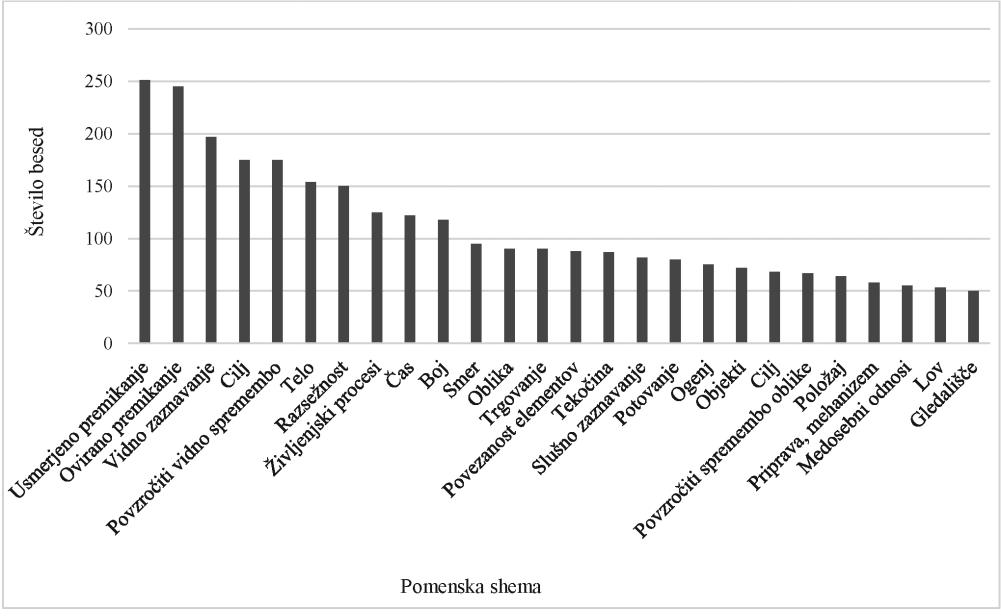

Graf 1: Pomenske sheme v podkorpusu publicističnih besedil, ki označujejo več kot 50 metaforično rabljenih izrazov.

5 Projekt izdelave korpusa je bil financiran v okviru projekta CLARIN.SI 2019.

6 Pomenska shema omogoča, da znotraj določene pomenske kategorije (npr. naravni pojavi, čas, prostorska orientacija, družina, premikanje itn.) poiščemo metaforične izraze, ki so lahko potencialno uresničitev neke konceptualne strukture.

2.1 Pomenska shema *boj*

Poleg dveh temeljnih danosti – prostora (premikanja po prostoru) in časa –, ki sta med označenimi metaforičnimi besedami tudi najpogosteje zastopana, je ena frekventnejših pomenskih shem koncept boja. Dobra polovica označenih besed s to oznako je glagolov (53 % vseh označenih besed s pomensko oznako *boj* oz. 4,3 % vseh metaforično označenih glagolov ne glede na dodano pomensko oznako), sledijo samostalniki (26 % vseh označenih besed s pomensko oznako *boj* oz. 1,1 % vseh metaforično označenih samostalnikov) in pridevniki (16 % vseh označenih besed s pomensko oznako *boj* oz. 0,6 % vseh metaforično označenih pridevnikov), najmanj označenih metaforičnih besed je prislovov (5 % znotraj pomenske oznake *boj* oz. 0,4 % vseh metaforično označenih prislovov). Takšno razmerje med označenimi besednimi vrstami v povezavi s konceptualizacijo boja nakazuje, da je pri medpodročni preslikavi na ciljno domeno najpomembnejši sam proces bojevanja v razmerju do drugih konceptualnih elementov preslikave (strategija, akterji v boju, izid, torej zmaga ali poraz v boju), kot je nadrobneje razvidno tudi v Tabeli 1.

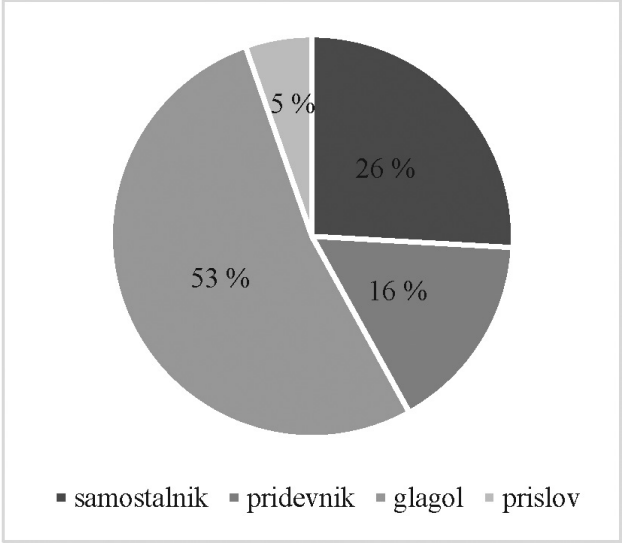

Graf 2: Označeni metaforični izrazi z oznako *boj* po besednih vrstah.

V drugem koraku sem identificirala konceptualno shemo označenih metaforičnih izrazov, ki so bili uvrščeni v pomensko polje *boj*, in jih kategorizirala glede na ciljno domeno preslikave (grobo rečeno na področje, na katero se nanašajo) ter koncepte, ki jih uokvirjajo. Spodaj prikazani identifikacija in klasifikacija ponujata analitično podlago za poglobljeno analizo diskurzivne funkcije metafore, pri čemer je nujno treba upoštevati tudi kontekst, v katerem se metaforični izrazi pojavljajo.

Izhodiščna domena (*boj*, *spopad*)	**Ciljna domena**	**Scenarij**	**Elementi preslikave z izhodiščne na ciljno domeno**	**Uslovarjenost metaforičnega pomena**
osvoboditi se zamer, *počutiti se napadenega*, *boriti se sam s sabo*	čustva	biti v odnosu s kom je biti udeležen v boju, drugi v odnosu je nasprotnik/ posameznik je sam sebi nasprotnik	proces bojevanja, stanje po bojevanju	da
spopasti se z očitki, *ubraniti se očitkov*, *predati se* (v pogovoru), *udariti nazaj* (odgovoriti z dejanji)	medosebni odnosi, komunikacija	pogovor/diskusija je bojevanje, sogovorca sta nasprotnika v boju	proces bojevanja, rezultat boja	da
bitka s časom, *izboriti si dodaten čas*	čas	minevanje časa je boj, čas je nasprotnik v boju	proces bojevanja, rezultat boja	da
boriti se z velikim številom migrantov	migracije	migracije so boj med prebivalci in migranti, migranti so nasprotniki v boju	povod za bojevanje, proces bojevanja	ne
politično bojišče, *boj za oblast*, *borbeno ozračje*, *spopad na političnem parketu*, *dobiti* (politično) *bitko*	politika	biti udeležen v politiki je biti udeležen v boju, politični akterji so nasprotniki v boju, biti na oblasti je zmagati v spopadu	priprava na boj, proces bojevanja, prostor bojevanja, izid boja, posledice boja	da ne: *bojišče*, *borben*
sklepni boj na volitvah, *spopad kandidatov*, *biti pravi borec* (pri soočenju mnenj), *predsedniška bitka*, *priprava na župansko bitko*, *volilna strategija*, *borbenost mu je bila položena v zibelko* (zato je primeren kandidat)	volitve	volitve so boj, udeleženci v volitvah so nasprotniki v boju, predvolilna kampanja je ustvarjanje strategije za boj	priprava na boj, proces bojevanja, akterji v boju, rezultat boja, strategija v boju	da
izboriti si dobro plačo, *oborožiti se z dobrimi sodelavci*	delo	delovno okolje je bojišče	rezultat bojevanja, oprema pri bojevanju	da ne: *oborožiti se*

iz bitke z zahrbtno boleznijo iziti kot zmagovalec, *bolezen napade koga*, *boriti se z rakom*, *borbeno v vsak nov dan* (z boleznijo)	bolezen	biti bolan je spopad med bolnikom in boleznijo, bolezen je nasprotnik/napadalec v boju, bolnik je napadeni	napad, proces bojevanja, rezultat bojevanja, način bojevanja	da ne: *bitka*, *borbeno*
lakota napade koga/ napad lakote, *boriti se/ boj z odvečnimi kilogrami*, *dobiti bitko s kilogrami*, *zmaga nad kilogrami*, *odbiti napade lakote*	debelost	imeti prekomerno težo je biti v boju s hrano, debelost je napadalec/nasprotnik v boju	napad, proces bojevanja, rezultat bojevanja	da ne: *napad*, *boj*
boj/borba/boriti se z gubami, *boj s prezgodnjim staranjem*, *zavarovati svojo kožo*, *pomočnik v boju proti sivim lasem*	staranje	starati se je biti v boju s telesnimi spremembami, telesne spremembe so nasprotnik v boju	proces bojevanja, strategije bojevanja	ne: *boj*

Tabela 1: Kategorizacija metaforičnih izrazov z oznako *boj* glede na ciljno domeno preslikave.

O konceptualiziranju različnih področij človekovega delovanja kot bojevanja in spopada so že razpravljali nekateri kognitivni jezikoslovci, od poudarjanja biološke plati tekmovanja, saj naj bi razmnoževalni nagon neizogibno vodil k tekmovanju za vire preživetja, do tega, da je to posledica zgodovinskega razvoja zahodnega sveta preteklih 400 let. Iz tabele lahko hitro razberemo, da sta število in vrsta elementov, ki se preslikujejo, različna pri posameznih ciljnih domenah, pri čemer pa število elementov medpodročnih preslikav sovpada s pogostostjo pojavljanja metafore v besedilih. To pomeni, da bolj kot je konceptualizacija razplastena (več elementov, kot je preslikanih z izhodiščne na ciljno domeno), več različnih realizacij v obliki metaforičnih izrazov te konceptualizacije je v jeziku in pogostejše so. Prav zaradi globoke zasidranosti v našem izkustvu in kulturi lahko v publicističnih besedilih metafora boja zaradi lahke predstavljivosti in razumljivosti opravlja več funkcij. **Predstavitveno funkcijo** v besedilu opravlja metafora, ki poenostavljeno predstavlja (kompleksnejšo) vsebino. Namesto npr. strokovnega opisa procesa zdravljenja bolezni je bolezen konceptualizirana kot bojevanje (*iz bitke z zahrbtno boleznijo iziti kot zmagovalec*, *boriti se z rakom*), pri čemer je bolezen vedno kot nasprotnik, oboleli vedno kot tisti, ki se bori, zmaga pa je vedno ozdravitev. Če elementi, ki se z izhodiščne preslikajo na ciljno domeno in so v splošnem razumevanju v neki kulturi dojeti kot dobri/slabi, s preslikavo enako učinkujejo v novi domeni, govorimo o **vrednotenjski funkciji** metafore. Ob tem raba metaforičnih izrazov v besedilu vzpostavlja pozitiven/negativen odnos do sporočanega. V besedilu o udeležencu resničnostnega šova, v katerem se kandidati pred kamerami ob pomoči trenerjev in svetovalcev za prehrano trudijo, da bi shujšali, je proces uspešne izgube kilogramov opisan kot *boj z odvečnimi kilogrami*, v katerem je bil posameznik uspešen in na koncu *dobil bitko s kilogrami*. Ker je v naši kulturi debelost razumljena kot negativna

telesna identiteta, se na ciljno domeno preslikajo tisti elementi konceptualizacije, ki utrjujejo negativno predstavo debelosti in rezultat hujšanja prikazujejo kot zmago. O **prepričevalni funkciji** metafore lahko govorimo, kadar so poudarjeni točno določeni elementi v preslikavi za dosego želenega namena pri naslovniku. V besedilu, ki reklamira uporabo kreme proti gubam, je staranje prikazano kot spopad človeka s telesnimi spremembami, pri čemer so telesne spremembe vedno napadalec, človek pa vedno bojevnik. Nagovorjenemu potencialnemu kupcu je s pravim orožjem (kremo) dana možnost, da v boju zmaga. Metafora, ki je v besedilu rabljena zato, da s preslikavo dosega dramatičen učinek in senzacionalnost, ter pri naslovniku vzbuja določena čustva, opravlja **emotivno funkcijo**. Če rečemo, da je ameriški predsednik na očitke medijev *udaril* nazaj, namesto da jim je *odgovoril*, se s konceptualizacijo boja posameznika proti množici poveča dramatičnost pri opisovanju odnosa med udeleženci v dogodku. **Manipulativna funkcija** nastopi, kadar uporaba določenega koncepta prikriva ideološko funkcijo ali uveljavljanje moči. Če se v besedilu o prihodu migrantov v Slovenijo govori o tem, da se *borimo z velikim številom migrantov*, se vzpostavi shema migracij kot boja in migrantov kot napadalcev, mi pa smo tisti, ki smo napadeni in žrtve. Zaradi pogoste rabe pa je lahko metaforično poimenovanje ustaljeno jezikovno sredstvo, ki ima zgolj še samo poimenovalno funkcijo (ali prehaja v termin), in v tem primeru lahko govorimo o **avtomatizmih**: *spopasti se z očitki*, *ubraniti se očitkov*, *volilna strategija.*

Poleg upoštevanja pogostosti pojavljanja določenega metaforičnega izraza v korpusu je za celovitejšo diskurzivno analizo in v izogib preveliki generalizaciji pomembno tudi, ali se uporabljeni koncepti pojavljajo v enem besedilu, v enem žanru, v besedilih z enako tematiko. Za celovitejšo analizo funkcij posameznih rabljenih metaforičnih izrazov bi bilo treba upoštevati tudi različne faktorje, ki vplivajo na način posredovanja vedenja, kot so uredniška politika medijske hiše, kdo je lastnik medijske hiše, kdo ima dostop do vsebin, kdo je ciljna publika ipd.

3 Sklep

Za vpogled v metaforično konceptualizacijo stvarnosti je zaradi kulturne razsežnosti metafore smiselno združevanje različnih teoretičnih pristopov. Tradicionalni kognitivni vidik preučevanja konceptualnih struktur smiselno dopolnjujeta kritična analiza diskurza in korpusni pristop, kar omogoča natančnejšo in bolj sistematično analizo metaforičnih izrazov v različnih besedilih ter globlje razumevanje metaforičnih konceptov v različnih diskurzih pri strukturiranju človekovega konceptualnega sveta. V prispevku je nakazan tristopenjski model analize metaforičnih izrazov: 1) identifikacija metaforičnih izrazov in označevanje pomenske sheme, 2) kategorizacija po ciljni domeni in identifikacija konceptualne sheme metaforičnih izrazov ter 3) interpretacija metaforičnih izrazov v kontekstu in prepoznavanje njihove funkcije v besedilu. S primeri metaforičnih izrazov z oznako *boj* je prikazano, kako raba metaforičnih vzorcev oblikuje naše predstave o družbeni realnosti. Za prepoznavanje vloge metafor v besedilu je torej poleg opazovanja, kako metafore prek jezika zrcalijo

konceptualno strukturo, bistveno tudi razumevanje, kako odražajo družbeni vidik človeškega izkustva.

Literatura

ANTLOGA, Špela, 2020: *Metaphor corpus KOMET 1.0.* Slovenian language resource repository CLARIN.SI. http://hdl.handle.net/11356/1293 (dostop 1. 3. 2020)

BĘDKOWSKA-KOPCZYK, Agnieszka, 2004: *Jezikovna podoba negativnih čustev v slovenščini. Kognitivni pristop*. Ljubljana: Študentska založba.

BRATOŽ, Silva, 2010: *Metafore našega časa*. Koper: Fakulteta za management.

CIENKI, Alan, 2008: Why study metaphor and gesture. Alan Cienki, Cornelia Muller (ur.): *Gesture Studies*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 5–25.

van DIJK, Teun A., 1993: Principles of Critical Discourse Analysis. *Discourse and Society* 4. 249–283.

FAIRCLOUGH, Norman, 1995: *Critical Discourse Analysis: The critical study of language*. New York: Routledge.

FORCEVILLE, Charles, 2009: *Multimodal metaphor*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

GIBBS, Raymond W., 1999: Researching Metaphor. Lyanne Cameron, Graham Low (ur.): *Researching and applying metaphor*. Cambridge: Cambridge University Press.

GIBBS, Raymond W., 2008: *The Cambridge handbook of metaphor and thought*. New York: Cambridge University Press.

Gigafida 2.0: Korpus pisne standardne slovenščine. https://viri.cjvt.si/gigafida (dostop 15. 4. 2020)

LAKOFF, George, JOHNSON, Mark, 1980: *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

LAKOFF, George, TURNER, Mark, 1989: *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: The University of Chicago Press.

LOW, Graham, 1999: Validating metaphor research projects. Lyanne Cameron, Graham Low (ur.): *Researching and applying metaphor*. Cambridge: Cambridge University Press.

Pragglejaz Group, 2007: MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse. *Metaphor and Symbol* XXII/1. 1–39.

Slovar slovenskega knjižnega jezika. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. www.fran.si (dostop 17. 2. 2020)

STEEN, Gerard J., DORST, Aletta G., HERRMANN, Berenike J., KALL, Anna A., KRENNMAYR, Tina, PASMA, Tryntje, 2010: *A method for linguistic metaphor identification. From MIP to MIPVU*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

VERTESSEN, Dieter, LANDTHSHEER, Christ, 2008: Political Impression Management: How Metaphors, Sound Bites, Appearance Effectiveness, and Personality Traits Can Win Elections. *Journal of Political Marketing* VII/3–4. 217–238.

KOLEKTIVNI SPOMINI NA OBDOBJE DRUGE SVETOVNE VOJNE: DISKURZIVNA ANALIZA POROČANJA O KONCERTU *NOSIL BOM RDEČO ZVEZDO*

Katarzyna Bednarska
Uniwersytet Łódzki, Lodž
katarzyna.bednarska@uni.lodz.pl

DOI:10.4312/Obdobja.39.35-42

V prispevku so z vidika diskurzivne teorije analizirani različni kolektivni spomini Slovencev na obdobje druge svetovne vojne. Glavni cilj je ugotoviti, na kakšen način mediji ne samo ohranjajo, ampak tudi konstruirajo kolektivne spomine na drugo svetovno vojno, saj z oblikovanjem mnenj prejemnikov lahko določajo, na kakšen način se družba spominja preteklosti. Drugi cilj prispevka je opredeliti, iz katerih diskurzov izhajajo posamezni članki in kako mediji instrumentalizirajo preteklost v lastne, pogosto politične, namene.

medijski diskurz, kolektivni spomin, analiza diskurza, druga svetovna vojna

The article analyses Slovenes' collective memories of World War II from the point of view of discourse theory. The main goal is to find out how the media not only preserve but also construct collective memories of World War II, as by forming the opinions of recipients they can determine how society remembers the past. The second goal of the article is to define from which discourses articles emerge and how the media instrumentalise the past for their own, often political, purposes.

media discourse, collective memory, discourse analysis, World War II

1 Uvod

V jezikoslovnih raziskavah, zlasti na področju kulturne lingvistike, se predpostavlja, da sta jezik in kultura odvisna drug od drugega in da kulture ni mogoče pravilno proučevati in opisovati brez sklicevanja na jezik – in obratno. Jezik obravnavamo torej ne samo kot sredstvo ali orodje za izmenjavo informacij, temveč tudi kot skladišče kolektivnih izkušenj določene skupnosti, ki odraža hierarhijo vrednot, in kot dejavnik, ki omogoča spoznavanje sveta (Anusiewicz 1994: 3). Diskurze pa lahko dojemamo kot posrednike med jezikovno, družbeno in kulturno plastjo, ki oblikujejo tako kulturo (kulture) dane skupnosti kot tudi njeno znanje (Czachur 2011: 87).

Kolektivni spomin je zbirka predstav članov skupnosti o njeni preteklosti, zgodovinskih likih in dogodkih ter načinov spominjanja preteklosti, njenega proslavljanja in govorjenja o njej. Lahko ga obravnavamo kot vse omembe preteklosti, ki se pojavljajo v kolektivnem življenju, torej tudi v medijskem in javnem diskurzu, če ta zadeva zgodovino in (pogosto sporne) vizije preteklosti. Kolektivni spomin ni le ustna tradicija, temveč tudi uradno priznani spomin, ki ga družba nabira, prenaša

in hrani z novimi sredstvi, ki izhajajo iz tehnološkega razvoja. To uradno različico spomina družba obravnava kot pomemben element kolektivne identitete (Szacka 2006: 19). Kolektivni spomin se mitologizira, kar pomeni, da ga lahko razumemo kot zgodbo s simbolnim pomenom:

> Mitologizacija preteklosti poteka v kolektivnem spominu, vendar ni v njegovem ponarejanju, temveč v spontani preobrazbi likov in dogodkov iz preteklosti v brezčasne vzorce in personifikacije vrednot, ki sankcionirajo vedenje in odnose, pomembne za življenje skupnosti. Poleg tega so liki in dogodki v kolektivnem spominu umeščeni v brezčasni preteklosti, ne pa v linearnem času zgodovinarjev. Njihova medsebojna bližina ali oddaljenost ni določena z oddaljenostjo v času, temveč z bližino vrednosti, ki jih utelešajo. Očitno je, da kolektivni spomin ne more funkcionirati brez zgodovinskega znanja, s katerim se hrani in ki ga po svojih pravilih selektivno uporablja kot gradivo za oblikovanje slik preteklosti. [...] Zgodovinski liki in dogodki postanejo nedvoumni in se preoblikujejo v enodimenzionalne simbole vrednot, hladno poročanje o njih pa nadomesti zgodba, polna čustev. (Szacka 2006: 23–24)

Z vidika diskurzivne analize je torej pomembno, da je kolektivni spomin pogosto poenostavljen, pristranski, prepozna eno stališče in pretvarja dogodke v mitske arhetipe.

Kot omenja Vezovnik (2009: 50), »izvirno prisotnost konstituira ponavljanje. V tem smislu nadomestek postane pomembnejši od svojega izvirnika«.

Jezikovno zanimanje za kolektivne spomine in spominske diskurze je upravičeno s tem, da je jezik pogoj za obstoj, vzdrževanje in spremembo družbenega spomina, na jezikovno naravo kolektivnega spomina pa je opozarjal že Halbwachs:

> Ljudje, ki živijo v družbi, uporabljajo besede, ki se jim zdijo razumljive: to je predpogoj za kolektivno mišljenje. Toda vsako besedo (ki jo razumemo) spremljajo spomini. Ne obstajajo spomini, za katere ni ustreznih besed. O svojih spominih govorimo, preden jih prikličemo v spomin. Jezik in celoten sistem družbenih norm, ki so z njim povezane, nam omogočata, da v vsakem trenutku rekonstruiramo svojo preteklost. (Halbwachs 1992: 172)

Analizo diskurza ponavadi začnemo z analizo besedišča, saj »vsi tipi besed, a še posebej samostalniki, pridevniki, glagoli in prislovi, nosijo konotativne pomene, ki odražajo družbene vrednote in sodbe« (Vezovnik 2009: 117). Verjetno največ raziskav kolektivnega spomina temelji na analizi medijskega diskurza, kar lahko razložimo s tem, da se spomin na družbeni ravni najlažje artikulira ravno v medijskem diskurzu, viri pa so splošno dostopni. Pušnik (2009: 190–191) pravi, da so medijski teksti eden od glavnih virov znanja o zgodovini. Poleg tega igrajo vlogo pri pomnjenju in spominjanju, medijske reprezentacije preteklosti pa so odsev družbenopolitičnega konteksta in nacionalne politične identitete (prav tam).

Pogoj, da nekatere vsebine postanejo del kolektivnega spomina, ni samo njihov obstoj v medijih, temveč tudi njihova jezikovna formulacija – spomin se oblikuje v medijskih diskurzih preko semantike in posebne jezikovne formule, ki sta uporabljeni za opisovanje nejezikovnih pojavov. Lahko torej domnevamo, da pogosta uporaba specifičnih oblik izhaja iz njihove posebne funkcije v danem diskurzu.

Pomembno vlogo pri oblikovanju kolektivnega spomina ima tudi politična kultura, ki ustvarja specifične spominske medije (muzeje, spomenike, razstave, konference, koncerte itn.). Kolankiewicz (2007: 134) je opozoril: »Kulturne prireditve uporabljajo [...] like [...], izza katerih vedno gleda njihov svečani prototip – duh mrtvih. Priklic in utelešenje teh likov je ključnega pomena za kolektivno spominjanje. Kaj bi bila brez njih – in brez prireditev, v katerih se vračajo – naša družba?« Torej praznovanje obletnic in druge slovesne prireditve, povezane s preteklostjo, omogočajo, da se preteklost povezuje s sedanjostjo. Konec koncev je naša kolektivna identiteta sestavljena iz spomina na pretekle dogodke in tako spomin igra vlogo varuha identitete.

Koncerti *Nosil bom rdečo zvezdo*, ki jih organizira Svetlana Makarovič, spominjajo na dogodke, ki so se zgodili v Sloveniji med drugo svetovno vojno (katere podoba se, čeprav je od njenega konca minilo 75 let, še vedno spreminja tako v kolektivnem kot tudi v uradnem spominu). Organizatorka poudarja, da rdeča zvezda zanjo ne pomeni simbola totalitarizma, temveč »simbol svobode, enotnosti, bratstva, upora proti zlu, fašizmu, sovraštvu, proti ščuvanju ljudstva proti vsemu drugačnemu, kot so trenutno begunci« (*Mladina* 23. 5. 2018).

Posamezni slovenski mediji ta dogodek dojemajo na radikalno drugačne načine – od afirmacije do popolne zavrnitve, kar je povezano z ideološkimi boji, ki so »[m]edstrankarske distinkcije[, ki jih] politiki vzpostavljajo s temi 'kulturnobojniškimi' temami[,] in nedavna zgodovina je seveda v tem kontekstu nadvse hvaležna tema« (Jernej Kosi v: Svenšek 2012).

2 Viri

Za analizo sem uporabila članke iz pisnih medijev, ki veljajo za desničarske (tednika *Reporter* in *Demokracija* ter spletni portal Nova24tv (nova24tv.si)), levičarske (dnevnika *Delo* in *Dnevnik*, tednik *Mladina* ter spletni portal MMC RTV Slovenija (rtvslo.si)) in nevtralne (spletni portal 24ur.com). Mediji so bili uvrščeni v dano opcijo na podlagi ankete, na katero je odgovorilo 44 oseb. Anketiranci so naštete medije ocenjevali z ocenami od 1 do 5, pri čemer je ocena 1 pomenila *skrajno levo*, 2 *levo*, 3 *nevtralno*, 4 *desno* in 5 *skrajno desno*. Rezultati so naslednji: *Mladina* je bila ocenjena z 1,7; *Dnevnik* z 2,3; *Delo* z 2,4; MMC RTV Slovenija z 2,7; 24ur.com z 2,9; *Reporter* s 4,0; *Demokracija* s 4,5; Nova24tv pa je dobila oceno 4,7.

Analizirala sem samo osem člankov, ampak kot poudarja Vezovnik (2008: 80), s tekstovno analizo lahko obdelujemo manjši vzorec enot, osredotočamo pa se na družbeno interakcijo v jezikovni obliki.

3 Analiza

V slovenski družbi ni enotnega spomina na dogodke druge svetovne vojne – prevladujeta dve nasprotujoči si poziciji, povezani z bojem med partizani in domobranci (Stanovnik 2007: 15), pri čemer pogosto pride do posplošitev, kot na primer v članku na portalu Nova24tv. Z besedami:

(1) *poveličuje svinčene komunistične čase*

(2) *Gre za koncert provokativnih podpornikov nekdanjega totalitarnega komunističnega sistema*

(3) *je bilo žalostno, da je policija bolj striktno postopala z domoljubnimi protestniki s slovenskimi zastavami kot z organizatorji in obiskovalci dogodka, ki so na njem strašili s simboli totalitarnega komunističnega režima*

se avtor članka sam ideološko pozicionira na desno stran spektra in ločuje od privržencev komunizma. Pri tem posplošuje akterje druge svetovne vojne, saj ne govori o partizanih ali NOB, ampak o komunistih. Istočasno določa, kdo spada v skupino dobrih državljanov: domoljubni protestniki (primer (3)) in Društvo MORiS Kočevska Reka, ki je (4) *pod vodstvom osamosvojitelja Antona Krkoviča že večkrat vložilo zahtevo za njegovo prepoved*.

Določa tudi, kdo je nasprotnik sodobne Slovenije:

(5) *na dogodku tudi letos ne bo manjkalo jugonostalgikov, ki se, podobno kot Makarovičeva, nikakor ne morejo sprijazniti z osamosvojitvijo Slovenije ter s slovenskimi nacionalnimi simboli*

(6) *izraža vrednote, ki so nezdružljive s temeljnimi ustavnimi vrednotami, kot so človekovo dostojanstvo, svoboda, demokracija in vladavina prava*

Z vidika diskurzivne analize so zanimivi tudi komentarji bralcev, v katerih je še močneje vidno ideološko pozicioniranje.[1] Pojavljajo se celo sklici na svastiko in glasovi, da je bil nacizem boljši kot komunizem:

(7) *Mislim, da bom začel vsako leto organizirati dogodek z imenom »Nosil bom kljukasti križ«. Ne vidim razloga, da ga ne bi. Nacizem je pobil precej manj ljudi kot komunizem, poleg tega ga že več kot 70 let ni več in torej niti najmanj ni nevaren*,

ki sprožijo debato, v kateri branilci partizanskega gibanja uporabljajo razmeroma meritorne argumente, npr. navedejo besedilo domobranske prisege in napišejo:

(8) *Ne vem, kaj se pritožuješ, saj imate nacisti vsako leto proslavo* [sledi povezava do članka o domobranski paradi]

(9) *No, vzemimo, da je to kar trdiš res. Dejstvo je, da je bela garda (MVAC) kolaborirala z Italijani, domobranci pa z Nemci. Če so tudi komunisti počeli isto, se postavlja logično vprašanje, zakaj so se navedeni sploh pobijali med sabo, če so bili vsi na isti strani?*

Nekateri komentatorji podkrepijo svojo protipozicioniranost z žaljivo pomanjševalnico:

(10) *Razumem popolnoma, zagovarjaš kolaboracijo domobrančkov z nacisti. Moram ti sporočiti žalostno novico, da so tvoji žal popušili leta 1945....*

Bralci, ki se strinjajo z avtorjem članka, uporabljajo razmeroma veliko žaljivk tako za organizatorko dogodka kot druge komentatorje:

(11) *Srbijanska provokatorka bo tako kot njen mentor zlobni palček doživela sto let. Več ali manj dementnih* […]. *Njen sosed v trnovskem bloku premožnih osamelcev, Pojoča žaga Stanovnik, je vsaj pretežno tiho.*

1 Za analizo sem uporabila najbolj reprezentativne komentarje. Zapisani so v izvirni obliki.

(12) *Dada, tabletke, tabletke...ali pozabljaš? Tole tvoje fantaziranje je samo za Turnška in psihiatra, zgleda, kar slabo, veš.*

(13) *proti banditom in komunizmu kakor tudi njegovim zaveznikom , vedno in povsod. Tega ultraidioti pač ne razumete, rajši žrete murglosrbsko izdajalsko govno .*

En bralec celo zasede vlogo avtoritarnega strokovnjaka:

(14) *Nič ni bla, bla, ker si očitno rdeči fanatik, imaš logiko blokirano in ne moreš razumeti, da so te tvoji rdeči idoli peljali žejnega čez vodo. Kolaboracija komunistov JE bila* […]. *Veš, vse to sem doživel v svojih 7 desetletjih in ti boš moral še dosti prebrati in se tudi zbrati, če hočeš dojeti*.

Gre torej za svojevrstno moraliziranje brez oprijemljivih argumentov in tako avtor članka kot avtorji komentarjev namesto uravnotežene diskusije ustvarjajo rekonstrukcije svojih spominov in na ta način poskušajo redefinirati preteklost.

Enostranska reinterpretacija zgodovine se pojavlja tudi v tedniku *Demokracija* (Murn, D. 2019), kjer avtorja članka na različne načine diskreditirata partizane, Svetlano Makarovič in ljubljanskega župana Zorana Jankovića. Pesnico opredelita kot kulturnico, vendar ta samostalnik postavita med narekovaje, s čimer dosežeta posmehljiv prizvok:

(15) *Na rdeči orgiji privilegirane »kulturnice« Svetlane Makarovič*.

Organizatorjem prireditve očitata, da delijo slovenski narod, častijo zločince in indoktrinirajo mlade, istočasno pa istovetita simbole partizanov s simboli JLA:

(16) *prireditev* [...], *s katero mobilizirajo izrojeno levico na enem mestu in delijo preostali del naroda.* [...] *je bilo mogoče v četrtek popoldan videti kup simbolov agresorske vojske JLA, partizanskih čepic, majic s homofobi in množičnimi zločinci, manjkala pa ni niti namizna igra Postani partizan, s katero skrbijo za indoktrinacijo mladih.*

Zgornji primer omenja tudi, da udeleženci nosijo podobe homofobov, kar lahko razumemo tudi sarkastično, saj je *Demokracija* dokaj homofoben časopis. Sarkazem je prisoten tudi v besedah:

(17) *Pri čemer je izpostavil, da naj bi bili partizani tisti, ki so Ljubljano 9. maja 1945 osvobodili to mesto in državo in ne kolaboranti in nacisti.*

S konstrukcijo s členkovno zvezo *naj bi* avtorja prikazujeta Jankovićev spomin na zaključek druge svetovne vojne, s katerim se ne strinjata, vendar ne predstavita svojega individualnega spomina. Mimogrede pa rekonstruirata spomin na osamosvojitev Slovenije in kot heroja postavita Janeza Janšo:

(18) *Ne zna skriti sovraštva do Slovenije in do osamosvojitelja Janše*

(19) *Poleg ljubezni do komunističnega sistema, pa Makarovičeva ostaja zvesta tudi svojemu sovraštvu do osamosvojitelja in prvaka SDS Janeza Janše.*

(20) *pa se očitno še mnogi privilegiranci prejšnjega sistema nikakor ne morejo sprijazniti, da se je Slovenija osamosvojila in postala demokratična republika*

Sliko preteklosti avtorja tvorita tudi z uporabo enakih formul:

(21) *Kar pa seveda ni nič čudnega, glede na to, da komunistom samostojna Slovenija ni nikoli predstavljala intimne opcije.*

(22) *osamosvojitev Slovenije nikoli ni predstavljala njegove intimne opcije* [o Kučanu].

Reporter, tretji časopis, ki so ga anketiranci uvrstili med desničarske, uporablja članek o dogodku kot kritiko Slovencev, ki pomagajo beguncem:

(23) *Prav ti bodo organizirali* […] *pod sloganom Nosil bom rdečo zvezdo promigrantski shod. Janković, Kučan, Fajonova, Makarovičeva so pozdravljali migrante na Kotnikovi, sedaj jih bodo še na Kongresnem trgu. Upam, da tokrat ne bodo tudi oboroženi.*

Samo v komentarjih pod spletno verzijo članka bralci izražajo mnenje o koncertu in z njim povezani zgodovini, vendar ne o vlogi partizanov, temveč o komunizmu in njegovih predstavnikih:

(24) *JLA z rdečo zvezdo je napadla SLO, torej je agresorski sinbol.....*

(25) *Kje so pa Janša, Krkovič, Gorenak in drugi, ki so v prejšnjem režimu nosili rdečo zvezdo in bili zelo glasni zagovorniki komunizma?*

V desno usmerjenih medijih pride torej do enostranskega redefiniranja zgodovine in enačenja akterjev vojne. Avtorji se jasno opredelijo kot nasprotniki partizanskega gibanja in komunizma in na ta način soustvarjajo konservativni javni diskurz.

Ostali obravnavani mediji so o prireditvi *Nosil bom rdečo zvezdo* poročali na bolj uravnotežen način. Spletni portali in dnevniki so predstavili pobudo za koncert, navedli mnenje Svetlane Makarovič o simboliki rdeče zvezde in na kratko opisali potek dogodka, pri čemer so uporabili nevtralne ali pozitivne izraze kot *aktivističen koncert*, *dobro obiskana prireditev*, *svobodna družba* itn.:

(26) *Ideja o aktivističnem koncertu se je Makarovičevi porodila že pred leti, ko je stranka SDS predlagala prepoved javnega poveličevanje vseh totalitarnih režimov in njihovih simbolov* (24ur.com)

(27) *za Makarovičevo rdeča zvezda pomeni predvsem simbol svobode in upora proti sovraštvu in nacifašizmu* (24ur.com)

(28) *Na dobro obiskani prireditvi je bilo videti precej znanih obrazov, med njimi tudi nekdanjega predsednika republike Milana Kučana* (*Delo*)

(29) *Številni so podprli organizatorje s tem, da so oblekli majico z rdečo zvezdo ali zvezdo nosili okoli vratu*. (MMC RTV Slovenija)

(30) *Odzivi so bili različni, Svetlani Makarovič pa rdeča zvezda pomeni vse prej kot simbol totalitarizma: »Zame ne pomeni Severne Koreje ali Udbe, ampak simbol svobode, enotnosti, bratstva, upora proti zlu, fašizmu, sovraštvu, proti ščuvanju ljudstva proti vsemu drugačnemu, kot so trenutno begunci. V središču ideje o rdeči zvezdi so svobodna družba, svoboda misli, svoboda izražanja, svoboda tiska«* (*Mladina*)

Enako kot v primeru člankov v desno usmerjenih medijih so komentarji bralcev tudi tukaj dokaj pristranski. Eni primerjajo simbole in ugotavljajo, da je rdeča zvezda boljša kot križ, druge pa je sram:

(31) *Rdeča zvezda je simbol svobode, to je potrdilo tudi EU sodišče, če še tega ne veste, križ je simbol trpljenja. Raje živim v svobodi kot v trpljenju.* (24ur.com)

(32) *Sramota za samostojno Slovenijo. Leta 1991 smo se borili za samostojnost in proti rdeči zvezdi komunizma in totalitarizma.* (24ur.com)

pri čemer komentatorji ne uporabljajo žaljivk in kletvic, ker so komentarji v teh medijih pred objavo moderirani. Propartizantski diskurz je prisoten samo v *Dnevniku*, ki o koncertu sporoča v kontekstu oskrunitve spomenikov, povezanih z NOB:

(33) *Julijana Žibert, ki je današnji dogodek povezala z današnjim koncertom Nosil bom Rdečo zvezdo Svetlane Makarovič z gosti. Prireditev bo potekala na dan borca, v minulih letih pa so se nanjo že negativno odzivali nasprotniki NOB. »Morda gre za povezavo s koncertom, ampak to je kulturni dogodek, ki se ga bomo zagotovo udeležili. Pod rdečo zvezdo so se partizani borili proti okupatorju in zmagali. Tudi v današnjem času, ko glavo spet dviga fašizem, je zelo pomembna in se je ne bi smeli sramovati. V osvobodilnem boju lahko črpamo vrednote za današnji čas, le v nekoliko drugačni obliki,«*

S temi besedami *Dnevnik* rekonstruira pozitivni spomin o partizanih in NOB.

4 Sklepi

V sodobni družbi so mediji eden od dejavnikov, ki sproža spremembe v kolektivnem spominu – od priklica in spodbujanja spomina do reinterpretacije vsega, kar je pozabljeno, mitologizirano in zamrznjeno v stereotipnih idejah.

Ideološka razdeljenost obravnavanih člankov je izrazita, še večja pa je razdeljenost komentarjev. Nekateri avtorji člankov in večina bralcev je pokazala negativen odnos do ene ali druge strani, pozitivna mnenja pa niso bila prisotna. Na ravni jezika se vse to kaže na različne načine – najpogosteje z žaljivkami, sarkastičnimi pomanjševalnicami in vulgarnimi besedami. V nekaterih člankih in večini komentarjev se opazi obsojanje ali poveličevanje, odvisno od stališča. Desno usmerjeni mediji rekonstruirajo negativni spomin in povezujejo dogodek (in NOB) samo s komunisti, medtem ko večina ostalih časopisov, tudi levičarska *Mladina*, predstavlja nevtralno sliko situacije in se odloča za tipično informativna besedila. Posledično so desni mediji vir večine navedenih primerov, kar je omejitev moje raziskave (da bi dobili popolnejšo sliko pojava, je treba analizirati tudi članke, objavljene v lokalnih medijih, česar nisem mogla izvesti zaradi pomanjkanja spletnih virov in prepovedi potovanja). Edini medij, ki je eksplicitno izrazil naklonjenost partizanom, je *Dnevnik*. To je lahko posledica dejstva, da imajo Slovenci še vedno pozitiven ali nevtralen odnos do partizanov (Hafner Fink 2018), zato burne razprave, zaradi katerih pride do sprememb mnenj, niso dobrodošle.

Viri

ČRNČEC, Damir, 2018: Nosil bom rdečo zvezdo bo promigrantski shod Makarovičeve, Jankovića, Kučana in Fajonove. *Reporter* 20. 5. 2018. www.reporter.si/clanek/kolumnisti/damir-crncec-nosil-bom-rdeco-zvezdo-bo-promigrantski-shod-makaroviceve-jankovica-kucana-in-fajonove-kolumna-639488 (dostop 9. 2. 2020)

D., M., 2019: Makarovičeva že promovira letošnji dogodek »Nosil bom rdečo zvezdo« v Ljubljani, ki poveličuje svinčene komunistične čase. Do kdaj še? *Nova24tv* 20. 6. 2019. www.nova24tv.si/slovenija/makaroviceva-ze-promovira-letosnji-dogodek-nosil-bom-rdeco-zvezdo-ki-povelicuje-svincene-komunisticne-case-do-kdaj-se/ (dostop 11. 2. 2020)

MURN Hana, D.,V., 2019: Na rdeči orgiji privilegirane »kulturnice« Svetlane Makarovič v glavnem sive glave in nekaj mladcev, odetih v majice množičnih morilcev. *Demokracija* 5. 7. 2019. www.demokracija.si/slovenija/na-rdeci-orgiji-privilegirane-kulturnice-svetlane-makarovic-v-glavnem-sive-glave-in-nekaj-mladcev-odetih-v-majice-mnozicnih-morilcev-fotogalerija.html (dostop 7. 2. 2020)

ROŽMAN, Andraž, 2019: Neznanci so oskrunili spomenike NOB. *Dnevnik* 3. 7. 2019. www.dnevnik.si/1042891086/lokalno/ljubljana/-neznanci-popisali-vec-spomenikov-v-ljubljani-

R., Z., 2018: Dan, ko je sijala rdeča zvezda. *Delo* 26. 5. 2018. www.delo.si/lokalno/ljubljana-in-okolica/dan-ko-je-sijala-rdeca-zvezda-54072.html (dostop 9. 2. 2020).

Š., L., 2019: Prestolnico znova preplavile rdeče zvezde. *24ur.com* 5. 7. 2019. www.24ur.com/novice/slovenija/prestolnico-vnovic-preplavile-rdece-zvezde.html (dostop 9. 2. 2020)

Š., N., 2018: Na koncertu Nosil bom rdečo zvezdo: »Več ko nas zatirali bodo, več bomo morali peti«. *MMC RTV Slovenija* 25. 5. 2018. www.rtvslo.si/kultura/glasba/na-koncertu-nosil-bom-rdeco-zvezdo-vec-ko-nas-zatirali-bodo-vec-bomo-morali-peti/456122 (dostop 9. 2. 2020).

Uredništvo, 2018: Na Dan mladosti z rdečo zvezdo. *Mladina* 23. 5. 2018. www.mladina.si/185600/na-dan-mladosti-z-rdeco-zvezdo/ (dostop 9. 2. 2020)

Literatura

ANUSIEWICZ, Janusz, 1994: *Lingwistyka kulturowa*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

CZACHUR, Waldemar, 2011: Dyskursywny obraz świata. *Tekst i dyskurs* 2. 79–97.

HALBWACHS, Maurice, 1992: *On collective memory*. Chicago: University of Chicago Press.

KOLANKIEWICZ, Leszek, 2007: Antropologia widowisk. *Kultura Współczesna* 1.

PUŠNIK, Maruša, 2009: Documentaries and Mediated Popular Histories. Liedeke Plate, Anneke Smelik (ur.): *Technologies of memory in the arts*. London: Palgrave/Macmillan. 188–202.

HAFNER FINK, Mitja idr., 2018: *Slovensko javno mnenje 2018/1: Ogledalo javnega mnenja, mednarodna raziskava socialna omrežja in socialni viri (issp 2017), vrednote prostora in okolja, uporaba novih tehnologij/interneta*. www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm181/ (dostop 2. 5. 2020)

STANOVNIK, Janez, 2007: Slovenski zbornik 2007 – NOB v slovenskem narodovem spominu. Janez Stanovnik, Slavko Grčar, Hardvik Pirnovar (ur.): *Narodnoosvobodilni boj v slovenskem narodovem spominu: Slovenski zbornik 2007*. 13–20.

SVENŠEK, Ana, 2012: V vsaki situaciji se je treba boriti za pridobljene delavske pravice: MMC-jev intervju v sklopu Velikih 5. *MMC RTV Slovenija* 11. 11. 2012. www.rtvslo.si/velikih-5/v-vsaki-situaciji-se-je-treba-boriti-za-pridobljene-delavske-pravice/295498 (dostop 21. 3. 2020)

SZACKA, Barbara, 2006: *Czas przeszły, pamięć, mit*. Warszawa: Scholar.

VEZOVNIK, Andreja, 2008: Kritična diskurzivna analiza v kontekstu sodobnih diskurzivnih teorij. *Družboslovne razprave* XXIV/57. 79–96.

VEZOVNIK, Andreja, 2009: *Diskurz*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.

SLOVENŠČINA V RADIJSKIH PROGRAMIH NA AVSTRIJSKEM KOROŠKEM: ODSLIKAVA SODOBNE SOCIOLINGVISTIČNE PODOBE PROSTORA

Tina Lengar Verovnik
Fakulteta za družbene vede, Ljubljana
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
tina.verovnik@fdv.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.39.43-50

V sodobnem prostoru avstrijske Koroške zaradi političnih, gospodarskih in kulturnih sprememb ter migracij poleg slovenščine pripadnikov manjšine soobstajajo tudi različice, ki jih govorijo posamezniki, ki so se slovenščine naučili izven okolja primarne socializacije, priseljenci in dnevni migranti iz Slovenije ter priseljenci z območja nekdanje Jugoslavije. Slovenski radijski spored ORF in Radio Agora soustvarjata vsakodnevni radijski program v slovenskem jeziku, ki govorno odslikava precejšen del te kompleksne sodobne sociolingvistične situacije. Prispevek prinaša ključne ugotovitve iz pogovorov s sodelavci obeh radijskih medijev o njihovi jezikovni uredniški politiki in praksi.

radio, slovenščina, avstrijska Koroška, občinstva, sociolingvistika

In today's Austrian Carinthia, due to political, economic and cultural changes and migration, in addition to Slovene spoken by members of the minority, there are also versions spoken by individuals who learned Slovene after their primary socialization, by immigrants and daily migrants from Slovenia, and immigrants from the former Yugoslavia. The Slovene radio stations ORF and Radio Agora help create a daily radio programme in a Slovene that reflects a significant part of this complex sociolinguistic situation. The article presents their language editorial policies, as established through interviews with the journalists of both radio media.

radio, Slovene, Austrian Carinthia, audiences, sociolinguistics

1 Oris sodobne sociolingvistične situacije

Uradne statistike za avstrijsko Koroško zadnjih nekaj desetletij kažejo stalno rast prijav k dvojezičnemu pouku v ljudskih šolah (mdr. Doleschal 2009: 97). K slovenski narodni skupnosti[1] se ponovno prištevajo prebivalci območij, na katerih jih prej skorajda ni bilo več: delno je to mogoče pripisati migracijam pripadnikov narodne skupnosti znotraj dežele Koroške (na ta račun se je npr. občutno povečal njihov delež v Celovcu in Beljaku), delno pa hitremu upadanju števila t. i. vindišarjev na račun t. i. jezikovnih

1 Izraz *narodna skupnost* za avtohtono slovensko manjšino je ustaljen v prostoru avstrijske Koroške, v pogovorih so ga uporabljali tudi sogovorniki (zlasti ko so želeli razlikovati med pripadniki manjšine in drugimi govorci slovenščine).

Slovencev (Steinicke 2001: 254–255). Odkrita zavezanost slovenski etnični skupnosti je zagotovo povezana tudi z izboljšanjem njene izobrazbene strukture, ki presega deželno povprečje (pomembno vlogo pri tem so odigrale slovenska gimnazija in druge izobraževalne ustanove na sekundarni in terciarni stopnji), ter s krepitvijo njenega kulturnega in gospodarskega kapitala (Zupančič 2007: 143, 146).

Vendar pa raziskovalci hkrati opozarjajo, da število rojenih govorcev slovenščine, praviloma jezikovno socializiranih v narečje, kljub temu upada (za številčne podatke in ocene gl. Zupančič 2007; Steinicke 2001). Veča se kvečjemu število posameznikov, ki se s slovenščino iz različnih razlogov seznanjajo kasneje (v ljudski šoli, na tečajih), a pogosto v omejenem obsegu in s knjižno zvrstjo. Zanimanje za slovenščino se je povečalo že, ko je postala državni jezik (in s hkratno spremembo političnega sistema), še bolj pa po vstopu Slovenije v Evropsko unijo (Busch 2010: 179). Posamezniki se slovenščine pogosto ne učijo zato, ker je jezik narodne skupnosti, ki biva v tem prostoru, temveč zato, ker je zanje gospodarsko ali kulturno zanimiva in jo dojemajo kot jezik sosednje države (Doleschal 2009: 98). Spet drugi se njene prisotnosti na Koroškem zavedajo in se je učijo kot drugega deželnega jezika; nekateri vanjo socializirajo svoje otroke, da bi obudili družinsko tradicijo (Busch 2008: 58). Med razlogi za povečano zanimanje za učenje slovenščine in prijavljanje otrok k dvojezičnemu pouku se pojavljajo tudi novejše motivacije, povezane z visokim vrednotenjem etnične razsežnosti regionalne identitete (Steinicke 2001: 255) in večjezičnosti (Kern 2009: 79).

V zapleteno sociolingvistično sliko, ki v tem prostoru ni bila nikdar enostavna, vstopajo tudi rojeni govorci slovenščine, ki na avstrijsko Koroško dnevno migrirajo iz Slovenije ali se tja priseljujejo. Poleg njihovih otrok, ki se vključujejo v koroške dvojezične vrtce in šole, je veliko tudi dijakov iz Slovenije, ki obiskujejo slovensko gimnazijo ali dvojezične srednje šole. Od sedemdesetih let 20. stoletja dalje so se na Koroško priseljevali posamezniki iz nekdanjih jugoslovanskih republik. Tem je slovenščina pogosto predstavljala jezik, ki jim je omogočil prvo integracijo v avstrijsko družbo in jim na trgu dela prinašal prednost (Busch 2008: 59). Vsi ti govorci, primarno socializirani bodisi v druga, nekoroška slovenska narečja bodisi v druge južnoslovanske jezike, povečujejo pestrost različic govorjene slovenščine, ki jih je na avstrijskem Koroškem danes mogoče slišati zasebno, pa tudi javno – med drugim v vsakodnevnih slovenskih radijskih vsebinah.

2 Radio Agora in slovenski spored ORF

Slovenščino je bilo na radiu na Koroškem mogoče slišati že od leta 1946 dalje, ko je avstrijski javni radio pod okriljem britanske zasedbene oblasti prvič oddajal v slovenskem jeziku. V ta namen se je na ORF oblikovalo slovensko uredništvo, ki od leta 1989 dalje pripravlja tudi televizijski tednik *Dober dan, Koroška* (danes *Dober dan, Koroška / Dober dan, Štajerska*). Slovenski jezik je na radiu postopno pridobival več oddajnega časa, naraščale pa so tudi želje po celodnevnem programu. Šele leta 1998 se je ta želja uresničila, ko sta dva radia – Agora in Korotan (kasneje Radio dva) – začela s skupnim oddajanjem celodnevnega slovenskega radijskega programa. Leta 2011 je frekvenčno licenco za oddajanje na ozemlju slovenske narodne skupnosti

nato uspelo pridobiti Radiu Agora, ki je že prej sodeloval s slovenskim sporedom ORF, odtlej pa si ta programa radijsko frekvenco med drugim delita za pripravljanje 12-urnega vsakodnevnega sporeda v slovenskem jeziku: dve tretjini (gledano časovno) ga prispevajo na slovenskem uredništvu ORF, tretjino ga pripravi Radio Agora.

V uredništvu slovenskih sporedov ORF poleg osmih ur dnevnega radijskega sporeda pripravljajo že omenjeno tedensko televizijsko oddajo, na spletišču ORF Slovenci pa objavljajo dvojezične dnevne novice in izčrpen koledar prireditev različnih ustanov, društev in organizacij (zlasti) narodne skupnosti. Na skupni radijski frekvenci skrbijo med drugim za dnevnoinformativne vsebine; tudi sicer je težišče njihovega dela na informiranju o aktualnem dogajanju na različnih družbenih področjih, povezanih s slovensko narodno skupnostjo na Koroškem.

Radio Agora poleg štirih ur profesionalnega dnevnega slovenskega sporeda s pomočjo prostovoljnih sodelavcev pripravlja še večerne in nočne oddaje v drugih jezikih; pripravljajo tudi izobraževanja in radijske delavnice za šole. Kot pravijo sami, so »medijski, umetnostni in eksperimentalni prostor za slovensko-, nemško-, dvo- ali večjezične poslušalke, poslušalce, radijke in radijce na Koroškem in južnem Štajerskem ter za priseljene ljudi, njihove jezike in kulture« (Radio Agora). Že od začetka so alternativni medij; so »glasilo za vse tiste ljudi in teme, ki jih mediji v glavnem toku poročanja ne upoštevajo ali diskriminirajo« (prav tam); tudi v tem smislu so dopolnilo sporeda slovenskega uredništva ORF. Alternativnost medija pa se navadno ne kaže le v vsebinah in pristopih k temam, temveč tudi v oblikah in jeziku, ki ga pri tem uporabljajo (Lengar Verovnik 2012: 164–166). Ker je namen alternativnega medija dajati glas »drugim«, je posledica tega pogosto heteroglosija – tudi program Radia Agora je bil sprva dvojezičen v najbolj dobesednem pomenu, moderatorja sta bila dva ter sta si izmenjevala sekvence v slovenščini in nemščini, tudi pogovorni ali narečni; jezikovno raznolikost pa so dopolnjevali poslušalci, ki so v kontaktnih oddajah prav tako govorili v različnih zvrsteh (Busch 2004: 86–89).

Med februarjem in aprilom 2020 sem od sodelavcev obeh medijev pridobila informacije o več vidikih njihovega delovanja; nekatere predstavljam v nadaljevanju prispevka. S sodelavcem Radia Agora (v nadaljevanju Ag1), ki izhaja iz narodne skupnosti in z medijem sodeluje osem let, sem še pred omejitvijo gibanja zaradi epidemije covida-19 intervju opravila v živo. S sodelavko Radia Agora (v nadaljevanju Ag2), ki prihaja iz Slovenije, a zadnje desetletje živi na avstrijskem Koroškem in skoraj toliko časa dela na tem mediju, sem intervju opravila kasneje prek storitve Zoom. Njune odgovore sem zapisala z minimalnimi posegi (prilagoditev glasov in oblik zapisu, opustitev diskurznih označevalcev). Sodelavci slovenskega uredništva ORF (v nadaljevanju Orf), vsi pripadniki narodne skupnosti, so mi zaradi preobilice dnevnih obveznosti v novi situaciji odgovore na vprašanja poslali v pisni obliki po e-pošti (zbral jih je njihov glavni urednik); objavljeni izseki so dobesedni.

3 Jezikovna uredniška politika in jezikovna praksa obeh uredništev

V Lengar Verovnik (2018) je jezikovna uredniška politika radijskega medija opredeljena kot sklop smernic za enovito delovanje radijskega programa, ki se tiče njegove celostne jezikovne podobe. V tem smislu se oba radijska programa prekrivata v dveh točkah. Prva je razmerje med slovenskim in nemškim jezikom. Na Radiu Agora imajo načelno pravilo, da se nemščini na splošno izogibajo (Ag1); vse moderacije, ki gredo v živo, so v slovenščini (Ag2). Sogovorci so slovensko ali nemško govoreči (teh ne prevajajo, ker so njihovi poslušalci dvojezični) – kadar je v prispevku prisotna tudi nemščina, pa je njen delež v eni uri lahko največ 10-odstoten, kar pomeni šest minut. Od tega pravila včasih tudi odstopajo, zlasti če gre za zelo zanimivo vsebino ali način pripovedovanja in bi s povzemanjem ali prevajanjem poslušalce prikrajšali (Ag1). Nemščina v slovenskem sporedu ORF pa se pojavlja običajno le ob poročilih kolegov z Dunaja (ta so vključena v njihov del programa) in ob njihovih poročilih, kadar sogovornik ni vešč slovenščine (Orf).

Druga stična točka obeh programov je zahteva po znanju zborne slovenščine. Na Radiu Agora zato občasno pripravljajo interna izobraževanja v sodelovanju s strokovnjaki iz Slovenije (Ag1, Ag2). Sodelavke in sodelavci slovenskega sporeda ORF pa morajo za opravljanje svojega dela v zborni obliki obvladati oba deželna jezika. Hkrati se na tej točki pojavlja ključna razlika med obema medijema: (ne)raba drugih zvrsti, oz. natančneje, narečja. Na ORF v novinarskih prispevkih in moderacijah ter pri dnevnem informiranju načeloma poročajo v zborni slovenščini. »Skušamo pa s sogovorci in težišči v prispevkih gojiti in dati prostor tudi vsem slovenskim narečjem v deželi. [...] Vsak sodelavec našega uredništva se zaveda posebnega poslanstva in se trudi tako ob posredovanju lepe zborne slovenščine kot tudi pri ohranjevanju lepot naših domačih narečij, ki jim dajemo vedno svoj prostor« (Orf). Za njihove sodelavce je zato koristno, »da obvladajo pogovorno vsaj eno od koroških slovenskih narečij, saj ob določenih reportažah v domači govorici beseda s sogovorniki lažje steče. Na splošno skušamo vključevati narečja v naše sporede, saj se zavedamo pomena ohranjanja zaklada narečij. Obvladanje narečja pa ni nujen pogoj za delo v uredništvu« (Orf). To jezikovnouredniško naravnanost je mogoče bolje razumeti, če pogledamo nekatere raziskave. Lundberg (2015) v svoji ugotavlja, da imajo govorci slovenskih koroških narečij v Avstriji do njih izrazito pozitiven odnos in da jih dojemajo kot pomemben element lastne identitete, vendar pa je več kot polovica anketirancev prepričana, da mlajše generacije ne govorijo več pretežno v narečju. Priestly (2003: 110) navaja, da se jezikovni odnos do slovenščine razvija bolj pozitivno kot v prejšnjih fazah zlasti med mlajšimi pripadniki narodne skupnosti, vendar se ob tem očitno tudi na avstrijskem Koroškem odvija proces izravnavanja ozko narečnih posebnosti v smeri regionalnega ali celo standardnega govora, ki je sicer značilen za celoten evropski prostor (Lundberg 2010: 45).

Na Radiu Agora pa v uredništvu velja dogovor, da moderatorji in novinarji ves čas govorijo knjižno slovenščino. Tudi v intervjujskem prispevku ne smejo preiti v narečje, pa čeprav narečno govori sogovornik (Ag1). V tem smislu je zanimivo pripovedovanje

Ag1, ki je pripadnik narodne skupnosti in v njej glede jezikovne politike medija kdaj sliši tudi opazke v smislu, da je on še edini, pri katerem je mogoče zaznati sledi podjunskega narečnega govora. Njegov odgovor je: »Oprostite, ni bilo namerno, da sem prešel v narečje, poskusil bom, da ne; nakar mi rečejo, zakaj le, saj ravno to je lepo, to hočemo slišati« (Ag1). Tudi sogovornici, sicer priseljenki iz Slovenije, se zdi, da vsaj delu narodne skupnosti njihova jezikovna uredniška politika »ni tako všeč, ker zanje je dialekt tisti, ki je domača in prava govorica« (Ag2). O odnosu koroških Slovencev do obeh zvrsti priča tudi njen samopopravek, ko govori o tem, da želijo pripadniki narodne skupnosti teme, ki jih sicer slišijo v nemškem jeziku, slišati »še enkrat v svojem domačem jeziku, oziroma bolje rečeno, knjižnem jeziku – za domači jezik bi morali znati dialekt, pa ga ne znamo, ker smo 'uvoženi' (smeh)« (Ag2). Zadnji del njene izjave se nanaša na trenutno sestavo novinarskega dela uredništva, v katerem so poleg govorca iz narodne skupnosti še trije govorci iz Slovenije, vsak s svojim dialektalnim ozadjem, in tudi govorka, katere materni jezik je bosanščina in ki govori slovenščino s »tujim akcentom« (Busch 2008: 58).

Vendar pa je govorno pisana sestava uredništva le del odgovora na vprašanje, zakaj je krovna izbira pri vseh stalnih sodelavkah in sodelavcih slovenski knjižni govor. Poleg tega obstajata vsaj še dva razloga. Prvi je povezan z občinstvi, ki jih Radio Agora nagovarja. Po mnenju Ag1 ta niso bistveno drugačna od poslušalcev slovenskega sporeda ORF, saj gre za isto frekvenco in po njegovem mnenju ljudje ne znajo čisto ločiti, kaj je kateri program. Meni tudi, da so to predvsem ljudje, ki so doma in poslušajo radio kot zvočno ozadje. Drugačno predstavo o njih ima sogovornica: »Če izhajam povsem iz sebe, nagovarjamo tudi vse poslušalke in poslušalce, ki razumejo slovenski jezik, pa ga morda ne govorijo ali pa ga ne želijo govoriti ali ga ne obvladajo tako dobro, da bi ga govorili – razumejo pa nas. Morda nas posluša tudi kdo, ki nima zveze s slovenskim jezikom in z narodno skupnostjo, ampak mu je všeč glasba ali melodija jezika« (Ag2). Meni, da je njihovo poslušalstvo veliko bolj pestro, kot si lahko mislijo: dobršen del (po njeni oceni vsaj polovica) je še vedno pripadnikov narodne skupnosti, ostalo pa so »priseljenci, druga generacija priseljencev, ljudje v mešanih zakonih, tisti, ki so se naučili slovenščine v šolah, da lahko poslušajo oziroma razumejo« (Ag2). Zaveda se, da pripravlja program še za veliko več kot zgolj narodno skupnost.

Tretji razlog pa je povezan z združitvijo obeh programov na skupni frekvenci. Na začetku oddajanja je bil Radio Agora, kot smo že omenili, jezikovno veliko bolj heterogen; sogovornik Ag1 pravi, da je na posnetkih iz zgodnjega obdobja mogoče slišati več narečja; pripominja pa tudi, da so do danes prehodili dolgo pot in da se je koncept radia večkrat zamenjal – od piratskega na začetku do svobodnega danes. Busch (2004: 89) poleg tega domneva, da je na opustitev drugih jezikovnih zvrsti in krepitev knjižnosti govora vplival prevzem (implicitnih) jezikovnih pravil, kot že ves čas veljajo v slovenskem sporedu ORF, s čimer je večjo vrednost dobila »pravilnost« govora. Vendar pa ta ni aksiom, ki ga ne bi bilo mogoče prekršiti: Ag1 skupaj s sodelavcem iz Slovenije občasno vodi večerno oddajo, v kateri uporabljata tudi

pogovorne in slengovske, občasno narečne prvine. Žanrski okvir, ki je v večernem terminu drugačen kot v dnevnem – pri omenjeni oddaji gre za sproščen dialoški format na temo glasbe –, torej tudi na Radiu Agora omogoča odmik od načelne knjižnosti, vendar z drugačno motivacijo kot v slovenskem sporedu ORF.

4 Radio in jezikovno izobraževanje občinstev

Slovenščina je z vsakodnevnim 12-urnim radijskim programom v prostoru južne Koroške pridobila dodaten prestiž. Ali z besedami sogovornikov: »Gotovo se je z oddajami na avstrijskem radiu kot tudi v televiziji močno dvignila samozavest rojakov, ne nazadnje pa akceptanca do prisotnosti slovenščine v javnosti v večinskem narodu« (Orf). Raziskava (Vrečar 2007) kaže, da bralci in poslušalci slovenskih manjšinskih medijev te med drugim spremljajo tudi zaradi uporabe slovenščine v njih (16 %) ter za učenje in izpopolnjevanje jezika (6 %); četrtina kot njihovo prednost navaja pomoč pri ohranjanju slovenskega jezika in narodne zavesti; kot najpomembnejšega izmed vplivov medijev na narodno skupnost navajajo ohranjanje, v manjšem deležu tudi nadgradnjo slovenščine. Po končanem (dvojezičnem) šolanju se namreč »večina koroških Slovencev s svojim maternim jezikom srečuje le še v družinskem in zasebnem okolju, v slovenskih kulturnih društvih, slovenskih zadrugah, hranilnicah in pri verskih obredih v katoliški Cerkvi. Na ostalih področjih javnega življenja prevladuje nemščina« (Schellander 2018: 30). Mediji so tako »za večino pripadnikov slovenske narodne skupnosti, ki se aktivno ne udeležujejo ‘manjšinskega življenja’, pogosto edina možnost za stik s slovenskim jezikom – tako njegovo govorno kot tudi pisno obliko. Še posebno so manjšinski mediji pomembni v mestnih okoljih, kjer ni tolikšne slovenske društvene dejavnosti kot v bolj tradicionalnih, vaških okoljih« (Vrečar 2007: 59).

Na vprašanje, ali menijo, da predstavljajo za svoje poslušalce jezikovni model (v smislu, kako govoriti javno), so sodelavci slovenskega sporeda ORF zapisali: »Nedvomno so slovenski sporedi avstrijske radiotelevizije ORF od nekdaj tudi pomemben faktor pri ohranjanju jezikovnih kompetenc med rojaki v deželi. Tako se trudimo, da ponujamo poročanje v brezhibni slovenščini« (Orf). Zaradi dolgoletnega delovanja slovenske gimnazije in drugih dvojezičnih izobraževalnih ustanov pa se jim zdi, da »prispevajo manj k šolanju kot k samozavesti rojakinj in rojakov predvsem ob nastopih v medijih. Čeprav seveda tudi dandanes ne zanemarjamo bistvene naloge medijske oskrbe – posredovanja lepe slovenščine v javnosti« (Orf).

Sogovornik Ag1 se strinja, da je mogoče Radio Agora poslušati tudi za ta namen (zato se mu zdi raba knjižnega jezika toliko pomembnejša), čeprav »pri njih to ne piše v statutih ali kaj podobnega, seveda pa je tudi to v ozadju, da se drugi lahko kaj naučijo, če hočejo« (Ag1). Ne zdi se mu, da bi hoteli poslušalce prav zanalašč jezikovno izobraževati; tudi sam ob pripravljanju prispevkov bolj kot o tem razmišlja o njihovi vsebini. Sogovornica Ag2 pa izpostavlja še eno pomembno plat: obravnavati skušajo predvsem teme, ki zanimajo narodno skupnost in jih ta že pozna iz nemških medijev; velikokrat se ji namreč zdi, da si jih pripadniki narodne skupnosti želijo slišati tudi v slovenščini. S tem »nevede poučujemo, narekujemo smer, kako se kaj reče, izgovori,

podajamo neke jezikovne kompetence« (Ag2). Odrasli ljudje, ki ne hodijo več v šolo in se ne izobražujejo namensko, se po njenem mnenju niti ne zavedajo, da so mediji tisti, ki jim lahko ali odvzamejo ali pa dodatno krepijo jezikovne kompetence. Zato je njihova odgovornost še toliko večja.

5 Zaključek

Dnevni slovenski radijski program na avstrijskem Koroškem po ugotovitvah iz opravljenih intervjujev jezikovno odslikava precejšen del tamkajšnje sodobne sociolingvistične stvarnosti. Slovenski spored ORF, ki pripravlja dve tretjini oddajnih ur, po besedah njegovih ustvarjalcev daje prostor tudi narečjem in tako morda pomaga pri upočasnjevanju njihovega izginjanja oz. vsaj spreminjanja. Čeprav raziskave kažejo, da mladi – za razliko od starejših generacij – sproščeno uporabljajo slovenščino tudi v formalnejših in javnih položajih, pa ta ni nujno lokalno narečje niti ni nujno, da jo uporabljajo za vse teme in položaje – v mnogih prehajajo v nemščino (Prilasnig 2013: 88–89). Program Radia Agora, ki predstavlja tretjino oddajnega časa, pa je po besedah sogovornikov jezikovna demonstracija precejšnjega dela pahljače govornih različic slovenščine, ki soobstajajo v tem prostoru. Čeprav je večina govorcev še vedno pripadnikov narodne skupnosti, so ob njih tudi tisti, ki so se (knjižne) slovenščine priučili kot nemško govoreči, priseljenci in dnevni migranti iz Slovenije ter priseljenci z območja nekdanje Jugoslavije. Radio Agora prinaša tako govor z lokalnim dialektalnim ozadjem kot različice govorjene slovenščine, ki so z vidika govora avtohtonih prebivalcev zaznamovane. Skupno obema radiema pa je prizadevanje za jezikovno kultiviran govor, ki dnevno vstopa v intimni prostor mnogih poslušalcev, katerih srečevanje s knjižno različico je sicer v javnem življenju večinoma zelo omejeno. V prispevku smo se omejili le na stališča in pričevanja ustvarjalcev radijskih vsebin; da bi dobili celovitejšo sliko, bi bilo treba ugotovitve v prihodnje nadgraditi še s kvalitativno analizo jezikovnih in diskurzivnih praks obeh medijev.

Literatura

BUSCH, Brigitta, 2010: Slowenisch in Kärnten – Sprache jenseits ethnischer Kategorien. Werner Wintersteiner, Georg Gombos, Daniela Gronold (ur.): *Grenzverkehr/ungen: Mehrsprachigkeit, Transkulturalität und Bildung im Alpen-Adria-Raum*. Celovec: Wieser.

BUSCH, Brigitta, 2008: Slovenščina na Koroškem: jezik manjšine, a ne le to. Miran Košuta (ur.): *Slovenščina med kulturami: Slovenski slavistični kongres*. Celovec, Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 55–63.

BUSCH, Brigitta, 2004: *Sprachen im Disput: Medien und Öffentlichkeit in multilingualen Gesellschaften*. Celovec: Drava.

DOLESCHAL, Ursula, 2009: Infrastruktura in razvoj slovenščine in slovenistike na Koroškem. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. *Obdobja 28*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 97–101.

KERN, Damjana, 2009: Vloga manjšinske šole pri ohranjanju slovenskega jezika in kulture. *Jezik in slovstvo* LIV/1. 55–71.

LENGAR VEROVNIK, Tina, 2012: *Radijska dvogovornost: jezikovne izbire novinarjev*. Ljubljana: Založba FDV.

LENGAR VEROVNIK, Tina, 2018: Jezikovna uredniška politika in slovenski radijski mediji. *Slavia Centralis* XI/2. 144–157.

LUNDBERG, Grant, 2015: Preliminary Report on Dialect Attitudes in Austrian and Slovene Carinthia. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 10. 167–182.

LUNDBERG, Grant, 2010: Dialect usage in Slovenia. *Slovene Studies* XXXII/1–2. 43–66.

PRIESTLY, Tom, 2003: Maintenance of Slovene in Carinthia (Austria): Grounds for guarded optimism? *Canadian Slavonic Papers* XLV/1–2. 95–117.

PRILASNIG, Fabian Gottfried, 2013: Das Slowenische in Kärnten aus soziolinguistischer Sicht. *Wiener Linguistische Gazette* 77. 84–91.

Radio Agora. www.agora.at/home/ (dostop 14. 5. 2020)

SCHELLANDER, Tanja, 2018: *Analiza poročevalskega jezika in stila manjšinskega tiska: primer koroškoslovenskega tednika Novice*. *Magistrsko delo.* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

STEINICKE, Ernst, 2001: Städte als Innovationszentren für eine Neubesinnung ethnischer Minderheiten. Das Beispiel der Kärntner Slowenen (Österreich). *Geographica Helvetica* LVI/4. 249–260.

VREČAR, Teja, 2007: *Vpliv manjšinskih medijev na slovensko narodno skupnost na avstrijskem Koroškem. Diplomsko delo.* Ljubljana: Filozofska fakulteta.

ZUPANČIČ, Jernej, 2007: Sodobni socialni in etnični procesi med koroškimi Slovenci. *Razprave in gradivo* 53–54. 140–164.

PROSTI BESEDNI RED: OBRAVNAVA PRIMEROV V IZBRANIH PUBLICISTIČNIH BESEDILIH

Mojca Smolej
Filozofska fakulteta, Ljubljana
mojca.smolej@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.39.51-57

V prispevku bodo obravnavani nekateri primeri proste stave v izbranih publicističnih besedilih. V središču bo predvsem raba aktualizirane členitve po aktualnosti v ključnikih, ki izpostavljajo informacije, povezane s količino, izraženo s številkami (npr. koliko medalj je osvojil določeni športnik, koliko okuženih je bilo na določeni dan itn.).

členitev po aktualnosti, ključniki, publicistični jezik, izražanje količine

Some examples of free word order in selected journalistic texts are discussed. The main focus is on functional sentence perspective in hashtags that convey information connected with quantity, expressed in numbers (e.g. how many medals a particular sports person won, the number of those infected on a particular day, etc.)

functional sentence perspective, hashtags, journalistic language, expressing quantity

1 Uvod

Povod za pričujoči članek so bili ključniki, ki vsebujejo števila, oz. ključniki, katerih osnovna vloga je izpostavljanje informacije, povezane s količino.[1] Na omenjene ključnike smo se osredotočili predvsem zaradi aktualizirane členitve po aktualnosti, pri kateri je najpomembnejša in nova informacija vedno postavljena v izhodišče. Pravkar zapisano je značilno za govorjeni jezik, in ne pisni.

Primer aktualizirane členitve po aktualnosti:

(1) *39 zmag je med poklicnimi kolesarji že slavil Primož Roglič*. (*Delo* LXII/183: 11)

Čeprav je v navedenem primeru ključna informacija število zmag, in ne aktant (Primož Roglič), je le-ta postavljena v izhodišče.

Preden se osredotočimo na natančnejši pregled preostalih primerov, bomo skušali na hitro in zgolj površinsko opredeliti publicistični jezik. Takoj na začetku je treba poudariti, da publicistični jezik[2] ni enoten. Sega lahko tako na raven poljudnoznanstvenih zvrsti kot tudi umetnostno zvrst, lahko je v polnosti nezaznamovan ali pa

1 Pregledali smo dnevniško izdajo časopisa *Delo* letnika 62, in sicer od številke 1 do vključno 183. Osredotočili smo se na vsa besedila, ki so različnih žanrov. V analizo je bila vključena tudi posebna priloga *Dela Super 50*, v kateri smo osredotočili na intervju Kostelićevi so naj zgodba v zgodovini smučarije.

2 Nekateri publicistični in novinarski jezik strogo ločijo.
V časopisih najdemo različne vrste besedil: novinarska, publicistična, umetniška, oglasna, politične govore, osmrtnice, križanke, horoskop, kuharske recepte itn. (Košir 1988: 65)

(ekspresivno) zaznamovan (gl. npr. Kalin Golob 2005: 87–88). Po Toporišiču (1992: 238; 2000: 30–31) so za publicistični jezik značilne funkcijskozvrstno zaznamovane prvine oz. jezikovne zgradbe v publicističnih besedilih.[3] To so predvsem prvine jezikovnih ravnin, ki pozornost naslovnika pritegujejo zlasti z nenavadnostjo prvin slušne ali vidne strani jezika, pregibnih in tvorbenih morfemov in morfemskih zvez, s posebnim besedjem in živogovorno skladnjo, oboje prav rado čustveno ali eksotično obarvano.

V nadaljevanju se bomo osredotočili predvsem na vprašanje rabe »živogovornih« prvin v izbranih publicističnih besedilih in vprašanju (namernega) neupoštevanja členitve po aktualnosti zaradi pritegnitve naslovnikove pozornosti. Ker pa so tovrstna vprašanja tesno povezana z vprašanjem knjižne norme, njeno rabo, s kriteriji opredeljevanja določenih jezikovnih prvin za stilno zaznamovane, se bomo ustavili še pri opredelitvi anormativizma.

2 Jezikovna izbira in razumljivost

Ena izmed ključnih lastnosti sodobne družbe in, ožje gledano, tudi rabe jezika je možnost izbire, ki izpostavlja enakovrednost različnih variant in nujnost opisa vsake izmed njih. Slednje je lahko sicer nemalokrat vir težav, saj lahko kodificirano soobstajanje različnih variant poleg možnih pozitivnih učinkov predstavlja tudi ovire za uspešno sporazumevanje.

Raba jezika oz. izbira katerega koli jezikovnega sredstva je torej subjektivno dejanje. Govorec/pisec je tisti, ki pragmatično presodi, katera jezikovna in nejezikovna sredstva bo uporabil in na kakšen način ter navsezadnje tudi, ali je raba izbranih jezikovnih sredstev ustrezna oz. neustrezna.

Svobodno odločanje o ustrezni rabi katerega koli jezikovnega sredstva, katere koli slovnične oblike itn. je temelj anormativizma. Skupna norma je sicer dobrodošla, ni pa zavezujoča. To velja na vseh socialnozvrstnih in funkcijskih ravneh rabe jezika. Seveda se pri tem odpirajo številna vprašanja, ki so vezana tako na rabo uradnega in državnega jezika kot tudi učnega jezika.

Kot je bilo že nakazano, pojem jezikovne izbire posega tudi na področje kategorij razumljivosti in razumevanja, zato se bomo na kratko ustavili še pri njuni opredelitvi.

S kategorijo razumljivosti se je ukvarjala npr. Ferbežar, ki razumljivost opredeli kot formalno lastnost besedila, ki ji je mogoče določati stopnje, hkrati pa razumljivost določa uporabnik jezika s svojimi izbirami (Ferbežar 2012: 117–125).

> Novinarsko besedilo je po intenciji enopomenska pisna jezikovna in grafična celota v množično komunikacijskem dejanju, katere funkcija je ažurno sporočanje o aktualnih dogodkih (pojavih) družbeno konstruirane stvarnosti tako, kakor so se ti dogodki zgodili v okviru kolektivnih mehanizmov percepcije, z določitvijo kraja, časa in nosilca ali nosilcev dogajanja, ki morajo pripadati skupnemu referencialnemu univerzumu sporočevalca in naslovnika. (Košir 1988: 16–23)
>
> Publicist se obrača na javnost kot osebnost s svojim individualnim stališčem, ki se z javnim mnenjem sklada ali pa je z njim nalašč v nasprotju. Pisano je v prvi osebi, v avtorskem stilu, gre za osebno interpretacijo. (Košir 1988: 21)

3 Besedilo, značilno za publicistične vloge, npr. novica, kratka novica, reportaža, poročilo, intervju, ocena, recenzija, polemika, tudi esej itn. (Toporišič 1992: 238)

Med kriteriji, s katerimi lahko preverjamo stopnjo razumljivosti, je poglaviten prav kriterij upoštevanja razumevalca. Le-ta največkrat pogojuje tudi preostale kriterije (informacijsko zgoščenost, koherenco, izbiro besedišča, skladenjsko preprostost, jezikovno pravilnost in komunikativnost), saj je od njega odvisna opredelitev ustreznosti npr. uporabljenega besedišča ali površinske spetosti povedi v celotnem besedilu.

Tako anormativizem kot razumljivost in razumevanje smo izpostavili tudi zaradi njihove tesne povezave s kriteriji določanja stilne zaznamovanosti in ustreznosti rabe določenih leksikalnih in drugih jezikovnih elementov.

Subjektivni ali aktualizirani besedni red, ki je tipičen predvsem v govorjenem jeziku, saj pri izpostavljanju pomembnosti in novosti informacije sodelujejo na prvem mestu stavčnofonetične prvine (poudarjanje), bi lahko v pisnem besedilu vnašal nesmisel oz. bi lahko izpostavljal napačni del informacije. V že omenjenem primeru (1) je jedro povedi besedna zveza s številom, čeprav stoji v izhodišču strukture. Število 39 je poudarjeno, zapisano z večjo pisavo, saj bi zapis z enako velikostjo znakov, kot je pri preostalih delih povedi, povečal možnost vnosa nesmisla, pri čemer bi bil jedro povedi aktant (Primož Roglič).

Kljub posebnemu oblikovanju (večja pisava) se zastavlja vprašanje ustreznosti tovrstnega besednega reda. Da bi preverili, ali lahko zapisani aktualizirani besedni red povzroča nerazumevanje, bi seveda morali opraviti analizo med razumevalci oz. bralci izbranih publicističnih besedil, v katerih se redno uporablja omenjeni besedni red.

3 Besedni red

Eden izmed elementov, ki je največkrat zakodiran ali pa vsaj pogojen s smislom, je besedni red.

Osredotočili se bomo na primere besednega reda, ki v izbranih besedilih ne ustrezajo popolnoma pričakovanemu zaporedju členov v analiziranih stavkih. Gre za primere, ki se nanašajo na členitev po aktualnosti.

Najprej naj še omenimo, da se je z besednim redom v publicističnih besedilih ukvarjal že Fran Levstik. Ker so njegove razprave, povezane z besednim redom, že dovolj raziskane in poznane, naj omenimo le to, da je prosta stava v slovenskem jeziku odvisna predvsem od členitve po aktualnosti in da kot taka ni podvržena stalnemu[4] zaporedju besed znotraj stavčne strukture. Poleg tega bi bilo za poglobljeno analizo besednega reda, tako prostega kot stalnega, nujno vključiti tudi pregled besednorednih zakonitosti po vseh narečnih skupinah slovenskega jezika. Stava glagola na koncu je lahko tudi odraz določenega narečnega govora. Vsekakor tovrstnih raziskav za slovenski jezik skorajda ni, zato težko z gotovostjo stavo glagola na koncu stavka pripišemo izključno nemškemu vplivu.[5] Levstikovo opozorilo na besednoredno stavo

4 Poleg proste stave, ki se ravna po členitvi po aktualnosti, pozna slovenščina tudi stalno stavo.

5 Vpliv nemškega jezika se zagotovo kaže v nekaterih delih, ki so prevodi nemških izvirnikov. Eno takih je npr. prvi »medicinski« oz. porodničarski priročnik v slovenskem jeziku *Prašanje inu odgovori čez všegarstvu*, ki ga je leta 1788 napisal Anton Makovec (oz. Makovic). V priročniku lahko med drugim

je kljub temu izjemnega pomena, saj, kot je bilo že zapisano, med prvimi opozarja na posebnosti besednega reda slovenskega jezika (še posebej v primerjavi z nemščino).

3.1 Členitev po aktualnosti

Merilo za razvrstitev prvin oz. delov sporočila je pri stilno nezaznamovani prosti stavi členitev po aktualnosti. Praška šola je stavek razdelila na temo in remo. Rema je pri objektivni členitvi po aktualnosti sporočilno jedro (gl. npr. Žele 2018: 59–62), v temi pa je navadno izraženo to, o čemer se pripoveduje/piše. Zgradbo besedila lahko tako predstavimo kot zaporedje tem. Način, kako so teme in reme medsebojno povezane, imenujemo tematska progresija. Poznamo več tipov tematske progresije: npr. tekočo ali stalno temo, linearno postopnost, progresijo z razcepljeno remo, progresijo z izpeljano temo, tematski preskok itn. (Smolej 2010: 88).

Poleg objektivne členitve po aktualnosti poznamo tudi subjektivno, ki je pričakovana predvsem v govorjenih besedilih (Žele 2018: 61). Slednje izpostavljamo zaradi besedil, ki jih bomo analizirali v pričujočem prispevku. Večina namreč izkazuje subjektivno členitev. Vsekakor pa lahko že na tem mestu zapišemo, da gre po vsej verjetnosti za aktualizirano[6] sporočanjsko perspektivo.

3.2 Primeri aktualizirane sporočanjske perspektive členitve po aktualnosti

Sodobni publicistični jezik je zaradi subjektivne oz. aktualizirane členitve po aktualnosti lahko tudi vir nerazumevanja in nerazumljivosti. V nadaljevanju se bomo osredotočili na izbrane primere, ki so v nasprotju z objektivnim, avtomatiziranim besednim redom, kakršnega največkrat pričakujemo v pisnem knjižnem jeziku, in ki lahko vnašajo dvoumno sporočanjsko perspektivo. Ogledali si bomo dva tipa aktualizirane proste stave v zapisanem besedilu. Prvi tip ohranja govorjeni besedni red, pri katerem je stavek grajen po vzorcu trdilnega stavka. Primera za to bomo vzeli iz intervjuja Kostelićevi so naj zgodba v zgodovini smučarije (Kališnik 2019), ki zaradi delne ohranitve skladenjskih struktur, značilnih za govorjeni jezik, izstopa v primerjavi z večino besedil, objavljenih v *Delu*. Primeri od (2) do (6) (prav tam: 4–5) so vprašanja (iztočnice), ki jih je pisec besedila zastavil intervjuvancu:

(2) *Na leto imate koliko smučarskih dni?*
(3) *Strastno fotografirate, od kdaj?*
(4) *Vaš naj, no ja, izdelek, Košir?*
(5) *Čevelj je najpomembnejši del smučanja?*
(6) *Stanje naše smučarije ta čas?*

preberemo: »Kako bi imela ena babica všafana biti? Ona bi imela eno dobro vejst, enu dobru serce, ino zdravo pamet imeti. Ona bi imela brati, inu pisat znati, na babje vere pak, inu stare malopridne šege inu navade celu nič deržati.« (Makovic 1788: 4) Iz napisanega se vidi, da gre za dobesedni prevod, ki je ohranjal tudi prvotno besednoredno stavo z glagolom na koncu.

6 Avtomatizacija je usklajevanje posameznih jezikovnih sredstev, da postanejo za opravljanje določene naloge običajna in se utrdijo v konvenciji med tvorci in naslovniki (Korošec 1998: 15). Aktualizacija pomeni novo, svežo, posebno, nenavadno uporabo jezikovnih sredstev za dosego posebnega učinka. Avtomatizem je namenjen za večkratno uporabo, aktualizem pa le za enkratno (Korošec 1998: 16–17).

Tovrstnih primerov bi lahko našteli mnogo več, vendar že vsi navedeni jasno izkazujejo posebnosti besednega reda. Posebni so predvsem zaradi ohranitve strukture, ki je tipična za govorjeni jezik, kjer poglavitni del sporočanjske perspektive opravlja intonacijsko težišče. V zadnjih dveh primerih je pokazatelj sporočanjske vloge povedi le ortografsko znamenje oz. vprašaj na koncu povedi, v prvih dveh pa poleg tega še besedni red členov, ki je tipičen za govorjeni jezik (in ne pisni). Tu se zastavljajo vprašanja smiselnosti ohranitve govorjene skladenjske norme in možnost (nehotenega) oteževanja razumljivosti.[7]

Da bi z gotovostjo odgovorili na zastavljena vprašanja, bi morali opraviti obsežno analizo ravni razumljivosti (besedil) in razumevanja pri bralcih. Prav tako bi morali upoštevati različna stališča do jezika[8] vsakega bralca posebej (in tvorcev besedil). Vsekakor gre pri navedenih primerih za subjektivno oz. aktualizirano rabo besednega reda.

Če lahko predvidevamo, da predhodno navedeni primeri ne povzročajo diskrepanc na smiselno-pomenski ravni, tega ne moremo povsem enako trditi pri primerih, ki so pogosto (skorajda vsakodnevno) navedeni v ključnikih poročevalskih besedil (v *Delu*). Ključniki (najpogosteje) vsebujejo do tri enostavčne povedi. Kadar vsebujejo številke, so te posebej poudarjene, in sicer z večjo pisavo, poleg tega pa so postavljene v temo, tudi če je s tem sporočanjska perspektiva porušena.

(7) *23 kilometrov kanalizacije bodo zgradili*.

(8) *2 milijona uporabnikov povprečno prenoči na dan*.

(9) *959 borcev iz 35 držav se bo danes in jutri merilo v Stožicah, začetek bo vsak dan ob 9. uri.*

(10) *430 odločb o karanteni je podpisal minister za zdravje.*

(11) *130 oskrbovancev domov za starejše je okuženih.*

(12) *V Zlati mreži so 500 prostovoljcev usposobili za delo v novih razmerah*.[9]

V vseh primerih lahko vidimo subjektivno členitev po aktualnosti, kjer je besedna zveza s številnikom (npr. *23 kilometrov*, *2 milijona uporabnikov*) postavljena v temo, čeprav bi glede na smiselni poudarek sodila v remo (npr. *Zgradili bodo 23 kilometrov kanalizacije*; *Minister za zdravje je podpisal 430 odločb o karanteni*; *Na dan povprečno prenoči 2 milijona uporabnikov*). Tudi v zadnjem primeru bi zveza s številnikom glede

7 Glede na žanrsko opredelitev analiziranega besedila (intervju) je nujno dodati, da ohranjeni govorjeni besedni red vsekakor ni neobičajen ali povsem nepričakovan.

8 Preučevanje stališč do jezika vsebuje kognitivno, čustveno in vedenjsko sestavino. Kognitivna komponenta se odraža predvsem skozi različna razumevanja, dojemanja, prepričanja itn. o ustroju »sveta«, čustvena komponenta se razkriva skozi čustva govorca do določenega pojma ali stvari (objekta), na katerega je usmerjeno mišljenje oz. zavest, vedenjska komponenta pa predvideva določene odzive, določena dejanja, ki so posledica čustvene komponente.
Poznavanje stališč do jezika v prvi vrsti ponuja smernice samemu jezikoslovcu. Brez poznavanja oz. zavedanja lastnih stališč lahko jezikovno načrtovanje kaj hitro zapade v neke vrste jezikovno diktaturo (preskripcijo enega samega človeka ali skupine). Poznavanje stališč do jezika ima tudi širše družbeno težo, saj so odnosi ali stališča do jezika in sociokulturne norme del komunikacijske kompetence, kot take pa imajo torej velik vpliv na znotrajdružbene interakcije (reakcije) bodisi kot povzročitelj bodisi kot posledica (Smolej 2016: 463–464).

9 Vsi primeri so vzeti iz *Delo* LXII/43, LXII/72, LXII/126.

na pomenski poudarek sodila v remo, in ne temo oz. prehod (*V Zlati mreži so za delo v novih razmerah usposobili 500 prostovoljcev*). Z aktualiziranim besednim redom je spremenjen smiselno-pomenski poudarek (**23 kilometrov kanalizacije bodo zgradili, in ne odstranili/porušili*; *2 milijona uporabnikov povprečno prenoči na dan, in ne na teden*), s tem pa je lahko delno okrnjena tudi raven razumljivosti.

Za konec naj še omenimo, da je v analiziranih besedilih iz časopisa *Delo* aktualizirani besedni red po vsej verjetnosti prisoten tudi zaradi prevajanja tujejezičnih predlog, npr. v rubriki Svet so ljudje, ki prinaša neporočevalske vsebine.

(13) *Kolegice so vzele v bran Josipo Lisac*

(14) *Pada simbol neapeljske Camorre*

Oba primera sta naslova in v obeh je prisotna subjektivna členitev po aktualnosti. Prvi naslov bi lahko smiselno interpetirali kot: *Kolegice so vzele v bran Josipo Lisac, in ne XY*. Podobno tudi drugega: *Pada simbol neapeljske Camorre, in ne simbol X*. Kot smo že zapisali, so lahko subjektivne členitve po aktualnosti vir diskrepanc na ravni smisla, vendar so kljub temu sprejemljive, če gre za aktualizem in želeno avtorjevo stilizacijo.

4 Zaključek

V prispevku smo želeli opozoriti na v izbranih publicističnih besedilih čedalje pogostejšo rabo aktualizirane členitve po aktualnosti, za katero je značilna inverzija teme in reme. Čeprav je del, ki je v izhodišču povedi, glede na velikost pisave povečan in tako nakazuje, da smiselno ne gre za temo, pač pa remo, lahko zaradi odsotnosti intonacijskega težišča prihaja do smiselnih diskrepanc oz. delno porušene ravni razumljivosti.

Vsekakor pa je nujno poudariti, da je zaradi vrste analiziranih besedil možna okrnjena razumljivost mnogo bolj dopustna (posredno celo osmišljena), kot bi bila npr. v pravno-uradovalnih besedilih ali besedilih, namenjenih poučevanju.

Viri

Delo LXII/43 (22. 2. 2020).
Delo LXII/72 (28. 3. 2020).
Delo LXII/76 (1. 4. 2020).
Delo LXII/126 (3. 6. 2020).
Delo LXII/183 (10. 8. 2020).
KALIŠNIK, Grega, 2019: Kostelićevi so naj zgodba v zgodovini smučarije. *Delo Super 50* 5. 11. 2019.

Literatura

FERBEŽAR, Ina, 2012: *Razumevanje in razumljivost besedil*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
KALIN GOLOB, Monika, 2005: Novinarstvo in jezik(oslovje). Melita Poler Kovačič, Karmen Erjavec (ur.): *Uvod v novinarske študije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. 73–107.
KOROŠEC, Tomo, 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.
KOŠIR, Manca, 1988: *Nastavki za teorijo novinarskih vrst*. Ljubljana: DZS.
LEVSTIK, Fran, 1956: *Zbrano delo 6. Kritični spisi 1*. Ljubljana: DZS.
MAKOVIC, Anton, 1788: *Prašanje inu odgovori čez všegarstvu*. Ljubljana: F. Eger.

SMOLEJ, Mojca, 2011: *Skladnja slovenskega knjižnega jezika – izbrana poglavja z vajami*. Ljubljana: Študentska založba.

SMOLEJ, Mojca, 2016: Stališča do jezika: primer vodilnega jezikoslovca in splošnih govorcev. Erika Kržišnik, Miran Hladnik (ur.): *Toporišičeva Obdobja*. *Obdobja 35*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 463–470.

SMOLEJ, Mojca, 2019: Anormativizem in dileme inkluzivne slovnice. *Slavistična revija* LXVII/2. 179–188.

TOPORIŠIČ, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja.* Ljubljana: DZS.

TOPORIŠIČ, Jože, 1992*: Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

TOPORIŠIČ, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

ŽELE, Andreja, 2018: O aktualnočlenitveni stavi v slovenščini. *Jezik in slovstvo* LXIII/2–3. 59–73.

PREKRIVANKE V SLOVENSKEM JEZIKU OGLAŠEVANJA

Eva Sicherl
Filozofska fakulteta, Ljubljana
eva.sicherl@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.39.59-65

Prispevek obravnava pojav prekrivank v slovenskem oglaševalskem jeziku. Kot vrsta nesistemskega besedotvornega procesa se prekrivanje (angl. *blending*) v zadnjih desetletjih v slovenskem jeziku pojavlja zaradi vpliva angleščine kot globalnega jezika. Prekrivanke, ki nastanejo s krnitvijo dveh podstav in sklapljanjem v novo tvorjenko, pritegnejo pozornost bralca oz. poslušalca, kar je v oglaševalskem jeziku še posebej zaželeno. Pri tem združevanju podstav prihaja tudi do prekrivanja pomenov obeh podstav, lahko pa tudi do prekrivanja v morfofonološki zgradbi. Takšni neologizmi se v slovenščini vedno pogosteje pojavljajo v reklamnih besedilih, poimenovanjih izdelkov in imenih podjetij. Prispevek analizira te neologizme in jih razvrsti v štiri glavne tipe. Poseben podrazred pa predstavljajo t. i. grafične prekrivanke.

oglaševalski jezik, prekrivanke, grafične prekrivanke, afiksoidne tvorjenke, slovenščina

This contribution focuses on blends in the language of advertising as used in Slovenia. Due to the influence of English as a global language, blending has become increasingly common in Slovene during the recent decades as a type of non-systemic word-formational process. Blends, which are formed by clipping two bases and joining the remaining parts into a new coinage, attract the attention of the reader or listener, which is of particular importance to the language of advertising. When the two bases are joined, the meanings of both bases are merged, and there is also possible overlapping in the morphophonological structure. Such coinages have become increasingly common in Slovene advertising texts, names of products, and company names. These blends are analysed and classified into four main types. A sub-class of blends known as graphic blends is also described.

language of advertising, blends, graphic blends, affixoid coinages, Slovene

1 Uvod

V prispevku želim osvetliti pojav prekrivank v sodobni slovenščini, še zlasti v oglaševalskem jezikovnem okolju. Že nekatere druge razprave obravnavajo prekrivanke kot besedotvorno inovacijo v slovenščini, na katero je vplivala angleščina kot globalni jezik (prim. npr. Sicherl, Žele 2018).[1] Prekrivanke definiramo kot besede, ki jih tvorimo z izraznim prekrivanjem in hkrati tudi s krnjenjem le ene ali obeh podstavnih samostojnih besed. Pri krnitvi in združevanju obeh podstav s sklapljanjem

1 Na prekrivanke v slovenskem jeziku, vendar ne v kontrastivni obravnavi z angleščino, je opozorila Logar (2006: 96–97).

tako prihaja do pomenskega združevanja obeh podstav, lahko pa tudi do prekrivanja v morfofonološki zgradbi.

Razen redkih izjem so praktično vse prekrivanke v slovenščini priložnostnice. Ta lastnost precej otežuje raziskovanje tega pojava, saj je vse zglede treba zbrati ročno, kakršno koli zbiranje takšnega leksikalnega materiala s pomočjo korpusov je praktično nemogoče, saj korpusi (delno) zajamejo le t. i. afiksoidne tvorjenke,[2] ki jih le pogojno lahko prištevamo med prekrivanke. Velika večina teh tvorjenk, čeprav privlačnih in opaznih, ostaja omejenih na pogovorna neformalna besedila (npr. bloge, spletne forume ipd.) in na besedila v različnih medijih. Le malo je takih, ki se v rabi ustalijo, kot sta npr. *kočerja* ali *ričota*.

2 Prekrivanke v slovenščini: zgradba in klasifikacija

V angleščini je prekrivanje ustaljen in vedno bolj produktiven besedotvorni proces, ki se v jeziku pojavlja od renesanse dalje. V zadnjih desetletjih smo ga začeli opažati tudi v drugih jezikih (npr. Konieczna 2012 za poljščino, Böhmerová 2010 za slovaščino, Marković 2009 za hrvaščino, Renner 2018 za francoščino, Cacchiani 2011 za italijanščino), ki so, na splošno gledano, jezikovno-tipološko bolj nagnjeni k afiksaciji kot angleščina in bi pri njih pričakovali več »zadržanosti« pri prevzemanju sistemsko tako tuje tvorbe, kot je prekrivanje.[3] V moderni angleščini je število prekrivank začelo naraščati zlasti po drugi svetovni vojni; Bryant (1974: 163) opaža, da se prekrivanke pogosto pojavljajo v splošnosporazumevalnem jeziku in zato posledično v imenih podjetij in njihovih izdelkov, Adams (2001: 140) pa opozarja, da se prekrivanke pojavljajo povsod, kjer morajo besede pritegniti pozornost. Slednje velja tudi za slovenščino v oglaševanju: prekrivanke v oglasih pritegnejo pozornost, ostajajo pa nesistemske tvorjenke, katerih raba je zaznamovana; vsekakor pa izpričujejo besedno ustvarjalnost (pogosto neznanih) avtorjev ter so odraz vplivne moči in slogovne igrivosti jezika.[4]

V anglo-ameriškem jezikoslovju (prim. npr. Bauer 1983: 234, tudi 2002: 1636–1637 ter tudi 2006 in 2012) za prekrivanko uporabljajo predvsem izraz *blend* in s tem poimenujejo različne tipe besedne tvorbe, kjer združujejo dve besedi (redkeje več besed), pri čemer je vsaj ena od teh v procesu združevanja skrajšana (npr. *boatel* < *boat* ‘čoln’ + *hotel* ‘hotel’). Od zloženke se torej prekrivanka razlikuje po tem, da sta izvorni besedi v njej okrajšani, pri čemer lahko izpadejo določeni segmenti

2 Afiksoidne tvorjenke so leksemi, ki so bili sprva verjetno tvorjeni kot prekrivanke, vendar jih drugi govorci najverjetneje ne dojemajo kot prekrivanke (prim. Bauer 1983: 236, 2002: 1637). Sestavne elemente v njih lahko analiziramo tudi kot neoklasične zloženske elemente (npr. Bauerjev zgled *stagflation* < *stagnation* + *inflation*; tudi v slovenščini kot *stagflacija*) ali pa jih sčasoma začnemo uporabljati kot afiksoide (npr. element *(o)holik* iz *alkoholik*, danes rabljen kot sufiksoid v *deloholik*, *artoholik*, *čokoholik*, *domoholik*, *glasboholik*, *koncertoholik*, *kontroloholik*, *nakupoholik*, *plesoholik*, *politoholik*, *stripoholik*, pogosto po angleških vzorcih, npr. *workaholic*, *chocoholic*).

3 Zgodovinsko pa je prekrivanje v slovanskih jezikih izpričano, tako da sam besedotvorni vzorec tudi v slovenski leksiki verjetno ni povsem tuj (Greenberg, povzeto iz pogovora ob predavanju v Lawrenceu, Kansas, oktobra 2019).

4 Prekrivanke kot stileme omenja Korošec (2005).

(npr. *Eurasia* < *Eur(ope)* + *Asia*), lahko pa pride do prekrivanja segmentov ali sestavin (npr. *slanguage* < *slang* + *language*). Ker so bile številne definicije angleških prekrivank precej široke in so posledično obsegale oblike, ki so bile tvorjene na več različnih načinov, so jezikoslovci zanje predlagali različne tipologije, pri tem pa upoštevali tudi (delno) različna merila.

Bauer (2002: 1636) je angleške prekrivanke razporedil v štiri glavne kategorije; vse štiri opažamo tudi že v slovenščini. Tako lahko tudi slovenske prekrivanke razdelimo v štiri glavne tipe glede na to, v katerih delih podstavnih besed pride do prekrivanja in posledično krnitve. Pri podstavnih besedah pa je treba opozoriti še na različno besedno vrsto sestavin in na različno stopnjo odvisnosti med njimi.

– prekrivanko sestavljata prvi del prve podstavne besede in celotna druga podstavna beseda (*dokuportret* < *dokumentarec* + *portret*),
– prekrivanko sestavljata celotna prva podstavna beseda in zadnji del druge podstavne besede (*Zverjasec* < *zver* + *merjasec*, *akvarobika* < *akva* + *aerobika*),
– prekrivanko sestavljata prvi del prve podstavne besede in zadnji del druge podstavne besede (*kočerja* < *kosilo* + *večerja*),
– osrednji del prekrivanke je skupen obema podstavnima besedama, v tem delu se prekrivata (*Mafijanković* < *mafija* + *Janković*).

Poseben podrazred pa predstavljajo t. i. grafične prekrivanke. Vse grafične prekrivanke seveda vsebujejo prekrivanje, ki pa do izraza pravzaprav pride le v zapisu, kjer je vstavljena besedna igra izpostavljena z velikimi črkami, poševno pisavo ali kakšnimi drugimi grafičnimi elementi: *HOVtel* (pasji hotel).

Že iz nekaterih zgoraj navedenih angleških in slovenskih zgledov (npr. *Eurasia*, *akvarobika*) je razvidno, da je slovenščina določene angleške prekrivanke prevzela, ko je bilo treba poimenovati nove pojme in zapolniti leksikalne praznine; tako sta se v slovenščini uveljavila leksema *motel* in *smog*, ki sta se kot anglizma popolnoma prilagodila slovenskemu jezikovnemu sistemu in pri katerih se večina slovenskih govorcev verjetno sploh ne zaveda, da sta prvotno prekrivanki (*motel* < *motor* ‘avtomobil’ + *hotel*, *smog* < *smoke* ‘dim’ + *fog* ‘megla’). Številne prevzete prekrivanke pa so sestavljene iz elementov, ki so vsaj delno razpoznavni tudi v slovenščini (npr. *bankster* < *banker* ‘bankir’ + *gangster*, *Brexit* < *Britain* ‘Britanija’ + *exit* ‘izhod’, *glamping* < *glamorous* ‘glamurozen’ + *camping* ‘kampiranje’). Takšni vnosi iz angleščine so verjetno botrovali nastanku novih prekrivank v slovenščini. Sam vzorec je postal dovolj transparenten, da so ga slovenski govorci začeli posnemati pri tvorbi neologizmov in pri tem uporabljali slovenski leksikalni material, kot na primer v: *Znanstival* < *znanstveni*/*znanost*[5] + *festival*, *Zelemenjava* < *zelenjava* + *(iz)menjava*, *hudobro* < *hudo* + *dobro*, *Nasmeškotek* < *nasmeh* + *piškotek*.

5 Pogosto se pri analizi zgradbe tvorjenke težko odločimo, katera podstava je bila pravzaprav uporabljena pri tvorbi, še zlasti je to lahko zabrisano pri prvem delu prekrivanke, redkeje pri drugem. Tako bi npr. *Znanstival* lahko nastal iz *znanstveni* + *festival* ali pa iz *znanost* + *festival*. Zaradi različnih skladenjskih podstav, ki ne morejo biti vnaprej tipsko določene, se nam potrjuje pretvorbena nepredvidljivost podstavnih sestavin, kar je očiten znak nesistemske tvorjenosti. Vsekakor pa govorci slovenščine nimajo večjih težav pri razumevanju takšnih tvorjenk in prepoznavanju korena (prvega) elementa.

3 Prekrivanke v slovenskem oglaševanju

Potrjeno je raba jezika v oglaševanju ena najpomembnejših, najvplivnejših in vseprisotnih. Jezik v oglaševanju je praviloma kreativen in pogosto izkorišča interakcijo med besedo, glasom in podobo. V angleško govorečem prostoru je do pravega razmaha oglaševanja prišlo v petdesetih letih prejšnjega stoletja, nekoliko kasneje so začeli jezik, rabljen v oglaševanju, raziskovati tudi anglo-ameriški jezikoslovci, npr. Leech (1966), Bolinger (1980) in Lakoff (1981).

Že v sedemdesetih letih je Bryant (1974: 163) poudarila povečano rabo prekrivank v ameriškem oglaševalskem jeziku; še posebej omenja poimenovanja izdelkov in imena podjetij ter blagovne znamke (prav tam: 164). Ta praksa se je očitno prenesla tudi v slovensko oglaševanje. Prekrivanka mora v oglaševanju pritegniti pozornost različnih naslovnikov, saj s svojo izvirnostjo, humorjem ali besedno igro pomaga »prodati« izdelek ali opozori na podjetje. V nadaljevanju bo poudarek na nekaterih primerih prekrivank iz slovenskih oglasov, pa tudi takšnih, ki jih najdemo v imenih podjetij, imenih izdelkov, imenih prireditev, dogodkov ali dejavnosti. Ker se te tvorjenke v jeziku pojavljajo sporadično, jih je težko iskati načrtno, ravno tako jih je nemogoče iskati s pomočjo korpusov, saj so priložnostnice in se ne pojavljajo dovolj pogosto, da bi bile že evidentirane v obstoječih besedilnih korpusih.[6]

3.1 Imena podjetij

Trgovina z glasbili v Ljubljani se imenuje *Flavtelje* < *flavta* + *atelje*.

Podjetje za fasaderstvo in zaključna dela v gradbeništvu se je poimenovalo *Fasadom* < *fasada* + *dom*.

Trgovina za male živali se je nekoliko zgledovala po tujih vzorcih: *Zootic* < *zoo(loški)* + *butik*.

Avtobusno prevozniško podjetje s sedežem v Kamniku pa se je poimenovalo *Kam-bus* < *Kamnik* + *avtobus*.

Pri podjetju, kjer nudijo lektorske in prevajalske storitve, so si izbrali ime *Lektorična* < *lektor(ica*) + *gospodična*. Na spletni strani pravijo, da je *Lektorična* »gospodična, ki skrbi za lep jezik. Lektorira, prevaja in poučuje«.

Specializirana prodajalna veterinarskih zdravil pa se imenuje *Vetpoteka* < *veterinarska* + *apoteka*.

3.2 Imena izdelkov

Tudi pri poimenovanjih svojih izdelkov v nekaterih podjetjih kažejo nemalo izvirnosti in jezikovne igrivosti. V slaščičarni Domača peka tako ponujajo *čajkóte*, *malincerje* in *čebelkote*: *čajkóti* < *čajni* + *piškoti*, *malincerji* < *malinovi* + *lincerji*, *čebelkoti* < *čebela* + *piškoti* (medenjaki).

Slovenski Telekom je mladim uporabnikom mobilne telefonije ponujal paket *Džabest*; v imenu so združili turcizem *džabe* (‘zastonj’) in anglizem *best* ter tako

6 Nekoliko lažje je iskati afiksoidne tvorjenke na *-holik*, *-sikon*, *-stival*, *-(i)jada*, *-teka* ipd.

svoji ciljni publiki želeli sporočiti, da je njihov mobilni paket istočasno najboljši in še poceni: *Džabest* < *džabe* + *best*.

Abanka svojim strankam ponuja brezstično plačevanje z mobilnim telefonom, ki ga imenujejo *Abadenarnica* < *Abanka* + *denarnica*.

Naj omenimo še enega redkih pridevnikov, ki se vztrajno pojavlja v oglasih podjetja Škoda; tam nudijo *hudobro* financiranje, *hudobro* ponudbo vozil in *hudobre* zaloge: *hudobro* < *hudo* + *dobro*.

3.3 Imena prireditev, dogodkov, dejavnosti

Že več let v Ljubljani poteka prireditev z imenom *Znanstival*, ki je tridnevni »festival dogodivščin, znanstvenih predavanj, eksperimentnih delavnic«: *Znanstival* < *znanost* + *festival*.

Gibanje za izmenjavo pridelkov, semen, sadik ipd. se je poimenovalo *Zelemenjava* < *zelenjava* + *menjava*.

Slojenčki pa je ime dobrodelne kampanje, ki zbira sredstva za slovenske novorojenčke: *Slojenčki* < *slovenski* + *novorojenčki*.

Pri projektu Botrstvo pa so ustvarili *Nasmeškotek*, tj. »dobrodelen piškotek, ki ima čarobno moč, da pričara nasmeh na obraz tistemu, ki ga podari, tistemu, ki ga prejme, še posebej pa otrokom v stiski«: *Nasmeškotek* < *nasmeh* + *piškotek*.

Vsakoletni glasbeni festival, ki ga organizirajo dijaki Gimnazije Vič, so na tej gimnaziji poimenovali kar *Vičstock* < *Vič* + *Woodstock*.

Artkusije pa se imenujejo dogodki, ki jih prirejajo študenti umetnostne zgodovine na Filozofski fakulteti: *Artkusije* < *art* + *diskusije*.

3.4 Grafične prekrivanke

Tudi v slovenskih oglasih vedno pogosteje naletimo na grafične prekrivanke, kjer prekrivanje lahko prepoznamo le s pomočjo grafičnega oblikovanja. Tako npr. v Hiši eksperimentov organizirajo predavanja za (mlajšo) publiko, kjer postrežejo tudi s čajem, prireditev pa so poimenovali *ZnaČAJi znanosti*.

Neko drugo podjetje nudi »prijazen nadomestni dom« za pse; svoj pasji hotel in vrtec oglašujejo kot *HOVtel*.

Trgovska veriga Tuš je svoje izdelke za žar oglaševala na plakatih, kjer je pisalo: *ŽARimo od sreče*.

Pisci za kampanjo proti vožnji pod vplivom alkohola pa so na svoje plakate nazorno zapisali: *pivoooolan*, *viskiiiilometer*.

3.5 Drugo

Prekrivanke zasledimo v oglasnih sporočilih v pisani in govorjeni besedi. Frizerski salon v ljubljanski Šiški tako oglašuje »nežnovanje las in telesa«: *nežnovanje* < *nežno* + *negovanje*.

Trgovsko podjetje Mercator je nekega avgusta razposlalo reklamni material za šolske potrebščine, na letaku so zapisali besedo: *šolimpijada* < *šola* + *olimpijada*.

Dnevnoinformativna oddaja za mlade na TV Slovenija ima naslov *Infodrom* < *informacije* + *-drom* (‘prostor’).

Občasno vidimo, da avtorji svoje prekrivanke v besedilu tudi razložijo, spomladi leta 2020 smo to opažali v televizijskih oglasih podjetja Big Bang: *nakupowwwati* (kupovati po spletu), *plesesati* (plesati in sesati), *majcéna* (majcena cena), *blaptop* (laptop za blebetanje).

4 Zaključek

Pri proučevanju prekrivank v slovenskem oglaševalskem jeziku lahko ugotovimo, da se vsi štirje tipi prekrivank,[7] ki jih lahko najdemo v splošnem jeziku (gl. klasifikacijo pod 2), pojavljajo tudi pri oglaševanju:

– prekrivanko sestavljata prvi del prve podstavne besede in celotna druga podstavna beseda (*Zelemenjava* < *zelenjava* + *menjava*; *plesesati* < *plesati* + *sesati*),
– prekrivanko sestavljata celotna prva podstavna beseda in zadnji del druge podstavne besede (*Vičstock* < *Vič* + *Woodstock*; *Lektorična* < *lektor* + *gospodična*),
– prekrivanko sestavljata prvi del prve podstavne besede in zadnji del druge podstavne besede (*Znanstival* < *znanost* + *festival*; *čajkoti* < *čajni* + *piškoti*),
– osrednji del prekrivanke je skupen obema podstavnima besedama, v tem delu se prekrivata (*hudobro* < *hudo* + *dobro*; *Flavtelje* < *flavta* + *atelje*).

Kreativnosti tekstopiscev ni videti meja, občasno naletimo na novotvorjenke, v katerih se pravzaprav skriva več različnih tipov tvorbe (vprašanje je, ali je npr. *nakupowwwati* grafična prekrivanka ali čisto nekaj drugega). Vsekakor pojav prekrivank z besedotvornega vidika kaže in hkrati preizkuša izrazne in pomenske zmožnosti slovenščine, dokazuje pa tudi veliko ustvarjalnost slovenskega jezika, ne le v oglaševanju, ampak tudi širše.

Literatura

ADAMS, Valerie, 2001: *Complex Words in English*. Harlow, Essex: Pearson Education Limited.

BAUER, Laurie, 1983: *English Word-formation*. Cambridge: Cambridge University Press.

BAUER, Laurie, 2002: Lexical Word-formation. Rodney Huddleston, Geoffrey K. Pullum (ur.): *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press. 1621–1722.

BAUER, Laurie, 2006: Compounds and Minor Word-formation Types. Bas Aarts, April McMahon (ur.): *The Handbook of English Linguistics.* Malden: Blackwell. 483–506.

BAUER, Laurie, 2012: Blends: Core and Periphery. Vincent Renner, François Maniez, Pierre Arnaud (ur.): *Cross-Disciplinary Perspectives on Lexical Blending*. Berlin, Boston: De Gruyter. 11–22.

BÖHMEROVÁ, Ada, 2010: *Blending as Lexical Amalgamation and Its Onomatological and Lexicographical Status in English and in Slovak*. Bratislava: ŠEVT.

BOLINGER, Dwight, 1980: *Language – the Loaded Weapon*: *The Use and Abuse of Language Today*. London, New York: Longman.

BRYANT, Margaret M., 1974: Blends Are Increasing. *American Speech* XLIX/3–4. 163–184.

CACCHIANI, Silvia, 2011: On Unfamiliar Italian Lexical Blends from Names and Nouns. *Linguistica* LI/1. 105–120.

7 Zelo pogost vzorec za poimenovanje podjetij, ki ga za razliko od nekaterih drugih avtorjev ne štejemo med prekrivanke, saj je verjetno bližje akronimiji, je tisti, kjer ime sestavljajo prvi deli podstavnih besed, npr. *Peko* < *Peter* + *Kozina*, *Varesi* < *varilno-rezalni sistemi* itn.

KONIECZNA, Eva, 2012: Lexical Blending in Polish: A Result of the Internationalization of Slavic Languages. Vincent Renner, François Maniez, Pierre Arnaud (ur.): *Cross-Disciplinary Perspectives on Lexical Blending*. Berlin, Boston: De Gruyter. 51–73.

KOROŠEC, Tomo, 2005: *Jezik in stil oglaševanja*. Ljubljana: FDV.

LAKOFF, Robin, 1982: Persuasive Discourse and Ordinary Conversation, with Examples from Advertising. Deborah Tannen (ur.): *Analyzing Discourse: Text and Talk*. Washington: Georgetown University Press. 25–42.

LEECH, Geoffrey, 1966: *English in Advertising: A Linguistic Study of Advertising in Great Britain*. London: Longman.

LOGAR, Nataša, 2006: Stilno zaznamovane nove tvorjenke – tipologija. *Slavistična revija* LIV/posebna številka. 87–101.

MARKOVIĆ, Ivan, 2009: Tri nehrvatske tvorbe: infiksacija, reduplikacija, fuzija. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* XXXV/1. 217–240.

RENNER, Vincent, 2018: French and English Lexical Blends in Contrast. Languages in Contrast. *International Journal for Contrastive Linguistics* XIX/1. 27–47.

SICHERL, Eva, ŽELE, Andreja, 2018: Prekrivanke v slovenščini z vidika vpliva angleškega jezika. *Jezik in slovstvo* LXIII/1. 75–88.

VREDNOTENJE V REKLAMI IN ANTIREKLAMI: PRIMER ALKOHOLNIH IN TOBAČNIH IZDELKOV

Sonja Starc
Pedagoška fakulteta, Koper
sonja.starc@pef.upr.si

DOI:10.4312/Obdobja.39.67-78

Razprava predstavlja vrednotenje v reklami in antireklami za alkoholne in tobačne izdelke ter poskuša razumeti (tudi ob vzorcu vrednotenja 103 študentov), katere domene in ravni vrednotenja so izražene v primerih pozitivnega in negativnega ocenjevanja izdelka. Analiza se torej osredotoča na medosebno metafunkcijo (Halliday, Matthiessen 2004; Kress, van Leeuwen 2004), in sicer na vrednotenje, kot se kaže z vidika teorije vrednotenja (Martin, White 2007), v fazah besedilnih vzorcev problem – rešitev ter ustvarjanje in zagotavljanje potreb/želja (Hoey 2001).

teorija vrednotenja, domena *drža*, pozitivno/negativno vrednotenje, reklama, antireklama

The article discusses evaluation in adverts and anti-adverts for alcohol and tobacco, and tries to understand (including a sample of 103 students) which domains and levels of evaluation are expressed in cases of positive and negative evaluation of the same kind of product. The analysis focuses on the interpersonal metafunction (Halliday, Matthiessen 2004; Kress, van Leeuwen 2004), specifically on evaluation discussed in the light of appraisal theory (Martin, White 2007) in the phases of the text patterns Problem-Solution and the Desire Arousal-Fulfilment pattern of the related examples.

Appraisal theory, domain *attitude*, positive/negative Evaluation, advert, anti-advert

1 Uvod

Hoey (2001) izpostavlja, da je reklama oblikovana po besedilnih vzorcih problem – rešitev (v nadaljevanju P–R) in ustvarjanje – zagotavljanje potreb/želja (v nadaljevanju U–Zp/ž) s pozitivnim vrednotenjem v osrednji vlogi. Da reklama izdelek poudarjeno hvali, trdijo tudi Korošec (2005), Cook (2001), Jesenšek (2004) in Starc (2009). Slednja v diahroni raziskavi o reklami kot žanru ugotavlja, da postane pozitivno vrednotenje v reklami ob njenem ponavljanju del splošnega vedenja nekega kulturnega okolja, zato je v nadaljevanju objavljanja reklame za isto stvar potrebnih vse manj semiotskih (jezikovnih in nejezikovnih) sredstev. Zadostuje že izdelkov logotip. Reklamo[1] obravnavamo kot besedilo s tipično strukturo, ta odseva družbeno dogajanje v odnosu do družbenega/kulturnega konteksta, kontekst sprejema in ga

1 V rabi tudi sinonimno oglas. O avtoričini izbiri poimenovanja gl. Starc 2009: 17–25.

(pre)oblikuje. V takem družbenem odnosu reklama nagovarja možnega kupca ali uporabnika storitev, ki predstavljata »splošni kolektiv« (Hasan idr. 2007: 697−738). Žanr je razumljen kot »ponavljajoča se konfiguracija pomenov, ki udejanja družbene prakse in izkustva nekega kulturnega okolja« in »se realizira skozi jezik in druge semiotske kode« (Martin, Rose 2009: 6, 20). Ta opredelitev temelji na Hallidayevem (2002) pojmovanju besedila kot »semantične izbire v družbenih okoliščinah […], dinamičnega pomenskega procesa«, pri čemer sestavljajo družbene okoliščine: *področje*, v katerega je vključen udeleženec, *odnos* med udeleženci in *način* (angl. *mode*) organizacije izbranih semiotskih kodov. Omenjene sestavine soustvarjajo pomen na treh pomenskih ravninah ali metafunkcijah: ideacijski oz. izrazni, medosebni in besedilni, kot kaže Tabela 1. Pomen vsakega jezikovnega/besednega in slikovnega sporočila se hkrati oblikuje na omenjenih metafunkcijah z značilnimi izraznimi sredstvi, na medosebni pa ustvarja odnos med udeleženci tudi vrednotenje.

Kot večina besedil so tudi reklame dandanes praviloma večkodna besedila (iz besednih in nebesednih semiotskih kodov; Kress, van Leeuwen 2005), v katerih se ustvarja pomen v interakciji besednega in nebesednega. Izhajajoč iz Hallidayevih metafunkcij, sta Kress in van Leeuwen s svojo vizualno slovnico ponudila instrumentarij za analizo besednega in slikovnega z enakimi merili (Tabela 1).

Družbeno dogajanje	**Metafunkcija**	**Besedno**	**Slikovno**
področje, v katerega je vključen udeleženec	ideacijska (izraža izkustveni svet)	besedišče, slovnica stavek kot prikaz procesa	struktura: narativna, konceptualna vektor gibanja
odnos med udeleženci	medosebna (izraža družbeno razmerje med tvorcem znaka (skozi besedno oz. slikovno – predstavljenimi udeleženci) in naslovnikom)	dajanje (dobrin/storitev = ponudba; informacij = ugotavljanje) zahtevanje (dobrin/storitev = vplivanje/ukaz; informacij = spraševanje) naklon, izrazi vrednotenja vrednotenje	vzpostavljanje: distance = prikaz stika = ukaz očesni stik, poudarki
način organizacije semiotskih kodov	besedilna (kaže povezavo nizov znakov, ki v okolju pomenijo koherentno celoto)	tematsko-rematska struktura kohezija	kompozicija moč informacije (glede na mesto v kompoziciji) poudarek uokvirjanje

Tabela 1: Sredstva izražanja besednih in slikovnih sporočil na metafunkcijah.

Prepoznane inherentne lastnosti reklame kot žanra so na besedilni metafunkciji besedilna vzorca in osamosvajanje rem, na medosebni pa zahtevanje (vplivanje) in pozitivno vrednotenje (tudi pretirano hvaljenje) izdelka/storitve (Starc 2009). Te so stalnice, spreminjata pa se izbira semiotskih kodov in njihova tehnična realizacija, predvsem izraznih sredstev za vzbujanje pozornosti (barva, zvok, kinetičnost),

vezanih na sodobne medije. V besedilnem vzorcu P–R se pozitivno vrednotenje (v nadaljevanju Pv) pojavi v fazi rešitev, pri besedilnem vzorcu U–Zp/ž pa že v prvi fazi: ustvarjanje želja/potreb s prikazom reklamiranega izdelka ali storitve, označenega oz. označene z najboljšimi lastnostmi (Pv). Toda hkrati s spodbujanjem k nakupu nekega izdelka ali storitve se v družbi lahko pojavijo tudi prav nasprotna prepričevanja, naj tega izdelka ali storitve ne kupimo.[2]

2 Teorija vrednotenja

Martin in White (2007) sta teorijo vrednotenja razvila na podlagi prej predstavljenega pojmovanja besedila. Vrednotenje[3] ob posredovanju (izraženim z naklonom, členki, zvalnikom) in pripadnosti (izraženi z lastnimi imeni, termini, slengizmi, tabujskimi izrazi, gramatično metaforo) predstavljata kot enega od treh pomembnih diskurznosemantičnih virov za tvorbo medosebnega pomena v besedilih. Sestavljajo ga tri interaktivne domene: *drža*, *vpletenost* in *stopnjevanje*. Te se izražajo z besedami, ki lahko eksplicitno vrednotijo, modalnimi glagoli, s pomeni na osi nasprotnosti (dobro/pozitivno – slabo/negativno), s krepitvijo pomena, ponavljanjem, z glasnostjo in barvo glasu.

2.1

Drža izraža naša čustva in čustvene odzive, sodbo o obnašanju, ki ga lahko občudujemo ali zavračamo, hvalimo ali obsojamo, ter cenjeno – stvari, pojave cenimo, upoštevajoč družbeno veljavna merila na nekem področju.

Čustvo je spodbujeno s semiotskimi viri za ustvarjanje čustvene reakcije (veselje, žalost; smeh, jokati od sreče, solze …).

Za sodbo uporabljamo izraze za presojanje obnašanja glede na različne družbene in kulturne norme, in sicer na ravni *družbenega spoštovanja* (lahko izraža odobravanje ali neodobravanje: napreden – nazadnjaški, načelen – nenačelen, domač – nedomač (npr. za hrano) …) in *družbenih sankcij* (kažejo na hvalo ali obsodbo, upoštevajoč vrednoti resnično, etično: resnicoljuben – lažniv, moralen – izprijen …).

Cenjeno je izraženo s semiotskimi viri za družbene vrednote, povezane z estetskostjo in priljubljenostjo stvari in naravnih pojavov (lep – grd, udoben – neudoben).

2.2

Vpletenost kaže avtorjevo držo in razmerje do naslovnika, njegovega odzivanja. Sporočilo je lahko ali enoglasno,[4] če trditev izraža le avtorjevo mnenje, drugih ne vključuje oz. jih ne dopušča, ali dvoglasno, če avtor izrazi možnost obstoja drugih stališč oz. jih v izjavo vključi.

2 Npr. reklame za čezoceanske plovbe v Ameriko ter nasprotovanje le-tem in izseljevanju na prehodu iz 19. v 20. stoletje (Starc 2009).

3 Domena *drža* je bila predstavljena v referatu Starc: Prenos vrednotenja kot tipične besedilnostrukturne lastnosti reklame v drug žanr na simpoziju Obdobja 32 (Ljubljana, 14.–16. november 2013).

4 Avtorica predlaga izraza *enoglasno – dvoglasno* (s pomenom še drugo mnenje oz. druga mnenja), povzeto po Bahtinu (1982: 78–115) v prevodu Draga Bajta. Martin in White (2007: 99) namreč smiselno sledita Bahtinu in vpeljujeta izraza *monoglossic – heteroglossic*.

2.3

Stopnjevanje se izraža s sredstvi za vzpostavljanje intenzivnosti, moči fenomenov (višje/večje – nižje/manjše) in njihov fokus (ostro – medlo/blago).

Martin in White utemeljujeta teorijo z verbalnimi zgledi, sicer pa tudi sama govorita o semiotskih virih na splošno. Ker so predmet naše razprave večkodna besedila, bomo teorijo prenesli tudi na slikovno.

3 Namen, vzorec, metodologija

3.1

Razprava se osredotoča na pomenjenje na medosebni metafunkciji v fazi vrednotenja v besedilnih vzorcih P–R in U–Zp/ž oglaševalskih večkodnih besedil za alkoholne in tobačne izdelke, za katere zakon prepoveduje spodbujanje njihove rabe.[5] Ugotoviti želi: 1) v katerih domenah z vidika teorije vrednotenja (Martin, White 2007) in s katerimi izraznimi sredstvi tako v besednem kot slikovnem se vrednotenje kot odsev družbenih in kulturnih vrednot pojavlja v omenjenih besedilih in 2) kako je tako vrednotenje, predvsem pomen na osi nasprotnosti, sprejeto v splošnem kolektivu.

3.2

Obravnavan je reprezentativen vzorec štirih večkodnih besedil: treh reklam in besedila, ki v fazi vrednotenja ne ustreza žanru reklame. »Splošni kolektiv« pa predstavlja vzorec 103 študentov[6] (predstavljajo vse slovenske pokrajine) 1. letnika univerzitetnega programa.

3.3

Uporabljena metodologija je kvalitativna, le mestoma kvantitativna kot delež posameznih odgovorov. Besedila so analizirana z instrumentariji, ki jih ponujajo omenjene teorije, v vprašalnikih študentje izražajo svoje ugotovitve le o vrednotenju izdelka (medosebna metafunkcija, v besedilnem vzorcu faza vrednotenja) in izraznih sredstvih zanj ter o žanrski pripadnosti besedil z vidika vključenosti pozitivnega oz. negativnega vrednotenja.

5 Zakon o omejevanju porabe alkohola (ZOPA) (www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/41062), Zakon o omejevanju porabe tobačnih in povezanih izdelkov (ZOUTPI) (http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO6717) (dostop 8. 12. 2019). NIJZ uzavešča javnost o škodljivosti tobaka in alkohola (prim. www.nijz.si/sl/oznake/protitobacni-zakon, www.nijz.si/sl/podrocja-dela/moj-zivljenjski-slog/alkohol; dostop 1. 12. 2019).

6 Študentom se zahvaljujem za sodelovanje in jim posvečam članek.

4 Analiza z interpretacijo

4.1 Besedilo 1: Reklama za pivo ob 150-letnici Pivovarne Union

Slika 1: Reklama za pivo ob 150-letnici Pivovarne Union (vir: YouTube, dostop 1. 12. 2019).

Reklama je zgrajena po besedilnem vzorcu U–Zp/ž, logotip pove ime izdelka, zapis sporoča o 150-letni tradiciji izdelovanja pijače. Zaradi postavitve v kompoziciji (na desni) je logotip pomensko poudarjen, nanj se prenaša rezultat tradicije (na levi). Besedno je v beli barvi, natisnjeno s tiskarsko poudarjenimi črkami in izstopa, odbija se od rdeče podlage, barvnega simbola pivovarne, zmaj na podlagi pod logotipom pa je simbol mesta, kjer pivovarna deluje.

Besedilo je barvno usklajeno in estetsko, zgrajeno je iz štirih izraznih sredstev (bela, rdeča barva z odtenki, napis, logotip, podoba zmaja), bistvo sporočila je zgoščeno. Vsi uporabljeni znaki so intenzivni in bralca pritegnejo z vplivanjem na njegove čute, da vzbudijo željo po izdelku. Dokazno dejstvo za kvaliteto (Pv) je kontinuiteta, tradicija izdelave, saj se lahko tako dolgo obdržijo le dobri izdelki.

Vprašani (100 %) prepoznajo besedilo kot reklamo, ker *reklamira/oglašuje/ponuja izdelek* (92 %) in zaradi Pv *(slovenska) kakovost, poznanost in dolga tradicija blagovne znamke* (9 %). Kot semiotska sredstva hvaljenja prepoznajo (82 %) *logotip*, *150 let tradicije*, *rdečo barvo* in dodajo izkustveno vrednotenje *dober okus*, kar kaže na živost žanra in modifikacijo Pv izdelka.

Ugotavljamo, da je izdelek te reklame vrednoten na podlagi sodbe, družbenega spoštovanja – tradicije in kvalitete izdelka. Večji del študentov ga ocenjuje enako, le z dodano ravnjo cenjeno – *dober okus*, del pa kot slabega na ravni sodbe, družbene sankcije – obsodbe.

4.2 Besedilo 2: Reklamni video za pivo Union

Slike 2–5: Reklamni video za pivo Union (vir: YouTube, dostop 2. 1. 2020).

Besedilo je reklamni video. Kot večkodno besedilo je kompleksnejše, pomen ustvarja v interakciji besednega, pretežno govorjenega, a tudi zapisanega (s tem izpostavlja Pv izdelka), slikovnega, kinetičnega, mimike, pogleda, barv, svetlobnega

kontrasta, glasbe, prostora (stavb, okna, ulice), obleke, tudi dejanje/obnašanje postane znak. Zgrajeno je po stalnem besedilnem vzorcu P–R, realizirane so vse faze: situacija kaže zaljubljenega pesnika, prijatelji ga pospremijo pod okno njegove ljubljene, da ji izkaže naklonjenost; problem se pokaže ob dekletovi zavrnitvi pesnika (njegova obrazna mimika, pogled izražata bolečino, razočaranje); rešitev so prijatelji, vesela družba (smeh, nazdravljanje) in pivo. V fazi rešitve je trditev (geslo) prikazana kot pozitivno vrednotenje – moč prijateljstva (realizirano s paralelizmom dveh eksistencialnih procesnih stavkov) *Odkar je življenje, so prijatelji* in vzklični pozdrav, v katerem se Union enači z življenjem. Reklama ustvarja močan čustven vpliv na naslovnika s samo zgodbo, ki aludira na cenjenega pesnika, in glasbo priznane rokovske skupine ter s poudarjanjem prijateljstva, to se kaže v moralni podpori ob ljubezenski zavrnitvi in tolažbi ob druženju in pivu.

82 % študentov prepozna reklamo po njenem namenu kot zgoraj, 8 % jih izpostavi pozitivne lastnosti: *ohranjanje prijateljstva*, *prijetni občutki ob pivu*, *junaki (Prešeren)*, *življenje in starost pivovarne*, *znani ljudje pijejo pivo*, *uveljavljen izdelek*, *dobra zgodba*, *vloga izdelka v našem življenju*, *starost piva in veselje ob uživanju*. Po trditvah 87 % študentov se Pv realizira s semiotskimi viri: logotip, geslo, druženje s prijatelji ob pivu, znani ljudje pijejo pivo, glasba, nasmejani obrazi, Prešeren, Julija in podoknica. Kot negativno prepozna vrednotenje (Np) 8 %, in sicer zaradi navajanja na alkohol.

Sredstvo vrednotenja postanejo dogodek sam (druženje s prijatelji, podoknica), zgodba slavne osebnosti, sam žanr, vse, kar je v nekem kulturnem okolju pridobilo vrednost dobrega, za družbo prijetnega, pomembnega.

Ugotavljamo, da je izdelek pozitivno vrednoten v domeni *drža* na ravni čustva (veselje), sodbe – družbeno spoštovane vrednote (moč prijateljstva, tradicija, kvaliteta) – in cenjenega (prijetno počutje, dobra pijača), v domeni *vpletenost* je trditev kot splošna resnica (geslo) izražena enoglasno. Tudi študentje pozitivno vrednotenje razberejo podobno (Tabela 2), vendar se nekateri pri interpretaciji žanra ne zmorejo distancirati in izrekajo sodbo kot slabo/negativno na ravni družbenih sankcij.

Drža		
Čustvo	**Sodba** **1** družbeno spoštovane vrednote **2** družbene sankcije	**Cenjeno**
(znani ljudje pijejo pivo) identifikacija, glasba, smeh, veselje	**1** prijateljstvo, druženje, tradicija pivovarne, uveljavljen izdelek, življenje, junak, slovenske znane osebe, Prešeren, Julija, podoknica, dobra zgodba, prepričljiva reklama, rokovska skupina **2** škodljivo (zdravju), navajanje k nakupu piva, norčevanje iz naslovnika, identifikacija z družbeno nesprejemljivim dejanjem	prijetno počutje, logotip, užitek, okusno (dobro), zanimiv

Tabela 2: Vrednotenje v domeni *drža*.

4.3 Besedilo 3: Reklama za cigarete Milde sorte

Slika 6: Reklama za cigarete Milde sorte (vir: *Tovariš* 6. 3. 1972: 4).

V reklami gre za besedilni vzorec U–Zp/ž, izražen s slikovnim: cigaretnim ovojčkom, iz katerega roka v premikanju (vektorji navzgor, kot dim) vleče cigareto, in z besednim z vlogo Pv: *poudarjena posebna aroma*, pridobljena s tehnološko izboljšavo *klima zona* za ohlajanje dima, *zaščitena z mednarodnim patentom*. Uporabnik lahko domneva o manjši škodljivosti kajenja. Puščica ima kohezivno vlogo, ne kaže le mesta izboljšave, temveč prenaša Pv na izdelek. Ta del je poudarjen s krepkim tiskom,

z verzalkami in velikostjo pisave ter s samim izdelkom. Pv je tvorjeno z večanjem moči na ravni stopnjevanja (*poudarjena posebna*) cenjenega (*aroma*) in sodbe na ravni družbenega spoštovanja (*klima zone*, *zaščiten mednarodni patent*, kar prinaša izključnost in mednarodni ugled). V prvem primeru je moč izražena z jezikovnim, v drugem pa s slikovnim kodom.

Vplivanjski velelni stavek (zahtevanje), čeprav na poudarjenem položaju, zgoraj, je manj izrazit.

Za vse anketirane je besedilo reklama, ker: *oglašuje, reklamira cigarete (Milde sorte)* (56 %), *nagovarja za nakup izdelka* (20 %), *prikazuje cigarete in slogan* (6 %), *predstavlja dobre lastnosti, prednosti znamke* (8 %). Da je vrednotenje pozitivno, odgovarja 47 % vprašanih, od tega jih 10 % dodaja lastnosti: *posebna aroma*, *nove, nenavadne, boljše cigarete, zaščitene z mednarodnim patentom*. Da je negativno, meni 21 %, od tega jih 27 % obsoja sam namen reklame – *spodbujanje kajenja*. Pv izražajo: besedni zapisi (pozitivni učinki, užitki) in slikovno (cigarete, roka) (76 %), le slikovno (4 %). Dobre lastnosti so študenti v tem primeru prepoznali v domeni *drža* na ravni sodba, družbeno spoštovane (izboljšava kvalitete, mednarodni patent, izjemnost izdelka) in na ravni cenjeno (aroma), ki povečuje moč v domeni *stopnjevanje* (poudarjena posebna). Tudi tu del vprašanih namen reklame na negativni osi družbenih sankcij (sodbe) obsoja.

4.4 Besedilo 4: Antireklama za cigarete Rothmans

Slika 7: Antireklama za cigarete Rothmans.

To večkodno besedilo se od zgornjih razlikuje v fazi vrednotenja, slednje je povsem nasprotno reklamnemu, vrednotenje izdelka ni pozitivno, temveč negativno. Zaradi tega se modificira sam besedilni vzorec, in sicer ni U–Zp/ž, temveč odvračanje od potreb in želja po izdelku (O–p/ž). Način ustvarjanja pomena in smisel razvrščenosti

semiotskih znakov v kompozicijo pa ostajata enaka zgornjim reklamnim besedilom. Pomembnost sporočila stavka je poudarjena s postavitvijo stavka na vrh, z velikostjo črk in barvnim kontrastom. Vrednotenje je na ravni sodbe – družbenih sankcij, na negativni osi pripisuje kajenju in posredno tobačni industriji škodljivo/nemoralno držo.

Velelnik na rumenem pasu zahteva stik z bralcem in ga odkrito odvrača od uporabe izdelka. Slikovno, poudarjeno na sredini, kaže v domeni *vpletenost* posledice bolezni enoglasno. Omenjeno zmanjša oz. spremeni logotipu pomen na nasprotnostni osi cenjenega, z družbeno sprejemljivega cenjeno (posebna aroma, užitki) na negativno stran sodbe, tudi te cigarete so zdravju škodljive, zato družbeno sankcionirane. Povzročajo bolezen, trpljenje, negativno na ravni cenjeno, in strah, negativno na ravni čustvo.

38 % vprašanih trdi, da besedilo ni reklama, ker *odvrača od izdelka, izpostavlja negativne učinke tega izdelka*, *ne prepričuje, da bi kupili*, od teh jih 5 % meni, da je to *poziv k prenehanju kajenja*, 13 % pa, da je *opozorilo o posledicah kajenja*. 65 % študentov prepoznava vrednotenje v povedih, sliki, logotipu, velikosti pisave, 3 % samo v jezikovnem, in sicer od teh kot negativno 55 %, pozitivno 8 %, oboje skupaj 2 %. Kako nanje učinkuje vrednotenje cigaret, kažejo trditve: *prinaša užitek, dober okus* (4 %), *fotografije me ne motijo* (2 %), *škoduje zdravju* (66 %), *odvrača me vonj dima* (17 %), *odvrača me fotografija na cigaretah* (11 %), *potrata denarja* (11 %), *povzroča odvisnost* (7 %), *škodi okolju* (4 %). Prav večina teh odzivov na besedilo potrjuje drugačnost besedilnega vzorca od prejšnjih in njegovo fazo odvračanje od potreb/želja po nakupu in uporabi izdelka.

Toda kljub temu jih 62 % odgovarja, da besedilo je reklama, ker *oglašuje/reklamira znamko cigaret* (50 %), *je reklama proti kajenju, ozavešča o posledicah* (39 %), *ponuja cigarete in hkrati kaže posledice kajenja* (8 %) in da je reklama *zaradi logotipa* (2 %). Kaže, da delež naslovnikov že s samim ohranjanjem izpostavljanja in postavitve izdelka in/ali logotipa (tj. predstavljenih udeležencev) v besedilu sprejema le-tega kot reklamo.

Na osi nasprotnosti (Tabela 3) preide vrednotenje cigaret s pozitivnega/dobrega na negativno/slabo na vseh področjih domene *drža*, pri *vpletenosti* pa se sporočilo povsod razume kot enoglasno.

Drža	Os nasprotnosti		*Vpletenost*	
	dobro/pozitivno	slabo/negativno	enoglasno	dvoglasno
čustvo	veselje, umirjenost	strah	*	
sodba	1. uveljavljen, dober izdelek 2. izboljšanje kvalitete, patent, izjemnost, mednarodna uveljavitev, logotip	1. škodljiv izdelek 2. povzroča bolezen (zlonamerno) krivec bolezni	* * *	
cenjeno	poudarjena posebna aroma, privlačno, užitek, sproščenost	bolezen, trpljenje	*	

Tabela 3: Vrednotenje na osi nasprotnosti.

V prvih treh besedilih – reklamah je izdelek hvaljen na vseh treh ravneh domene *drža*, in sicer na ravneh čustvo (veselje), sodba (tradicija, prijateljstvo, mednarodni ugled) in cenjeno (okusno, posebna aroma) na pozitivni osi nasprotnosti, v četrtem besedilu pa se ocena izdelka (prav tako na vseh treh ravneh) izraža le na negativni osi nasprotnosti. Kaže se sprememba v družbenem vrednotenju tobačnega izdelka.

5 Sklep

Ugotavljamo, da je v večkodnih besedilih vrednotenje izraženo tako besedno (besedne zveze s prilastki vrednotenja, s stavki, paralelizmom procesnih stavkov) kot nebesedno (velikost pisave, barva, postavitev izdelka v kompoziciji, povezovanje besednega s slikovnim z vektorji …). Znak za vrednotenje lahko postane sam dogodek (znani ljudje pijejo pivo), sicer izražen z različnimi semiotskimi znaki (besedno, slikovno, glasovno, kinetično), in ga naslovniki z različnimi vrednostnimi sistemi vrednotijo različno, npr. na ravni čustva (identifikacija) ali družbenih sankcij (obsodba). Tako pozitivno kot negativno vrednotenje se uresničita z vsemi uporabljenimi semiotskimi znaki.

Pozitivno vrednotenje v večkodnih reklamah se izraža na vseh ravneh domene *drža* na pozitivni strani osi nasprotnosti. Pomen dobrega dobi tudi nejezikovni semiotski vir sam po sebi (logotip, barva), (prepričljiv) žanr.

Vsi stavki pozitivnega in negativnega vrednotenja so v domeni *vpletenost* izraženi enoglasno kot trditve, ki ne dopuščajo drugačnih mnenj. Enako je s fotografijami in drugimi nebesednimi znaki. Tako držo narekuje že izbor besedilnega vzorca, s katerim želi avtor naslovnika prepričati o dobrih oz. slabih lastnostih izdelka, ki je s pozitivnim vrednotenjem rešitelj, z negativnim pa krivec.

V okoliščinah, ko se vrednotenje enega predmeta na osi nasprotnosti popolnoma zamenja, lahko besedilu z negativnim vrednotenjem rečemo antireklama, kajti vrednoteni predmet ne rešuje, temveč uničuje. Hkrati pa antireklama ohranja enak način razvrščanja izraznih sredstev v kompozicijo za tvorbo pomena in prepoznavanje smisla kot reklama. Podobnega pojava v primeru alkoholnih pijač ne najdemo, verjetno ker so te v družbenem kontekstu na ravni sodbe manj slabo družbeno sankcionirane,

tvorci reklam jih hvalijo z drugimi poudarki nejezikovnih semiotskih virov, ki jih splošni kolektiv sprejema na pozitivni nasprotnostni osi vrednotenja. Anketiranci v reklamah prepoznajo pozitivno vrednotenje na vseh ravneh domene *drža*, prav tako semiotska sredstva za njihovo izražanje, ne morejo pa se upreti vrednotenju reklame kot žanra in ji izreči negativno sodbo v družbenih sankcijah. Tako kažejo na skepticizem do reklamnih sporočil in dovzetnost vpliva družbenega pojava zavračanja zdravju škodljivih izdelkov in na zavest o vlogi zdravega načina življenja. Primer antireklame marsikoga zmede zaradi spremembe vrednotenja iste vrste predmeta na osi nasprotnosti, saj v reklamah zelo povzdigovan predmet postane inkriminiran. Priča smo torej pojavu, da se ob žanru reklama ustvari oz. ustvarja njej nasproten žanr – antireklama ob primerih reklamnega vrednotenja s potencialnim družbeno škodljivim učinkom.

Literatura

BAHTIN, Mihail, 1982: *Teorija romana*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 78–115.

COOK, Guy, 2001: *The Discourse of Advertising*. London, New York: Routledge.

HALLIDAY, Michael, (1976) 2002: Text as Semantic Choice in Social Contexts. Jonathan Webster (ur.): *M. A. K. Halliday: Linguistic Studies of Text and Discourse*. London, New York: Continuum. 23–84.

HALLIDAY, Michael, MATTHIESSEN, Christian, 2004: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.

HASAN, Raquiya idr., 2007: Semantic networks: the description of linguistic meaning in SFL. Raquiya Hasan, Christian Matthiessen, Jonathan Webster (ur.): *Continuing Discourse on Language. A Functional Perspective. Volume 2.* London, Oakville: Equinox.

HOEY, Michael, 2001: *Textual Interaction. An Introduction to Written Discourse Analysis*. London, New York: Routledge.

JESENŠEK, Marko, 2004: Tradicionalnost in modernost prekmurskih oglaševalskih besedil. Marko Stabej (ur.): *Moderno v slovenskem jeziku, literaturi, kulturi. 40. seminar slovenskega jezika, literature in kulture.* Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 92–106.

KOROŠEC, Tomo, 2005: *Jezik in stil oglaševanja*. Ljubljana: FDV.

KRESS, Gunther, van LEEUWEN, Theo, (1996) 2004: *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. London, New York: Routledge.

MARTIN, James, WHITE, Peter, (2005) 2007: *The Language of Evaluation. Appraisal in English*. London: Palgrave Macmillan.

STARC, Sonja, 2009. *Časopisna oglaševalska besedila, reklame: struktura in večkodnost.* Koper: Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Pedagoška fakulteta.

NASLOV CHALLENGE: JEZIKOVNA PODOBA NASLOVOV SLOVENSKIH VIDEOPOSNETKOV NA YOUTUBU

Ina Poteko
Polzela
inapoteko@gmail.com

DOI:10.4312/Obdobja.39.79-87

Naslovi videoposnetkov na YouTubu so poleg sličic prvo, kar gledalec vidi in na podlagi česar se odloči, ali si bo katerega od videoposnetkov tudi ogledal. To, da ustvarjalci vsebin želijo naslove narediti čim privlačnejše, neizogibno vpliva tudi na njihovo podobo. V prispevku je analiziranih 1146 naslovov, zbranih s 13 slovenskih kanalov na YouTubu z največ naročniki. V naslovih lahko pogosto najdemo besede, zapisane z velikimi črkami zaradi poudarka, končna ločila in čustvene simbole. Večinoma so napisani v slovenskem jeziku ali pa delno v slovenščini in delno v angleščini. Izrazit je vpliv angleščine, ki se najizraziteje kaže v besedišču, skladnji in neustreznih prevodih.

YouTube, angleščina, slovenščina, mediji, naslovi

On the popular online video-sharing website YouTube video titles are – along with thumbnails – the first thing a potential viewer sees, and on their assessment of both they decide whether or not they will check out a certain video. Content creators want titles to be as appealing as possible, and that inevitably influences their structure. This article offers an analysis of 1146 YouTube video titles, gathered from thirteen Slovene YouTube channels with the most subscribers. The analysed titles often had certain words capitalized for emphasis and had final punctuation marks as well as emoticons. They are predominately written in Slovene, or partly in Slovene and partly in English. Finally, titles exhibit a heavy influence of English, which is seen in the usage of vocabulary and syntax, as well as incorrect translations of certain English terms.

YouTube, English, Slovene, media, titles

1 Uvod

Slovenski jezik velja za enega ključnih dejavnikov slovenske identitete, dojemanje njegove vloge pa se je od 19. stoletja spremenilo do te mere, da lahko danes govorci uporabimo tudi kakšen drug jezik, ne da bi to ogrožalo suverenost slovenščine (Stabej 2007: 13). Slovenski prostor je vse manj samoumevno enojezičen (Stabej 2019: 33–37), še posebej na spletu, izbira jezika pa pove veliko o identiteti posameznika, družbe in kulture, ki ji ta pripada (Šabec 2011: 46).

Ponuja se nam primerjava z izbiro jezika pri slovenskih glasbenih skupinah; nekatere ves čas izbirajo slovenščino, druge angleščino, tretje oboje, četrte pa začnejo z ustvarjanjem v angleščini, ki pa jo pozneje zamenjajo s slovenščino (Stabej 2019: 329).

Podobno se kaže tudi pri slovenskih youtuberjih: nekateri poskusijo s snemanjem v angleščini in se na podlagi dejstva, da njihova vsebina ni dosegla želenega obsega ljudi, saj je angleško govoreči trg že prenasičen, odločijo za slovenščino, drugi pa po letih snemanja v slovenščini poskusijo tudi z angleščino. Funkcionalnost jezika torej ni nekaj samo po sebi umevnega, ampak je rezultat izkušenj, refleksije in presoje, na podlagi česar lahko določen govorec spremeni svojo jezikovno izbiro (Stabej 2019: 329).

2 Slovenščina na spletu

V slovenskem jezikoslovju se pogosto preveč izpostavlja različnost knjižnega, torej pretežno pisnega, in govorjenega jezika, pisnost je namreč tista, ki zaradi knjižne tradicije opredeljuje slovenski knjižni jezik (Tivadar 2019: 300). Digitalizacija in sprememba javnega diskurza sta povzročili, da je tudi pisni jezik postal neknjižen oz. nestandarden, javno pa čedalje bolj podobno zasebnemu (Tivadar 2019: 303). Ob tem je vredno izpostaviti tudi prepočasno prenavljanje knjižne norme slovenščine, ki posledično spodbuja idealizacijo krajevnih govorov in narečij kot edinega pristnega, pravega in naravnega jezika (Stabej 2007: 24), pri tem pa se pozablja prvotni namen standardizacije jezika, tj. vsesplošno razumevanje.

Mediji po eni strani družbo sooblikujejo in vplivajo na jezik, po drugi strani pa se tudi sami jezikovno prilagajajo, torej poustvarjajo jezik, za katerega predvidevajo, da je jezik posamezne ciljne skupine. Z demokratizacijo družbe in odprtjem medijskega prostora se je ideja, da bo v javnih položajih knjižni jezik prevladujoča izbira, začela razblinjati (Kalin Golob 2013: 201), regionalno obarvane govorice pa v javnem in medijskem sporazumevanju postajajo nevtralnejše oz. celo nemoteče (Stabej 2007: 19–20). Eno od načel na spletu je iskanje ustreznega naslovnikovega jezika, ki bo pomagal vsebino čim bolj približati ciljni publiki. Že na televiziji smo lahko priča temu, da govorci v razvedrilnih žanrih želijo z naslovnikom (vsaj navidezno) vstopiti v dialog prek zaslona in ga zato nagovarjajo z njegovim jezikom (Kalin Golob 2013: 202), YouTube pa ima v tem oziru prednost, saj za razliko od televizije, radia in časopisov (z redkimi izjemami, kot so klici v studio) dejansko omogoča tudi sočasno interakcijo z gledalci pri snemanju v živo in s komentiranjem. Čeprav se jezikovne izbire na družbenih omrežjih pogosto zdijo povsem nepremišljene, pa spretni ustvarjalci vsebin o njih začnejo razmišljati takrat, ko premišljena izbira lahko prinese večje število ogledov.

Spletni medijski prostor, kjer posamezniki denar služijo z ogledi in kliki, se je – podobno kot oglaševanje (Kalin Golob 2013: 202) – povsem razbremenil žanrskih omejitev jezika. Pojavila se je t. i. virtualna jezikovna krajina (Šabec 2014: 395–401), o spletnem jeziku pa lahko razmišljamo tudi kot o jeziku, ki ni ne pisni ne govorjeni, temveč vsebuje značilnosti obeh (Erjavec, Fišer 2013: 109).

O naslovih posnetkov na YouTubu in tudi o sami vsebini je smiselno razmišljati z vidika trženja. Med vso ponujeno vsebino mora ustvarjalec gledalca hitro prepričati, da v množici za ogled izbere ravno njegov videoposnetek. To se odraža tudi v jeziku – jezikovno uzaveščena izbira pogovornega izrazja je lahko zelo učinkovita, po drugi

strani pa nepremišljena raba jezika lahko pri naslovniku naleti na odpor, če tega ne sprejema kot enega od načinov današnje jezikovne rabe (Žele 2015: 38). Zato je pri obravnavi tovrstnih besedil z vidika jezikovne ustreznosti treba upoštevati namen in tip besedila ter aktualizacijo, jezikoslovje pa naj se pri svojih analizah ne postavlja v vzvišeno držo (Kalin Golob 2013: 203–204).

3 Analiza naslovov slovenskih videoposnetkov na YouTubu

YouTube mesečno obiščeta več kot dve milijardi prijavljenih uporabnikov (YouTube za medije; več o družbenem omrežju Youtube v Poteko 2019: 237–238), čedalje več pa je tudi slovenskih ustvarjalcev vsebin oz. youtuberjev, ki s svojimi objavami na YouTubu, Instagramu in drugih družbenih omrežjih uspešno služijo. Naslovi videoposnetkov na YouTubu so poleg imena youtuberja in sličic, ki predstavljajo video (angl. *thumbnail*), prvo, kar gledalec vidi in na podlagi česar se odloči, kaj si bo ogledal. To, da ustvarjalci vsebin želijo naslove narediti čim privlačnejše, pa neizogibno vpliva tudi na njihovo jezikovno podobo.

Kanal	Število naročnikov	Prevladujoča vsebina	Število objavljenih videoposnetkov	Prvi objavljeni videoposnetek
K_1	55.000	lepota, vlogi, izzivi	170	30. 9. 2014
K_2	42.700	komedija	76	25. 4. 2015
K_3	42.200	komedija, komentiranje, glasba	139[1]	25. 2. 2011[2]
K_4	35.900	teorije zarote, nepojasnjeni dogodki, vlogi	153	13. 7. 2015
K_5	35.000	vlogi, avtomobili	876	17. 6. 2016
K_6[3]	33.600	lepota, izzivi, vlogi	314	30. 3. 2013
K_7	32.300	izzivi, vlogi	151	13. 7. 2015
K_8	31.300	izzivi, glasba	35	13. 1. 2020
K_9	31.000	vlogi	159	6. 3. 2016
K_{10}	29.600	vlogi, lepota, komentiranje, igranje igric	209	26. 6. 2017
K_{11}	27.500	izzivi, vlogi, komedija	119	17. 7. 2018
K_{12}	27.300	vlogi, tehnologija, izzivi, komentiranje	188	30. 5. 2014
K_{13}	25.500	vlogi, izzivi, lepota	376	8. 10. 2017

Tabela 1: Predstavitev analiziranih kanalov (zadnja posodobitev 14. 4. 2020).

1 Na kanalu je sicer objavljenih 139 posnetkov, vendar jih od tega le 35 ustreza vsebini kanala youtuberja, preostali pa so rezultat glasbenega ustvarjanja, zato je morebiti zavajajoče tudi število naročnikov, saj je ustvarjalec te lahko pridobil z glasbenim ustvarjanjem in ne nujno z vloganjem.

2 Prvi videoposnetek, ki ga je ustvarjalec objavil kot youtuber, je bil objavljen šele 22. 4. 2019.

3 Ustvarjalka vsebin je svoj zadnji, poslovilni video objavila 2. 3. 2020, vendar je kanal v času raziskave še aktualen, zato je vanjo tudi vključen.

Prispevek obravnava jezikovno analizo naslovov videoposnetkov slovenskih youtuberjev. Za analizo je bilo zbranih po 100[4] naslovov videoposnetkov z največ ogledi s kanalov youtuberjev, ki so ustrezali zastavljenim kriterijem: vsebina v slovenskem jeziku, vsaj 25.000 naročnikov do 14. 4. 2020 in avtorsko ustvarjena vsebina, posneta posebej za YouTube.[5] Kriterijem je ustrezalo 13 kanalov, za analizo pa je bilo zbranih 1.146 naslovov.

Za primerjavo: do 8. 4. 2019 je imelo le pet slovenskih youtuberjev več kot 25.000 naročnikov, teh pet kanalov pa je še vedno na prvih sedmih mestih (Poteko 2019). Pojavila sta se tudi dva sorazmerno nova kanala (K_8 in K_{11}), ki sta v zelo kratkem času dosegla visoko število naročnikov, kar je povezano tudi z oglaševanjem in dejstvom, da ju finančno spodbujata dve telekomunikacijski podjetji (K_8 A1, K_{11} pa Telekom Slovenije).

3.1 Zapis naslovov

Spremembe v raziskovanju naslovja so najprej prinesli tabloidi, ki so izkoristili vizualnost in jezikovno izbirnost na izpostavljenem mestu (Kalin Golob 2008: 20), za razliko od časopisov in drugih medijev pa YouTube naslove omejuje z barvo, velikostjo in slogom pisave, zato avtorji to nadomestijo z drugimi sredstvi. V spletnih besedilih že Šabec (2014: 401–403) opaža namenoma nekonvencionalno pisavo: opuščanje ali naključno/napačno rabo ločil in velikih začetnic, pretirano rabo ločil in emotikonov, pisanje šumnikov brez strešic ipd. To je lahko odraz individualnosti in kreativnosti, po drugi strani pa pomanjkljivega znanja.

Zapis[6]	Primer	Število (%)
Samo velike črke	PIZZA CHALLENGE!	262 (23 %)
Posamezne besede z velikimi črkami	FORTNITE z BRATOM in norim ŠVEDOM	519 (45 %)
Pisanje vseh polnopomenskih besed z veliko začetnico	Moja Kolekcija Ličil + Moja Makeup Soba	118 (10 %)
Čustveni simboli	EMA 2020 IN MOJE STROKOVNO MNENJE. ALI JE ZMAGOVALNA PESEM RES 💩?	133 (12 %)
Končna ločila	Najbolj grozna oblačila iz spleta !?!	757

Tabela 2: Zapis naslovov.

Na vseh analiziranih kanalih se pojavijo naslovi, v katerih so nekatere besede zapisane z velikimi črkami, saj z mešano uporabo velikih in malih črk lažje pritegnejo pozornost. Presenetljivo visoko je število naslovov, v katerih so vse polnopomenske

4 K_2, K_3 in K_8 so imeli manj objavljenih videoposnetkov, zato so v analizo vključeni vsi videi z njihovih kanalov, število zbranih naslovov pa je posledično nižje od pričakovanih 1300.

5 Tem kriterijem niso ustrezali kanali, ki delijo vsebino, sicer predvajano na televiziji, in tisti, ki prikazujejo igranje igric v realnem času (angl. *streaming*).

6 Posamezen naslov lahko ustreza več kategorijam, kategorije pa so izbrane glede na prevladujoče značilnosti naslovov na obravnavanem družbenem omrežju, tj. YouTubu.

besede zapisane z veliko začetnico, kar lahko pripišemo vplivu angleščine, saj za slovenščino to nikakor ni značilno. V zadnjem letu je naraslo tudi število naslovov, v katerih se znajdejo čustveni simboli (angl. *emoji*), v nekaterih primerih celo kot nadomestilo besede (Tabela 2). Zelo vpadljiva je tudi uporaba končnih ločil. Teh je v analiziranih naslovih kar 757, od tega 465 klicajev, 247 vprašajev in 45 tropičij, v 96 naslovih pa je bilo uporabljenih več končnih ločil skupaj (npr. ?!).

3.2 Izbira jezika

Izbrani jezik	Primer	Število (%)
Slovenščina	Neki za lajf: KAKO NE DOBIT PUNCE/FANTA	780 (68 %)
Angleščina	DARK WEB, deep web »Join the dark side«	58 (5 %)
Mešanica slovenščine in angleščine[7]	NAJBOLJŠI UNBOXING EVER??	282 (24 %)
Dvojezični zapis	Jutranja rutina / Morning routine	36 (3 %)

Tabela 3: Izbira jezika.[7]

Večina naslovov (68 %) je zapisanih v slovenščini, v njih pa se pogosto pojavijo izvorno angleške besede v prilagojeni obliki (poslovenjene v zapisu ali sklanjatvi), ki sicer niso del slovenskega knjižnega besedja (*20 killov*; *Kako ne dobit beachbodyja*; *Pravila dejtanja*; *Iščeva novega unbokserja*). Naslovi se pojavljajo tako v knjižnem jeziku (*Vse o novi šolski kolekciji*) kot tudi v neknjižnih socialnih zvrsteh (*Šlapi pa štunfi*; *Ugan, kolk stane*). Četrtina naslovov ima del v slovenskem in del v angleškem jeziku (24 %), na vsakem kanalu pa so se ti pojavili vsaj šestkrat (*Kako narediti slime DIY*; *Never have I ever z Vaneso Kovše*). V 36 primerih (3 %) je bil naslov dvojezičen, pri čemer je poleg ustreznega prevoda pogosto naveden kar približek (*Moji PRVI VIDEI!?!? OMG | Reacting to my Old Videos*).

3.3 Poimenovanja priljubljenih videoposnetkov

Na družbenih omrežjih se pogosto pojavi viralen videoposnetek, podobno vsebino pa potem posname več ljudi. Trendi se vsakodnevno spreminjajo, večino najprej zasledimo na svetovnem spletu, potem pa se pojavijo še v slovenskem prostoru. Če so se v preddigitalnem obdobju angleške besede prijele šele po obdobju prilagajanja, se danes besede, ki so v nekem trenutku popularne v določeni skupnosti na spletu, že takoj pojavijo tudi na slovenskem spletu (Šabec 2014: 403).

V Tabeli 4 so zbrane najpogostejše zvrsti videoposnetkov slovenskih youtuberjev, poleg pa tudi najpogostejši tipi videoposnetkov za vsako kategorijo, ki jih lahko najdemo pri več youtuberjih.

7 Poleg slovenskega dela je tudi angleški del v citatnem zapisu.

Zvrst	**Najpogostejši tipi videoposnetkov**
Youtuber se predstavi	Odgovarjam na vaša vprašanja/Q & A Dejstva o meni/Facts about me Meet & greet (*Spoznajmo se v živo*) Kaj je v moji torbici?/What's in my bag? Moja jutranja rutina/My morning routine Get ready with me/GRWM (*Uredi se z mano*) House tour (*Razkažem svojo hišo*)
Vlogi	Vlog #[št.] [Kraj] vlog (npr. Dubaj vlog) Vlogmas (*Božični vlog*)
Ličenje	[Nekdo] mi naredi makeup Makeup izziv/Makeup challenge Makeup tutorial (*Kako narediti takšen make up*)
Predstavitev izdelkov	Unboxing (*Odpiram pakete*) [Izdelek] review (*Moje mnenje o izdelku*) Kaj sem kupila? [Trgovina] Haul (npr. Primark haul) (*Pokažem vam, kaj sem kupila*)
Izzivi	Kdo me bolje pozna? Nikoli še nisem …/Never have I ever Ugani to pesem/Guess that song challenge
Potegavščine (angl. *pranks*)	Prank: kličeva ljudi, ne da jih slišiva Lyric prank (*Potegavščina z besedili iz pesmi*)
Hrana in pijača	Bean Boozled Challenge (*Izziv z bonboni Bean Boozled*) Poskušanje prigrizkov iz [država] 24 ur jem samo [barva] hrano
Reakcije	Reakcija na vaše domneve Reagiram na vaše skrivnosti Reakcija na stare Instagram fotke
Stik z naročniki	Sledilci odločate o mojem dnevu Odpiranje vaših pisem in paketov (PO BOX) Nagradna igra/Giveaway Hvala za [št.] naročnikov Komentiram komentarje
Nasveti	Kako narediti/DIY Hacks (*Triki za olajšanje vsakdana*) Nazaj v šolo/Back to school
Komedija	*Komentarji na aktualno dogajanje* 10 najbolj bednih [pesmi] Roast (*Na žaru*)

Tabela 4: Najpogostejši videoposnetki slovenskih youtuberjev.[8]

8 Navedeni naslovi so posplošitev dejanskih naslovov. Kjer se izmenično pojavljata naslova za isti tip videoposnetka tako v slovenščini kot v angleščini, sta v tabeli navedena oba. Nekateri najpogostejši tipi videoposnetkov niso nikoli poimenovani v slovenščini, zato je v oklepaju ležeče naveden opisni prevod (prevedla I. P.).

Po številu prednjačijo videi z oznako *vlog* (227), poleg teh pa so najpogostejši videi, v katerih youtuberji opravljajo izzive. Videi s podobno vsebino se pojavljajo na več kanalih, zato imajo ti tudi največ različnih poimenovanj (*Never have I ever*; *Nikoli še nisem*; *Sem ali nisem*). Zanimivo je tudi razmerje besed *izziv* (16) proti *challenge* (42), saj izrazito prevladuje angleško poimenovanje kljub smiselnemu in sorazmerno uveljavljenemu slovenskemu poimenovanju. Skoraj na vseh analiziranih kanalih lahko pogledamo video, poimenovan *Q&A*, v katerem youtuber odgovarja na vprašanja; ta naslov se pojavi 22-krat, poslovenjen zapis *Odgovarjam na vaša vprašanja* pa le 6-krat. Zelo pogosti so tudi: videi, v katerih poskušajo hrano, ti so večinoma naslovljeni v slovenščini (*Poskušanje ameriških sladkarij*), razen tistih, ki vključujejo izziv (*Smoothie challenge*); videi, povezani s šolo (25), kar kaže tudi na starost ciljne populacije; videi o ličenju (*makeup* se v naslovih pojavi 39-krat, *ličiti/ličenje* pa le 11-krat) in videi o kupljenih izdelkih (*Kupila sem ...* 19-krat, *Haul* 21-krat). Vredno je izpostaviti še videe, v katerih youtuberji odpirajo pošto svojih gledalcev. V naslovih se večkrat pojavi zapis *PO Box* (*Post office box*), kar pomeni poštni predal. Sodeč po podatkih, ki so jih youtuberji objavili, pa ne gre za poštne predale, temveč za domače naslove; v naslovih se torej pojavi uveljavljeno angleško poimenovanje za ta tip videa, čeprav v slovenskem prostoru ni zares smiselno.

S pomočjo programa Voyant Tools sem pridobila podatke o frekventnosti pojavljanja besed. Besede, ki se pogosto pojavljajo v naslovih, in to v citatni obliki, so: *ft*/*feat*, *haul*, *unboxing*, [*boyfriend*] *tag*, [*Bean boozled*] *challenge*, *vs*/*versus*, *hacks*, *vlogmas*, *GRWM*, [*room*] *tour*, *giveaway*, *merch* in *prank*. *1.* in *2. del* (12) se pojavita pogosteje kot *Part 1* in *2* (6), *reakcija*/*reagirati* (9) večkrat kot *reacting* (5), ravno tako slovenščina prednjači pri zaimku *moj* (66) v primerjavi z *my* (21). *Lajf* (14) je uporabljen pogosteje kot *življenje* (3) ali *life* (2), *halloween* (7) pa večkrat kot *noč čarovnic* (2).

3.4 Vpliv angleščine na naslavljanje slovenskih videoposnetkov

V analiziranih naslovih je pogosto uporabljena kombinacija samostalnik + samostalnik, pri čemer je desni samostalnik jedro, levi pa neujemalni prilastek (namesto za slovenščino bolj tipične strukture pridevnik + samostalnik). Enako ugotavlja že Šabec (2011: 43) v prispevku o vplivu angleščine na jezik slovenskih blogov. To se še posebej pogosto pojavi v besednih zvezah [kraj] vlog, npr. *London vlog, Dubaj vlog* namesto *Vlog iz Londona*, in [samostalnik] izziv, npr. *Pica izziv*, *Makeup izziv*. V nekaj primerih pa celo besedna zveza ali stavek prevzame vlogo levega neujemalnega prilastka, npr. *10-minutni makeup izziv*, *Ugani to pesem izziv* in *Kako dobro se poznava kviz*.

Poleg sklanjanja samo drugega dela imena (*Kdo bolje pozna Harry Potterja!?*), kar je pogost pojav v govorjeni slovenščini, se pojavi tudi popolna opustitev sklonov, kadar je naslov delno v angleščini in delno v slovenščini, npr. *Collab z Marija Zmosta in AnjaSuska*; *Kresni ali pusti (Smash or pass) z Luka Lampret in Denis Šajher*. Imamo pa tudi primere, ko je naslov sicer v angleščini, vendar so besede postavljene

v ustrezni sklon z vidika slovenščine, npr. *GET READY WITH ME + NIKO ZORJAN*. Na enem od analiziranih kanalov se npr. pojavita naslova *Unboxing iPhona 11 Pro!* in *Tokrat zares o iPhone X!*, kar kaže na nekonsistentnost pri sklanjanju tudi znotraj posameznega kanala.

Pri mnogih naslovih lahko opazimo preklapljanje med slovenščino in angleščino znotraj enega naslova oz. stavka (angl. *intra-sentential switching*), in to tudi takrat, ko bi bilo bolj smiselno, da bi bil celoten naslov zapisan v slovenščini (ali pa v angleščini): *Try not to laugh z VODO v USTIH*; *Shopping Day s Prijateljico*; *OSTANI DOMA HITS*; *5 najhujših ROLLERCOASTER nesreč*; *MY INSTAGRAM FOLLOWERS NADZORUJEJO MOJ DAN!*; *Moj ROOM TOUR!*; *Rebeki razkažem sushi in napovem MEET & GREET!* in *REACTING na vaše NAJLJUBŠE KOMADE!* itn.

Pogosti so tudi neustrezni prevodi v slovenščino. Večkrat lahko opazimo dobesedne prevode, ki v slovenščini pomensko niso ustrezni ali ničesar ne pomenijo (*Razlivanje čaja o firmah in influencerjih* iz angl. idioma *to spill the tea* ali *Misterija* iz angl. *mystery*), in skladenjsko neustrezne prevode, npr. *Makeup po nazaj izziv* in *Poceni nazaj v šolo oblačila*.

4 Zaključek

Večina slovenskih youtuberjev se odloči za snemanje v svojem maternem jeziku, ne le zato, ker se v njem dobro počutijo, ampak tudi zato, da se lažje povežejo z gledalci in delujejo bolj pristno. Izbira jezika ni več vedno pogojena z identiteto, ampak je lahko tudi rezultat premišljene odločitve, kateri (in kakšen) jezik bo prinesel največjo korist in služil ciljem trženja. Tisto, k čemur stremijo ustvarjalci vsebin, torej ni knjižni jezik, temveč jezik, ki bo blizu slovensko govoreči, pretežno mlajši publiki, zato se v slovenskih zapisih na YouTubu pogosto znajdejo tudi angleške besede, včasih vsaj deloma poslovenjene, največkrat pa kar v citatnem zapisu. Dokler gledalci na YouTubu, ki po vsej verjetnosti spremljajo tudi angleško govoreče kanale, prepoznajo priljubljen tip videoposnetka le po naslovu – čeprav je ta naslovljen v angleščini in ima vsebino v slovenščini –, je namen dosežen. Kljub primatu angleščine v svetu in na spletu ima torej slovenščina še vedno svoj prostor na YouTubu, le da večinoma ne v svoji knjižni različici.

Viri

Alenka Trogrlič. www.youtube.com/channel/UC-yVJTkW_Hz8_1vtcFtbSHQ (dostop 14. 5. 2020)
Barbi in Matic. www.youtube.com/channel/UCjACVD09Ey4a_h4XxpDiBKw (dostop 14. 5. 2020)
Jack on the Box. www.youtube.com/channel/UCZ5ht5Xb2JBP-knI5Yk_d-Q (dostop 14. 5. 2020)
Joonglaa. www.youtube.com/channel/UC_HPIIsOquZlgizKgf030jg (dostop 14. 5. 2020)
Kaja Karba. www.youtube.com/channel/UCOfuu-uhW2GWS18fxTqrPyQ (dostop 14. 5. 2020)
Kaya Solo. www.youtube.com/channel/UCUypRYPlw9Ls2hqLkFXIr8A (dostop 14. 5. 2020)
Komotar minuta. www.youtube.com/channel/UC0bEGQ7lHfcX_XdIppINyJg (dostop 14. 5. 2020)
Lepa afna. www.youtube.com/channel/UCXJoVlu_x7cWYIJF4-lRulg (dostop 14. 5. 2020)
Marko Žerjal. www.youtube.com/user/nekinahitro/featured (dostop 14. 5. 2020)
Neki neki. www.youtube.com/channel/UCfIB8KZi-6VZlFYu4296UpQ (dostop 14. 5. 2020)
Neva Boškin. www.youtube.com/user/licenjeznevo (dostop 14. 5. 2020)

Rebecca YT. www.youtube.com/user/rebytomc (dostop 14. 5. 2020)
Vauks Army. www.youtube.com/user/brisi10 (dostop 14. 5. 2020)

Literatura

ERJAVEC, Tomaž, FIŠER, Darja, 2013. Jezik slovenskih tvitov: korpusna raziskava. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve). Obdobja 32.* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 109–116.

KALIN GOLOB, Monika, 2008. Naslovje v slovenskih tiskanih medijih: od izbesedilnih panaslovov do interpretativnih čeznaslovov. Mateja Pezdirc Bartol (ur.): *Slovenski jezik, literatura, kultura in mediji. 44. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 15–23.

KALIN GOLOB, Monika, 2013. Lačen si ful drugačen: v iskanju naslovnikovega jezika. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve). Obdobja 32.* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 201–206.

POTEKO, Ina, 2019. Socialnozvrstna analiza govora slovenskih govorcev na YouTubu. Hotimir Tivadar (ur.): *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest. Obdobja 38.* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 237–246.

STABEJ, Marko, 2007. Jaz v nas. Nekaj tez o jeziku, identiteti in jezikoslovju na Slovenskem. Irena Novak Popov (ur.): *Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 43. seminar slovenskega jezika, literature in kulture.* Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 13–24.

STABEJ, Marko, 2019. Slovenščina: zorenje jezikovne skupnosti 1919–2019. Mojca Smolej (ur.): *1919 v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 55. seminar slovenskega jezika, literature in kulture.* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 31–38.

ŠABEC, Nada, 2011. Slovene-English language contact and language change. *ELOPE: English language overseas perspectives and enquiries* VIII/1. 31–49.

ŠABEC, Nada, 2014. Raba slovenščine in angleščine v fizičnem in virtualnem prostoru. *Slavistična revija* LXII/3. 395–409.

TIVADAR, Hotimir, 2019. Protestantska knjižna tradicija in normiranje slovenskega (govorjenega) jezika. *Slavia Centralis* XII/1. 299–311.

YouTube za medije. www.youtube.com/intl/sl/about/press/ (dostop 14. 5. 2020)

ŽELE, Andreja, 2015. Do kod sežeta dejanska raba in funkcijskost slovenščine? Hotimir Tivadar (ur.): *Država in narod v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 51. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 37–42.

ANALIZA KAZALNIH ZAIMKOV V DRUŽBENO NESPREJEMLJIVIH SPLETNIH KOMENTARJIH

Kristina Pahor de Maiti
Filozofska fakulteta, Ljubljana
kristina.pahordemaiti@ff.uni-lj.si

Darja Fišer
Filozofska fakulteta, Ljubljana
Institut »Jožef Stefan«, Ljubljana
darja.fiser@ff.uni-lj.si

Nikola Ljubešić
Institut »Jožef Stefan«, Ljubljana
Fakulteta za računalništvo in informatiko, Ljubljana
nikola.ljubesic@ijs.si

Tomaž Erjavec
Institut »Jožef Stefan«, Ljubljana
tomaz.erjavec@ijs.si

DOI:10.4312/Obdobja.39.89-99

V raziskavi primerjamo rabo kazalnih zaimkov v spletnih komentarjih, ki izražajo družbeno sprejemljivi oz. nesprejemljivi diskurz. Korpusna analiza je pokazala, da se razlike v rabi kazalnih zaimkov stopnjujejo sorazmerno s stopnjevanjem nesprejemljivosti komentarjev (tj. od sprejemljivih, do žaljivih in nasilnih komentarjev). Za družbeno nesprejemljive komentarje (še posebej tiste z elementi nasilja) je značilen visok delež kazalnih zaimkov v čustveni in razpoznavni rabi ter nizek delež kazalnih zaimkov v diskurznoorganizacijski rabi. To kaže na večjo čustvenost družbeno nesprejemljivega diskurza in na tendenco tvorcev takšnega diskurza po vzpostavljanju odnosa z ostalimi komentatorji, obenem pa tudi na manjšo znotrajbesedilno kompleksnost družbeno nesprejemljivih komentarjev v primerjavi z družbeno sprejemljivimi.

kazalni zaimki, pragmatika, družbeno nesprejemljivi diskurz, sovražni govor, spletni komentarji

This paper compares the use of demonstrative pronouns in socially acceptable and unacceptable online comments. The corpus analysis showed that the differences in the use of demonstrative pronouns gradually increase relative to the severity of the unacceptable comments (i.e. from acceptable to offensive and violent comments). Socially unacceptable comments (especially those containing elements of violence) are characterised by a high share of emotive and recognitional demonstrative pronouns, and a low share of discourse-deictic demonstrative pronouns. This suggests a high emotional charge of socially unacceptable comments and the tendency of the authors of such discourse to create

interaction between commentators. It also points to a lower intertextual complexity of socially unacceptable comments in comparison to socially acceptable ones.

demonstrative pronouns, pragmatics, socially unacceptable discourse, hate speech, online comments

1 Uvod

Spletna družbena omrežja so priljubljene komunikacijske platforme, kjer se tudi zaradi zabrisane meje med zasebnim in javnim (Splichal 2017) odpira prostor za *družbeno nesprejemljivi diskurz* (v nadaljevanju DND), ki ga opredeljujemo kot nespoštljivo, nestrpno, vulgarno in žaljivo komunikacijo ter vsakršno komunikacijo, ki spodbuja nasilje, sovraštvo ali diskriminacijo (Erjavec, Kovačič 2012). Z DND se od devetdesetih let prejšnjega stoletja ukvarjajo številne discipline, še posebej pa raziskovalci na področju prava, psihologije, medijskih študijev in v zadnjem času (računalniškega) jezikoslovja (pregled v Motl, Bajt 2016).

Namen tega prispevka je raziskati rabo kazalnih zaimkov in njihovo pragmatično vlogo v spletnih komentarjih, ki vsebujejo DND, pri čemer se posebej posvečamo primerjavi komentarjev, ki vsebujejo žaljivi diskurz (tj. družbeno nesprejemljivi in nespoštljivi, vendar nenasilni diskurz), in tistimi, ki vsebujejo nasilni diskurz (prim. Vehovar idr. 2020). Naša prejšnja raziskava (Pahor de Maiti idr. 2020) o oblikoslovni podobi DND je namreč pokazala, da so zaimki, še posebej kazalni, ena ključnih besednih vrst, ki zaznamujejo DND v razmerju do *družbeno sprejemljivega diskurza* (v nadaljevanju DSD).

2 Kazalni zaimki

Skladnja predstavlja pomemben del vzpostavljanja besedilne kohezije (de Beaugrande, Dressler 1992). Raziskave so pokazale povezavo med jezikovno rabo in tvorci besedil, kot so njihove demografske, družbene, geografske in psihološke lastnosti (Snefjella idr. 2018), pa tudi povezavo z ideologijo, ki vpliva na različne jezikovne ravni, med drugim na skladnjo (van Dijk 2013).

Eden od načinov udejanjanja besedilne kohezije je referenca (Halliday, Hasan 1976), ki je zunajbesedilna (eksoforična), če se nanaša na situacijski kontekst, ali besedilna (endoforična), če se nanaša na sobesedilo. Glede na mesto nanašalnice besedilno referenco delimo na anaforično, če gre za navezovanje na že omenjeni nanosnik, in na kataforično, če nanašalnica šele napoveduje nanosnik. Glede na uporabljena jezikovna sredstva pa referenco delimo na osebno (npr. z osebnimi zaimki), primerjalno (npr. s primerjalnimi prislovi) in kazalno (npr. s kazalnimi zaimki). Ta raziskava se osredotoča na kazalno besedilno referenco in kazalne zaimke, ki omogočajo usmerjanje prejemnikove pozornosti na izbrane elemente besedila.

V slovenščini kazalne zaimke uvrščamo med pridevniške zaimke, ki pa imajo lahko tudi samostalniško rabo (npr. (1) *To so kriminalci.*).[1] Znotraj pridevniških zaimkov so kazalni zaimki štirih vrst: lastnostni (*tak(šen)*, *tolikšen*), vrstni (*ta*, *tisti*, *oni*), svojilni

1 Vsi primeri so vzeti iz preučevanih podkorpusov in navedeni dobesedno.

(*tega*, *tistega*, *onega*) in količinski (*toliko*) (Toporišič 2004). Kazalni zaimki spadajo med besedilne aktualizatorje, ki se uporabljajo za izražanje določnosti (Vidovič-Muha 1996) in so v nasprotju z nekaterimi drugimi aktualizatorji v diskurzu vedno določni (Schlamberger Brezar 2004). V pogovorni slovenščini lahko prevzemajo tudi vlogo določnega člena (Smolej 2011; Toporišič, 2004).[2]

Poleg osnovne deiktične rabe imajo kazalni zaimki tudi pragmatične funkcije, ki zaobjemajo organizacijo poteka informacij v diskurzu in posredovanje tvorčevega odnosa do izraženega elementa (Diessel 1999; Dixon 2003; Smolej 2011). To vključuje tudi rabo kazalnih zaimkov kot poudarjalnih elementov v demonizirajočem diskurzu, uperjenem proti naslovniku, od katerega se tvorec ideološko ali drugače distancira (Baxter, Wallace 2009). Take jezikovne prakse uvrščamo v širši konceptualni okvir vzpostavljanja identitete v opoziciji do drugega (npr. raba zaimkov *mi/oni*) in jih lahko zaznamo v DND (Alorainy idr. 2019).

3 Korpus

Raziskava je opravljena na podatkih iz korpusa FRENK[3] (Ljubešić idr. 2019), ki vsebuje komentarje na objave treh medijskih hiš (24ur.com, SiOL.net.Novice in Nova24TV) na družbenem omrežju Facebook. Komentarji na temo migrantov in skupnosti LGBTQ+ obsegajo obdobje 2010–2017 in nosijo ročno pripisano oznako vrste DND (npr. žaljivi komentar na podlagi posameznikovega ozadja, kot je spolna identiteta, verska pripadnost itn.) in tarče DND (npr. komentar, ki žali migrante, medij itn.). Korpus je bil samodejno oblikoskladenjsko označen in lematiziran z označevalnikom CLASSLA-StanfordNLP (Ljubešić, Dobrovoljc 2019). Pri tem je bil uporabljen nabor oblikoskladenjskih oznak MULTEXT-East[4] (Erjavec 2012).

V konkordančniku noSketch Engine (Kilgarriff idr. 2014), ki je dostopen prek CLARIN.SI,[5] smo glede na vrsto DND izdelali naslednje tri podkorpuse:

– **DSD**: komentarji brez elementov DND; 92.922 pojavnic
  (2) *Napad amerike na evropo in imeti ciste roke?*
– **ŽALJIVO**: nespoštljivi komentarji brez pozivov k nasilju; 145.419 pojavnic
  (3) *Ja res si primitiven,dokazano,po tvojem besednjaku*
– **NASILNO**: komentarji s pozivi k nasilju; 8.789 pojavnic
  (4) *Napalm vrzt in skurit ta smrat*

4 Zasnova raziskave

V kvantitativnem delu raziskave smo uporabili korpusnoanalitične funkcije, vgrajene v konkordančnik noSketch Engine. Za vse tri podkorpuse smo izdelali frekvenčne sezname, ki vsebujejo število pojavitev za vsako od oblik kazalnega zaimka v podkorpusu. V frekvenčno analizo smo zajeli skupno 5.923 pojavnic kazalnih zaimkov (2.099 DSD; 3.605 ŽALJIVO; 219 NASILNO). Za primerjalne analize smo

2 Prim. Marušič in Žaucer (2007), ki ločujeta med kazalnim in določnim *ta*.
3 Zaradi določil v pravilniku o zasebnosti podjetja Facebook, Inc., korpus ni javno dostopen.
4 http://nl.ijs.si/ME/V6/msd/html/msd-sl.html#msd.msds-sl
5 http://clarin.si/noske/

uporabljali normalizirano frekvenco, s čimer smo izničili razlike, izhajajoče iz razlike v velikosti podkorpusov. Rezultate smo analizirali glede na spol, število in sklon, kar so lastnosti, ki jih lahko za kazalne zaimke razberemo iz samodejno pripisane oblikoskladenjske oznake. Nato smo z naprednim iskanjem[6] izluščili še kazalne zaimke v samostalniški in pridevniški rabi[7] ter določili vrste pridevniških kazalnih zaimkov glede na Toporišičevo (2004) delitev, predstavljeno v drugem razdelku.

V kvalitativnem delu raziskave smo za vsak podkorpus ročno označili 100 naključnih kazalnih zaimkov v skladu z označevalno shemo, predstavljeno v naslednjem razdelku. Čustveno in poudarjalno konotacijo smo določali na podlagi pomena in elementov iz sobesedila (npr. uporaba zaznamovane leksike (npr. (5) *tisti ritolizniki na vrhu*), ekspresivnih ločil (npr. (6) *teh cuckov rkc-ja!!!*)). Pri označevanju smo se opirali tudi na konkordance, iz katerih je razviden širši kontekst. Kadar to ni bilo dovolj za odločitev, smo upoštevali tudi komentarje pred komentarjem v fokusu in za njim, ki so nam bili na voljo kot golo besedilo izven konkordančnika.

4.1 Označevalna shema

Označevalna shema (Tabela 1) temelji na Himmelmannovi tipologiji štirih osnovnih pragmatičnih kategorij kazalnih besed (1996 v: Diessel 1999): eksoforični, anaforični, diskurznoorganizacijski in razpoznavni. Shemo smo dodatno razčlenili s podkategorijami, ki so navedene v nadaljevanju.

Oznaka	**Kategorija**	**Podkategorija**
Ek	eksoforična	
EkČ		čustvena
En	endoforična	
EnA	anaforična	
EnAČ		čustvena
EnDA	diskurznoorganizacijska	anaforična
EnDK		kataforična
EnR	razpoznavna	
EnRČ		čustvena
X	drugo	

Tabela 1: Shema za označevanje pragmatične rabe kazalnih zaimkov.

– **Eksoforična raba**: Kazalni zaimek se nanaša na medijsko objavo ali drug komentar.
(7) *Mah, kako me je ob takih izjavah sram, da sem Slovenka!*

6 Kazalne zaimke v samostalniški rabi smo poiskali z iskalnim izrazom [tag="Pd.*"][tag!="A.*|N.*"] within <s/> in negativnim filtrom za [tag="Pp.*|M.*"][tag="N.*"] v razponu 0–1; v pridevniški rabi pa z izrazom: [tag="Pd.*"]([tag="(A|M|Pp).*"])?[tag="N.*"] within <s/>.

7 Zajeli smo povprečno 98 % vseh pojavitev kazalnih zaimkov v podkorpusih. Iskalne izraze smo prilagodili na podlagi ročnega pregleda naključnih 100 zadetkov. Napako razvrščanja ocenjujemo na 5 %.

- **Čustvena raba**: Raba nedvoumno izkazuje čustveno oz. vrednotenjsko konotacijo. Diessel (1999) čustveno rabo kazalnih besed sicer uvršča izključno pod razpoznavno rabo, vendar so Consten in Averintseva-Klisch (2012) ter Smolej (2011) pokazali, da gre za ločeno rabo, ki pa lahko sovpada z ostalimi.
  (8) *poln kufer mam tega štruklja....*

- **Endoforične rabe**:
  - **Anaforična raba**: Kazalni zaimek se navezuje na že omenjeno samostalniško besedno zvezo.
    (9) *In kaj ma to veze z tem da hočejo muslimansko šolo narest. Ta šola bo za muslimane ki živijo v Sloveniji.*
    - **Čustvena raba** (gl. razlago pri eksoforični rabi)
      (10) *nemeč u isti koš pofukanih arabcou pa bosancou, k so oni bežal pred vojno so blii veselii da so pršli u prvo državo k jim je nudla pomoč kaj pa delajo te arabcii???*
  - **Diskurznoorganizacijska raba**:
    - **Anaforična raba**: Kazalni zaimek se nanaša na del ali celoto predhodnega besedila.
      (11) *Pravilno, res si ne predstavljam dva pedra(ritopika) kako ucita tako imenovanega njunga sina kako biti ritopik in mislm da to vodi se v vecjo pedofilijo kokr je ze!!!*
    - **Kataforična raba**: Kazalni zaimek se nanaša na del ali celoto besedila, ki sledi.
      (12) *Kako to mislijo »na sreco ni bil nihce poskodovan«?*
  - **Razpoznavna raba**: Kazalni zaimek nima nanosnika v sobesedilu ali situacijskem kontekstu, ampak se nanaša na element, ki je v zavesti udeležencev. Consten in Averintseva-Klisch (2012) sicer zavračata nujni pogoj skupne osebne izkušnje za to rabo in trdita, da tvorec z njo zgolj predvideva skupno razumevanje.
    (13) [...] *kje mata tisto bombo ko sta jo doma nrdila?*
    - **Čustvena raba** (gl. razlago pri eksoforični rabi)
      (14) *Kje so zdej tiste slavne PATRIE, pa nej ih mal sprobajo,* [...]

- **Drugo:** Napaka pri samodejnem označevanju.
  (15) *kero tele je nardilo to raziskavo de mu jebem butasto*

5 Rezultati in razprava

5.1 Kvantitativna analiza

Analiza vseh oblikoskladenjskih oznak kazalnih zaimkov je pokazala, da v vseh treh podkorpusih prevladujejo kazalni zaimki v srednjem spolu (povprečno 53 %), ki mu sledita moški (povprečno 27 %) in ženski spol (povprečno 19 %). Prav tako je v vseh treh podkorpusih največ kazalnih zaimkov v ednini (povprečno 75 %), tem sledijo množinske (povprečno 25 %) in dvojinske oblike (povprečno 0,3 %). V vseh podkorpusih so zastopani tudi vsi slovnični skloni. Najprej se zvrstijo

imenovalnik (povprečno 48 %), tožilnik (povprečno 25 %) in rodilnik (povprečno 13 %). V podkorpusih DSD in ŽALJIVO nato sledijo mestnik (povprečno 7 %), orodnik (povprečno 5 %) in dajalnik (povprečno 3 %). Podobno velja za podkorpus NASILNO, le delež mestnika je tam bistveno manjši (1 %).

Iz podatkov lahko razberemo, da se frekvenca kazalnih zaimkov in njihovih posameznih slovničnih lastnosti veča oz. manjša sorazmerno s stopnjo DND (tj. na premici DSD → ŽALJIVO → NASILNO), kar bomo imenovali pojav stopnjevitosti. Razlike so sicer večinoma majhne, vendar opazne.

Naraščajoča stopnjevitost v smeri proti podkorpusu NASILNO se najprej kaže v naraščajočem deležu kazalnih zaimkov (DSD: 19,29 %, ŽALJIVO: 19,97 %, NASILNO: 20,92 %) v naboru vseh zaimkov v posameznem podkorpusu. Naraščajočo stopnjevitost lahko razberemo tudi pri posameznih lastnostih, in sicer pri rabi ženskega spola, dvojine, množine in tožilnika, pri čemer je razkorak največji pri rabi dvojine (Graf 1).

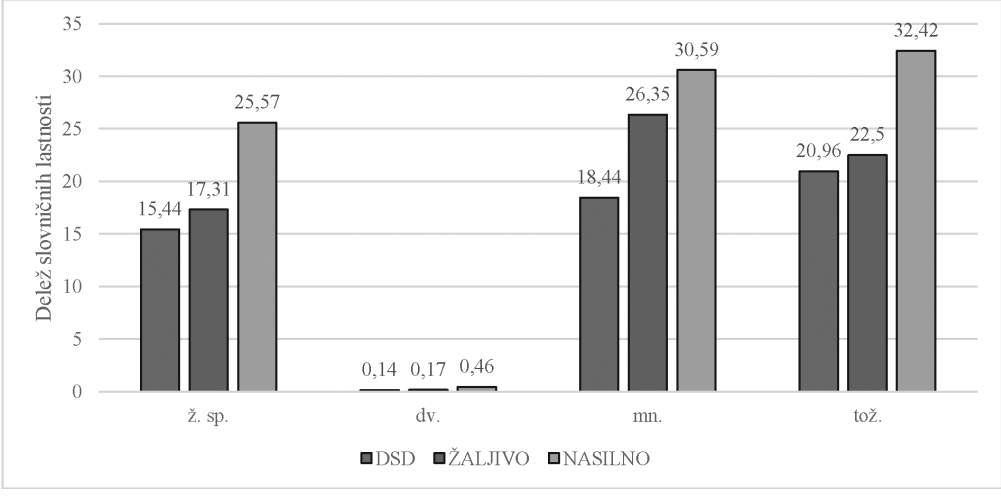

Graf 1: Deleži slovničnih lastnosti z naraščajočo stopnjevitostjo v preučevanih podkorpusih.

Padajočo stopnjevitost v smeri proti podkorpusu NASILNO lahko opazimo pri rabi zaimkov srednjega spola, ednine, imenovalnika in mestnika, pri čemer izstopa raba mestnika (Graf 2).

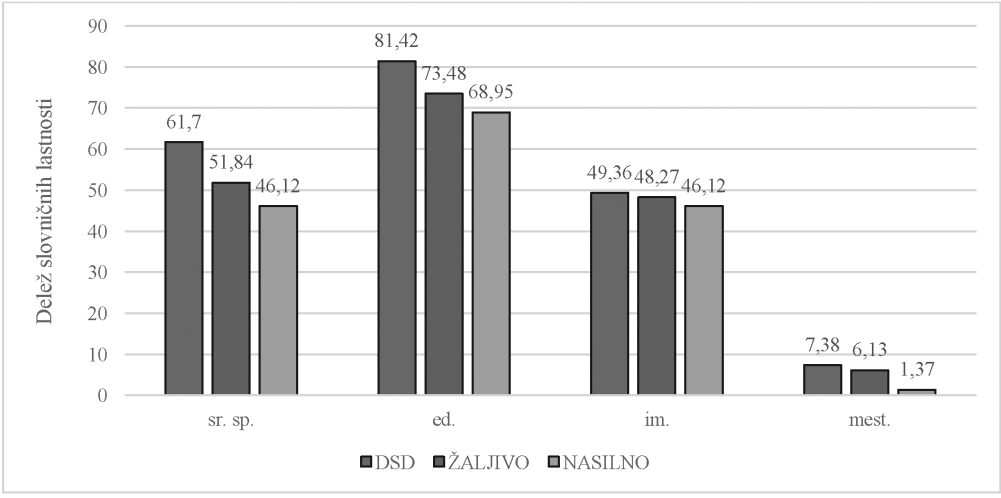

Graf 2: Deleži slovničnih lastnosti s padajočo stopnjevitostjo v preučevanih podkorpusih.

Rezultati kažejo naraščajočo stopnjevitost v smeri proti podkorpusu NASILNO tudi za kazalne zaimke v pridevniški rabi. Pri samostalniški rabi takega vzorca ni, je pa frekvenca samostalniške rabe v obeh podkorpusih DND manjša kot v podkorpusu DSD (Tabela 2).

	DSD	**ŽALJIVO**	**NASILNO**
prid. raba	0,71	0,95	0,99
sam. raba	1,49	1,45	1,47

Tabela 2: Deleži pridevniške in samostalniške rabe v preučevanih podkorpusih.

Analiza kaže tudi, da so pridevniški kazalni zaimki v vseh treh podkorpusih večinoma vrstni (povprečno 77 %), preostanek pripada lastnostnim kazalnim zaimkom (povprečno 18 %) in v podkorpusih DSD in ŽALJIVO še količinskim (povprečno 0,4 %). Delež vrstnih je največji v podkorpusu NASILNO (85 proti 73 %), delež lastnostnih pa v podkorpusu ŽALJIVO (14 proti 21 %). Razmerje med vrstnimi in lastnostnimi kazalnimi zaimki je tako v podkorpusu NASILNO dvakrat večje kot v podkorpusih DSD oz. ŽALJIVO.

Prevladujoče lastnosti podkorpusov DND (npr. dvojina, ženski spol) po eni strani kažejo na interaktivnost DND-komentarjev, hkrati pa izstopajoča pojavnost tožilnika nakazuje usmerjenost komentarjev na dejanje in prizadetega (Fidler, Cvrček 2019). To se kaže tudi prek večje pogostnosti pridevniških zaimkov v podkorpusih DND. Prevladujoča raba vrstnih kazalnih zaimkov v podkorpusu NASILNO na eni strani in lastnostnih kazalnih zaimkov v podkorpusu ŽALJIVO na drugi pa nakazuje tudi usmerjenost argumentacije v teh komentarjih, ki sloni na opredeljevanju prizadetega. V DSD-komentarjih pogostejša raba posamostaljenih kazalnih zaimkov v srednjem spolu ednine, v imenovalniku in mestniku nakazuje, da kazalni zaimki v DSD-komentarjih služijo predvsem za organizacijo diskurza.

5.2 Kvalitativna analiza

Rezultati kvalitativne analize pragmatične rabe kazalnih zaimkov (Tabela 3) so pokazali, da gre večinoma za deiktično rabo kazalnih zaimkov, tj. eksoforično, anaforično ali diskurznoorganizacijsko (Ek-EnA-EnD, povprečno 81 %), medtem ko je čustvena raba precej redkejša (povprečno 14 %).

Vendar lahko pri čustveni in razpoznavni rabi opazimo naraščajočo stopnjevitost v smeri proti podkorpusu NASILNO, kjer je čustvena raba petkrat, razpoznavna pa štirikrat pogostejša kot v podkorpusu DSD. Takšen pojav je v DND-komentarjih zaradi njihovega večjega čustvenega naboja pričakovan. Velja namreč, da se pomen kazalnih zaimkov v smislu oddaljenosti od deiktičnega središča na tak način preslika na opis čustvenega odnosa, vrednostne sodbe ali družbenega razmerja, ki ga ima tvorec do nanosnika (Rybarczyk 2015). Hkrati razpoznavna raba nakazuje (predpostavljeno oz. želeno) somišljeništvo med udeleženci in med njimi vzpostavlja čustveno bližino (Consten, Averintseva-Klisch 2012; Diessel 1999).

Kategorija	**DSD (%)**	**ŽALJIVO (%)**	**NASILNO (%)**
Ek skupaj	30	30	41
Ek	27	25	29
EkČ	3	5	12
EnA skupaj	7	10	11
EnA	7	9	10
EnAČ	0	1	1
EnD skupaj	57	50	28
EnDA	27	30	12
EnDK	30	20	16
EnR skupaj	4	8	16
EnR	2	2	4
EnRČ	2	6	12
X	2	2	4
Č skupaj[8]	5	12	25
Ek-EnA-EnD skupaj[9]	91	84	67

Tabela 3: Rezultati analize pragmatične rabe kazalnih zaimkov.

Čeprav je prisotnost deiktične rabe (Ek-EnA-EnD) prevladujoča v vseh treh podkorpusih, pozornost pritegne dejstvo, da v podkorpusu NASILNO izstopa eksoforična raba kazalnih zaimkov, v preostalih dveh podkorpusih pa diskurznoorganizacijska raba, katere delež je tam približno še enkrat večji. Poleg tega lahko v smeri proti

8 Seštevek vseh čustvenih podkategorij.

9 Seštevek kategorij Ek-EnA-EnD, tj. eksoforične, anaforične in diskurznoorganizacijske, brez njihovih čustvenih podkategorij.

podkorpusu NASILNO opazimo padajočo stopnjevitost pri deležu deiktične rabe kazalnih zaimkov. To kaže na večjo slovnično kompleksnost predvsem DSD-komentarjev, pa tudi na večjo neposrednost tvorcev nasilnih komentarjev, za katere se zdi, da se odzivajo bolj impulzivno. Ti izsledki so skladni z rezultati naše prejšnje raziskave (Pahor de Maiti idr. 2020), v kateri smo na podlagi lastnosti več besednih vrst in dolžine komentarjev pokazali na večjo opisnost žaljivih komentarjev in osredotočenost nasilnih komentarjev na dejanje.

Rezultati kvalitativne analize tako potrjujejo predvidevanja iz kvantitativnega dela te raziskave, da kazalni zaimki v DND-komentarjih v pomembnem delu prispevajo k bolj čustveni naravi diskurza, medtem ko kazalni zaimki v DSD-komentarjih pretežno opravljajo osnovno vlogo usmerjanja informacij.

Nenazadnje velja opozoriti še na nenavadno pogosto rabo kazalnih zaimkov srednjega spola za žive nanosnike med DND-komentarji, npr. (16) *To vse v Luko Koper in v kontejnerje in nazaj domow....*; (17) *Bog daj da bi ma svet prisel se kaksen Adolf pa tole vse potolkel!*; (18) […] *Pretepajo in grozijo nasim dekletom. To je treba deportirat nazaj na ladje.*; (19) *To nazaj ne bo slo kot sam z patronom* […]. Ta pojav znova kaže na osredotočenost DND-komentarjev na dejanje raje kot na vršitelja, tendenco po razčlovečenju nanosnika, hkrati pa izraža tudi željo po nedoločenosti in posploševanju.

6 Sklep

Raziskava je pokazala, da se raba kazalnih zaimkov in pogostnost določenih slovničnih lastnosti med preučevanimi korpusi razlikuje. Obenem je zaznati stopnjevitost pri poglabljanju teh razlik sorazmerno s stopnjo nasilnosti DND. Analiza je pokazala, da so kazalni zaimki v razpoznavni in čustveni rabi zelo pomemben element DND-komentarjev, medtem ko v DSD-komentarjih kazalni zaimki pretežno služijo usmerjanju toka informacij. Iz podatkov je tudi razvidno, da nasilni komentarji odstopajo od preostalih komentarjev po višjem deležu kazalnih zaimkov v eksoforični rabi in nižjem deležu kazalnih zaimkov v diskurznoorganizacijski rabi. Raziskava na primeru rabe kazalnih zaimkov tako na eni strani kaže na visoko čustvenost DND-komentarjev, njihovo usmerjenost na situacijski kontekst in tendenco po vzpostavljanju skupnega miselnega okvira z drugimi udeleženci diskurza, na drugi strani pa na večjo znotrajbesedilno kompleksnost komentarjev brez nasilnih elementov.

Glede na rezultate in kvalitativne uvide v podatke menimo, da bi analiza nanosnikov v razmerju do uporabljenih nanašalnic (npr. izbire spola, števila) kot tudi analiza drugih kazalnih besed lahko pomembno doprinesla k boljšemu razumevanju DND in vloge kazalnih besed pri tvorjenju takšne vsebine.

Literatura

ALORAINY, Wafa, BURNAP, Pete, LIU, Han, WILLIAMS, Matthew L., 2019: »The Enemy Among Us«: Detecting Cyber Hate Speech with Threats-based Othering Language Embeddings. *ACM Transactions on the Web* XIII/3. 1–26.

BAXTER, Judith, WALLACE, Kieran, 2009: Outside in-group and out-group identities? Constructing male solidarity and female exclusion in UK builders' talk. *Discourse in Society* XX/4. 411–429.

de BEAUGRANDE, Robert, DRESSLER, Wolfgang U., 1992: *Uvod v besediloslovje*. Ljubljana: Park.

CONSTEN, Manfred, AVERINTSEVA-KLISCH, Maria, 2012: Tentative reference acts? 'Recognitional demonstratives' as means of suggesting mutual knowledge–or overriding a lack of it. *Research in Language* X/3. 257–277.

DIESSEL, Holger, 1999: *Demonstratives: Form, function and grammaticalization*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company (Typological Studies in Language, 42).

van DIJK, Teun A., 2013: Ideology and discourse. Michael Freeden, Lyman Tower Sargent, Marc Stears (ur.): *The Oxford handbook of political ideologies*. Oxford: Oxford University Press. 175–196.

DIXON, Robert M., 2003: Demonstratives: A cross-linguistic typology. *Studies in Language* XXVII/1. 61–112.

ERJAVEC, Karmen, KOVAČIČ POLER, Melita, 2012: »You Don't Understand, This is a New War!«: Analysis of Hate Speech in News Web Sites' Comments. *Mass Communication and Society* XV/6. 899–920.

ERJAVEC, Tomaž, 2012: MULTEXT-East: Morphosyntactic resources for Central and Eastern European languages. *Language Resources and Evaluation* XLVI/1. 131–142.

HALLIDAY, Michael Alexander Kirkwood, HASAN, Ruqaiya, 1976: *Cohesion in English*. London: Longman.

HIMMELMANN, Nikolaus P., 1996: Demonstratives in Narrative Discourse: A Taxonomy of Universal Uses. Barbara A. Fox (ur.): *Studies in Anaphora*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company (Typological Studies in Language, 33) 205–254.

KILGARRIFF, Adam, BAISA, Vit, BUŠTA, Jan, JAKUBÍČEK, Miloš, KOVÁŘ, Vojtěch, MICHELFEIT, Jan, RYCHLÝ, Pavel, SUCHOMEL, Vit, 2014: The Sketch Engine: Ten years on. *Lexicography* I/1. 7–36.

LJUBEŠIĆ, Nikola, DOBROVOLJC, Kaja, 2019: What does Neural Bring? Analysing Improvements in Morphosyntactic Annotation and Lemmatisation of Slovenian, Croatian and Serbian. *Proceedings of the workshop: The 7th Workshop on Balto-Slavic Natural Language Processing*. Firence: Association for Computational Linguistics. 29–34.

LJUBEŠIĆ, Nikola, FIŠER, Darja, ERJAVEC, Tomaž, 2019: The FRENK Datasets of Socially Unacceptable Discourse in Slovene and English. Kamil Ekštein (ur.): *Text, Speech, and Dialogue: 22nd International Conference, TSD 2019, Ljubljana, Slovenija.* Dordrecht: Springer. 103–114.

MOTL, Andrej, BAJT, Veronika, 2016: *Sovražni govor v Republiki Sloveniji: Pregled stanja*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

PAHOR DE MAITI, Kristina, FIŠER, Darja, LJUBEŠIĆ, Nikola, ERJAVEC, Tomaž, 2020: Grammatical Footprint of Socially Unacceptable Facebook Comments. *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

RYBARCZYK, Magdalena, 2015: *Demonstratives and possessives with attitude: An intersubjectively-oriented empirical study*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company (Human Cognitive Processing, 51).

SCHLAMBERGER BREZAR, Mojca, 2004: Diskurzivni pristop k problemu določnosti v slovenščini. *Jezik in slovstvo* V/49. 35–44.

SMOLEJ, Mojca, 2011: Qu'est-ce que le slovène et le français ont en commun?: Les articles défini et indéfini. *Linguistica* LI/1. 365–375.

SNEFJELLA, Bryor, SCHMIDTKE, Daniel, KUPERMAN, Victor, 2018: National character stereotypes mirror language use: A study of Canadian and American tweets. *PloS One* XIII/11.

SPLICHAL, Slavko, 2017: Medijatizacija zasebnosti in javnosti: Zla publiciteta, anonimnost in cenzura na internetu. *Zagovor javnosti*. 9–29.

TOPORIŠIČ, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

VEHOVAR, Vasja, POVŽ, Blaž, FIŠER, Darja, LJUBEŠIĆ, Nikola, ŠULC, Ajda, JONTES, Dejan, 2020: Družbeno nesprejemljivi diskurz na Facebookovih straneh novičarskih portalov. *Teorija in praksa* LVII/2. 622–645.

VIDOVIČ-MUHA, Ada, 1996: Določnost kot besedilna prvina v slovničnem opisu slovenskega jezika (ob Kopitarjevi slovnici). Jože Toporišič (ur.): *Kopitarjev zbornik*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. 115–130.

Raziskava je bila financirana v okviru projektov ARRS Viri, metode in orodja za razumevanje, prepoznavanje in razvrščanje različnih oblik družbeno nesprejemljivega diskurza v informacijski družbi (J7-8280, 2017–2020) in Jezikovna krajina sovražnega govora na družbenih omrežjih (N6-0099, 2019–2023) ter raziskovalnega programa ARRS, št. P6-0215.

SLOVENŠČINA V ZNANOSTI

SLOVENŠČINA V SODOBNI SLOVENSKI ZNANOSTI

Andreja Žele
Filozofska fakulteta, Ljubljana
andreja.zele@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.39.103-109

Prispevek poskuša predstaviti aktualno stanje slovenščine kot jezika slovenske znanosti in kot učnega jezika v visokem šolstvu. Ti dve področji sta namreč posebnega pomena za nadaljnje razvijanje slovenščine kot intelektualnega jezika. Odločujočo jezikovno vlogo ima visokošolska študijska literatura, kot so učbeniki, študijska gradiva, priročniki ipd.; v času vsestranske globalizacije pa postaja vedno pomembnejše in odločujoče tudi sprotno strokovno prevajanje najpomembnejših znanstvenih in strokovnih vsebin v slovenščino.

slovenščina, globalizacija, znanost, učni jezik, univerzalni jezik znanosti

The article presents the current state of Slovene as the language of science and instruction in higher education, the two areas of particular importance for the further development of Slovene as an intellectual language. A crucial linguistic role can be attributed to higher education literature such as textbooks, study materials and handbooks. The translation of the most important scientific and technical texts into Slovene is also becoming ever more important in an increasingly globalized world.

Slovene, globalization, science, language of instruction, universal language of science

1 Uvod

Intelektualna vloga slovenščine se meri in vrednoti glede na različne zvrsti/žanre in prenosnike. Med družbeno-strokovnimi vlogami je vloga slovenščine v znanosti in na vseh stopnjah izobraževanja bistvenega oz. odločilnega pomena za nadaljnje razvijanje slovenščine kot intelektualnega jezika.[1] Ta najvišja izobrazbena različica knjižne slovenščine je glede na zahtevnejšo besedotvorno in besedilotvorno rabo tudi eden izmed pomenljivejših pokazateljev vseh sistemskih zmožnosti slovenskega jezika.[2]

1 O aktualnih vprašanjih uporabe slovenščine kot učnega jezika v visokem šolstvu (Žele 2018: 93–104) znotraj ciljnega raziskovalnega projekta Jezikovna politika Republike Slovenije in potrebe uporabnikov, ki je bil v celoti izveden v letu 2017, njegova predstavitev in rezultati pa so dostopni v virih na povezavi: https://isjfr.zrc-sazu.si/sites/default/files/raziskovalno_porocilo_28_11_2017.pdf (Kozma Ahačič (vodja projekta), Nataša Gliha Komac (urednica)). Pri tem enoletnem projektu so sodelovali raziskovalci in strokovnjaki, poznavalci različnih področij javnega življenja v Republiki Sloveniji in poznavalci življenja slovenske jezikovne skupnosti zunaj Republike Slovenije, pomembno vlogo so imeli tudi pravni strokovnjaki.

2 Tako npr. Vidovič Muha (2009: 617–626) ugotavlja in hkrati opozarja, da se bosta znanstvena in z njo tudi strokovna slovenščina lahko ohranili samo znotraj stilistično-zvrstnih zmožnosti knjižne slovenščine, ki je skozi stoletja razvila tako znotrajjezikovno intelektualno vlogo kot zunajjezikovno povezovalno (narodotvorno) vlogo.

Prispevek poskuša predstaviti aktualno stanje slovenščine kot jezika slovenske znanosti in kot učnega jezika v visokem šolstvu. Opozorjeno je na stanje slovenske znanstvene periodike, zlasti pa na odločujočo jezikovno vlogo visokošolske študijske literature (monografij, učbenikov ipd.). V času vsestranske globalizacije in v težnji k univerzalnemu znanstvenemu jeziku postaja vedno bolj odločujoče tudi sprotno prevajanje najpomembnejših znanstvenih in strokovnih vsebin v slovenščino.

In kakšna je trenutna vloga slovenščine v znanosti?[3] Strokovni in znanstveni jezik nastajata zavestno, zato se mora v procesu izobraževanja zavestno in kontinuirano razvijati stilistično-zvrstna polnofunkcijska raba lastnega jezika; to je tudi osnovni pogoj za normalen vsestranski razvoj jezika kot sistema.[4]

Vprašanja o vlogi slovenščine v znanosti in še zlasti o njeni učni vlogi v visokem šolstvu so se še posebej aktualizirala v letu 2016, ko se je v noveli Zakona o visokem šolstvu obravnaval člen o učnem jeziku. Takrat so zagovorniki večje anglikanizacije visokega šolstva pri svojih utemeljitvah pogosto enačili razvoj rabe slovenščine kot strokovnega in znanstvenega jezika bodisi z razvijanjem večjezičnosti in širjenjem lektoratov slovenščine po svetu bodisi z nujnostjo večje digitalizacije in tehnologizacije slovenščine.[5] Tako lektorati kot digitalizacija so potrebni in koristni, in prav ali tudi zaradi naštetega je treba slovenščini kot državnemu in enemu izmed uradnih jezikov EU zagotoviti pogoje za nemoten nadaljnji razvoj in kontinuirano rabo na vseh področjih in v vseh položajih; šele takrat tehnološka podpora ne bo samo »digitalizacija«, ampak resnično tudi »digitalizacija slovenščine«.

Jezikovna kultura se namreč v smislu jezikovne kultiviranosti lahko uspešno uresničuje samo, če je jezik samodejni način vsestranske socializacije in funkcionalizacije, in s tem znotraj poimenovalnih zmožnosti jezika omogoča tudi največjo skladnost vsebine in izraza. To slednje pa je bistvo kultiviranja znanstvenega in strokovnega jezika: iz norme knjižnega jezika bi bilo nujno oblikovati jezikovno normo znotraj posameznih strok glede na specifične potrebe posamezne stroke, ki izhajajo iz razmerja vsebina vs. izraz. Potreba jezikovnega normiranja znotraj posameznih strok še do dandanes ni uzaveščena niti na akademski ravni.

2 Slovenščina v znanosti

Vedno bolj raznovrstna in specializirana tematizacija znanstvenega jezika s svojo pomensko-izrazno kompleksnostjo predstavlja najvišjo intelektualno raven vsakega nacionalnega jezika. Slovenska terminologija je tako rekoč interpretacija slovenske znanstvene misli, razkriva namreč načine, konceptualizacije in vse ostale zmožnosti

3 Že skozi stoletja oz. tisočletja se namreč potrjuje, da znanstveni jeziki nastajajo in se razvijajo načrtno in z veliko truda (Dolenc 2020).

4 Še vedno ostaja odprto vprašanje, kako hkrati zagotoviti razvoj slovenščine, kakovostno internacionalizacijo in prožno prilagajanje novim potrebam; manjka tudi konkretna opredelitev »strokovno utemeljene jezikovne prakse«, ki bi pripomogla k sprotnemu reševanju problemov (Kalin Golob idr. 2013).

5 Problematiko o rabi slovenščine na vseh področjih delovanja v Republiki Sloveniji je odprl in sprožil posvet Javna raba slovenščine: stanje, zakonodajne rešitve in strategija (8. decembra 2016 v dvorani Državnega sveta na Šubičevi 4). Od takrat se na sprotne dogodke, ki kršijo rabo slovenščine v Republiki Sloveniji redno, in po potrebi tudi protestno, odziva Komisija za slovenski jezik v javnosti pri SAZU.

slovenske misli; zamisli, izdelave konceptov že po naravi stvari potekajo v naravnem jeziku. Navsezadnje je dobro poznavanje zmožnosti lastnega jezika tudi dobro izhodišče za spoznavanje in presojanje tujih terminologij. Danes pri nas približno 51 % raziskovalcev piše pretežno v angleščini, 36 % pretežno v slovenščini, 12 % v drugih jezikih, 1 % pretežno v nemščini, medtem ko v zamejstvu npr. 42 % vprašanih piše razprave v slovenščini.[6]

Stanje znanstvene slovenščine pomenljivo razkriva stanje znanstvene periodike v Sloveniji. Stanovska društva še vzdržujejo periodiko z znanstvenimi prispevki tudi v slovenskem jeziku, npr. *Elektrotehniški vestnik*, *Strojniški vestnik*, *Ventil*, *Zdravniški vestnik*, *Farmacevtski vestnik*, do leta 1993 *Vestnik slovenskega kemijskega društva* (danes *Acta Chimica Slovenica*), vendar so vsebinsko tehtnejše raziskave večinsko v tujem jeziku in praviloma najprej objavljene v tujih znanstvenih oz. strokovnih revijah; to najbolj očitno potrjuje primerjava objav istega avtorja v domačih in tujih revijah. Za začetek bi se slovenske znanstvene oz. strokovne revije, ki so v mednarodnih bazah, morale zavzemati za izvirne znanstvene razprave v slovenskem jeziku, tj. da bi bile naše izvirne raziskovalne vsebine ubesedene in objavljene najprej ali pa (vsaj) vzporedno tudi v slovenščini.[7]

Raziskava znotraj ciljnega raziskovanega projekta[8] je iz nabora izvirnih znanstvenih člankov, ki so bili s to tipološko oznako vneseni v informacijski sistem Cobiss v obdobju od leta 1985 do leta 2015, dala nekaj sporočilnih in tudi že ključnih spoznanj: 1) slovenščina je bila v obdobju skupne federalne države Jugoslavije prevladujoč jezik v slovenski znanosti; 2) takoj po osamosvojitvi slovenščino s prvega mesta vodilnega znanstvenega jezika izrine angleščina, vloga drugih tujih jezikov ostaja primerjalno z angleščino minimalna; 3) rast slovenskih izvirnih znanstvenih člankov v angleščini od osamosvojitve strmo narašča; 4) rast slovenskih izvirnih znanstvenih člankov je bila do vstopa Slovenije v Evropsko unijo še zmerna, po vstopu v Unijo pa je sledil padec objav v slovenščini; 5) danes je število znanstvenih objav v slovenščini približno enako kot pred 20 leti, medtem ko se je v tem istem obdobju (od leta 1997 do danes) število znanstvenih objav v angleščini potrojilo. Umanjkanje vseh tipov najrelevantnejših strokovnih in znanstvenih besedil v slovenščini tako znotraj posameznega področja kot za čim več različnih področij sproti zaznavajo tudi naši terminologi, saj za nove nastajajoče terminološke slovarje potrebujejo specializirane terminološke korpuse.[9]

6 V nadaljevanju tega prispevka se sklicujem zlasti na rezultate spletne ankete, ki je bila izvedena v okviru omenjenega raziskovalnega projekta (gl. opombo 1); razposlana je bila na 2660 javno dostopnih e-naslovov ciljno izbranim specializiranim jezikovnim uporabnikom slovenščine doma, v zamejstvu in po svetu, ki so povezavo razpošiljali naprej. Anketo je ustrezno izpolnilo 5953 anketirancev, od tega so bile 3204 ankete (54 %) izpolnjene v celoti, 2749 (46 %) pa delno.

7 O tem, kako z odvzemanjem bibliografskih znanstvenih referenc slovensko pisanim znanstvenim razpravam posredno izgublja celotna slovenska humanistična znanost, pišeta Hladnik (2015: 264–267) in Vidovič Muha (2015: 261–263).

8 Podrobneje o projektu gl. opombo 1. Avtor te raziskave dr. Jani Kozina (ZRC SAZU) je te in še druge ugotovitve (ki jih je dobil od IZUM-a kot skrbnika COBISS-a) pospremil s povednim grafičnim prikazom in daljšim komentarjem.

9 Tu mislim zlasti na Sekcijo za terminološke slovarje na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Leta 2015 so izdali tudi *Terminološki slovar avtomatike* in na tem in podobnih področjih se jasno

2.1

Trenutno kaže, da je »internacionalizacija« po angleško pravzaprav pravo nasprotje internacionalizmu, saj zanemarja akademske in znanstvene tradicije v nemščini, francoščini, italijanščini, ruščini in drugih slovanskih jezikih (Močnik 2016).

Na državni ravni bi morali čim prej izoblikovati uresničljivo jezikovo strategijo v smislu jasnega proaktivnega nacionalnega programa jezikovne politike s sprotnim organizacijskim in vsebinskim uresničevanjem.

Nedorečeno stališče visokošolske politike do slovenščine se kaže v že več kot desetletje naraščajočem angleženju visokega šolstva, ki nima nobene povezave s kakovostjo vsebin predavanj na fakultetah.[10]

3 Slovenščina v visokem šolstvu

Pobude za vključevanje znanstvene in strokovne slovenščine na slovenske fakultete v obliki visokošolskega predmeta, ki bi bodoče znanstvenike in strokovnjake pripravljal na kompetentno in jezikovno kultivirano strokovno-znanstveno sporočanje, izhajajo že s konca šestdesetih let prejšnjega stoletja. To se ni nikoli začelo uresničevati, čeprav je za nemoten razvoj najvišje stopnje strokovnega jezika potreben kontinuiran znanstveni diskurz v slovenščini, ki bi sproti izkazoval besedotvorne in besedilotvorne jezikovne zmožnosti.[11] Upam si namreč trditi, da se vsi intelektualni dosežki in presežki Slovencev, ki jim je prvi jezik slovenščina, lahko najbolj prefinjeno in v najrazličnejših pomensko-izrazijskih niansah ubesedijo ravno v slovenščini.

Eno je gotovo: slovenska terminologija v naravoslovnih, tehničnih, družboslovnih in humanističnih strokah ne more nastajati samodejno in prvopoklicani za razvijanje, opredeljevanje in ustaljevanje aktualne terminologije določenega področja so ravno visokošolski predavatelji,[12] so tudi tvorci in svetovalci pri nastajanju terminoloških

odkrije, koliko napora strokovnjakov je potrebnega, da se zbere slovenska terminologija, ki naj bi bila seveda tudi dejansko uporabljana.

10 Na to se že dolgo opozarja, še zlasti intenzivno pa celo zadnje desetletje, ko je vse obširneje opisano in pokomentirano tudi v monografijah slovenskih jezikoslovcev (Vidovič Muha 2013; Jesenšek 2016). Vsa opažanja trenutnega stanja in teženj v vedno večje angleženje nas navedejo še na eno pomisel, ki pa odkriva tudi neakademsko praktičnost študija: »Domnevati nas mika, da oni, ki bi radi privabili študentke in študente s predavanji v angleščini, nemara ne predavajo nič takega, zaradi česar bi bilo vredno naučiti se slovenščine […] Tako resnična konkurenčna prednost ni študijski proces v angleščini, temveč morebitna cenenost življenja v Sloveniji« (Močnik: 2016). Nadaljnja, tudi neupravičena, tovrstna ugibanja in domneve bi lahko omililo ali preprečilo izoblikovanje novih vsebinskih modulov za posamezna študijska področja, ki bi bili namenjeni zlasti študijski izmenjavi in študentski mobilnosti.

11 Kot pogosto doslej bolj eksplicitna opozorila in potrebe po različnih strokovnih priročnikih za slovenščino na različnih strokovnih področjih prihajajo iz našega zamejstva: kako in s čim pri zamejskih učiteljih, dijakih in študentih enakovredno razvijati strokovno in znanstveno slovenščino, saj sicer »[p]odcenjevanje skrbi za jezik nujno pripelje do funkcionalne okrnjenosti slovarja, do občutka nelagodja pri podajanju snovi, sčasoma pa tudi do občutka jezikovne in narodne manjvrednosti« (Pertot 1994/95: 227).

12 Analiza anket glede uporabe jezikov v visokem šolstvu je pokazala, da 58 % visokošolskih učiteljev, ki so izpolnili vprašalnik, vse vsebine predava v slovenskem jeziku, 31 % visokošolskih učiteljev pa predava vse študijske vsebine v angleškem jeziku; hkrati pa 83 % študentov nima vpliva na to, ali bodo poslušali predavanja v slovenskem ali angleškem jeziku.

slovarjev, kar samo potrjuje njihovo ključno vlogo pri razvoju slovenskega znanstvenega jezika.

Trenutno stanje pa kaže, da bodo celotna strokovna področja ostala brez sodobnega slovenskega strokovnega izrazja in to v času zelo hitrega razvoja in sprememb, kar je seveda za slovensko strokovno izrazje nepopravljiva praznina. Umanjkanje strokovnega izrazja se najočitneje pokaže in občuti ravno v izobraževanju. Vedno več znanstvenih, zlasti bolj specializiranih, vsebin s področij, kot so npr. strojništvo, računalništvo, farmacija, astronomija, arhitektura, fotografija, je napisanih samo v tujem jeziku in pri teh potem postane znanstvena slovenščina kvečjemu samo prevodni jezik; to še bolj velja za mlajša oz. še uveljavljajoča se strokovna področja, npr. biogoriva, robotika, fotografija.[13] Živa ostaja zlasti praktičnostrokovna slovenščina, vedno bolj pa uhaja znanstvena slovenščina.

3.1 Visokošolski učbeniki in študijska gradiva

Študirajočim na slovenskih univerzah le vsebinsko jasna in čim natančneje opredeljena (tj. z jasnimi in natančnimi definicijami opremljena) znanstvena in strokovna slovenščina omogoča dober vpogled v raziskovalne in strokovne vsebine in njihovo razumevanje.[14]

Za nemoten in sproten razvoj znanstvene in strokovne slovenščine je torej nujno, da sprotno z razvojem strok in znanstvenih področij nastajajo tudi visokošolski učbeniki in priročniki v slovenskem jeziku, v slovenščini kot izhodiščnem ali prevodnem jeziku. V jeziku se prek vsebin nujno odraža tudi spoznavanjsko-izkušenjski koncept določenega kulturnega okolja, ki vsak znanstveni jezik, kot tudi slovenski znanstveni jezik, dela specifičen, unikaten, zato do neke mere celo le opisno prevedljiv.

3.1.1

Ročni pregled stanja visokošolskih učbenikov in drugega študijskega gradiva za zadnjih deset let s pomočjo iskalnih navodil/algoritmov po sistemu Cobiss dá nekaj pomenljivih podatkov tudi glede rabe učnega jezika.[15] Upoštevan je celotni popis v Cobissu od leta 2007 do vključno leta 2019 in zanašamo se na to, da so v sistem vneseni vsi visokošolski učbeniki, izdani od leta 1996, od leta 2010 naprej pa tudi

13 To so ugotovitve, ki jih s študenti vsakoletno spremljamo pri predmetu Slovnica znanstvenega in strokovnega jezika (od študijskega leta 2014/15 naprej), in potrjujejo, da se razmere ne odvijajo v prid kontinuiranega razvoja strokovne in znanstvene slovenščine.

14 Pomenljiv je odziv anketiranca, in podobnih je kar nekaj, v anketi znotraj omenjenega ciljnega raziskovalnega programa: »Menim, da človek intelektualno največ odnese v maternem jeziku in je tuj jezik lahko le dopolnitev.«

15 Za iskalne algoritme po sistemu Cobiss in za nasvete pri oblikovanju novih se zahvaljujem Anki Sollner Perdih, višji bibliotekarki v knjižnici oddelkov za slovenistiko in slavistiko na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. V nadaljevanju uporabljeni iskalni algoritmi, izdelani po Tipologiji dokumentov/del za vodenje bibliografij v sistemu Cobiss, so: cc=j3 and py=2007:2019 (vse visokošolsko učno gradivo), cc=j3 and py=2007:2019 and la=slv (vse visokošolsko učno gradivo v slovenščini), td=2.03 and py=2007:2019 (učbeniki), td=2.03 and py=2007:2019 and la=slv (učbeniki v slovenščini), td=2.03 and py=2007:2019 and lo=slv (slovenski učbeniki, prevedeni v drug jezik), td=2.03 and py=2007:2019 and lo=eng (prevodi učbenikov iz angleščine).

vse študijsko gradivo. Rezultat je dovolj poveden: od vsega visokošolskega gradiva je 42 % slovenskega.[16] Med tem slovenskim visokošolskim gradivom prevladuje t. i. učno gradivo (približno 70 %), delež slovenskih učbenikov pa je približno 30 %. Ti slovenski učbeniki se zelo redko prevajajo v drug jezik, tako jih je bilo npr. v zadnjih 15 letih prevedenih 20, in od tega sedem v angleščino, potem pa si kot ciljni jezik prevoda sledijo še hrvaščina, srbščina, makedonščina, italijanščina in nemščina. Z vidika učnega jezika je pomenljivo, da je prevajanja izvorno angleškega študijskega gradiva v slovenščino zanemarljivo malo (v zadnjih 15 letih vsega šest učbenikov).

Še največ slovenskih učbenikov tudi v zadnjem desetletju je pričakovano v humanistiki (umetnost vseh vrst, jezikoslovje, literatura), sledi pravo z različnimi podpodročji, pri osnovnih vedah, npr. matematika, računovodstvo, fizika, pa tudi zdravstvene vede (nega in oskrba, vzdrževanje osnovnih telesnih funkcij in gibljivost), vede s področja telesnih vadb; pri obravnavah bolj specializiranih ved ali podved, npr. v biokemiji, biotehnologiji, prevladuje angleščina in le nekaj odstotkov učbenikov je v hrvaščini, srbščini in nemščini. Pomenljivo opazno je tudi, da so »učbeniki« pretežno v angleščini, »učno gradivo« pa v slovenščini, in to v približno enaki meri velja tako za naravoslovna kot tehnična, tehnološka in družboslovna strokovna področja. V nadaljevanju je treba redno spremljati dejansko rabo slovenščine na fakultetah in to bo dovolj dober pokazatelj nadaljnjega razvoja strokovne in znanstvene slovenščine.[17]

4 Za sklep

Proaktivnega delovanja v smeri razvoja znanstvene in strokovne slovenščine ni, trenutno še ni izoblikovane konkretne jezikovne strategije, ki bi za začetek povezala jezikoslovno stroko in politiko in bi se morala začeti uresničevati najprej na visokošolski ravni. Vključevanje predmeta strokovne in znanstvene slovenščine na slovenske fakultete bi osmislilo prvenstveno vlogo maternega jezika v raziskavah, zlasti pa v miselnih procesih konceptualizacije in argumentiranja. Končno bi se tudi z vidika lastnega jezika lahko zamislili, da samo kdor nima izvirnih vsebin, tudi nima prave potrebe po izvirnem izrazu, ki bi to vsebino sporočal.

16 To se približno prekriva z dobljenim podatkom v anketi znotraj omenjenega ciljnega raziskovalnega programa. Na anketno vprašanje »Ali so vse vsebine pri vašem študiju dostopne v slovenščini?« je 44 % študentov, ki so izpolnili vprašalnik, odgovorilo pritrdilno, drugi, tj. 56 %, pa so to zanikali s komentarji: »Večina strokovne literature ne obstaja v slovenščini« ali »Določena strokovna literatura je samo v angleščini« ali »Pogosto je strokovna literatura dostopna le v angleščini«.

17 Na to opozarja povzetek nekaj študentskih mnenj v anketi znotraj omenjenega ciljnega raziskovalnega programa: »Večina gradiva je v angleščini in študenti že zdaj prevajamo nazaj v slovenščino« ali »Že zdaj je študentom težko prebrati le eno slovensko knjigo, kaj šele da bi jo morali brati v angleščini«, »Študente zanima zlasti znanstvena vsebina področja, za katerega so se odločili, ne pa neizogibno dodatno učenje angleščine in vseh strokovnih izrazov v angleščini« in »Sem študent biologije in podpiram slovenske izraze, saj že sedaj veliko stvari ne moremo poimenovati v slovenščini«.

Viri in literatura

AHAČIČ, Kozma, GLIHA KOMAC, Nataša (ur.) idr., 2017: *Ciljni raziskovalni projekt Jezikovna politika Republike Slovenije in potrebe uporabnikov*: *raziskovalno poročilo*. *Jeziki v Sloveniji in slovenščina zunaj nje (anketni vprašalnik)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU idr.

DOLENC, Sašo, 2020: Slovenščina kot jezik znanosti: od prvih prevodov strokovnih knjig do skrbi za terminologijo. *Teorija in praksa* LVII/posebna številka. 152–160.

HLADNIK, Miran, 2015: Znanstveno vrednotenje slovenistike. *Slavistična revija* LXIII/3. 264–267.

JESENŠEK, Marko, 2016: *Slovenski jezik v visokem šolstvu in kulturi*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta (Zora, 117).

KALIN GOLOB, Monika, ČERV, Gaja, STABEJ, Marko, STRITAR KUČUK, Mojca, 2013: Jezikovna politika slovenskega visokega šolstva: stališča do rabe jezikov in priporočila za njeno urejanje. *Slavistična revija* LXI/2. 395–412.

MOČNIK, Rastko, 2016: Znanost in naravni jezik. Angleščina vs. slovenščina. *Delo*: *Sobotna priloga* 1. del (3. 9. 2016), 2. del (10. 9. 2016). 12–14, 14–16.

PERTOT, Marina, 1994/95: Slovenščina kot učni jezik z vidika učitelja naravoslovja. *Jezik in slovstvo* XL/6. 227–230.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 2009: Jezikovnopolitični vidik sodobne javne besede (ob nacionalnem programu jezikovne politike). *Slavistična revija* LVII/4. 617–626.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 2013: *Moč in nemoč knjižnega jezika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Razprave FF).

VIDOVIČ MUHA, Ada, 2015: Slovenistika v ocenjevalnem primežu Agencije za raziskovalno dejavnost RS. *Slavistična revija* LXIII/3. 261–263.

ŽELE, Andreja, 2018: Slovenščina v visokem šolstvu: sploh sme biti vprašanje ubesediti in opredeliti po slovensko? *Slavia Centralis* XI/2. 93–104.

SAMOSTALNIKI PLURALIA TANTUM V SLOVENŠČINI IN LITOVŠČINI: KONTRASTIVNA PRIMERJAVA

Jelena Konicka
Filologijos fakultetas, Vilna
jelena.konickaja@flf.vu.lt

DOI:10.4312/Obdobja.39.111-119

Prispevek obravnava značilnosti slovenskih in litovskih množinskih samostalnikov (t. i. pluralia tantum). Ugotavljamo, kateri samostalniki, ki so v slovenski slovnici pogosto obravnavani kot množinski, v to skupino ne sodijo. Raba množinskih samostalnikov v obeh jezikih kaže na veliko podobnosti in na nekatere razlike. Slednje se nanašajo predvsem na litovska poimenovanja praznikov in obredov ter na rabo množinskih samostalnikov pri lastnih zemljepisnih imenih (imena jezer v litovščini).

slovnica, samostalniške kategorije, pluralia tantum, slovenščina, litovščina, kontrastivna primerjava

The paper compares Slovene and Lithuanian nouns which have only plural forms – *Pluralia tantum*. The analysis illustrates which nouns that traditionally appear in the Slovene grammar as *Pluralia tantum* nouns do not actually belong there. The comparison of the Slovene and Lithuanian *Pluralia tantum* shows similarities (primarily in the structure of the words where the groups of concrete, material and proper *Pluralia tantum* nouns are distinguished), and also differences that are found mainly in Lithuanian concrete nouns, in the names of a number of holidays and ceremonies, as well as differences in proper nouns (the names of lakes that are *Pluralia tantum* nouns are found in Lithuanian, but not Slovene).

grammar, noun categories, *Pluralia tantum*, Slovene, Lithuanian, comparative language analysis

1

Kategorija števila v indoevropskih jezikih, tudi v slovenščini in litovščini, je ena izmed slovničnih kategorij, ki določa pregibne besedne vrste, zlasti samostalniško besedo. Večina slovenskih samostalnikov ima oblike za tri števila, in sicer ednino (Sg), množino (Pl) in dvojino (Du), medtem ko litovščina razlikuje le med ednino in množino.[1]

(1) sln. *Imam* ***knjigo*** (Sg)/***knjigi*** (Du)/***knjige*** (Pl). – lit. *Turiu* ***knygą*** (Sg)/***knygas*** (Pl).

V obeh jezikih obstajajo tudi enoštevilski samostalniki, ki imajo bodisi samo edninske (t. i. singularia tantum, v nadaljevanju Sgt) bodisi samo množinske oblike

1 O dvojini v litovščini gl. Roduner, Čižik Prokaševa (2006: 74), kjer najdemo tudi mnenja drugih jezikoslovcev.

(pluralia tantum, v nadaljevanju Plt), prim. slovenske zglede in njihove prevode v litovščino:

(2) sln. ***Hrabrost*** (Sgt) *je lepa lastnost.* – lit. ***Drąsa*** (Sgt) *yra gera savybė*.

(3) sln. *To so* ***škarje*** (Plt). – lit. *Čia yra* ***žirklės*** (Plt).

(4) sln. *Veter piha z vzhoda* (Sgt). *– Vėjas pučia iš rytų* (Plt).

Navedeni zgledi pričajo, da morfološke značilnosti slovenskih in litovskih leksemov, ki označujejo identične denotate, lahko sovpadajo (primera (2) in (3)) ali se razlikujejo (primer (4)). Kontrastivna primerjava slovenskih in litovskih enoštevilskih samostalnikov, ki po eni strani poglablja naše znanje o kategoriji števila, po drugi pa je koristna za globlji vpogled v konkretno realizacijo kategorialnih lastnosti v vsakem od obravnavanih jezikov, predvideva analizo tako samoedninskih kot tudi samomnožinskih samostalnikov. V pričujočem članku gre za primerjavo le ene skupine samostalnikov, in sicer pluralia tantum.

2

Problem množinskih samostalnikov je zadnje čase predmet številnih tipoloških in kognitivističnih raziskav (gl. Corbett 2000, 2018). Na široko zastopanost množinskih samostalnikov v baltskih jezikih opozarjata Koptjevskaja-Tamm in Wälchli (2001). V številnih razpravah se obravnava problematika množinskih samostalnikov v slovanskih jezikih (Norman, Suprunčuk 2000; Sobolev 2005; Degtjarev 1982; Corbett 2019 idr.). Za slovenščino po našem vedenju razen študije Mečkovske (1982) še ni bilo podrobnih raziskav množinskih samostalnikov in njihove tipologije.

Raziskovalci kategorije števila samostalnikov se največkrat ne ustavijo pri razlikovanju med ednino, množino in dvojino, temveč navajajo pomenske skupine samostalnikov, za katere je značilna enoštevilskost (prim. Corbett 2000:175; Roduner, Čižik-Prokaševa 2006: 89 idr.). Navajanje pomenskih skupin množinskih samostalnikov pri opisovanju kategorije števila dokazuje, da ta kategorija presega »ozko oblikoslovni vidik protistave edninstva–dvojinstva–množinstva« in se izkazuje za slovarsko-slovnično kategorijo (Mečkovska 1982: 30). Po mnenju Vladimirja Plungjana, ki pri obravnavi enoštevilskosti piše o številu kot pomenoslovni slovnični kategoriji (2000: 278–279), se pojem kolikosti (števila) lahko uporablja le pri enoštevilnih samostalnikih, ki se nanašajo na konkretne objekte, prostorsko in/ali časovno omejene, ali pa na konkretne situacije, zaznamovane z začetkom in koncem (torej imajo časovno odvijajoč se kompleksni scenarij dogodka, npr. imena obredov, praznikov, kot so *binkošti*). Takšni objekti so lahko števni, zato jih določamo kot diskretne (presledne). Nediskretni (nepresledni) in neštevni objekti pa so snovi (*sneg*, *mleko*, *prah*), homogene skupnosti (*mladina*, *rezanci*), stanja in lastnosti brez časovnih omejitev (*belina*, *hrabrost*, *pozaba*). Torej trditev, da je število le slovnična kategorija, ne drži povsem. To nas spodbuja k analizi pomenskih skupin množinskih samostalnikov v obeh obravnavanih jezikih.

Slovenska slovnica Jožeta Toporišiča (2000: 271–272) ne predlaga razvrstitve množinskih samostalnikov, pač pa ponuja tri zglede množinskih imen, in sicer *možgani*, *vile*, *vrata*, opozarja tudi na številsko omejenost snovnih imen, npr. *ribe*,

češnje. Navedeni samostalniki, kar se da ugotoviti že na prvi pogled, sodijo v različne pomenske skupine: *vile* in *vrata* si lahko predstavljamo kot sestavljene večdelne predmete, ki se jih da razdeliti, medtem ko so *možgani* objekt, ki ga je težko razčleniti na posamezne dele. Tu lahko navedemo mnenje Mečkovske, ki pri obravnavi množinskih samostalnikov v slovenščini in vzhodnoslovanskih jezikih opozarja, da je »množinska oblika v obravnavanih jezikih specifično oblikoslovno in besedotvorno sredstvo, s pomočjo katerega se določene stvari ali tvarine predstavljajo 1) kot nepresledne in zato neštevne (*šči*, *pomoi*) ali 2) kot sicer presledne stvari, vendar mišljene kot celotne množice in zato 'notranje' nepresledne [tj. nediskretne], se pravi, da ne dopuščajo štetja svojih sestavin (*sani*, *nožnicy*, *kanikuly*, *xlopoty*)« (Mečkovska 1982: 31).

Litovska jezikoslovka Aldona Paulauskienė (1994: 149–150) v opisu litovske slovnice razvršča neštevne samostalnike (med katerimi so Sgt in Plt) v naslednje pomenske skupine:

1) snovna imena (npr. Sgt: *arbata* 'čaj', *cukrus* 'sladkor', Plt: *pelenai* 'pepel');
2) skupna imena (npr. Sgt: *visuomenė* 'družba', *raidynas* 'abeceda');
3) abstraktna imena (npr. Sgt: *nuovargis* 'utrujenost', *meilė* 'ljubezen', *tyla* 'tišina');
4) zemljepisna lastna imena (npr. imena krajev: Sgt: *Vilnius*, *Kaunas*, Plt: *Trakai*);
5) imena bolezni (npr. Sgt: *gripas* 'gripa', *sloga* 'nahod', Plt: *tymai* 'ošpice');
6) imena strani neba (npr. Sgt: *šiaurė* 'sever', Plt: *rytai* 'vzhod');
7) imena vetrov (npr. Sgt: *pietys* 'južnik', *vakaris* 'zahodnik').

Paulauskienė pri obravnavi neštevnih samostalnikov ne omenja imen sestavljenih objektov, kot so *žirklės* 'škarje', *šakės* 'vile' ipd., kar je razumljivo z vidika morfološke paradigmatike, ker se tovrstne samostalnike dá šteti v nasprotju s snovnimi samostalniki, kot so *pelenai* 'pepel' ali *miltai* 'moka'. Odsotnost edninskih oblik v takem primeru definiramo kot defektnost paradigme (enako gl. Degtjarev 1982; Sobolev 2006:103).

3

Številskost številnih množinskih samostalnikov tako v litovščini kot slovenščini se ne izraža s pomočjo samostalniških oblik, temveč s pomočjo ločilnih številnikov. V litovščini se, kot je razvidno v (5) in (6), uporabljajo tako imenovani *dauginiai* (dobesedno *množilni*) številniki (Paulauskienė 1989: 161–162):

(5) lit. *Matau tris stalus* 'Vidim tri mize' – *Mokausi jau* ***trejus*** *metus* 'Učim se že tri leta' (lit. *metai* Plt 'leto');

(6) *Motina nupirko vaikams penkias striukes ir* ***penkerias*** *kelnes* 'Mati je otrokom kupila pet jaken in petero hlač' (lit. *kelnės* Plt 'hlače').

V slovenščini se množinski samostalniki uporabljajo z ločilnimi številniki:

(7) *K obleki kupite* ***dvoje*** *hlač.* (GF)

(8) *Vrata so* ***dvoja****, sedeži pa štirje.* (GF)

Zglede za rabo ločilnih številnikov z množinskimi samostalniki v slovenščini najdemo v *Slovenski slovnici*: *Raztrgal sem troje čeveljčke (tri pare čeveljčkov), pa nimam še ljubice*; *Hiša ima dvoja vhodna vrata; sprednja in zadnja. Kupil sem*

dvoje gosli. Na Slovenskem so dvoje ali troje Jesenice (Toporišič 2000: 333–334), kjer se pojem *množinski samostalnik* uporablja v odnosu do po morfoloških lastnostih raznolikih samostalnikov, ker se poleg Plt (*vrata*, *gosli*) navaja tudi samostalnike, ki sicer edninske oblike imajo, prim.:

(9) *Rad bi obul tvoj zlati* ***čeveljček****!* (GF) – ***Čeveljčki*** *morajo biti dovolj udobni.* (GF)

Skupino samostalnikov, ki jo v slovenskem jezikoslovju pogosto prištevajo k množinskim, sestavljajo največkrat imena parnih delov telesa ali parnih oblačil, kar ima oznake v SSKJ »nav. mn.«, npr. *ledvica* (nav. mn. *ledvice*), *brk* (nav. mn. *brki*), *rokavica* (nav. mn. *rokavice*) itn. Tovrstnih samostalnikov na podlagi dejstva, da imajo edninske oblike in torej niso defektne paradigme, ne prištevamo k samostalnikom Plt (prim. zmožnost rabe samo množinskih oblik v primerih, kjer gre seveda za en sam predmet (10) ali pa za več predmetov (11), in primer (9) s protistavo ednine in množine, ki zaznamujeta protistavo enega in več predmetov (v danem primeru para)):

(10) *Vsi so oblečeni v uniforme – bela srajca in temnomodro krilo ali* ***hlače****.* (GF)

(11) *ročno tkanje trakov oziroma pasov za zavezovanje srajc,* ***hlač*** *in kril.* (GF)

Isto velja za litovščino, prim.:

(12) ***Batas*** *buvo kiauras.* (LKT) ʻČevelj je bil preluknjan.ʼ – *Mokytojų* ***batai*** *visuomet prasti.* (LKT) ʻUčiteljevi čevlji so vedno slabi.ʼ

4

Roduner in Čižik-Prokaševa v razpravi o kategoriji števila v litovščini (2006: 82), ki temelji na kognitivističnih načelih, obravnavata defektno paradigmo litovskih množinskih samostalnikov, kot so npr. *žirklės* ʻškarjeʼ, *marškiniai* ʻsrajcaʼ, *vestuvės* ʻporokaʼ, *Kalėdos* ʻbožičʼ itn., in opozarjata, da je množinska oblika tovrstnih samostalnikov pomensko motivirana bodisi s funkcijsko povezanostjo delov predmeta v delovanje kot celoto (v primeru, kadar imenovani predmet sestoji iz dveh ali več delov), npr. *žnyplės* ʻklešče', *kelnės* ʻhlačeʼ, bodisi s tem, da gre za kompleks obredov, ki v celoti sestavljajo dogodek (proces), torej časovno odvijajoč se kompleksni scenarij dogodka (gl. prej navedeno mnenje Plungjana), npr. *vestuvės* ʻporokaʼ, *rinkimai* ʻvolitveʼ itn. Možnost štetja sestavljenih predmetov je ponazorjena v zgledih (5) in (6); drugo skupino (procesi, dogodki) avtorja ponazarjata z zgledom:

(13) *Kas iš jūsų yra matę filmą »****Ketverios vestuvės*** *ir* ***vienerios laidotuvės****«?* ʻKdo od vas je gledal film **Štiri poroke** in **en pogreb**?ʼ,

kjer se množinska samostalnika *vestuvės* ʻporokaʼ, *laidotuvės* ʻpogrebʼ rabita z ločilnima številnikoma *ketverios* ʻčetveroʼ, *vienerios* ʻeneʼ, ne pa z glavnima *keturios* ʻštiriʼ, *vienos* ʻeneʼ (prim. (5), (6)).

Skupino samostalnikov mase (oz. gmote) razumeta kot substanco (prav tam: 82), nedeljivo snov, saj bomo, če si želimo razdeliti *pivo* na več delov, vseeno delili isto *pivo*. V litovščini so snovni samostalniki lahko edninski (*alus* ʻpivoʼ, *vanduo* ʻvodaʼ) ali pa množinski (*pelenai* ʻpepelʼ, *miltai* ʻmokaʼ, *rugiai* ʻržʼ, *kviečiai* ʻpšenicaʼ, *malkos* ʻdrvaʼ idr.). Tovrstni samostalniki v obeh jezikih niso številni, vendar so količinsko izmerljivi: lit. *vienas kilogramas miltų* ʻen kilogram mokeʼ, *trys puodukai kavos* ʻtri skodelice kaveʼ; sln. *kupiti meter drv*, *60 g droži* ipd.

Zastavlja se vprašanje, kako lahko interpretiramo oblike, kot so sln. *jagode*, *brusnice* ipd. V GF najdemo veliko zgledov uporabe edninskih oblik:

(14) *Kaj dela* ***malina*** *v skledici?* (GF)

(15) *sadika* ***borovnice*** *uspeva zelo dolgo* (GF)

Leksemov, ki imajo edninske oblike, ne prištevamo k množinskim samostalnikom.

Torej iz prej povedanega sklepamo: 1) v skupino samostalnikov Plt v obeh jezikih sodijo samostalniki, ki načeloma nimajo edninskih oblik; samostalniki, ki imajo edninske oblike, sicer redko rabljene, niso Plt; 2) skupina Plt ni homogena in vsebuje dve podskupini samostalnikov: števne (sln. *vrata*, *pljuča*, *volitve*; lit. *durys* ʻvrataʼ, *plaučiai* ʻpljučaʼ, *rinkimai* ʻvolitveʼ), ki jih določamo kot samostalnike z defektno paradigmo, in neštevne, ki jo sestavljajo snovna in skupna imena (sln. *saje*, *drva*; lit. *miltai* ʻmokaʼ, *mielės* ʻdroži').

Poleg občnih imen v obeh jezikih v skupino samomnožinskih samostalnikov sodijo tudi zemljepisna lastna imena, npr. sln. imena krajev *Beltinci*, *Jesenice*, imena gorovij *Karavanke*, *Alpe*; lit. imena krajev *Druskininkai*, *Eišiškės*, imena jezer *Keršiai*, *Vepriškai* itn.

5

Izhajajoč iz omenjenih skupin, predlagamo delitev množinskih samostalnikov v slovenščini in litovščini, ki zajema: 1) števna imena (konkretna (predmetna) imena; abstraktna (pojmovna) imena); 2) neštevna imena (snovna in skupna imena) in 3) lastna imena (toponimi).

Razvrstitev litovskih in slovenskih množinskih samostalnikov[2] po skupinah najbolj nazorno predstavlja preglednica.

Pomenska skupina	**Slovenski zgledi**	**Litovski zgledi**
I. Števna imena		
I.1 konkretna imena		
I.1.1 oblačila		
a) oblačila za spodnji del telesa	*hlače*, *hlačke*, *boksarice*, *bermudke*, *bregeše*, *kavbojke*, *šalvare*, *jahalke*, *mahedravke*, *minimalke*, *piščule*, *prtenice*, *telovadke* itn.	*kelnės* ʻhlačeʼ, *kelnaitės* ʻhlačkeʼ, *bridžai* ʻbregešeʼ, *džinsai* ʻkavbojkeʼ, *šarovarai* ʻšalvareʼ, *šortai*, *apatiniai* ʻspodnje perilo', *sijonkelnės* ʻhlačno krilo', *tampres* ʻvrsta hlačʼ
b) oblačila s posebnim namenom	*bikinke*, *kopalke*	
c) oblačila za zgornji del telesa		*marškiniai* ʻsrajcaʼ, *marškinėliai* ʻmajica, pulover', *kailiniai* ʻkožuh'

2 Slovenski zgledi (deloma tudi narečni izrazi) so eksceptirani iz SSKJ, litovski pa iz LKT. Leksemi, ki imajo enak pomen v obeh jezikih, so navedeni na začetku v vsaki skupini.

I.1.2 deli telesa		
	pljuča, *genitalije*, *možgani*, *prsi*, *grudi*, *nedra*, *usta*, *jetra*, *mokrila*, *sečila*	*plaučiai* ‘pljuča’, *genitalijos* ‘genitalije’, *smegenys* ‘možgani’, *krūtys* ‘prsi’, *bronchai* ‘sapnica’, *gerklos* ‘grlo’
I.1.3 orodja in priprave; vozila		
a) orodja in priprave	*klešče*, *kombinirke*, *burkle*, *jasli*, *očala*, *nosila*, *statve*, *škarje*, *vile*, *vislice*, *žrmlje*, *ahle*, *gradaše*, *grablje*, *ojice*, *vilice*, *razsohe*, *nečke*, *gare*	*žnyplės*, *replės* ‘klešče’, *plokščiareplės* ‘kombinirke’, *puodšakės* ‘burkle’, *ėdžios* ‘jasli’, *akiniai* ‘očala’, *neštuvai* ‘nosila’, *staklės* ‘statve’, *žirklės* ‘škarje’, *šakės* ‘vile’, *kartuvės* ‘vislice’, *girnos* ‘žrmlje’, *akėčios* ‘brana’, *pakinktai* ‘vprega’, *žąslai* ‘uzda’, *šukos* ‘krtača’, *mintuvai* ‘trlica’, *kopėčios* ‘lestev’
b) vozila	*sani*, *sanki*, *kankole*, *tolige*, *rtiči*, *vlačulje*	*rogės (rogutės)* ‘sani, sanke’, *ratai* ‘voz’, *vežėčios* ‘voz’
I.1.4 glasbila		
	cimbale, *cingole*, *citre*, *gosli*, *orgle*, *trstenke*, *diple*, *klaviature*	*cimbolai* ‘cimbale’, *vargonai* ‘orgle’, *kanklės* (glasbilo, podobno citram), *skudučiai*, *skudutės*, *skudai*, *skurdučiai*, *tutučiai* idr. ‘vrste trstenk’, *skrabalai* (glasbilo iz več delov)
I.1.5 prostori ali prostorski deli, stavbe, lokacije		
a) prostorski deli	*tla*, *vrata*, *duri*, *isteje* (*istje*, *mesteje*), *gliste*, *propileje*	*grindys* ‘tla’, *durys* ‘(sobna, stanovanjska) vrata’, *vartai* ‘(mestna) vrata’, *lūbos* ‘strop’, *žertuvės* ‘isteje’
b) stavbe	*svisli*	
c) lokacije	*žale*, *stagne*, *zgonje*, *rovte*, *toplice*	*kapinės* ‘pokopališče’
I.1.6 zbirke v opredmeteni obliki (ki si jih lahko predstavljamo kot materialni predmet)		
	memoari, *skripta*, *bukve*, *zapiski*, *anali*, *cankariana*, *efemeride*	*atsiminimai* ‘memoari’, *analai* ‘anali’
I.2 abstraktna (pojmovna) imena		
I.2.1 dogodki, obredi		
	volitve, *ogledi*, *dožetki*, *domlatki*, *posečki*	*rinkimai* ‘volitve’, *debatai* ‘debata’, *derybos* ‘pogajanja’, *rietenos* ‘prepir’, *riaušės* ‘nemiri’, *eitynes* ‘procesija, obhod’; *vedybos* ‘poroka’, *skyrybos* ‘ločitev’, *laidotuvės* ‘pogreb’, *įkurtuvės* ‘zabava ob vselitvi v novo stanovanje’; *rungtinės*, *varžybos* ‘tekma, tekmovanje’, *kautinės* ‘dvoboj’, *imtinės* ‘rokoborba’, *lenktinės* ‘dirka’ itn. *baigtuvės*, *nuobaigos*, *pagynios* ‘pojedina po končanem kmečkem opravilu (mlačvi, košnji itn.)’

I.2.2 krščanski prazniki in pojmi		
	binkošti, *vahti*, *krstitki*, *kvarte*, *dnevnice* ‘del brevirja’, *jutranjice*, *nočnice*, *svitanice*, *litanije*, *eksercicije*, *eksekvije*, *vice*, *nebesa*	*Sekminės* ‘binkošti’, *Vėlinės* ‘vsi sveti’, *Velykos* ‘velik dan’, *Kaledos* ‘božič’, *Kūčios* ‘božični večer’, *Grabničios* ‘svečnica’, *užgavėnės* ‘pust’, *Šeštinės* ‘Kristusov vnebohod’, *Joninės* ‘Janezovo’, *Jurginės* ‘Jurjevo’ idr., *krikštynos* ‘krst; krstitki’, *pamaldos* ‘maša’, *mišios* ‘maša’, *apeigos* ‘obredi’
I.2.3 igre	*slepe miši*, *mance*	*sleptuvės* ‘slepe miši’
I.2.4 bolezni	*garje*, *koze*, *ošpice*, *norice*, *rape*	*niežai* ‘garje’, *raupai* ‘koze’, *tymai* ‘ošpice’, *vėjaraupiai* ‘norice’
I.2.5 časovna obdobja	*počitnice*	*atostogos* ‘počitnice, dopust’, *metai* ‘leto’, *išvakarės* ‘večer predhodnega dne’, *pavakariai* ‘obrok po večerji’, *pietūs* ‘kosilo’, *priešpiečiai* ‘malica pred kosilom’
I.2.6 strani neba		*rytai* ‘vzhod’, *vakarai* ‘zahod’
II. Neštevna imena		
II.1 snovna imena		
II.1.1 snovi	*droži*, *drva*, *pomije*, *saje*, *poseje*, *otrobi*, *terje*	*mielės* ‘droži’, *malkos* ‘drva’, *pamazgos* ‘pomije’, *paišai*, *suodžiai* ‘saje’, *atsijos* ‘otrobi’, *pakulos*, *nuošukos* ‘terje’, *atliekos* ‘ostanki’, *dažai* ‘barva’, *dujos* ‘plin’, *dulkės* ‘prah’, *durpės* ‘šota’, *klijai* ‘lepilo’, *kruopos* ‘zdrob’, *lašiniai* ‘slanina’, *nuobiros* ‘odpadki’, *nuosėdos*, *nuodulos* ‘usedlina’, *pelenai* ‘pepel’, *pjuvenos* ‘opilki’, *riebalai* ‘maščoba’, *sakai* ‘drevesna smola’, *šiukšlės* ‘smeti’, *taukai* ‘mast’ idr.
II.1.2 jedi	*rezanci*, *fritati*	*barščiai* ‘boršč’
II.2 skupna imena		
II.2.1 devize	*finance*, *alimenti*, *aktiva*, *denarci*, *efekti*	*finansai* ‘finance’, *alimentai* ‘alimenti’, *aktyvai* ‘aktiva’, *išlaidos* ‘strošek’, *lėšos* ‘denarna sredstva’, *pajamos* ‘dohodek’, *sankaupos* ‘prihranek’
II.2.2 homogena skupina predmetov določene vrste		
	dobrine, *data*, *koloniale*, *mineralije*, *sanitarije*, *tekstilije*, *vegetabilije*, *univerzalije*, *normalije*, *personalije*, *realije* idr.	*gerybės* ‘dobrine’, *duomenys* ‘data’

II.3 lastna imena		
II.3.1 mesta, vasi idr.	*Domžale*, *Brežice*, *Jesenice*, *Lesce*, *Rateče*, *Trbovlje*, *Šmarje* idr.	*Biržai*, *Kybartai*, *Šakiai*, *Šiauliai*, *Zarasai*, *Dusetos*, *Rumšiškės*, *Eišiškės*, *Kėdainiai* idr.
II.3.2 gorovja	*Alpe*, *Karavanke*, *Gorjanci*	*Alpės*, *Karavankai*, *Ardenai*, *Peninai*
II.3.3 jezera		*Drūkšiai*, *Dysniai*, *Ligajai*, *Davigiliai*, *Aleinikai* idr.

6 Sklep

Samostalniki pluralia tantum so zastopani v slovenščini in litovščini, imajo veliko podobnosti in tudi nekaj razlik.

Podobnosti so:

1) pomembnost kriterija številnosti za oba jezika;
2) raba posebne vrste številnikov za izražanje številskosti množinskih samostalnikov;
3) občna in lastna imena v sestavi množinskih samostalnikov;
4) zastopanost slovenskih in litovskih samostalnikov Plt v večini pomenskih skupin.

Razlike so:

1) odsotnost podskupine *oblačila s posebnim namenom* v litovščini in podskupin *oblačila za zgornji del telesa*, *strani neba* in *jezera* v slovenščini;
2) večja zastopanost skupin abstraktnih imen (imen obredov, dogodkov, krščanskih praznikov, časovnih obdobij) in snovnih imen v litovščini in večja zastopanost skupnih imen v slovenščini.

Prispevek je prvi poskus primerjave slovenskih in litovskih množinskih samostalnikov, sama tema pa zahteva obširnejšo analizo kategorialnih lastnosti množinskih samostalnikov in leksikalnih, besedotvornih idr. značilnosti obravnavanih samostalnikov v obeh jezikih.

Viri in literatura

CORBETT, Greville G., 2000: *Number*. Cambridge: Cambridge University Press.

CORBETT, Greville G., 2018: *Pluralia tantum nouns in the Slavonic languages*. http://epubs.surrey.ac.uk/848705/ (dostop 12. 5. 2020)

CORBETT, Greville G., 2019: Pluralia tantum nouns and the theory of features: a typology of nouns with non-canonical number properties. *Morphology* 29. 51–108. doi.org/10.1007/s11525-018-9336-0 (dostop 13. 5. 2020)

DEGTJAREV, Vladimir I., 1982: Proisxoždenie imen pluralia tantum v slavjanskix jazykax (K opredeleniju semantičeskix mexanizmov leksikalizacii form mn. č.). *Voprosy jazykoznanija* 1. 65–77.

GF = *Gigafida 2.0*: *Korpus pisne standardne slovenščine*. https://viri.cjvt.si/gigafida/ (dostop 18. 5. 2020)

KOPTJEVSKAJA-TAMM, Maria, WÄLCHLI, Bernhard, 2001: The circum-Baltic languages: An areal-typological approach. Östen Dahl, Maria Koptjevskaja-Tamm (ur.): *Circum-Baltic languages: Vol. II. Grammar and typology*. Amsterdam: John Benjamins. 615–761.

LKT = *Lietuvių kalbos teksttnas*. http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/ (dostop 10. 4. 2020)

MEČKOVSKA, Nina, 1982: Samomnožinski samostalniki v slovenskem in vzhodnoslovanskih jezikih. *Slavistična revija* XXX/1. 27–46.

NORMAN, Boris, SUPRUNČUK, Mikolaj, 2000: O suščestvitelnyh pluralia tantum v slavjanskih jazykah. *Zbornik Matice srbske za slavistiku*. 58–59, 57–66.

RODUNER, Markus, ČIŽIK-PROKAŠEVA, Veslava, 2006: Skaičiaus kategorija. Axel Holvoet, Rolandas Mikulskas (ur.): *Daikatavardinio junginio tyrimai. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.* 67–100.

PAULAUSKIENĖ, Aldona, 1994: *Lietuvių kalbos morfologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

PLUNGJAN, Vladimir A., 2000: *Obščaja morfologija*. Moskva: Editorial URSS.

SOBOLEV, Andrej, 2005: Slavjanskije pluralia tantum. Problema defektnoj paradigmy. *Južnoslovenski filolog* LXI. 95–115.

SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. www.fran.si (dostop 20. 4. 2020).

TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

SPLOŠNI RAZLAGALNI SLOVAR KOT POKAZATELJ KOMUNIKACIJSKE NORME V SLOVENSKEM JEZIKU

Duša Race
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
dusa.race@zrc-sazu.si

DOI:10.4312/Obdobja.39.121-127

Prispevek se problemsko osredotoča na slovar kot vir za spoznavanje komunikacijske norme na podlagi označevanja s kvalifikatorji in kvalifikatorskimi pojasnili ter drugih slovarskih možnosti za opredeljevanje različnih komunikacijskih okoliščin in položajev, ki se jih opredeljuje zlasti s pojmi javno, zasebno, formalno in neformalno. Družbene in tehnološke spremembe ter uveljavljanje načela učinkovitosti nad načelom ustreznosti odpirajo vprašanja o spreminjanju norm za komuniciranje ter možnostih informativno-normativnega slovarja za njihovo ustrezno in za slovarskega uporabnika razumljivo predstavitev.

komunikacijska norma, zvrstnost, javno/zasebno, (ne)formalno, slovarsko označevanje

The paper focuses on the dictionary as a source of learning on the communication norms based on labelling, with labels and label explanations, as well as other dictionary options of defining various communication circumstances and positions, which are defined especially by notions such as public, private, formal and informal. Social and technological changes and the implementation of the efficiency principle, rather than the adequacy principle, raise questions about changing the communication norms and about the prospects of using informative-normative dictionaries to present such norms in a suitable and user-friendly manner.

communication norm, language variation, public/private, (in)formal, dictionary labelling

1 Komunikacijska norma

Komunikacijska norma obsega vse vidike interakcije, jezikovne, parajezikovne (smeh, vzdih ipd.) in nejezikovne elemente (razdalja med sogovorcema, geste, dotiki), njeno uresničevanje pa je odvisno od komunikacijske kompetence govorca, da v svojem jezikovnem repertoarju izbere ustrezne jezikovne prvine in strategije glede na kontekst. Komunikacijska zmožnost je prav tako kot (knjižno)jezikovna zmožnost temelj jezikovnega znanja, ki jo pridobimo z jezikovno rabo v socialnem okolju (pri čemer velja, da pogostost in raznovrstnost komunikacijskih izkušenj povečuje zmožnost za izbiro ustreznih jezikovnih sredstev in komunikacijskih strategij), njena usvojitev pa je tudi eden od ciljev osnovnošolskega in srednješolskih učnih načrtov.

Ker je jezikovna skupnost heterogena, v njej obstaja več komunikacijskih norm. Nanje je s teorijo sociolektov opozoril Skubic (2004, 2005), ki je s poudarjanjem odnosa

posameznika oz. družbene skupine do knjižnega jezika kot odraza jezika in kulture dominantne družbene skupine pokazal na drugačne načine vrednotenja in uporabe jezikovnih sredstev, ki v SSKJ načeloma (sicer utemeljeno) niso opisani. S proučevanjem komunikacije poststrukturalistično jezikoslovje pri tvorjenju, prenašanju in sprejemanju sporočila kot dejavnike poudarja družbene in kontekstualne okoliščine, saj spremembe družbenih razmer, ki se kažejo v subjektivizaciji, globalizaciji in utilitarnosti, spreminjajo komunikacijsko normo v javnih komunikacijskih položajih (na primerih to ponazorita Kalin Golob 2009 in Lengar Verovnik 2019).

2 Dejavniki, ki vplivajo na komunikacijsko normo

V *Slovenski slovnici* jezikovno rabo funkcijskih zvrsti slovenskega knjižnega jezika opisujejo navedbe področij rabe in osrednjih žanrov[1] (npr. pri praktično-sporazumevalnem jeziku: navadni pogovori, poročila, naznanila, obvestila in preprosti opisi ter pripovedovanja; Toporišič 2004: 28),[2] rabo socialnih zvrsti pa navedbe komunikacijskega položaja (za javni položaj je primeren zborni jezik, za neformalni in zasebni položaj so ustrezni knjižni pogovorni, pokrajinski pogovorni jezik in narečje), tipičnega nosilca (jezikovno šolani človek za knjižne zvrsti) in geografske omejenosti (narečje, pokrajinsko pogovorni jezik) oz. neomejenosti (zborni jezik, knjižni pogovorni jezik). Glede uporabnosti izbranih kriterijev v današnjem času je bilo izraženih že več pomislekov (Vogel 2017, 2018; Tivadar 2011 idr.), kot najbolj problematična pa se izpostavlja javnost govornega položaja kot dejavnik knjižnosti in splošnoslovenskost knjižnega pogovornega jezika.

2.1 Javnost[3]

Deljenje komunikacije na javno in zasebno ima v modelu socialnih zvrsti vlogo ločevanja med rabo knjižnega in neknjižnega jezika, vendar raba neknjižnega jezika v javnosti pridobiva svojo utemeljitev, saj odprtost za najširšo komunikacijo (ki je posledica demokratizacije javnih komunikacijskih kanalov) terja vzpostavitev drugačne, bolj vključevalne komunikacijske norme. Da je izbira neknjižne zvrsti v javnem komunikacijskem pokazatelj manjše kultiviranosti posameznika, ne moremo več trditi, saj je ta lahko 1) pokazatelj govorčeve identifikacije z določeno družbeno skupino (Vogel 2018: 77), 2) del govorčeve javne podobe, pri kateri je v ospredju moč posameznika, da regulira mnenja, prepričanja in predstave o sebi, ali 3) del komunikacijske strategije zlasti medijev, oglaševalcev, da z izbiro pogovornega, narečnega jezika zgradijo pristnejši stik z naslovniki.

1 Toporišič (2004) namesto termina *žanr* uporablja zlasti termin *besedilna vrsta*.

2 Opredelitve jezikovnih funkcij, njihovih učinkov in odrazov v jezikovnih prvinah ter opisi strategij, ki se pri tem uporabljajo, v opisih funkcijskih zvrsti umanjkajo. Ta manko skušajo odpraviti klasifikacija diskurzov z vidika pragmatične funkcije (Skubic 1995, 2005) in analize posameznih žanrov v različnih diskurzih.

3 Javnost razumemo kot komunikacijsko sfero, ki je oblikovana s kolektivnim soglasjem (Skubic 2005: 90), v kateri se »pripadniki določene družbe ukvarjajo z vprašanji skupnega interesa in […] oblikujejo svoja skupna stališča in hotenja« (Škiljan 1999: 24).

2.2 Formalnost

Če je kriterij javnosti izgubil svojo odločujočo vlogo pri izbiri socialne zvrsti, pa se kot zanesljivejše merilo kaže koncept družbenih vlog[4] z različnimi stopnjami formalnosti (uradnosti)[5] in neformalnosti, pri čemer se z višanjem stopnje formalnosti predpostavlja tudi večja formalna in vsebinska dovršenost. Formalne družbene vloge so institucionalno določene in položajne, kar pomeni, da jih govorec zavzema le, ko je to potrebno (npr. ko je v službi, gre k notarju). (Bolj) formalen odnos se (med komunikacijo) lahko spremeni v manj formalen ali neformalen odnos in obratno s spremembo okoliščine (npr. prenosnika: ustno vs. pisno priznanje dolga, namena: uporaba formalnejšega koda za vzpostavitev večje osebne razdalje ipd.).

3 Podatki o komunikacijski normi v slovarju

Vsak prenos teoretične tipologije jezikovnih pojavnih oblik v slovar, ki je pragmatično naravnan in sloni na korpusnem gradivu, je zahtevno delo in hkrati njen preizkus. Opis tipičnih okoliščin rabe leksike slovarji in slovarski portali podajajo na različne načine: 1) s kvalifikatorji, kvalifikatorskimi pojasnili, 2) z uvajanjem posebnih razdelkov (npr. razdelek Usage Guide v spletnem slovarju *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary*, ki je dodan pri iztočnicah, ki so označene kot nestandardne),[6] 3) z njihovim vključevanjem v pomenske razlage ali 4) posredno z navedbo tipičnih kolokacij in drugega ponazarjalnega gradiva.

V nadaljevanju prispevka bomo na primerih iz tretje izdaje *Slovarja slovenskega knjižnega jezika 2016*– (eSSKJ)[7] prikazali nekaj možnosti slovarskega podajanja podatkov o 1) področju, 2) kontekstu, 3) komunikacijskem položaju, v katerih se leksika uporablja, in njenem 4) stilnem učinkovanju v knjižnem jeziku.

3.1

Na vezanost leksemov na določeno strokovno področje kažejo terminološki kvalifikatorji, njihova oblika *iz + strokovno področje* v eSSKJ kaže, da se je tovrstna leksika zaradi rabe v nestrokovnih besedilih že delno determinologizirana.

udórnica [...] iz geografije večja kotanja, nastala z udorom stropa kraške jame

4 Družbene vloge so stalne ali začasne, vnaprej določene možnosti in načini delovanja posameznika v okviru določene družbene skupnosti (Škiljan 1999).

5 Uradnost in formalnost imata različna poudarka, saj se formalnost nanaša predvsem na obliko, ki je v določenih okoliščinah, položajih ustaljena, predvidena ali celo zapovedana, uradnost pa na uradovanje, institucije, veljavne predpise ipd., kar pomeni, da se uradnost bolj povezuje s *funkcijskostjo* (izvršilna in spoznavna funkcija) in ima obvezujoč pravni značaj, formalnost pa z *načinom* posredovanja vsebine (določenost oblike, objektivnost ipd.).

6 Pri leksemu *ain't* npr. razdelek navaja, da je izraz nestandarden, pogostejši v govoru manj izobraženih ljudi in predvsem v ameriškem slengu, stilno se ga uporablja za pritegovanje pozornosti in poudarjanje. Opisana je tudi raba v publicistiki, fikciji in besedilih popularne kulture ter ponazorjena s primeri rabe (Merriam-Webster).

7 eSSKJ je rastoči slovar z vsakoletnimi prirastki. V prispevku navajamo zglede s spletne različice eSSKJ 2016–2019 (Fran 7.0, zadnja sprememba 3. 12. 2019).

Na rabo leksema na specifičnem nestrokovnem, interesnem področju kažejo kvalifikatorska pojasnila, kot so *v besedilih o vinu*, *v besedilih o vozilih*, *v besedilih o športu* ipd., lahko pa je ta informacija podana že v razlagi pomena. Leksika, označena s tovrstnim kvalifikatorskim pojasnilom, se pogosto pojavlja v oglaševalskih in specializiranih poljudnih revijalnih besedilih, dodan ekspresivni kvalifikator pa posredno razkriva komunikacijsko strategijo poudarjanja čustvenega odnosa v tovrstnih publicističnih besedilih.

> **cvetíca** [...] 2. v besedilih o vinu aroma vina, ki spominja zlasti na cvetje, sadje
> **copátek** [...] 2. ljubkovalno, zlasti v besedilih o vozilih pnevmatika ali kolo vozila
> **čívkniti** [...] 2. ekspresivno objaviti krajši zapis, komentar, mnenje, zlasti na družbenem omrežju Twitter

3.2

Slovarske razlage so v primerjavi s SSKJ v eSSKJ bolj opisne,[8] zato podatek o kontekstu rabe leksema (če je ta vezana na določeno tematiko oz. predmetnost ali omejena na določene komunikacijske okoliščine) lahko prinaša že razlaga pomena, neposredno pa je kontekst razviden iz navedenih kolokacij in ponazarjalnega gradiva.

> **čríček** 4. neželen, neprijeten zvok, ki kaže na napako, pomanjkljivost, zlasti v avtomobilu, elektronski napravi
> **číst** [...] 1.5. v obliki **čisti** ki ustreza standardom čistoče, higiene pri določeni dejavnosti, zlasti zdravstvu, živilstvu
> **afékt** 1. [...] kratkotrajno močno čustvo, ki ga lahko spremlja zmanjšana zmožnost razsojanja
> • izreči, reči KAJ v afektu • ravnati, storiti KAJ v afektu • ubiti KOGA v afektu • zgoditi se v afektu [...]
> Obramba je skušala dokazati, da je obtoženi umor storil v afektu oz. da je šlo za umor na mah.
> Kazenska odgovornost storilca, ki zagreši kaznivo dejanje v afektu, je manjša, saj zaradi besa ali katerega drugega afekta ni imel nadzora nad svojim vedenjem.

Komunikacijski vidik je poudarjen v funkcijskih razlagah, v katerih so navedene pragmatične vloge leksemov (zlasti slovničnih),[9] npr. pri medmetih in leksemih, ki nastopajo v vlogi pozdravov. Iz razlag sta razvidna udeleženca komunikacije, natančnejša navedba naslovnika, stopnje formalnosti (in kulturnosti) pa slovarskemu uporabniku omogoča presojo o uporabi bolj ali manj formalnega pozdrava.

> **àjd** in **ájd** [...] 2. neknjižno pogovorno uporablja se, ko govorec ob slovesu koga pozdravi, zlasti znanca

8 Npr. *afnati se* v SSKJ: ‘nenaravno, izumetničeno se nositi ali vesti’ vs. *afnati se* v eSSKJ: ‘vesti se, početi kaj izumetničeno, šaljivo, neresno, navadno z namenom vzbujanja pozornosti’.

9 V *Konceptu novega slovarja slovenskega knjižnega jezika* so tovrstne leksikalne enote poimenovane značilni konverzacijski obrazci, zanje so predvidena kvalifikatorska pojasnila za označevanje psovk, vljudnostnih obrazcev, kletvic, pozdravov ipd. (Gliha Komac idr. 2015: 68). V eSSKJ 2016–2019 so tovrstna kvalifikatorska pojasnila za zdaj uporabljena samo v frazeološkem razdelku za opozarjanje na začetek/zaključek komunikacije (kvalifikatorski pojasnili *kot nagovor* in *kot zaključek besedila*).

Lepo pozdravljeni! 1. kot nagovor uporablja se, ko govorec koga vljudno pozdravi 2. kot zaključek sporočila uporablja se, ko se govorec od koga vljudno poslovi
živijo in **živio** [...] 1. knjižno pogovorno uporablja se, ko govorec koga pozdravi, zlasti znanca 2. kot samostalnik, knjižno pogovorno pozdrav, zlasti znanca 3. ekspresivno uporablja se, ko govorec kaj pozdravi, sprejme z radostjo, zanosom 4. starinsko uporablja se, ko govorec slovesno pozdravlja pomembno osebo

3.3

Podatek o komunikacijskem položaju, v katerem se leksem uporablja, je posredno podan z označevanjem socialnozvrstne pripadnosti s kvalifikatorji *ozkoknjižno*, *(ne)knjižno pogovorno*, *slengovsko* idr., kar sledi slovaropisni tradiciji in prek šolskega sistema posredovanim teoretičnim postavkam. Socialnozvrstna zaznamovanost gre (z vidika nezaznamovanega knjižnega standarda) v dve smeri: 1) proti omejeni rabi v posebej izbranih položajih (t. i. nadstandard, označen z *ozkoknjižno*) in 2) proti manj formalni rabi z bolj ali manj formalno pogovarjalnostjo ter neformalnimi slengizmi in otroško govorico (Gliha Komac, Žele 2019: 165).

Da bo izbor kvalifikatorjev slovarskim uporabnikom jasen, njihova sporočilnost ustrezna in hkrati usmeritev k ustrezni rabi v knjižnem jeziku nazorna, morajo opredelitve socialnozvrstnih kvalifikatorjev prinašati podatke o tipičnih komunikacijskih položajih, v katerih se socialna zvrst uresničuje, ter značilnostih in učinkih rabe tako označene leksike v knjižnem jeziku. Na tak način so zastavljene tudi opredelitve v *Konceptu novega slovarja slovenskega knjižnega jezika* (Gliha Komac idr. 2015), ki pa nimajo dokončnega statusa, saj je problematika označevanja aktualna skozi celoten proces nastajanja slovarja. Kot možne alternative se kažejo zlasti oznake, ki bi neposredno navajale formalnost oz. neformalnost komunikacijskega položaja (gl. Kalin Golob, Gantar 2015) – poskusno oznako *neformalno/pogovorno* je uvedel *ePravopis 2019* (Bizjak Končar idr. 2018), vendar razmerje med neformalnostjo in socialnozvrstnim pojmom *pogovorno* v spremnih besedilih še ni bilo problematizirano.

albánka -e ž |mamilo|: neformalno/pogovorno Veliko kadilcev kupuje albanko – marihuano, uvoženo iz Albanije

Poleg stopnje formalnosti, pri kateri je v središču način upovedovanja, je pri socialnih zvrsteh pomembna tudi identifikacijska funkcija, ki deluje hkrati združevalno (narodnoidentifikacijska funkcija knjižnega jezika) in razlikovalno, slednje se odraža v identifikaciji s posameznimi družbenimi skupinami in oblikovanju skupinskih govoric, ki lahko z uporabo zgolj oznak formalno in neformalno ostanejo v slovarju nezabeležene.[10]

3.4

Podatek o subjektivnem vrednotenjskem odnosu do poimenovanega prinašajo t. i. ekspresivni kvalifikatorji (*ekspresivno*, *slabšalno*, *ljubkovalno* idr.), ki lahko ob razlagi stojijo sami ali v kombinaciji s socialnozvrstnim kvalifikatorjem, kar

10 S tega vidika je najbolj informativen *Slovenski pravopis* (2001) z oznakami *izobrazbeno*, *mestne govorice*, *slengovsko* in *žargonsko*.

uporabniku sporoča, da je zgolj z ekspresivnim kvalifikatorjem označena leksika še vedno knjižna, čeprav je stilno zaznamovana. Stilno vrednost je včasih težko konkretno določiti, zlasti ko je v gradivu izpričana bipolarnost pozitivno – negativno, na kar kažejo v ponazarjalnem gradivu navedeni primeri, ki ponazarjajo različne konotativne možnosti.

> **bábnica** [...] neknjižno pogovorno, ekspresivno ženska, dekle
> [...] Bila je, če smo rahlo nesramni, ena muhasta, tečna babnica.
> Veseli me, da sem jih našla, vse te krasne babnice, ponosna sem nanje.

Ekspresivno oznako lahko vsebinsko dopolnjuje razlaga pomena, ki natančneje kaže na razlog za pozitivno ali negativno vrednotenje pojmovnosti ali predmetnosti.

> **čistún** [...] 1. slabšalno kdor si pretirano prizadeva za upoštevanje ustaljenih, želenih norm in ne odobrava odstopov, zlasti novosti, zunanjih vplivov

Poleg opisa vrednotenjskega odnosa, ki ga z uporabo ekspresivno označenega leksema kaže govorec, bi bil na mestu tudi premislek o potrebnosti navajanja okoliščin, v katerih je potencialno žaljiva leksika (npr. *čefur*, *makaronar*, *invalid*) v resnici uporabljena kot žaljivka, in okoliščin, v katerih se taka leksika uporablja nežaljivo, npr. pri samoopredeljevanju.

> **invalíd** [...] 2. ekspresivno kdor je manj sposoben, nesposoben za kaj
> [...] Nekateri vzgojo otrok jemljejo preveč zlahka, zato naša družba ustvarja čedalje več emocionalnih invalidov.
> Športno sem popoln invalid, rad pa jadram s prijatelji.

4 Zaključek

Čeprav se eSSKJ z naborom funkcijskih, socialnozvrstnih in ekspresivnih kvalifikatorjev ter kvalifikatorskih pojasnil osredotoča bolj na zvrstno opredeljevanje kot na neposredno navajanje komunikacijskih področij, položajev in tematskega konteksta, so tovrstne informacije v slovarju vseeno zajete na različnih mestih (v kvalifikatorjih, pojasnilih, razlagah) in bodisi posredno bodisi neposredno (s ponazarjalnim gradivom) usmerjajo slovarskega uporabnika k spoznavanju komunikacijske norme knjižnega jezika. Pri tem se slovarski uporabnik naslanja na svoje védenje o funkcijskih, socialnih idr. zvrsteh, pri čemer pa se kot problematična kažejo njihova določila (zlasti povezovanje javnosti s knjižnostjo). Ta zahtevajo nov premislek, modifikacije obstoječega in nove rešitve pa bodo morale prestati preizkus utemeljenosti na gradivu in uporabnosti s slovarskimi uporabniškimi raziskavami.

Literatura

Ain't. *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary*. www.merriam-webster.com/dictionary/ain%27t (dostop 14. 5. 2020)

BIZJAK KONČAR, Aleksandra, DOBROVOLJC, Helena, KERN, Boris, LENGAR VEROVNIK, Tina, VRANJEK OŠLAK, Urška, WEISS, Peter, 2020: *ePravopis 2019*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

eSSKJ: Slovar slovenskega knjižnega jezika 2016–. www.fran.si (dostop 15. 5. 2020)

GLIHA KOMAC, Nataša, JAKOP, Nataša, JEŽOVNIK, Janoš, KLEMENČIČ, Simona, KRVINA, Domen, LEDINEK, Nina, MIRTIČ, Tanja, PERDIH, Andrej, PETRIC, Špela, SNOJ, Marko, ŽELE, Andreja, 2015: *Koncept novega slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

GLIHA KOMAC, Nataša, ŽELE, Andreja, 2019: Socialnozvrstno označevanje v nastajajočem splošnorazlagalnem slovarju. Hotimir Tivadar (ur.): *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest*. *Obdobja 38*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 161–168.

KALIN GOLOB, Monika, 2009: Razpadajoči modeli: pogovorne zvrsti na javni prireditvi. Vera Smole (ur.): *Slovenska narečja med sistemom in rabo. Obdobja 26*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 519–525.

KALIN GOLOB, Monika, GANTAR, Polona, 2015: Stilistika in enojezični slovar: označevanje jezikovne variantnosti. Vojko Gorjanc, Polona Gantar, Iztok Kosem, Simon Krek (ur.): *Slovar sodobne slovenščine: Problemi in rešitve*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 446–465.

LENGAR VEROVNIK, Tina, 2019: Stereotipne podobe geografskih in družbenih govoric v medijih. Hotimir Tivadar (ur.): *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest. Obdobja 38*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 229–235.

SKUBIC, Andrej, 1995: Klasifikacija funkcijske zvrstnosti in pragmatična definicija funkcije. *Jezik in slovstvo* XL/5. 155–168.

SKUBIC, Andrej, 2004: Sociolekti od izraza do pomena: kultiviranost, obrobje, eksces. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem. Členitev jezikovne resničnosti*. *Obdobja 22.* Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 297–320.

SKUBIC, Andrej, 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.

Slovenski pravopis, 2001. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

ŠKILJAN, Dubravko, 1999: *Javni jezik: K lingvistiki javne komunikacije*. Ljubljana: Studia humanitatis.

TOPORIŠIČ, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

TIVADAR, Hotimir, 2011: Regionalna (in socialna) različnost slovenskega (knjižnega) jezika v zgodovini in sedanjosti. Marko Jesenšek (ur.): *Globinska moč besede: Red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici.* Maribor: Filozofska fakulteta. 80–91.

VOGEL, Jerca, 2017: Pojmovanje jezikovne zvrstnosti pri pouku slovenščine v gimnaziji med teorijo in prakso. *Jezik in slovstvo* LXII/4. 17–30.

VOGEL, Jerca, 2018: Zavest dijakov o jezikovni zvrstnosti in vlogah knjižnega jezika. *Slavia Centralis* 2. 74–91.

Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038 ZRC SAZU, Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ki ga financira ARRS.

POMEN IZBIRE ANKETIRANCEV PRI JEZIKOSLOVNIH RAZISKAVAH: V KROGU SLOVENSKO-POLJSKIH STEREOTIPOV

Maria Wacławek
Wydział Humanistyczny, Katovice
waclawek.maria@gmail.com

Maria Wtorkowska
Filozofska fakulteta, Ljubljana
mariazofia.wtorkowska@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.39.129-138

Avtorici želita ob navezovanju na raziskovalna orodja pri analizah jezikovne podobe sveta, zlasti koncepta jezikovnih in kulturnih stereotipov, predstaviti anketo kot raziskovalno metodo in opisati skupino slovensko-poljskih anketirancev. Primerjava tako avto- kot heterostereotipnih predstav (kako predstavniki enega naroda vidijo sami sebe in drug narod) omogoča oblikovanje popolnejše jezikovne podobe sveta Slovencev in Poljakov.

jezikovno-kulturni stereotip, Poljak, Slovenec, anketa

In relation to research tools and techniques used in analysis of linguistic worldview, especially the concept of culturo-linguistic stereotypes, the authors introduce a survey as a research method and describe the Slovene-Polish group of survey participants. Comparing auto- and heterostereotypical conceptions (how members of one nation view themselves and others) allows for a more accurate reconstruction of the depiction of Slovenes and Poles.

culturo-linguistic stereotype, Poles, Slovenes, survey

1 Uvod

Jezik vpliva na oblikovanje človekove podobe sveta, saj služi ne le za poimenovanje, temveč tudi za ustrezno razvrščanje in interpretacijo pojavov zunajjezikovne resničnosti. Pod *jezikovno podobo sveta* (v nadaljevanju JPS) razumemo »celoto v [danem] jeziku bolj ali manj utrjenih prepričanj, ki so vsebovana ali implicirana v pomenih besed ter določajo značilnosti zunajjezikovne resničnosti in način, kako ta obstaja« (Bartmiński 2012: 66; lastni prevod). Naloga etnolingvistike, ki proučuje identiteto skupnosti, zlasti nacionalno, je rekonstruirati (odseke) JPS, kar vključuje tudi pripadajoče stereotipe. *Jezikovno-kulturni stereotip* razumemo kot »predstavo, ki je utrjena v pogovorni, vsakdanji zvrsti poljskega jezikovnega standarda, njeno mesto pa je med jezikovnim izrazom ter zunajjezikovno resničnostjo« (Bartmiński, Bielińska-Gardziel 2012: 10; lastni prevod); zanjo je značilna antropocentrična,

subjektivna, posplošujoča drža, ki hkrati opisuje, a tudi ustrezno vrednoti z določenega vidika in z njim povezane perspektive (Bartmiński 2007, 2012). Pri tem je proučevanje avtostereotipov usmerjeno v odkrivanje načinov, kako predstavniki določene skupine vidijo in presojajo sami sebe, proučevanje heterostereotipov pa načinov, kako dojemajo in vrednotijo druge. Ob še vedno razmeroma slabo razširjenem (kar je pogojeno tudi zgodovinsko) poznavanju Slovenije in Slovencev med Poljaki ter podobno Poljske in Poljakov med Slovenci je težko govoriti o obstoju stereotipne podobe Slovenca v miselnosti in predstavah Poljakov, enako velja tudi za stereotipno podobo Poljaka pri Slovencih. Vsekakor pa je mogoče in smiselno proučiti, kako stereotipne dvostranske podobe delujejo pri tistih predstavnikih obeh narodov, ki imajo s takšnimi vzajemnimi stiki izkušnjo. Jezikovno-kulturni izraz avto- ali heterostereotip Poljakov in Slovencev bomo v prispevku uporabljali prav v tem kontekstu.

Prispevek želi kot raziskovalno metodo izpostaviti anketo, hkrati pa bralcu približati anketirance, ki so izpolnili vprašalnik o stereotipnem dojemanju Slovencev oz. Poljakov. Zgoščen opis proučevane skupine temelji na parametrih, po katerih smo spraševali ob koncu vprašalnika: spol, starost, izobrazba, delo/poklic, trajanje stika s predstavniki drugega naroda in čas prebivanja v Sloveniji/na Poljskem.[1]

2 O anketi

V akademski didaktiki običajno razlikujemo dve temeljni raziskovalni metodi: kvantitativno in kvalitativno. Pri odkrivanju jezikovno-kulturnih konceptov identitete (tj. tega, kar je značilno, ponavljajoče se in hkrati zahteva prikaz odnosa med značilnostmi, ugotavljanje vzrokov, zaznamovanosti itn.) se zdi smiselno združevanje obeh pristopov. V številske podatke je namreč privzeto vpisano vrednotenje: količina na svojstven način določa kakovost in obratno – kakovost zahteva pravo količino. Vendar pa se ni treba izogibati opisu jezikovnih podatkov, ki se pojavljajo redko in posamič – nekateri od njih namreč lahko napovedujejo nove težnje, spremembe v jezikovni podobi, ki jo odkrivamo (Bartmiński 2007: 90).[2]

Anketo opredeljujemo kot »določen način zbiranja informacij o ljudeh, njihovih značilnostih, mnenjih in stališčih, dogodkih, pojavih in procesih, pridobljenih od anketirancev z izpolnjevanjem posebnih visoko standardiziranih vprašalnikov, najpogosteje samostojno ob prisotnosti (pogosto pa tudi ne) izvajalca ankete« (Pilch 2003:135; lastni prevod). Uporaba takšne metode in tehnike[3] ni namenjena pridobivanju informacij le o tem, kaj anketiranci o obravnavani temi vedo, temveč tudi o tem, kako jo razumejo in ocenjujejo. Velja poudariti, da je tak tip raziskave

1 Podroben in hkrati izčrpen opis oblikovanja vprašalnika ter rezultatov ankete bo predstavljen v monografiji, ki je še v nastajanju (gl. tudi prispevke, navedene v seznamu literature).

2 Za našo raziskavo so bila orodja kvantitativnega pristopa omejena na izračun odstotkov (delež od vsakokratne celote odgovorov).

3 Da bi se izognili zmedi, ki se v literaturi pogosto pojavlja pri uporabi izrazov, povezanih z raziskovalnim postopkom, sledimo Tadeuszu Pilchu in Teresi Bauman (2001: 71), in tako pod *metodo* razumemo celoto teoretsko utemeljenih postopkov, ki omogočajo odkrivanje določenih zakonitosti, pod *tehniko* dejavnosti, povezane z njeno praktično izvedbo, medtem ko *orodje* definiramo kot instrument, s katerim se izbrane tehnike izvajajo (v našem primeru je to vprašalnik).

razmeroma preprosto izvesti na večjem območju med večjim številom prebivalstva, poleg tega ga odlikuje podatkovna učinkovitost, saj zagotavlja veliko število podatkov in visoko stopnjo njihove zanesljivosti, kar omogoča razmeroma hitro in natančno opredelitev temeljnih in stranskih značilnosti ter njihovo ustrezno kategorizacijo (Pilch 2003; Habrajska 2000; Bartmiński, Chlebda 2013; Bartmiński 2014). A tako kot vsaka raziskovalna tehnika ima tudi opisana pomanjkljivosti: tveganje omejene informativnosti, razdrobljenosti jezikovne podobe, ki jo odkrivamo, neupravičene posplošitve, povezane z reprezentativnostjo anketne skupine, sugeriranje odgovorov z neprimerno sestavljenimi navodili, prevelika vsiljivost (sugeriranje anketirancem, naj na stereotipe pomislijo, naj se jih zavedo), uporaba neustreznih statističnih metod, omejitve, izhajajoče iz časovne in krajevne pogojenosti raziskave, pa tudi zgodovinske relativnosti itn., kar lahko vzbuja raziskovalno distanco (prim. Habrajska 2000: 82–83; Pilch 2003: 138; Puzynina 2010: 40–41; Wacławek 2015: 214). Kljub navedenim pomanjkljivostim se zdi anketiranje pri opisu jezikovno-kulturnih stereotipov funkcionalno in uporabno.

3 O anketirancih

Eden temeljnih dejavnikov, ki določajo utemeljenost in zanesljivost anketne raziskave, je ustrezna izbira anketirancev – na podlagi njihovih odgovorov je bilo mogoče oblikovati stereotipne jezikovno-kulturne predstave predstavnikov Slovenije in Poljske, ki so trenutno še v obravnavi.

Raziskava je bila anonimna, kar je bilo za anketirance ugodno, saj jim je omogočilo več sproščenosti pri odgovarjanju. Vprašalnik smo izdelali v dveh jezikovnih različicah, da so ga anketiranci lahko izpolnjevali v maternem jeziku in tako svoje mnenje izrazili v celoti. Anketa je bila večinoma izvedena po spletu in brez prisotnosti njenih izvajalk, kar je po našem mnenju anketirancem dalo občutek samostojnosti in odsotnosti pritiska. Skupaj je bilo zbranih 140 zaključenih vprašalnikov – 70 slovenskih in 70 poljskih. Izbor anketirancev je bil omejen na ljudi, ki so imeli stik s predstavniki druge države – Poljake, ki poznajo Slovence, in obratno. Vsaj delno poznavanje kulture druge države je bil temeljni predpogoj in – kot se je izkazalo – je zaradi težav pri pridobivanju anketirancev ostal tudi edini.[4]

Med anketiranci iz obeh držav so izrazito prevladovale ženske, kar je vidno na Grafu 1.

4 Namen je bil zbrati po 100 tako poljskih kot slovenskih vprašalnikov, pri čemer smo se trudili ohraniti sorazmerje med deležema anketirancev po spolu. A odziv na prošnjo za izpolnjevanje obsežnega vprašalnika ni bil tolikšen, kot je bilo predvideno, ob tem pa se je izkazalo, da je udeleženk ankete, npr. študentk slovenščine na Poljskem in poljščine v Sloveniji, mnogo več kot moških udeležencev. Kljub temu menimo, da so dobljeni rezultati dragoceni – anketo so izpolnili tisti, ki so želeli, in zato so odgovori neprisiljeni, iskreni, premišljeni in pogosto zelo obsežni, da so kar najbolje izrazili posameznikovo dojemanje problematike. Tak pristop anketirancev je eno od zagotovil za pridobivanje zanesljivih in raziskovalno zanimivih rezultatov.

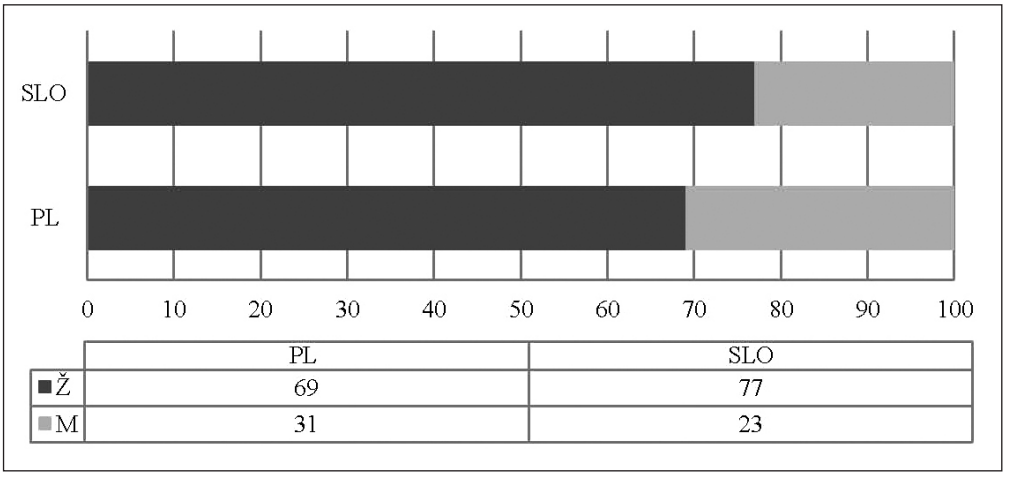

	PL	SLO
Ž	69	77
M	31	23

Graf 1: Porazdelitev anketirancev po spolu (%) (SLO – slovenski anketiranci, PL – poljski anketiranci, M – moški, Ž – ženska).

Večina anketirancev se je opredelila za polnoletne – mlajše ali srednjih let –, večinoma med 18. in 50. (pri slovenskih anketirancih zlasti med 25. in 35.) letom starosti; rezultati so prikazani na Grafu 2.

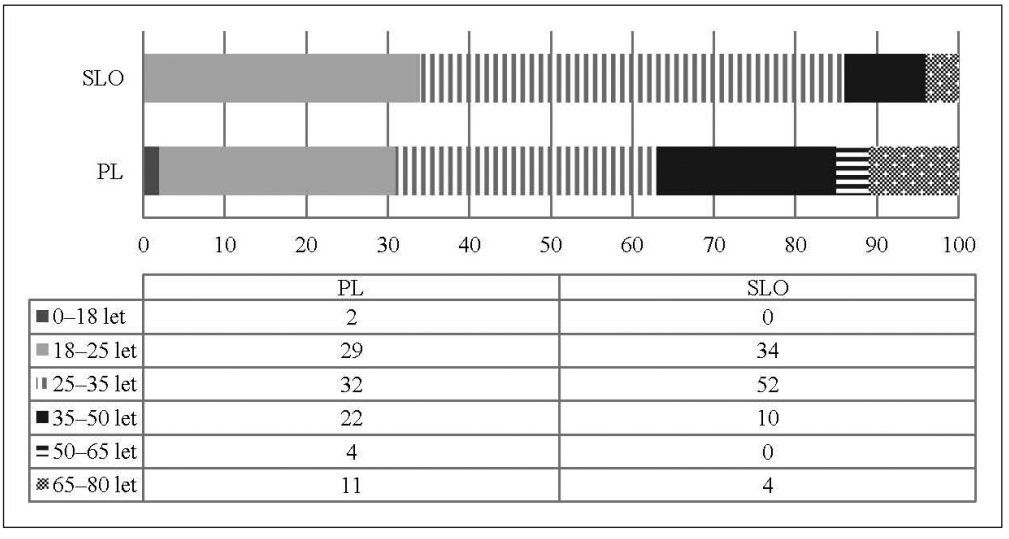

	PL	SLO
0–18 let	2	0
18–25 let	29	34
25–35 let	32	52
35–50 let	22	10
50–65 let	4	0
65–80 let	11	4

Graf 2: Porazdelitev anketirancev po starosti (%) (SLO – slovenski anketiranci, PL – poljski anketiranci).

Poljski anketiranci so se večinoma opredelili za prebivalce osrednjega ali južnega dela države, slovenski pa prebivajo v osrednji Sloveniji ali na Gorenjskem oz. Štajerskem ali iz teh pokrajin izvirajo;[5] te podatke prikazujeta Grafa 3 in 4.

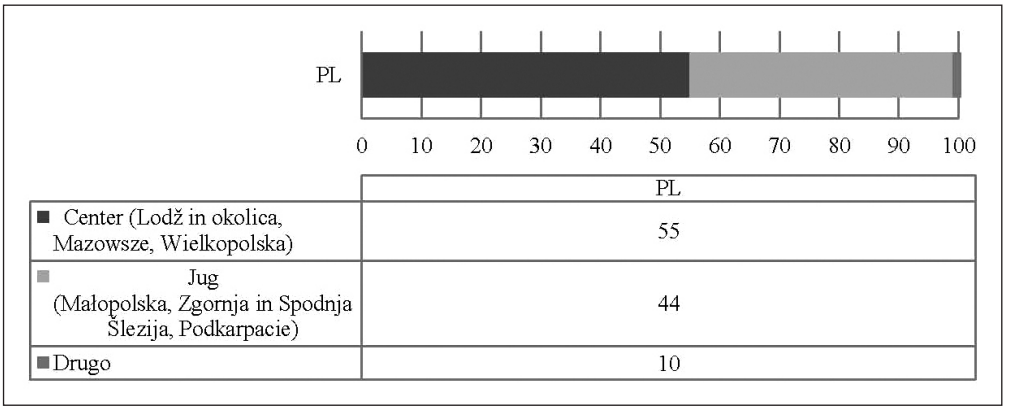

	PL
Center (Lodž in okolica, Mazowsze, Wielkopolska)	55
Jug (Małopolska, Zgornja in Spodnja Šlezija, Podkarpacie)	44
Drugo	10

Graf 3: Porazdelitev poljskih anketirancev po kraju stalnega prebivališča/porekla (%) (PL – poljski anketiranci).

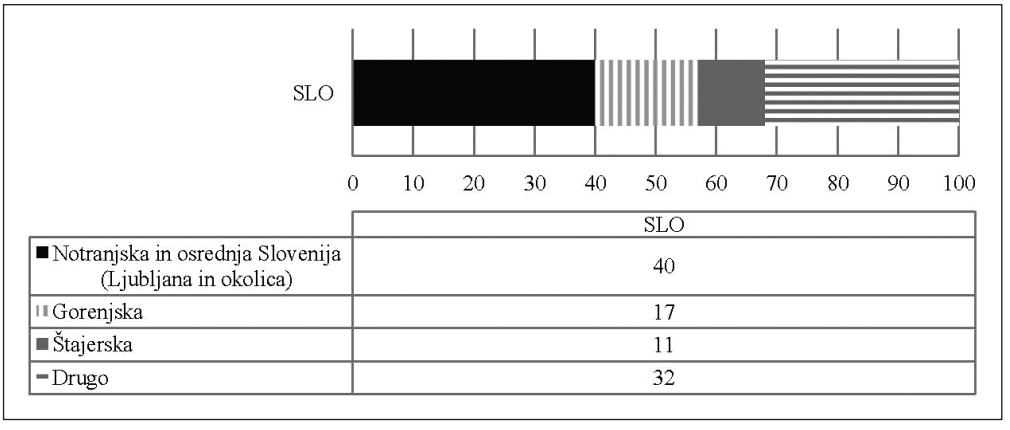

	SLO
Notranjska in osrednja Slovenija (Ljubljana in okolica)	40
Gorenjska	17
Štajerska	11
Drugo	32

Graf 4: Porazdelitev slovenskih anketirancev po kraju stalnega prebivališča/porekla (%) (SLO – slovenski anketiranci).

Anketiranci obeh skupin so svojo izobrazbo večinoma opredelili kot visokošolsko (gl. Graf 5).

5 Pri predstavnikih slovenske polonije, se pravi poljske diaspore v Sloveniji (včasih tudi slovenske diaspore na Poljskem), ki so sodelovali v raziskavi, gre za ljudi, za katere ni nujno, da na navedenih območjih živijo, ampak z njih izvirajo.

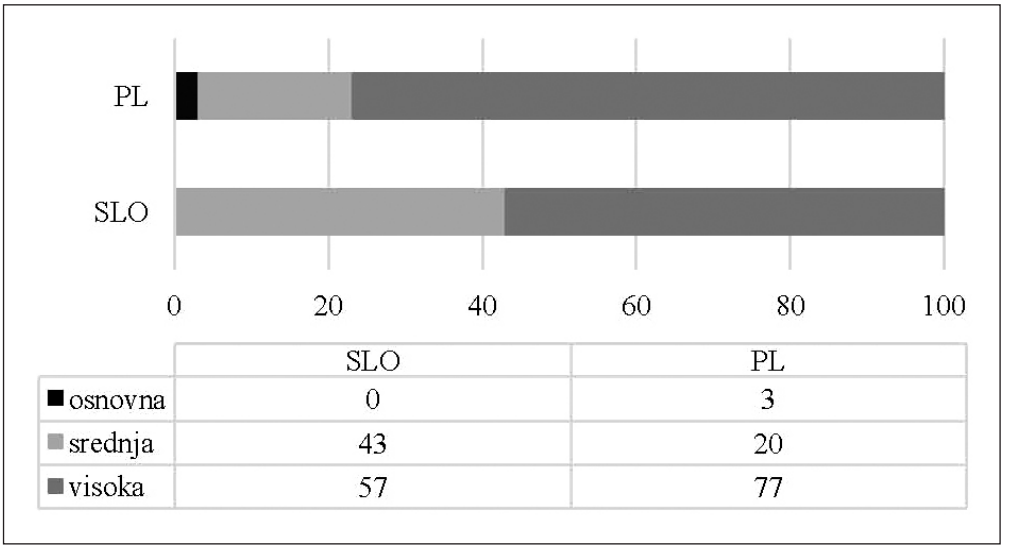

	SLO	PL
osnovna	0	3
srednja	43	20
visoka	57	77

Graf 5: Porazdelitev anketirancev po izobrazbi (%) (SLO – slovenski anketiranci, PL – poljski anketiranci).

Graf 6 in tabela prikazujeta poklic oz. dejavnost, ki jo opravljajo anketiranci.

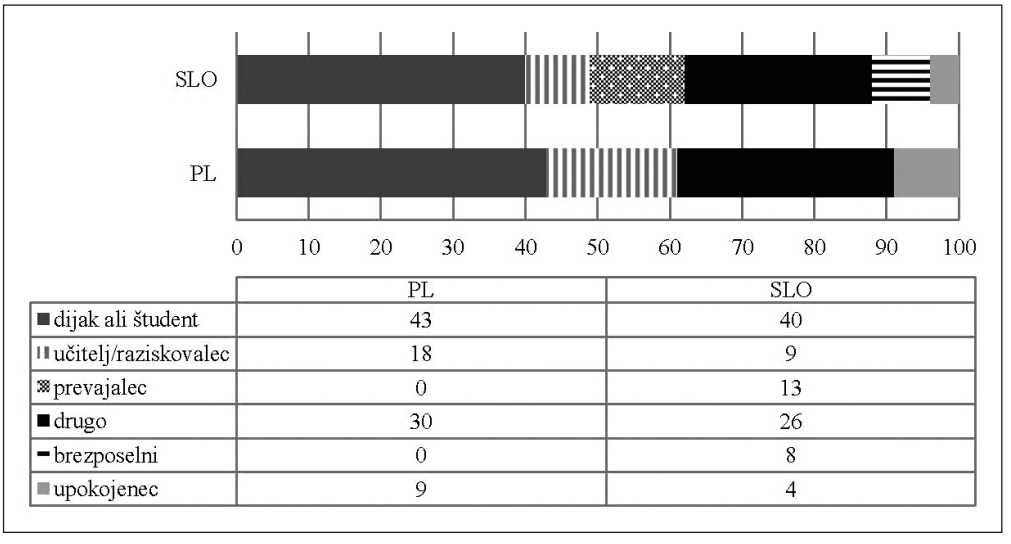

	PL	SLO
dijak ali študent	43	40
učitelj/raziskovalec	18	9
prevajalec	0	13
drugo	30	26
brezposelni	0	8
upokojenec	9	4

Graf 6: Porazdelitev anketirancev po poklicu/dejavnosti (%) (SLO – slovenski anketiranci, PL – poljski anketiranci).

Največjo skupino tako slovenskih kot poljskih anketirancev predstavljajo šolajoči se, zlasti študenti (PL – 43 %, SLO – 40 %), ki so prišli v stik z drugo državo in njenimi predstavniki na študentski izmenjavi: *student*, *studentka*, *uczeń*, *študent*, *študentka*. V anketi je sodelovala tudi skupina učiteljev – večinoma visokošolskih, pri poljskih anketirancih gre največkrat za tiste, ki so Slovenijo obiskali z gostujočimi predavanji

(PL – 18 %, SLO – 9 %): *nauczyciel*, *nauczyciel akademicki*, *obecnie pracownik uczelni*, *wykładowca*, *učitelj*, *učiteljica v OŠ*, *zaposlena na fakulteti*, *raziskovalec na inštitutu*. Precej velik odstotek slovenskih anketirancev se je opredelil za prevajalce (13 %): *prevajalec*, *prevajalka*, *pogodbeno/honorarno prevajanje*. Pomemben delež predstavljajo tudi anketiranci, ki delajo kaj drugega (SLO – 26 %, PL – 30 %); pri poljskih gre tu najpogosteje za predstavnike poljske diaspore. Informacije o poklicni ali drugi dejavnosti anketirancev so bile lahko splošne (najverjetneje sledeč možnostim v navodilih pri vprašanju o zaposlitvi), npr. *pracownik*, *pracownik dużej firmy*, *właścicielka firmy*, *zaposlen*, *zaposlen v velikem podjetju*, *zaposlena v manjšem podjetju*, pa tudi: *javna delavka v javni ustanovi*, *zaposlena v nevladni organizaciji*. Nekateri anketiranci so bili še natančnejši pri opisu kraja zaposlitve ali pa tudi zaposlitve same: *pracownik MSZ*,[6] *redaktor*, *przedstawiciel handlowy*, *informatyk*, *artysta*, *Ministrstvo za obrambo*, *zaposlena v hostlu*, *recepcija*, podobno velja za področje dela: *gostinstvo*, *lektoriranje*, *marketing*, tudi nepoklicno: *gospodinja*, *obecnie gospodyni domowa* – in celo evfemistično: *aktualnie* »*house manager*«. Manjkali pa niso niti delovno neaktivni – zaradi dosežene starosti (PL – 9 %, SLO – 4 %): *emeryt*, *emerytka*, *upokojenec*, *upokojenka*, pri slovenskih anketirancih tudi zaradi brezposelnosti (SLO – 8 %): *brezposelna*, *nezaposlena*, *brez zaposlitve*, *trenutno nezaposlen*.

Pomemben dejavnik, ki vpliva na stališče anketirancev, je čas. Glede na razlog njihovega bivanja v Sloveniji ali na Poljskem so anketiranci sami navajali različno trajanje stika z drugo državo in njenimi prebivalci. Podatki so glede na trajanje tega odnosa razdeljeni v štiri skupine: a) zelo kratko (do dva meseca), b) razmeroma kratko (do enega leta), c) dolgo (od enega do treh let), d) zelo dolgo (več kot tri leta), tudi za stalno (gl. Graf 7).

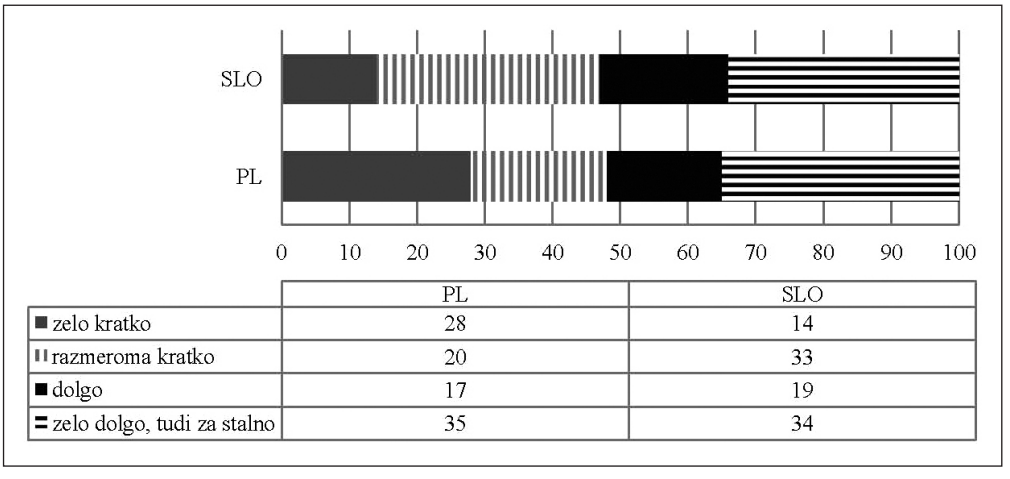

	PL	SLO
zelo kratko	28	14
razmeroma kratko	20	33
dolgo	17	19
zelo dolgo, tudi za stalno	35	34

Graf 7: Trajanje stika (%) (SLO – slovenski anketiranci, PL – poljski anketiranci).

6 Poljska kratica MSZ pomeni Ministrstvo za zunanje zadeve (**M**inisterstwo **S**praw **Z**agranicznych).

Največji delež poljskih (35 %) in slovenskih (34 %) anketirancev navaja, da njihov stik s predstavniki obravnavanih južnih ali severnih slovanskih narodov traja že zelo dolgo: od nekaj let pa vse do stalnega prebivanja na ozemlju Republike Slovenije ali Republike Poljske:

– *4 lata*; *4,5 roku mam kontakt, w Słowenii żyję* [kalk iz slovenščine, v poljščini je prav: *mieszkam* 'bivam'] *od 1,5 roku*; *od 1998 roku mam kontakt, od 2002 mieszkam na stałe w Słowenii*;
– *približno 4 leta*; *stalen stik s Poljaki imam okrog 10 let*; *prijateljski stiki, 15 let*; *30 let*; *41 let*; *redni stiki*.[7]

Domnevamo, da izseki, pridobljeni iz izjav udeležencev, ki kažejo na zelo dolgo trajanje stika, razkrivajo po eni strani bolj poglobljen pogled na obravnavano heterostereotipno skupino, po drugi strani pa pristop *in plus* (idealiziranje) v odnosu do svoje skupine (pri predstavnikih poljske ali slovenske diaspore), eventualno tudi do druge skupine (npr. v primeru mešanih zvez, v katerih zakonec/partner idealizira podobo svoje domovine in rojakov).

Veliko skupino zbranih odsekov iz odgovorov, kjer so si slovenski in poljski podatki zelo blizu, predstavljajo odgovori anketirancev, ki zatrjujejo, da so njihovi stiki s predstavniki druge skupine trajali od enega do treh let (PL – 17 %, SLO – 19 %): *1,5 roku*, *około 2–3 lata*, *3 lata*, *nekaj več kot eno leto*, *več kot dve leti*, *3 leta življenja na Poljskem*. Viden je porast deleža anketirancev – posebej slovenskih – ki pravijo, da njihov slovensko-poljski stik ni trajal dolgo, največ eno leto (PL – 20 %, SLO – 33 %): *4 miesiące*, *dwukrotnie przebywałem na półrocznej wymianie w Słowenii*, *10 miesięcy*, *približno pol leta*, *malo več kot pol leta*, *semester na Poljskem*, *skupno skoraj leto*.

Najmanjši odstotek slovenskih (14 %), a drugi najvišji odstotek poljskih anketirancev (28 %) predstavljajo tisti, pri katerih je oblikovanje heterostereotipne presoje temeljilo na zelo kratkem stiku s Poljaki oz. Slovenci:

– *tydzień*, *mniej niż miesiąc*, *około półtora miesiąca*, *mniej niż dwa miesiące*;
– *na Poljskem en teden*, *manj kot mesec dni*, *en mesec na poletni šoli*.[8]

Oblikovanje anketne presoje na podlagi zelo kratkega in razmeroma kratkega trajanja poljsko-slovenskega stika se najverjetneje izraža v dojemanju, za katero je značilen shematičen pogled na drugo in le malo distanciran pogled na lastno skupino, kar lahko pomeni, da sploh ni prisotno idealiziranje svoje skupine, temveč nasprotno – prevelika kritičnost.

7 Samo nekateri slovenski anketiranci so razkrili, da je njihov stalni stik s predstavniki drugega naroda posledica mešane poljsko-slovenske (zakonske) zveze: *stalno živim s Poljakom*, *poročen sem s Poljakinjo*, ali porekla: *imam poljske korenine*, *stik s Poljaki imam od rojstva*.

8 Ob tem je iz več slovenskih odgovorov težko sklepati, kako dolgo je v času izpolnjevanja ankete že trajal stik s Poljsko in Poljaki, ker so anketiranci na splošno navajali le, da so začasno na Poljskem (tudi turistično) ali imajo stik z njenimi prebivalci: *začasno prebivališče na Poljskem*, *turistični obiski*, *ohranjam kontakt s poljskimi prijatelji*; vse to (zlasti pa dopustniške stike) je verjetno mogoče razumeti kot razmeroma kratka obdobja stikov.

4 Zaključek

Bartmiński (1986: 17; lastni prevod) pravi: »Etnolingvistika si v svojem izhajanju iz jezika prizadeva doseči človeka, njegov način razumevanja sveta«. Ena od ključnih metod za razkrivanje JPS, vključno z identitetnimi stereotipi, je anketa. Izbor skupine – glede na spol, starost, kraj bivanja, izobrazbo, zaposlitev in druge dejavnost ter trajanje stika s predstavniki drugega v raziskavo zajetega naroda – ima na rezultate precejšen vpliv, saj tako ugotovljene predstave o Slovencih in Poljakih odražajo zorni kot in (inter)subjektivne vidike anketirancev. Zavedamo se pomanjkljivosti uporabljene raziskovalne tehnike, pa tudi omejenega dostopa do anketirancev. Toda kot kažejo že obdelani izbrani izseki iz odkritih jezikovno-kulturnih stereotipnih predstav Slovencev in Poljakov,[9] se je jezikovno gradivo, izluščeno iz »izzvanih anketnih besedil«, izkazalo kot zelo zanimivo za raziskovanje: izseki namreč kažejo po eni strani zbližanost, po drugi pa kvantitativno in kvalitativno pestrost. Zato se zdi, da imamo lahko tako pridobljene rezultate za reprezentativne.

Prevedel Domen Krvina.

Viri in literatura

BARTMIŃSKI, Jerzy, 1986: Czym zajmuje się etnolingwistyka? *Akcent* IV/26. 16–22.

BARTMIŃSKI, Jerzy, 2007: *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

BARTMIŃSKI, Jerzy, 2012: *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

BARTMIŃSKI, Jerzy, 2014: Ankieta jako pomocnicze narzędzie rekonstrukcji językowego obrazu świata. Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura (ur.): *Wartości w językowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów* 3: *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. 279–308.

BARTMIŃSKI, Jerzy, BIELIŃSKA-GARDZIEL, Iwona, 2012: Polski językowo-kulturowy obraz domu (cz. I). Maciej Abramowicz, Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel (ur.): *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów* 1. Lublin: Wydawnictwo Marii Curie-Skłodowskiej. 9–45.

BARTMIŃSKI, Jerzy, CHLEBDA, Wojciech, 2013: Problem konceptu bazowego i jego profilowania – na przykładzie polskiego stereotypu Europy. *Etnolingwistyka* 25. 69–95.

HABRAJSKA, Grażyna, 2000: Metody ankietowe i analiza tekstów w badaniach językowego obrazu świata. Anna Dąbrowska, Janusz Anusiewicz (ur.): *Język a Kultura* 13: *Językowy obraz świata i kultura*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. 73–84.

PILCH, Tadeusz, 2003: Ankieta. Tadeusz Pilch (ur.): *Encyklopedia pedagogiczna XXI w* 1: *A – F*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak. 135–139.

PILCH, Tadeusz, BAUMAN, Teresa, 2001: *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.

PUZYNINA, Jadwiga, 2010: Z problemów opisu językowego obrazu świata – pytania i wątpliwości. *Etnolingwistyka* 22. 39–51.

WACŁAWEK, Maria, 2015: Czas na… stereotyp chłopaka i jego modyfikacje (na przykładzie wypowiedzi młodzieży). Anna Guzy, Diana Jagodzińska, Maria Wacławek, Aleksandra Zok-Smoła: *Czas na… Język i dydaktyka w badaniach młodych naukowców*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. 184–325.

9 Glej reprezentativne vnose v virih in literaturi (Wacławek, Wtorkowska).

WACŁAWEK, Maria, WTORKOWSKA, Maria, 2017a: Słoweńców spędzanie wolnego czasu – w kręgu badań językowo-kulturowych stereotypów. Agnieszka Kołodziej (ur.), Tomasz Piasecki (sodelovanje): *Słowiańszczyzna dawniej i dziś – język, literatura, kultura. Monografia ze studiów slawistycznych III*. Červený Kostelec: Wydawnictwo Pavel Mervart. 277–290.

WACŁAWEK, Maria, WTORKOWSKA, Maria, 2017b: »Słowiański Austriak« – o charakterze Słoweńców słów kilka. *Jezikoslovni zapiski* XXIII/1. Ljubljana. 193–210.

WACŁAWEK, Maria, WTORKOWSKA, Maria, 2017c: »Słowiański góral spod Alp« – z badań nad auto- i heterostereotypem Słoweńca. Marta Vojteková (ur.): *Jazyk v kultúre, kultúra v jazyku III. Język w kulturze, kultura w języku III*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove (Opera linguistica, 8). 176–188.

WACŁAWEK, Maria, WTORKOWSKA, Maria, 2018a: »Jak ich widzą, tak ich piszą« – rzecz o wyglądzie Słoweńców. Jolanta Tambor (ur.): *Polonistyka na początku XXI wieku. Diagnozy. Koncepcje. Perspektywy* 4. *Pogranicza, mniejszości, regiony. Etnolingwistyka*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. 271–289.

WACŁAWEK, Maria, WTORKOWSKA, Maria, 2018b: Człowiek człowiekowi lustrem – konceptualizacje Polki i Polaka w oczach polskich i słoweńskich respondentów. Maria Wtorkowska, Maria Wacławek, Lidija Rezoničnik (ur.): *Sedemdeset let poučevanja poljskega jezika v Ljubljani, posvečeno Nikolaju Ježu*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 259–273.

WACŁAWEK, Maria, WTORKOWSKA, Maria, 2018c: »Powiedz mi, co jesz, a powiem ci, kim jesteś« – o kulinariach w Słowenii. *Acta Universitatis Lodziensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców* 25. 55–68.

WACŁAWEK, Maria, WTORKOWSKA, Maria, 2019a: »Nasz wygląd zależy od tego, w jakim lustrze się przejrzymy« – z badań nad stereotypem Polaka. Neda Pintarić, Ivana Čagalj, Ivana Vidović Bolt (ur.): *Komparativnoslavističke lingvokulturalne teme*. Zagreb: Srednja Europa. 389–398.

WACŁAWEK, Maria, WTORKOWSKA, Maria, 2019b: Słoweniec jako wieczny student i nie tylko – wycinek z polsko-słoweńskich badań ankietowych. *Postscriptum Polonistyczne* II/24. 289–306.

PRAVNI JEZIK IN PRAVNA TERMINOLOGIJA KOT DEL PRAVNE (NE)VARNOSTI

Mateja Jemec Tomazin
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
mateja.jemec-tomazin@zrc-sazu.si

DOI:10.4312/Obdobja.39.139-144

Slovenska pravna terminologija predstavlja pojmovni svet prava, kot ga razume in uporablja pravna stroka. Pravna besedila so rezultat večstoletnega razvoja stroke, ki je bila in je tesno povezana z ljudmi, vendar naslovniki teh besedil vedno znova ugotavljamo, da jih ne razumemo (dovolj). V razpravi osvetljujemo razmerje med terminologijo in jezikom stroke, ki lahko olajša razumljivost besedila, ne zagotavlja pa razumevanja vseh terminov, za kar je potrebno naslovnikovo poznavanje pojmovnega sistema.

terminologija, jezik stroke, razumljivost, pojmovni sistem, strokovnjaki

Slovene legal terminology represents the conceptual world of law as it is understood and used by the legal profession. Slovene legal texts are the result of the centuries-long development of the profession, which was and is closely connected with people, but the addressees of these texts always find them too incomprehensible. In the discussion, there is an emphasis on the relationship between the terminology and the professional language, which may enable better comprehension of the text, but does not facilitate understanding of all the terminology, which presupposes the receiver's knowledge of the conceptual system.

terminology, professional language, comprehension, conceptual system, experts

1 Uvod

Slovenščina je (tudi) jezik stroke in znanosti. Z ustavo ima priznan status uradnega jezika (Ustava RS, 11. člen), zato jo uporabljamo v vseh govornih položajih, vendar se vedno znova pojavijo zadrege pri razumevanju terminologije, ki pa v osnovi na katerem koli področju ni namenjena nestrokovnjakom. Delež terminologije v besedilu vpliva na razumljivost celotnega sporočila. Pravno terminologijo lahko pogosteje srečamo tudi zunaj strokovnih besedil in del terminologije je podvržen procesu determinologizacije ter prehodu v splošni jezik,[1] vendar prav količina novih pravnih norm nenehno povečuje tudi obseg pravne terminologije, ki marsikdaj ni (primerno) umeščena v pojmovni sistem stroke, kar kaže količina sodnih sporov, katerih jedro je (ne)pravilno razumevanje predpisa (pravzaprav terminologije).[2] O konceptu razumljivosti in razumevanja v slovenščini je bilo v zadnjih letih napisanih več del,

1 O terminološki leksiki, ki prehaja v splošni jezik, prim. Ledinek 2015.

2 Kar 697 sodb vrhovnega sodišča vsebuje v jedru sodbe besedo *razumevanje*, s katero sodišče dokončno odloči (prim. Sodna praksa).

zlasti Ferbežar 2012, Osolnik Kunc 2007, Igličar 2002, Ambrožič 2019 in Škrubej, npr. 2011.

2 Vloga terminologije v jeziku

Terminologija je del jezika, ki označuje pojme, torej miselne enote ali enote znanja izbranega strokovnega področja. Pojmi so neodvisni od termina (poimenovanja) in tvorijo pojmovni sistem, zato vsakokratnih poimenovanj ali terminov ne preučujemo (ali spreminjamo) izolirano, temveč v okviru skupnih značilnosti iščemo razmerja med pojmi. Termini so le oznake, ki pojem poimenujejo. Zaradi nepoznavanja pojmovnega sistema in navidezne razumljivosti terminologije pa se razmeroma pogosto med nestrokovnjaki pojavi težnja, da posegajo v poimenovalni sistem stroke z namenom »izboljševanja«[3] strokovnega jezika in tako zamenjujejo uveljavljene termine s približnimi poimenovanji, ki pojma ne poimenujejo več ustrezno in celostno.[4] Najpogostejši tovrstni posegi se kažejo pri zamenjavi tujk s poimenovanji domačega izvora, ki so lahko ustrezni, npr. *surogatno materinstvo* → *nadomestno materinstvo*, *privatizacija* → *lastninjenje*, še večkrat pa je slovenjenje neustrezno, saj *fizična oseba* ni **telesna oseba* in *pravna fikcija* ni *pravna domišljija*,[5] prav tako pa ni *pravna domneva*, ki bi sicer morda za koga predstavljala boljšo rešitev.

Prvi naslovnik in uporabnik terminologije je področni strokovnjak, ki pozna pojmovni sistem stroke ter pozna tudi že uporabljena in uveljavljena poimenovanja (termine). Razvoj znanosti, drugačen pogled na metodologijo, teorijo neke stroke pripelje do novih poimenovalnih potreb in poimenovanja je treba iskati v okviru razmerij že obstoječih rešitev, saj ta ne smejo porušiti dotlejšnjih poimenovalnih (in pojmovnih) razmerij.[6] Področni strokovnjak lahko opozori, ali je novo poimenovanje v stroki že uporabljeno za drug pojem in ga zato ne more(jo) sprejeti, prav tako pa strokovnjaki ocenijo zmožnost ločevanja med sorodnimi pojmi.[7]

Pravni nestrokovnjaki, kamor sodimo tudi jezikoslovci, lektorji, prevajalci, novinarji in drugi, pa nimamo vsega znanja o pojmovnem sistemu prava, zato nestrokovnjaki, kljub temu da se pravni termini pogosto pojavljajo v vsakdanjih besedilih,

3 Dobesedno prevajanje je lahko zlasti v jezikih s podobnim/istim kulturnim okoljem najučinkovitejši način prevzemanja terminologije, saj je iskanje povsem novih poimenovalnih rešitev ali širjenje pomena starih tudi zavajajoče. Seveda pa vsak (prvi) dobesedni prevod ni ustrezen in se tudi ne ustali v stroki.

4 O uporabi splošnojezikovnih priročnikov v terminologiji prim. tudi Jemec Tomazin 2012.

5 V *Pravnem terminološkem slovarju* (v nadaljevanju PTS) je *pravna fikcija* 'pravno določena predpostavka, da dejstvo, za katero se ve, da ni resnično, v pravu velja za resnično', *pravna domneva* pa 'predpostavka, da se določena dejstva na podlagi prava štejejo za resnična, zaradi česar jih v pravnih postopkih ni treba dokazovati'.

6 Iskanje (naj)primernejšega poimenovanja v slovenščini je najpogostejši tip vprašanj v Terminološki svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Čeprav raba nekega termina v drugi stroki ni odločilna za izbiro, jo vendarle skušamo upoštevati, zlasti pri tistih terminih, kjer je verjetnost determinologizacije (prenosa v splošni jezik) večja. Prim. npr. *superprenašalec* (https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/svetovanje/superprenasalec#v).

7 To je pomembno zlasti pri predlogu menjave uveljavljenih terminov, npr. ali ***integralno*** *varstvo gozdov* spremeniti v ***integrirano*** *varstvo gozdov*, ker se v agronomiji uporablja termin *integrirano varstvo rastlin*. Predloga zamenjave nismo podprli, saj gre za dva pojma. Več na https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/svetovanje/integralno-varstvo-gozdov#v.

potrebujemo precej več podatkov, da bi jih lahko razumeli. Ferbežar (2012: 117–125) namreč opisuje sedem kriterijev razumljivosti besedila, med katerimi je leksika (terminologija) le eden. Vsi kriteriji so povezani z naslovnikom, ki mu tvorec besedila namenja sporočilo. Pri tem nastane zanimiv paradoks, ki se kaže tudi v pravnih (zlasti normativnih) besedilih – splošnejši, kot je naslovnik (manj individualiziran), manj so prepoznane (in upoštevane) njegove (specifične) potrebe, znanje, izkušnje in sposobnost razumevanja besedila,[8] čeprav naj bi bila predvsem zakonodajna in uradovalna besedila namenjena vsem. Ferbežar (2012: 126) poudarja, da je tvorjenje besedilnega pomena (ali pomenov) sicer posledica izbiranja (tako jezikovnih sredstev kot družbenih dejavnikov), vendar ne gre za linearni (ali celo enkratni) proces, temveč za vzajemnost, saj izbira na strani sporočevalca vpliva na izbire naslovnika, ki so odvisne od vseh besedilnih in družbenih dejavnikov. Pri tem je za nerazumljivost besedila seveda odgovoren tvorec (pri pravnih predpisih jih je celo več), za razumevanje pa tudi naslovnik.

3 Pravni jezik

Pravni jezik in njegove značilnosti so priljubljeno področje raziskovanja tako pravnikov kot jezikoslovcev. Kranjc je na več mestih (prim. npr. 2019: 329) o pravu zapisal, da pravo obstaja samo s pomočjo jezika in da je opredeljeno (posredno pa tudi omejeno) z jezikom in poimenovanji v njem. Visković (prim. 1989: 16) je jezik prava definiral kot specializirani jezik (jezikovni podsistem), ki ga uporabljajo osebe, pooblaščene izrekati splošne in posamezne pravne norme, in vsi drugi ljudje, ki opravljajo jezikovna dejanja s ponavljanjem njihovih načinov izražanja. Pavčnik pa poudarja načelo tesne povezanosti misli in besede v pravu (npr. 2019: 87 in dalje), ki ni omejeno le na jezik pravne znanosti, temveč vključuje vsakdanji jezik.[9] Kljub obsežnim razpravam je tudi pravni jezik kot vsak jezik stroke namenjen v prvi vrsti sporazumevanju med strokovnjaki, torej med pravniki (v različnih vlogah)[10] in šele nato tudi nepravnikom. Že Tavčar je v uvodu *Poduka o najpotrebnejših zakonih*[11]

8 V času epidemije covida-19 je bilo sprejetih veliko navodil, priporočil, ki med seboj niso bila usklajena, čeprav je bil naslovnik načeloma znan (vsi ljudje na območju Republike Slovenije). Zaščitne maske naj bi denimo v zaprtih javnih prostorih nosili vsi (novica Ministrstva za zdravje, 24. 6. 2020, www.gov.si/novice/2020-06-24-obvezne-maske-v-zaprtih-javnih-prostorih-in-javnem-prometu-ter-razkuzevanje-rok/), vendar so posamezni pravilniki v ustanovah natančneje določali uporabo zaščitnih mask in ocenjevali tudi sposobnost pravilne uporabe maske. Otrokom do 12. leta tako še v času epidemije ni bilo treba nositi zaščitnih mask (Higienska priporočila za izvajanje pouka v osnovni šoli za preprečevanje širjenja SARS-CoV-2, dostopno na https://nijz.si/sites/www.nijz.si/files/uploaded/higienska_priporocila_za_izvajanje_pouka_v_osnovni_soli_za_preprecevanje_sirjenja_sars-cov-2_priporocila_za_obdobje_ko_se_v_drzavi_pojavljajo_posamicni_primeri_covid-19.pdf), kar so nekateri starši posplošili, da velja za vse javne prostore. Seveda bi lahko upoštevali *smiselno rabo predpisa*, vendar so prav navodila za preprečevanje širjenja ena od tistih, ki naj bi bila čim bolj določ(e)na. Neizvajanje predpisov ali različno razumevanje pa je gotovo povzročila tudi velika količina samo delno spremenjenih predpisov v kratkem času.

9 Pavčnik ga imenuje splošni pogovorni jezik in praktičnosporazumevalni jezik, pri čemer obeh terminov ne enači.

10 Npr. med sodnikom in odvetnikom na sodišču, pripravljavcem zakonskega besedila in pravnikom, ki zakon uporablja, med profesorjem in študentom …

11 Gre pravzaprav za komentar k takratnim prevodom veljavnih zakonov.

(prim. 1883: 7) zapisal, da je pri svojem delu sicer po svoji zmožnosti uporabil preprost jezik, vendar je namesto »slovničnih novih iznajdb in pokušen« raje uporabil »v večini tuje izraze, katerih se ljudstvo poslužuje«. Tavčar je s tem poudaril temeljno terminološko načelo ustaljenosti, po katerem se uveljavljena poimenovanja v stroki brez terminološkega dogovora ne spreminjajo, saj sicer niso več prepoznavna. Skoraj 140 let po Tavčarjevi monografiji je izšel *Pravni terminološki slovar*, ki pa seveda ne vsebuje definicij vseh besed, uporabljenih v katerem koli pravnem aktu.[12] Terminološki slovar je posrednik znanja, vendar še tako dovršen terminološki priročnik ne more nadomestiti pojmovnega vedenja, ki ga ima strokovnjak, zato je za nestrokovnjake lahko premalo informativen.

4 Pravna besedila za nestrokovnjake

V pravu je uveljavljen termin *prava neuka stranka* 'stranka, ki nima pravnega znanja' (PTS), sodišča pa so dolžna po 12. členu Zakona o pravdnem postopku stranko, ki nima pooblaščenca in ki iz nevednosti ne uporablja procesnih pravic, opozoriti, katera (pravdna) dejanja lahko opravi. Pravna besedila, s katerimi prihajamo v stik, npr. obrazložitve odločb, so navadno zelo zgoščena (Ferbežar (2012: 118 in dalje) jih imenuje *informacijsko zgoščena*), prav tako morajo biti informacije smiselno povezane, da je besedilo koherentno. Lektorji lahko olajšajo razumevanje že s premišljenim členjenjem daljših povedi na več krajših, torej s skladenjsko preprostostjo, ponovitvijo relevantnih informacij (polnopomenskimi besedami namesto zaimkov), celo z dodatnim segmentiranjem preveč gostega besedila poleg (samoumevnega) zagotavljanja jezikovne pravilnosti. Izjemna previdnost pa je potrebna pri spreminjanju terminologije, saj lahko posegi nepoznavalca področja spremenijo vsebino in namen pravnega besedila.[13]

Naša izhodiščna teza je, da je pri tvorjenju besedila treba upoštevati naslovnika, ki mu je besedilo namenjeno. Najpogostejša vrsta pravnih besedil, ki jih poznamo tudi nestrokovnjaki, so najrazličnejše vrste upravnih odločb,[14] od spričeval, potrdil,

12 V terminološke slovarje praviloma ne vključujemo zastarele terminologije, lastnih imen, poimenovanj oseb, saj to niso termini v ožjem pomenu, čeprav se v besedilih pojavljajo. Prim. npr. odgovor v Jezikovni svetovalnici Kako rečemo tastu in tašči po ločitvi? (https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/4469/kako-re%C4%8Demo-tastu-in-ta%C5%A1%C4%8Di-po-lo%C4%8Ditvi).

13 Dokaj pogosta napaka je zamenjevanje *ustavitve postopka* '1. končanje sodnega postopka brez vsebinskega odločanja o zadevi, npr. zaradi smrti stranke, združitve obeh strank v eni osebi, umika tožbe; 2. končanje kazenskega postopka, praviloma brez vsebinskega odločanja o obtožbi, zaradi procesnih okoliščin, npr. smrti obdolženca, odstopu upravičenega tožilca od pregona, nedopustitvi obtožnice ali nepopravljivih postopkovnih ovir; 3. končanje upravnega postopka zaradi formalnih razlogov, npr. zaradi smrti stranke ob nedeljivosti predmeta postopka, ali končanje postopka po uradni dolžnosti, če ni pogojev za naložitev obveznosti stranki' s *prekinitvijo postopka* 'zastoj v postopku, ki nastane neodvisno od volje strank na podlagi zakona ali po odredbi sodišča ali upravnega organa in zaradi katerega prenehajo teči roki, procesna dejanja ene stranke pa nimajo učinkov proti nasprotni stranki', kar izhaja iz delne sinonimije v splošnem jeziku. Napake se pojavijo tudi pri zamenjavi *završenja zahtevka* 'odločitev upravnega organa, da ne obstajajo procesne predpostavke za vsebinsko odločanje o zahtevku, npr. zaradi pomanjkanja legitimacije ali zamude roka za vložitev zahtevka' z *zavrnitvijo zahtevka* 'odločitev sodišča ali upravnega organa, da zahtevek ni utemeljen'.

14 Obstaja kar nekaj tisoč vrst upravnih odločb, ena od njih je tudi prometni znak.

izkaznic pa vse do odločb o karanteni. Terminologija, vključena v te odločbe, je razmeroma poznana, toda že en dodan pridevnik lahko povsem spremeni pojem, npr. *dopolnilno delo* in *osebno dopolnilno delo*. Še veliko več težav se pojavi pri izpolnjevanju najrazličnejših pisnih obrazcev, kjer mora naslovnik pokazati precejšnjo stopnjo vedenja, če ne želi več formalnih zavrnitev zaradi napak in pomanjkljivosti.

Eden od njih je vloga za *priznanje poklicne kvalifikacije za opravljanje reguliranega poklica*. V Sloveniji obstaja kar 274 vrst reguliranih poklicev, pri katerih morajo osebe imeti še dodatna znanja, pridobljena po zaključenem šolanju, npr. z obdobjem pripravništva in opravljenim strokovnim izpitom (npr. za klinične psihologe, projektante gozdnih cest, turistične agente), spričevalom (npr. za zobotehnike, revirne lovce, preglednike vagonov), potrdilom o kompetentnosti (npr. za okoljevarstvene nadzornike, čebelarje, izvajalce varstva rastlin), ali pa se zanje zahtevajo splošno in poklicno znanje ter poklicne sposobnosti in izkušnje (npr. za pekovske mojstre, mojstre polagalce keramičnih oblog), ter poklici, ki jih urejajo področne direktive, zato morajo osebe za samostojno delo pridobiti licenco (npr. zdravniki, diplomirane babice, odgovorni projektanti arhitekture).[15] Ne le, da je *regulirani poklic* pojem, ki si ga uporabniki jezika samo delno predstavljamo, na seznamu najdemo tudi poklice, ki jih verjetno nanj ne bi uvrstili. Podobno je z rabo terminologije na drugih področjih, čeprav naj bi naslovnik prek vprašanj samostojno našel pravi obrazec.[16] Nobeno od omenjenih besedil ni namenjeno izključno pravnikom in vendar je za njihovo uporabo potrebno precejšnje vedenje, saj mora uporabnik skoraj samostojno prepoznati pojem in njegovo poimenovanje.

Tudi pravni strokovnjaki se sklicujejo na splošnojezikovne priročnike in razlage v njih. V sodbah sodišč, dostopnih na portalu Sodna praksa, je kar 228 sklicev na slovarje, najpogosteje na *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (več Logar idr. 2020).[17] Obrazložitev sodbe je besedilo strokovnjakov, namenjeno strankam v postopku, vendar pa stranke navadno niso pravni strokovnjaki.

5 Zaključek

Razumljivost besedil, zlasti pravnih, je odvisna od veliko kriterijev, vsekakor bi morali tvorci besedil naslovnika čim bolj upoštevati in mu tako približati besedilo.

15 Prim. Evidenco reguliranih poklicev oziroma reguliranih poklicnih dejavnosti v Republiki Sloveniji (Uradni list RS, št. 50/06).

16 Portal E-uprava omogoča dokaj pregleden način iskanja, vendar so uporabljena poimenovanja, za katera so potrebna dodatna pojasnila (prim. *Kažipot za starejše otroke (55+) in njihove starše (75+)*, https://e-uprava.gov.si/podrocja/delo-upokojitev/upokojitev/kazipot-za-starejse.html). Ne le, da pravi-loma o starejših otrocih razmišljamo kot o nepolnoletnih osebah, tudi samo besedilo že na prvi strani spremeni terminologijo in namesto *starejših otrok (55+)* uporablja *odrasli otroci 55+* in *seniorji (55+)* ter *seniorji.* Ker gre za uradna navodila, bi upravičeno pričakovali, da obstajajo manjše, vendar pomembne pojmovne razlike med poimenovanji. Še več, celotno besedilo, zbrano v knjižico, naj bi olajšalo poti ciljni skupini oseb nad 55 let, vendar ni prilagojeno z vsebinskimi informacijami zanje, temveč vsebuje tudi podatke o storitvah, namenjenih mlajšim (pod 55 let).

17 V tem pogledu je zanimiva raba (spletnih) slovarjev in sklicevanje nanje v sodbah, npr. v sodbi Višjega sodišča v Ljubljani z dne 15. 11. 2018, evidenčna številka VSL00018198, ko navaja, da SSKJ opredeljuje *neresnično izjavo*. Takšne iztočnice seveda v SSKJ ni, je pa besedna zveza navedena med primeri.

Vendar pa je vsakršno spreminjanje uveljavljene terminologije brez soglasja področnih strokovnjakov neprimerno in lahko tudi zavajajoče. Misel Ivana Tavčarja kljub več kot stoletni oddaljenosti še vedno velja: »Poznavanje zakonov ali postav je brez dvombe koristno in to tudi človeku, ki ne pohajkuje vsak dan po sodniških prostorih. […] Zakoni segajo s svojo močjo globoko v naše življenje, in njihovi vplivi prepregajo vse naše razmere.« (Tavčar 1883: 1*) Vendar je tudi vsakršno približevanje nestrokovnjaku na račun terminologije lahko neuspešno, saj namesto uveljavljenega termina, o katerem se lahko pouči tudi nestrokovnjak, približna poimenovanja zahtevajo vsakokratno preverjanje razumevanja na obeh straneh, ne le pri nestrokovnjaku, temveč tudi pri strokovnjaku (ki ni tvorec besedila).

Viri in literatura

AMBROŽIČ, Urša, 2019: *Kriteriji razumljivosti v izbranem korpusu pravnih besedil: Primer zakonov. Diplomsko delo.* Ljubljana: Filozofska fakulteta.

FERBEŽAR, Ina, 2012: *Razumevanje in razumljivost besedil.* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

IGLIČAR, Albin, 2002: Značilnosti pravnega izrazoslovja (izhodiščne teze). *Dnevi slovenskih pravnikov 2002: od 10. do 12. oktobra v Portorožu*. Ljubljana: Gospodarski vestnik. 1058–1064.

JEMEC TOMAZIN, Mateja, 2012: Terminologija v Slovenskem pravopisu. Nataša Jakop, Helena Dobrovoljc (ur.): *Pravopisna stikanja.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 213–220.

KRANJC, Janez, 2019: Nekaj misli o pouku tuje pravne terminologije ter razumevanju in prevajanju tujejezičnih pravnih besedil. Mateja Jemec Tomazin, Katja Škrubej, Gregor Strban (ur.): *Med jasnostjo in nedoločenostjo.* Ljubljana: Lexpera, GV Založba; Pravna fakulteta. 329–343.

LEDINEK, Nina, 2015: Obravnava izhodiščno terminološke leksike v novem slovarju slovenskega knjižnega jezika. Mojca Smolej (ur.): *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis*. *Obdobja 34*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 441–448. https://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/11/34_2-Ledinek.pdf

LOGAR, Nataša idr., 2020: Raba slovarjev v slovenski sodni praksi. *Teorija in praksa* LVII/posebna številka. 89–108.

OSOLNIK KUNC, Viktorija, 2007: Strokovno sporočanje z vidika razumljivosti. Irena Orel (ur.): *Razvoj slovenskega strokovnega jezika. Obdobja 24*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 143–152. https://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/24-OsolnikKunc.pdf

PAVČNIK, Marijan, 2019: Jezikovnost prava. Mateja Jemec Tomazin, Katja Škrubej, Gregor Strban (ur.): *Med jasnostjo in nedoločenostjo.* Ljubljana: Lexpera, GV Založba; Pravna fakulteta. 87–109.

PTS = *Pravni terminološki slovar*, 2018. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Sodna praksa. www.sodnapraksa.si/ (dostop 15. 8. 2020)

ŠKRUBEJ, Katja, 2011: Jezik, viri prava in država v slovenski in evropski pravni zgodovini. Simona Kranjc (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki. Obdobja 30*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 469–474. https://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/30-Skrubej.pdf

TAVČAR, Ivan, 1883: *Slovenski pravnik: Poduk o najpotrebnejših zakonih.* Celovec: Družba sv. Mohora. dLib.

Terminološka svetovalnica. https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/svetovanje#v (dostop 15. 7. 2020)

VISKOVIĆ, Nikola, 1989: *Jezik prava*. Zagreb: Naprijed.

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju P6-0038, ki ga financira ARRS.

SLOVENŠČINA V PREVODIH PRAVNIH AKTOV EVROPSKE UNIJE OD ZAČETKA DO DANES

Mojca Schlamberger Brezar
Filozofska fakulteta, Ljubljana
mojca.brezar@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.39.145-152

V prispevku analiziramo prevajanje pravnih dokumentov institucij Evropske unije v slovenščino od pridružitvenih procesov pred letom 2004 do danes. Pri analizi slogovnih značilnosti teh besedil opažamo, kako se je s spreminjanjem oblike od začetkov do danes oblikovala besedilna vrsta evropskih pravnih aktov s svojskimi normami, ki jih še utrjuje raba strojno podprtega prevajanja. Zaradi narave besedil je bil proces normalizacije nujen.

pravna besedila, Evropska unija, besedilne značilnosti, prevajanje, slovenščina

This paper analyses the translation process of legal texts of the European Union into Slovene, from the accession process before 2004 up until the present. Stylistic analysis of EU texts shows how changing forms resulted in a special text type of EU legal acts with their own norms supported by the use of machine translation. The process of normalisation was necessary due to the nature of legal texts.

legal texts, European Union, textual characteristics, translation, Slovene

1 Uvod

V prispevku poskušamo prikazati, kako se je v Sloveniji razvijalo prevajanje pravnih besedil Evropske unije od začetka do danes. Opažamo, kako se je kljub dejstvu, da je tujejezična predloga ves čas enaka, oblika do danes, ko imajo dokumenti v slovenščini enotno obliko in je prevajanje podprto z rabo strojnih prevajalnikov, spreminjala in kako se razvija tudi v odnosu do izvornih pravnih dokumentov oz. je nastal nov besedilni tip, predvsem z oblikovnega vidika zgradbe besedil.

Raziskava temelji na dolgoletnem opazovanju spreminjanja prevodnih pristopov in praks ter je podprta s korpusom besedil EU, ki vsebuje dokumente od predpristopnih pogajanj do danes, primerjalno pa še nekaj dokumentov Sveta Evrope (Listina o manjšinskih jezikih, Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin) ter zgodovinskih dokumentov, ki imajo podobno superstrukturo (Osimski sporazumi). Korpus besedil EU je sestavljen iz besedil temeljne zakonodaje EU (Acquis communautaire) in vključuje uredbe, direktive in sklepe. Nastajal je po delih od leta 2003 in je neoznačen. Za potrebe članka smo izbrali 40 besedil s spletnih strani www.evropa.gov.si/si/pravni-red/sekundarna-zakonodaja/ in https://eur-lex.europa.eu/collection/eu-law/legislation/recent.html, kjer so ti dokumenti v slovenščini, njihovi

prevodi oz. izvirniki, če gre v primeru slovenskega dokumenta za prevod, pa so dostopni na pripadajočih straneh v ustreznih jezikih (zastopanih je vseh 24 uradnih jezikov), ter prosto dostopni označeni korpus EU DGT-UD (za različne jezike) na strani www.clarin.si/noske/index.html.

Za potrebe članka smo se osredotočili na kvalitativno analizo, predvsem slovenjenje določenih tipološko pogojenih oblik stalnih formul in splošne norme prevajanja političnih besedil, ki zahtevajo prilagajanje jezikovnih elementov v določenem kontekstu. Če je v začetku obstajalo precej omahovanja pri izbiri jezikovnih sredstev in načinov prevajanja, vidimo, da gre danes za uveljavljen in normiran besedilni tip.

2 Prevajanje pravnih besedil s področja EU in pomen za slovenščino

Pridružitev Slovenije Evropski uniji 1. maja 2004 predstavlja pomemben mejnik v političnem življenju države, ki se je močno odražal tudi v odnosu do jezika in jezikovnih poklicev. Datum pridružitve pa je le zaključni datum procesa, ki predstavlja nov začetek: pristopna pogajanja so se začela 31. marca 1998 in končala 13. decembra 2003, pogodba o pristopu je bila podpisana 16. aprila 2004 (Zobavnik idr. 2011). S tem je slovenščina postala eden od uradnih jezikov EU, zakonodaja EU pa je nad slovensko, ali kot pravita Haček in Zajc (2005: 7):

> Polnopravno članstvo predstavlja novi kvantni skok v političnem, socialnem in gospodarskem razvoju, pri čemer gre na eni strani za prenos izvrševanja dela suverenih pravic na institucije EU, kar omejuje tradicionalno državno suverenost, na drugi strani pa gre za širjenje suverenosti, saj bo Slovenija kot članica sodelovala pri oblikovanju odločitev, ki bodo veljavne za vse druge. Druga posledica včlanitve je, da se v temelju spremeni razmerje med izvršilno oblastjo in nacionalnim parlamentom – pri oblikovanju najpomembnejših odločitev na ravni EU sodeluje vlada, medtem ko lahko parlament le izvaja določen nadzor.

Pred vstopom Slovenije v EU je bila potreba po prevajanju dokumentov zelo velika: treba je bilo prevesti celoten Pravni red EU (Acquis communautaire) ter drugo zakonodajo, kjer se je morala Slovenija prilagoditi Uniji: to so bili predvsem zavezujoči pravni akti (uredbe, direktive in sklepi), nezavezujoči pravni akti (resolucije, mnenja) in drugi akti (interni akti institucij EU, akcijski programi ipd.) (Krstič 1998). Prevajanje pa je potekalo tudi v obratni smeri: iz slovenščine so prevajali ustrezno zakonodajo in ostale dokumente v uradne jezike EU, predvsem v angleščino (prav tam).

Besedila, šlo je predvsem za prevode v slovenščino, nekaj pa tudi iz slovenščine, so se prevajala v okviru vladnih prevajalskih služb, zaradi velike količine pa tudi po agencijah, veliko dela so opravili t. i. zunanji prevajalci. Nad prevodi je bdela Služba vlade za evropske zadeve (SVEZ), ki je zagotavljala poenotenje dokumentov. Poenotenje je bilo predvsem terminološko (Krstič 1998), pa tudi oblikovno: to se je še utrdilo z uporabo prevajalskih orodij, ki so v začetku obsegala Multiterm in Translator's Workbench (prav tam), ki ju je razvijalo nemško podjetje Trados, danes pa je to predvsem njuna nadgradnja SDL Trados. Prevajalci v institucijah Evropske unije uporabljajo ista orodja, že več kot 30 let pa tudi prevajalnik Systran.

Generacije prevajalcev, ki so sodelovale v prvem valu, v osnovi še niso imele specializirane prevajalske izobrazbe, kot jo lahko dobijo danes; delovala je sicer prevajalska smer na Oddelku za anglistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Oddelek za prevajalstvo je bil tedaj še v nastajanju. Prva generacija študentov se je vpisala v študijskem letu 1997/98, prvi diplomanti so se začeli vključevati na trg dela po letu 2002.

Za kako velik zalogaj je šlo pri prevajanju za potrebe Evropske unije, priča navedba Ericha Prunča, ki navaja, da je leta 2004 šlo za dobrih 90.000 strani pretežno angleških besedil, kar v primerjavi s siceršnjo slovensko prevajalsko produkcijo, kot jo dokumentira Index translationum, ustreza obsegu vseh književnih prevodov v slovenščino v istem letu (Prunč 2009: 324). Pri taki količini prevodov si lahko predstavljamo, da je sodelovalo veliko zunanjih prevajalcev v koordinaciji SVEZ, ki je bdela nad kakovostjo in počasi vzpostavljala normo pravnih prevodov EU. Glede na teorijo skoposa se lahko pravna besedila prevajajo na več načinov: lahko gre za prevode v splošne pravne ali sodne namene, ki so pravno zavezujoči, ali pa informativne prevode, ki niso pravno zavezujoči in imajo le informativno vrednost (Kocbek 2011: 245). Prevodi evropskih pravnih aktov, ki jih analiziramo v tem delu, so vsi pravno zavezujoči.

Pravna zavezujočnost narekuje norme v prevajanju pravnih besedil: glede na to, da je Evropski pravni red v vseh jezikih enakovreden, mora prevod izražati ekvivalentno funkcijo in dosegati ekvivalentni učinek: vsako besedilo mora v vsakem jeziku izraziti isto idejo in doseči isti učinek (prim. Munday 2001: 41–42), sicer lahko pride do različnih interpretacij (prav tam: 52). Načelo ekvivalentnosti se dosega na način, ki izkazuje tudi formalno ekvivalenco s strukturami ter tipično terminologijo, pa tudi z omejitvami na ravni skladnje: tako ima Evropski pravni red v vseh jezikih enako število povedi in do neke mere poenoteno zgradbo tema-rema, ki ohranja enak besedni red, da je iskanje zakonov in primerjava med njimi lažja.

3 Prevajalski izzivi in rešitve

V začetku prevajanja evropskih pravnih dokumentov ni bilo vseobstoječega konsenza, kako naj bi se slovenile določene tipološko pogojene oblike stalnih formul. Dokumenti, ki so se najpogosteje prevajali, so imeli uvodni del ali preambulo, ki je značilna za evropska besedila. Ta so bila zaradi narave nastanka Evropske unije v prvotni različici francoska (De Prins idr. 2011; Brannan 2011) in vsebujejo dve običajni značilni predložni oz. vezniški formuli *vu* (*ob upoštevanju*), ki uvaja člene dokumentov, na katere se dokument sklicuje, in *considérant que* (*ker*), ki uvaja splošne okoliščine nastanka dokumenta (v francoščini *les visas et les considérants*). Gre za gramatikalizirana predloga (*vu*, *considérant*) oz. veznika (*vu que*, *considérant que*), značilna za pravna besedila (Schlamberger Brezar 2011a).

Izvirna slovenska pravna besedila te preambule nimajo (podobno je tudi v drugih jezikih, npr. angleščini; Brannan 2011). Stalni vzorec se je v začetku prevajal bolj ali manj dobesedno, zato je obstajalo za eno besedo več slovenskih različic:

ob upoštevanju/*upoštevajoč*/*upoštevaje*/*ker* za *considérant que*; *ob upoštevanju*/*glede na*/*na podlagi* za *vu* (Schlamberger Brezar 2005: 124–128), kar je dalo neenotno rešitev v prevodih, ki glede na enoten original na dolgi rok ni mogla obstati. Pojavljale so se tudi druge izdeležniške rešitve (*upoštevajoč*, *poudarjajoč*, *sklicujoč se na*) (Schlamberger Brezar 2005: 133–135), ki danes večinoma niso več v veljavi (npr. Listina o manjšinskih jezikih, www.svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/148/), ali pa so še vedno prisotne na spletu kot kazalec nekih drugih časov (Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, www.echr.coe.int/Documents/Convention_SLV.pdf).

3.1 Novi standardi

Besedila so zelo kmalu po vstopu Slovenije v Evropsko unijo dobila tipično obliko, značilno za institucionalne dokumente Evropske unije. Primer tipične oz. tipske rešitve za tri jezike prikazujemo v nadaljevanju pod (1), (2) in (3), kjer je slovensko besedilo nad angleškim in francoskim:

(1)

EVROPSKA KOMISIJA JE –

ob upoštevanju Pogodbe o delovanju Evropske unije,

ob upoštevanju Direktive 2014/25/EU Evropskega parlamenta in Sveta z dne 26. februarja 2014 o javnem naročanju naročnikov, ki opravljajo dejavnosti v vodnem, energetskem in prometnem sektorju ter sektorju poštnih storitev, ter o razveljavitvi Direktive 2004/17/ES in zlasti člena 35(3) Direktive,

po posvetovanju s Svetovalnim odborom za javna naročila,

ob upoštevanju naslednjega:

(2)

THE EUROPEAN COMISSION,

Having regard to the Treaty on the Functioning of the European Union,

Having regard to Directive 2014/25/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on procurement by entities operating in the water, energy, transport and postal services sectors and repealing Directive 2004/17/EC, and in particular Article 35(3) thereof,

After consulting the Advisory Committee for Public Contracts,

Whereas:

(3)

LA COMMISSION EUROPÉENNE,

vu le traité sur le fonctionnement de l'Union européenne,

vu la directive 2014/25/UE du Parlement européen et du Conseil du 26 février 2014 relative à la passation de marchés par des entités opérant dans les secteurs de l'eau, de l'énergie, des transports et des services postaux et abrogeant la directive 2004/17/CE , et notamment son article 35, paragraphe 3,

après consultation du comité consultatif pour les marchés publics,

considérant ce qui suit:

(https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_impl/2020/1025/oj za angleščino, drugi jeziki v pripadajočih zavihkih)

Vprašanje izvirnika in prevoda je pri evropskih dokumentih problematično, ker besedila nastajajo v različnih jezikih, ki se po raznih odborih in komisijah združujejo v celoto. Kadar pa je izvirnik znan, je to označeno pri dokumentu (v primeru (4) gre za slovenski izvirnik) in je besedilo označeno kot edino verodostojno. V tem pogledu so vsi jeziki enakopravni.

(4)

IZVEDBENI SKLEP KOMISIJE (EU) 2020/1025

z dne 13. julija 2020

o uporabi člena 34 Direktive 2014/25/EU Evropskega parlamenta in Sveta za železniški tovorni promet v Sloveniji

(notificirano pod dokumentarno številko C(2020) 4540)

(Besedilo v slovenskem jeziku je edino verodostojno)

3.2 Skladenjske značilnosti besedil

Za evropsko zakonodajo so značilne dolge povedi z veliko podredji oz. nominalnimi strukturami, ki prinašajo veliko količino informacij, kot je prevod v primeru (5):

(5)

Zlasti je treba spodbujati in krepiti obveščanje in posvetovanje o stanju in verjetnem razvoju zaposlovanja v podjetju ter, kadar po ocenah delodajalca obstaja možnost, da je ogrožena zaposlitev v podjetju, o možnih vnaprejšnjih ukrepih, ki so predvideni, zlasti v zvezi z usposabljanjem ter razvojem veščin delavcev, s katerimi bi popravili negativen razvoj in njegove posledice ter izboljšali zaposljivost in prilagodljivost delavcev, na katere bi tak negativen razvoj verjetno vplival. (https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1595277440732&uri=CELEX:32002L0014)

To je ena od značilnosti pravnega jezika, ki zahteva koncizno, natančno izražanje, ki je čim bolj strnjeno. Tu se dotaknemo vprašanja nominalizacije, ki naj po slovenski slovnici ne bi bila preveč zaželena (Toporišič 2000), odnos do nje pa se glede na zvrstnost in vrsto besedil precej spreminja. O funkcijski vlogi nominalizacije ter razmerju med glagolskim in samostalniškim slogom razmišlja že Vodušek (1933: 71–73), ki zavrača trditev tradicionalnih jezikoslovcev, da je izrazna moč slovenskega jezika v glagolu in ne v samostalniku. Zmožnost izražanja v samostalniškem slogu razume kot izraz razvojne stopnje jezika, visoka stopnja abstrakcije pogojuje prevladovanje samostalniškega sloga. Podobno tudi Kunst Gnamuš (1979) izpostavlja samostalniškost kot značilnost strokovnih, znanstvenih in političnih besedil, kamor sodijo tudi pravna, kar se potrjuje v najnovejših korpusnih raziskavah (prim. Kuster 2014; Mikolič Južnič 2017). Nominalne strukture so v pravnih besedilih pogosto prisotne zaradi funkcije zgoščevanja jezika (prim. Mikolič Južnič 2017; Elikan 2014).

Elikan (2014) celo dokazuje, da so nominalizacije v slovenskih besedilih pogostejše kot v npr. francoskih, saj nadomeščajo tudi francoske nedoločnike, kot je razvidno v primerih (6) in (7) spodaj (Elikan 2014: 53):

(6)

a) Afin de garantir une clarté et une sécurité suffisantes, le présent règlement devrait également établir des critères uniformes pour identifier les entreprises sociales en tant qu'entreprises de portefeuille éligibles.

b) Za zagotavljanje potrebne jasnosti in zanesljivosti bi bilo treba s to uredbo določiti tudi enotna merila za opredelitev socialnih podjetij kot kvalificiranih portfeljskih podjetij.

(7)

a) Initiative pour l'entrepreneuriat social – Construire un écosystème pour promouvoir les entreprises

b) Pobuda za socialno podjetništvo – ustvarjanje ekosistema za spodbujanje socialnih podjetij.

Na osnovi zgornjih primerov lahko zaključimo, da do določene mere lahko govorimo o prevzemanju tujih vzorcev, da pa po drugi strani nominalizacija predstavlja tudi svojevrstno inovacijo, ki zaradi potrebe po zgoščevanju in abstrakciji postaja značilnost slovenskih pravnih in drugih strokovnih besedil.

Prav tako se uveljavljajo trpne strukture in strukture s splošnim vršilcem, kar ni neobičajno, saj je funkcija take strukture izpostaviti dejanje in vršilca potisniti v manj pomemben položaj ali ga zamolčati (Schlamberger Brezar idr. 2013: 71–73). Veliko je trpnika in struktur s splošnim vršilcem (*se*), ki se ohranijo predvsem zaradi dolgih povedi in prestavljanja fokusa tema-rema, do katerega bi prihajalo pri pretvorbi v tvorni način (primer (8)):

(8)

Zahtevku je bilo priloženo obrazloženo in utemeljeno mnenje, ki ga je 12. junija 2019 sprejela Javna agencija Republike Slovenije za varstvo konkurence (v nadaljnjem besedilu: AVK), pristojna za zadevne dejavnosti. AVK je neodvisni nacionalni organ. AVK je temeljito analizirala pogoje za uporabo člena 34(1) Direktive 2014/25/EU za zadevne dejavnosti v skladu z odstavkoma 2 in 3 člena 34 navedene direktive. (https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/?uri=CELEX:32020D1025)

Uveljavlja se tudi besedna zveza *s strani*, ki po besedah prevajalcev v Luksemburgu pride prav (iz zgoraj omenjenih razlogov) in jo po navedbi Dobrovoljc (2017) tudi lektorji že manj nenaklonjeno sprejemajo, predvsem za strokovno funkcijsko zvrst, saj v pravnem jeziku dobiva nezaznamovan pomen, ker je v nekaterih kontekstih nezamenljiva oz. zahteva njena zamenjava preveč ubesedovalnih sprememb. Če izvedemo korpusno primerjavo: v korpusu EU-DGT-UD za slovenščino (Clarin www.clarin.si/noske/run.cgi/first?iquery=s+strani&corpname=dgtud_sl&corpus-search-form=true) je 158,9 pojavnic frazema *s strani* na milijon besed, v korpusu Gigafida 2.0, kjer so zbrana predvsem splošna besedila, pa jih na milijon najdemo 47,2.

4 Sklep

Če so bili v začetku prevodi pravnih besedil Evropske unije do neke mere neenotni, so kmalu po pridružitvi EU dosegli določeno stopnjo uniformiranosti, ki bi jo lahko enačili z normo. Evropski pravni akti se po obliki razlikujejo od izvornih slovenskih pravnih besedil, hkrati pa so poenoteni pri vseh uradnih besedilih EU. Lahko bi trdili, da gre za edinstvena besedila s svojstvenimi zahtevami zgradbe, ki predstavljajo poseben podtip pravnega zavezujočega besedila. Ker urejajo pravne vidike našega življenja in skozi terminologijo prinašajo novosti, ker so mnogoštevilni in prek spleta enostavno dostopni, vplivajo na pravni jezik tako s terminološkega kot skladenjskega vidika, hkrati pa gre za pravne dokumente v slovenskem jeziku, ki se po skladenjskih značilnostih ne razlikujejo od slovenskih besedil te vrste.

Analizirani primeri so tako le kratek prispevek k ilustraciji, kako funkcija besedila zaznamuje njegovo skladenjsko oblikovno vlogo: za prevod je ključno doseganje ekvivalentnega učinka, od tipa besedila pa bo odvisno, s kakšnimi skladenjskimi sredstvi danega jezika lahko to storimo. Jezik se dinamično vključuje v kontekst funkcije besedila; izvirniki in prevodi torej medsebojno vplivajo eden na drugega in v okviru pravnega konteksta ustvarjajo nov tip besedila.

Viri in literatura

BRANNAN, James, 2011: European translation norms for criminal proceedings – building on acquired rights. Thiery Grass (ur.): *Traduction des normes et normes de traduction dans l'espace européen. Institutions et entreprises. Scolia, revue de linguistique* 25. Strasbourg: Université de Strasbourg. 239–252.

DE PRINS, Ludovic, CONSTANT, Elisabeth, GIRADEAU, Victor, 2011: DGT's quality Management and European Master's in Translation. Thiery Grass (ur.): *Traduction des normes et normes de traduction dans l'espace européen. Institutions et entreprises*. *Scolia, revue de linguistique* 25. Strasbourg: Université de Strasbourg. 69–84.

Direktiva 2002/14/ES Evropskega parlamenta In Sveta z dne 11. marca 2002 o določitvi splošnega okvira za obveščanje in posvetovanje z delavci v Evropski skupnosti. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32002L0014&qid=1595277440732&from=EN (dostop 20. 7. 2020)

DOBROVOLJC, Helena, 2017: Predložna zveza s strani. *Jezikovna svetovalnica*. https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/2065/ujemanje-povedka-in-priredno-zlo%C5%BEenega-osebka-povezanega-z-in-ali-ter-uporaba-zveze-s-strani (dostop 20. 7. 2020)

ELIKAN, Dunja, 2014: *Nominalizacija v uredbah Evropske unije v slovenščini in francoščini. Magistrsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

EU DGT-UD. www.clarin.si/noske/index.html (dostop 20. 8. 2020)

EUR-Lex. https://eur-lex.europa.eu/collection/eu-law/legislation/recent.html (dostop 20. 8. 2020)

Evropska komisija, 2014: *Prevajanje in večjezičnost*. https://op.europa.eu/sl/publication-detail/-/publication/74b279b3-8d21-4bdd-93e8-457340a6afb0 (dostop 20. 7. 2020)

Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin. www.echr.coe.int/Documents/Convention_SLV.pdf (dostop 20. 7. 2020)

Gigafida 2.0: *Korpus pisne standardne slovenščine*. https://viri.cjvt.si/gigafida/ (dostop 20. 8. 2020)

GNAMUŠ, Olga, 1979: Izvor in funkcija samostalniškega izražanja. *Jezik in slovstvo* XXV/6. 160–164.

HAČEK, Miro, ZAJC, Drago (ur.), 2005: *Slovenija v EU: Zmožnosti in priložnosti*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Izvedbeni sklep Komisije (EU) 2020/1025 z dne 13. julija 2020 o uporabi člena 34 Direktive 2014/25/EU Evropskega parlamenta in Sveta za železniški tovorni promet v Sloveniji. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/?uri=CELEX:32020D1025 (dostop 20. 7. 2020)

JEMEC TOMAZIN, Mateja, 2010: *Slovenska pravna terminologija: od začetkov v 19. stoletju do danes*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

KALIN GOLOB, Monika, 2000: *Jezikovne reže.* Ljubljana: Gospodarski vestnik.

KOCBEK, Alenka, 2011: *Prevajanje pravnih besedil: Pasti in strategije pri prevajanju pogodb*. Koper: Fakulteta za management.

KRSTIČ, Adriana, 1998: Problematika prevajanja zakonodaje Evropske unije. Tomaž Erjavec, Jerneja Gros (ur.): *Jezikovne tehnologije za slovenski jezik*. http://nl.ijs.si/isjt98/zbornik/sdjt98-Krstic.pdf (dostop 20. 7. 2020)

KUSTER, Helena, 2014: Posamostaljanje med jezikovnim sistemom in besedilom v slovenščini in nemščini. *Slavistična revija* LXII/1. 39–54. www.srl.si/sql_pdf/SRL_2014_1_03.pdf

Listina o manjšinskih jezikih. www.svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/148/ (dostop 20. 7. 2020)

MIKOLIČ JUŽNIČ, Tamara, 2017: *Nominalizacija: korpusni pristop h kontrastivnim in prevodoslovnim vprašanjem*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Zbirka Prevodoslovje in uporabno jezikoslovje).

MUNDAY, Jeremy, 2001: *Introducing translation studies.* London: Routledge.

PRUNČ, Erich, 2009: Prevajanje in tolmačenje v Evropski uniji. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja 28.* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. https://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/28-Prunc.pdf (dostop 20. 7. 2020)

SCHLAMBERGER BREZAR, Mojca, 2005: Politična besedila kot tip besedil in postopki prevajanja stalnih formul. Nike Kocijančič Pokorn, Erich Prunč, Alessandra Ricardi (ur.): *Beyond Equivalence/Jenseits der Äquivalenz/Oltre l'equivalenza/Onkraj ekvivalence*. Gradec: Institut für Translationswissenschaft Universität Graz. 121–135.

SCHLAMBERGER BREZAR, Mojca, 2011a: Le gérondif et le participe présent et leur évolution vers la grammaticalisation: étude contrastive du slovène et du français. *Linguistica* LI/1. 333–348.

SCHLAMBERGER BREZAR, Mojca, 2011b: Les Normes en traduction contre les normes en langue: le cas du slovène. Thiery Grass (ur.): *Traduction des normes et normes de traduction dans l'espace européen. Institutions et entreprises. Scolia, revue de linguistique* 25. Strasbourg: Université de Strasbourg. 111–122.

SCHLAMBERGER BREZAR, Mojca, PERKO, Gregor, MEZEG, Adriana, (2013) 2018: *La syntaxe du français - approche contrastive*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

STRITAR, Mojca, STABEJ, Marko, 2009: Večjezičnost v institucijah Evropske unije. *Jezik in slovstvo* LIV/5. 57–72.

TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

VODUŠEK, Božo, 1933: Za preureditev nazora o jeziku. *Krog: zbornik umetnosti in razprav*. Ljubljana: sotrudniki. 66–76.

ZOBAVNIK, Igor, ZEILHOFER, Nina, BLAŽIČ, Janez, EROR, Andrej, 2011: *Pogajalski proces za pridružitev Slovenije k Evropski uniji.* Ljubljana: Državni zbor. https://fotogalerija.dz-rs.si/datoteke/Publikacije/Zborniki_RN/2011/Pogajalski_proces_za_pridruzitev_Slovenije_k_Evropski_uniji.pdf (dostop 20. 7. 2020)

SLOVENŠČINA V ŠOLI

SLOVENŠČINA KOT ODRAZ IDENTITETE SREDNJEŠOLCEV NA DVOJEZIČNEM SLOVENSKO-MADŽARSKEM OBMOČJU

Simona Pulko
Filozofska fakulteta, Maribor
simona.pulko@um.si

Melita Zemljak Jontes
Filozofska fakulteta, Maribor
melita.zemljak@um.si

DOI:10.4312/Obdobja.39.155-163

Prispevek predstavlja vključenost in udejanjanje identitetne vloge socialnozvrstnih različic slovenskega jezika pri pouku slovenščine na podlagi analize ciljev, vsebine in standardov znanja gimnazijskega učnega načrta, dvojezičnega gimnazijskega učnega načrta ter katalogov znanj za slovenščino v strokovnih srednjih šolah, v empiričnem delu pa so predstavljeni rezultati študije primera in primerjalna analiza raziskave o rabi jezikov in njihovih različic med dijaki na dvojezični slovensko-madžarski gimnaziji in srednji strokovni šoli.

socialne zvrsti jezika, učni načrt za gimnazije, dvojezični (slovensko-madžarski) učni načrt za gimnazije, katalog znanj, slovensko-madžarski jezikovni stik

The paper presents the inclusion and identity realisation role of social varieties of Slovene following the goals, content and standards of knowledge in the curricula and catalogues of knowledge of the school subject Slovene. The empirical part of the paper presents the results of a study and a comparative analysis of research among pupils at a bilingual Slovene-Hungarian grammar school and a vocational high school.

social language varieties, the curricula and catalogues of knowledge of the school subject Slovene, bilingual (Slovene-Hungarian) curriculum, Slovene-Hungarian language contact

1 Uvod

Vsaj zadnje dobro desetletje se slovenski jezikovni sistem močno prenavlja, spreminja ga želja uporabnikov jezika po jasnejših, morda enostavnejših normativih v knjižni normi na eni strani, na drugi strani pa po jasnejšem vpogledu v socialnozvrstno razslojenost neknjižnih različic jezika, oboje s ciljem lažje/preprostejše uporabe. Raziskovanje socialnozvrstnih jezikovnih razmerij v različnih jezikovnih skupinah se močno kaže tudi med študenti in študentkami, sploh drugostopenjskih pedagoških študijskih programov, ki želijo pridobljena spoznanja in izkušnje uporabljati v lastni pedagoški praksi učitelja. Vse to soavtorici prispevka že več kot desetletje spodbuja k raziskovanju rabe socialnih zvrsti slovenskega jezika v šolskem prostoru, narečnega kot izhodišča govornega in pisnega (po)ustvarjanja mladostnikov, socialnozvrstnega

medgeneracijskega razlikovanja in pomena osebne ter nacionalne identitete,[1] s to tematiko pa se ukvarjajo tudi drugi raziskovalci (Maja Bitenc, Andrej E. Skubic, Tomaž Petek, Jerca Vogel idr.). Izhodišče raziskave je Toporišičeva socialnozvrstna teorija (2000: 13–27), saj je to normativna teorija po *Slovenski slovnici* (2000), obravnavana v slovenskem šolskem sistemu.

2 Socialnozvrstna razmerja v *Učnem načrtu za slovenščino v dvojezični slovensko-madžarski gimnaziji* (2008) in v *Učnem načrtu za slovenščino v splošnih, klasičnih in strokovnih gimnazijah* (2008)

V analizi, ki sledi, so predstavljeni cilji, vsebine ter pričakovani rezultati in kompetence, ki neposredno opozarjajo na rabo socialnih zvrsti in so povezani s samo študijo primera.

V Opredelitvi predmeta je v učnem načrtu (v nadaljevanju UN) za predmet slovenščina v dvojezični slovensko-madžarski gimnaziji poudarjeno, da sta v »dvojezični slovensko-madžarski gimnaziji slovenščina in madžarščina enakopravna predmeta. Slovenščino obiskujejo vsi dijaki; pouk poteka po učnem načrtu za splošne, strokovne in klasične gimnazije.« (UN 2008: 5)

Oba UN za slovenščino v gimnazijah predstavljata nadgradnjo in poglobitev osnovnošolskega znanja. V Splošnih ciljih/kompetencah je v obeh UN zapisano, da predmet slovenščina omogoča razvijanje osebne, narodne in državljanske identitete ter ključnih zmožnosti vseživljenjskega učenja – predvsem sporazumevanje v slovenščini, socialno, estetsko, kulturno in medkulturno zmožnost, učenje učenja, digitalno pismenost, samoiniciativnost, kritičnost, ustvarjalnost, podjetnost ipd. (UN 2008: 7; UNdvo 2008: 6)

V obeh UN cilji dajejo jasne smernice/poudarke za obravnavo, z uresničevanjem katerih se dijaki zavedajo pomembne vloge slovenskega jezika v svojem osebnem, družbenem in poklicnem življenju ter da je slovenski jezik temeljna prvina njihove državljanske identitete, skupaj s književnostjo pa tudi najpomembnejši del slovenske kulturne dediščine in si tako oblikujejo svojo državljansko zavest (UN 2008: 7; UNdvo 2008: 6). Tisti, za katere je slovenščina materni jezik (v nadaljevanju MJ) ali prvi jezik (v nadaljevanju J1), se zavedajo, da je slovenščina zanje najbolj naravna socializacijska danost, saj se z njo vseskozi, najlaže in najuspešneje izražajo, ter da je slovenščina temeljna prvina njihove osebne in narodne identitete; tako si oblikujejo svojo narodno zavest (UN 2008: 7; UNdvo 2008: 6). Dijaki razvijajo jezikovno, slogovno in metajezikovno zmožnost v slovenskem knjižnem jeziku, sistematično opazujejo lastna in tuja besedila z različnih vidikov, razvijajo pa tudi zmožnost presojanja ustreznosti posamezne jezikovne zvrsti v danih sporazumevalnih okoliščinah (UN 2008: 6–8; UNdvo 2008: 6–8). Dijaki imajo razvito zavest o jeziku, narodu in državi, kar med drugim dokažejo s poznavanjem jezikovnih zvrsti, predstavitvijo zanje ustreznih okoliščin in nekaj njihovih značilnosti (UN 2008: 6–8; UNdvo 2008: 6–8).

1 Prispevki avtoric so navedeni v Zemljak Jontes, Pulko (2019).

V poglavju Cilji in vsebine so vsebine jezikovnega in književnega pouka razdeljene na vsebinske sklope s procesnorazvojnimi cilji. Tako dijaki tvorijo (tj. govorno nastopajo in/ali pišejo) enogovorna besedila (govorno nastopanje), in sicer tvorijo besedilo tiste vrste, ki so jo pred tem že sprejemali (UN 2008: 12). Po tvorjenju vrednotijo razumljivost, zanimivost, resničnost, aktualnost, živost, učinkovitost, ustreznost in jezikovno pravilnost svojega zapisanega besedila/govornega nastopa in zapisanih besedil/govornih nastopov sošolcev ter utemeljujejo svoje mnenje (prav tam). Podobno lahko beremo v UN za slovenščino za dvojezično slovensko-madžarsko gimnazijo, in sicer za dijake, ki so izbrali slovenščino kot maturitetni predmet, ob tem pa je v UN pri načrtovanju pouka za dijake, ki so v 3. in 4. letniku dvojezične slovensko-madžarske gimnazije izbrali slovenščino kot nematuritetni predmet s po tremi urami pouka na teden, jasno zapisano in predstavljeno, da bo učitelj izhajal iz splošnih znanj tako pri jezikovnem kot književnem pouku (UNdvo 2008: 8). Vse to je ključno pri oblikovanju zavesti o identitetni vlogi jezika in jezikovnih zvrsti.

Dijaki razvijajo *pravorečno zmožnost* (UN 2008: 13; UNdvo 2008: 13) s poslušanjem knjižne izreke in z njenim uzaveščanjem. Sistematično spoznavajo, vadijo in utrjujejo knjižni izgovor posameznih besed in povedi, prepoznavajo pravorečne napake in jih odpravljajo. Med govornim nastopanjem skušajo govoriti čim bolj knjižno. Prav tako razvito pravorečno zmožnost izkažejo s knjižno izreko med govornim nastopanjem; s poznavanjem knjižne in neknjižne izreke dane besede, s primerjanjem obeh izgovorov in z opisom knjižnega izgovora ter s poznavanjem knjižnih glasnikov in njihovo primerjavo z neknjižnimi (iz svojega narečja/neknjižnega pogovornega jezika).

V obeh UN je pri razvijanju *slogovne zmožnosti* poudarjena izbira okoliščinam ustreznega izraza. Dijaki razvijajo slogovno zmožnost (prav tam) tako, da opazujejo svoje in tuje sporazumevanje v slovenščini v raznih okoliščinah, prepoznavajo jezikovne zvrsti in jim določajo ustrezne okoliščine sporočanja, uporabljajo okoliščinam ustrezne jezikovne zvrsti ter izražajo mnenje o ustreznosti jezikovnih zvrsti pri drugih govorcih. Po sprejemanju besedila sklepajo o okoliščinah nastanka besedila in povedo, iz katerih prvin besedila so jih prepoznali, pred tvorjenjem besedila analizirajo okoliščine sporočanja, med tvorjenjem pa izbirajo njim ustrezne besede, besedne zveze, stavčne vzorce ipd. Poseben poudarek je uzaveščanju izbire okoliščinam ustreznega izraza namenjen v 1. in 2. letniku. Tako dijaki sistematično predstavljajo pragmatično pogojene nesporazume med sporočevalcem in naslovnikom ter razloge zanje, izrekajo isto govorno dejanje na različne načine in vsakemu izreku določijo ustrezne okoliščine, razčlenjujejo dane okoliščine sporočanja in uporabijo ustrezen izrek govornega dejanja, prirejajo isto besedilo za različne naslovnike in pojasnjujejo svoje priredbe, besedam iz dvojice določajo slogovno vrednost in povejo, v katerih okoliščinah bi lahko uporabili slogovno zaznamovano besedo, v besedilih ali v skupini besed prepoznavajo slogovno zaznamovane besede/besedne zveze in jih zamenjajo s slogovno nezaznamovanimi, vrednotijo ustreznost svojih in tujih besedil, prepoznavajo slogovne napake, jih odpravljajo in utemeljujejo svoje popravke.

Pri *slogovni zmožnosti* nadgrajujejo osnovnošolsko znanje. Dokažejo jo z uporabo ustrezne jezikovne zvrsti, s tvorbo okoliščinam ustreznih besedil, z vrednotenjem ustreznosti besedil (povedi, besednih zvez itn.) v danih okoliščinah in s strokovno utemeljitvijo, z določanjem slogovne vrednosti besed in s predstavitvijo zanje ustreznih okoliščin. Tudi pri procesnorazvojnih ciljih v sklopu o razvijanju metajezikovne zmožnosti (prav tam: 16) je poudarek na pravorečni in slogovni pravilnosti besedil.

V poglavju o *pričakovanih dosežkih oz. rezultatih*, ki izhajajo iz zapisanih ciljev, vsebin in kompetenc, je v obeh UN zapisano, da ima dijak razvito zavest o jeziku, narodu in državi (UN 2008: 34; UNdvo 2008: 37), zmožnost kritičnega sprejemanja enogovornih neumetnostnih besedil (UN 2008: 35; UNdvo 2008: 37), zmožnost tvorjenja enogovornih neumetnostnih besedil (tistih vrst, ki so predpisane v UN) (UN 2008: 35; UNdvo 2008: 38), poimenovalno, skladenjsko, pravorečno, pravopisno in slogovno zmožnost ter zmožnost nebesednega sporazumevanja (UN 2008: 36; UNdvo 2008: 38–39), slogovno zmožnost (UN 2008: 36; UNdvo 2008: 39) in razvito metajezikovno zmožnost (UN 2008: 37; UNdvo 2008: 40). Pri tem je treba upoštevati, da so pričakovani dosežki zapisani splošno, kar pomeni, da jih bodo dijaki dosegali v različnem obsegu in na različnih taksonomskih stopnjah. Vse to je ključno za oblikovanje zavesti o identitetni vlogi jezika in jezikovnih zvrsti.

3 Socialnozvrstna razmerja v *Katalogu znanja za srednje strokovno izobraževanje* (KZ 2011)[2]

V poglavju Predstavitev (filozofija) predmeta je zapisano, da je predmet v srednjem strokovnem izobraževanju nadgradnja UN iz osnovne šole, naravnan v uporabnost pridobljenih spoznanj tako v poklicnem življenju kakor tudi pri nadaljevanju izobraževanja in delovanju posameznika v raznovrstnih izzivih sodobne življenjske prakse (KZ 2011: 2).

V poglavju Usmerjevalni/splošni cilji predmeta je posebej poudarjeno, da se dijaki zavedajo pomembne vloge slovenskega jezika v svojem osebnem, družbenem in poklicnem življenju; zavedajo se, da je slovenski jezik državni jezik v Republiki Sloveniji, in to upoštevajo, poznajo pa tudi položaj italijanskega in madžarskega jezika ter drugih jezikov v Republiki Sloveniji ter položaj slovenskega jezika v zamejstvu in izseljenstvu; tisti, za katere je slovenščina MJ/J1, se zavedajo, da je slovenščina najbolj naravna socializacijska danost, saj se z njo vseskozi, najlaže in najuspešneje izražajo, ter da je slovenščina temeljna prvina njihove osebne in narodnostne identitete; tako si oblikujejo svojo narodno zavest (KZ 2011: 3).

Med cilji (izbrani so tisti, ki neposredno opozarjajo na rabo socialnih zvrsti) je poudarjeno, da dijaki razvijajo sporazumevalno zmožnost v slovenskem knjižnem jeziku, da obvladajo slovenski knjižni jezik in ga zavestno uporabljajo v svojih besedilih, ob tem pa je posebej poudarjeno, da znajo presoditi, ali je v danih sporazumevalnih okoliščinah ustrezna raba knjižnega ali neknjižnega jezika (KZ 2011: 3).

2 *Katalog znanja* je določil Strokovni svet RS za poklicno in strokovno izobraževanje na 126. seji 26. 11. 2010 in je stopil v veljavo s šolskim letom 2011/2012.

V poglavju Oblikovanje in razvijanje zavesti o jeziku, narodu in državi so skozi cilje dejavnosti dijakov usmerjene v opazovanje in predstavitev vloge sporazumevanja v vsakdanjem življenju. Tako dijaki opazujejo in predstavijo vlogo MJ/J1 in njegove prednosti pred tujimi jeziki ter si tako oblikujejo poseben odnos do svojega MJ/J1, vlogo in status slovenščine v Republiki Sloveniji za njene državljane ter si tako oblikujejo poseben odnos do slovenščine kot državnega in uradnega jezika, večplastnost/zvrstnost slovenščine in jezikov nasploh (KZ 2011: 4).

Dijaki razvijajo *pravorečno zmožnost* s sistematičnim spoznavanjem, z vadenjem in utrjevanjem knjižnega izgovora posameznih besed in povedi, s prepoznavanjem pravorečnih napak v svojih in tujih besedilih ter njihovim odpravljanjem. Tudi med govornim nastopanjem in med pogovarjanjem z učiteljem poskušajo govoriti čim bolj knjižno (KZ 2011: 6).

Podobno kakor v gimnazijskih UN je tudi v *Katalogu znanja* pri razvijanju slogovne zmožnosti poudarjena izbira okoliščinam ustreznega izraza. Tako dijaki svojo slogovno zmožnost razvijajo tako, da med sprejemanjem, razčlenjevanjem, obravnavo in tvorjenjem besedil opazujejo svoje in tuje sporazumevanje v slovenščini v raznih okoliščinah, vrednotijo ustreznost uporabljene jezikovne zvrsti in utemeljijo svoje mnenje. Nato povedo, katera jezikovna zvrst bi bila ustreznejša, in pojasnijo svoj predlog, vživijo se v razne sporazumevalne okoliščine in izberejo ustrezno jezikovno zvrst, ob tem pa priredijo isto besedilo za razne naslovnike in pojasnijo svoje priredbe (KZ 2011: 7).

V *Katalogu znanja* sta med razvitimi zmožnostmi jasno opredeljeni tudi razvita jezikovna in slogovna zmožnost, ki se najtesneje nanašata na obravnavano temo prispevka. Tako dijak razvito jezikovno zmožnost med drugim dokaže tako, da med govornim nastopom, pogovarjanjem z učiteljem in glasnim branjem upošteva knjižno izreko, našteje knjižne samoglasnike in jih primerja z neknjižnimi iz svojega narečja ali neknjižnega pogovornega jezika (KZ 2011: 9), razvito slogovno zmožnost pa dokaže tako, da v svojih besedilih uporablja ustrezno jezikovno zvrst in tvori okoliščinam ustrezna besedila.

Katalog znanja prinaša tudi nekaj primerov obravnave posameznih sklopov. Tako med primeri najdemo predlog obravnave, s pomočjo katerega učitelj pri dijakih uzavesti večplastnost/večzvrstnost slovenščine in drugih jezikov, dijaki pa ob tem spoznajo tudi pragmatične in strukturne značilnosti jezikovnih zvrsti ter izbirajo okoliščinam ustrezno jezikovno zvrst. Predlog poudarja uresničevanje, doseganje ciljev v zvezi z usvajanjem socialnih zvrsti, z ustreznostjo njihove rabe in utemeljitvijo izbire socialne zvrsti glede na okoliščine sporazumevanja, s predstavitvijo svojega odnosa do njih (KZ 2011: 14).

Obravnavane vsebine in cilji so dosledno upoštevani tudi v poglavjih Odnosni cilji, Predlogi za ocenjevanje in Didaktična priporočila, niso pa ključni za samo študijo primera.

4 Študija primera socialnozvrstnega stanja med mladostniki na dvojezičnem slovensko-madžarskem območju v Sloveniji

Študija primera zajema raziskavi rabe slovenskih in madžarskih socialnih zvrsti jezika med dijaki[3] na Dvojezični srednji šoli Lendava, izvedeni v letih 2010 in 2019 (z objavo 2020).[4]

Raziskovalni vzorec predstavlja 178 dijakov Dvojezične srednje šole Lendava, in sicer 82 programa gimnazija iz leta 2010 ter 96 dijakov programov gimnazija (52,1 %) in strojni tehnik (47,9 %) iz leta 2019. 97,6 % (2010) oz. 89,6 % (2019) anketiranih je vprašalnik izpolnjevalo v slovenskem jeziku, 2,4 % (2010) oz. 10,4 % (2019) pa v madžarskem.

Zbiranje podatkov je potekalo na podlagi kvantitativne metode. Pridobivanje podatkov je potekalo najprej s sestavo anketnih vprašalnikov, sledili sta kvalitativna in kvantitativna obdelava. Pred izvedbo raziskave smo od vodstev šol pridobili soglasje za anketiranje, pridobljena so bila še dovoljenja staršev za sodelovanje njihovih otrok v izpolnjevanju anonimnega vprašalnika. Za zbiranje podatkov je uporabljen anonimni anketni vprašalnik,[5] ki vsebuje (2010) 10 vprašanj zaprtega ali polodprtega tipa: prvo, delno drugo, tretje in deseto so vprašanja zaprtega tipa, drugo vprašanje delno polodprtega, preostala pa v celoti polodprtega tipa; (2019) 13 vprašanj zaprtega ali polodprtega tipa: prvo, drugo, tretje in peto so vprašanja zaprtega tipa, preostala pa polodprtega tipa. Tretje (2010) oz. peto (2019) vprašanje je razdeljeno na štiri podvprašanja, in sicer ločeno sprašuje po izobrazbi staršev. Osmo (2010) oz. deseto (2019) vprašanje je razdeljeno na štiri (2010) oz. šest (2019) podvprašanj, četrto podvprašanje pa še na štiri podvprašanja, pri desetem (2010) oz. dvanajstem in trinajstem (2019) vprašanju so anketirani med ponujenimi odgovori lahko izbrali več odgovorov. Predstavitev rezultatov študije primera je pripravljena kot primerjava raziskav stanja iz 2010 in 2019 glede na istovrstne vsebinske sklope.[6]

Na vprašanje, kako najpogosteje govorijo doma, so dijaki s slovenščino kot MJ in z drugimi tujimi MJ tako v raziskavi leta 2010 kot tudi leta 2019 odgovorili enako: prvi uporabljajo slovenski krajevni narečni govor (66,7 %; 67,7 %),[7] drugi pa svoj MJ (2010 bosanščino in hrvaščino, 2019 hrvaščino). Nekoliko se razlikujejo odgovori dijakov z madžarščino kot MJ in z dvema MJ, vzrok gre iskati tudi v enem dodatnem ponujenem odgovoru (2019), *vmesni jezik*.[8] Oboji so namreč leta 2019 izbrali ta odgovor (71,4 %), medtem ko so dijaki, katerih MJ je madžarščina, leta 2010 izbrali

3 V prispevku zapisane moške oblike zajemajo tako moške kot ženske.

4 Diplomsko delo Janjić (2010) in magistrsko delo Adorjan (2020).

5 Osnovni anketni vprašalnik, na katerem temeljita oba prilagojena anketna vprašalnika za študijo primera, sta pripravili avtorici prispevka (Zemljak Jontes, Pulko 2007).

6 Metodologija dela je v celoti predstavljena v Zemljak Jontes, Pulko (2019: 247–254), sicer pa so vprašanja povzemalno zapisana v sami analizi.

7 V predstavitvi rezultatov študije primera predstavlja odstotek, zapisan pred dvopičjem, rezultat raziskave leta 2010, odstotek, zapisan za podpičjem, pa rezultat raziskave leta 2019.

8 Gre za *zmes* slovenskega in madžarskega jezika, ki ga dijaki razumejo in tako tudi sami poimenujejo, tj. kot vmesni govor in ne kot preklapljanje med jezikoma glede na sogovorce ali druge okoliščine.

odgovor madžarski krajevni narečni govor (78,6 %), tisti s slovenščino in madžarščino kot MJ pa slovenski (40 %) in govor blizu slovenski RTV (20 %) oz. madžarski krajevni narečni govor (10 %) oz. govor blizu madžarski RTV (20 %). Izkazalo se je torej, da dijaki obeh raziskav (2010, 2019) doma najpogosteje uporabljajo narečno oz. pogovorno zvrst jezika.

Odgovori na vprašanje, kako najpogosteje govorijo s sokrajani, ki niso njihovi vrstniki, so tako leta 2010 kot tudi leta 2019 ostali večinoma enaki. Dijaki s slovenščino kot MJ uporabljajo slovenski krajevni narečni govor (58,9 %; 67,7 %), tisti z madžarščino kot MJ madžarski krajevni narečni govor (42,9 %; 27,8 %), tisti z drugim tujim jezikom kot MJ pa prav tako slovenski krajevni narečni govor (42,9 %; 100 %). Razlika je le pri dijakih, katerih MJ sta dva, slovenščina in madžarščina, vendar gre tudi v tem primeru vzrok iskati v dodatno ponujenem odgovoru (*vmesni jezik*). Leta 2010 so namreč izbrali odgovor slovenski (50 %) oz. madžarski (10 %) krajevni narečni govor, leta 2019 pa poleg teh dveh (35,7 %, 14,3 %) še posebej vmesni jezik (42,9 %).

Pri vprašanju, ki se nanaša na komunikacijo s sokrajani vrstniki, so odgovori dijakov obeh raziskav (2010, 2019) primerljivi. Dijaki s slovenščino kot MJ tako leta 2010 kot leta 2019 uporabljajo slovenski krajevni narečni govor (51 %; 58,1 %), tisti z madžarščino kot MJ madžarski krajevni narečni govor (42,9 %; 27,8 %) in tisti z drugim tujim MJ slovenski krajevni govor (42,9 %; 50 %) oz. leta 2019 tudi vmesni jezik (50 %). Tisti, katerih MJ sta oba, so leta 2010 izbrali slovenski (50 %) oz. madžarski krajevni narečni govor (50%), v raziskavi leta 2019 pa poleg slovenskega narečnega govora in nadnarečne oblike govora, ki je blizu slovenskemu krajevnemu narečju (skupaj 35,7 %), še posebej vmesni jezik (50 %).

Rezultati glede rabe socialnih zvrsti jezika pri pouku slovenščine so v obeh raziskavah (2010, 2019) primerljivi. Dijaki, katerih MJ so slovenščina (66,7; 43,5 %), madžarščina (57,1 %; 50 %), oba našteta skupaj (40 %; 57,1 %) in drug tuji MJ (42,9 %; 100 %), pri urah slovenščine najpogosteje uporabljajo slovenski knjižni jezik. Iz tega lahko sklepamo, da se vsi dijaki zavedajo, katera socialna zvrst je za ta šolski predmet najprimernejša.

Razlike se kažejo pri odgovoru na vprašanje, kako dijaki najpogosteje govorijo pri urah drugih predmetov. V raziskavi leta 2010 se je izkazalo, da dijaki, katerih MJ je madžarščina, najpogosteje uporabljajo knjižno madžarščino (42,9 %), v raziskavi leta 2019 pa knjižno slovenščino (22,2 %), knjižno madžarščino (22,2 %), slovenski krajevni narečni govor (22,2 %) in nadnarečno obliko govora, ki vsebuje malo narečnih besed (22,2 %). Dijaki z obema jezikoma kot MJ so leta 2010 pri urah drugih predmetov najpogosteje uporabljali nadnarečno obliko govora, ki je blizu slovenski (40 %) oz. madžarski RTV (torej nadnarečni obliki govora, ki vsebuje malo narečnih besed; 40 %), v raziskavi leta 2019 pa so se večinoma odločili za odgovor knjižno slovensko (50 %). Za slednji odgovor sta se odločila tudi dijaka z drugim MJ (100 %), medtem ko so leta 2010 dijaki, katerih MJ je drug tuji jezik, največkrat izbrali odgovora nadnarečna oblika govora, ki je blizu krajevnemu narečju (42,9 %) ali govoru blizu

slovenski RTV (42,9 %). Primerljivo stanje se kaže le pri dijakih s slovenščino kot MJ, ki so namreč leta 2010 in 2019 najpogosteje izbrali odgovor slovenski krajevni narečni govor (47,1 %; 35,5 %).

Razlike so tudi pri odgovorih na vprašanje, kako govorijo s sošolci in vrstniki. V raziskavi leta 2010 so se vsi dijaki opredelili za sleng (s slovenskim jezikom kot MJ za slovenski sleng (49 %), z madžarskim MJ za slovenski (21,4 %) oz. madžarski (28,6 %) sleng, z obema MJ (50 %) in z drugimi MJ za slovenski (71,4 %) sleng), medtem ko so bile v raziskavi leta 2019 najpogostejše izbire slovenski krajevni narečni govor (s slovenskim jezikom kot MJ (61,3 %), z madžarskim MJ (38,9 %)), dijaki z obema MJ najpogosteje uporabljajo t. i. vmesni jezik (57,1 %), dijaki z drugimi MJ pa slovenski knjižni jezik (50 %) in sleng (50 %).

Zanimivi so odgovori dijakov na vprašanje, kako najpogosteje govorijo z drugimi zaposlenimi na šoli, in sicer s tajnico, hišnikom, kuharico in čistilko. V obeh raziskavah jih s tajnico najpogosteje govori v knjižni slovenščini (povprečno 35,6 %), medtem ko za pogovor z ostalimi zaposlenimi v obeh raziskavah izbirajo manj knjižne zvrsti, večinoma slovenski in madžarski krajevni narečni govor, leta 2019 tudi t. i. vmesni jezik.

Pri vprašanju, v kolikšni meri dijaki obvladajo svoj krajevni govor, so odgovori dijakov v raziskavah leta 2010 in 2019 primerljivi. Dijaki s slovenščino (82,4 %; 80,6 %) oz. madžarščino (57,1%; 77,8 %) kot MJ svoj krajevni govor obvladajo zelo dobro, dijaki z dvema MJ slovenski krajevni govor obvladajo zelo dobro (70 %; 57,1 %), madžarskega pa dobro (60 %; 50 %). Dijaki, katerih MJ je drug tuji jezik, slovenski krajevni govor obvladajo zelo dobro (57,1 %; 50 %) oz. vsaj dobro (42,9 %; 50 %), madžarskega pa večinoma sploh ne (57,1 %; 50 %).

Pri vprašanju, kakšen je odnos anketiranih dijakov do krajevnega govora, so odgovori obeh raziskav primerljivi. Dijaki slovenski oz. madžarski krajevni govor večinoma radi uporabljajo oz. ga celo zavestno gojijo. Dijaki s slovenščino (82,4 %; 80,6 %) oz. z madžarščino (57,1 %; 77,8 %) kot MJ svoj krajevni govor obvladajo zelo dobro, dijaki z dvema MJ slovenski krajevni jezik obvladajo zelo dobro (70 %; 57,1 %), madžarskega pa dobro (60 %; 50 %). Dijaki, katerih MJ je drug tuji jezik, slovenski krajevni govor obvladajo zelo dobro (57,1 %; 50 %) oz. vsaj dobro (42,9 %; 50 %), madžarskega pa večinoma sploh ne (57,1 %; 50 %).

Dijaki s slovenščino (84,4 %; 83,9 %), z madžarščino (92,8 %; 77,8 %) kot MJ in dijaki z dvema MJ slovenski krajevni govor zavestno gojijo oz. ga radi uporabljajo (80 %; 71,5 %; leta 2019 jih 28,6 % do krajevnega narečnega govora nima odnosa); leta 2010 dijaki z dvema MJ (slovenščino in madžarščino) madžarski krajevni govor prav tako zavestno gojijo oz. ga radi uporabljajo (60 %), 40 % jih do krajevnega narečnega govora nima odnosa. Dijaki, katerih MJ je drug tuji jezik, slovenski krajevni govor zavestno gojijo oz. ga radi uporabljajo (71,5 %, 28,6 % do njega nima odnosa; 50 % ga zavestno goji, 50 % do njega nima odnosa). V manjši meri (14, 5 %) se v raziskavi leta 2019 pojavlja tudi mnenje dijakov, katerih MJ je slovenščina, da madžarski krajevni jezik zavračajo.

5 Sklep

Šola je na vseh stopnjah formalnega izobraževanja ključni dejavnik razvoja in ohranjanja jezikovne identitete, navzven vidne predvsem kot nacionalna identiteta. Ta se kaže v obvladovanju knjižne norme jezika, ki običajno temelji na obvladovanju neknjižnega, tj. prvega oz. MJ (govora) posameznika, s katerim učeči se vzpostavlja tudi osebno jezikovno identiteto, pri čemer je treba upoštevati, da je jezikovna identiteta lahko vzporedno vzpostavljena na različnih ravneh, ob nacionalni tudi na mikrokolektivni ravni/mikrokolektivnih ravneh, saj kot posamezniki pripadamo različnim družbenim skupinam, in tudi na osebni ravni. V uradnih sporazumevalnih položajih se kaže težnja pogostejše rabe knjižnih zvrsti jezika, v neuradnih pa neknjižnih.

Jezik, jezikovna kultura in jezikovna identiteta so v šoli posebej izpostavljeni predvsem na predmetnem področju slovenščine s poudarjenim udejanjanjem usvajanja in ohranjanja jezikovne kulture ter s tem tudi identitete sistematično od vrtca. Zapisano je v učnih načrtih in katalogih znanj za slovenščino s poudarjenima vlogama slovenskega jezika kot učnega jezika in kot temeljnega jezika sporazumevanja pri dijakih, ki jim je slovenščina MJ. V prispevku sta zastopanost in udejanjanje vloge socialnozvrstnih različic slovenskega jezika predstavljeni skozi cilje, vsebine in standarde znanj analize gimnazijskih učnih načrtov ter katalogov znanj za slovenščino, tudi na podlagi študije primera z anketnim vprašalnikom med srednješolci.

Viri in literatura

ADORJAN, Saša, 2020: *Socialna zvrstnost v dvojezičnem srednješolskem izobraževanju (s slovenskim in madžarskim jezikom). Magistrsko delo*. Maribor: Filozofska fakulteta.

JANJIĆ, Martina, 2010: *Raba socialnih zvrsti jezika med dijaki dvojezičnega območja ob meji z Madžarsko*. *Diplomsko delo*. Maribor: Filozofska fakulteta.

KZ = *Srednje strokovno izobraževanje (SSI): Katalog znanja: Slovenščina*. http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2016/programi/SSI/KZ-IK/katalog.htm (dostop 7. 9. 2020)

PULKO, Simona, ZEMLJAK JONTES, Melita, 2007: Raba zemljepisnih različkov slovenskega jezika glede na stopnjo izobraževanja in različne govorne položaje. Vera Smole (ur.): *Slovenska narečja med sistemom in rabo. Obdobja 26*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 353–369.

TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja. 13–27.

UNdvo = POZNANOVIČ JEZERŠEK, Mojca idr., 2008: *Učni načrt: Slovenščina: Gimnazija; dvojezična slovensko-madžarska gimnazija: Obvezni predmet*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo. http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2019/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_slovenscina_dvojezicna_madz_gimn.pdf (dostop 7. 9. 2020)

UN = POZNANOVIČ JEZERŠEK, Mojca idr., 2008: *Učni načrt: Slovenščina: Gimnazija; splošna, klasična, strokovna gimnazija: Obvezni predmet in matura*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo. http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2019/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_slovenscina_gimn.pdf (dostop 7. 9. 2020)

ZEMLJAK JONTES, Melita, PULKO, Simona, 2019: Odnos do rabe socialnih zvrsti med mladimi. Hotimir Tivadar (ur.): *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest. Obdobja 38*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 247–254.

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine, vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

JEZIČNA INTERKULTURALNOST BUDUĆIH UČITELJICA/UČITELJA MATERINSKOGA JEZIKA: HRVATSKI PRIMJER

Marko Ljubešić
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pulj
mljubesic@unipu.hr

DOI:10.4312/Obdobja.39.165-174

V novem tisočletju se vedno več govori tako o zaščiti majhnih jezikov kot tudi o jezikovni agresiji globalnih jezikov (danes angleščina, jutri kateri drug jezik) proti majhnim jezikom. V času, ko je vse osredotočeno na zaščito na eni strani in odpornost na drugi, se postavlja vprašanje jezikovne medkulturnosti med mladimi govorci, zlasti v smislu spoznavanja sosednjih jezikov in kultur. Ta članek predstavlja empirično raziskavo (s kvantitativno in kvalitativno analizo) jezikovne medkulturnosti mladih s poudarkom na raziskavah pomena ohranjanja maternega jezika in zanimanja za učenje sosednjih jezikov (v tem primeru slovenščine).

medkulturnost, mladi govorci, materni jezik

In the new millennium, there is more and more talk about the protection of small languages, as well as the linguistic aggression of global languages (today English, tomorrow another) against small ones. At a time when everything is focused on protection on the one hand and resistance on the other, the question of linguistic interculturalism among young speakers arises, especially in terms of learning about neighbouring languages and cultures. This paper presents empirical research (with quantitative and qualitative analysis) into the language interculturality of young people, with an emphasis on research on the importance of preserving the mother tongue and interest in learning about neighbouring languages (in this case Slovene).

interculturalism, young speakers, first language

1 Govornici novoga doba – u sukobu zaštite nacionalnog identiteta i stvaranja interkulturalnih vrijednosti

Novo tisućljeće donijelo je i brojne nove izazove pred ljudsku zajednicu. Među njima je zasigurno i čuvanje vlastitoga nacionalnog identiteta u okvirima globalizacije. S jedne se strane svim manjim članicama Europske unije dogodila svojevrsna jezična ravnopravnost (pogotovo u pravnom segmentu), a s druge su strane pritisnute snažnom agresijom globalnoga jezika (danas engleskoga, sutra možda nekog drugog). U *Kurikulumu za nastavni predmet Hrvatski jezik za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj* stoji kako je svrha učenja i poučavanja Hrvatskog jezika »osposobljavanje učenika za jasno, točno i prikladno sporazumijevanje hrvatskim standardnim jezikom, usvajanje znanja o jeziku kao sustavu, slobodno izražavanje

misli, osjećaja i stavova te spoznavanje vlastitoga, narodnog i nacionalnog jezično-kulturnog identiteta« (Kurikulum 2019). S takvim smjernicama školski programi usmjereni su prvenstveno k nacionalnoj sastavnici, a nakon toga globalnoj budući da je engleski jezik obavezni školski predmet u svim školskim ustanovama. Većina školskih ustanova također predviđa i drugi (neke i treći) strani jezik koji je redovito iz poznatog spektra jezika (njemački, talijanski, francuski). U takvom okruženju, a vodeći računa o stoljetnim kulturnim i ekonomskim vezama susjednih naroda, postavlja se pitanje jezične interkulturalnosti govornika malih jezika, posebno misleći na susjedne jezike (u ovom slučaju slovenski i hrvatski). Svaki je narod osjetljiv na pitanje vlastitog jezika, a kod malih naroda ta značajka vrlo često poprima obrise preosjetljivosti, posljedica čega zna biti zatvorenost i razvijanje predrasuda prema pripadnicima drugih naroda, a samim time i prema drugim jezicima.

Problematika malih jezika i jezično-kulturne (samo)svijesti mladih pokazala se presudnom u sustavnom odgojno-obrazovnom djelovanju s ciljem očuvanja malih jezika i stvaranja osjećaja kod mladih o važnosti materinskog jezika kao ključne sastavnice njihova nacionalnog identiteta (Ljubešić 2019). Ako je u osnovi interkulturalizma izgradnja filozofije poštovanja i prožimanja (Piršl 2016: 20), onda je pretpostavka Europe bez granica u jezičnoj jednakopravnosti, razvijanju »novoga koncepta harmonične višejezičnosti (multilingvizma) i raznojezičnosti (plurilingvizma) koji nazivamo sujezičnošću« (Stabej 2019: 290), što nikako nije tako ako u odgojno-obrazovnim sustavima članica Europske unije ne izostane ustaljeni koncept poučavanja materinskog jezika i globalnog (engleskog) jezika. Polazeći od činjenice kako »učenjem jezika zapravo upoznajemo i državu čiji jezik učimo, njezine stanovnike i kulturu« (Benjak, Hadži 2005: 118), a pod pretpostavkom važnosti poznavanja susjednih kultura, nameće se i pitanje koliko su suvremene generacije mladih otvorene prema takvim modelima, odnosno u kolikoj su mjeri opterećene (politički i odgojno-obrazovno) generiranom pretjeranom brigom o očuvanju vlastitoga materinskog jezika prvenstveno od snažnih utjecaja globalnog (engleskog) jezika, a istodobno brigom o učenju tog istog globalnog jezika s ciljem lakšeg uklapanja u suvremene društvene procese.

2 Empirijsko istraživanje – jezična interkulturalnost mladih

2.1 Problem istraživanja

Nadovezujući se na uvodna razmatranja o jezičnoj interkulturalnosti mladih u suvremenom okruženju, osmišljen je anketni upitnik kojim se kvantitativno i kvalitativno pristupilo problematici utvrđivanja stavova i mišljenja budućih učitelja i nastavnika materinskoga jezika o potrebi očuvanja nacionalnog jezika kao ključne sastavnice vlastitog identiteta, ali i potrebi uklanjanja predrasuda i stereotipa prema globalnim i susjednim jezicima. Anketni upitnik je proveden među ciljanom skupinom mladih (budućim učiteljima i nastavnicima materinskoga jezika kod kojih se očekuje viši stupanj jezične osviještenosti).

2.2 Ciljevi i zadaci istraživanja

Teorijska proučavanja i empirijsko istraživanje usmjereni su k rješavanju ovih ciljeva i zadataka:

– kvantitativno utvrditi materinski jezik ispitanika, istražiti njihov stav o poimanju nacionalnog identiteta i važnosti jezika kao njegove ključne sastavnice
– utvrditi razinu stečenog znanja o materinskom jeziku, književnosti i ostaloj kulturnoj baštini
– istražiti mišljenje ispitanika o kvantiteti brige o očuvanju hrvatskog jezika kao ključne sastavnice nacionalnog identiteta
– ispitati percepciju ispitanika o važnosti poznavanja globalnih i susjednih jezika
– utvrditi mišljenja ispitanika o jezičnoj agresiji globalnih jezika na male jezike
– istražiti mišljenja ispitanika o mogućnostima zauzimanja punopravnog položaja malih jezika
– ispitati shvaćanje jezično interkulturalne osobe te utvrditi mogućnosti poboljšanja jezične interkulturalnosti.

2.3 Polazne hipoteze

Polazeći od postavki uvodnoga teorijskog istraživanja, u empirijskom se istraživanju krenulo od ovih hipoteza:

– ispitanici su tijekom školovanja stekli visoku razinu poznavanja materinskoga jezika i nacionalne kulture
– nacionalni kulturni identitet kod ispitanika je obilježje koje sadrži jezik, književnost, povijest te ostalu kulturnu baštinu i običaje
– ispitanici smatraju kako se o zaštiti njihova materinskog jezika u školskim ustanovama brine na zadovoljavajući način
– poznavanje svjetskih jezika (posebno engleskog) na visokoj je razini, a ne primjećuje se potreba poznavanja malih susjednih jezika
– jezična agresija velikih jezika na male jezike osviještena je kod ispitanika
– ispitanici smatraju kako se sustavnim djelovanjem, od odgojno-obrazovnih ustanova pa do šire društvene zajednice, može spriječiti gubitak malih jezika
– ispitanici pod pojmom jezično interkulturalne osobe podrazumijevaju plurilingvističko znanje te otvorenost prema drugim i drukčijim jezicima i narodima.

2.4 Ispitanici i instrument istraživanja

Istraživanje mišljenja i stavova o jezičnoj interkulturalnosti mladih obavljeno je na uzorku od 88 ispitanika – studenata 1. i 2. godine diplomskog studija hrvatskoga jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu te studenata 4. i 5. godine integriranog sveučilišnog učiteljskog studija na Fakultetu za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli. U istraživanju je sudjelovalo 96,6 % ispitanica i 3,4 % ispitanika.

Za potrebe ovog istraživanja sastavljen je poseban upitnik čiji je autor Marko Ljubešić. Upitnik se sastojao od ukupno deset pitanja (otvorenog, zatvorenog i

kombiniranog tipa). Istraživanje je obavljeno u ožujku 2020. godine. Kod zatvorenog tipa pitanja ispitanici su imali mogućnost odabira prema Likertovoj skali od 1 do 5.

2.5 Rezultati i diskusija

Uvodnim pitanjem anketnog upitnika istražilo se u koliko je mjeri hrvatski jezik materinski jezik među ispitanicima. Dobiveni rezultati istraživanja pokazali su kako je hrvatski jezik na učiteljskom studiju i studiju hrvatskoga jezika i književnosti materinski jezik kod 100 % ispitanika.

Na drugome pitanju istraživalo se u kolikoj su mjeri tijekom školovanja ispitanici upoznali hrvatski jezik, hrvatsku književnosti i ostalu hrvatsku kulturnu baštinu. Poznavanje hrvatskog jezika (M = 4,23) i hrvatske književnosti (M = 4,00) u skladu je s postavljenom polaznom hipotezom, a poznavanje ostale hrvatske kulture (M = 3,50) na osrednjoj je razini (v. Tablicu 1). Ako usporedimo dobivene rezultate s istraživanjem jezično-kulturne (samo)svijesti mladih, zaključujemo kako se podaci dobiveni istraživanjem poznavanja osnova jezika i kulture u ova dva istraživanja podudaraju, što potvrđuje da je riječ o vrsti podučavanja s naglaskom na nacionalnoj komponenti (usp. Ljubešić 2019). Upravo rezultati na ovome pitanju pokazuju visoku razinu poznavanja osnova vlastitog kulturnog identiteta kao polazišta istraživanja jezične interkulturalnosti mladih.

Poznavanje	Frekvencija (N)	Aritmetička sredina (M)
1. hrvatskoga jezika	88	4,23
2. hrvatske književnosti	88	4,00
3. ostale hrvatske kulturne baštine	88	3,50

Tablica 1: Poznavanje hrvatskoga jezika, književnosti i kulturne baštine.

Trećim se pitanjem istražilo mišljenja ispitanika u kolikoj se mjeri u hrvatskom školskom sustavu brine o zaštiti hrvatskoga jezika kao ključne sastavnice nacionalnog identiteta. Kako se u hrvatskom školskom sustavu o hrvatskom jeziku malo brine, odgovorilo je 4,54 % ispitanika, osrednje 50 % te mnogo 45,46 % (v. Grafikon 1). Ponuđene opcije nimalo i u potpunosti nije zaokružio nitko, što pokazuje da ispitanici smatraju kako je briga o zaštiti njihova materinskog jezika u osrednjem i višem spektru, čime je djelomično potvrđena polazna hipoteza kako je briga o materinskom jeziku u školskim ustanovama na zadovoljavajućoj razini, s obzirom na to da je najviši dobiveni postotak u osrednjem dijelu.

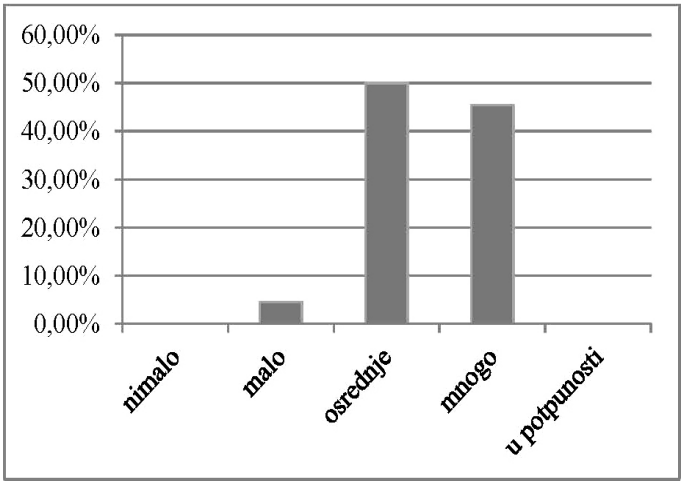

Grafikon 1: Briga o zaštiti hrvatskoga jezika.

Na četvrtom pitanju ispitivala su se mišljenja ispitanika o važnosti upoznavanja stranih jezika tijekom odgojno-obrazovnog procesa. Najveća aritmetička sredina očekivano je dobivena na ponuđenom engleskom jeziku (M = 4,36), slijede njemački jezik (M = 3,40) i talijanski jezik (M = 3,09), a slovenski kao susjedni jezik dobio je najmanju aritmetičku sredinu (M = 2,36) (v. Tablicu 2). Na otvorenome dijelu ovoga pitanja učenici su mogli upisati jezike koje smatraju da bi trebalo usvojiti tijekom školovanja, što je iskoristilo svega 5,68 % ispitanika upisavši pritom francuski jezik (3,4 % ispitanika s aritmetičkom sredinom M = 2,00) i španjolski jezik (2,28 % ispitanika s aritmetičkom sredinom M = 2,5). Dobiveni rezultati ukazuju na dominantnu ulogu engleskoga jezika među stranim jezicima u hrvatskom školskom sustavu i nedovoljno osviještenu potrebu upoznavanja susjednih malih jezika (kao što je slovenski), što zasigurno nije na tragu jezičnog interkulturalizma među teritorijalno susjednim jezicima.

Važnost učenja stranih jezika	Frekvencija (N)	Aritmetička sredina (M)
1. engleski jezik	88	4,36
2. njemački jezik	88	3,40
3. talijanski jezik	88	3,09
4. slovenski jezik	88	2,36

Tablica 2: Važnost učenja stranih jezika tijekom školovanja.

Petim pitanjem istražilo se mišljenje ispitanika o tome jesu li mali jezici danas pod svojevrsnom agresijom velikih jezika. Kako mali jezici danas uopće nisu ili jesu, ali u manjoj mjeri nije odgovorio nitko od ispitanika, a za osrednji odgovor odlučilo se 9,09 % ispitanika. Polaznu hipotezu kako je jezična agresija velikih jezika na male

jezike osviještena kod ispitanika potvrdilo se dobivenim odgovorima u većoj mjeri (54,55 %) te u potpunosti (36,36 %) (v. Grafikon 2).

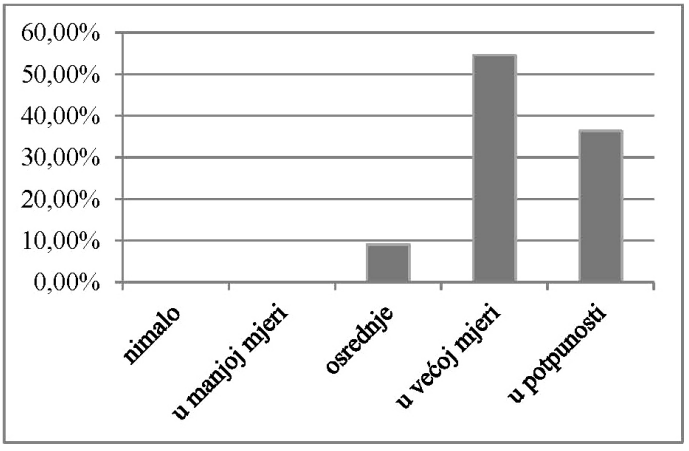

Grafikon 2: Jesu li mali jezici pod jezičnom agresijom velikih jezika?

Na šestom pitanju ispitanici su se nastavno na peto pitanje mogli izjasniti o njihovu shvaćanju posljedica jezične agresije velikih jezika na male jezike, odnosno hoće li jezična agresija izazvati sve manju primjenu malih jezika. Kao i kod prethodnog odgovora i ovdje dobiveni odgovori potvrđuju razvijene stavove o mogućim posljedicama takve situacije. Kako to neće nimalo ili u manjoj mjeri utjecati na primjenu malih jezika, nije zaokružio nitko od ispitanika, a za ponuđeni odgovor osrednje odlučilo se samo 9,09 % ispitanika. Na ponuđeni odgovor kako će to biti u većoj mjeri odgovorilo je 63,64 % ispitanika, a na odgovor kako će to biti u potpunosti odgovorilo je 27,27 % ispitanika (v. Grafikon 3). I na ovome pitanju jasno su uočeni stavovi utvrđeni polaznim hipotezama kako su ispitanici svjesni posljedica jezične agresije.

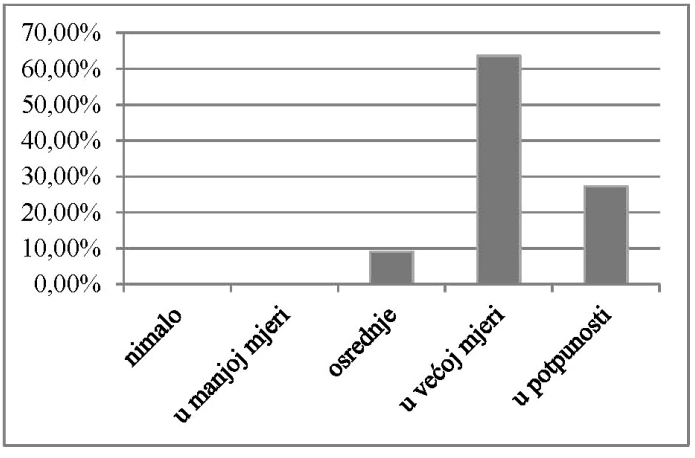

Grafikon 3: Hoće li jezična agresija velikih jezika uzrokovati sve manju primjenu malih jezika?

Sedmim pitanjem otvorenoga tipa ispitanici su mogli iskazati svoje stavove o načinu na koji se mali jezici danas mogu oduprijeti velikim jezicima i zauzeti svoj punopravni položaj u jezičnoj zajednici. U nastavku je prikazano nekoliko stavova:

- Što više čitanja na malim jezicima, u ovom slučaju na hrvatskom jeziku, sve više prevođenja stranih djela, članaka i igrica na hrvatski jezik, veća uporaba hrvatskog jezika na društvenim mrežama i više aktivnosti na hrvatskom jeziku. Više obilježavanja važnih značajki i događaja na hrvatskom jeziku, obilježavanje dana/tjedna/mjeseca hrvatskog jezika na nekoj višoj razini, na nekim međunarodnim događajima itd.
- Na način da im se u obrazovanju posvećuje više pažnje, da se manje koriste riječi velikih jezika, ako za njih postoji riječ u malome jeziku.
- Po mome skromnome mišljenju, ne postoje velike šanse da se mali jezici uopće mogu oduprijeti velikima, jer on ovisi, između ostaloga, o broju govornika... Danas su mali jezici u još lošijem položaju no što su nekada bili.
- Smatram da to ovisi u većini slučajeva o politici i koliko je neka zemlja jaka naspram drugih zemalja.
- Inzistiranjem na svojem jeziku, da ne dozvoljavaju ulazak novih tuđica u jezik, već da imaju dovoljno dobre zamjenske riječi na svom jeziku, osvještavanjem građana o jezičnom bogatstvu.
- Gledajući hrvatski jezik i Republiku Hrvatsku, budući smo mi mala i turistička zemlja gledamo kako pružiti najbolju kvalitetu gostima koji dolaze iz različitih država svijeta, pa tako i zanemarimo naš jezik i govorimo njihov. Mislim da bi se trebali barem nekim riječima služiti u razgovoru s turistima te ih tako pokušati privući da probaju naučiti barem neke riječi.

Iz navedenih je osobnih iskustava uočljiva potreba djelovanja različitih čimbenika ako se pravovremeno želi djelovati na očuvanje malih jezika, počevši od politike preko odgojno-obrazovnog sustava pa sve do šire društvene zajednice. Upravo su takva mišljenja ispitanika potvrdila polaznu hipotezu kako se jedino sustavnim djelovanjem može izbjeći gubitak malih jezika.

Osmim pitanjem istražilo se poimanje suvremene jezično interkulturalne osobe. Ponuđeni stav kako takva osoba treba jako dobro poznavati vlastiti materinski jezik odabralo je najviše ispitanika (M = 4,82). Sljedeći je podržani stav kako treba poznavati najmanje dva svjetska jezika na višoj razini (M = 3,59), a na trećem je mjestu stav o poznavanju susjednih jezika (M = 3,36) (v. Tablicu 3). Takvi rezultati pokazuju osviještenost ispitanika o potrebi kvalitetne jezične kompetencije ako želimo imati jezično interkulturalnu osobu. Također se naglašava ponajprije poznavanje vlastitoga materinskog jezika, zatim svjetskih (velikih) jezika i u konačnici susjednih (manjih) jezika.

Poznavanje	Frekvencija (N)	Aritmetička sredina (M)
1. jako dobro poznavanje vlastitoga materinskog jezika	88	4,82
2. poznavanje najmanje dva svjetska jezika	88	3,59
3. poznavanje susjednih jezika	88	3,36

Tablica 3: Kompetencije suvremene jezično interkulturalne osobe.

Devetim pitanjem istražilo se mišljenje ispitanika o tome treba li jezično interkulturalna osoba imati otvoreni stav bez predrasuda i stereotipa prema svim jezicima. U otvorenom dijelu pitanja, ako se netko od ispitanika izjasni negativno, zatražilo se obrazloženje takva stava. Očekivani visoki pozitivni rezultat kako u potpunosti podržavaju takav stav zaokružilo je 95,5 % ispitanika, a u većoj mjeri odabralo je 4,5 %. Donji i srednji dio ljestvice nije zaokružio nitko (v. Grafikon 4). Tim se pitanjem nastojala još jednom osvijestiti osnovna koncepcija interkulturalizma kod ispitanika i potvrditi pozitivno opće stajalište prema cjelokupnoj jezičnoj zajednici. Na otvorenom dijelu pitanja nije se izjasnio nitko od ispitanika.

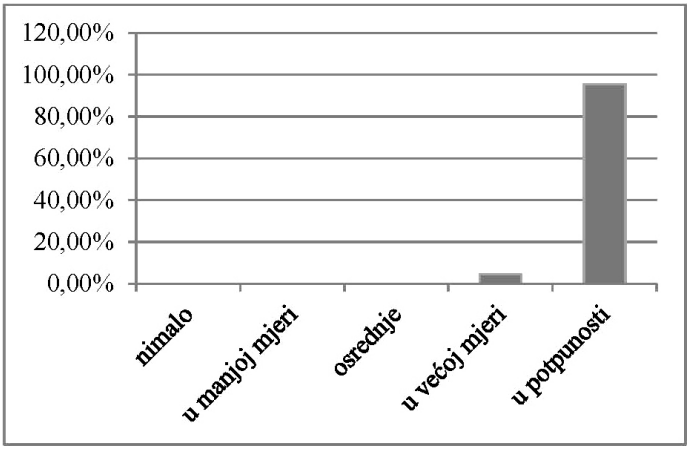

Grafikon 4: Stav bez predrasuda i stereotipa prema svim jezicima.

Desetim pitanjem zatražilo se od ispitanika da iznesu vlastita iskustva i predlože mogućnosti kako se kroz odgojno-obrazovne institucije može djelovati na poboljšanju jezične interkulturalnosti mladih. U nastavku je prikazano nekoliko takvih:

- Učiti mlade o svjesnosti svoje nacionalnosti, kao i tolerantnosti prema različitima, razvijati osjećaje pripadnosti svojoj zajednici i čovječanstvu u cjelini, prihvaćanje tuđih mišljenja i stavova (što ne znači nužno slagati se s njima), raditi na boljem međusobnom razumijevanju.
- Razne jezične vježbe kroz igru i razne aktivnosti, istraživanje manjih mjesta (dijalekta) preko zavičajnih pisaca. Smatram da jezik kao jezik ima premalo satova u školi, a da mladi sve manje govore/pišu na hrvatskom jeziku.

- Poticati mlade na poštivanje tuđih jezika i kultura, ne stvarati predrasude o drugim narodima i jezicima, biti otvoreni za upoznavanje novih jezika i kultura, zanimati se za druge kulture i jezike.
- Smatram da bi se kroz različite projekte i radionice moglo djelovati na poboljšanju jezične interkulturalnosti mladih. Učenici bi mogli samostalno/grupno istraživati o drugim jezicima, njihovim običajima, kulturi i povijesti, također mogli bi uspoređivati s našom kulturom i jezikom te poboljšati poznavanje vlastite kulture.

Iz navedenih je mišljenja i stavova uočljivo shvaćanje ozbiljnosti problematike ovoga istraživanja. Prijedlozi ispitanika ukazuju na mogućnosti kojima se može djelovati kako bi se pravovremeno uspješno ublažile negativne posljedice položaja malih jezika u svjetskoj jezičnoj zajednici, a sasvim sigurno na odgojno-obrazovnom je sustavu stvaranje pretpostavki koje će biti na tragu učenja i očuvanja materinskog jezika uz stvaranje osjećaja o važnosti poznavanja susjednih jezika i kultura, neovisno o njihovoj ekonomskoj i/ili geopolitičkoj veličini.

3 Zaključak

Nacionalni identitet zasigurno je jedno od ključnih obilježja svih naroda bez obzira na njihovu veličinu. Jezik, kao često nezaobilazna sastavnica nacionalnog identiteta, posebno kod populacijski malih naroda suvremenoga globalnog društva, nerijetko je doveden u položaj borbe za opstanak i samoodrživost unutar vlastitih državnih granica. Odgojno-obrazovni sustavi s jedne strane posvećuju iznimnu pažnju očuvanju materinskog jezika, a s druge strane potiču učenje tog istog globalnog jezika protiv kojeg se nastoji oduprijeti s ciljem kvalitetnije budućnosti i lakšeg snalaženja mladih generacija. U takvoj situaciji izostaje segment susjednih naroda i njihova jezika kao jedne od osnova interkulturalnosti u nama bliskom kulturnom okruženju. Kvantitativnim i kvalitativnim istraživanjem jezične interkulturalnosti mladih dokazana je visoka razina osviještenosti potrebe očuvanja materinskog jezika te istodobno nužnost upoznavanja svjetskih jezika (na prvome mjestu engleskog jezika), a zapostavljena je važnost upoznavanja nama susjednih jezika kao što je slovenski. Takva se situacija zasigurno može popraviti, kao što je navedeno i u nekim od mišljenja i stavova ispitanika, sustavnim djelovanjem školskih i izvanškolskih ustanova, prvenstveno kroz organizacije zajedničkih druženja, tečajeve, projekte i radionice, što će na kraju prerasti u bolje poznavanje nama (u mnogim segmentima) bliskih naroda, samim time i u bolje poznavanje nas samih.

Izvori i literatura

BENJAK, Mirjana, POŽGAJ HADŽI, Vesna, 2005: Sadržaji kulture i civilizacije u sklopu učenja hrvatskoga jezika kao stranog – instrumenti prevladavanja predrasuda i stereotipa. Mirjana Benjak, Vesna Požgaj Hadži (ur.): *Bez predrasuda i stereotipa*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka. 118–163.

Kurikulum = *Kurikulum za nastavni predmet Hrvatski jezik za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj*, 2019. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_10_215.html (pristup 1. 5. 2019.)

LJUBEŠIĆ, Marko, 2019: Jezično-kulturna (samo)svijest mladih: hrvatski primjer. Hotimir Tivadar (ur.): *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest*. *Obdobja 38*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 485–495.

PIRŠL, Elvi, 2016: *Vodič za interkulturalno učenje*. Zagreb: Naklada Ljevak.

STABEJ, Marko, 2019: Sojezičje: utopija ali resnična možnost? Vesna Požgaj Hadži, Marko Ljubešić, Jerica Ziherl (ur.): *Ususret dijalogu (zbornik posvećen Mirjani Benjak)*. Novigrad-Cittanova, Pula, Ljubljana: Muzej – Museo Lapidarium, Filozofski fakultet Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, Znanstvena založba Filozofske fakultete. 281–291.

ENAKOST GLEDE NA SPOL IN SOCIALNI POLOŽAJ Z VIDIKA MEDOSEBNE METAFUNKCIJE V UČBENIKIH ZA SLOVENŠČINO KOT MATERINŠČINO V OSNOVNI ŠOLI

Martina Rodela
Pedagoška fakulteta, Koper
martina.rodela@pef.upr.si

DOI:10.4312/Obdobja.39.175-183

Prispevek preučuje izražanje družbene enakosti v primeru spola in socialnega položaja na medosebni metafunkciji v večkodnih učbenikih za slovenščino kot materinščino od 1. do 5. razreda, izdanih po letu 1945. Osredotoča se na pravopisna poglavja. Od prenove učnega načrta za slovenščino (1998) avtorji nekoliko pogosteje z jezikom izražajo oba spola, očitnejši pa je porast izbire slikovnih predstavitev z liki obeh spolov, prikazanih enakovredno. Večinoma se izogibajo izpostavljanju socialnega položaja naslovnika.

večkodno besedilo, družbena enakost, medosebna metafunkcija, učbenik, osnovna šola

This paper focuses on the expression of equality in the case of gender and social position in the interpersonal metafunction in the orthography chapters of the multimodal textbooks for Slovene as a mother tongue from 1st to 5th grade published since 1945. Since the revision of the curriculum for Slovene (1998), authors more often express both genders in the language. More obvious is the choice of pictures with female and male characters, which are shown equally. In general, they avoid exposing the social position of the addressee.

multimodal text, equality, interpersonal metafunction, textbook, primary school

1 Uvod

V zadnjih desetletjih si prizadevamo za enakovredno obravnavo učečih se tudi z vidika spola, socialnega položaja. Diskurz o spolno občutljivi rabi jezika v slovenskem jezikovnem prostoru poteka od osemdesetih let 20. stoletja (Kranjc, Ožbot v: Ščuka 2014: 80). Po Krajnc in Ožbot (2013: 233) se posvečamo »problemu, kako na ravni izbir v diskurzu vsaj na videz ustvariti enakopravno vlogo udeležencev vseh spolov«. Vižintin (2017: 256) pa se zavzema za odstranitev besedil iz učnih načrtov, ki izražajo stereotipe, predsodke in diskriminacijo. Milharčič Hladnik (v: Vižintin 2017: 256) ugotavlja, da je ravno »izobraževalni sistem tisti, ki reproducira stereotipe, razredne razlike, družbene neenakosti in predvsem dostop do družbene mobilnosti in socialnih resursov«.

V prispevku analiziramo izrazna sredstva, ki v odnosu do naslovnikov lahko izražajo (ne)spoštovanje enakosti z vidika spola in ekonomskega statusa v poglavjih

s pravopisnimi temami učbenikov za slovenščino kot materinščino od 1. do 5. razreda po letu 1945. Pregledali smo 128 poglavij iz 21 učbenikov.[1] Podrobneje predstavljamo najbolj reprezentativna, vključujemo tudi platnice kot prvi stik naslovnika z učbenikom.

Pravopisna poglavja (kot učbeniki nasploh) so tvorjena kot večkodna besedila. Jezikovni del zato analiziramo po sistemsko-funkcijski slovnici (Halliday 2004) in opisni slovnici za slovenski jezik (Toporišič 2004), slikovni del po teoriji vizualne slovnice (Kress, van Leeuwen 2005), ki jo je v slovenščino prenesla Starc (2007–).

2 Učbeniki kot večkodna besedila

Učbeniki praviloma sledijo veljavnim učnim načrtom (v nadaljevanju UN). Korenite didaktične in vsebinske spremembe so nastale z UN iz leta 1998, saj poudarja komunikacijski pouk, spodbuja intenzivnejšo komunikacijo v razredu (Starc 2004: 113). Učenci so bolj kakor prej obravnavani kot posamezniki.

Pravopisna poglavja pojmujemo kot besedila. Izhajamo iz opredelitve besedila kot »pomenskega fenomena v procesu sporazumevanja, ki pomen in smisel tvori z izbiro semiotskih sredstev v določenem kulturnem okolju« (Halliday 2004). Izrazna sredstva za tvorjenje besedil izbiramo, pri tem hkrati tvorijo pomen na treh pomenskih ravneh/metafunkcijah: ideacijski, besedilni in medosebni (prav tam). Izhajajoč iz Hallidayevih dognanj o besedilih, Kress in van Leeuwen (v: Starc 2010: 250) metafunkcije prepoznavata tudi v večkodnih besedilih.[2] To so besedila, v katerih jezikovni in nejezikovni znaki (slikovni, zvočni, geste itn.) stopajo v interakcijo, zato se pomen enakovredno tvori iz vseh uporabljenih znakov, ne samo iz jezikovnih (Starc 2008: 48). Kot poudarja Starc (2011: 434), so govorjena besedila primarno večkodna, saj v njih uporabljamo jezikovne znake in mimiko. Tudi učbeniki kot besedila, »namenjena učečim se, da z njihovo pomočjo spoznavajo (nove) teme neke discipline« (Starc 2008: 46), so najpogosteje tvorjeni kot večkodna besedila iz jezikovnih in slikovnih znakov, najsodobnejši pa tudi npr. iz zvočnih in kinetičnih, če vsebujejo razne posnetke. Starc (2008: 46) ugotavlja tudi, da morajo avtorji učbenikov izbirati taka izrazna sredstva, da jih lahko naslovnik dekodira s predhodnim znanjem, izkušnjami in medbesedilnostjo. Marjanovič Umek (2008: 17–20) s stališča razvojne psihologije opozarja, da otroci v obdobju srednjega otroštva, kar so prva leta šolanja, potrebujejo učbenike s slikovnim gradivom, odprtimi in posrednimi vprašanji, da spodbujajo učenčev odziv in zato pripomorejo k »učenju pragmatične rabe govora«. Pomembno je, da avtor učbenika vključuje zaznavne podpore, npr. ilustracije, fotografije, grafične prikaze, ter da ima otrok ob branju učbenika možnost identifikacije z omenjenimi in/ali prikazanimi osebami ter možnost prepoznavanja socialnih situacij in vključevanja vanje (Marjanovič Umek 2008: 19). V analizi pravopisnih poglavij se z vidika

1 Gradivo je bilo zbrano za potrebe doktorske disertacije *Izrazna sredstva medosebne metafunkcije v učbenikih za slovenščino kot materinščino v osnovni šoli* (2019) pod mentorstvom izr. prof. dr. Sonje Starc.

2 Izraz *večkodnost* izhaja iz izraza *multimodality*, ki v funkcijskem jezikoslovju pomeni »pojav tvorjenja besedil v komunikacijskem procesu z več semiotskimi sistemi, verbalnim (besednim) in neverbalnim (nebesednim)« (Starc 2009a: 92).

avtorjevega ustvarjanja odnosa z učencem kot naslovnikom posvečamo jezikovnim izraznim sredstvom (npr. izbiri besed, iz katere lahko sklepamo o (ne)vključevanju obeh spolov ali izražanju socialne (ne)enakosti) ter slikam z upodobljenimi ljudmi ali drugimi bitji, ki jim je mogoče določiti spol.

Starc (2010: 244) po Hallidayu (2004) povzema, da je na ideacijski metafunkciji stavek organiziran kot prikazovanje človekovih zunajjezikovnih procesov. Izražamo jih glagolsko, s procesnimi stavki (snovnimi, obnašanjskimi, mentalnimi, eksistencialnimi, procesnimi stavki rekanja in relacijskimi). V slikovnem delu besedila dejanja, stanja prikazujemo s strukturo slikovne predstavitve. Elementi slikovne predstavitve so predstavljeni udeleženci. Ti so zmeraj tudi v (ne)posredni interakciji z naslovnikom (interaktivnim udeležencem). Če slikovni del izraža dejanja, dogodke, spreminjajoči se proces, prehodnost prostora, je njegova struktura narativna. Interakcijo med predstavljenimi udeleženci, smer gibanja prepoznamo po vektorju. Ta navidezna ravna črta poteka med udeležencema ali nakazuje smer gibanja (prav tam), tvorijo pa jo telesa, okončine, cesta idr. (Kress, van Leeuwen v: Starc 2009a: 104–105). Predstavljeni udeleženci so lahko prikazani po splošnih značilnostih, brezčasno. To je značilno za konceptualno strukturo slikovnega (Kress, van Leeuwen v: Starc 2009b: 50–51).

Na besedilni metafunkciji urejamo stavke po tematsko-rematski strukturi/členitvi po aktualnosti (Starc 2010: 136; Toporišič 2004: 660). V slikovnem delu je temu primerljiva koherenca slikovnih znakov. Kaže se v kompoziciji, poudarkih, barvah, kontrastu, perspektivi idr., s čimer izražamo različne pomene (Kress, van Leeuwen v: Starc 2009a: 94).

Na medosebni metafunkciji ustvarjamo odnose med avtorjem in naslovnikom (Halliday 2004: 24–29). Starc (2011: 437) po Hallidayu (2004) odnos med avtorjem in naslovnikom v sporočilu stavka, povedi razume kot izmenjavo/interakcijo. Avtor lahko (posredno/neposredno): 1) podaja informacije, ugotavlja, običajno z rabo povednega naklona (*Naloga je na naslednji strani.*); 2) naslovniku ponuja storitev/uslugo (*Če želiš, ti pomagam napisati spis.*); 3) zahteva informacije, pri čemer uporabi vprašalno poved odločevalnega ali dopolnjevalnega tipa (*Ali potrebuješ pomoč? Kam so šli otroci?*) ali 4) zahteva dejavnost, storitev, uslugo (*Dokončajte povedi.*) (Halliday v: Starc 2016: 51). Na ravni slikovnega odnos z naslovnikom tvorimo z vektorjem pogleda, ki poteka iz oči predstavljenega udeleženca (Kress, van Leeuwen v: Starc 2009a: 110). Če gre proti naslovnikovim očem, nastane navidezen stik. Tako se ustvarja oseben odnos, zato slikovno učinkuje bolj subjektivno, ima vplivanjsko vlogo. Take slikovne predstavitve so pozivi (prav tam: 95, 110). Če vektor pogleda poteka mimo naslovnikovih oči ali ga ni, je slikovno ponudba (prav tam: 110). Velja poudariti, da nekateri učbeniki nastanejo v soavtorstvu z ilustratorjem ali likovnim urednikom, ta pa ima (lahko) nezanemarljivo vlogo pri odločanju o sestavinah slikovne predstavitve.

3 Analiza pravopisnih poglavij

Najprej se posvečamo rabi spolno občutljivega jezika. Za medosebno metafunkcijo v jezikovnem delu analiziranih poglavij je ugotovljeno, da v njih prevladujeta posredna in neposredna zahteva po dejavnosti ter zahteva informacij (Rodela 2019: 381). Avtorji jezikovnega dela se izražajo predvsem s povednim naklonom (s sedanjikom) in velelnikom. Stik z bralstvom tvorijo z rabo 1. osebe množine in 2. osebe ednine (najpogosteje v navodilih nalog).

Zložene glagolske oblike (npr. preteklik, prihodnjik, pogojnik) so uporabljene redko, saj pravopisna poglavja praviloma predstavljajo splošno veljavne ugotovitve in otroka spodbujajo k reševanju nalog, odgovarjanju na vprašanja. Opažamo, da se v poglavjih učbenikov, izdanih od UN iz leta 1998 dalje, pogosteje uporabljata obliki deležnika na -l za moški in ženski spol, npr.: *V katerih krajih si bil/-a ti?* (Porenta 2001: 66); *Anketni list za starše: Katera je bila tvoja najljubša knjiga, ko si bil/-a otrok?* (Berdajs, Javornik, Vogel, Zrimšek 2003: 32); *Kako bom uporabljal/-a, se učil/-a z učbenikom Slovenščina 4? Navihana nadobudneža ti sporočata, kaj boš v poglavju delal/-a, vadil/-a ... in kaj se boš na koncu naučil/-a.* (Potočnik 2011). Izražanje obeh spolov se kaže tudi v pridevnikih, samostalnikih (v manjšem delu vzorca): *Anketni list za sošolce in sošolke* (Berdajs, Javornik, Vogel, Zrimšek 2003: 32). V navodilih se uporablja samostalnik *učitelj* neodvisno od obdobja nastanka učbenika: *Poslušaj učitelja, kako bere soglasnik* »*l*« *v besedah prvega primera!* (Fink, Kopriva, Žerjav 1947b: 96); *Poslušaj, kako učitelj bere!* (Fink, Kopriva, Žerjav 1950: 101); *Učitelj narekuje, učenci pišejo in vstavljajo ločila.* (Fink, Kopriva, Žerjav 1951: 14); *Predstavi se učitelju (sošolcu).* (Jalen 1970: 6); *Poslušaj učitelja, kako bere poved.* (Udovič, Zrimšek 2002: 46). V enem primeru sta obe obliki: *Seveda pa sta tu tudi naša učiteljica ali učitelj, knjižničarka ali knjižničar, ki nam bosta stala ob strani.* (Porenta 2001: 6). Martino, Kehler in Weaver-Hightower (v: Hrženjak 2013: 73) pravijo, da je učiteljski poklic feminiziran, saj dandanes poučujejo zlasti ženske. Pričakovali bi, da je v novejših besedilih zato pogostejši tudi samostalnik *učiteljica*.

Avtorji pravopisnih poglavij v nalogah, vprašanjih zahtevajo podatke iz izhodiščnih besedil, lastne primere rabe in poznavanje pravil, ne dotikajo se naslovnikovega imetja ali izkušenj, tesno povezanih s premoženjem (npr. potovanj). Taka vprašanja in naloge zasledimo le redko: *Povej v kratkih stavkih, kaj imate na vrtu. N. pr.: Na našem vrtu raste zelenjava. Sredi vrta imamo sončnico.* (Fink, Kopriva, Žerjav 1947a: 16); *Napiši naslove in imena pisateljev knjig, ki jih imaš v svoji knjižnici!* (Fink, Kopriva, Žerjav 1947c: 179); *Kaj dela tvoj oče?* (Jalen 1970: 6); *Napiši nekaj povedi o svojih načrtovanih počitnicah. Kje jih boš preživel/-a?* (Grginič 2000: 83). Predvidevamo, da se v teh primerih lahko pokažejo socialne razlike med učenci.

Na ravni slikovnega nismo zasledili primerov, ki se nanašajo na premoženjske razlike med učenci kot naslovniki pravopisnih poglavij, zato se v nadaljevanju osredotočamo na morebitne razlike v predstavljenih udeležencih glede na spol. Opaža se, da se v slikovnem pogosteje uporabljajo otroci (predstavljeni udeleženci) kot odrasli (gl. Slike 1–3, 4–6, 7–9). Na platnicah učbenikov (to je prvi stik naslovnika z učbenikom) so otroci najpogostejši udeleženci.

V analiziranem vzorcu besedil se vseskozi pojavljajo moški in ženske kot predstavljeni udeleženci iste slike (Slike 1–3 in Slike 4–6), prikazani kot enakovredni tvorci stika z naslovnikom (z vidika besedilne metafunkcije), saj nihče ne izstopa po velikosti, poudarku, kompoziciji. Takih slik je po letu 1998 vendarle več kot tistih, na katerih so samo moški ali ženske, in tudi več kot onih, na katerih je eden od predstavljenih udeležencev glede na spol bolj poudarjen (tj. je večji od ostalih ali bolj v ospredju, središču ali zgornjem delu slikovnega).

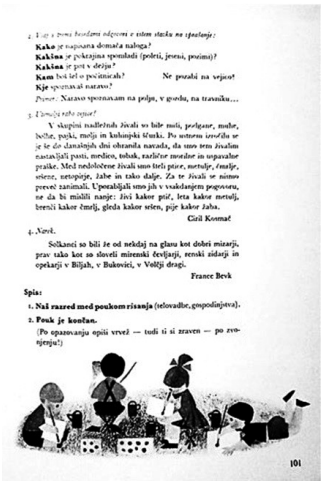

Slike 1–3: *Prva čitanka* (Ribičič, Završnik 1946: 40), *Slovenska jezikovna vadnica* (Fink, Kopriva, Žerjav 1947b: 123), *Spoznavajmo slovenski jezik* (Jalen 1970: 101).

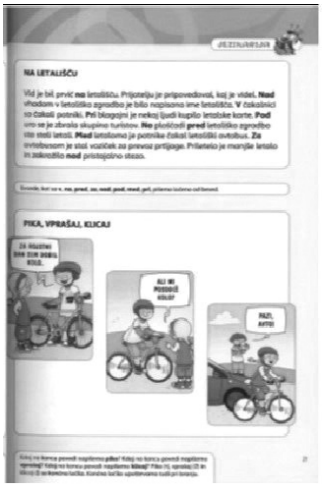

Slike 4–6: *Slovenski jezik 2* (Porenta 2001: 21), *Črke in besede 2* (Koren, Zajc 2008: 27), *Lili in Bine 3* (Kern, Kramarič, Pipan 2013: 21).

V manjšem številu primerov je na sliki v starejših besedilih bolj poudarjen moški kot ženska ali je več moških kot žensk (gl. Slike 7–9). Na Sliki 7 gre za platnico, na njej je v sprevodu prvi in zato največji deček. Vektor njegovega pogleda poteka v smeri naslovnikovih oči, zato je stik s tem dečkom intenzivnejši kot z drugimi predstavljenimi udeleženci. Na Sliki 8 so otroci med igro, od teh pa le za enega z gotovostjo trdimo, da je deklica. Prikazana je v ravnini zadaj, vektor njenega pogleda gre mimo naslovnikovih oči. Stik z naslovnikom na medosebni metafunkciji je posreden, objektiven, v odnosu do njega deklica učinkuje bolj oddaljeno kot dečki, ki so v ravnini bliže. Na Sliki 9 prevladujejo moški predstavljeni udeleženci, čeprav besedni del omenja tudi vile (»da bi se naspal in poigral s škrati, vilami in z rakom Dolgokrakom« (Magajna v: Jalen 1970: 9)). Vilin vektor pogleda poteka proč od naslovnika, zato z njim tvori posreden stik. Škrat z modrim klobukom je v ravnini nekoliko bliže naslovniku, tudi vektor njegovega pogleda poteka v smeri naslovnikovega. Stik je zato tudi na Sliki 9 intenzivnejši s predstavljenim udeležencem moškega spola. Slik s poudarjeno žensko do leta 1998 ni opaziti. Obenem ugotavljamo, da je v obdobju pred letom 1998 občutno več slikovnega gradiva z moškimi kot edinimi predstavljenimi udeleženci – na vsaj 17 slikah, medtem ko je slik samo z ženskami 5.

Slike 7–9: *Prva čitanka* (platnica) (Ribičič, Završnik 1946) in del poglavja (prav tam: 43), *Spoznavajmo slovenski jezik* (Jalen 1970: 9).

Na medosebni metafunkciji prevladuje slikovno kot ponudba. V novejših besedilih je nekoliko več slikovnih predstavitev kot pozivov, a vseeno manj kot ponudb. Predstavljeni udeleženci so torej objektiven vir informacij. Stik z naslovnikom se v starejših besedilih pogosteje tvori prek moških kot predstavljenih udeležencev. Tudi v raziskavi (jezikovnega dela) otroške književnosti 20. stoletja ugotavljajo, da v njej prevladujejo moški liki, zlasti v obdobju od tridesetih do šestdesetih let kot posledica prvega vala feminizma (Fairchild, Grauerholz, McCabe, Pescosolido, Tope 2011: 218–219). Takrat je izšla tudi večina starejših učbenikov iz našega vzorca. Pogostnost

izbire moških likov lahko pomembno vpliva na otrokovo zaznavanje spolov, zaradi odsotnosti ženskih likov ali prikazovanje teh kot šibkejših pa lahko otrok razume, da so manj pomembni kot moški (prav tam).

4 Ugotovitve

Pravopisna poglavja v našem vzorcu učbenikov so večkodna. Primerov, v katerih je mogoče zaznati nagibanje k manj občutljivi rabi jezika na ravni spola in socialnega položaja v jezikovem delu, je zelo malo. Kot take lahko interpretiramo zanimanje avtorjev za učenčeve načrtovane počitnice, očetov poklic, knjige doma in stanje na domačem vrtu, a niti to niso izraziti primeri, tudi časovno so si oddaljeni. V analiziranem vzorcu poleg 3. glagolske osebe prevladujeta povedni in velelni naklon, izražena s sedanjikom oz. velelnikom v 1. osebi množine in 2. osebe ednine. Ker kot glagolski obliki nimata ločenih oblik za posamezen spol, ni mogoče trditi, ali se nanašata le na bralce ali bralke. Zloženih glagolskih oblik je malo, so pa v starejših poglavij izražene z moškim spolom. Z UN za slovenščino leta 1998 se začnejo pogosteje uporabljati oblike za oba spola, zaradi česar se lahko naslovniki, kar zadeva spol, počutijo izraziteje nagovorjeni kot posamezniki.

V slikovnem delu poglavij ne opažamo vzbujanja socialnih razlik, medtem ko je v pojavljanju predstavljenih udeležencev po spolu opaziti razlike med starejšimi in sodobnejšimi poglavji. Slikovne predstavitve, v katerih so enakovredno prikazani moški in ženske, se v našem vzorcu uporabljajo vseskozi, a so pogostejše po uvedbi prenovljenega UN (1998). To je lahko posledica ozaveščanja o spolno občutljivi rabi jezika. Gulič, Dobrovoljc, Jeram in Šauperl (2018: 3) ugotavljajo, da *Resolucija Unesca 24/C* (1987) poziva »k izogibanju rabi oblik za samo en spol« in k upoštevanju smernic za neseksistični jezik, *Priporočilo št. R (90) 4 Ministrskega odbora državam članicam o odpravi seksizma v jeziku* (1990) pa spodbuja »uporabo neseksističnega jezika, ki upošteva prisotnost, položaj in vlogo žensk v družbi, ustrezno posodobitev terminologije v zakonodaji, javni upravi in izobraževanju ter spodbujanje neseksističnega jezika v medijih« (prav tam). V starejših besedilih je tudi več slikovnega z moškimi kot edinimi oz. bolj poudarjenimi predstavljenimi udeleženci. To pomeni, da je na medosebni metafunkciji stik naslovnika s predstavljenimi udeleženci moškega spola pogostejši, zaradi poudarka (velikosti, postavitve v ospredje) pa jih naslovnik lahko opazi prej kot ostale.

Viri

BERDAJS, Metka, JAVORNIK, Radojka, VOGEL, Jerica, ZRIMŠEK, Nataša, 2003: *Slovenščina. Učbenik za slovenščino – jezik v 5. razredu 9-letne in v 4. razredu 8-letne osnovne šole*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

FINK, Fran, KOPRIVA, Alfonz, ŽERJAV, Albert, 1947a: *Slovenska jezikovna vadnica: za 2. razred osnovnih šol*. Ljubljana: DZS.

FINK, Fran, KOPRIVA, Alfonz, ŽERJAV, Albert, 1947b: *Slovenska jezikovna vadnica: za 3. razred osnovnih šol*. Ljubljana: DZS.

FINK, Fran, KOPRIVA, Alfonz, ŽERJAV, Albert, 1947c: *Slovenska jezikovna vadnica: za 4. razred osnovnih šol*. Ljubljana: DZS.

FINK, Fran, KOPRIVA, Alfonz, ŽERJAV, Albert, 1950: *Slovenska jezikovna vadnica za 3. razred osnovnih šol*. Ljubljana: DZS.

FINK, Fran, KOPRIVA, Alfonz, ŽERJAV, Albert, 1951: *Slovenska jezikovna vadnica za 4. razred osnovnih šol*. Ljubljana: DZS.

GRGINIČ, Marija, 2000: *ABC 2: Poslušamo – govorimo, pišemo – beremo, 2. del. Delovni učbenik za slovenski jezik v 1. razredu osnovne šole in 2. razredu devetletne osnovne šole*. Trzin: Založba Izolit.

JALEN, Marija, 1970: *Spoznavajmo slovenski jezik: jezikovna vadnica za 4. razred osnovnih šol*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

KERN, Milka, KRAMARIČ, Mira, PIPAN, Majda, 2013: *Lili in Bine 3. Učbenik za slovenščino v tretjem razredu osnovne šole*. Ljubljana: Rokus Klett.

KOREN, Majda, ZAJC, Sonja, 2008: *Črke in besede 2. Učbenik za slovenščino – jezik v 2. razredu*. Ljubljana: DZS.

MARJANOVIČ UMEK, Ljubica, 2008: Otrok in učbenik: razvojnopsihološki vidik. Vida Medved Udovič, Mara Cotič, Majda Cencič (ur.): *Sodobne strategije učenja in poučevanja*. Koper: Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta Koper. 16–21.

PORENTA, Ana, 2001: *Slovenski jezik 2. Delovni učbenik za 2. razred osnovne šole*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

POTOČNIK, Nataša, 2011: *Slovenščina 4. Učbenik za slovenski jezik v 4. razredu osnovne šole*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

RIBIČIČ, Josip, ZAVRŠNIK, Rudolf, 1946: *Prva čitanka*. Ljubljana: DZS.

UDOVIČ MEDVED, Vida, ZRIMŠEK, Nataša, 2002: *S slikanico se igram in učim: slovenščina 3 za 3. razred 9-letne osnovne šole*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Literatura

FAIRCHILD, Emily, GRAUERHOLZ, Liz, MCCABE, Jane, PESCOSOLIDO, Bernice, TOPE, Daniel, 2011: Gender in twentieth-century children's books. Patterns of disparity in titles and central characters. *Gender & Society* XXV/2. 197–226.

GULIČ, Maksimiljan, DOBROVOLJC, Helena, JERAM, Jasna, ŠAUPERL, Mojca, 2018: *Smernice za spolno občutljivo rabo jezika*. Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti.

HALLIDAY, Michael Alexander Kirkwood, 2004: *An introduction to functional grammar*. London: Arnold.

HRŽENJAK, Majda, 2013: Kompleksnost (spolnih) neenakosti v izobraževanju. *Šolsko polje* XXIV/5–6. 71–88, 164–165.

KRANJC, Simona, OŽBOT, Martina, 2013: Vloga spolno občutljivega jezika v slovenščini, angleščini in italijanščini. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve). Obdobja 32*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 233–239.

KRESS, Gunther, VAN LEEUWEN, Theo, 2005: *Reading images: the grammar of visual design*. London: Routledge.

KRIŽAJ ORTAR, Martina idr., 1998: *Učni načrt. Osnovna šola, slovenščina*. Ljubljana: Nacionalni kurikularni svet, Področna kurikularna komisija za osnovno šolo, Predmetna kurikularna komisija za slovenščino.

RODELA, Martina, 2019: *Izrazna sredstva medosebne metafunkcije v učbenikih za slovenščino kot materinščino v osnovni šoli. Doktorska disertacija.* Koper: Pedagoška fakulteta.

STARC, Sonja, 2004: Mother-tongue education in Slovenia. *L1-Educational Studies in Language and Literature* 4. 103–115.

STARC, Sonja, 2008: Osnovnošolsko učbeniško besedilo kot besedilo kolonija, sestavljeno iz besednih in nebesednih znakov. Vida Medved Udovič, Mara Cotič, Majda Cencič (ur.): *Sodobne strategije učenja in poučevanja*. Koper: Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta Koper. 45–56.

STARC, Sonja, 2009a: *Časopisna oglaševalska besedila, reklame: struktura in večkodnost*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko: Pedagoška fakulteta.

STARC, Sonja, 2009b: Večkodnost in zgradba učbeniškega besedila. Jelka Vintar (ur.): *Razmerja med slikovnimi in besednimi sporočili: zbornik Bralnega društva Slovenije*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 45–62.

STARC, Sonja, 2010: Učbeniška besedila o Primožu Trubarju. Izbor izraznih sredstev vrednotenja v verbalnih in večkodnih besedilih ter njihova vloga na besedilni ravni. Aleksander Bjelčevič (ur.): *Reformacija na Slovenskem (ob 500-letnici Trubarjevega rojstva)*. *Obdobja 27*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 241–259.

STARC, Sonja, 2011: Stik disciplin v besedilu iz besednih in slikovnih semiotskih virov. Simona Kranjc (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki*. *Obdobja 30*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 433–440.

STARC, Sonja, 2016: *Metafunkcije. Izročki pri predmetu Slovenski jezik 2, 1. letnik Razrednega pouka*. Koper: Pedagoška fakulteta.

ŠČUKA, Nuša, 2014: Jezik in spol: ženska poimenovanja v slovenščini. *Jezikoslovni zapiski: zbornik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša* XX/2. 79–88.

TOPORIŠIČ, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

ZAVRŠNIK, Aleš, 2012: Feministična kritika prava in kazenskopravnega sistema. Mojca M. Plesničar (ur.): *Nežnejši spol?: ženske, nasilje in kazenskopravni sistem*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani. 19–50.

VIŽINTIN, Marijanca Ajša, 2017: *Medkulturna vzgoja in izobraževanje: vključevanje otrok priseljencev*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

MNENJA VZGOJITELJEV O RAZVIJANJU SPORAZUMEVALNE ZMOŽNOSTI V VRTCU

Barbara Baloh
Pedagoška fakulteta, Koper
barbara.baloh@pef.upr.si

DOI:10.4312/Obdobja.39.185-193

V prispevku predstavljamo raziskavo, katere namen je ugotoviti, kako vzgojiteljice in vzgojitelji načrtujejo dejavnosti na področju jezika v vrtcu in s tem razvijajo sporazumevalno zmožnost predšolskih otrok. Zanimalo nas je, koliko pri načrtovanju jezikovnih dejavnosti uporabljajo sodobna didaktična izhodišča in podporne strategije, ki še posebej poudarjajo participacijo in aktivnost otrok. Ugotavljamo namreč, da je pomembno, da vzgojitelj uzavesti svojo vlogo v procesu načrtovanja jezika za otroka, saj z izvajanjem ustrezno načrtovanih jezikovnih dejavnosti in s svojim kulturnim kapitalom (Bourdieu: 1986) neposredno vpliva na razvoj otrokove sporazumevalne zmožnosti.

jezik v vrtcu, sodobna didaktična izhodišča, didaktično specifične kompetence vzgojiteljev, vzgojitelj kot reflektivni praktik

This paper presents research aimed at determining how pre-school teachers analyse their language activities planning in kindergarten with regard to the development of the communicative ability of preschool children. The aim was to find out to what extent teachers are applying modern didactic principles and support strategies when planning language activities, especially with regard to the participation and activity of children. It emerged that it is important for the pre-school teachers to be aware of their role in the process of language planning as they directly influence the development of the child's communication skills by using both properly planned language activities and their own cultural capital (Bourdieu: 1986).

language in kindergarten, modern didactic principles, didactically specific competencies of pre-school teachers, pre-school teacher as a reflective practitioner

1 Uvod

V zgodnjem otroštvu otrok najintenzivneje razvija sporazumevalno zmožnost, torej zmožnost tvorjenja in razumevanja besedil v različnih govornih položajih in za različne potrebe. Sporazumevalno zmožnost po Bešter (2011) razumemo kot to, kar človek zna (ima na razpolago) za sporazumevanje (za opravljanje govornih dejanj) v raznih sporazumevalnih okoliščinah. Vrtec ima s svojim načinom dela in oblikovanim programom pomemben vpliv na razvijanje otrokove sporazumevalne zmožnosti.

Kot navaja Batistič Zorec (2006), javni vrtci izvajajo javno veljavni program *Kurikulum za vrtce*, ki predstavlja strokovno podlago za uspešno delo v predšolskih

ustanovah. V dokumentu je natančno opredeljenih in opisanih šest področij dejavnosti, ena izmed njih je jezik. Za vsako področje je opredeljen temeljni cilj, ki definira splošne cilje. Temu sledijo še primeri dejavnosti, ki so ločeni na obe starostni skupini (od 1. do 3. in od 3. do 6. leta), ter vključevanje in vloga odraslih.

Zapisani cilji pri posameznih področjih dejavnosti predstavljajo okvir, znotraj katerega so vsebine in dejavnosti strokovna podlaga vzgojiteljem. Kot je zapisano v priročniku h kurikulum (Kroflič 2001: 23), je *Kurikulum za vrtce* sestavljen tako, da zapisani cilji ne zagotavljajo strokovnega načrtovanja na operativni ravni, ampak je naloga vzgojitelja oz. vzgojiteljice, da te cilje razume kot splošne napotke, ob upoštevanju katerih mora izoblikovati ustrezne vsebinske, metodične in kontekstualne rešitve.

Kot poudarjajo slovenski strokovnjaki, med njimi Kroflič (2001), Marentič Požarnik (2000), Marjanovič Umek (2001) in drugi, slovenski *Kurikulum za vrtce* ni visoko strukturiran, temveč je odprt in fleksibilen.[1] To pomeni, da določa predvsem temeljna načela in zaželene cilje predšolske vzgoje, ne predpisuje pa konkretnih (operativnih) ciljev, metod in vsebin dejavnosti v vrtcu.

Na ravni izvedbenega kurikuluma vzgojitelji predlagane vsebine in dejavnosti na različne načine povezujejo, dograjujejo in dopolnjujejo, pri tem pa so jim v strokovno pomoč priročniki, v katerih so metodično in didaktično podrobneje razdelani primeri zaposlitev, ki prikazujejo vse pomembne faze vzgojnega dela: načrtovanje, vzgojno delo, opazovanje in evalvacijo.

Kot je zapisano v *Kurikulumu za vrtce* (1999: 18–19), jezikovna dejavnost v predšolskem obdobju, ki je najpomembnejše obdobje za razvoj govora, vključuje široko polje sodelovanja in sporazumevanja z odraslimi, otroki, seznanjanje s pisnim jezikom in (skozi doživljanje) z deli iz slovenske in svetovne mladinske književnosti.

Spodbujanje razvoja govora in njegovo načrtovanje pa seveda ni samo stvar področja *jezik*,[2] saj je slovenščina v vrtcu učni jezik in kot tak zavezujoč za vsa kurikularna/predmetna področja.

Kot meni Kunst Gnamuš (1992: 25–26), je prostor pedagoškega sporazumevanja mogoče predstaviti z dvema medosebnima razmerjema: spoznavnim in medosebnim ali družbenim. Družbeno razmerje povezuje udeležence sporazumevanja, torej vzgojitelja in otroka. V njegovem okviru se tvori odnosni govor. Spoznavno razmerje povezuje teoretične trditve, ki pripadajo metajeziku (pojasnjujoče) z opazljivkami ali ponazorjevalnimi zgledi, to je povedmi in besedili, ki pripadajo naravnemu govoru (pojasnjevalno). V pedagoškem govoru, in sicer v obeh njegovih sestavinah:

1 *Kurikulum za vrtce* (1999) zagovarja nedirektivno vlogo vzgojiteljev, ki skušajo slediti željam in interesom otrok, ter jim ponuja dejavnosti, med katerimi lahko izbirajo. Poudarja načelo aktivnega učenja, torej dejstvo, da se predšolski otrok najbolje uči na osnovi konkretnih izkušenj in praktične udeležbe v dejavnostih, tako da konkretno ravna s predmeti iz okolja in okolje doživlja z vsemi čutili.

2 Jezik v vrtcu razumemo kot nadpomenski izraz za eksplicitno razvijanje sporazumevalne zmožnosti v okviru področja dejavnosti *jezik* in implicitnega razvijanja v okviru vseh drugih učnih področij sporazumevanja v vrtcu na splošno.

v spoznavnem in odnosnem, je vzgojitelj otroku govorni zgled in tako neposredno vpliva na razvoj njegove sporazumevalne zmožnosti.

2 Vloga področja jezik v *Kurikulumu za vrtce*

Cilji in vsebine za področje jezika so v *Kurikulumu za vrtce* oblikovani za dve obdobji, in sicer za prvo starostno obdobje od 1 do 3 let ter za drugo starostno obdobje od 3 do 6 let. Področje jezika je načrtovano tako, da omogoča otroku dejavno udeležbo v sporazumevalnem procesu. Kot navaja *Kurikulum za vrtce* (1999: 18−19), se otroci v tem obdobju učijo izražati izkušnje, čustva, misli in razumeti sporočila drugih. Jezikovne dejavnosti so povezane z vsemi jezikovnimi ravninami: s fonološko, morfološko, leksikalno, skladenjsko-pomensko (in pragmatično), razvoj jezika pa je naravno vpleten v vsa področja dejavnosti.

Kot je zapisano v priročniku h kurikulumu za vrtce (Marjanovič Umek 2001: 80−81), kurikulum zaradi razvejanosti, ki jo implicira jezikovno področje v vrtcu, cilje opredeljuje na štirih ravneh dejavnosti, in sicer govorna vzgoja, književna vzgoja, knjižna vzgoja kot del informacijskega opismenjevanja in predopismenjevanje. Teh štirih dejavnosti (prav tam: 81) ne smemo ločevati drugo od druge, temveč jih moramo povezati v celoto, tako kot to počnejo otroci, ko se učijo jezika v naravnem okolju. Dejavnosti so med seboj povezane, prav tako je jezik povezan z drugimi področji kurikuluma. Vse sporazumevalne dejavnosti so ves čas del vsakdanjega življenja (prav tam: 80−81). Dejavnosti je mogoče izvesti v obeh starostnih obdobjih, prilagoditi je treba predvsem metode in oblike dela. Z vsako dejavnostjo je namreč mogoče dosegati več ciljev hkrati, prav tako lahko en cilj dosegamo z različnimi dejavnostmi (prav tam: 81).

3 Vloga vzgojitelja na področju jezika v vrtcu

Vzgojitelj ima pri spodbujanju in razvijanju sporazumevanja v različnih kontekstih in zvrsteh ključno vlogo. Pri vseh dejavnostih je otrokov govorni zgled, pri tem pa mora biti pozoren na svoj besedni in nebesedni slog,[3] ker neposredno vpliva na razvoj otrokove jezikovne in sporazumevalne zmožnosti.

Kot poudarja Cenčič (2015), učinkovito poučevanje predpostavlja vlogo vzgojitelja kot razmišljujočega oz. reflektivnega praktika, ki o svojem delu razmišlja, od njega pa zahteva določene osebnostne lastnosti, kot so odprtost, iskrenost, sodelovanje, etičnost ipd. Kot reflektivni praktik se vzgojitelj z ravni, na kateri uporablja nabor pridobljenih znanj in spretnosti, pomakne na raven, na kateri je zmožen pridobljeno znanje

3 Po Kunst Gnamuš (1992) govorni položaj in namernost govora določata izbiro izraznih sredstev. V vrtcu naj bi se vzgojitelj izražal v knjižnem jeziku (zbornem ali govorjenem), ker je vrtec prva najpomembnejša institucija, ki naj bi otroka usposobila za izražanje v tej socialni zvrsti. Kunst Gnamuš (prav tam) opozarja, da se z izbiro knjižne izreke krepi formalni položaj in povečuje družbena razdalja med vzgojiteljem in otrokom, to pa otežuje njegovo izrazno sproščenost in neposrednost. Otrok se v neformalnih položajih z vrstniki pogovarja v pogovornem jeziku/narečju, ko pa spozna soodvisnost med govornim položajem in socialno zvrstjo, je zanj raba knjižnega jezika v vrtcu naravnejša. Otrok naj bi bil v vsakdanjem sporazumevanju priča različnim govornim položajem in se tako naučil rabiti za konkretni govorni položaj ustrezno socialno zvrst, prav tako pa bi rabo knjižnega jezika razširil na večje število govornih položajev.

in spretnosti integrirati in spremeniti glede na dani kontekst (Larrivee 2000: 293). Reflektivno razmišljanje zahteva neprestano ovrednotenje prepričanj, predpostavk in hipotez o podatkih in informacijah, ki so nam na voljo, kot tudi kritično presojo različnih interpretacij podatkov (Dewey 1933 v: Larrivee 2000), v našem primeru v smislu razvijanja otrokove sporazumevalne zmožnosti.

Skozi pedagoški proces otrok pridobiva in si izoblikuje znanje, oblikuje strategije za pristopanje k problemom in raziskovanje sveta ter vzpostavljanje odnosov v njem in do njega, zato je izrednega pomena vzgojiteljevo oblikovanje koncepta pridobivanja znanja. Ivšek (2009) meni, da vzgojitelji prevzemajo skupno odgovornost za razvijanje otrokove sporazumevalne zmožnosti znotraj okvirov splošnih in specifičnih ciljev kurikuluma za vrtce. Sprašuje se, ali se vzgojitelji te vloge dovolj zavedajo in kako spodbujajo dialoško interakcijo v skupinah, kako prepoznavajo napredek pri razvijanju jezikovne zmožnosti posameznega otroka, kako ga spodbujajo in kako oblikujejo osnove za jezikovno ozaveščenost, ki se bo razvila šele pozneje do take mere, da bo vplivala na identiteto posameznika v družbi znanja. Baloh in Bratož (2019) menita, da je pomembno, da otrok uzavesti svojo vlogo v procesu učenja, vzgojitelj pa svojo vlogo pedagoškega posrednika in reflektivnega praktika. Vloga vzgojitelja kot reflektivnega praktika zahteva znanje, spretnosti in osebnostne lastnosti, s katerimi se bo ta sposoben soočiti z izzivi, ki jih predenj postavlja spodbujanje sporazumevalne zmožnosti v predšolskem obdobju.

Glede na navedena teoretična izhodišča se nam postavlja vprašanje, kako vzgojitelj vpliva na razvoj otrokove sporazumevalne zmožnosti in kako načrtuje dejavnosti na področju jezika v vrtcu. Za oblikovanje in vzpostavljanje učinkovitih oblik spodbujanja sporazumevalne zmožnosti je nujno ugotavljanje in prepoznavanje mnenj, stališč in prepričanj ter učinkovitih didaktičnih strategij in načrtovanja procesa izobraževanja. V ta namen smo izvedli raziskavo, s katero smo želeli raziskati in pridobiti informacije o izvajanju jezikovnih dejavnosti v vrtcu.

4 Raziskava

4.1 Cilji

Cilj raziskave je bil ugotoviti:

- naklonjenost vzgojiteljev do kurikularnega področja jezik v vrtcu in
- mnenje vzgojiteljev o izvajanju dejavnosti s področja jezika v vrtcu.

Postavili smo naslednje hipoteze:

- Hipoteza 1: Pri vzgojiteljih je čutiti visoko naklonjenost in pozitivno stališče do področja jezik.
- Hipoteza 2: Večina vzgojiteljev jezikovne dejavnosti izvaja skladno s kurikulumom na vseh štirih ravneh (govorna vzgoja, književna vzgoja, knjižna vzgoja kot del informacijskega opismenjevanja, predopismenjevanje).
- Hipoteza 3: Vzgojitelji uporabljajo različne strategije za spodbujanje sporazumevalne zmožnosti pri otrocih.

4.2 Raziskovalna metoda

Izvedli smo empirično kvantitativno raziskavo in uporabili deskriptivno kavzalno neeksperimentalno metodo empiričnega pedagoškega raziskovanja. Pridobljene podatke smo računalniško obdelali. Rezultate smo predstavili v frekvenci in odstotkih ter jih interpretirali skladno z raziskovalnimi cilji.

4.3 Postopek zbiranja podatkov

Za potrebe raziskave je bil uporabljen anketni vprašalnik. Zbiranje podatkov je potekalo v januarju in juniju 2019. Anketiranci so bili predhodno obveščeni o raziskavi in njenem namenu. Reševanje vprašalnikov je bilo prostovoljno, trajalo pa je približno 15 minut. Zagotovili smo anonimnost pridobljenih podatkov, anketne vprašalnike so anketiranci reševali samostojno.

4.4 Vzorec

V vzorec smo zajeli 83 vzgojiteljev, zaposlenih v različnih vzgojno-izobraževalnih zavodih v Sloveniji, ki so se udeležili stalnega strokovnega izpopolnjevanja Vstopam v svet branja in pisanja z vsemi čutili na temo medpodročnega povezovanja štirih kurikularnih področij: jezika, narave, gibanja in glasbe s poudarkom na jezikovnih dejavnostih.

4.5 Rezultati ankete

Anketiranci so najprej odgovarjali na vprašanja o delovni dobi. Največ anketirancev (27,7 %) je imelo več kot 21 let delovne dobe, najmanj (12,0 %) pa od 11 do 20 let delovne dobe.

Nato je sledilo vprašanje o tem, v kateri starostni skupini otrok najraje delajo in zakaj. Največ vprašanih najraje dela v drugi starostni skupini otrok (50,6 %), 28,9 % je takih, ki najraje delajo v prvi starostni skupini otrok, najmanj pa je vzgojiteljev (7,2 %), ki radi delajo v obeh starostnih skupinah otrok.

Vprašani v nadaljevanju navajajo, zakaj so se tako odločili. Zaposleni z več kot 21 leti delovne dobe navajajo, da lahko delajo v obeh starostnih skupinah, da pa jim delo v prvi starostni skupini pomeni večji izziv. Tisti, ki so odgovorili, da raje delajo v prvi starostni skupini, so med vzroki navajali, da že dolgo delajo z otroki v prvem starostnem obdobju, da raje delajo z mlajšimi otroki, da se jim mlajši otroci zdijo bolj vodljivi, da jih pritegne vsaka malenkost, največkrat pa so izjavili, da imajo otroci v tem obdobju zelo omejeno spoznavno zmožnost in da jih lahko veliko naučijo. Med tistimi, ki so se odločili, da se čutijo najbolj usposobljene za delo v drugi starostni skupini, je bilo največ takih z od 10 do 20 let delovne dobe in tistih z delovno dobo od 0 do 5 let. Navajajo, da jim delo v tej starostni skupini predstavlja večjo možnost komunikacije, več povratnih informacij s strani otrok, ker se težje poistovetijo z mlajšimi otroki … Odgovori anketirancev nam odpirajo možnosti za iskanje povezave med delovno dobo, naklonjenostjo do področja jezik in dejavnostmi, ki jih vzgojitelji izvajajo na področju jezika v vrtcu, vendar bo to predmet nadaljnjega raziskovanja.

Anketirance smo nato vprašali po naklonjenosti do posameznih kurikularnih področij. Največ vprašanih izraža največjo naklonjenost do kurikularnega področja gibanje (51,8 %), sledita področje umetnosti (45,8 %) in narave (37, 3%), jezik je po naklonjenosti šele na četrtem mestu (34,9 %), sledi matematika (22, 9%), najmanj (19,3 %) pa so vprašani naklonjeni kurikularnemu področju družba. Hipoteze 1, da je pri vzgojiteljih čutiti visoko naklonjenost in pozitivno stališče do področja jezik, torej ne moremo v celoti potrditi.

V nadaljevanju smo strokovnim delavcem postavili nekaj trditev, ki so povezane s štirimi področji, na osnovi katerih so opredeljeni cilji in dejavnosti za kurikularno področje jezik.

60,2 % vprašanih meni, da pogosto izvajajo dejavnosti, namenjene govorni vzgoji, tudi v času, ki je v vrtčevski dnevni rutini namenjen vodenim/organiziranim dejavnostim, 29 % pa je takih, ki te dejavnosti izvajajo včasih. Katere dejavnosti izvajajo, kaže Tabela 1.

Trditev	Nikoli		Redko		Včasih		Pogosto	
	f	f %	f	f %	f	f %	f	f %
Izvajam dejavnosti, ki otrokom pomagajo razvijati poimenovalno zmožnost (besedišče).	2	2,4	4	4,8	24	29	53	63,8
Izvajam dejavnosti, ki otrokom pomagajo razvijati koncept časa.	5	6	9	10,8	38	45,8	31	37,4
Izvajam dejavnosti, ki otrokom pomagajo razvijati koncept prostora.	4	4,8	5	6	34	41	40	48,2
Izvajam dejavnosti, ki otrokom pomagajo razvijati neverbalno komunikacijo.	10	12	14	16,9	22	26,5	37	44,6

Tabela 1: Spodbujanje govorne vzgoje.

Med dejavnostmi za spodbujanje poimenovalne zmožnosti vprašani najpogosteje naštejejo opisovanje slik in fotografij, sledi pripovedovanje otrok ob slikah ali fotografijah, pogosto navajajo pogovor v jutranjem krogu, nekaj pa jih omeni jezikovne igre, razlago neznanih besed in poimenovanje predmetov, oseb na sliki ali fotografiji. V povezavi z razvijanjem koncepta časa vprašani največkrat navajajo poimenovanje ali opisovanje dnevne rutine in jutranji koledar (dan, mesec, leto, letni čas), nekaj jih omenja tudi nizanje dogodkov na časovno premico. Razvijanje koncepta prostora največkrat medpodročno povežejo z gibanjem in matematiko in pri tem navajajo cilje in dejavnosti, povezane s tema področjema: gibanje po prostoru, razvrščanje predmetov, orientacijo na telesu, tudi orientacijo v prostoru in na listu povezujejo z matematiko.

V povezavi z razvijanjem neverbalne komunikacije kot dejavnost največkrat omenijo pantomimo, tudi tukaj navajajo medpredmetno povezavo s plesom (neverbalno izražanje preko giba) in likovno umetnostjo (neverbalno izražanje preko risbe).

43,4 % vprašanih meni, da dejavnosti književne in knjižne vzgoje izvajajo včasih, 33,8 % vprašanih meni, da jih izvajajo pogosto, in poudarja, da jih izvajajo tudi v času, ki je v vrtčevski rutini namenjen organiziranim/vodenim dejavnostim, 32,6 % vprašanih otrokom pogosto bere pred spanjem oz. počitkom ali v času prehodnih dejavnosti in tega ne počne v času organiziranih/vodenih dejavnosti, 31,3 % vprašanih to počne včasih. V času organiziranih/vodenih dejavnostih največkrat posežejo po slikanicah, ki so povezane z določeno temo drugih kurikularnih področij, navajajo tudi, da pogosto posežejo po slikanici kot uvodni motivaciji. Branje pred spanjem je pogosto, tako menijo vprašani, namenjeno slikanicam, ki jih otroci sami izberejo ali jih prinesejo od doma.

Vprašani navajajo, da v času organiziranih dejavnosti včasih (51,8 %) oz. pogosto (31,3 %) izvajajo dejavnosti, ki zadevajo predopismenjevanje. Izvajanje dejavnosti prikazuje Tabela 2.

Trditev	Nikoli		Redko		Včasih		Pogosto		Ni odgovora	
	f	f %	f	f %	f	f %	f	f %	f	f %
Izvajam dejavnosti, ki otrokom pomagajo razvijati fino motoriko.	0	0,0	1	1,2	11	13,6	70	84,3	1	1,2
Izvajam dejavnosti, ki otrokom pomagajo razvijati slušno razločevanje.	1	1,2	7	8,4	37	44,6	37	44,6	1	1,2
Izvajam dejavnosti, ki otrokom pomagajo razvijati vidno zaznavanje.	2	2,4	3	3,6	32	38,6	42	50,6	4	4,8

Tabela 2: Spodbujanje predopismenjevanja.

Med dejavnostmi, ki jih navajajo vprašani, so (poimenovanja dejavnosti povzemamo po odgovorih vzgojiteljev): pisanje po zdrobu, moki, grafomotorične vaje, delovni listi, kjer otroci vlečejo črte, povezujejo pike, vadijo pravilno držo pisala, iskanje besede na prvo črko, pripovedovanje ob sličicah, igralnica je opremljena z znaki, s črkami in slikami, pisanje in branje plakatov.

Fino motoriko spodbujajo (poimenovanja dejavnosti povzemamo po odgovorih vzgojiteljev) z nizanjem korald in testenin na vrvico ter z gnetenjem različnih materialov. Spodbujajo dejavnosti z uporabo pincete, pravilno uporabo škarij, uporabljajo igro z žebljički, sortirajo, prebirajo in razvrščajo drobne predmete.

Kot dejavnosti za slušno razločevanje navajajo (poimenovanja dejavnosti povzemamo po odgovorih vzgojiteljev) poslušanje zvokov iz narave, poslušanje glasbe, malih instrumentov, poslušanje zgodb, pravljic, prepoznavanje in petje znanih pesmi, prepoznavanje glasov sošolcev, glaskovanje imen in prepoznavanje besed na določeno črko. Pri dejavnostih za vidno zaznavanje pa omenijo, da večinoma uporabljajo delovne liste z nalogami prepoznavanja razlik in podrobnosti, prepoznavanja in iskanja barv, oblik in likov ter poimenovanja in pogovora o tem, kaj na sliki vidijo.

Veliko vprašanih je še navedlo, da cilje s področja vidnega zaznavanja dosežejo tudi, ko otrokom prikazujejo slike oz. ilustracije ob prebranem besedilu.

Glede na pridobljene podatke lahko hipotezo 2, da večina vzgojiteljev jezikovne dejavnosti izvaja skladno s kurikulumom na vseh štirih ravneh (govorna vzgoja, književna vzgoja, knjižna vzgoja kot del informacijskega opismenjevanja, predopismenjevanje), potrdimo. Le delno pa lahko potrdimo hipotezo 3, da vzgojitelji uporabljajo različne strategije za spodbujanje sporazumevalne zmožnosti pri otrocih, saj so se navedbe dejavnosti večkrat ponavljale in nismo prišli do pestrega nabora dejavnosti, ki bi kazal na poznavanje sodobnih didaktičnih izhodišč za razvijanje sporazumevalne zmožnosti v predšolskem obdobju.

5 Sklep

V predšolskem obdobju se otrok nauči osnovnih veščin in spretnosti na vseh področjih, še posebej pa to velja za področje jezika. Zato imajo vzgojitelji v vrtcih pomembno vlogo in morajo kurikularnemu področju jezika nameniti dovolj časa, dejavnosti, ki podpirajo in razvijajo področje jezika, pa morajo biti skrbno in smiselno načrtovane. Pridobljeni podatki kažejo, da vzgojitelji razvijajo vsa področja jezikovne vzgoje v vrtcu, izražajo pa povprečno naklonjenost do področja jezik. Pri razvijanju otrokove sporazumevalne zmožnosti je njihova ozaveščenost za raznolike pristope skromna. Književno in knjižno vzgojo izvajajo v večji meri v povezavi z drugimi kurikularnimi področji. Presenečeni smo tudi nad tem, da veliko vzgojiteljev bere v času prehodnih dejavnosti in ne v času organiziranih/vodenih dejavnosti, kar prav gotovo vpliva na literarnoestetsko doživljanje otrok ob branju umetnostnih besedil. Ozaveščenost vzgojiteljev o raznolikosti dejavnosti na področju predopismenjevanja je primerna. Menimo, da je največji primanjkljaj opaziti predvsem na področju govorne vzgoje, prav tako pa bi bilo treba premisliti pedagoško prakso tudi na področju književne in knjižne vzgoje.

Na temelju raziskave lahko sklenemo, da predstavlja uresničevanje jezikovnih ciljev in načrtovanje jezikovnih dejavnosti precejšen izziv, s katerim se lahko učinkovito soočimo z razvijanjem pedagoških kompetenc vzgojiteljev in krepitvijo njihove vloge pri spodbujanju sporazumevalne zmožnosti v vrtcu.

Literatura

BALOH, Barbara, BRATOŽ, Silva, 2019: Refleksija vloge učitelja v čezmejnem prostoru. *Razprave in gradivo* 83. 5–19.

BATISTIČ-ZOREC, Marcela, 2006: Ugotavljanje in spodbujanje kakovosti vrtca – dileme in možnosti. Betka Vrbovšek (ur.): *Kakovost v kurikulu vrtca – od načela do izvedbe*. Ljubljana: Supra. 12–16.

BEŠTER TURK, Marja, 2011: Sporazumevalna zmožnost – eden izmed temeljnih ciljev pouka slovenščine. *Jezik in slovstvo* LVI/3–4. 111–128.

BOURDIEU, Pierre, 1986: The Forms of Capital. John Richardson (ur.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press. 241–258.

CENCIČ, Majda, 2015: *Izbrani pristopi k spodbujanju refleksije učiteljev.* Koper: Založba Univerze na Primorskem.

DEWEY, John, 1933: *How we think. A restatement of reflective thinking to the educative process.* Boston: D. C. Heath Company.

IVŠEK, Ljudmila, 2009: Ali lahko govorimo o ključnih kompetencah v vrtcu? Fanika Fras Berro idr. (ur.): *Spodbujanje otrokovih kompetenc v vrtcu: Zbornik prispevkov.* Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 21–28.

KROFLIČ, Robi, 2001: Temeljne predpostavke, načela in cilji kurikula za vrtce. Ljubica Marjanovič Umek (ur.): *Otrok v vrtcu: Priročnik h kurikulu za vrtce*. Maribor: Obzorja. 7–26.

Kurikulum za vrtce, 1999. www.gov.si/assets/Ministrstva/MIZS/Dokumenti/Storitve/Predsolska-vzgoja/6634c981ba/Kurikul_za_vrtce.pdf (dostop 10. 5. 2020)

KUNST GNAMUŠ, Olga, 1992: *Sporazumevanje in spoznavanje jezika.* Ljubljana: Državna založba Slovenije.

LARRIVEE, Barbara, 2000: Transforming teaching practice: Becoming the critically reflective teacher. *Reflective practice* I/3. 293–307.

MARENTIČ POŽARNIK, Barica, 2000: *Psihologija učenja in pouka.* Ljubljana: Državna založba Slovenije.

MARJANOVIČ UMEK, Ljubica (ur.), 2001: *Otrok v vrtcu: Priročnik h Kurikulu za vrtce.* Maribor: Založba Obzorja.

MNENJE BODOČIH UČITELJEV (RAZREDNEGA POUKA) O RABI SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA PRI POUKU

Lara Godec Soršak
Pedagoška fakulteta, Ljubljana
lara.sorsak@pef.uni-lj.si

Mira Metljak
Pedagoška fakulteta, Ljubljana
mira.metljak@pef.uni-lj

DOI:10.4312/Obdobja.39.195-204

Pri nekaterih študentih razrednega pouka na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani opažamo negativen odnos do rabe slovenskega knjižnega jezika pri pouku. Bodočim učiteljem se zdi ta zvrst preveč uradna in »neživljenjska«. Menijo, da se učitelj z rabo knjižnega jezika ne more približati učencem. Z anketo študentov smo želeli preveriti, ali je negativen odnos do rabe knjižnega jezika pri pouku res prevladujoč, in ugotoviti vzroke zanj. Učitelji so ne glede na predmet poučevanja učencem zgled, zato želimo s prispevkom opozoriti na pomen rabe slovenskega knjižnega jezika pri pouku.

slovenski knjižni jezik, razredni pouk, slovenščina, pedagoška fakulteta, pouk

Some students of primary teacher education at the University of Ljubljana Faculty of Education have a negative attitude towards the use of standard Slovene in the classroom. They find it too formal and believe that a teacher who uses the standard language cannot get close to the pupils. Through a student survey, we wanted to find out how prevalent is the negative attitude towards the use of the standard language in the classroom and why. Regardless of the subject taught, teachers are a role model for the students, so we wish to emphasize the importance of the use of the standard language during lessons.

Slovene standard language, primary teacher education, Slovene, Faculty of Education, views

1 Uvod

Pri usvajanju slovenskega knjižnega jezika (v nadaljevanju SKJ) imajo zelo pomembno vlogo šola in učitelji.[1] Knjižnega (zbornega) jezika se namreč skoraj nikoli ne naučimo kot maternega jezika[2] (Toporišič 2000: 15), zato ga začnemo (sistematično) usvajati predvsem v šoli. Tako je po učnem načrtu za slovenščino v osnovni šoli namen jezikovnega pouka razviti sporazumevalno zmožnost v slovenskem (knjižnem) jeziku (UN 2018: 6).

1 Moška slovnična oblika je uporabljena enakovredno za oba spola.
2 Povzeto po Toporišiču; mišljeno je kot prvotnega govora. Materni jezik je slovenščina z vsemi svojimi različicami/zvrstmi.

2 Raba SKJ v izobraževanju

Ker je v šolskem prostoru uveljavljena Toporišičeva (2000: 14) delitev socialnih zvrsti jezika, v prispevku upoštevamo to.[3] Po Kunst Gnamuš (1992: 12) »[n]ačeloma velja, da se učitelj v šoli izraža v knjižnem (zbornem ali [pogovornem]) jeziku, saj je šola najpomembnejša institucija, ki naj učenca usposobi za izražanje v tej socialni zvrsti«. Zborna različica se uporablja pri pisanju, branju in govornem nastopanju, knjižni pogovorni jezik pa med učnim pogovorom oz. pri odnosnem govoru.[4] Raba obeh različic knjižnega jezika se pri pouku prepleta, zato smo v raziskavi, ki je predstavljena v nadaljevanju, osredotočeni na SKJ kot celoto.

O rabi SKJ pri učiteljih, študentih raznih smeri, učencih in dijakih ter o njihovem odnosu do SKJ je bilo opravljenih že več raziskav (npr. Bitenc 2009; Bešter Turk 2013; Skubic 2013, 2016; Zemljak Jontes 2014; Jožef 2019). Skupno njihovim ugotovitvam je, da velika večina študentov in učiteljev meni, da je pri pouku treba uporabljati SKJ; po drugi strani pa po rezultatih ene od raziskav to meni le slaba polovica učencev in dijakov. Upoštevati je treba, da gre za načelno mnenje anketirancev, vprašanje pa je, kakšna je dejanska raba SKJ pri pouku.[5] Dvom o skladnosti mnenja in dejanskega stanja potrjujejo učitelji v raziskavi Bitenc (2009): skoraj vsi (96 %) menijo, da je treba pri pouku uporabljati knjižni pogovorni jezik, vendar jih le slaba polovica (42 %) po svoji oceni to dosledno izvaja.

Ker pri nekaterih študentih razrednega pouka (v nadaljevanju RP) opažamo negativen odnos do rabe SKJ pri pouku in prepričanje, da SKJ ne znajo dovolj dobro, nas je zanimalo, ali tak negativen odnos med bodočimi učitelji postaja prevladujoč, zato smo med njimi izvedli anketo. V nadaljevanju predstavljamo rezultate raziskave.

3 Predstavitev raziskave

3.1 Namen in cilj raziskave

Cilj raziskave je bil ugotoviti:

- mnenje študentov, bodočih učiteljev, o njihovem znanju SKJ;
- mnenje študentov o tem, ali so njihovi učitelji v osnovni šoli in srednji šoli uporabljali SKJ ter ali ga uporabljajo njihovi profesorji na fakulteti;
- mnenje študentov o potrebi po učiteljevi rabi SKJ pri pouku;
- mnenje študentov o tem, zakaj se jim raba SKJ pri pouku zdi pomembna oz. zakaj ne;
- ali se pri mnenju študentov pojavljajo razlike glede na smer študija.

3 Ker anketiranci iz šolanja poznajo to teorijo, je bilo najbolj smiselno, da jo upoštevamo tudi pri sestavljanju vprašalnika. Prav tako namen prispevka ni problematizirati te delitve; o tem gl. Petek (2018).

4 V pedagoškem govoru se prepletata spoznavni in odnosni govor (Kunst Gnamuš 1992). S spoznavnim govorom se posredujejo spoznanja določenega predmetnega področja, z odnosnim pa učitelj uravnava medosebne odnose, npr. spodbuja učence k sodelovanju, k medsebojni pomoči, in organizira delo.

5 Zelo zanimiva bi bila obsežna raziskava rabe SKJ pri pouku, ki bi temeljila na posnetkih učnih ur po različnih šolah v Sloveniji in pri različnih predmetih.

3.2 Metoda

Uporabljen je bil kvantitativni raziskovalni pristop z deskriptivno in kavzalno-neeksperimentalno metodo.

3.3 Postopek zbiranja in obdelave podatkov

Raziskavo smo izvedli maja 2020. Na spletni strani www.1ka.si smo sestavili vprašalnik z 19 trditvami na petstopenjski lestvici Likertovega tipa. Povezavo do vprašalnika smo poslali na e-naslove študentov, ki študirajo na eni izmed treh pedagoških fakultet v Sloveniji, in sicer na smereh, ki jim omogočajo opravljanje poklica učitelja, tj. razredni pouk, dvopredmetni učitelj, likovna pedagogika in glasbena pedagogika.

Pridobljene podatke smo obdelali s statističnim programom SPSS na ravni deskriptivne in inferenčne statistike. Pri tem smo uporabili frekvenčno distribucijo (f, f %), mere srednjih vrednosti in razpršenosti, χ^2-preizkus hipoteze neodvisnosti (oz. ob neizpolnjenih pogojih Kullbackov 2î-preizkus) in t-test za neodvisne vzorce (oz. ob neizpolnjenih pogojih aproksimativni t-test za neodvisne vzorce). Podatki so predstavljeni z grafi in v preglednicah. Pri frekvenčni distribuciji smo uporabili veljavne odstotke, tj. odstotki so izračunani glede na anketirance, ki so dejansko odgovorili na posamezno vprašanje.

3.4 Vzorec

Na vprašalnik je odgovorilo 339 študentov: 271 študentov s Pedagoške fakultete Univerze v Ljubljani (PEF UL), 31 s Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru (PEF UM) in 26 s Pedagoške fakultete Univerze na Primorskem (UP PEF).[6]

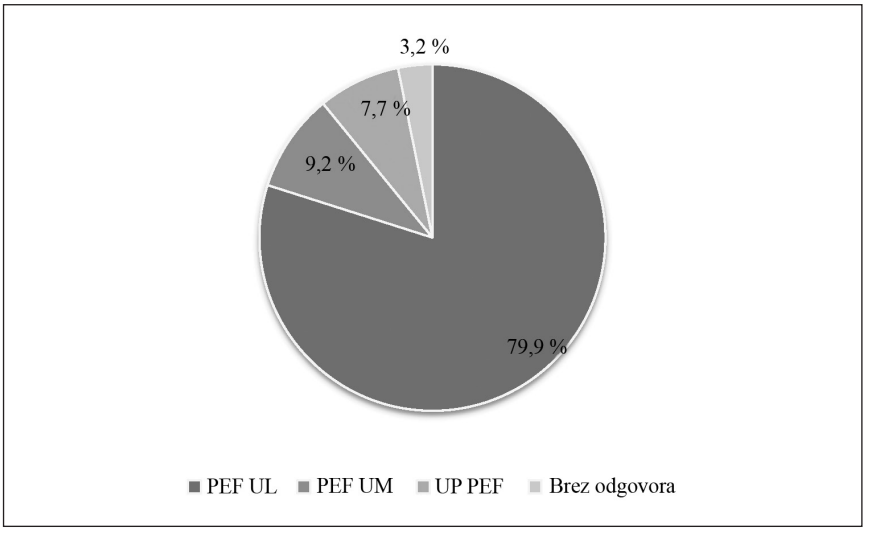

Graf 1: Fakulteta, na kateri študirajo anketiranci.

6 Zahvaljujemo se vsem, ki so sodelovali v raziskavi.

V anketi je sodelovalo največ študentov razrednega pouka (65,5 %) in smeri dvopredmetni učitelj (23,3 %) ter malo študentov likovne (5,6 %) in glasbene pedagogike (1,2 %). Odgovarjalo je 82,9 % študentk in 13,6 % študentov.[7]

4 Rezultati z interpretacijo

Trditve (19) v vprašalniku smo razdelili v štiri sklope, v nadaljevanju pa v skladu z namenom članka predstavljamo rezultate le za izbrane trditve iz treh sklopov.

V prvem sklopu trditev nas je zanimalo mnenje študentov o svojem znanju SKJ.

Trditev		**Ne strinjam se.**[8]	**Neodločen.**	**Strinjam se.**	**Skupaj**
T1: SKJ znam zelo dobro.	f	12	60	267	339
	f %	3,5	17,7	78,8	100
T2: Večje težave imam pri govorjenju v SKJ kot pri pisanju v SKJ.	f	101	74	164	339
	f %	29,8	21,8	48,4	100
T3: Slovenščina bi morala biti učni predmet na vseh študijskih smereh, na katerih se izobražujejo bodoči učitelji.	f	25	31	283	339
	f %	7,4	9,1	83,5	100
T4: Svoje znanje SKJ želim izpopolnjevati tudi v prihodnje.	f	9	45	285	339
	f %	2,7	13,3	84	100

Tabela 1: Mnenje študentov o svojem znanju SKJ.

Spodbudno je, da velika večina anketirancev meni, da znajo SKJ zelo dobro, in da želijo svoje znanje izpopolnjevati tudi v prihodnje.[9] Manj kot polovica jih ima večje težave pri govorjenju v SKJ kot pri pisanju. Večina študentov še meni, da bi morala biti slovenščina učni predmet na vseh študijskih smereh, na katerih se izobražujejo bodoči učitelji. S slednjim so se visoko strinjali tudi bodoči vzgojitelji, logopedi, surdopedagogi in specialni pedagogi v anketi Skubic (2016: 519).

V drugem sklopu trditev smo preverjali mnenje študentov o potrebi po učiteljevi rabi SKJ.

7 Ker niso vsi anketiranci odgovorili na vprašanje o študijski smeri in spolu, skupni delež ni enak 100 %.

8 Ocene trditev na petstopenjski lestvici smo strnili v tri stopnje, in sicer smo združili kategoriji *sploh se ne strinjam* in *ne strinjam se* ter *strinjam se* in *popolnoma se strinjam*.

9 Da se zdi jezikovno izobraževanje študentom pomembno, se je pokazalo tudi v anketi med študenti RP o pomenu povratne informacije o njihovih govornih nastopih, in sicer se je največ študentom zdela uporabna povratna informacija o jezikovni pravilnosti (Godec Soršak 2019: 468).

Trditev		Ne strinjam se.	Neodločen.	Strinjam se.	Skupaj
T5: Vsi učitelji bi morali pri pouku uporabljati SKJ.	f	28	64	245	337
	f %	8,3	19,0	72,7	100
T9: Učitelji bi morali pri pouku uporabljati SKJ večino časa.	f	24	53	260	337
	f %	7,1	15,7	77,2	100
T11: Učitelji bi morali učence opozarjati na napake pri rabi SKJ.	f	23	56	258	337
	f %	6,8	16,6	76,6	100

Tabela 2: Mnenje študentov o potrebi po učiteljevi rabi SKJ.

Približno tri četrtine anketirancev se strinja, da bi morali vsi učitelji pri pouku uporabljati SKJ (72,7 %), in sicer večino časa (77,1 %), ter da bi morali učence opozarjati na napake pri rabi SKJ (76,6 %). V raziskavah Skubic (2016), Jožef (2019) in Bitenc (2009) je bil delež anketirancev (študentov, učiteljev), ki menijo, da bi morali učitelji pri pouku uporabljati SKJ, še precej višji.

Glede mnenja o potrebi po učiteljevem opozarjanju na napake učencev je statistično pomembna razlika ($2\hat{\imath} = 15{,}638$, $g = 4$, $\alpha = 0{,}004$) med študenti, ki menijo, da znajo SKJ zelo dobro,[10] in tistimi, ki menijo, da ga ne.[11] S tem, da naj bi učitelj učence opozarjal na napake, se je strinjalo več tistih, ki zase menijo, da imajo zelo dobro znanje SKJ (81,2 %), kot tistih, ki svojega znanja SKJ ne ocenjujejo tako dobro (59,7 %). Opozarjanje na jezikovne napake je še posebej pomembno za razvijanje jezikovne zmožnosti pri učencih, katerih slovenščina ni prvi jezik (Rot Vrhovec 2016), pri tem pa mora biti učitelj pozoren na način opozarjanja, saj lahko, če je ta neprimeren, pri učencih[12] vzbudi odpor do jezika.

V tretjem sklopu trditev so nas zanimale izkušnje študentov glede tega, ali so njihovi učitelji v osnovni in srednji šoli uporabljali SKJ in ali ga uporabljajo profesorji na fakulteti.

10 Združili smo kategoriji *strinjam se* in *popolnoma se strinjam*.
11 Združili smo kategorije *sploh se ne strinjam*, *ne strinjam se* in *neodločen*.
12 Ne glede na to, ali gre za učence, katerih slovenščina je prvi jezik, ali ne.

Trditev		Ne strinjam se.	Neodločen.	Strinjam se.	Skupaj
T12: Večina mojih učiteljev v osnovni šoli je med poukom uporabljala SKJ.	f	87	76	176	339
	f %	25,7	22,4	51,9	100
T13: Večina mojih učiteljev v srednji šoli je med poukom uporabljala SKJ.	f	83	58	198	339
	f %	24,5	17,1	58,4	100
T14: Večina profesorjev na fakulteti na predavanjih in vajah uporablja SKJ.	f	39	45	255	339
	f %	11,5	13,3	75,2	100
T15: Učitelji bi morali biti učencem/ dijakom/študentom zgled glede rabe SKJ.	f	9	14	316	339
	f %	2,7	4,1	93,2	100

Tabela 3: Ali učitelji uporabljajo SKJ.

Polovica študentov (51,9 %) ocenjuje, da so njihovi učitelji v osnovni šoli med poukom uporabljali SKJ, nekoliko več (58,4 %), da so SKJ uporabljali učitelji v srednji šoli, tri četrtine študentov (75,2 %) pa, da SKJ uporabljajo njihovi profesorji na fakulteti. Skoraj vsi anketiranci (93,2 %) menijo, da bi morali biti učitelji učencem/ dijakom/študentom zgled glede rabe SKJ. To se sklada tudi z rezultati o tem, da velika večina študentov (85,5 %) meni, da je raba SKJ pri pouku pomembna.

Nato nas je zanimalo, ali se pri posameznih postavkah pojavljajo razlike glede na smer študija, in sicer med študenti RP in študenti drugih smeri, prav tako bodočih učiteljev, ki pa ne bodo poučevali slovenščine. Statistično pomembne razlike so se pokazale pri naslednjih trditvah (gl. Tabelo 4):

– T3: *Slovenščina bi morala biti učni predmet na vseh študijskih smereh, na katerih se izobražujejo bodoči učitelji* ($\alpha = 0{,}000$);
– T4: *Svoje znanje SKJ želim izpopolnjevati tudi v prihodnje* ($\alpha = 0{,}000$);
– T5: *Vsi učitelji bi morali pri pouku uporabljati SKJ* ($\alpha = 0{,}000$);
– T9: *Učitelji bi morali pri pouku uporabljati SKJ večino časa* ($\alpha = 0{,}001$);
– T11: *Učitelji bi morali učence opozarjati na napake pri rabi SKJ* ($\alpha = 0{,}000$);
– T15: *Učitelji bi morali biti učencem/dijakom/študentom zgled glede rabe SKJ* ($\alpha = 0{,}000$).

Študenti RP se bolj kot študenti drugih smeri strinjajo z vsemi navedenimi trditvami. Rezultate povezujemo s tem, da imajo med študijem več obveznih predmetov, povezanih s slovenščino, poleg tega bodo kot bodoči učitelji poučevali tudi slovenščino, zato se bolj zavedajo pomembnosti rabe SKJ pri pouku in tega, da je učitelj učencem zgled tudi v tem oziru. Morda je razlog tudi v tem, da bodo poučevali mlajše otroke, med katerimi se mnogi šele z vstopom v šolo začnejo srečevati s SKJ. Bolj kot študenti drugih smeri se zavedajo, da raba SKJ ni stvar le učiteljev slovenščine, ampak vseh, ki poučujejo. Ta zavest je pri njih močnejša verjetno tudi zato, ker bodo sami poučevali različne predmete, ne le slovenščine.

Trditev		N	M	Std. odklon	t	g	α
T3	RP	222	4,70	0,596	8,761*	126,975	0,000
	drugi	105	3,58	1,246			
T4	RP	222	4,52	0,584	8,636*	144,363	0,000
	drugi	105	3,67	0,927			
T5	RP	222	4,11	0,870	4,507*	172,808	0,000
	drugi	103	3,58	1,024			
T9	RP	220	4,07	0,822	3,503*	183,620	0,001
	drugi	105	3,70	0,932			
T11	RP	220	4,15	0,780	4,606*	167,614	0,000
	drugi	105	3,64	0,992			
T15	RP	222	4,55	0,542	6,625	325	0,000
	drugi	105	4,01	0,925			

Tabela 4: Statistično pomembne razlike glede na smer študija (*vrednost aproksimativnega t-testa, ker pogoj o homogenosti varianc (Levenov test) ni bil izpolnjen).

Zanimalo nas je še, ali se anketirancem zdi raba SKJ pri pouku pomembna in zakaj (ne).[13]

Odgovor	f	f %
Da.	284	85,5
Ne.	13	3,9
Ne vem.	35	10,5
Skupaj	332	100

Tabela 5: Ali se vam zdi raba SKJ pri pouku pomembna.

Večini (85,5 %) se zdi pomembna. Tudi pri tem vprašanju so se pokazale statistično pomembne razlike glede na smer študija ($\chi^2 = 37{,}202$, $g = 2$, $\alpha = 0{,}000$). To meni več študentov RP (93,2 %) kot drugih smeri (69,5 %). Razlike povezujemo s predmetnikom na fakultetah, saj imajo študenti RP več obveznih predmetov, povezanih s slovenščino, v okviru katerih sami razvijajo jezikovno zmožnost v SKJ, poleg tega jih izvajalci opozarjajo na pomen rabe SKJ v šoli.

Anketiranci so v svojih utemeljitvah navajali različne razloge, zakaj se jim zdi pomembno, da učitelj in/ali učenci govorijo SKJ. Najpogostejši odgovor (118) je bil, da je učitelj z rabo SKJ učencem zgled in vpliva na njihovo jezikovno zmožnost – tako bodo imeli učenci pri učenju SKJ manj težav. Pogosto (47) so pomembnost rabe SKJ utemeljevali s tem, da znanje te zvrsti vpliva na ohranjanje jezika, spoštovanje jezika in kulture ter krepitev narodne zavesti. Večkrat so omenjali še, da je raba SKJ pomembna zato, da učitelja razumejo vsi učenci (tudi tisti, za katere slovenščina ni prvi jezik), in ker se učenci redko kje drugod srečujejo z njim kot v šoli. Posamezni odgovori (do 10) so bili še, da naj se SKJ pri pouku uporablja, ker:

13 Utemeljitve v vprašalniku niso bile ponujene, ampak so jih anketiranci zapisovali sami. Zapis utemeljitve sicer ni bil obvezen.

– učitelj s tem izraža svojo strokovnost in ohranja avtoriteto;
– znanje SKJ omogoča učencem sporazumevanje v vseh okoliščinah;
– ima SKJ povezovalno vlogo;
– je znanje SKJ pomembno za splošno razgledanost, nadaljnje izobraževanje in zaposlitev;
– z znanjem SKJ učenci lažje razumejo snov.

Anketiranci so opozorili na pomembnost upoštevanja jezikovne pravilnosti na splošno. Zdi se jim neprimerno, če učitelj pri učencih preverja in ocenjuje njihovo jezikovno znanje, sam pa dela napake. Prav tako so poudarjali, da je pomembno, da učenci že od 1. razreda dalje spoznavajo SKJ, ker je tako posamezniku kasneje lažje usvajati jezikovna pravila in znanje.

Pri vseh učiteljih, ne glede na predmet poučevanja, je treba krepiti zavedanje, da so učencem zgled – tudi glede rabe SKJ. To je še posebej pomembno za tiste učence, ki se zunaj šole srečujejo pretežno z neknjižnim jezikom, in za tiste, ki jim slovenščina ni prvi jezik, saj so ji ti v domačem okolju manj izpostavljeni (Rot Vrhovec 2019).

Manj je bilo utemeljitev prepričanja, da raba SKJ pri pouku ni pomembna. Najpogosteje so anketiranci omenjali, da je pomembnejše to, kaj povemo, kot to, kako povemo (4); ter da raba SKJ deluje uradno in nečustveno, z narečjem pa učitelj izrazi svojo osebnost (4). Posamezniki so omenili še naslednje:
– učenci lažje razumejo snov, če učitelj uporablja neknjižni pogovorni jezik, narečje ali sleng;
– učenci se počutijo bolj domače, med njimi in učiteljem se razvije pristnejši odnos, če učitelj ne govori v SKJ;
– zanimivejše je, če uporabljamo različna narečja;
– učitelji naj bi govorili v SKJ samo na fakultetah, na katerih so študenti z različnih koncev Slovenije;
– slovenščina izginja in lažje je razumeti angleščino.

Razlogi, ki so jih anketiranci navedli, se pojavljajo tudi v literaturi ali drugih podobnih raziskavah. Tako je že Kunst Gnamuš (1992) izpostavila, da se z rabo SKJ krepi formalni položaj in da se povečuje družbena razdalja med učiteljem in učencem, vendar mora učitelj učencem znati utemeljiti rabo knjižnega jezika. Lažje razumemo nenaklonjenost anketirancev do rabe SKJ pri odnosnem govoru, ne pa tudi pri spoznavnem.

Opozorili bi na prepričanje, da je pomembnejša vsebina kot to, kako učitelj nekaj pove. Vloga učitelja od njega zahteva, da je pozoren na oboje. Kot je omenila že Kunst Gnamuš (1979: 160), bi se morali vsi učitelji zavedati, da »je upoštevanje jezikovne oblike nujna sestavina procesa učenja in poučevanja«, in pri tem ne gre le za pravorečno pravilnost, ki se pogosto enači s SKJ oz. z ustreznim učiteljevim govorom (Kejžar 2019: 65). Za govorni razvoj učencev so s svojim zgledom odgovorni vsi učitelji, ne le tisti, ki poučujejo slovenščino (Kunst Gnamuš 1979: 203). Jezik kot sredstvo sporazumevanja pri pouku je enako pomemben kot jezik kot predmet spoznavanja (Kunst Gnamuš 1992). Če je učitelj poleg vsebine pozoren še na obliko, tj. kako nekaj pove, je sporazumevanje med njim in učenci uspešnejše (Kunst Gnamuš 1992).

Tako tisti, ki so naklonjeni rabi SKJ pri pouku, kot tisti, ki ji niso, so dodajali, da je nemogoče, da bi učitelj ves čas govoril v SKJ in da občasna raba narečja ali slengovskih besed popestri jezikovno izražanje. Pomenljivo pa je mnenje dveh anketirancev, in sicer zaskrbljenost enega, da »večina govori knjižni jezik slabše kot kakšen tuji jezik«, ter predlog drugega, da naj »prešaltamo na angleščino«.

5 Sklep

Rezultati raziskave so pokazali, da je večina študentov naklonjena rabi SKJ pri pouku in si tudi želi izpopolnjevati svoje znanje SKJ. S tem, da naj bi pri pouku uporabljali SKJ, se bolj strinjajo študenti RP kot študenti drugih smeri, ki bodo sicer tudi poučevali. Ob tem poudarjamo, da je treba krepiti zavedanje o pomembnosti razvite jezikovne zmožnosti pri vseh učiteljih ne glede na predmet, ki ga poučujejo, saj jezika ne usvajamo samo načrtno, ampak tudi naključno.

Ob raziskavi se je pokazalo, da bi bilo dobro:

– izvesti obsežno znanstveno raziskavo govora učiteljev različnih predmetov po vsej Sloveniji, da bi lahko redefinirali mejo med knjižnim zbornim in knjižnim pogovornim jezikom ter natančneje opredelili značilnosti predvsem slednjega;
– z učiteljevim zgledom, z dejansko rabo, z ustreznimi metodami in z igro z jezikom postopoma odpraviti prepričanje, da je SKJ težek;
– z učiteljevo sproščeno rabo SKJ omiliti občutek družbene razdalje med učiteljem in učencem;
– v družbi krepiti zavedanje, da je jezik povezan z razvijanjem mišljenja in znanja z razumevanjem (Plut Pregelj 2012: 173) ter da ima SKJ predstavitveno in povezovalno vlogo, zato ga ni mogoče opustiti pri pouku;
– soočiti se z dejstvom, da učenci in dijaki neknjižne zvrsti – tako, kot so se uveljavile v medijih – uporabljajo tudi med poukom. Njihova raba ne pomeni nujno »manjše kultiviranosti [ali izobraženosti] posameznika« (Vogel 2017: 19); mogoče je, da posameznik s tem namerno izraža svojo pripadnost določeni mikroskupnosti, odklanja kulturno usvojene/pričakovane vzorce in ponosno izraža svojo osebno jezikovno identiteto (Vogel 2017; Bitenc 2016; Zemljak Jontes 2014), kar je za najstnike značilno;
– v okviru pouka slovenščine spodbujati zavedanje o sobivanju knjižnega in neknjižnega jezika (glede na ustreznost različnim okoliščinam, seveda) v družbi, ne pa poudarjati izključevalnosti ali odklanjanja enega oz. drugega.

Literatura

BEŠTER TURK, Marja, 2013: Mladi in govorjenje v zbornem jeziku. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika: (vidiki, merila, opredelitve). Obdobja 32*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 55–62.

BITENC, Maja, 2009: Jezik za katedrom: pogledi dijakov na narečje oziroma knjižni pogovorni jezik. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja 28*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 75–81.

BITENC, Maja, 2016: *Z jezikom na poti med Idrijskim in Ljubljano*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

GODEC SORŠAK, Lara, 2019: Pomen povratne informacije bodočim učiteljem o njihovih govornih nastopih. Hotimir Tivadar (ur.): *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest. Obdobja 38*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 465–472.

JOŽEF, Jasna, 2019: Razvijanje govora v prvem vzgojno-izobraževalnem obdobju osnovne šole. Katarina Podbevšek, Nina Žavbi (ur.): *Govor v pedagoški praksi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 49–56.

KEJŽAR, Katarina, 2019: Učim – torej govorim. Katarina Podbevšek, Nina Žavbi (ur.): *Govor v pedagoški praksi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 65–73.

KUNST GNAMUŠ, Olga, 1979: *Vloga jezika v spoznavnem razvoju šolskega otroka*. Ljubljana: Pedagoški inštitut pri Univerzi v Ljubljani.

KUNST GNAMUŠ, Olga, 1992: *Sporazumevanje in spoznavanje jezika*. Ljubljana: DZS.

PETEK, Tomaž, 2018: Socialne in funkcijske zvrsti v slovenskem jezikoslovju. *Jezikoslovni zapiski* XXIV/2. 55–67.

PLUT PREGELJ, Leopoldina, 2012: *Poslušanje: Način življenja in vir znanja*. Ljubljana: DZS.

ROT VRHOVEC, Alenka, 2016: *Sporazumevalna zmožnost v slovenskem jeziku pri otrocih, katerih prvi jezik ni slovenski. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

ROT VRHOVEC, Alenka, 2019: Možnosti za razvijanje govorjenja učencev v 1. in 2. triletju osnovne šole. Katarina Podbevšek, Nina Žavbi (ur.): *Govor v pedagoški praksi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 57–64.

SKUBIC, Darija, 2013: Stališča študentov Pedagoške fakultete Univerze v Ljubljani do slovenščine kot učnega jezika. *Revija za elementarno izobraževanje* VI/4. 5–19.

SKUBIC, Darija, 2016: Slovenščina v vzgoji in izobraževanju v očeh študentk in študentov Pedagoške fakultete Univerze v Ljubljani. Erika Kržišnik, Miran Hladnik (ur.): *Toporišičeva Obdobja*. 513–521.

TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

UN = *Program Osnovna šola: Slovenščina: Učni načrt (posodobljena izdaja)*, 2018. www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/UN_slovenscina.pdf

VOGEL, Jerca, 2017: Pojmovanje jezikovne zvrstnosti pri pouku slovenščine v gimnaziji med teorijo in prakso. *Jezik in slovstvo* LX/4. 17–30.

ZEMLJAK JONTES, Melita, 2014: Socialne zvrsti kot izhodišče za usvajanje knjižnega jezika pri jezikovnem pouku. *Jazyk – literatura – komunikace* III/2. 97–110.

STRPNOST ZA KATEDROM: SLOVENSKI VISOKOŠOLSKI UČITELJI IN JEZIKOVNA RABA V VISOKEM ŠOLSTVU

Mojca Stritar Kučuk
Filozofska fakulteta, Ljubljana
mojca.stritarkucuk@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.39.205-216

Poleti 2019 je bila med pedagoškimi delavci Univerze v Ljubljani izvedena anketa o rabi jezikov v slovenskem visokem šolstvu. Pokazala je, da visokošolski učitelji najpogosteje poučujejo v slovenščini, občasno pa jo kombinirajo z angleščino. Do jezika tujih študentov – tako redno vpisanih kot tudi izmenjavnih študentov – so strpni, predvsem pri bolj individualnih oblikah pedagoškega dela pa so se jim pripravljeni prilagajati tudi z rabo drugih jezikov.

jeziki v visokem šolstvu, jezikovna raba, anketa, visokošolski učitelji, tuji študenti

In summer 2019, a questionnaire on language use in Slovene higher education was conducted among University of Ljubljana teachers. Its results showed that the university subjects are mostly taught in Slovene and occasionally in English. The teachers are tolerant toward the language use of foreign students, both regular and exchange students. Additionally, the teachers also use foreign languages, particularly in more individual learning situations.

languages in higher education, language use, questionnaire, university teachers, foreign students

1

»Zakon predpisuje poučevanje v slovenščini. Če bi želeli, da bi imeli večji nabor predmetov v [angleščini], bi morala biti za to namenjena dodatna sredstva, česar pa ni. Zato se v glavnem improvizira.« Tako je jezikovno situacijo v slovenskem visokem šolstvu povzel nek visokošolski učitelj.[1] Jezikovnopolitični vidiki visokošolskega poučevanja so pogosta tema strokovnih, pa tudi širših družbenih razprav (prim. Kalin Golob idr. 2014). Kaj se v jezikovnem smislu dejansko dogaja, torej »improviziranje« iz uvodnega navedka, pa ostaja bolj ali manj za vrati univerzitetnih predavalnic in kabinetov.

Slovenske univerze si v želji po internacionalizaciji prizadevajo za čim večji vpis tujih rednih študentov[2] (Kalin Golob idr. 2014: 132). Na Univerzi v Ljubljani, na katero se osredotoča ta prispevek, njihovo število rahlo narašča (Graf 1). Ker se je

1 Če ni drugače označeno, so vsi navedki odgovori iz ankete, predstavljene v tem prispevku.
2 Zaradi ekonomičnosti se v prispevku moška oblika uporablja za oba spola.

v zadnjih letih na splošno vpisovalo vedno manj študentov, se je delež, ki ga med njimi predstavljajo tujci, povečal: s 5,8 % v študijskem letu 2016/2017 je poskočil na 7,1 % v študijskem letu 2018/2019. Ne glede na učni jezik programa večini tujcev ob vpisu ni treba predložiti dokazila o znanju slovenščine na ustrezni stopnji.

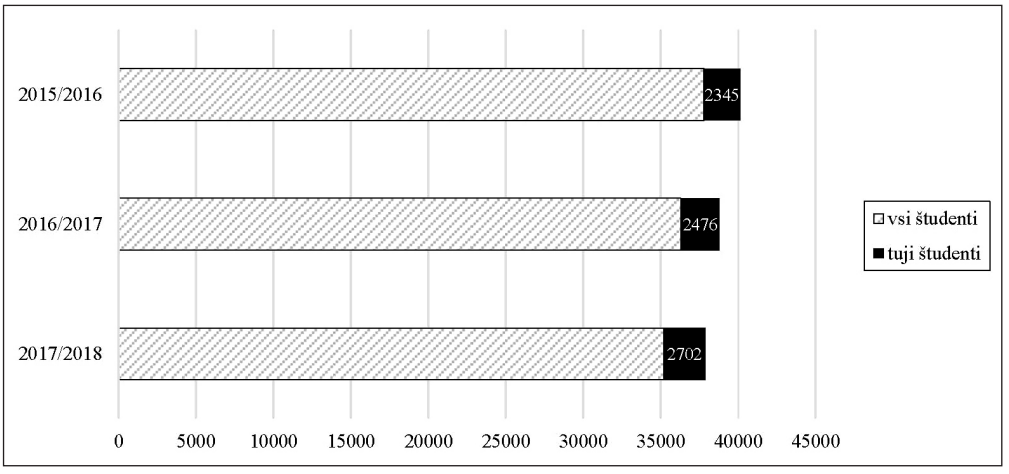

Graf 1: Število vpisanih študentov na Univerzi v Ljubljani (*Letno poročilo 2016*: 89; *Letno poročilo 2017*: 88–89; *Letno poročilo 2018*: 87–88).

Med redno vpisanimi tujimi študenti s skoraj tremi četrtinami izrazito prevladujejo študenti iz jugovzhodne Evrope (*Univerza v številkah 2018*), torej so njihovi prvi jeziki v glavnem južnoslovanski. Bližina med njihovimi prvimi jeziki in slovenščino je po eni strani prednost, saj slovenščino razmeroma dobro razumejo že na zgodnjih stopnjah učenja (Balažic Bulc 2004: 77). Toda če se jim domači govorci slovenščine niso pripravljeni prilagajati, je mogoče predvidevati, da so v slabem položaju, posebej v pretežno enosmerni komunikaciji o razmeroma abstraktnih temah, kakršna je tudi v univerzitetni sferi.

Pogled v slovensko univerzitetno predavalnico ni popoln brez druge velike skupine tujih študentov, to so tisti, ki prihajajo na študijske izmenjave. Njihovo število narašča še hitreje kot pri redno vpisanih tujcih: leta 2015 jih je bilo 1613, leta 2018 pa že 2122 (*Univerza v številkah 2018*). Delo z njimi je drugačno kot z redno vpisanimi študenti. Ker v Slovenijo prihajajo za krajše obdobje, se od njih običajno ne pričakuje znanja slovenščine, kar pomeni, da je zanje treba izvajati program v tujem jeziku.[3]

Kaj to pomeni za slovenske visokošolske učitelje? V katerem jeziku poučujejo v skupinah, v katerih imajo poleg slovenskih študentov še tuje študente? Ali od vseh pričakujejo samo slovenščino ali dopuščajo tudi rabo drugih jezikov? Kako pri tem

3 Univerza v Ljubljani izmenjavnim študentom sicer ponuja tudi brezplačne ali delno sofinancirane intenzivne tečaje slovenščine, ki pa so bolj namenjeni začetnemu seznanjanju z jezikom države gostiteljice kot študijskim potrebam (prim. https://centerslo.si/tecaji-za-odrasle/tecaji-slovenscine-na-spletu/erasmus-na-spletu/).

pomagajo tujim študentom? To je nekaj vprašanj, na katera bom skušala odgovoriti v tem prispevku.

2 Metoda in vzorec

V iskanju oprijemljivih podatkov o jezikovni rabi v slovenskem visokem šolstvu je bila leta 2019 izvedena anketa med pedagoškimi delavci Univerze v Ljubljani.[4] Pri razpošiljanju vprašalnika, ki je bil tri mesece dostopen na spletu, nam je pomagalo vodstvo univerze. Ker je bil s skoraj 50 vprašanji razmeroma obsežen, bo v tem prispevku predstavljen samo del rezultatov.

Ob tem ne gre brez metodoloških omejitev. Delo s tujimi študenti se razlikuje od fakultete do fakultete ali celo od ene do druge študijske smeri. Če bi želeli vprašalnik prilagoditi različnim situacijam, bi morali oblikovati več variant, kar pa bi otežilo razpošiljanje in analizo rezultatov. Zato so bila vprašanja zasnovana kvantitativno, a so bila tako splošna, da so nanje lahko odgovarjali učitelji z vseh fakultet. Morebitne posebnosti svojih študijskih smeri so lahko dodatno komentirali v vprašanjih odprtega tipa, ki zahtevajo kvalitativno analizo. Zaradi preprostejše zasnove ankete v njej tudi ni bila izpostavljena razlika med redno vpisanimi in izmenjavnimi tujimi študenti. Čeprav gre pri tem za precejšnje metodološko poenostavljanje, ga je mogoče utemeljiti skozi perspektivo visokošolskega učitelja, ki ima v predavalnici pred sabo heterogeno skupino slovenskih študentov ter tujih redno vpisanih in izmenjavnih študentov, zaradi časovnih in finančnih omejitev pa mora z njo delati na ekonomičen in torej razmeroma enoten način. Toda jasno je, da bi podrobnejši vpogled v razlike med obema skupinama tujih študentov terjal bolj ciljno usmerjeno raziskavo.

Dobili smo 146 v celoti rešenih anket visokošolskih učiteljev s 16 fakultet. Odgovarjalo je največ asistentov (28 %) in docentov (23 %). Na fakulteti povprečno poučujejo 15 let. Prvi jezik velike večine anketiranih (95 %) je slovenščina.[5] Med njimi je 51 % moških in 49 % žensk. Večina je starih med 46 in 55 let. 95 % jih poučuje na prvi bolonjski stopnji, na drugi pa 77 %.[6]

3 Tuji študenti in njihovo jezikovno znanje

Prvi pomembni podatek je, kdo so tuji študentje na slovenskih fakultetah in kako dobro znajo slovensko. Uradnih univerzitetnih informacij o tem ni, zato si oglejmo odgovore iz ankete. Seveda gre pri tem zgolj za oceno anketiranih visokošolskih učiteljev. Dodatno jo zamegljuje dejstvo, da nekateri učitelji izvajajo več predmetov z različno udeležbo, odgovarjali pa so samo na en vprašalnik. A ker se tudi učitelji o rabi jezika v predavalnici ne odločajo na podlagi natančne statistike, temveč

4 Anketo smo sestavili red. prof. dr. Simona Kranjc, izr. prof. dr. Nataša Pirih Svetina, dr. Mojca Stritar Kučuk, Andreja Markovič in Matej Klemen z Oddelka za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

5 Ker je bila anketa poslana na vse fakultete, so nanjo odgovarjali tudi učitelji tujih jezikov. Njihovi odgovori so v tem prispevku upoštevani le v skupni statistični analizi, komentarji odprtega tipa pa so izpuščeni.

6 Podatki o študentih na tretji stopnji so v tem prispevku izpuščeni, saj je njihov študij organiziran pretežno individualno.

predvsem subjektivnega občutka o poslušalstvu, združeni podatki vendarle dajo okvirno sliko stanja.

Povprečni učitelj na prvi bolonjski stopnji ima tedensko stik z 82,4, na drugi pa s 30,7 študenta. Tuji študenti predstavljajo manjši del skupin, saj jih je na obeh stopnjah v glavnem manj kot četrtina (Graf 2). 14 % vprašanih na prvi oz. 26 % na drugi stopnji tujih študentov v svojih skupinah sploh nima.[7]

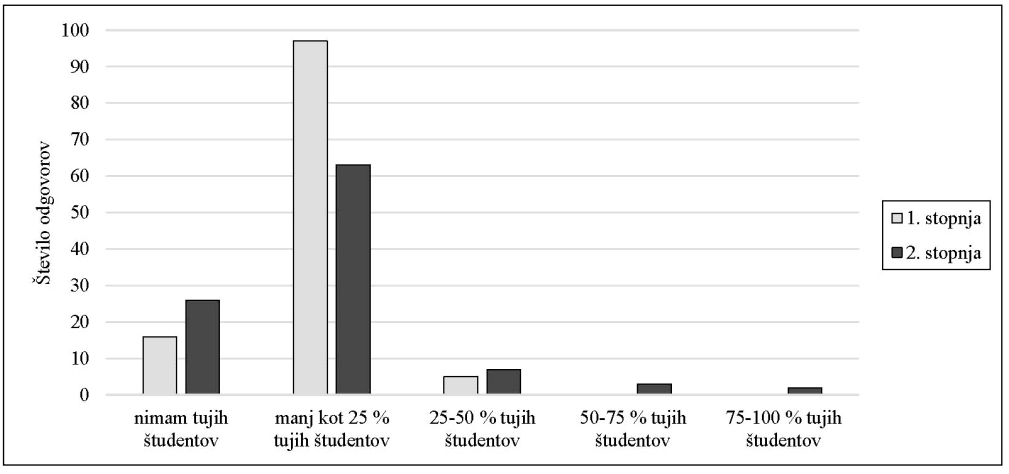

Graf 2: Delež tujih študentov.

Podatkov o geografski porazdelitvi tujih študentov, ki jih navaja Univerza v Ljubljani in so bili omenjeni uvodoma (*Univerza v številkah 2018*), z anketo nismo pridobivali, temveč smo se osredotočili na prvi jezik študentov. Spet gre le za subjektivne ocene anketirancev, a kot kaže Graf 3, tudi po njihovih izkušnjah prevladujejo jeziki držav z območja nekdanje Jugoslavije. Med študenti druge stopnje so številke zaradi manjšega števila odgovorov nižje, med razmerji pa ni večjih razlik.

Visokošolski učitelji so ocenjevali tudi, kako dobro znajo tuji študenti učni jezik. Poudariti je treba, da anketiranci večinoma niso niti jezikoslovci niti niso usposobljeni za jezikovno testiranje, tako da so ocene laične in subjektivne. A že na prvi pogled je jasno, da naj bi bila v splošnem jezikovna zmožnost tujih študentov v angleščini občutno višja od tiste v slovenščini (Graf 4).[8] To je pričakovano, saj so se angleščino v okviru predhodnega izobraževanja v svoji državi večinoma že učili, slovenščine pa ne. Upoštevati je treba tudi izmenjavne študente, ki slovensko večinoma sploh ne znajo.

7 Teh podatkov ne moremo posplošiti, saj so anketo morda reševali predvsem tisti učitelji, ki se jim je zdela tematika relevantna. Nemogoče je vedeti, koliko jih ni odgovarjalo zaradi tega, ker s tujimi študenti sploh nimajo stika.

8 Znanje slovenščine in angleščine svojih študentov so anketiranci ocenjevali na petstopenjski opisni lestvici, povprečja pa so bila dobljena s pretvorbo teh ocen v številke od 1 do 5. Za prvo stopnjo je ocenjevalo 91, za drugo pa 69 anketirancev.

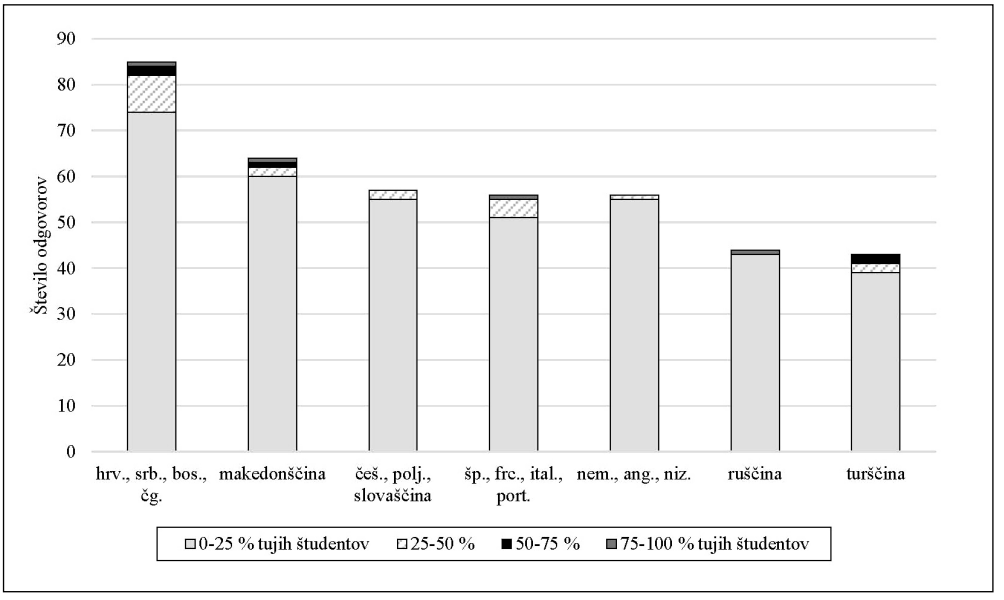

Graf 3: Prvi jeziki tujih študentov na prvi stopnji po oceni visokošolskih učiteljev.

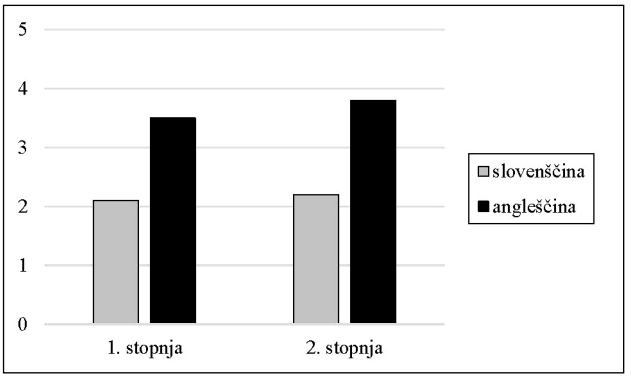

Graf 4: Povprečna ocena jezikovnega znanja tujih študentov.

Rahlo višja jezikovna zmožnost tujih študentov v slovenščini na drugi stopnji je posledica nekoliko višjih deležev odgovorov *dobro* in *zelo dobro*. Številke so razmeroma nizke, toda verjetno gre na drugi stopnji za starejše študente, ki so zaradi predhodno zaključenega visokošolskega izobraževanja in jasnejše karierne vizije bolj ciljno usmerjeni, posledično pa tudi bolj motivirani za učenje slovenščine. Iz anketnih odgovorov sicer ni mogoče vedeti, ali so izobraževanje prve stopnje zaključili na slovenski univerzi ali ne. Če je odgovor pritrdilen, so se na prvi stopnji študija gotovo že bolje naučili slovensko. Ne glede na stopnjo študija naj bi bili redno vpisani študentje po prvem letu študija manj problematični, saj »po pravilu prvi letnik ponavljajo in se v tem času ponavadi kar dobro naučijo slovenščine, tako da v višjih letnikih z njimi ni nič dodatnega dela.«

4 Jezikovna raba visokošolskih učiteljev

Raba slovenščine je zakonsko predpisana (8. člen ZVis, 12. člen ZJRS) in na prvi stopnji je pri predavanjih tudi najpogostejša izbira univerzitetnih učiteljev (Graf 5). Kar 80 % vprašanih jo uporablja vsak teden, v angleščini pa jih vsak teden predava 14 %. Na drugi stopnji, na kateri poučuje precej manj anketirancev, je angleščina pogostejša, saj v njej vsak teden predava 31 % vprašanih, v slovenščini pa 71 %. Sodeč po komentarjih anketirancev, je poučevanje v tujih jezikih v glavnem vezano na delo z izmenjavnimi študenti, na izbirne predmete, posebej na drugi stopnji, in na predavanja gostujočih predavateljev, kar ZVis izrecno dovoljuje. Mnogi učitelji dejansko poučujejo dvojezično, v slovenščini in angleščini, oz. po potrebi preklapljajo med jezikoma, »če so na vajah prisotni tuji študenti na izmenjavi ali pa za angleško razlago zaprosijo tuji redno vpisani študenti.«

Kot pričakovano je pri individualnih konzultacijah slovenščina manj pogosta, saj gre za najbolj prilagodljivo obliko pedagoškega procesa. Vsak teden slovenščino na prvi stopnji uporablja samo 45 % vprašanih, na drugi stopnji pa 37 %. Jezik prilagajajo potrebam študenta, največkrat je angleščina, lahko pa tudi kateri od južnoslovanskih jezikov. Najnižji delež slovenščine je pri seminarjih. Nekaj anketirancev je izrecno komentiralo, da pri seminarjih dopuščajo rabo tujih jezikov, poleg tega pa jih izvaja najmanj anketirancev. Pogostnost rabe različnih jezikov pri individualnih konzultacijah je na prvi stopnji denimo ocenjevalo 107 vprašanih, pri seminarjih pa samo 70.

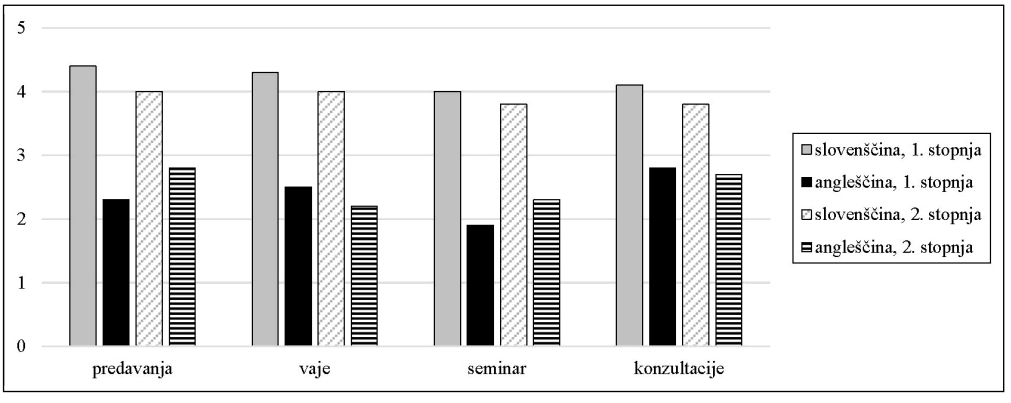

Graf 5: Povprečne ocene o pogostnosti rabe slovenščine in angleščine.[9]

Anketirani so ocenjevali še pogostnost rabe drugih jezikov. Če izvzamemo odgovore učiteljev tujih jezikov, je raba drugih jezikov vezana na študente na izmenjavi ali krajša pojasnila, redko pa na celotno izvedbo pouka.

Ne glede na to, kateri jezik se uporablja poleg slovenščine, je prav poučevanje v dveh jezikih tisto, kar nekateri anketiranci označujejo kot problematično. Delo naj bi bilo podvojeno, a brez pravega rezultata: »Če bi imeli predmet že v osnovi v angleščini, bi pač vse predstavil v angleščini, tako moram pa v slovenščini in potem

9 Ocene so bile preračunane iz odgovorov na opisni lestvici.

dodatno (individualno) tudi v angleščini. Izkušnja pa je, da 90 % Erasmus študentov na koncu sploh ne konča s predmetom. Ne oddajo vseh tehničnih poročil […], ne gredo na izpit, medtem ko pa dobijo na vseh vajah vse tudi v angleščini (torej delo zaman).«

5 Jezikovna raba tujih študentov

Visokošolski učitelji torej uporabljajo pretežno slovenščino. Drugo vprašanje je, ali jo zahtevajo tudi od študentov. Seveda je to odvisno od prilagodljivosti fakultete, oddelka oz. učitelja. Pri študiju japonologije na Filozofski fakulteti se denimo tujim študentom ne prilagajajo bistveno, saj ti govorijo hrvaško, srbsko ali makedonsko in naj bi se hitro privadili na slovenščino: »Le pri konzultacijah se sprva pogovarjamo angleško, če se v slovenščini ali japonščini ne razumemo, in jim dovolimo – če tako želijo – pisati v angleščini ali hrvaščini izpite in naloge, ki jih slovenski študenti pišejo v slovenščini. Jezikovni izpiti v japonščini so seveda za vse enaki.«

Slovenščina se od študentov najpogosteje zahteva pri pisnih izpitih (Graf 6). To je razumljivo, saj so v glavnem enotni za vse študente. Pri ostalih dejavnosti je več prilagajanja – najmanj pogosto tuji študenti slovenščino uporabljajo pri ustnih izpitih, ki potekajo individualno in pri katerih z izbiro jezika učitelj študentu precej pomaga. Angleščino pa na prvi stopnji najpogosteje uporabljajo pri pisanju seminarskih nalog in ustnih predstavitvah, torej dejavnostih, ki od študentov zahtevata tvorjenje besedil, a jim hkrati – predvidoma v dogovoru z učitelji – dovoljujeta nekaj jezikovne izbire. Raba angleščine pri predstavitvah seminarjev naj bi bila dobrodošla izkušnja tudi za slovenske študente, saj »[z]ainteresirani tuji študenti vnesejo dinamiko, nekaj tekmovalnosti, in točno to potrebujejo tudi naši«.

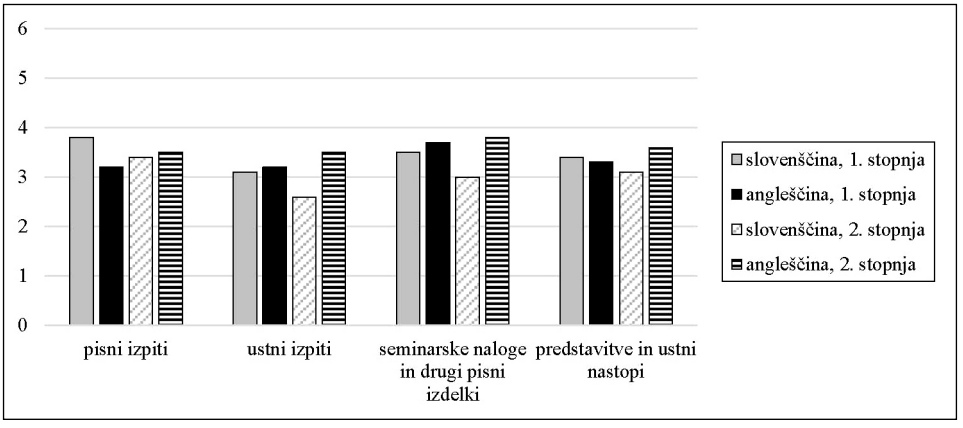

Graf 6: Povprečne ocene o tem, katere jezike uporabljajo tuji študenti.[10]

Tudi na drugi stopnji tuji študenti slovenščino največkrat uporabljajo pri pisnih izpitih, vendar jo pri vseh dejavnostih presega angleščina. Na obeh stopnjah uporabljajo še

10 Ocene so bile preračunane iz odgovorov na opisni lestvici.

druge jezike: v nekaj primerih hrvaščino oz. srbščino, nekajkrat pa jezike jezikovnih študijskih smeri.

6 Motnje v komunikaciji

Glede na nizko oceno jezikovne zmožnosti v slovenščini, ki naj bi jo po ocenah anketirancev imeli tuji študenti, gre pričakovati motnje v komunikaciji. Deleža anketiranih visokošolskih učiteljev, ki jezikovno pogojene težave pri tujih študentih opažata ali ne, sta skoraj enaka – opaža jih 56, ne opaža pa 55 vprašanih. V glavnem jih zaznavajo pri receptivnih dejavnostih. Na vrhu seznama so namreč težave pri razumevanju predavanj, izpitnih vprašanj in navodil za naloge (Graf 7). V manjši meri imajo težave pri pisnem izražanju (na izpitih, pri pisanju seminarskih nalog, poročil ipd., v e-poštni komunikaciji z učitelji), najmanj pa pri najbolj prilagodljivi obliki sporazumevanja, ustnem izražanju (pri predstavitvah seminarskih nalog ipd., v komunikaciji z učitelji in kolegi).

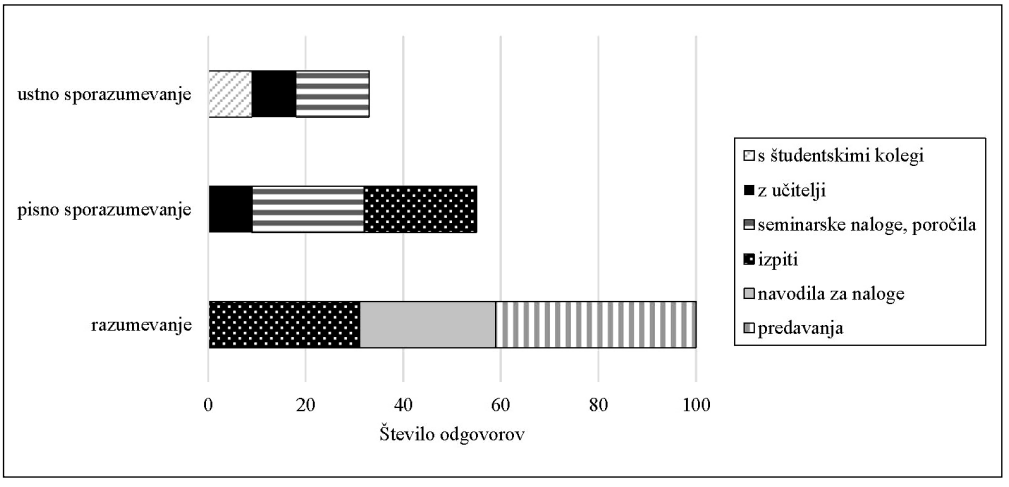

Graf 7: Dejavnosti, pri katerih imajo tuji študenti največ težav zaradi neznanja slovenščine.

Za študijski uspeh pa je ključno, ali jezikovne napake vplivajo na opravljanje univerzitetnih obveznosti. Napake pri recepcijskih dejavnostih, npr. »[n]erazumevanje izpitnih vprašanj, navodil, ki potem vodi v slabšo oceno oz. napačen odgovor«, je težje prepoznati in tudi odgovori se nanašajo predvsem na pisanje in govorjenje tujih študentov. Pomembno vlogo pri tem imajo stališča visokošolskih učiteljev – ali jih napake motijo ali ne. Ob zavedanju, da gre zgolj za deklarirana stališča in ne za dejansko vedênje učiteljev, je v splošnem mogoče reči, da jih ne motijo zelo (Graf 8). Najbolj moteče so jezikovne napake pri pisanju v slovenščini. Najvišjo povprečno oceno so dobile napake v seminarskih in drugih pisnih nalogah, torej prav tam, kjer dopuščajo več rabe tujih jezikov. Napake pri ustni interakciji na predavanjih, seminarjih ali vajah so manj moteče, tudi elektronska pošta pa ni čisto nepomembna.

Da jih jezikovne napake v njej zmotijo z nizko, vendar ne z ničelno stopnjo, se je odločilo 43 % vprašanih.

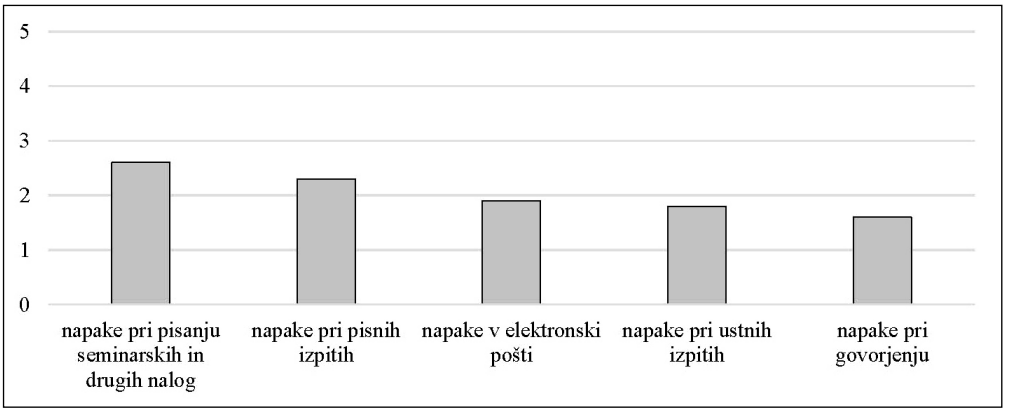

Graf 8: Povprečna ocena visokošolskih učiteljev, koliko jih motijo napake tujih študentov pri uporabi slovenščine.[11]

K sreči je – vsaj po samooceni učiteljev – vpliv napak na končno oceno, ki jo dobijo študenti, razmeroma majhen (Graf 9). Glede na izračunano povprečje ocen je največji pri seminarskih in sorodnih nalogah, najmanjši pa pri ustnih izpitih.

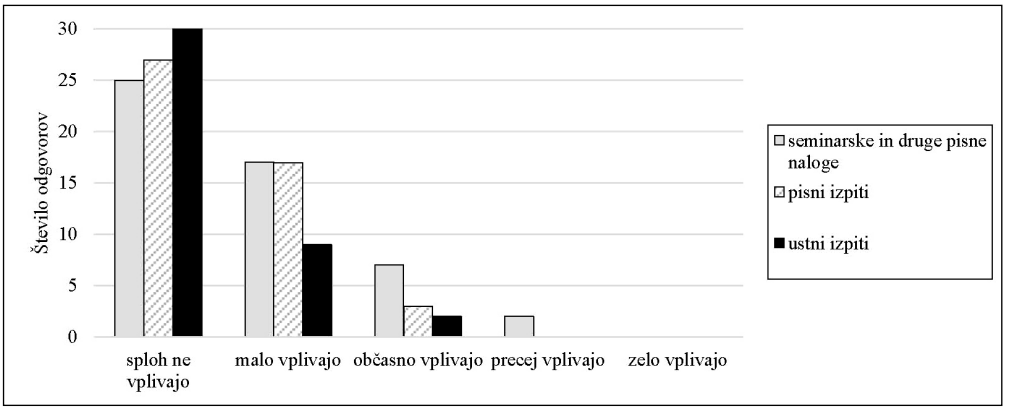

Graf 9: Vpliv napak na končno oceno študentov.

7 Jezikovna pomoč študentom

Kot je bilo že omenjeno, vpliv jezikovnih napak na študijski uspeh ni samo stvar študentov, temveč je odvisen tudi od učitelja: »Problem se je pokazal pri pisnem izpitu, ko študentki nista razumeli vprašanj in sta zato napisali napačne odgovore, ko pa sta bili počasi ustno vprašani z dodatno razlago, sta poznali odgovor.« Po besedah več anketirancev naj bi bila zato nujna povečana tolerantnost do jezika tujih študentov.

11 Ocena je preračunana glede na opisno lestvico, pri kateri 1 pomeni *sploh me ne moti*, 5 pa *zelo me moti*.

Študentske izjave in zapise bi bilo treba jemati »smiselno in ne vedno dobesedno«, obenem pa preverjati, kaj je študent želel izraziti, npr. »z vprašanjem, ali ste mislili tako«.

Poleg tega, da dopuščajo pisanje ali odgovarjanje v tujem jeziku oz. slovenščini z napakami, je kar 69 % vprašanih v anketi zatrdilo, da tujim študentom skušajo olajšati razumevanje. Največkrat posežejo po angleščini (Graf 10), v kateri ponudijo dodatno razlago (večinoma posameznih pojmov, ne vse snovi), strokovno literaturo ali izročke oz. prosojnice. Angleške prosojnice dajo nekateri na voljo v spletni učilnici, medtem ko na predavanjih uporabljajo slovenske.

Podobno, le v manjši meri, velja za tuje jezike, ki niso angleščina. Učitelji jih najpogosteje uporabljajo na individualnih konzultacijah:

> Zato sem se navadila, da [študente prvega letnika na prvi stopnji, ki večinoma prihajajo s področij bivše Jugoslavije] posebej povabim na govorilne ure in jih vprašam, če potrebujejo kakšna dodatna pojasnila in pomoč. Včasih tudi med samimi predavanji pogledam proti njim in vprašam (ali gledam neverbalno komunikacijo), če razumejo. Dam jim tudi možnost, da pridejo na konzultacije glede študijske snovi, ampak to redko izkoristijo.

Tisti učitelji, ki uporabljajo slovenščino, se v njej trudijo govoriti bolj knjižno, počasneje in z uporabo več mednarodnih izrazov, ki so tujim govorcem lažje razumljivi.

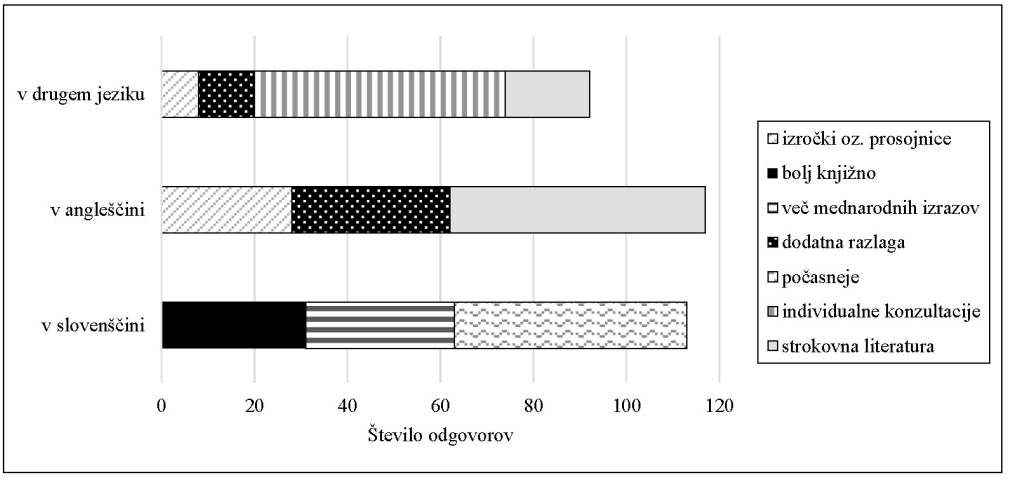

Graf 10: Oblike jezikovne pomoči, ki jo visokošolski učitelji nudijo tujim študentom pri razumevanju slovenščine.

Posebna oblika pomoči študentom, ki jo je v komentarju izpostavil anketiranec, je skupinsko delo študentov iz Slovenije in tujine. Koristno naj bi bilo za oboje, saj se s tem učijo multikulturnosti.

8 Sklep

Po grobo poenostavljenih podatkih iz ankete naj bi imel povprečni učitelj na Univerzi v Ljubljani v svoji predavalnici pestro skupino študentov, med katerimi je poleg slovenske večine del redno vpisanih tujih študentov iz držav nekdanje Jugoslavije in del izmenjavnih študentov iz drugih evropskih držav. Večino študijskega procesa izvaja v slovenščini, po potrebi si pomaga z angleščino, pri individualnih oblikah pedagoškega dela pa tudi z drugimi jeziki. Tujcem, posebej tistim na izmenjavi, dopušča rabo drugih jezikov in je strpen do napak, ki jih delajo v slovenščini. Kot največji problem trenutnega položaja pa izpostavlja podvojeno delo zaradi vzporedne rabe slovenščine in tujega jezika, ki v povezavi z nizko zavzetostjo dela študentske populacije rezultata pogosto sploh ne da.

Neustrezno bi bilo torej govoriti samo o jezikovni rabi, stališčih itn. visokošolskih učiteljev, enako pomemben člen visokošolske komunikacije so študenti. Po besedah anketirancev se v zainteresirane študente splača vlagati z najrazličnejšimi oblikami jezikovne pomoči, nima pa se »smisla veliko ukvarjati z ljudmi, ki jih študij dejansko ne zanima«. Zato bi morali biti tuji študenti, njihovo jezikovno znanje, raba in izkušnje predmet ločene raziskave. Posebno analizo bi si zaslužilo tudi nepedagoško osebje univerz, administrativni, strokovni in drugi delavci ter sama infrastruktura na fakultetah. Anketiranci so med drugim opozorili na to, da imajo tuji študentje ob začetku študija veliko težav v tujejezičnem okolju, »od tega, kje se nahaja dekanat, do tega, kaj je na meniju za kosilo v menzi.«

Glavni cilj vseh teh raziskav bi moral biti olajšati delo oz. študij vsem vpletenim, tako visokošolskim učiteljem kot tujim študentom. Praksa učiteljev potrjuje, da so priporočila, ki so bila predlagana že pred leti (prim. Kalin Golob idr. 2014: 215), še vedno ustrezna: uporaba tujejezičnih prosojnic in izročkov, preklapljanje med jeziki, skupinsko delo slovenskih in tujih študentov in predvsem individualne konzultacije. Na univerzitetni ravni se je kot uspešna izkazala tudi vzpostavitev modula Leto plus,[12] v okviru katerega so redno vpisani tuji študenti v prvem letu študija deležni lektorata slovenščine, uspešen zaključek modula pa jim omogoča ponovni vpis v prvi letnik. Ostali ukrepi terjajo širši razmislek jezikovne politike in jezikovnih načrtovalcev, posebej ob spremembah globalnih razmer po pomladi 2020.

Literatura

BALAŽIC BULC, Tatjana, 2004: Jezikovni prenos pri učenju sorodnih jezikov (na primeru slovenščine in srbohrvaščine). *Jezik in slovstvo* XLIX/3–4. 77–89.

KALIN GOLOB, Monika, STABEJ, Marko, STRITAR KUČUK, Mojca, ČERV, Gaja, KROPIVNIK, Samo, 2014: *Jezikovna politika in jeziki visokega šolstva v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.

Letno poročilo 2016. Ljubljana: Univerza v Ljubljani. www.uni-lj.si/mma/letno_porocilo_2016/2017041113135620/ (dostop 4. 5. 2020)

Letno poročilo 2017. Ljubljana: Univerza v Ljubljani. www.uni-lj.si/mma/letno_porocilo_2017_(pp_pk_rp)_koncana_in_lektorirana/2018051114184255/ (dostop 4. 5. 2020)

12 Prim. www.uni-lj.si/studij/leto-plus/ (dostop 13. 5. 2020).

Letno poročilo 2018. Ljubljana: Univerza v Ljubljani. www.uni-lj.si/mma/letno_porocilo_ul_2018_z_racunovodskim_s_sprejetimi_spremembami/2019061113230748/ (dostop 4. 5. 2020)

PIRIH SVETINA, Nataša, 2005: *Slovenščina kot tuji jezik*. Ljubljana: Izolit.

Univerza v številkah 2018. www.uni-lj.si/univerza_v_stevilkah_2018 (dostop 4. 5. 2020)

Zakon o javni rabi slovenščine (ZJRS). www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO3924 (dostop 12. 5. 2020).

Zakon o visokem šolstvu (ZVis). http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO172 (dostop 12. 5. 2020).

SPORAZUMEVALNA ZMOŽNOST IN KOMUNIKACIJSKE SPRETNOSTI UČITELJEV ZAČETNIKOV

Maja Šebjanič Oražem
Osnovna šola Puconci, Puconci
maja.sebjanic@gmail.com

DOI:10.4312/Obdobja.39.217-224

Temeljni cilj sodobnega pouka slovenščine je razvijanje (kritične) sporazumevalne zmožnosti, ki poteka prek učenčevega dejavnega stika oz. komunikacije z besedili različnih vrst – neumetnostnih in umetnostnih. Za uspešno in kakovostno uresničevanje navedenega cilja mora imeti učitelj razvito sporazumevalno zmožnost, zlasti zmožnost govorjenja in poslušanja. Gre za komunikacijske spretnosti učinkovite rabe pedagoškega govora.

učitelj začetnik, pouk slovenščine, uvajanje v pedagoški poklic, sporazumevalna zmožnost, sporazumevalne spretnosti

The basic goal of Slovene language teaching is to develop (critical) communicative competence, which happens through active contact or communication with texts of various type, both literary and non-literary. In order to successfully and qualitatively achieve this goal, the teacher must have developed communication skills, especially the ability to speak and listen. These are communication skills for the effective use of pedagogical speech.

novice teacher, Slovene language lessons, introduction to the teaching profession, language competence, communication skills

1 Pedagoška komunikacija

Pedagoška komunikacija je pomemben dejavnik učenčevega govornega oz. jezikovnega razvoja nasploh in s tem tudi njegove osebnostne, socialne in spoznavne rasti (Kozinc 2001). Poteka v učnem jeziku, v Republiki Sloveniji v šolah s slovenskim učnim jezikom je to slovenščina (Vogel 2008). Kakovostna pedagoška komunikacija omogoča učitelju[1] splošno uspešno delo v razredu in razvijanje kakovostnega znanja z razumevanjem pri učencih (Kozinc 2001; Marentič Požarnik, Plut Pregelj 2009). Pri uspešnem in kakovostnem poučevanju imajo veliko vlogo učiteljeve komunikacijske spretnosti.

1.1 Učiteljev pedagoški govor

Učitelj med poukom učencem posreduje dejstva, razlaga snov, jim daje navodila, z vprašanji preverja, ali so si učenci zapomnili pomembna dejstva in jih razumeli, skupaj z učenci ponavlja in utrjuje snov, se pogovarja ipd. (Plut Pregelj 2012).

1 V prispevku uporabljamo moško obliko za oba spola.

Učiteljev govor v razredu je torej dvodelen, sestavljen iz spoznavnega in odnosnega govora (Kunst Gnamuš 1992).

Učenci s spoznavnim govorom usvajajo nova spoznanja, v njem razmišljajo – razumejo, dojemajo, primerjajo nove informacije z že znanimi, presojajo in utemeljujejo itn. (Vogel 2008). Ker učitelj s spoznavnim govorom usmerja učence pri usvajanju spoznanj stroke (z namenom doseganja ciljev pouka),[2] poteka ta del pedagoške komunikacije v učnem jeziku, torej v (knjižni) slovenščini. Glede na temo in sporazumevalni namen pa učitelj izbira bolj ali manj strogo različico knjižnega jezika, torej socialno zvrst prilagaja govornemu položaju (Kunst Gnamuš 1992).

Odnosni govor povezuje udeležence pogovora (učitelja in učence ali učence), njihove čutne, miselne in govorne dejavnosti itn. (Kunst Gnamuš 1992). Z odnosnim govorom učitelj navezuje stik z učenci, oblikuje in ohranja medsebojno razmerje z njimi, jih nagovarja, k čemu spodbuja, poziva, postavlja »nespoznavna« vprašanja ipd., skratka jih (predvsem) vzgaja (Vogel 2008). Glede na funkcijo odnosnega govora učitelj v tem segmentu običajno izbere neknjižne zvrsti jezika, pogosto pokrajinskega pogovornega ali narečnega jezika (Pregelj 2013).

2 Govorjena komunikacija[3]

2.1 Zmožnost poslušanja

Ena od temeljnih, pogostih in pomembnih sporazumevalnih dejavnosti je poslušanje, saj se brez razvite zmožnosti poslušanja ni mogoče uspešno govorno sporazumevati (Vogel 1998/99). Poslušanje je miselna in ustvarjalna dejavnost (ni mogoče poslušati, če poslušalec ni miselno dejaven, sprejeto sporočilo pa je plod dejavnega součinkovanja preteklih izkušenj, znanja, čustev itn.), namenski (običajno poslušamo z nekim namenom) in dinamični proces (v njem sodelujejo različni miselni procesi, ki se med seboj prepletajo in učinkujejo drug na drugega). Ob tem je pomembno poudariti še, da je poslušanje prva oz. temeljna jezikovna dejavnost – otrok najprej posluša in šele nato spregovori[4] (Plut Pregelj 2012).

Za učitelja in njegovo uspešno delo je ključno, da prisluhne učenčevemu govoru in ga posluša celostno – to je na spoznavni, čustveni in socialni ravni. Učiteljevo poslušanje med učnim pogovorom ima več funkcij. Učitelj s poslušanjem med drugim tudi daje učencem zgled, ki ga (zavestno ali nezavedno) posnemajo (Plut Pregelj 2012). Zavedati pa se je treba, da je poslušanje zahtevna dejavnost, zato ji mora učitelj posvečati posebno pozornost.

Pri pouku slovenščine se najpogosteje pojavljajo naslednje vrste poslušanja (Vogel 2000/01): priložnostno poslušanje (poteka ob vsakodnevnih srečanjih in pogovorih), doživljajsko poslušanje (nanj močno vplivajo poslušalčeva čustva, v šoli

2 V ospredje raziskave smo postavili spoznavni govor učitelja, saj je zaradi svojih značilnosti pri pouku prevladujoč in bolj objektivno merljiv.

3 Velik del pouka poteka prek ustnega sporazumevanja med učiteljem in učenci ter med učenci samimi, zato smo se v raziskavi usmerili v ta del sporazumevanja.

4 Ob tem je treba opozoriti, da je govor o nevrotipičnih otrocih, ki nimajo fizioloških okvar sluha, nevrobioloških ali drugih primanjkljajev, motenj oz. ovir, zaradi katerih bi ta proces potekal specifično.

se z njim srečujemo predvsem ob umetnostnih besedilih in ga načrtno razvijamo ob interpretativnem branju pri pouku književnosti, ko učence usmerjamo v zavestno doživljanje in izražanje doživetij) ter poslušanje z razumevanjem in vrednotenjem (je temeljni cilj, pri pouku slovenščine posvečamo veliko pozornosti razumevanju in vrednotenju govorjenega besedila).

V šoli je prisotnega več poslušanja z razumevanjem. Ta vrsta poslušanja je temeljna oblika poslušanja pri pouku in je podlaga za oblikovanje smiselnega in trajnega znanja (Plut Pregelj 2012). Poslušanje z razumevanjem (in vrednotenjem) je kompleksna zmožnost, ki jo je mogoče razvijati le postopoma in kontinuirano. Zato je pri pouku materinščine najbolje izhajati iz razvrstitve poslušanja glede na govorni položaj (vrsto govornega dogodka) in razvijanje povezati z obravnavo besedilnih vrst (Vogel 2000/01).

2.2 Zmožnost govorjenja[5]

Govorjenje je zahtevna dejavnost, ki jo učenci razvijajo načrtno in sistematično prek številnih dejavnosti, med drugim tudi prek poslušanja učiteljevega govora. Ta jim je zgled zlasti s samim govorjenjem, npr. z opisovanjem, postavljanjem vprašanj, analiziranjem in razlaganjem, utemeljevanjem, predstavljanjem (Plut Pregelj 2012). Govorjenje je učiteljevo glavno orodje za poučevanje, saj prek govorjenja vstopa v stik z učenci, in omogoča, da se informacije, ki jih posreduje oz. jih učenci sami pridobivajo z dejavnim sodelovanjem v učnem procesu, spreminjajo v znanje, z govorom spodbuja učence, jih umirja, navdušuje, vzgaja, kultivira itn. (Kejžar 2019), zato je učiteljev zgled učinkovito sredstvo za vzgojo dobrega govorca (Plut Pregelj 2012).

Metode, ki jih pri pouku pogosto uporabljamo, so razlaga (ki je ena od procesnih stopenj pri usvajanju znanja, razlagamo pa tudi, ko pripovedujemo, pojasnjujemo, presojamo, opisujemo), pogovor (ki je temeljna metoda komunikacijskega pouka, običajno poteka po vnaprej pripravljenih vprašanjih, usmerja pa ga učitelj) in diskusija (skupinska interakcija oz. interaktivni pogovor med učiteljem in učenci ali med učenci) (Žbogar 2013).

Za pogovor sta potrebni sporazumevalni dejavnosti govorjenje in poslušanje (Gomivnik Thuma 2011). Zanju sta značilni dve glavni načeli: menjavanje vlog in sodelovanje med govorci (Kranjc 1996/97). Vodenje kakovostnega pogovora od učitelja med drugim zahteva poslušanje učenčevega govora in primerno odzivanje nanj (Marentič Požarnik, Plut Pregelj 2009). Pri pouku so najpogostejše naslednje vrste pogovora (prav tam: 73): vsakdanji pogovor, ponavljanje in preverjanje ter učni pogovor (namen slednjega je doseči razumevanje in prek vrednotenja oblikovanje stališč).

2.3 Poslušanje in govorjenje pri pouku slovenščine

Temeljni cilj pouka književnosti je dejaven stik/komunikacija z literaturo različnih zvrsti, žanrov in časov (Krakar Vogel 2004). Posebna zmožnost v okviru pouka

5 V prispevku se v skladu z našimi nameni ne ukvarjamo podrobneje s teorijo govornih dejanj s strukturalističnega vidika.

književnosti je še zmožnost branja in interpretiranja (umetnostnih) besedil. Ob branju literarnih besedil in izražanju se hkrati poglablja tudi splošna sporazumevalna zmožnost (komunikacijska kompetenca), torej zmožnost tvorjenja in sprejemanja besedil ob poslušanju, govorjenju, branju in pisanju (prav tam). Šolska interpretacija pa je (glasno) interpretativno branje[6] učitelja (in učencev), ki zajema še interpretativno govorjenje besedila na pamet oz. recitacijo kot eno od možnosti za novo nalogo ob obravnavi umetnostnega besedila. Ima tudi močno motivacijsko vlogo, saj spodbuja nadaljnje delo z besedilom in predstavlja zgled za govorno nastopanje. Na interpretacijo se mora učitelj vnaprej pripraviti po enakih korakih, kot se bodo učenci pripravljali na lastno govorno interpretacijo (Jožef Beg 2019).

Temeljni cilj jezikovnega pouka[7] (UN GIM 2008; UN OŠ 2018; Vogel 2010b) je razvoj (kritične) sporazumevalne zmožnosti, znotraj tega cilja pa naslednja tri področja slovenskega jezika: sporazumevalna zmožnost (v ožjem pomenu), jezikovna zavest (to je »zavestna raba jezikovnih prvin v določenem kontekstu in zmožnost razmisleka o svoji (ali tuji) jezikovni dejavnosti«; Vogel 2015: 180) in (jezikovna) kulturna zavest (to je »zavedanje, da kultura in družba pomembno sooblikujeta sporočila in določata sporazumevalne vloge ter izbiro jezikovnih prvin«; prav tam).

2.4 Razvijanje zmožnosti govorjenega sporazumevanja

Za doseganje navedenih ciljev sta v naši didaktiki slovenščine razvita metodični sistem šolske interpretacije (pouk književnosti) in celostna obravnava govornega položaja (pouk jezika). Za vodenje pouka skozi faze obeh metodičnih sistemov mora imeti učitelj razvite dejavnostim ustrezne specialnodidaktične kompetence. Skozi dejavnosti učitelja in učencev namreč poteka neposredna pedagoška komunikacija in se neposredno uresničujeta temeljna cilja pouka slovenščine (Šebjanič Oražem 2016).

Temeljna metoda[8] komunikacije z literaturo in razvijanja interpretativne zmožnosti je (celostna ali delna) šolska interpretacija. Učiteljevo govorjenje se pri tem udejanja skozi vse faze obravnave besedila. Za uspešno uresničevanje ciljev jezikovnega pouka učitelj uporablja temeljno metodo pouka sodobnega slovenskega jezika, to je celostna obravnava neumetnostnega besedila oz. govornega položaja (Vogel 2010a).[9]

Metode, s katerimi pri pouku slovenščine spodbujamo govorjenje, so pogovor, diskusija in sodelovalno učenje (Žbogar 2013). Pri pouku je najpogostejša oblika

6 Je posebna vrsta branja, s katero se učenci srečujejo predvsem pri pouku književnosti (Jožef Beg 2019).

7 V jezikovni didaktiki so se po letu 2000 (ob novih družbenih razmerah) uveljavili novejši pogledi in nove jezikoslovne smeri (teorija sporazumevanja in ekolingvistika), ki so pomembno vplivale na pouk slovenskega jezika. Učni načrt za slovenščino je tako postal zasnovan (bolj) kompetenčno, temeljni cilj pouka slovenščine pa kritična sporazumevalna zmožnost (podrobneje o tem v Vogel 2015).

8 Krakar Vogel (2004) pravi, da so metode pouka književnosti način učinkovite komunikacije med učiteljem in učenci. Analogno s tem pojmujemo tudi metode jezikovnega pouka pri obravnavi neumetnostnega besedila oz. govornega položaja.

9 Vogel (2010b: 131–132) opozarja, da »sestavin sporazumevalne zmožnosti ni mogoče razvijati posamično, […] [zato] je tista enota, ki nam šele omogoča doseganje tako opredeljene sporazumevalne zmožnosti, t. i. učni sklop. To je namreč širša, problemsko in projektno zasnovana učna enota, ki se zaradi kompleksnosti ne prekriva z eno samo učno uro.«

govorne interakcije diskusija, za katero je značilno, da se začenja z odpiranjem (uvodno motivacijo), nadaljuje z upovedovanjem lastnih izkušenj ob določeni temi (preverjanje predznanja), temu pa sledi obravnava besedila z različnih vidikov (razčlemba besedila oz. govornega položaja). Te faze so v skladu s temeljno metodo pouka književnosti, to je z metodo šolske interpretacije umetnostnih besedil (Pirih Svetina 1999/2000), ter s temeljno metodo jezikovnega pouka, to je z razčlembo neumetnostnega besedila. Učitelj mora zato obvladovati strategije vodenja pogovora glede na različne faze obravnave besedila oz. govornega položaja, obvladati različne »modele« pogovora in znati voditi pogovor v okviru različnih učnih oblik (Marentič Požarnik, Plut Pregelj 2009).

3 Sporazumevalna zmožnost in komunikacijske spretnosti učiteljev začetnikov

Za poučevanje slovenščine kot dvopodročnega predmeta (jezik in književnost) mora imeti učitelj razvite štiri kategorije strokovnih kompetenc (podrobneje o tem v Šebjanič Oražem 2016). »Za uspešno in ustvarjalno poučevanje mora učitelj poznati […] strategije pedagoške komunikacije« (Krakar Vogel 2004: 36) in torej imeti tudi ustrezno razvito zmožnost govorjenja in poslušanja (kompetentna raba govorjenega pedagoškega govora).

O predvideni sporazumevalni zmožnosti (govorjenju in poslušanju) in komunikacijskih spretnostih pri učiteljih začetnikih lahko sklepamo na podlagi specialnodidaktičnih in nekaterih splošnopedagoških predmetov pedagoškega študijskega programa slovenistika. Analiza predmetov pedagoških študijskih programov ljubljanske in mariborske Filozofske fakultete je pokazala, da imajo učitelji začetniki ob uvajanju v pedagoški poklic usvojena znanja o komunikaciji v razredu/pedagoški komunikaciji, pedagoškem govoru (tako odnosnem kot spoznavnem), učnem jeziku in sporazumevalni zmožnosti ter ustreznih komunikacijskih spretnostih. Te vsebine spoznavajo predvsem v okviru specialnodidaktičnih predmetov, zlasti didaktike slovenskega jezika, nekoliko pa se vsebine povezujejo in nadgrajujejo tudi v okviru drugih študijskih predmetov. Učitelji začetniki naj bi torej v pedagoški poklic vstopili z ustrezno teoretično podlago, ki jo lahko pod vodstvom (ustrezno usposobljenega) mentorja nadgrajujejo v skladu z razvojnimi značilnostmi učencev določene stopnje izobraževanja (Šebjanič 2014). Kljub temu pa mnogi ugotavljajo (prim. Kejžar 2019), da so učitelji začetniki pomanjkljivo opremljeni z znanjem o ustreznem govoru in komunikacijskimi veščinami in da ne razmišljajo veliko o lastnem govoru.

3.1 Raziskava o komunikacijskih spretnostih

V proučevanje sporazumevalne zmožnosti učiteljev začetnikov in njihove komunikacijske spretnosti sta bila usmerjena dela raziskave v okviru doktorskega študija[10]

10 Pod mentorstvom red. prof. dr. Bože Krakar Vogel je nastala doktorska disertacija z naslovom *Vloga obdobja pripravništva pri pridobivanju kompetenc za poučevanje slovenščine*. V raziskavi je sodelovalo 72 učiteljev začetnikov in 60 učiteljev mentorjev začetnikom.

(Šebjanič Oražem 2016) in raziskave o kompetencah mentorja učitelju začetniku (Šebjanič Oražem).[11]

Učitelji začetniki so v raziskavi iz leta 2016 ocenili, da večjih težav z vodenjem učencev/oddelka in načini komuniciranja z učenci niso imeli (težave je imelo zgolj slabih 10 % vseh anketiranih). Da so bili vedno in na lastno pobudo pozorni na ustrezen pedagoški govor (tako spoznavni kot odnosni slabih 92 % anketiranih) ter na razmerje med govorom učitelja in učencev (86 % učiteljev začetnikov), je poročala velika večina anketiranih začetnikov.

Podobno je mnenje učiteljev začetnikov pri posameznih fazah obravnave umetnostnega besedila v okviru šolske interpretacije. Večinoma so navedli, da so bili vedno pozorni na razlago pri umeščanju besedila v kontekst (slabih 73 %), interpretativno branje (dobrih 76 %), uporabo različnih učnih oblik za spodbujanje izražanja doživetij večine/vseh učencev (slabih 82 %) in izkoriščanje doživetij učencev za nadaljnje razčlenjevanje (slabih 73 % anketiranih).

Tudi pri poučevanju jezika so bili učitelji začetniki mnenja, da so na večino vidikov za izvedbo pouka po metodi celostne obravnave neumetnostnega besedila/govornega položaja pozorni vedno in na lastno pobudo: v največji meri na pripravo učencev na delo z neumetnostnim besedilom (slabih 84 %), izbiro uvodne motivacije glede na besedilo oz. govorni položaj (dobrih 80 %) ter umestitev besedila in načrtovanje strategij oz. reševanja problema (dobrih 80 %), glasno branje (71 %) in vključevanje avdio-vizualnih posnetkov (dobrih 48 %).

Za oceno usposobljenosti učiteljev začetnikov na posameznih področjih učiteljevih kompetenc za poučevanje slovenščine, ki se nanašajo na njihovo sporazumevalno zmožnost (zmožnost govorjenja in poslušanja) in njihove komunikacijske kompetence, ter mnenje smo prosili tudi mentorje učiteljem začetnikom. Njihov pogled se nekoliko razlikuje od pogleda začetnikov, saj menijo, da so učitelji začetniki sicer dobro teoretično opremljeni z znanjem, a jim manjkajo izkušnje in zato potrebujejo več njihovih spodbud in usmeritev. Tako mentorji interpretativno zmožnost (70 %)[12] in sporazumevalno zmožnost začetnikov (dobrih 63 %) ocenjujejo kot srednje ustrezno. Za slednjo pravijo, da jim včasih dela težave raba knjižnega jezika, da so pogosto nepotrpežljivi in učencem »skačejo v besedo«, da je pogosto neprilagojena situaciji, da pri poslušanju niso dovolj pozorni in da imajo pogosto občutek, da so predavatelji in želijo preveč povedati sami. V nasprotju s tem pa kot zelo ustrezno ocenjujejo zmožnost učiteljev začetnikov za pripravo učencev na delo z besedilom, torej uvodno motivacijo (59 %); menijo, da so glede uvodne motivacije zelo izvirni. Kot srednje ustrezno ocenjujejo zmožnost začetnikov za spodbujanje izražanja doživetja učencev in izkoriščanje uporabe estetskih doživetij učencev za nadaljnjo obravnavo (dobrih 51 %).[13] Podobno je tudi glede oblikovanja definicij in sinteze naučenega ter

11 Opravili smo jo konec leta 2019 preko spletne ankete, rezultati raziskave pa še niso bili javno objavljeni. V raziskavi je skupno sodelovalo 153 učiteljev slovenščine.

12 Gre za (glasno) interpretativno branje učitelja, to je vnaprej pripravljena govorna interpretacija (zlasti umetnostnega) besedila (Jožef Beg 2019). Je ena od sestavin sporazumevalne zmožnosti.

13 Opažanja mentorjev so vezana predvsem na komunikacijo učiteljev začetnikov pri pouku književnosti.

tudi zmožnost učiteljev začetnikov za spodbujanje samostojnega razmisleka učencev o lastnem sporazumevanju. Za omenjena področja menijo, da nimajo dovolj izkušenj in da vse to pridobijo s prakso.

V drugi raziskavi so učitelji slovenščine ocenili, da bi bilo zelo potrebno oz. potrebno pri pripravi programa uvajanja učitelja začetnika v pedagoški poklic nameniti pozornost naslednjim zmožnostim: interpretativni zmožnosti (62 % *zelo potrebno* in 34 % *potrebno*), sporazumevalni zmožnosti (govorjenje, poslušanje) učitelja začetnika (71 % *zelo potrebno*, 25 % *potrebno*), posameznim vidikom specialnodidaktičnih kompetenc učitelja slovenščine (priprava učencev na delo z besedilom/uvodno motivacijo, napoved besedila in njegovo umeščanje v kontekst, sprejemanje besedila, spodbujanje izražanja doživetij učencev in izkoriščanje uporabe estetskih doživetij za nadaljnje razčlenjevanje ter spodbujanje samostojnega razmisleka o lastnem sporazumevanju).[14]

4 Glavni poudarki

Kot kažejo izsledki raziskav, imajo učitelji začetniki po mnenju učiteljev mentorjev nekoliko slabše razvito zmožnost govorjenja in poslušanja ter so šibkejši v interpretativni zmožnosti. Posledično so šibkejše tudi njihove komunikacijske spretnosti v fazah pouka, kjer sta zmožnosti govorjenja in poslušanja posebej v ospredju. Pri pouku književnosti so to napoved besedila in njegova umestitev, interpretativno branje, premor po branju in izražanje doživetij, razčlenjevanje besedila (z izhajanjem iz estetskih doživetij učencev) ter sinteza spoznanj in vrednotenje besedila. Pri pouku jezika sta zmožnost govorjenja in poslušanja posebej v ospredju ob pripravi na sporazumevalno izkušnjo (ob motivaciji, umestitvi, napovedi, pogovoru o strategijah ipd.), v fazi razčlembe besedila na vseh ravneh, pri sintezi oz. oblikovanju (novih) definicij, v fazi razmisleka o lastnem in tujem sporazumevanju, usvojenem znanju ipd. ter vrednotenja lastne in tuje jezikovne zmožnosti ali refleksije o lastnem sporazumevanju. Za vsa omenjena področja komunikacijskih kompetenc učitelji slovenščine menijo, da začetnikom manjkajo izkušnje, zato imajo težave pri prenosu teorije v prakso in potrebujejo več pomoči oz. spodbud s strani mentorja.

Literatura

GOMIVNIK THUMA, Vida, 2011: *Učni jezik, miselni procesi in razvijanje sporazumevalne zmožnosti*. www.zrss.si/bralnapismenost/files/4_D3_GomivnikThuma.pdf (dostop 16. 3. 2020)

JOŽEF BEG, Jožica, 2019: Govorna interpretacija literarnega besedila. Katarina Podbevšek, Nina Žvabi (ur.): *Govor v pedagoški praksi*. Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo. 95–102.

KEJŽAR, Katarina, 2019: Učim – torej govorim. Katarina Podbevšek, Nina Žvabi (ur.): *Govor v pedagoški praksi*. Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo. 65–73.

KOZINC, Alenka, 2001: Slovenščina v pedagoškem sporazumevanju. Milena Ivšek (ur.): *Materni jezik na pragu 21. stoletja*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 373–387.

KRAKAR VOGEL, Boža, 2004: *Poglavja iz didaktike književnosti*. Ljubljana: DZS.

KRANJC, Simona, 1996/97: Govorjeni diskurz. *Jezik in slovstvo* XLII/7. 307–319.

14 Za vse je bila ocena *zelo potrebno* ali *potrebno* več kot 90 %.

KUNST GNAMUŠ, Olga, 1992: *Sporazumevanje in spoznavanje jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

MARENTIČ POŽARNIK, Barica, PLUT PREGELJ, Leopoldina, 2009: *Moč učnega pogovora: poti do znanja z razumevanjem*. Ljubljana: DZS.

PIRIH SVETINA, Nataša, 1999/2000: Analiza šolske ure pouka književnosti po modelu analize govorjenega diskurza. *Jezik in slovstvo* XLV/1–2. 5–18.

PLUT PREGELJ, Leopoldina, 2012: *Poslušanje: način življenja in vir znanja*. Ljubljana: DZS.

PREGELJ, Andreja, 2013: *Vpliv primorskega narečja na pedagoški govor v osnovni šoli. Diplomsko delo*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

ŠEBJANIČ, Maja, 2014: Učiteljeva usposobljenost za kompetentno rabo pedagoškega govora. *Slovenščina v šoli* XVII/2. 2–21.

ŠEBJANIČ ORAŽEM, Maja, 2016: *Vloga obdobja pripravništva pri pridobivanju kompetenc za poučevanje slovenščine. Doktorska disertacija.* Ljubljana: Filozofska fakulteta.

UN OŠ = *Učni načrt. Program osnovna šola. Slovenščina (posodobljena izdaja)*, 2018. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod Republike Slovenije za šolstvo. www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/UN_slovenscina.pdf (dostop 3. 3. 2020)

UN GIM = *Učni načrt. Slovenščina. Gimnazija: splošna, klasična, strokovna gimnazija*, 2008. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod Republike Slovenije za šolstvo. http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2008/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_slovenscina_gimn.pdf (dostop 3. 3. 2020)

VOGEL, Jerica, 1998/99: Poslušanje pri pouku književnosti. *Jezik in slovstvo* XLIV/4. 129–136.

VOGEL, Jerica, 2000/01: Poslušanje kot učni cilj, vsebina in metoda v učbenikih za štiriletne srednje šole. *Jezik in slovstvo* XLVI/6. 273–286.

VOGEL, Jerca, 2008: Slovenščina kot učni predmet in učni jezik v šolah s slovenskim učnim jezikom v RS. Milena Ivšek (ur.): *Jeziki v izobraževanju: Zbornik prispevkov konference*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 117–128.

VOGEL, Jerca, 2010a: *Jezikovna didaktika 2010/2011. Interno gradivo predavanja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

VOGEL, Jerca, 2010b: Zmožnost kritičnega sporazumevanja kot temeljni cilj jezikovnega izobraževanja v šoli. Milena Ivšek (ur.). *Pot k jezikovni politiki v izobraževanju*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 106–135.

VOGEL, Jerca, 2015: Modeli jezikovnega pouka pri predmetu slovenščina od leta 1990 do danes. *Jezik in slovstvo* LX/3–4. 173–183.

ŽBOGAR, Alenka, 2013: *Iz didaktike slovenščine*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.

IZKUŠNJE IN STALIŠČA GLEDE JEZIKOVNE RABE V ŠOLSKEM IN OBŠOLSKEM PROSTORU

Maja Bitenc
Filozofska fakulteta, Ljubljana
Maja.Bitenc@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.39.225-232

Prispevek se na podlagi opravljenih sociolingvističnih intervjujev osredotoča na izkušnje in stališča glede rabe različnih jezikovnih varietet v šolskem in obšolskem okolju pri govorcih z Idrijskega: informanti so osnovno šolo obiskovali v domačem kraju, srednjo šolo oz. fakulteto pa večinoma v Ljubljani, odrasli informanti pri šolanju spremljajo svoje otroke. Izsledki s socialnopsihološkega vidika osvetljujejo jezikovno variantnost in komunikacijo ter pričajo o njeni kompleksnosti, kažejo pa tudi na jezikovne stereotipe in predsodke.

sociolingvistični intervju, jezikovna variantnost, jezikovna stališča, izkušnje z jezikovno rabo

On the basis of sociolinguistic interviews with speakers from the Idrija region, the article deals with experiences and attitudes regarding different language varieties in educational environments: informants attended grammar school in their home town, secondary school and university mostly in Ljubljana; adult informants now have children at school. The findings illuminate language variation and communication from the sociopsychological point of view and testify to its complexity; they additionally point to different language stereotypes and prejudices.

sociolinguistic interview, language variation, language attitudes, experiences with language use

1 Variantnost slovenščine in stališča do njenih varietet v šolskem in obšolskem kontekstu

V prispevku, v katerem obravnavam izkušnje z jezikovno rabo, jezikovna stališča, stereotipe in predsodke v šolskem in obšolskem kontekstu, je osrednja pozornost namenjena informantom z Idrijskega, ki sem se jim posvečala v doktorski raziskavi in so osnovno šolo obiskovali v lokalnem kraju, srednjo šolo in fakulteto pa večinoma v Ljubljani (Bitenc 2016), sklicujem pa se tudi na ugotovitve nekaterih sorodnih raziskav, ki (med drugim) obravnavajo jezikovno rabo v šoli in odnos do različnih socialnih zvrsti oz. varietet (o sociolingvistični raziskavi pri bohinjskih govorcih v Dolžan 1987, pri mengeških in beltinških dijakinjah v Ljubljani v Škofic-Guzej 1994).

Glede (norme) učnega jezika v slovenskem prostoru se kaže, da ni enotnih stališč in da udejanjanja nihajo od večjega ali manjšega upoštevanja norme do zavestne rabe

bolj vsakdanjega jezika (Pogorelec 1998: 58–59; Bitenc 2009: 75–76), manjkajo pa (sodobnejše) poglobljene študije te problematike. Kunst Gnamuš (1992) v zvezi z načeli rabe jezikovnih varietet v šolskem okolju glede na različne funkcije uvaja temeljno delitev na spoznavni govor, v katerem prevladuje predstavitvena vloga, in odnosni govor, v katerem sta poudarjeni vplivanjska in povezovalna vloga. Kot nakazujejo ugotovitve raziskave o zavesti dijakov o jezikovni zvrstnosti (Vogel 2018), so pričakovanja dijakov glede izbire jezikovnih varietet in njihovo vrednotenje v različnih vlogah različna. Pri tem je treba poudariti, da so različne funkcije oz. vloge v praksi med seboj pogosto prepletene. V anketni raziskavi učenci zadnjega triletja osnovne šole trdijo, da pri urah slovenščine najpogosteje govorijo knjižno, pri urah drugih predmetov knjižno oz. nadnarečno obliko govora z malo narečnimi besedami, v šoli z vrstniki večinoma sleng, pri komunikaciji z drugimi osebami na šoli pa se kaže težnja k rabi knjižnega govora (Zemljak Jontes, Pulko 2019: 251). Seveda ostaja odprto vprašanje, kaj si anketiranci pod posameznimi opredelitvami predstavljajo in koliko so njihove samoocene v skladu z dejansko prakso. Pri mariborskih anketirancih Šuster (2009: 175) glede odnosa do jezikovne rabe ugotavlja razliko med gimnazijci ter dijaki tehniške in poklicne šole: prvi »doživljajo večji pritisk šole po spremembah in drugačnem jezikovnem vedenju, so bolje ponotranjili pojma pravilnega in knjižnega, so bolj aktivni pri prilagajanju svojega naglasa, tudi v stiku z ljudmi od drugod, mariborščino pogosteje vidijo negativno in se je včasih tudi sramujejo«.

V raziskavah jezikovnih stališč s tehniko prikritih dvojic so dijaki govorko lokalnega narečja v vlogi predavateljice ocenili nižje tako pri statusnih (npr. izobraženost, inteligentnost, uspešnost) kot pri solidarnostnih lastnostih (npr. prijaznost, družabnost, všečnost)[1] (Bitenc 2014a); v sorodnem poskusu pa isto govorko kot voditeljico radijske kuharske oddaje nekoliko nižje pri statusnih lastnostih, a statistično pomembno višje pri solidarnostnih lastnostih (Bitenc 2014b) – razliko verjetno lahko pripišemo različnemu kontekstu raziskave oz. predpostavljenemu namenu ocenjevanja. Ljubljanski dijaki so isto narečno govorko v obeh poskusih ocenili nižje pri statusnih lastnostih in višje pri solidarnostnih. Rezultati iz ljubljanske šole (tudi ob primerjavi z rezultati raziskave, opisane v Skubic 2005: 174–178) po eni strani kažejo na idealizacijo narečij in na prepoznavanje narečnega govorca kot pristnega, iskrenega, dobrega, družabnega ipd., po drugi strani pa na nekakšno pokroviteljstvo ter nižje vrednotenje intelektualnih sposobnosti in drugih statusnih lastnosti (Bitenc 2014a, 2014b; povzemalno v Bitenc 2016: 144–147).

Posamezni zapisi govorijo o domnevno negativnem odnosu do narečij v šolstvu, ko naj bi tudi »slavisti« z redkimi izjemami iz šol »dostikrat preganjali vse, kar je bilo narečnega, kot nepravilno, grdo ipd.« (Smole 2004: 10). Tovrstna ustaljena osebna mnenja oz. izkušnje lahko zrelativizirajo izsledki empiričnih raziskav – v rezultatih

1 Negativna stališča do lastnega nestandardnega govora so bila sicer dokazana v več raziskavah v drugih jezikovnih skupnostih in jih lahko interpretiramo kot jezikovno manifestacijo družbene nadrejenosti oz. podrejenosti, ki je povezana s sorazmerno univerzalno dihotomijo med nestandardnimi in standardnimi jezikovnimi varietetami (prim. Bitenc 2016: 63–66).

raziskave o pojmovanju socialne zvrstnosti med anketiranci različnih generacij npr. ni razvidno, da bi bili komentarji učiteljev glede govorjenega jezika žaljivi ali agresivni, obenem pa se kaže, da so negativne izkušnje pri uporabi narečja v šoli bolj izjema kot pravilo (Gruden 2013: 97–102).

2 Govorci z Idrijskega v Ljubljani

Izsledki variantnostne študije, v kateri sem predvsem na podlagi analize petih fonoloških variabel proučevala govor petih oseb, ki so se z Idrijskega vozile v Ljubljano v šolo ali službo (Bitenc 2016: 171–255), so pokazali, da sta Ula in Jan,[2] ki sta bila v času raziskave dijaka, v komunikaciji s sogovorci v ljubljanskem okolju uporabljala različne govorne strategije: če je Ula, dijakinja srednje strokovne šole, svoj govor spreminjala do te mere, da so kot sledi narečja ostale le redke narečne variante in so njen govor po njenem poročanju kot narečen prepoznali samo najbolj jezikovno senzibilni poslušalci, pa je govor gimnazijca Jana ostajal v precejšnji meri narečno zaznamovan ter njegova lokalna identiteta in izvor razpoznavna tudi v pogovorih z učitelji, tako v neformalnem pogovoru na šolskem hodniku med odmorom kot v bolj formalnih pogovorih o šolskih temah v razredu med poukom.

V raziskavi so sodelovali še trije odrasli: strojnik Tim, ki je v vseh domenah ohranjal visok delež narečnih variant in v bolj formalnih govornih položajih v službi izkazoval le drobne premike v smeri standarda, ter Ita in Eva z izobrazbo humanistične smeri in zaposlitvijo v časopisnem podjetju, ki sta glede na sogovorce in temo pogovora uporabljali več vmesnih varietet.

V nadaljevanju na podlagi sociolingvističnih intervjujev z informanti (Bitenc 2016: 257–283) povzemam njihove izkušnje z govorom v šolskem in obšolskem okolju, tako med poukom oz. v komunikaciji z učitelji kot med vrstniki, tako v lokalnem kot ljubljanskem okolju oz. okolju drugih središč, kjer se je šolal Tim.[3]

3 V šoli z učitelji

O rabi različnih varietet slovenščine in odnosa do njih v šoli informanti večinoma pravijo, da učitelji niso (bili) občutljivi na rabo narečja, da pa so pri govornih nastopih in pri spraševanju, torej v situacijah, kjer prevladuje predstavitvena funkcija, večinoma pričakovali knjižni jezik. Ula se v zvezi z osnovno šolo spominja, da učitelji niso *maltretirali*[4] učencev glede narečja, da pa je bilo *pri slovenščini pri kakšnih govornih* nastopih *treba* uporabljati *pravilno slovenščino*. Jan komentira, da je bilo pri učiteljih v osnovni šoli *tako zelo odvisno: eni so zelo imeli ta razpon*, pri nekaterih učiteljih je bilo *bolj tako spontano vse skupaj*. Ita poroča, da jim *glede tega niso ful težili*, so se pa pri spraševanju v idrijski gimnaziji dijaki *kar potrudili govoriti pogovorno*

2 Imena informantov so zaradi zagotavljanja anonimnosti in varovanja osebnih podatkov spremenjena.

3 Raziskava, katere glavna tema bi bila celovit pregled jezikovne variantnosti šolskega diskurza in stališč v zvezi s tem, bi bila seveda zasnovana drugače.

4 Relevantni izreki informantov so navedeni v ležečem tisku v poknjiženi obliki, ohranjeni pa so neknjižni leksemi. Neposredni navedki daljših izjav so navedeni med narekovaji. Več o načelih zapisovanja v Bitenc 2016: 184.

slovenščino. Tim je imel *težave pri slovenščini že v Idriji*, povzročali sta jih predvsem *slovnica* in učiteljica, ki je govorila *čisto pravilno slovensko* in je vztrajala, da je kljub pozitivni oceni moral obiskovati dopolnilni pouk, *ker je rekla, da ona bo njega naučila slovensko govoriti*. Tim pravi, da je verjetno že umrla, *on pa še zmeraj ne zna čisto pravilno slovensko*.

Ula glede učiteljev v Ljubljani meni, da *verjetno ne bi tolerirali narečja* in da glede tega *znajo biti kar alergični*, posebej pri slovenščini, Janu pa se zdi, da je tudi pri vsakem gimnazijskem učitelju v Ljubljani odvisno, *koliko ima on tolerance do tega*. Meni, da *profesorji imajo nekje mejo in je treba bolj se približati tisti meji*, ker sicer *izpade malo čudno*, verjetno pri tem gre za *vprašanje osebnosti*. Nikoli ni doživel, da bi ga kak profesor opominjal glede govora, ko je nastopal. Tim za srednjo šolo pravi, da *si mogoče probal malo bolj po slovensko*, so pa v Ljubljani učitelji govor *kar velikokrat popravili tudi pri drugih predmetih*.

Pri Timu je dejstvo, da prihaja iz Idrije, imelo pomembno vlogo: *»Malo drugače so te gledali pa sprejeli načeloma, no, ker si bil iz Idrije.«* Če je bilo to kasneje v ljubljanski službi sprejeto zelo pozitivno (ker je šef menil, da gre za nekoga, *ki ve, kaj je življenje pa kaj je delo*, v nasprotju z Ljubljančani, ki so *same afne*), je imel v srednji šoli v Novi Gorici negativno izkušnjo, saj *Gorica je itak obremenjena s tistim našim gričkom*:[5] *»Tisto je bilo non stop: gričk, gričk, gričk.« V bistvu hude probleme* je imel z nekaterimi profesorji, od katerih je bil deležen *raznoraznih takih opazk*. Tako mu je recimo profesor *pred celim razredom rekel: »Ja, saj znaš za tri, samo ker si iz Idrije, ti bom dal pa dve.«*[6] Tim ugotavlja: *»Take, bi rekel, čudne so se dogajale.«* Gre za osebno izkušnjo, na podlagi katere seveda ne moremo sklepati o splošnosti predsodkov do nestandardnih varietet.

Odrasli izpostavljajo vlogo vrtca in šole pri otrocih. Ita pravi, da je otroke pri šolskem delu, *kadar pripravljajo kakšno govorno vajo* ali *če kakšno snov obnavljajo* ali *kaj ponavljajo*, *kdaj že treba popraviti. »Pa če napiše po domače, da mu boš rekel, to se pa tako pravilno napiše. Šola je le šola.«* V šoli so otroke opozorili, *da morajo pač uporabljati te knjižne besede oz. da naj se izogibajo tem narečnim besedam*. Podobno mora Eva otroka *opominjati* ob domačem preverjanju znanja, 10-letnega sina *stalno opozarja: »Pazi na slovenščino, pazi na pravilen govor!«* Zdi se ji, da je z govorom v knjižni slovenščini pri otrocih *kar težko*. Komentarji kažejo, da se odrasli zavedajo pomembne vloge, ki jo imajo vzgojno-izobraževalne ustanove pri usvajanju standardne varietete, in da so pri tem svojim otrokom tudi sami v pomoč in spodbudo.

5 »Gričk« se nanaša na vzpetino nad Idrijo, na kateri stoji Psihiatrična bolnišnica Idrija, v kateri se zdravijo pacienti iz širše primorske regije, tudi z Goriškega.

6 Ko je isti profesor izvedel, da se Tim ukvarja s kolesarstvom, nad katerim se je tudi sam navduševal, je zelo spremenil odnos do njega, kar kaže na to, kako različna dejstva lahko znatno vplivajo na percepcijo sočloveka oz. odnos med dvema posameznikoma.

4 Med vrstniki

4.1 V lokalnem okolju

Kaže se, da so že otroci lahko ostri kritiki jezikovnih izbir. Ula pri utemeljevanju, zakaj bi, če bi živela v Idriji, otroke *navadila na idrijščino*, trdi, da so *v Idriji drugi otroci zelo alergični na tiste, ki niso iz Idrije*.[7] Tudi razlike med različnimi lokalnimi govori so lahko vir medsebojnega zbadanja, tako npr. med Idrijčani in Spodnjeidrijčani oz. Cerkljani, kar je lahko povezano tudi z drugimi medkrajevnimi trenji; Ula se iz časa obiskovanja spodnjeidrijske osnovne šole npr. spominja, da so jo sošolci v Spodnji Idriji *spraševali, če je Idrijka*, kar je posledica stika z njenim idrijsko govorečim očetom.[8]

Eva se iz osnovnošolskih let spominja boleče izkušnje, ko je morala na odru kot voditeljica prireditev *lepo govoriti* in je bila ob tem deležna negativnih komentarjev, ki so jo odvrnili od nadaljnjega tovrstnega udejstvovanja: *so se norčevali iz mene*; *so me zafrkavali, ker sem pač pravilno govorila*; *to so bili neškodljivi štosi, ampak mene so čisto zatrli*: *»Se nisem upala več tako izpostavljati […], pol po tistem sem se izogibala vztrajno česar koli, deklamiranja, recitiranja, vodenja, sploh nisem hotela več.«*

Pri tem lahko trdimo, da gre za odraz predsodkov odraslih, saj te otroci predvsem v najzgodnejši dobi prevzemajo od njih (Ule 2009: 199–201). Komentarji kažejo, da so ljudje z Idrijskega glede jezikovnega prilagajanja sorojakov namreč pogosto kritični, saj govorci s tem domnevno pokažejo *neko nepripadnost* (Jan) oz. *izdajo svojo lastno domovino* (Ula), skratka zatajijo svoj izvor in identiteto in na njen račun sprejmejo drugo.[9]

7 V tem smislu je zgovorna izkušnja idrijske prijateljice, katere govor je bil nekoliko drugačen zaradi vpliva njene mame, ki je bila Ljubljančanka: vrstniki so jo zbadali, češ da je *važna* in da *se afna*, kar jo *je prizadelo*, saj *ni namenoma tako rekla*. Na podlagi teh izkušenj je potem *sigurno bolj pazila* ali pa je bila *mogoče bolj tiho*. Še v gimnaziji so nanjo *letele opazke* vrstnikov, ko je pri govornih nastopih govorila *bolj ljubljansko* kot ostali.

8 Ribniška informantka iz podoktorske raziskave glede Ribnice in Kočevja pravi, da slovita *po nekem rivalstvu*. Zaradi vpliva očetovega kočevskega govora so jo zmeraj *mal tko hecal: »O, a s ti s Kočevja!«* – je bilo sicer *bolj kot hec*, a vendar *mejčken negativno*. Valentina Smej Novak pripoveduje, da je bila v osnovni šoli v Murski Soboti zaradi svojega beltinškega narečja *tarča posmeha*, in to imenuje *nacionalizem male razlike* (Kobal Ocvirk 2010, 2. minuta posnetka). Tudi druge anekdotične pripovedi pričajo o občutku sramu in manjvrednosti otrok iz okoliških krajev v regionalnih središčih (po Bitenc 2016: 132).

9 Podobno prekmurske govorke poročajo o nestrpnosti Prekmurcev do elementov drugih varietet v narečnem govoru in zavračanju tistih, ki narečje opustijo – to se jim zdi »sramotno in vredno največjega posmeha, saj pomeni zanikanje lastnih korenin in odcepitev od domačega sveta« (Škofic 1991: 172–173, prim. tudi 176–177), starši mengeške govorke pa so elemente ljubljanščine v govoru svojih otrok razumeli kot »frajarjenje, važičkanje« (prav tam: 183). Podobno velja glede bohinjskih govorcev v Srednji vasi in Stari Fužini, kjer pogovorno gorenjščino brez švapanja ocenjujejo za »fin« jezik, njene govorce pa za »fine« in »zafnane«, ker se »spakujejo« (Dolžan 1987: 33–34).

4.2 V Ljubljani oz. drugih središčih

Informanti poročajo, da sogovorci pogosto ne razumejo povedanega in potem vprašajo ali povejo, da ne razumejo, včasih celo izstopijo iz komunikacije. Od posameznega govorca je odvisno, kako se na to odzove – Uli je bil npr. to razlog za prilagajanje.

Ljubljančanom in ljudem iz drugih delov Slovenije se narečni ali narečno obarvani govor informantov pogosto zdi *(ful) zanimiv* (Ula, Tim) in *zabaven* (Eva), tudi *lep* (Ula), *popestri dogajanje* (Jan) in *razbije monotonost* (Tim). Večkrat se torej kdo *smeje* (Ula) ali *na lep način ponorčuje* na račun govora, pri čemer Jan izpostavlja, da nikoli ni *čisto dognal, a zato, ker jim je všeč, ali ker jih to moti*. Nekateri so nad govorom *čisto fascinirani* in *začnejo oponašati*, kar je *ful smešno*, *nekaterim gre bolje, drugim slabše* (Jan).

Nekaj informantov pravi, da niso imeli nobene negativne izkušnje z rabo narečja. Jan npr. meni, da *ljudje to sprejmejo s hecom, ne z nekim odporom, da bi se jim zdelo nezaslišano*. Poudarja: *»Nobeden ne reče tako eksplicitno*: *'Daj, malo bolj se potrudi,' ali pa, ne vem: 'Daj, malo lepše govori,' ampak tako nekako začutim, da mu, ne vem, mogoče tisto ne ustreza.«* Eva in Ula pa pripovedujeta o izkušnjah, ko so drugi, predvsem Ljubljančani, njiju ali druge ljudi z Idrijskega neposredno pozvali, *naj se naučijo govoriti*.

Informanti, ki imajo največ stikov z Ljubljančani in ljubljanščino, do njih izražajo večinoma negativna stališča, ki so povezana z nekaterimi nejezikovnimi opredelitvami v smislu komodnosti in večvrednosti. Pravijo, da jim govor Ljubljančanov *sploh ni (bil) všeč* (Eva), da imajo Ljubljančani svoje *narečje za sveto* (Ula), da se nekateri *spakujejo* in *blazno radi uporabljajo angleške izraze*, drugi pa *zelo lepo govorijo* in *sploh nič ne moti* (Jan). Eva komentira, da se ji je ob prihodu v Ljubljano zdelo, da so *Ljubljančani malo bolj gor vzdi-[gnjeni], da so nekaj več*, ampak je *po prvem letniku s tem opravila, s tem manjvrednostnim kompleksom*.[10] Pri tem sta relevantni opozicija med centrom in periferijo ter dihotomija med standardnimi in nestandardnimi jezikovnimi varietetami, kar je oboje povezano z družbeno nadrejenostjo oz. podrejenostjo (prim. Ovsec 1991 in op. 1). Za druga narečja zatrjujejo, da so *zelo zanimiva* in *ful fajn* (Ula), da jim *nič ne grejo* na živce (Ita) in da ima *vsako posebej določeno pomembno vlogo* (Jan). Po drugi strani v različnih kontekstih narečja povezujejo s kmečkostjo.

5 Sklepna misel

Izsledki iz sociolingvističnih intervjujev s petimi govorci z Idrijskega, ki so se v času raziskave šolali ali delali v Ljubljani, kažejo, da je narečno obarvani govor v glavnem mestu večinoma sprejet pozitivno in s humorjem, kar popestri komunikacijo, izpostavljeni pa so tudi nekateri nestrpni odzivi. V lokalnem idrijskem okolju je

10 Negativna stališča do ljubljanščine utemeljuje Mario Galunič (razmišljanje se sicer nanaša na televizijski govor, pa vendar lahko velja tudi za druge kontekste): »90 odstotkov Slovenije ne živi v Ljubljani in so nanjo malo jezni. In jezik je odlična priložnost, da to jezo pokažeš. Verjetno si ljudje rečejo: a zdaj nam bodo pa še diktirali, kako naj govorimo« (Kozorog Blatnik 2014).

opuščanje narečja kot pomembnega elementa osebne in skupinske identitete pogosto deležno neodobravanja. Informanti izpostavljajo vlogo šole in učiteljev pri usvajanju standardne jezikovne varietete. Vsekakor se kaže potreba po nadaljnjem proučevanju družbene in regionalne variantnosti sodobne govorjene slovenščine in njenega družbenega pomena. Posebno aktualna so ta vprašanja v situacijah, ki od govorca zahtevajo premišljeno izbiro in pogosto menjavanje varietet in kjer ima govor posebej pomembno vlogo, kot npr. v vzgojno-izobraževalnih ustanovah.

Spoznanja novih raziskav bi lahko pomagala prevrednotiti pogled na jezikovno raznolikost in prispevala k zmanjševanju vpliva ideologij o pravilnosti (oz. napačnosti) določenih varietet slovenščine, ki se kažejo tudi v odgovorih informantov (npr. v izrazih, kot so *pravilna slovenščina*, *pravilno* (na)pisati ali govoriti), in spodbujanju strpnosti do različnih pojavnih oblik jezika. Že v otroštvu se namreč oblikuje vrednotenjsko-čustvena podlaga za stališča in predsodke, zlasti pa za njihovo nezavedno delovanje; pri tem so ključni družinski modeli, modeli iz medijev (tudi otroške literature) in modeli, ki jih otroci pridobijo v procesu izobraževanja (Ule 2009: 199–202).

Smiselno bi bilo razmišljati o tem, kako naj bi se otroci v vrtcu in med osnovnošolskim izobraževanjem bolj načrtno srečevali tudi z znotrajjezikovno raznolikostjo in jo po učiteljevem vzoru in ob njegovi spodbudi primerno vrednotili – ne samo v okviru obravnave različnih zvrsti pri slovenščini, temveč tudi oz. predvsem pri dojemanju raznolikosti pri učencih samih in drugih, s katerimi pridejo v stik, pri čemer bi lahko rekli, da gre za t. i. skriti učni načrt. Obenem se zastavlja vprašanje, kako načrtovati izobraževanje, da bi se govorci čutili sproščene tudi ob uporabi knjižnega jezika in da bi jim ta zvrst preko rabe postala bolj domača, da bi pridobili ustrezno javno govorno kulturo in razvili jezikovno prožnost, da bi bili torej suvereni pri uporabi različnih varietet slovenščine v različnih okoliščinah.

Literatura

BITENC, Maja, 2009: Jezik za katedrom: pogledi dijakov na narečje oziroma knjižni pogovorni jezik. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. *Obdobja 28*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 75–81.

BITENC, Maja, 2014a: Stališča gimnazijcev do slovenskih jezikovnih zvrsti: Raziskava s tehniko prikritih dvojic. *Annales: Series historia et sociologia* XXIV/2. 307–318.

BITENC, Maja, 2014b: Tehnika prikritih dvojic: Primerjava in kritično ovrednotenje dveh poskusov. *Annales: Series historia et sociologia* XXIV/2. 319–330.

BITENC, Maja, 2016: *Z jezikom na poti med Idrijskim in Ljubljano*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

DOLŽAN, Tatjana, 1987: *Menjave jezikovnih zvrsti v štirih naseljih v Bohinju (v Bohinjski Bistrici, Srednji vasi, Stari Fužini in na Koprivniku). Diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

GRUDEN, Ana, 2013: *Pojmovanje zvrstnosti v slovenskem prostoru s poudarkom na šolstvu. Diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

KOBAL OCVIRK, Jana, 2010: Najbolj seksi narečje? *Preverjeno*. POP TV 5. 1. 2010. www.24ur.com/novice/slovenija/najbolj-seksi-narecje.html (dostop 5. 5. 2020)

KOZOROG BLATNIK, Tanja, 2014: Mario Galunič: Težava pri mladih voditeljih je tudi nerazgledanost. *MMC RTV Slovenija* 2. 7. 2014. www.rtvslo.si/zabava/druzabna-kronika/mario-galunic-tezava-pri-mladih-voditeljih-je-tudi-nerazgledanost/340823 (dostop 5. 5. 2020)

KUNST-GNAMUŠ, Olga, SLABE, Vika, 1992: *Sporazumevanje in spoznavanje jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

OVSEC, Damjan J., 1994: O meščanstvu kot zgodovinskem, etnološkem in posebej – psihološkem pojmu. *Etnolog* 4. 35–62.

POGORELEC, Breda, 1998: Jezikovno načrtovanje govornega jezika pri Slovencih: Teorija, praksa in odprti problemi slovenskega zbornega jezika. Inka Štrukelj (ur.): *Jezik za danes in jutri*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. 56–64.

SKUBIC, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.

SMOLE, Vera, 2004: Nekaj resnic in zmot o narečjih v Sloveniji danes. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti*. *Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 321–330.

ŠKOFIC-GUZEJ, Jožica, 1994: O oblikovanju slovenskega pogovarjalnega jezika. *Slavistična revija* XLII/4. 571–578.

ŠUSTER, Simon, 2009: Jezikovna negotovost in jezikovne predstave na primeru mariborščine. Vesna Požgaj Hadži idr. (ur.): *Med politiko in stvarnostjo: Jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 161–177.

ULE, Mirjana, 2009: *Socialna psihologija: Analitični pristop k življenju v družbi*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.

VOGEL, Jerica, 2018: Zavest dijakov o jezikovni zvrstnosti in vlogah knjižnega jezika. *Slavia Centralis* XI/2. 74–92.

ZEMLJAK JONTES, Melita, PULKO, Simona, 2019: Odnos do rabe socialnih zvrsti med mladimi. Hotimir Tivadar (ur.): *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest*. *Obdobja 38*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 247–254.

VPLIV PREVLADUJOČEGA NEKNJIŽNEGA GOVORA NA RAZVIJANJE SPORAZUMEVALNE ZMOŽNOSTI V KNJIŽNEM JEZIKU

Jerca Vogel
Filozofska fakulteta, Ljubljana
jerca.vogel@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.39.233-243

Eden bistvenih pogojev za enakovredne možnosti šolanja je obvladovanje učnega jezika, ki v slovenskem prostoru ni katera koli različica slovenščine, temveč knjižni jezik. Kot kaže v članku predstavljena raziskava, prvotni govorci t. i. kultiviranih ali obrobnih neknjižnih govorov v šolo vstopajo z različno ravnjo obvladovanja učnega jezika, šola pa primanjkljajev, ki izhajajo iz domačega okolja, ne odpravlja dovolj učinkovito. To se kaže tako v vplivu prevladujoče zunajšolske različice slovenščine na oceno pri predmetu slovenščina kot v motiviranosti dijakov za učenje knjižnega jezika, ki bi jo lahko povečali predvsem z refleksijo o vlogi in pomenu tako knjižnega jezika kot neknjižnih govorov.

jezikovna prožnost, knjižni jezik, kultivirani in obrobni govori, pouk slovenščine kot prvega jezika

For students' equal participation in the educational process, it is essential to acquire the language of instruction, which is not any variant of Slovene, but the standard language. Though the speakers of so-called cultivated or marginal non-standard sociolects start school with different levels of proficiency in the standard language, according to the research, the school does not reduce the deficits arising from the domestic background. This is reflected both in the influence of the predominant non-standard sociolect on the grade in the subject Slovene and in the motivation for learning the standard language, which could be increased by reflection on the role of the standard language and non-standard varieties.

language flexibility, standard language, cultivated and marginal sociolects, Slovene as L1 teaching

1 Opredelitev problema

Eden bistvenih pogojev za enakovredne možnosti šolanja je obvladovanje učnega jezika. To velja tudi na znotrajjezikovni ravni, saj morajo govorci ob neknjižni različici slovenščine usvojiti še knjižni jezik, ker so lahko med obema bistvene razlike (Larre 1999: 18; Vogel 2017: 4). Prvotne, tj. pred vstopom v šolo usvojene, različice slovenščine imajo namreč različne jezikovne in kulturne posebnosti ter se jim v t. i. prevladujoči kulturi pripisuje različen družbeni status.

Naloga šole pri tem ni spreminjati domači jezik in ga nadomeščati s knjižnim ter na podlagi splošnih vrednostnih sodb o različicah slovenščine spodbujati stigmatizacijo nekaterih prvotnih govorov in njihovih govorcev, temveč učencem olajšati usvajanje

in učenje knjižnega jezika, ne da bi pri tem postavljali hierarhično razmerje med jeziki in njihovimi različicami, še posebej ne med prvotnim govorom, ki ima največjo identifikacijsko moč, in knjižnim jezikom. Ena najpomembnejših nalog šole in posebej temeljnega jezikovnega predmeta bi zato morala biti pri učencih razviti jezikovno prožnost in sporazumevalno zmožnost v knjižnem jeziku.

Kot kažejo dosežki specifičnih skupin prvotnih govorcev slovenščine v raziskavi PISA (Kolednik 2010: 142–148) in ugotovitve o interferencah iz učenčevih neknjižnih različic v knjižni jezik ob pisanju maturitetnega eseja,[1] slovenska šola in predmet slovenščina pri doseganju tega cilja nista dovolj uspešna. Zato bomo skušali v razpravi na podlagi literature opredeliti zunajšolsko neknjižno slovenščino kot dejavnik učenčevega uspeha, v empiričnem delu pa ugotoviti, kolikšen je njen vpliv na oceno pri predmetu slovenščina in odnos do knjižnega jezika.

2 Prevladujoča neknjižna različica slovenščine kot pomemben dejavnik dijakovega uspeha

Dejavniki, ki vplivajo na dosežke dijakov, so se v slovenskem prostoru v zadnjih desetletjih raziskovali predvsem v povezavi z integracijo otrok priseljencev (Kolednik 2010). Kot se je ugotavljalo ob raziskavah PISA, na njihov slabši uspeh najmočneje vplivata socialno-ekonomski in kulturni status oz. družinsko ozadje ter neznanje učnega jezika (Dustmann, Frattini, Lanzara 2012: 22).[2] Vendar glede na rezultate raziskave PISA opisna merila ne zadostujejo za pojasnitev večje uspešnosti priseljencev prve generacije kot priseljencev druge generacije (Karič 2010: 47). Zato je mogoče kot dodatno merilo upoštevati znanje knjižnega jezika kot različice, ki se od dijakov pričakuje v šoli.

Slovenščino, ki so jo dijaki usvojili pred vstopom v šolo oz. s katero se zunaj šole najmočneje identificirajo, je treba upoštevati tudi v kontekstu predmeta slovenščina vsaj iz dveh razlogov. Prvi je ta, da se lahko govor učenca bistveno razlikuje od knjižnega jezika; drugi pa, da se je sociolingvistična situacija v zadnjih dveh desetletjih močno spremenila tudi z vidika notranje jezikovne razčlenjenosti. Na to spremembo ni vplivala le okrepitev t. i. druge generacije emigrantov, temveč tudi prehodi med socialnimi razredi, poklici in življenjskimi prostori ali uveljavljanje novih kulturnih, finančnih, političnih elit, ki svojo pripadnost izražajo tudi prek posebne jezikovne različice. Zato so vsaj tako izrazite kot nacionalna identiteta, ki jo v šoli tradicionalno enačimo s knjižnim jezikom, osebne identitete, oblikovane skozi socialno interakcijo. Ti procesi pa so razvidni tudi v odnosu tako do knjižnega jezika kot do neknjižnih različic (Sorenson 2008) in družbenih skupin, ki jih govorijo.

1 Na elemente neknjižnega govora se vsako leto opozarja v poročilu glavnega ocenjevalca predmetne izpitne komisije za slovenščino na splošni maturi.

2 Socialni in kulturni status družine imata, kot je opozarjala že Kunst Gnamuš, pomembno vlogo pri usvajanju in učenju knjižnega jezika, razvijanju diskurzivne prožnosti in jezikovne (samo)zavesti, tudi ko govorimo o domačih govorcih slovenščine. V raziskavo so bila tako vključena tudi vprašanja, povezana s socialnim statusom družine in izobrazbo staršev, vendar jih v ta članek zaradi omejitve teme nismo vključili.

2.1 Posebnosti t. i. obrobnih govorov

Z vidika govorca slovenščine kot prvega jezika Skubic (2004) sociolekte razvršča na primarne in sekundarne. Medtem ko se primarni usvojijo večinoma v prvotnem, družinskem okolju, se sekundarni usvajajo z vstopanjem posameznika v različne socialne skupine in so spremenljivi. Z vidika družbene veljave pa jih deli na kultivirane, ki se od knjižnega jezika manj razlikujejo in katerih govorci uporabljajo sporazumevalne vzorce, značilne za prevladujočo kulturo (Skubic 2004: 298–301), ekscesne, za katere je značilno namerno odstopanje od ustaljenih vzorcev in med katere spada tudi najstniški sleng kot pomembno identitetno sidro v obdobju srednje šole, ter obrobne, ki sicer priznavajo družbeno višji status kultiviranih govorov, vendar se s svojim govorom identificirajo kot pripadniki primarne družbene skupine (Skubic 2004; Bitenc 2016: 80, 96).

Čeprav se govorci obeh skupin pri rabi knjižnega jezika srečujejo s podobnimi težavami, tj. z izbiro neknjižne različice v položajih, ko bi bila ustreznejša knjižna, ter z interferencami iz prvotnih govorov v knjižno različico (Smole 2009: 562; Tivadar, Tivadar 2015: 43–44), se bo odziv naslovnikov najverjetneje razlikoval zaradi različnega vrednotenja primarnih sociolektov z vidika t. i. prevladujoče kulture (Bitenc 2016: 80, 96). Govorci kultiviranih sociolektov so pri rabi svojega govora namesto knjižnega samozavestni in se pogosto razlike niti ne zavedajo (Skubic 2004: 298–301). T. i. obrobni govori, med katere Skubic (2004) uvršča narečja, mestne govorice in priseljenske govore, pa imajo več opaznih posebnosti.

Z jezikovnega vidika je za narečja značilna raba narečnih elementov, mestne govorice poleg geografsko zaznamovanih značilnosti zaznamuje tudi pogosta raba vulgarnih izrazov in odsotnost t. i. vljudnostnih vzorcev. V priseljenskih govorih se poleg obojega pojavljajo še interference iz prvotnega jezika staršev, ki so lahko predmet posmeha in podcenjevanja (Skubic 2004). S kulturnega vidika pa so govorci obrobnih govorov ob vstopu v šolo deprivilegirani, ker s seboj prinesejo komunikacijske in kulturne vzorce, značilne za svojo mikrokulturo (Campbell 2011: 85). Tudi odnos širše jezikovne skupnosti do vsake od teh treh skupin je različen. Odnos do narečij je, kot ugotavljajo Skubic (2004: 301–302), Bitenc (2016: 96) in Smole (2009: 561), sorazmerno naklonjen, saj se jih povezuje s splošnim pojmovanjem preprostosti in nekoruptivnosti. Mestni obrobni govori nimajo teh pozitivnih konotacij (Skubic 2004: 301–302) in so hkrati razumljeni kot izraz podpovprečne ekonomske in intelektualne moči, zato je odnos do njih bolj negativen. Najbolj negativen pa je odnos do t. i. priseljenskih govorov, ki so »stigmatizirani, pogosto predmet posmeha in označujejo njihove govorce kot tujce v družbi« (prav tam).

3 Empirična raziskava o sporazumevalni zmožnosti dijakov, govorcev različnih zvrsti slovenščine, in o njihovih stališčih do knjižnega jezika

3.1 Predstavitev raziskave

Podatki so bili pridobljeni v okviru pilotne raziskave o stališčih učencev do svojih jezikovnih različic, ki je bila aktivna od 7. junija do 7. septembra 2019.[3] Vprašalnik je sestavljajo 34 vprašanj, od katerih je bilo 18 vprašanj izhodiščnih in 16 pogojnih, vezanih na določene izbire. V tokratni razpravi nas bodo zanimala le vprašanja, ki so neposredno povezana z oceno pri predmetu slovenščina in stališči do učenja knjižnega jezika.

Anketo so v celoti izpolnili 504 dijaki in delno 55 dijakov, od tega 262 (47 %) moških in 296 (53 %) žensk. Največ dijakov, in sicer 331 (59 %), se šola na srednjih strokovnih šolah. 203 dijaki (36 %) obiskujejo gimnazijo, 14 (3 %) se jih šola po modelu 3 + 2, 4 obiskujejo dveletno poklicno šolo in 2 triletno poklicno šolo.[4]

Med dijaki je 517 takih, ki doma govorijo slovensko, 42 pa je domačih govorcev drugega jezika. V razpravi je bil poudarek na prvi skupini govorcev: med njimi jih je kot prevladujočo zunajšolsko zvrst slovenščine največ (30,8 %) izbralo mestno govorico (ljubljanščino), sledijo jim govorci slenga (30 %), narečja (18,4 %), pokrajinskega govora (npr. gorenjščine) (11,8 %) in splošnega pogovornega jezika[5] (6,6 %). Slovenščino, značilno za priseljensko skupnost, je izbralo le 8 dijakov (1,5 %).

Raziskovalna vprašanja, ki smo si jih zastavili, so bila naslednja:

1) ali različica, ki jo dijaki po svojem mnenju najpogosteje govorijo zunaj šole, in obdobje, v katerem so se začeli srečevati s knjižnim jezikom, vplivata na oceno dijakov pri predmetu slovenščina;
2) kako različica, ki jo dijaki po svojem mnenju najpogosteje govorijo zunaj šole, in obdobje, ko so se začeli srečevati s knjižnim jezikom, sooblikujeta njihova stališča do učenja knjižnega jezika;
3) katere dejavnosti bi po njihovem mnenju prispevale k razvijanju jezikovne prožnosti in učenju knjižnega jezika.

3 Prošnja za posredovanje dijakom je bila naslovljena na profesorje slovenščine s 14 srednjih šol z območja Ljubljane.

4 Glede na podatke Statističnega urada RS za šolsko leto 2018/19 je tako delež gimnazijcev skoraj identičen (v celoti 35 %), delež dijakov, ki se šolajo v srednjih strokovnih in tehniških šolah, večji (v celoti 47 %), delež dijakov na poklicnih šolah pa tudi zaradi tega, ker je v času anketiranja potekala strnjena praksa, občutno manjši (v celoti 18 %).

5 Anketni vprašalnik je bil namenjen dijakom, ki v šolah obravnavajo socialno zvrstnost, kot je predstavljena v *Slovenski slovnici* Jožeta Toporišiča. Ker ta opredelitev ne zajame v celoti sodobne sociolingvistične situacije in tudi ker nekatere zvrsti v slovenskem jezikoslovju niso enotno in jasno opredeljene, so bile ob poimenovanjih zvrsti dijakom v pomoč ponazoritve ali dodatni opisi. Zaradi enačenja knjižnega jezika z (zapisanim) zbornim jezikom ter zaradi nejasnega razmerja med knjižnim pogovornim jezikom in kultiviranim nadstandardnim govorom osrednje Slovenije, s katerim se dijaki z območja Ljubljane srečujejo tudi v javnih in uradnih položajih, smo se tako v anketi odločili za rabo širšega pojma splošni pogovorni jezik, ki mu je bil v anketnih vprašalnikih dodan opis *kot ga govorijo bolj izobraženi govorci* in ki lahko zajame obe različici.

3.2 Vpliv zunajšolskega govora in začetnega učenja knjižnega jezika na oceno dijakov pri predmetu slovenščina

Ocena dijakov pri predmetu slovenščina je eden od kazalcev dijakove sporazumevalne zmožnosti v knjižnem jeziku, saj je po učnem načrtu za gimnazije in katalogih znanja za štiri- in triletne srednje šole prav razvijanje le-te temeljni cilj učnega predmeta slovenščina.[6]

Kot je razvidno iz Grafa 1, je ocena učencev, ki so kot prevladujočo zunajšolsko zvrst opredelili narečje, pokrajinski pogovorni jezik ali splošni pogovorni jezik, boljša kot uspeh učencev, ki so se opredelili za prevladujoče govorce mestne govorice ali slenga. Povprečna ocena govorcev pokrajinskega jezika je 3,47, splošnega pogovornega jezika 3,44 in narečja 3,37, medtem ko je povprečna ocena govorcev mestne govorice 3,04 in slenga 2,9. Najnižjo oceno imajo govorci priseljenskih govorov – 2,5. Hkrati je med govorci splošnega pogovornega jezika (14,7 %) in narečja (11,6 %) največji delež tistih, ki imajo oceno odlično, največji delež učencev z oceno nezadostno pa je med govorci mestne govorice (4,4 %) in priseljenskega govora (25 %).[7]

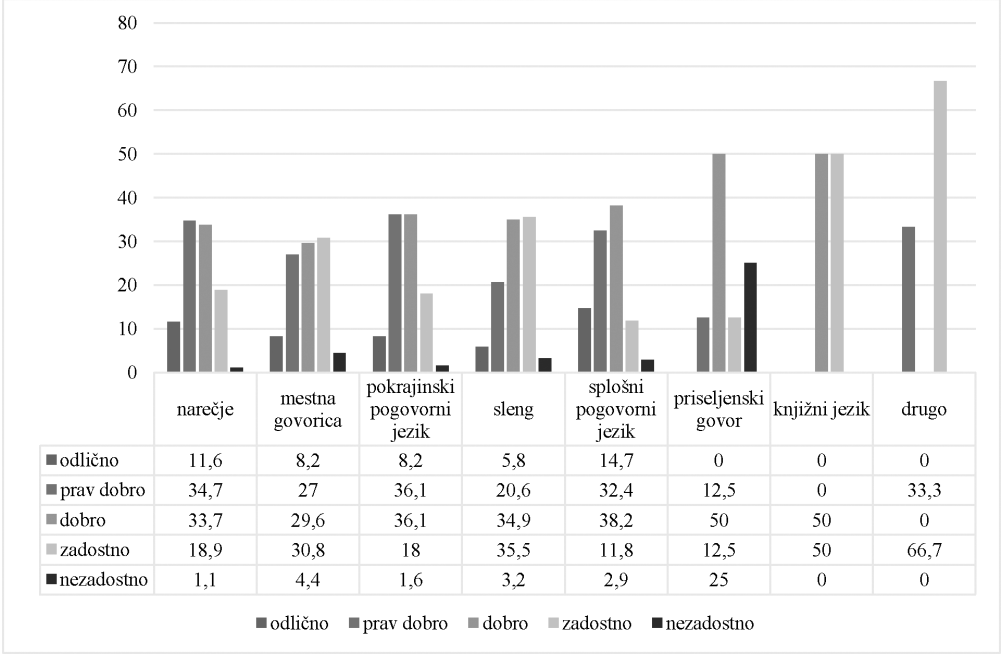

Graf 1: Razmerje med prevladujočo socialno zvrstjo in oceno pri slovenščini.

Govorci posameznih skupin se razlikujejo tudi po obdobju in okoliščinah začetka učenja knjižnega jezika. Tako se jih je med govorci splošnega pogovornega jezika

6 Kot kažejo rezultati pilotne ankete, je ocena pri predmetu slovenščina torej nekoliko bolj odvisna od socialnega položaja družine kot od izobrazbe staršev, vendar nobeden od dejavnikov ni pomembno razločevalen.

7 Zaradi majhnega števila dijakov delež ni relevanten.

s knjižnim jezikom več (34,5 %) začelo srečevati doma kot v šoli (31 %), manj kot 40 % učencev pa se je začelo s knjižnim jezikom srečevati v šoli še med govorci narečja (39,8 %) in pokrajinskega govora (39,2 %). V obeh teh skupinah se je s knjižnim jezikom doma sicer srečal nekoliko manjši delež otrok, a jih je več kot v drugih skupinah začelo knjižni jezik usvajati v vrtcu (splošni pogovorni jezik 19 %, pokrajinski pogovorni jezik 24,5 %, narečje 16,6 %) oz. ob spremljanju medijev. Nasprotno je največji delež učencev, ki so se s knjižnim jezikom srečali šele ob vstopu v šolo, med govorci priseljenskih govorov (70 %) in slenga (49,4 %), pa tudi mestne govorice (43,9 %).

Če povežemo podatke o obdobju in okoliščinah, v katerih so se učenci začeli srečevati s knjižnim jezikom, z njihovo oceno pri predmetu slovenščina, se pokaže pomembna korelacija (Graf 2). Največji delež odličnih ocen in najvišjo povprečno oceno imajo namreč učenci, ki so se s knjižnim jezikom začeli srečevati v domačem okolju, najnižjo pa tisti, ki so se s to zvrstjo srečali šele v šoli.

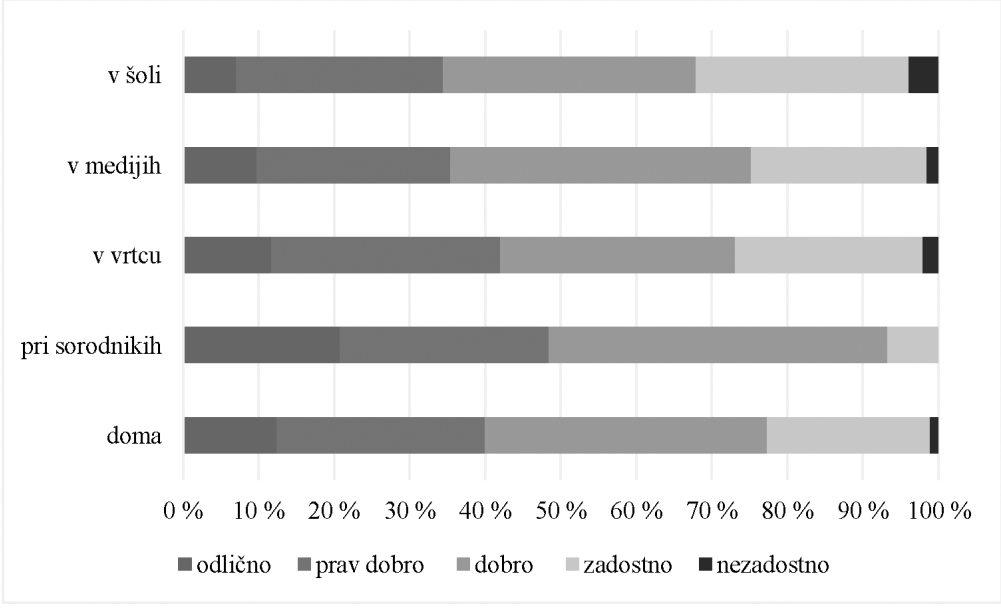

Graf 2: Razmerje med okoliščinami začetka učenja knjižnega jezika in oceno pri slovenščini.

3.3 Vpliv domačega jezika in znanja slovenščine ob vstopu v šolo na stališča dijakov do učenja knjižnega jezika

Eden temeljnih pogojev za usvajanje sporazumevalne zmožnosti v knjižnem jeziku je pozitivno stališče do jezika. Dijaki so tako v anketi odgovarjali na temeljno vprašanje, ali se jim zdi potrebno učiti se knjižni jezik ali ne, svoje mnenje pa so utemeljili z izbiro enega od navedenih razlogov ali s svojim argumentom.

3.3.1 Splošni odnos do učenja knjižnega jezika

Potrebe po učenju knjižnega jezika (Graf 3) se najbolj zavedajo učenci, ki se opredeljujejo kot govorci mestne govorice (81,5 %), sledijo jim govorci narečja in splošnega pogovornega jezika. Najmanj se zdi knjižni jezik potrebno učiti se govorcem slenga (60 %) in priseljenskega govora (57,1 %). Za učenje knjižnega jezika so torej nekoliko bolj motivirani učenci, ki v šolo vsaj do neke mere že prinesejo razvito zmožnost sporazumevanja v knjižnem jeziku.

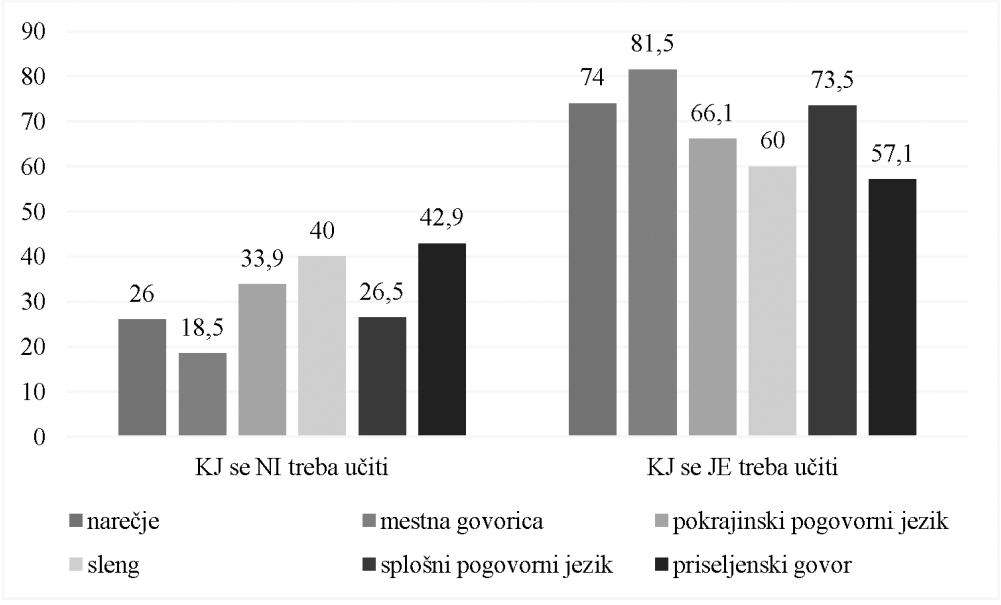

Graf 3: Splošni odnos do učenja knjižnega jezika (KJ) glede na prevladujočo zunajšolsko različico slovenščine (v %).

3.3.2 Utemeljitev potrebe po učenju knjižnega jezika

Med razlogi, ki jih navajajo kot utemeljitev potrebe po učenju knjižnega jezika,[8] največ dijakov omenja tradicionalno poudarjeno narodnopredstavitveno in narodnopovezovalno vlogo knjižnega jezika ter knjižni jezik kot različico, ki se uporablja v javnem govoru. Na narodnopredstavitveno vlogo se navezuje predvsem status knjižnega jezika kot posebne, kulturne oz. simbolne različice dijakovega prvega/maternega jezika – to možnost je izbralo 49,6 % vseh dijakov; knjižni jezik kot zvrst javnega govora je izbralo 29,1 % dijakov; pojasnilo, da se ga je treba naučiti zaradi narečne raznolikosti slovenskega jezika, pa 26,1 % dijakov. 22,4 % dijakov se zaveda pomena knjižnega jezika kot različice, ustrezne v strokovnih besedilih (*Ker lahko samo v knjižnem jeziku izrazim zelo zahtevne znanstvene, strokovne ipd. vsebine*), le 9,6 % pa njegove večje identitetne nevtralnosti oz. tega, da *s knjižnim jezikom*

8 Dijaki so lahko izbrali več kot eno možnost.

najmanj izdam o tem, kdo sem in od kod sem, ter se tako izognem stereotipom in predsodkom.

Kot kaže Graf 4, pa so med govorci kultiviranih in obrobnih govorov nekatere opazne razlike. Tako se potrebe po učenju knjižnega jezika kot simbolne različice prvega jezika najbolj zavedajo govorci narečja in splošnega pogovornega jezika, medtem ko je med govorci mestne govorice in slenga večji delež tistih, ki se jim zdi potrebno učiti se knjižno slovenščino kot državni, čeprav ne materni jezik.[9] Med govorci splošnega pogovornega jezika je tudi največ tistih, ki se zavedajo vloge knjižnega jezika v strokovnih besedilih, medtem ko je med govorci narečja in mestne govorice večja zavest o tem, da je knjižni jezik identitetno nevtralna različica.

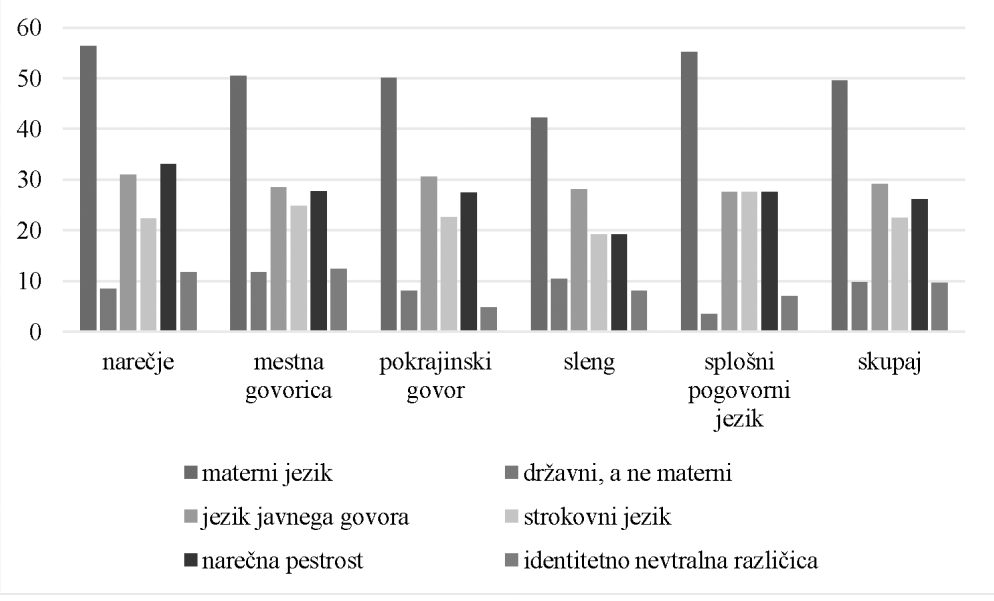

Graf 4: Razlogi za učenje knjižnega jezika glede na prevladujočo neknjižno različico jezika.

3.4 Dejavnosti, ki bi po mnenju dijakov najbolj prispevale k učinkovitejšemu in bolj motiviranemu učenju knjižnega jezika

Dijaki vseh skupin so kot dejavnosti, ki bi najbolj prispevale k učinkovitejšemu in bolj motiviranemu učenju jezika, izbrali možnosti *Več bi se morali pogovarjati o tem, kdaj bomo knjižni jezik potrebovali in zakaj je pomemben* (36 %) ter *Bolj bi morali upoštevati rabo slovenščine v današnji družbi in manj zastarele teorije o tem, da se v javnosti vedno govori knjižno* (33,8 %). Četrtina učencev je izbrala še odgovora *Z jezikom bi se morali »igrati«, npr. brati ali pisati šale, pesmi, sestavljati uganke* (25,9 %) ter *Slovničnih in pravopisnih pravil bi se morali učiti ob besedilih, kjer je pravilnost resnično pomembna* (25,8 %), več kot petina pa tudi možnosti *Jasno*

9 Po tem lahko sklepamo, da se za govorce teh zvrsti najverjetneje izreka tudi večina prvotnih govorcev priseljenskega govora.

bi nam morali pokazati, da se moramo knjižnega jezika vsi naučiti v šoli, ker ga skoraj nihče ne obvlada od prej (23,3 %), *Srečevati bi se morali z vsemi različicami slovenščine in razmišljati o tem, kdaj katero uporabiti* (22,7 %) ter *Učitelj bi nas moral večkrat neposredno opozarjati na napake, ki jih v knjižni slovenščini delamo zaradi vpliva svoje zunajšolske slovenščine, in pripraviti vaje, s katerimi bi te napake odpravili* (21,5 %).

Čeprav so bili dijaki ob izbiri prevladujočih možnosti večinoma usklajeni, pa je tudi ob odgovorih na to vprašanje mogoče opaziti nekaj razlik v poudarkih govorcev kultiviranih in obrobnih govorov. Govorcem pokrajinskega in splošnega pogovornega jezika (Graf 5) se tako zdi nekoliko pomembneje opozarjanje na interference iz neknjižnega govora, upoštevanje dejanske rabe knjižnega jezika in jezikovne igre, manj pa upoštevanje vseh različic slovenščine in razmislek o njihovih medsebojnih razmerjih.

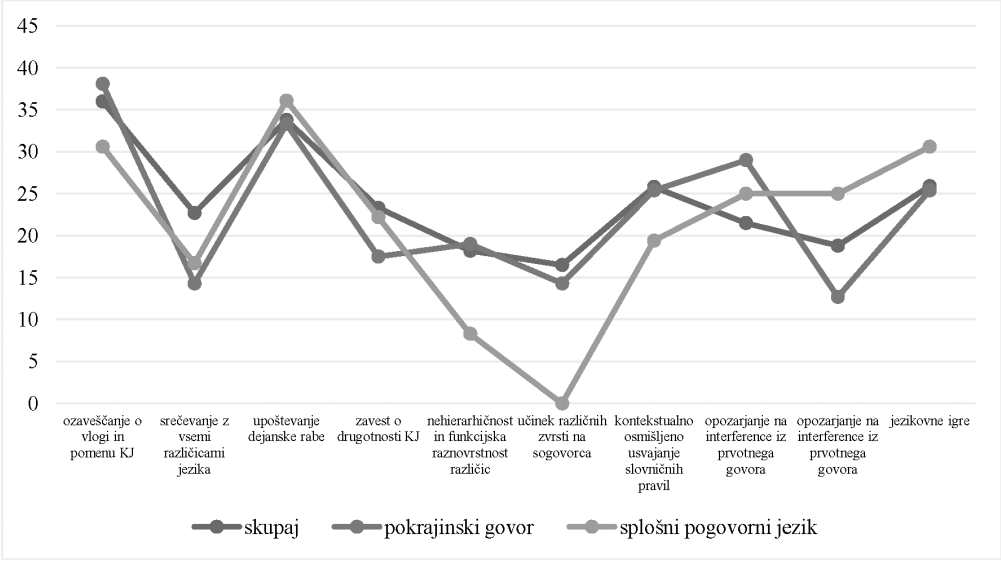

Graf 5: Dejavnosti, ki bi prispevale k usvajanju knjižnega jezika, ki so jih izbirali govorci t. i. kultiviranih govorov.

Dijakom, ki so kot prevladujočo zvrst izbrali narečje, mestno govorico ali sleng, pa se zdi – nasprotno – nadpovprečno pomembno prav srečevanje z jezikovno raznovrstnostjo, ozaveščanje o drugotnosti knjižnega jezika in nehierarhičnem razmerju med zvrstmi (Graf 6). Pomembneje se jim zdi še upoštevanje dejanske rabe jezikovnih različic in usvajanje slovničnih pravil v tistih govornih položajih, kjer je pravilnost kontekstualno osmišljena. Vendar je mogoče opaziti nekaj razlik med govorci posameznih obrobnih zvrsti: govorcem narečja se zdi manj pomembno kot govorcem slenga in mestne govorice razmišljati o učinku različnih zvrsti na sogovorce, upoštevati dejansko jezikovno rabo in kontekstualno osmišljeno usvajati

slovnična pravila, nekoliko pomembneje pa govoriti o nehierarhičnosti in funkcijski utemeljenosti posameznih zvrsti ter spoznavati jezikovno ustvarjalnost.

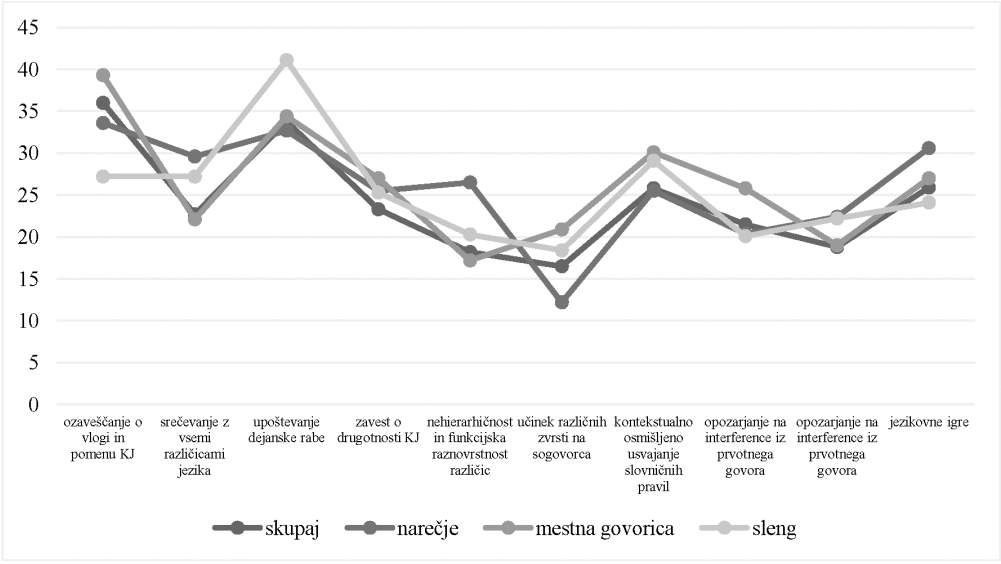

Graf 6: Dejavnosti, ki bi prispevale k usvajanju knjižnega jezika, ki so jih izbirali govorci t. i. obrobnih govorov.

4 Sklepne ugotovitve

Kot kažejo rezultati, bi za anketirano skupino dijakov lahko rekli, da je prevladujoči zunajšolski govor pomemben dejavnik pri oceni iz slovenščine, saj imajo učenci, ki se opredeljujejo za govorce t. i. obrobnih govorov, nižje ocene kot učenci kultiviranih govorov. Delna izjema so govorci narečja, morda tudi zato, ker je ta zvrst poleg knjižnega jezika najbolj prisotna v šoli in tudi v jezikoslovju. Primerjava ocen z okoliščinami, v katerih so se dijaki začeli srečevati s knjižnim jezikom, hkrati pokaže, da na oceno pomembno vplivajo predšolske izkušnje oz. da šola primanjkljaja v znanju knjižnega jezika, ki ga učenci prinesejo s seboj, ne odpravlja dovolj učinkovito.

Pri tem dijakov ni mogoče obravnavati kot enovite skupine prvotnih govorcev slovenščine. Zdi se namreč, da se ozaveščanje o kultiviranih govorih ter o razlikah med njimi in knjižnim jezikom vsaj deloma vključuje v pouk oz. da dijaki, govorci teh govorov, nimajo občutka, da so razlike tolikšne, da bi morali biti nanje še bolj pozorni. Hkrati si zaradi večje razvitosti sporazumevalne zmožnosti želijo bolj spoznavati slogovne in ustvarjalne razsežnosti jezika. Govorci obrobnih govorov pa si želijo več vključevanja svoje zunajšolske različice ter razmislek o njeni funkciji oz. razmerju s knjižnim jezikom; govorcem zvrsti, do katerih ima prevladujoča kultura deloma odklonilen odnos, se zdi še bolj kot drugim pomembno upoštevati dejansko jezikovno stvarnost ter v izbranih kontekstih usvajati slovnična pravila tudi ob primerjavi s svojo prevladujočo zunajšolsko različico govora.

Izključna vloga, ki jo ima pri predmetu slovenščina knjižni jezik (Vogel 2017a, 2017b), torej ne omogoča razvijanja jezikovne prožnosti, pa tudi ne zagotavlja razvijanja zmožnosti sporazumevanja v knjižnem jeziku. Da bi bolj dosegli oba cilja, bi se morali dijaki pri pouku načrtno srečevati z različnimi zvrstmi, ozaveščati svoj odnos do njih, opazovati njihovo vlogo v izbranih kontekstih, razmišljati o jezikovnih značilnostih, s katerimi kot govorci poslušalcu nakazujejo okoliščine, poudarke, stališča. Slabo znanje knjižnega jezika, kot poudarja Smole (2009: 559), namreč pogosto izhaja iz dijakove neozaveščenosti o jezikovnih razlikah med njegovo prvotno in knjižno različico.

Literatura

BITENC, Maja, 2016: *Variantnost govorjene slovenščine pri geografsko mobilnih osebah. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

CAMPBELL, Heather Louise, 2011: *Standard/School English as a Second Dialect: Perspectives from four British Columbia school districts. Magistrsko delo.* Vancouver: The University of British Columbia. https://open.library.ubc.ca/cIRcle/collections/ubctheses/24/items/1.0072031 (dostop 24. 8. 2019)

DUSTMANN, Christian, FRATTINI, Tommaso, LANZARA, Gianandrea, 2012: Educational achivement of second generation immigrants: An international comparison. *Economic Policy* XXVII/69. 145–185. https://academic.oup.com/economicpolicy/article-abstract/27/69/143/2918774 (dostop 18. 7. 2019)

KARIČ, Nina, 2010: *Identitete politike druge generacije priseljenk in priseljencev s področja nekdanje Jugoslavije*. *Diplomsko delo*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

KOLEDNIK, Anja, 2010: Podatki raziskave PISA 2006: primerjava dosežkov dijakov priseljencev in naravnih govorcev. *Sodobna pedagogika* LXI/1. 136–154.

LARRE, Stephen, 1999: *English as a second dialect*: *A Handbook for teachers*. Victoria: University of Victoria. http://hdl.handle.net/1828/2842 (dostop 18. 3. 2018)

SKUBIC, Andrej E., 2004: Sociolekti od izraza do pomena: kultiviranost, obrobje in eksces. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem*. *Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 297–319.

SMOLE, Vera, 2009: Pomen in vloga slovenskih narečij danes. Vera Smole (ur.): *Slovenska narečja med sistemom in rabo. Obdobja 26*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 558–563.

SORENSON, Arlene, 2008: *A Guide for English as a Second Dialect Teachers in the Cowichan School District*. Faculty of Education, Humanities, and Tehnology, Flinders University.

TIVADAR, Gorazd, TIVADAR, Hotimir, 2015: Problematika snemanja in zapisovanja govorjenih besedil na slovenskih sodiščih. Hotimir Tivadar (ur.): *Država in narod v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 51. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 43–50.

ULE NASTRAN, Mirjana, 2005: *Psihologija komuniciranja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

VOGEL, Jerca, 2017a: Pojmovanje jezikovne zvrstnosti pri pouku slovenščine v gimnaziji med teorijo in prakso. *Jezik in slovstvo* LXII/4. 17–30.

VOGEL, Jerca, 2017b: From exclusivity of the standard language to critical discursive flexibility in first-language teaching: the Slovenian case. *XLinguae* X/2. 38–50.

DELO JEZIKOVNEGA ASISTENTA ZA SLOVENŠČINO V OKVIRU MANJŠINSKEGA SREDNJEŠOLSKEGA IZOBRAŽEVANJA NA TRŽAŠKEM

Katarina Gomboc Čeh
Fakulteta za podiplomski študij, Nova Gorica
katarina.gomboc.ceh@ung.si

DOI:10.4312/Obdobja.39.245-252

V šolskem letu 2018/2019 je bilo prvič razpisano mesto jezikovnega asistenta za slovenščino na višjih srednjih šolah s slovenskim učnim jezikom v Trstu. Članek izhaja iz izkušenj avtorice, jezikovne asistentke za slovenščino v šolskih letih 2018/2019 in 2019/2020. V prvem delu utemeljuje vlogo jezikovnega asistenta za slovenščino v okviru manjšinskega srednješolskega izobraževanja na Tržaškem, nato pa na podlagi orisa sociolingvistične situacije ponuja nastavke didaktičnih pristopov in možnosti za razvijanje sporazumevalne zmožnosti v slovenskem knjižnem jeziku na višjih srednjih šolah s slovenskim učnim jezikom na Tržaškem.

jezikovni asistent, manjšinsko šolstvo, pouk slovenščine, slovenska šola v Italiji, sporazumevalna zmožnost

In the 2018/2019 school year, a language assistant position for Slovene was announced for the first time at secondary schools with Slovene language in Trieste. The article is based on the experience of a language assistant in the 2018/2019 and 2019/2020 school years. In the first part, the article substantiates the role of a language assistant for Slovene within the minority secondary education in Trieste. It then describes, based on an outline of the sociolinguistic situation, the didactic approaches and opportunities for developing communication skills in Slovene among Trieste school students.

minority education, language assistant, Slovene school in Italy, Slovene language lessons, communication skill

1 Uvod

V okviru projekta Dvig kakovosti narodnostnega šolstva za italijansko narodno skupnost v Sloveniji ter slovensko narodno skupnost v Italiji, nosilec katerega je Samoupravna skupnost italijanske narodnosti v Republiki Sloveniji in ki ga delno financira Evropska unija iz Evropskega socialnega sklada ter Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije, je bilo v šolskem letu 2018/2019 razpisano delovno mesto jezikovnega asistenta.[1] Že od leta 2013 so jezikovni asistenti

1 Projekt koordinira Andreja Duhovnik Antoni, višja svetovalka za slovenske šole v Italiji na Zavodu Republike Slovenije za šolstvo, ki se ji zahvaljujem za napotke pri nastopu dela in informacije pri pisanju prispevka.

v sklopu tega projekta vključeni v pedagoški proces na predšolski stopnji in v osnovni šoli, na Tržaškem pa je bilo načrtovano, da se jezikovni asistent vključi v pedagoški proces na višjih srednjih šolah. V projekt sta bila vključena dva liceja s slovenskim učnim jezikom in sedežem v Trstu, in sicer Državni znanstveni licej Franceta Prešerna ter Humanistični in družbeno-ekonomski licej Anton Martin Slomšek.[2] Prispevek izhaja iz izkušenj avtorice članka, ki je v šolskih letih 2018/2019 in 2019/2020 opravljala delo jezikovne asistentke za slovenščino.

2 Jezikovni asistent za slovenščino v okviru manjšinskega srednješolskega izobraževanja na Tržaškem

Jezikovni asistent je »učitelj, ki preživi določeno časovno obdobje (v povprečju eno do dve šolski leti) v tuji državi, v kateri se poučuje jezik, katerega rojeni govorec je ('native speaker'), tako da strokovno sodeluje in pomaga pri pouku tega istega jezika« (Perenič 2006: 48). Prevzema manjše ali večje skupine, nudi individualne inštrukcije in širi vedenje o jeziku, literaturi in kulturi svojega naroda z namenom posredovanja metainformacij v prid razvijanja jezikovne zmožnosti (prav tam).

Pri tem se zastavlja vprašanje o vlogi jezikovnega asistenta za slovenščino na šolah s slovenskim učnim jezikom v Italiji. Ta je namreč materni govorec jezika, ki je v večini primerov materni jezik učečih se ali drugi jezik pri tistih dijakih, katerih materni jezik ni slovenščina. Avtorica prispevka se je kot jezikovna asistentka vključila v pedagoški proces v vseh letnikih obeh licejev. Sodelovala je pri rednem pouku slovenščine in poleg tega prevzemala manjše skupine dijakov ali posamezne dijake z učnimi primanjkljaji pri predmetu slovenščina.

Thordardottir (povzeto po Grgič 2017: 87) meni, da pridobljene pravice (manjšinske) skupnosti in urejen status (manjšinskega) jezika ne pomenijo nujno splošnega znanja tega jezika in s tem pogoja za razvoj veščin, ki bi govorcem omogočale učinkovito rabo manjšinskega jezika v vseh okoliščinah. Grgič (prav tam) ugotavlja, da pridobivanje jezikovnega znanja v didaktično strukturiranih okoljih, npr. v šolah, ni zadosten pogoj za učinkovito sporazumevanje v potencialno vseh kontekstih in na podlagi tega predlaga, da se izpostavljenost različnim rabam prenese v didaktično strukturirana okolja. Priložnosti za spontano usvajanje jezika in posledično razvijanje potrebnih sporazumevalnih veščin lahko pri rednem pouku uvaja tudi jezikovni asistent za slovenščino.

3 Jezikovna zvrstnost pri dijakih licejev s slovenskim učnim jezikom v Trstu

Jezikovni asistent na šolah s slovenskim učnim jezikom v Trstu dela z jezikovno heterogeno skupnostjo, v kateri so člani te skupnosti dvojezični, pri čemer dvojezičnost razumemo kot pojav, v katerem prihaja do stika dveh različnih jezikov, za govorca dveh jezikov pa dvojezičnost pomeni enakovredno obvladanje oz. znanje obeh jezikov (Pirih Svetina 2005). Pertot (2011: 30) klasificira pet kombinacij družinske govorne situacije: 1) oba starša sta govorca manjšinskega maternega jezika, ki ga uporabljata

2 Poleg obeh licejev s slovenskim učnim jezikom sta v Trstu višji srednji šoli še Državni tehnični zavod Žiga Zois in Državni izobraževalni zavod Jožef Stefan, ki za zdaj še nista bili vključeni v projekt.

tudi z otroki; 2) starši so govorci različnih maternih jezikov, z otroki vsak dosledno govori svoj jezik; 3) oba starša ali eden od njiju je govorec manjšinskega jezika, ki ga z otroki uporablja manj ali enakovredno z večinskim jezikom; 4) oba starša ali eden od njiju je govorec manjšinskega jezika, z otroki komunicirata večinoma z jezikom večinskega naroda; 5) nobeden od staršev ne govori manjšinskega jezika, otroci se ga učijo v procesu formalnega izobraževanja. Prav vse govorne situacije najdemo tudi na obravnavanih licejih, pri čemer se pri tistih, ki sodijo v peto skupino, pogosto izkaže, da sicer imajo slovenske prednike, a se je znanje slovenščine skozi generacije izgubilo. Med dijaki so tudi takšni, sicer redki, ki v šolo prihajajo iz Slovenije in katerih materni jezik je slovenščina, italijanščine pa so se naučili v procesu formalnega izobraževanja.

Iz tega izhaja, da se materni oz. prvi jezik, torej tisti jezik, ki se ga človek začne učiti kot prvega in ki je del otrokovega siceršnjega razvoja (Pirih Svetina 2005), razlikuje od dijaka do dijaka, isto pa velja za drugi jezik oz. jezik okolja, ki je tisti jezik, ki ga govorci uporabljajo poleg svojega maternega jezika kot sredstvo sporazumevanja in je jezik ali večine ali manjšine.

Vpis otrok na slovenske šole v Italiji iz neslovenskih oz. italijansko govorečih družin, ki sodijo v peto skupino po zgornji klasifikaciji, se v zadnjih 25 letih povečuje (Melinc Mlekuž 2019: 68). Kot ugotavlja Melinc Mlekuž (prav tam), se prisotnost otrok iz neslovenskih, zlasti italijanskih družin sicer sprejema kot znak pozitivnega razvijanja medkulturnih odnosov, a se med pedagoškimi delavci in starši iz slovenskih oz. mešanih družin stopnjuje nezadovoljstvo zaradi nižanja ravni slovenščine.

Ob tem na splošno sporazumevalno zmožnost v različnih socialnih zvrsteh slovenščine pri dijakih, katerih prvi jezik sicer je slovenščina, močno vpliva dejstvo, da je njihov prvi jezik manjšinski v razmerju do dominantnega jezika, italijanščine. Za dijake iz tradicionalno slovenskih vasi okoli Trsta, katerih število prebivalcev, ki se izrekajo za Slovence oz. govorijo v slovenščini, pada,[3] velja, da imajo pogosteje težave v knjižni slovenščini zaradi vpliva domačega narečja.

Na podlagi daljšega osebnega stika z dijaki, preko dopolnilnega pouka in zgodb posameznikov z določenimi jezikovnimi težavami, ugotavljamo, da se sporazumevalna zmožnost tako v knjižni slovenščini kot tudi v drugih socialnih zvrsteh na obeh šolah med dijaki močno razlikuje. V večini primerov so težave povezane z več dejavniki.[4] Dijaki, ki potrebujejo dodatno strokovno pomoč pri pouku slovenščine, so v večini primerov ali iz italijanskih družin ali iz mešanih zakonov ter pogosteje delajo napake tako pri spontanem oz. nepripravljenem govoru kot tudi pri pisanju in imajo manjši besedni zaklad. Na sporazumevalno zmožnost v knjižni slovenščini pri maternih govorcih slovenščine pa močno vplivata naslednja dejavnika: 1) vključenost

3 Natančnejše podatke o številu slovenskih prebivalcev tržaškega podeželja prinaša socialnogeografska raziskava dr. Milana Bufona *Ethnos in topos* (v tisku).

4 O sociolingvistični situaciji na obeh šolah glede na dejavnike, ki so našteti v nadaljevanju, bi bilo sicer smiselno opraviti statistično raziskavo, ki bi prinesla natančne podatke o odnosu med rabo slovenščine in italijanščine v šoli in doma ter o dejanskem številu maternih govorcev obeh jezikov, a je bilo zaradi epidemije koronavirusne bolezni delo jezikovne asistentke predčasno prekinjeno, zato se v članku oprijemamo lastnih spoznanj, ki izhajajo iz osebnega stika z dijaki in učitelji pred epidemijo.

v slovensko skupnost zunaj doma: dijaki, ki se zunaj doma vključujejo v aktivnosti, ki potekajo v slovenščini, kot so športni klubi,[5] pevski zbori, gledališke skupine, župnije ipd., izkazujejo višjo raven znanja kot tisti, ki niso vključeni v slovensko skupnost zunaj šole, in 2) kraj stalnega prebivališča, pri čemer se kaže negativen vpliv razdrobljenosti slovenske skupnosti v Trstu, ki se izkazuje v slabši sporazumevalni zmožnosti v različnih zvrsteh slovenščine dijakov iz mesta v primerjavi s tistimi iz tradicionalno slovenskih vasi v okolici Trsta.

Iz zapisanega izhaja, kakor ugotavlja tudi Melinc Mlekuž (2019: 68), da »imajo osrednjo vlogo pri razvijanju sporazumevalne zmožnosti mladih v slovenski skupnosti v Italiji vzgojno-izobraževalne ustanove, torej vrtci in šole, zato sta ustrezna zasnova pouka in usposobljenost vzgojiteljev in učiteljev ključnega pomena«. H kakovosti pouka slovenščine in k razvijanju sporazumevalne zmožnosti v (knjižni) slovenščini lahko pomembno doprinese tudi jezikovni asistent.

4 Razvijanje sporazumevalne zmožnosti v knjižnem jeziku kot temeljni cilj pouka slovenščine z jezikovnim asistentom

Po tem, ko se jezikovni asistent seznani s sociolingvistično podobo skupnosti, v kateri izvaja pedagoški proces, določi operativne cilje in jih prilagodi učečim se. V nadaljevanju predstavljamo temeljne cilje, metode in vsebine oz. gradiva s specifikami glede na izbrani prostor, ki lahko služijo kot napotki za delo jezikovnega asistenta za slovenščino na višjih srednjih šolah s slovenskim učnim jezikom v Italiji.

4.1

Eden od temeljnih ciljev pouka slovenščine je v manjšinskem prostoru enak kot v osnovnih in srednjih šolah v Sloveniji: razvijanje kritične sporazumevalne zmožnosti, ki »je tista raven, na kateri sta funkcionalna in kulturna zmožnost nadgrajeni z značilnostmi kritičnega mišljenja, med katerimi so motiviranost za razmišljujoče sporazumevanje, občutljivost na širši kulturno-družbeni kontekst, razumevanje različnih perspektiv in zmožnost vživljanja, zavest o afektivni razsežnosti jezikovne dejavnosti, zmožnost presoje na podlagi jasno oblikovanih meril ter etična odgovornost« (Vogel 2018: 75).

Zaradi dejavnikov, ki vplivajo na dejansko rabo slovenščine (v nestandardni in standardni različici) zunaj šole in smo jih našteli v prejšnjem razdelku, ugotavljamo, da številni dijaki ne glede na to, kateri je njihov prvi jezik, v knjižnem jeziku uporabljajo omejeno besedišče in sporazumevalne vzorce, ki se navezujejo izključno na šolsko okolje in obravnavano učno snov, iz česar sledi, da ob zaključku šolanja in v odrasli dobi ne izbirajo ustreznih jezikovnih sredstev glede na govorne položaje. Melinc Mlekuž (2019: 69) tako zapiše: »Cilj pouka slovenščine je učence in dijake usposobiti v kritične uporabnike slovenskega jezika, ki bi znali v naboru jezikovnih sredstev izbrati

5 Pri čemer je treba poudariti, kar je avtorica članka izvedela iz pogovora s profesorico slovenščine na liceju Franceta Prešerna in potrjuje tudi Melinc Mlekuž (2019: 69), da trening skoraj tretjine učencev, ki se športno udejstvujejo pri društvih, včlanjenih v Združenje slovenskih športnih društev v Italiji, poteka v italijanščini.

pravilne in primerne okoliščinam rabe«. Ker pouk na slovenskih šolah v Italiji poteka po razvojnih smernicah italijanskega ministrstva za šolstvo, v italijanskem sistemu za drugostopenjske srednje šole pa je uveljavljena členitev petletnega šolanja na uvajalni dve leti in usmerjevalne tri letnike šolanja, je pri pouku slovenščine jezikovni pouk predviden samo v prvih dveh letnikih, medtem ko se v ostalih treh letnikih poučuje samo slovenska književnost (Melinc Mlekuž 2019: 72). Ob tem pouk slovenščine v večini primerov poteka po tradicionalnem formalistično-racionalnem modelu pouka. Izbira sodobnih učbenikov in delovnih zvezkov za poučevanje slovenščine, ki se uporabljajo na šolah v Sloveniji in ki temeljijo na komunikacijskem modelu, pri katerem je v izhodišče poučevanja jezika postavljeno (neumetnostno) besedilo, temeljna metoda je bolj ali manj usmerjena učenčeva sporazumevalna dejavnost, temeljni cilj pa je vzgojiti čim učinkovitejšega uporabnika jezika (Vogel 2015), delno vnaša komunikacijski model pouka pri rednem pouku slovenščine. Toda avtorica članka iz izkušenj z delom z dijaki opaža, da ti učbeniki pogosto ne morejo zapolniti vrzeli pri rabi slovenskega knjižnega jezika, ki jo dijaki prinesejo iz šolanja na nižji srednji šoli. Učitelj za slovenščino na šolah s slovenskim učnim jezikom v Italiji avtonomno izbira vsebine in gradiva za pouk slovenščine, kar nemalokrat povzroča, da se obravnava le posamezna poglavja, ki med seboj niso smiselno povezana in se ne dopolnjujejo.

Delo jezikovnega asistenta za slovenščino tako predstavlja didaktično-metodološki izziv, saj poučuje v jezikovno izrazito heterogeni skupnosti. Njegova vloga zajema predvsem uvajanje komunikacijskega modela pouka, pri katerem lahko uspešno sodelujejo vsi učenci, kar pomeni, da metode dela vključujejo govorce na različnih ravneh znanja. Pri individualnem dopolnilnem pouku se jezikovni asistent osredotoča predvsem na to, da jezikovna pravila podaja po didaktično-metodični zasnovi poučevanja slovenščine kot drugega ali tujega jezika, ob tem pa ohranja raven slovenščine na ravni prvega jezika.

4.2

Učitelji slovenščine na obeh šolah so v pogovoru z jezikovno asistentko povedali, da sporazumevanje v knjižni slovenščini v šolskih situacijah in o šolski snovi dijakom obeh licejev ne predstavlja težav, medtem ko se jezikovne napake in pomanjkljiv besedni zaklad v knjižni slovenščini največkrat izražajo pri sporazumevanju o vsakdanjih temah v formalnih in neformalnih položajih. Del pisnega preverjanja znanja na šolah s slovenskim učnim jezikom v Italiji pri pouku slovenščine zajema pisanje daljših spisov na poljubno temo in prav pri teh daljših besedilih se kažejo jezikovne napake, ki negativno vplivajo na samozavest dijakov in njihov šolski uspeh. V govorjenih besedilih pa se dijaki v primerih pomanjkljivega besednega zaklada v knjižni slovenščini največkrat zatečejo k italijanščini, saj se zavedajo, da narečni izraz v tem govornem položaju ni ustrezen. Zato je temeljni cilj dejavnosti, ki jih izvaja jezikovni asistent, razvijanje zmožnosti sporazumevanja v knjižni slovenščini o vsakdanjih temah v značilnih formalnih in neformalnih kontekstih, pri čemer dijaki

izbirajo ustrezne sporazumevalne vzorce in čim bolj tekoče ter pravilno uporabljajo knjižni jezik. Za dosego tega cilja je pri pouku z jezikovnim asistentom zaželen predvsem akcijsko usmerjeni pristop, ki »uporabnike in učence jezikov obravnava kot 'družbene agense', torej kot člane družbe, ki morajo izvesti določena opravila (ne nujno povezana izključno z jezikom) v danih okoliščinah, v določenem okolju in na konkretnem področju delovanja« (SEJO 2011: 31). Ker v nasprotju s poukom slovenščine pri predmetnem učitelju ne prihaja do prenatrpanosti ciljev, prav tako pa razredi niso številčni,[6] jezikovni asistent pouk organizira tako, da je ta osredotočen predvsem na ustno tvorjenje besedil (glasno branje napisanega besedila, govorjenje ob opornih točkah, pisni predlogi ali vizualnih pripomočkih, igranje pripravljene vloge, spontani govor, opisovanje doživetij, zastopanje stališč v razpravi). Pisno tvorjenje besedil (pisanje člankov, poročil, esejev, ustvarjalno pisanje) je mogoče, ko je na voljo več časa ali kot domače delo. Slušno sprejemanje (poslušanje) je pri pouku lahko vezano na poslušanje zanimivih, za to starostno skupino relevantnih predavanj, pogovorov, dostopnih na spletu, pri vidnem sprejemanju (branju) pa so se kot učinkovita besedila izkazali članki o različnih sodobnih temah iz slovenskega časopisja, ki nudijo možnost za razpravo.

4.3

Sociolingvistična situacija na obeh šolah, ki ju obiskujejo materni govorci slovenščine (narečja), materni govorci italijanščine in slovenščine, materni govorci italijanščine in materni govorci tretjega jezika (npr. ruščina, hrvaščina), povzroča precejšnjo zagato pri izbiri učnega gradiva in učnih vsebin za pouk z jezikovnim asistentom. Pomembno je predvsem, da se gradivo, ki ga jezikovni asistent prinaša v razred, prilagaja specifičnim jezikovnim težavam dijakov obeh šol, ki se pokažejo šele skozi sam učni proces in so odraz vplivov različnih zvrsti slovenščine, vpliva italijanščine in drugih jezikov.

Pri slovenščini se namreč pri rednem pouku uporablja gradivo, namenjeno slovenskim šolam v Republiki Sloveniji, toda izkaže se, da so vsebine v teh učbenikih jezikovno toliko zahtevnejše in vsebinsko pogosto oddaljene od zunajjezikovne resničnosti dijakov licejev na Tržaškem, da dijakom, ki so materni govorci manjšinskega jezika, zlasti pa tistim, ki so materni govorci italijanščine, predstavljajo dodatno obremenitev. Avtorica članka je kot jezikovna asistentka vodila tudi individualni dopolnilni pouk za dijake z učnimi težavami, kjer smo se osredotočali predvsem na popravljanje in izboljševanje ocen pri pouku slovenščine. Pokazalo se je, da imajo nekateri dijaki težave pri pisnem in ustnem preverjanju znanja pri pouku slovenščine, ker ne poznajo osnovnih sklanjatvenih in spregatvenih vzorcev ter bolj kot opisovanje slovničnih značilnosti potrebujejo jasen pregled slovničnih značilnosti besednih vrst in v več primerih tudi slovničnih vzorcev. To zagato, s katero se sooča jezikovni asistent, izpostavlja že Perenič (2006: 54), ki predlaga »kombiniranje slovenskih učbenikov

6 V številčno najmanjši razred so vpisane tri dijakinje (klasični licej), v največjih razredih pa ni več kot 25 dijakov.

z gradivi, namenjenimi poučevanju slovenščine kot drugega/tujega jezika, ter tistimi, ki jih bo zagotovil asistent sam«.[7]

Gradivo za poučevanje slovenščine kot drugega/tujega jezika, ki v večini izide na Centru za slovenščino kot drugi in tuji jezik, se je v dani situaciji večkrat izkazalo za zelo uporabno, a uporaba zahteva previdnost, saj se mnoge vaje zaradi neprilagojenosti rabi z govorci, ki obiskujejo šole s slovenskim učnim jezikom, izkažejo za prelahke. Predvsem pa na njihovo neustreznost vpliva vsebina, saj je ta namenjena odraslim, medtem ko na višji srednji šoli v Italiji poučujemo dijake, stare od 14 do 18 let, za katere so določene teme preveč izvzete iz realnega življenjskega konteksta.

5 Sklep

Jezikovni asistent za slovenščino pri dijakih razvija tudi kulturno zmožnost, ki jo po Krakar Vogel (2011: 271) lahko povzamemo kot poznavanje in razumevanje kulturnih pojavov, kritično razmišljanje o njih ter vključevanje kulturnih vrednot v celostni vrednostni sistem posameznika in družbe. Ker ure z jezikovnim asistentom običajno potekajo v manj formalni obliki kot ure pri rednem profesorju (vsebine omogočajo več odprtosti do diskusij, izražanja lastnega mnenja, dijaki tudi niso ocenjevani), nudijo možnost za širše kulturno razgledovanje in priložnosti, ki spodbujajo povezovanje in priklic informacij, kombiniranje dejavnosti z različnih področij ter novo vrednostno refleksijo. Menimo, da so znanje, spretnosti, odnosi in stališča do kulturnih tem, povezanih predvsem s sodobno slovensko kulturo in slovenstvom, na tem geografskem območju izjemnega pomena za prihodnost slovenske narodne skupnosti v Italiji. Melinc Mlekuž (2019: 72) zapiše, da je velik poudarek na razvoju kulturne zavesti, ohranjanje in razumevanje lastne kulture pogoj tudi za kakovostno medkulturno sožitje.

Jezikovni asistent kot praviloma mlad profesor na začetku svoje poklicne poti v razred prihaja v drugačni vlogi kot predmetni učitelj. Dijaki ga doživljajo kot dobrodošlo pomoč, ki jim predstavlja tudi vez s Slovenijo. Mnogi dijaki so se v stiku z avtorico prispevka kot jezikovno asistentko prvič srečali z govorko slovenščine, ki ni tudi govorka italijanščine. V vsakem primeru je jezikovni asistent, četudi govori italijansko, nekdo, ki je iz okolja, kjer je slovenščina dominantni jezik.

Pri tem velja omeniti tudi, da se slovenske šole v Italiji soočajo s kadrovsko stisko pri zaposlovanju profesorjev slovenščine. Jezikovni asistent tako dijakom lahko prinaša dober zgled in morda pri kom vzbudi zanimanje za študij slovenščine na eni od slovenskih univerz ter s tem vzgaja potencialne bodoče profesorje slovenščine na Tržaškem.

7 Koristna gradiva, ki služijo pri delu z dijaki prvega in drugega letnika obeh šol, je mogoče najti tudi na spletni strani www.eduka2.eu, ki je nastala v okviru projekta Eduka, ter na www.smejse.it (SMeJse, Slovenščina kot manjšinski jezik), ki sta ga oblikovala Dijaški dom Srečka Kosovela – Trst in Slovenski raziskovalni inštitut (SLORI).

Literatura

BEŠTER TURK, Marja, 2011: Sporazumevalna zmožnost – eden izmed temeljnih ciljev pouka slovenščine. *Jezik in slovstvo* LVI/3–4. 111–130.

British Council: *Employ a language assistant at your school, college or university*. www.britishcouncil.org/school-resources/employ-language-assistant (dostop 12. 8. 2020)

BUFON, Milan, 2020 (v tisku): *Ethnos in topos*. Ljubljana: Slovenska matica.

GRGIČ, Matejka, 2017: Teoretska izhodišča in metodološki okvir pri izdelavi uporabnikom prijaznega spletišča: primer platforme SMeJse – Slovenščina kot manjšinski jezik. *Slovenščina 2.0* V/2. 85–112.

KERN, Damjana, 2009: Slovenski jezik v vzgojno-izobraževalnih ustanovah v manjšinskem prostoru. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja 28*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 191–196.

KRAKAR VOGEL, Boža, 2011: Razvijanje kulturne zmožnosti pri pouku slovenščine. Simona Kranjc (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki. Obdobja 30*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 271–277.

MELINC MLEKUŽ, Maja, 2019: Sporazumevalna zmožnost v šolah s slovenskim učnim jezikom v Italiji. *Razprave in gradivo* 83. 67–82.

PERENIČ, Urška, 2006: Smernice za delo jezikovnega asistenta za slovenščino v okviru manjšinskega šolstva na avstrijskem Koroškem. *Jezik in slovstvo* LI/5. 47–57.

PERTOT, Susanna, 2011: *Dvojezično otroštvo: navodila za uporabo*. Trst: Založništvo tržaškega tiska – ZTT.

PIRIH SVETINA, Nataša, 2005: *Slovenščina kot tuji jezik.* Domžale: Izolit.

PIRIH SVETINA, Nataša, 2013: Tri učiteljice: ena v službi, ena na karenčnem dopustu, tretja v staležu: slovenščina in njene standardne različice za različne uporabnike. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve). Obdobja 32*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 313–318.

SEJO = *Skupni evropski jezikovni okvir: učenje, poučevanje, ocenjevanje*, 2011. Ljubljana: Ministrstvo Republike Slovenije za šolstvo in šport.

VOGEL, Jerca, 2015: Modeli jezikovnega pouka pri predmetu slovenščina od leta 1990 do danes. *Jezik in slovstvo* LX/3–4. 173–183.

VOGEL, Jerca, 2018: Zavest dijakov o jezikovni zvrstnosti in vlogah knjižnega jezika. *Slavia Centralis* XI/2. 74–92.

SLOVENSKI KAO MANJINSKI JEZIK U HRVATSKOM OBRAZOVNOM SUSTAVU

Marina Jajić Novogradec
Filozofski fakultet, Zagreb
mjnovo@ffzg.hr

DOI:10.4312/Obdobja.39.253-260

Namen prispevka je analizirati učne načrte v več hrvaških šolah, kjer se slovenski jezik poučuje po modelu C (poučevanje in negovanje manjšinskega jezika in kulture pri rednem pouku). Slovenščina ni samo manjšinski jezik v hrvaškem izobraževalnem sistemu, ampak je tudi tuji jezik, saj se ga lahko učijo tudi otroci, ki niso pripadniki slovenske narodne manjšine. V prispevku sta poudarjena strategija učenja tujih jezikov na Hrvaškem in položaj slovenskega jezika v formalnem izobraževanju kot jezika velikega gospodarskega, političnega, kulturnega in zgodovinskega pomena za Republiko Hrvaško.

hrvaški izobraževalni sistem, manjšinski jeziki, slovenski jezik, tuji jeziki, šolski učni programi

The aim of the contribution is to analyse school curricula in several Croatian schools where Slovene is taught under Model C (teaching of the minority language and culture, in addition to regular classes in Croatian). In the Croatian education system, Slovene is not only a minority language, but also a foreign language learned by children who are not members of the national minority. The paper also looks at the strategy of learning foreign languages in Croatia, as well as the role of Slovene in formal education as a language of great economic, political, cultural and historical importance to the Republic of Croatia.

Croatian education system, minority languages, Slovene, foreign languages, school curricula

1 Uvod

Učenjem najmanje dvaju stranih jezika uz postojeći materinski jezik u redovnom obrazovanju gotovo svih europskih zemalja slijedi se obrazovna jezična politika Europske unije koja se zalaže za razvoj individualne višejezičnosti svojih građana već od rane dobi. Naime, u brojnim dokumentima Europskog vijeća (npr. *A New Framework Strategy for Multilingualism* 2005; *Multilingualism: an asset for Europe and a shared commitment* 2008; *Study on the Contribution of Multilingualism to Creativity* 2009) može se primijetiti da se ističe i vrednovanje različitih materinskih jezika u formalnom obrazovanju te ostalih jezika bliže i šire lokalne zajednice. Prema tome, hrvatska obrazovna jezična politika u dostatnoj mjeri slijedi europsku obrazovnu jezičnu politiku jer se u pojedinim područjima zemlje nudi i učenje manjinskih jezika, ne samo zbog većega broja manjinskog stanovništva u tim dijelovima već kako bi se

omogućilo i ostalim zainteresiranim pojedincima (neovisno u kojem se ciklusu obrazovanja nalaze) stjecanje jezične i komunikacijske kompetencije u jezicima bitnim za širok spektar njihovih životnih djelatnosti. U Hrvatskoj se to ostvaruje kroz nekoliko dvojezičnih/višejezičnih modela, koji uključuju ovladavanje većim brojem jezika – materinskim jezikom (kao jezikom šire društvene zajednice u zemlji i manjinskim jezikom za pripadnike nacionalnih manjina), stranim jezicima (tzv. velikim ili popularnim jezicima i izvan društvene zajednice u zemlji, kao što su engleski i njemački) i manjinskim jezicima (materinskim jezicima za jednu skupinu stanovnika, pripadnika nacionalne manjine, ali i malim jezicima za ostale pojedince koji ih žele učiti). Važno je napomenuti da hrvatski jezik za pripadnike nacionalnih manjina ima status drugog jezika. U školama koje su namijenjene pripadnicima nacionalnih manjina na njihovu jeziku i pismu hrvatski jezik uči se kao obavezni školski predmet od prvoga razreda osnovne škole. Svrha je ovoga rada prikazati postojeće modele učenja jezika, s posebnim naglaskom na prisutnost učenja slovenskog kao manjinskog jezika, čiji ćemo položaj opisati kroz prizmu postojećih školskih kurikula u osnovnim i srednjim školama u Republici Hrvatskoj.

2 Hrvatska obrazovna jezična strategija

Pod strategijom učenja stranih jezika smatraju se planiranje učenja stranih jezika, tj. određivanje njihova mjesta u nastavnom planu i programu (kada započeti s učenjem pojedinog jezika i koja je njegova satnica) te druge preporuke koje se odnose na izbor jezika i razinu jezičnokomunikacijske kompetencije kojoj se teži u određenom obrazovnom programu na određenom stupnju obrazovanja (Lujić 2016: 101). Od školske godine 2003./2004. hrvatska obrazovna jezična strategija obuhvaća učenje prvoga stranog jezika kao obaveznog predmeta od prvoga razreda osnovne škole i mogućnost izbora drugoga stranog jezika od četvrtog razreda osnovne škole. Jednako tako, nudi se i učenje stranih jezika kao fakultativnih predmeta, bez obzira na stupanj obrazovanja. Kao prvi strani jezik u osnovnim školama najčešće se uči engleski jezik (tek manji broj učenika uči njemački kao prvi strani jezik), a kao drugi strani jezik uči se uglavnom njemački (ili engleski ako je njemački bio prvi strani jezik) te u nekim školama talijanski, francuski ili španjolski. U statutarno dvojezičnim područjima, kao što je to primjer s hrvatsko-talijanskom dvojezičnosti, od drugog razreda osnovne škole u nekim gradovima i općinama (na području Istarske županije) osim engleskoga uči se i talijanski jezik. Broj učenja stranih jezika u srednjim školama može se dodatno i povećati tako da osim postojećih jezika učenici uče i druge jezike koje nisu imali priliku učiti u osnovnoj školi, a zbog usmjerenja škole i dostupnoga kadra to im je tada omogućeno. Lujić (2016) tvrdi kako je strategija učenja stranih jezika u Hrvatskoj vrlo liberalna, čemu svjedoče statistički podaci od 2014./2015. godine koji pokazuju da učenici u osnovnim školama po redoslijedu učenja stranih jezika uče najprije engleski jezik, potom njemački, talijanski i francuski, a u srednjim školama najviši postotak uči engleski, zatim njemački, talijanski, francuski i španjolski jezik. Manje od 1000 učenika uči ostale jezike te stoga ne postoji regulacija ponude i omjera stranih jezika zastupljenih u školama, odnosno njihova je zastupljenost u školskim

kurikulima prepuštena organizacijskim uvjetima, željama roditelja, a negdje i slučaju (Lujić 2016: 107). Prema Velički (2007: 99–100) valja temeljito promisliti o načinu i redoslijedu uvođenja učenja stranih jezika, i to i u predškolskom razdoblju i u hrvatskoj osnovnoj školi, ne prepuštajući odabir učenja jezika slučaju ili dostupnom kadru, stoga bi povezanost između vrtića i škola trebala biti veća kako bi se omogućio kontinuitet učenja jezika započetog u predškolskom razdoblju. Međutim, učenje stranih jezika u vrtićima i predškolskoj dobi u Hrvatskoj nije posebno regulirano te je prema tome vrlo teško usuglasiti kontinuitet učenja stranih jezika između vrtića i škola. U većini hrvatskih vrtića učenje stranih jezika nudi se kao izborna aktivnost o kojoj se izjašnjavaju roditelji ako žele da njihovo dijete uči određeni strani jezik, a uglavnom je riječ o učenju engleskog jezika. Učenje stranih jezika, a uz to i manjinskih u Republici Hrvatskoj regulirano je osim nastavnim planovima i programima za pojedini jezik te nacionalnim kurikulumom i pomoću nekoliko modela obrazovanja koji su prvenstveno namijenjeni obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina. Riječ je o *Modelu A*, prema kojemu se nastava u potpunosti izvodi na jeziku i pismu nacionalne manjine s obaveznim učenjem hrvatskog jezika u gotovo istom broju sati u kojem se uči jezik manjine, što je najčešće u dvojezičnom području, *Modelu B*, prema kojemu se nastava iz prirodoznanstvene skupine predmeta odvija na hrvatskome jeziku, a društvene skupine predmeta na jeziku nacionalne manjine, i *Modelu C*, koji uključuje pohađanje nastave na hrvatskome jeziku uz dodatnih dva do pet školskih sati tjedno namijenjenih njegovanju jezika i kulture nacionalne manjine (Lujić 2016: 109–110). Prema *Popisu škola s nastavom na jeziku i pismu nacionalnih manjina* za školsku godinu 2018./2019. u Republici Hrvatskoj po *Modelu A* nastava se odvija na češkom, mađarskom, srpskom i talijanskom kao jezicima nacionalnih manjina, a u *Model B* uključeni su češki, mađarski i srpski jezik. Navedeni jezici također se uče i po *Modelu C* kao i ostali manjinski jezici koji su malobrojniji u odnosu na spomenute jezike i ulaze u skupinu neteritorijalnih jezika, a kojima govore pripadnici nacionalnih manjina. To su: albanski, njemački, bosanski, makedonski, poljski, rusinski, ruski, slovački, slovenski, ukrajinski i hebrejski. Bez obzira na liberalnost učenja stranih i manjinskih jezika, možemo zaključiti da je hrvatska obrazovna jezična strategija dobro razvijena, pogotovo ako uzmemo u obzir činjenicu da se uz strane jezike kao obavezne ili izborne predmete nudi mogućnost učenja i manjinskih jezika kao fakultativnih predmeta (po *Modelu C*) i time se ne njeguje samo manjinski jezik kao jezik pripadnika nacionalne manjine već se otvara mogućnost i ostalim pojedincima nepripadnicima nacionalne manjine obogatiti svoje inojezično znanje.

3 Položaj slovenskog jezika u hrvatskom obrazovnom sustavu

Kako bismo bolje pojasnili položaj slovenskog jezika u hrvatskom obrazovnom sustavu, ali i općenito u Republici Hrvatskoj, istaknuli bismo najprije istraživanje *Eurobarometra* iz 2005. godine o jezicima unutar EU koje navodi Velički (2007). Naime, usporedbom podataka hrvatskih i slovenskih ispitanika kojim stranim jezicima govore hrvatski ispitanici kao prvi strani jezik navode engleski (43 %), njemački (33 %) i talijanski (12 %), ne navodeći da govore ni jednim slavenskim jezikom, za razliku

od slovenskih ispitanika, koji su naveli da kao strani jezik govore hrvatski (61 %), engleski (56 %) i njemački (45 %) (Velički 2007: 96). Razlog takvih rezultata može biti i taj što se u Jugoslaviji u slovenskom obrazovnom sustavu učio i zadržao do raspada zajedničke države srpskohrvatski jezik (Balažic Bulc, Požgaj Hadži 2017). Nadalje, zbog srodnosti obaju jezika i blizine dviju zemalja, a istovremeno zbog svoje ekonomske relevantnosti za Hrvatsku, slovenski jezik često se kod hrvatskih govornika ne percipira kao strani jezik. Prema *Popisu stanovništva iz 2011. godine* u Republici Hrvatskoj živi 0,25 % Slovenaca, a slovenskim kao materinskim jezikom govori 0,22 % ljudi u Republici Hrvatskoj. Da se radi o slovenskom kao manjinskom jeziku, štoviše neteritorijalnom jeziku svjedoči i *Šesto izvješće Republike Hrvatske o primjeni Europske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima* iz 2019. godine, koje između ostalog sadrži posebno potpoglavlje o stanju u pogledu slovenskog jezika u kojemu se daje pregled o različitim djelatnostima promicanja slovenskog jezika u Republici Hrvatskoj. U tom izvješću zanimljiv je i podatak da u školskoj godini 2017./2018. slovenski jezik u sklopu školskoga predmeta Slovenski jezik i kultura (*Model C*) njeguje i uči 186 učenika u 15 odgojnih razreda ili skupina raspoređenih prema različitim dobnim skupinama obrazovanja (od vrtićke do srednjoškolske dobi) s osam odgajatelja ili učitelja. Međutim, neovisno o tome što je riječ o manje prestižnom jeziku (s obzirom na slabiji interes učenika za jezik, za razliku od npr. ruskog jezika) i onom manje popularnom s obzirom na ostale zastupljene jezike u hrvatskom obrazovanju (poput engleskog, njemačkog, talijanskog, francuskog, španjolskog), učenje slovenskog jezika, točnije pod nazivom Slovenski jezik i kultura u hrvatskim osnovnim i srednjim školama dobiva na važnosti i pritom jezik zauzima mjesto cijenjenog jezika uzimajući u obzir razne povijesne, kulturne, ekonomske i političke čimbenike koji mogu posredno ili neposredno utjecati na oblikovanje pojedinčevog jezičnog razvoja. Slovenski jezik službeno spada u kategoriju neteritorijalnog manjinskog jezika u Republici Hrvatskoj, a u školama se uči po već spomenutom *Modelu C*, iako ga se može tretirati i kao drugi ili strani jezik i za pripadnike i nepripadnike slovenske nacionalne manjine. Točan podatak o učenju slovenskog jezika, odnosno koliko hrvatskih škola nudi učenje slovenskog jezika po *Modelu C* za 2019./2020. godinu nije pronađen, osim što se na temelju *Popisa škola s nastavom na jeziku i pismu nacionalnih manjina* za školsku godinu 2018./2019. i prema internetskim podacima istražilo da se trenutačno u devet hrvatskih škola uči Slovenski jezik i kultura.

4 Analiza osnovnoškolskih i srednjoškolskih kurikula za predmet Slovenski jezik i kultura

Prije nego krenemo s prikazom analize školskih kurikula bitno je spomenuti da u hrvatskom obrazovnom sustavu postoji nekoliko dokumenata koji opisuju organizaciju i provođenje nastave u odgojno-obrazovnim ustanovama te cjelokupnu programsku građu za pojedina predmetna područja (*Hrvatski nacionalni obrazovni standard – HNOS* 2005; *Nastavni plan i program za osnovnu školu* 2006; *Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje* 2011; *Predmetni kurikulumi* 2019). Pod nacionalnim kurikulumom

podrazumijevamo planiranje, izvedbu i vrednovanje odgojno-obrazovnog procesa na razini cjelokupnog sustava odgoja i obrazovanja jedne zemlje, a pod školskim kurikulumom podrazumijevamo također sve navedeno, međutim samo na razini jedne odgojno-obrazovne ustanove. Osnovnoškolski i srednjoškolski kurikuli uglavnom sadrže podatke o izbornoj nastavi, dodatnoj nastavi, dopunskoj nastavi, izvannastavnim aktivnostima, terenskoj i izvanučioničkoj nastavi, različitim projektima i programima obrazovanja. Predmet Slovenski jezik i kultura u školskom kurikulumu obično se nalazi u kategoriji izborne nastave i pripada jezično-komunikacijskom području. Naime, učenje stranih jezika, uzevši u obzir i manjinske jezike, u hrvatskim nastavnim planovima i programima te kurikulima usklađeno je sa *Zajedničkim europskim referentnim okvirom za jezike* ili ZEROJ-em, čija je namjera dati smjernice u planiranju nastave stranih jezika u svim europskim zemljama, a isto tako omogućiti i bolje vrednovanje učeničkih postignuća i stjecanja različitih vrsta komunikacijske kompetencije.

4.1 Cilj analize

Cilj analize bio je ispitati u kojim se hrvatskim školama (osnovnim i srednjim) uči slovenski jezik po *Modelu C*, tj. Slovenski jezik i kultura, te na koji način učenici stječu jezičnu i komunikacijsku kompetenciju u slovenskom jeziku pri završetku određenog ciklusa obrazovanja. Pod jezičnom kompetencijom, kao jednom od sastavnica komunikacijske kompetencije, podrazumijevalo se znanje o jeziku, uključujući gramatička i leksička znanja jezika te osvještavanje učenika o sličnostima i razlikama između dvaju slavenskih jezika, a pod komunikacijskom kompetencijom podrazumijevala se spremnost učenika na upotrebu jezika i poticanje njihova samostalnog rada u jeziku.

4.2 Metodologija analize školskih kurikula

Analizirano je devet školskih kurikula za školsku godinu 2019./2020. koji su bili dostupni autorici ovoga rada na internetskim stranicama hrvatskih osnovnih i srednjih škola. Osnovne škole u kojima se uči Slovenski jezik i kultura jesu: OŠ »Vazmoslav Gržalja« Buzet, OŠ »Klana« Klana, OŠ »Kozala« Rijeka, OŠ »Dr. Andrija Mohorovičić« Matulji, OŠ »Pećine« Rijeka i OŠ Marije i Line Umag. Srednje škole u kojima se uči Slovenski jezik i kultura jesu: Gimnazija Pula, Škola primijenjenih umjetnosti i dizajna Pula i Druga gimnazija Varaždin. Može se primijetiti da se slovenski jezik uči u onim hrvatskim županijama koje su u neposrednoj blizini slovenske granice (Istarska županija, Primorsko-goranska županija, Varaždinska županija). Njegovo učenje zabilježeno je više u osnovnim nego u srednjim školama, o čemu ovisi cjelokupna organizacija nastave, osobito u pogledu usmjerenja škole kada je riječ o srednjim školama, ali i stručnom i dostupnom kadru koji će izvoditi nastavu. Na temelju podataka godišnjih nastavnih planova i programa koji prate školski kurikulum pojedine škole ukupno je 173 osnovnoškolskih učenika (N = 173), u prosjeku 28 učenika po školi (N = 28) raspoređenih u 2–3 skupine u svakoj školi, i 38 srednjoškolskih učenika (N = 38), u prosjeku 12 učenika po školi (N = 12) raspoređenih u 1–2 skupine, koji uče slovenski jezik u školskoj godini 2019./2020., što čini ukupan broj od

211 učenika (N = 211). Kako bismo dobili bolji uvid u planiranje nastave Slovenskog jezika i kulture integrirane u školski kurikulum, izdvojili bismo one elemente koji su zajednički analiziranim osnovnoškolskim i srednjoškolskim kurikulima. Ti su elementi ciljevi nastave i način realizacije nastave.

4.3 Analizirani osnovnoškolski i srednjoškolski kurikuli

Prema podacima osnovnoškolskih kurikula najčešće su iskazani ciljevi nastave slovenskog jezika: razvijati razumijevanje slušanjem i čitanjem te osnovne komunikacijske djelatnosti, sudjelovati u različitim oblicima govorne produkcije i interakcije; poticati samostalnost u usvajanju stranog jezika i razvijati sposobnost komunikacije u raznim situacijama; poticati zanimanje za učenjem slovenskog jezika i isticati važnost njegova učenja; usvajati izgovor i značenje riječi i gramatičkih struktura uz korištenje audiovizualnih poticaja; sustavno senzibilizirati i motivirati učenike za razvijanje tolerancije i empatije prema drugome i drugačijem, tj. razvijati razumijevanje strane kulture pridonoseći istodobno i boljem razumijevanju vlastite kulture, te njegovanje tradicije s naglaskom na povijesnoj poveznici između hrvatskog i slovenskog naroda. Osim redovne nastave slovenskog jezika slovenski jezik u osnovnim školama uči se i kroz različite projekte i terensku nastavu, a u kurikulima nalazimo sljedeće: *Čitanje ne poznaje granice*, čiji je cilj promicanje i poticanje čitanja naglas, razvijanje svijesti o važnosti čitanja, promocija hrvatske književnosti, jezika, povijesti i kulture, upoznavanje slovenske književnosti, jezika, povijesti i kulture; *Mali Slovenci*, čiji je cilj proširivanje jezičnih djelatnosti i međukulturnih kompetencija; u terenskoj nastavi predviđeno je *Učenje u izvornoj stvarnosti*, tj. upoznavanje sa znamenitostima i prirodnim ljepotama Republike Slovenije, a u izvanučioničkoj nastavi – upoznavanje slovenske obale i slovenskih zgrada (u Rijeci). U sklopu manjih projekata tu se ubraja i *Europski dan jezika* i *10 godina učenja slovenskog jezika* u jednoj školi.

Što se tiče načina realizacije nastave u osnovnoj školi koriste se: komunikacijski pristup, igre, kombiniranje raznih nastavnih metoda i različiti oblici rada (frontalni, individualni, rad u paru, skupni rad, timski rad). U nastavi se upotrebljavaju i digitalni alati, a slovenska kultura se poučava na način da se nastavnici služe svim dostupnim didaktičkim pomagalima, odlazi se i u kino ili kazalište prilikom gostovanja slovenskih predstava u nekim gradovima ili se odlazi u Sloveniju, gledanjem filmova ili animiranih filmova na slovenskom jeziku, slušanjem video- i audiosadržaja na slovenskom jeziku.

Srednjoškolski kurikuli odlikuju se sličnim ciljevima i načinom realizacije nastave kao i osnovnoškolski, međutim u srednjoškolskim kurikulima jasno se definira i stupanj znanja koji će učenici postići učenjem slovenskog jezika. Slovenski jezik usvaja se putem svih jezičnih komunikacijskih djelatnosti; naglasak je na što samostalnijoj uporabi slovenskog jezika u govoru i pismu u različitim društvenim situacijama, upoznavanje učenika s kulturom, tradicijom i umjetnošću Slovenije te njezinim geografskim značajkama; razumijevanje odslušanog, napisanog ili pročitanog teksta na razini B1 ZEROJ-a; učenici će razvijati osobnu kreativnost i umjetnički talent kroz perspektivu kulturnog stvaralaštva susjednog naroda te na taj način ojačati svijest

o važnosti multietničkog i multikulturnog povezivanja. Od terenske nastave u jednoj srednjoj školi možemo izdvojiti izlet učenika u Sloveniju, a što se realizira kroz nastavu iz Biologije.

Način realizacije nastave slovenskog jezika u srednjim školama provodi se kroz različita izlaganja i predavanja o jeziku, zajedničkim čitanjem i vježbanjem, radom u skupinama. Terenska nastava uključuje i posjete izložbama, gledanje filmova i predstava na kojima se predstavljaju slovenski autori, a učenici će tada interpretirati glazbena i književna djela, stvarati likovna djela na području slikarstva ili neke druge grane likovne umjetnosti, nastupati na prigodnim manifestacijama kao što je proslava *Slovenskoga kulturnog praznika*. Prema tome, pored redovne nastave učenici su uključeni i u različite kulturne i društvene programe te projekte kojima se njeguje slovenski jezik i kultura.

5 Zaključak

Raznolikost u sadržaju školskih kurikula u provedbi nastave Slovenski jezik i kultura pokazuje da će i osnovnoškolski i srednjoškolski učenici postići osnovne ishode učenja slovenskog jezika: moći će se služiti slovenskim jezikom u svim vidovima jezičnih djelatnosti: čitanju, govorenju, slušanju i pisanju, i to u različitim društvenim kontekstima; moći će usporedno analizirati sličnosti i razlike hrvatske i slovenske kulture i tradicije; kroz različite kulturne i povijesne sadržaje moći će razvijati međukulturnu svijest. Na temelju analiziranih kurikula može se zaključiti da, osim što će učenici razviti jezičnu i komunikacijsku kompetenciju u slovenskom jeziku, razvit će i pozitivne stavove prema jeziku bliže lokalne zajednice. Primijetili smo i da je broj učenika koji uče slovenski jezik u hrvatskim školama zavidan, a što je dokaz ne samo blizine dviju zemalja već i postojanja brojnih udruga koje njeguju slovenski jezik i kulturu u Republici Hrvatskoj. Primjer analize učenja slovenskog jezika u hrvatskim školama može otvoriti i potrebu za promicanjem i učenjem ostalih manje popularnih jezika, a osobito jezika bliže i šire lokalne zajednice. To se može ogledati ne samo u razvijanju međukulturne komunikacije, već i jačanju jezičnih veza između dvaju srodnih jezika. Kod slovenskog jezika izuzetna je prednost i olakšavajući učinak za njegovo učenje to što je riječ o jeziku koji pripada istoj podskupini jezika kao i hrvatski te je i dijalektalno blizak hrvatskom (kajkavsko narječje). U budućim ispitivanjima bilo bi zanimljivo ispitati motivaciju učenika za učenjem slovenskog jezika, njihov odnos prema jeziku i iskustvo nastavnika slovenskog jezika u poučavanju.

Literatura

BALAŽIC BULC, Tatjana, POŽGAJ HADŽI, Vesna, 2017: Zauvijek susjedi – ali i sustanari: hrvatski jezik u kontekstu slovenske jezične politike. *Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* XLIII/1. 1–17.

Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske: *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku*. www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2012/SI-1469.pdf (pristup 9. 3. 2020.)

Commission of the European Communities, 2005: *A New Framework Strategy for Multilingualism*. https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0596:FIN:en:PDF (pristup 16. 9. 2010.)

Commission of the European Communities, 2008: *Multilingualism: an asset for Europe and a shared commitment*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008DC0566&from=EN (pristup 8. 12. 2011.)

European Commission, 2009: *Study on the Contribution of Multilingualism to Creativity*. www.dylan-project.org/Dylan_en/news/assets/StudyMultilingualism_report_en.pdf (pristup 25. 4. 2010.)

LUJIĆ, Rea, 2016: Dvojezično i višejezično obrazovanje u Republici Hrvatskoj u svjetlu hrvatske jezične politike i planiranja. *Metodički ogledi* XXIII/2. 99–120.

Moja uprava: *Popis škola s nastavom na jeziku i pismu nacionalnih manjina po modelu A, B, C, školska godina 2018./2019*. https://gov.hr/UserDocsImages//Moja%20uprava//Popis%20%C5%A1kola_%20nacionalne%20manjine_2018_2019.pdf (pristup 10. 11. 2019.)

VELIČKI, Damir, 2007: Nova višejezičnost i učenje stranih jezika kao dio jezične politike. *Metodički ogledi* XIV/1. 93–103.

Vlada Republike Hrvatske: *Šesto izvješće Republike Hrvatske o primjeni Europske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima*. https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/%C5%A0esto%20izvjesce%20Republike%20Hrvatske%20o%20primjeni%20Europske%20povelje%20o%20regionalnim%20ili%20manjinskim%20jezicima.pdf (pristup 5. 5. 2020.)

TEČAJ SLOVENŠČINE ZA GOSTUJOČE JAPONSKE ŠTUDENTE KOT SPODBUDA K RAZMISLEKU O VLOGAH JEZIKA

Nagisa Moritoki Škof
Filozofska fakulteta, Ljubljana
nagisa.moritoki@ff.uni-lj.si

Kristina Hmeljak Sangawa
Filozofska fakulteta, Ljubljana
kristina.hmeljak@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.39.261-268

Prispevek predstavlja tečaj slovenščine, ki ga študenti japonologije na Univerzi v Ljubljani izvajajo za gostujoče študente z japonskih univerz na dvotedenskih izmenjavah. Čeprav japonski študenti po vrnitvi domov skoraj gotovo ne bodo več uporabljali slovenščine, iz rezultatov anket ugotavljamo, da je smisel tega tečaja za japonske študente ne samo usvajanje slovenščine, ampak tudi (ali morda še bolj) izkušnja komuniciranja v tujem jeziku, ki ni angleščina, ter razmislek o rabi različnih jezikov.

slovenščina kot tuji jezik, sodelovalno učenje, učenje tujih jezikov, japonski izobraževalni sistem

Students of Japanese studies at the University of Ljubljana organize introductory Slovene language courses for incoming students from Japanese universities on short-term exchanges. Although these students almost never use Slovene after going back to Japan, two questionnaire surveys indicate that the language course is meaningful to the Japanese students not only as a means of learning Slovene, but (perhaps even more so) as a new experience communicating in a foreign language that is not English and as an opportunity to think about language use.

Slovene as a foreign language, collaborative learning, learning foreign languages, Japanese education system

1 Uvod

Japonska je jezikovno sorazmerno homogena dežela s 125,9 milijona prebivalcev. Sporazumevanje v državnih institucijah, šolstvu, medijih in javnem življenju poteka v japonščini, ki v japonskem pravu sicer ni eksplicitno definirana kot državni jezik, je pa praktično edini jezik, ki se uporablja v javnem življenju. Kot otoška država nima kopenskih mej z drugimi državami in jezikovnimi skupnostmi, tudi migracijski tokovi so manj izraziti kot v Evropi (UN 2019). Leta 2018 je bilo na Japonskem prijavljenih 2.731.093 tujcev, kar sta samo 2 % celotnega prebivalstva. Med tujci je največ

državljanov Kitajske (764.000), Koreje (449.000), Vietnama (330.000) in Filipinov (271.000), državljanov Slovenije pa je na Japonskem manj kot 100 (SB 2020).

Če izvzamemo tujce, govorce ainujskega jezika na severu, rjukjujskih jezikov na jugu in uporabnike znakovnega jezika, velika večina prebivalcev Japonske lahko v vsakdanjem življenju skoraj vse opravi brez znanja tujih jezikov. Del vladne politike, ki ima za cilj pospeševanje internacionalizacije in prilagajanje globalizaciji, je tudi krepitev znanja tujih jezikov, pri tem pa se »učenje tujega jezika« običajno enači z učenjem angleščine. Tudi večina programov študijskih izmenjav s tujino povezuje japonske šole s tistimi v angleško govorečih deželah, največ z Avstralijo, sledijo ZDA, Kanada, Združeno kraljestvo in Nova Zelandija (MEXT 2019b).

V takem okolju ima poseben pomen program izmenjav, ki ga na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani izvajamo s partnerskimi japonskimi univerzami že od ustanovitve Oddelka za azijske študije leta 1995. Vsako leto organiziramo program skupnih seminarjev, obiskov in jezikovnega pouka za študente s partnerskih japonskih univerz, ki gostujejo na našem oddelku od dva do štiri tedne. Od leta 2014 smo program temeljito preoblikovali, povečali delež dejavnosti, ki jih tukajšnji in gostujoči študenti samostojno organizirajo (ogledi muzejev, šol in drugih ustanov, pri katerih študenti japonologije z Univerze v Ljubljani tolmačijo za japonske gostujoče študente; delavnice japonskih tradicionalnih veščin, ki jih vodijo gostujoči študenti; ure konverzacije v tujih jezikih idr.), od leta 2015 pa začetni tečaj slovenščine za gostujoče študente z japonskih univerz, ki smo ga prej izvajali učitelji japonščine, načrtujejo in izvedejo študenti japonologije na Filozofski fakulteti.

V prispevku predstavljamo izsledke dveh anket med gostujočimi japonskimi študenti in analiziramo njihove odzive na tečaj slovenščine ter smisel tega tečaja za študente, saj po vrnitvi v domovino skorajda nimajo več priložnosti uporabljati slovenščino.

2 Učenje tujih jezikov na Japonskem

V japonskem javnem šolskem sistemu je od srede 20. stoletja dalje angleščina glavni in skoraj edini tuji jezik. V kurikulumu za osnovne in srednje šole predmet *tuji jezik* v principu predvideva tudi učenje drugih jezikov, toda v konkretnem opisu vsebine predmeta so navedene podrobnosti samo za pouk angleščine, le zadnji odstavek opisa navaja, da je treba v primeru pouka tujega jezika, ki ni angleščina, izoblikovati vsebino po vzoru opisa za angleščino (MEXT 2017). Tudi sicer se tako v splošni rabi kot tudi v uradnih dokumentih izraz *tuji jezik* skoraj vedno nanaša na angleščino.

Obvezni predmet *tuji jezik* (ki je dejansko v skoraj vseh japonskih šolah angleščina) se v kurikulumu javnih šol začne v 7. letu obveznega šolanja, na Japonskem je to 1. razred nižje srednje šole. V okviru kurikularne prenove se je od začetka 21. stoletja postopoma začelo uvajanje tujega jezika (tj. angleščine) tudi v nižjih razredih osnovne šole. Od leta 2002 so posamezne »tujejezične dejavnosti« vključili v ure »splošnega učenja« (ure pouka, ki so namenjene medpredmetnemu povezovanju in samostojnemu

učenju), leta 2011 pa so nekaj »tujejezičnih dejavnosti« vključili kot obvezne vsebine tudi v kurikulum 5. in 6. razreda osnovne šole.

Odzivi na postopno nižanje starosti, pri kateri se otroci v šoli prvič srečajo s tujim jezikom, so bili mešani. Matsumiya (2011) v raziskavi o učinkih, ki so jih imele osnovnošolske »tujejezične dejavnosti« na učenje angleščine v nižji srednji šoli, ugotavlja, da imajo otroci, ki so bili že v osnovni šoli vključeni v tujejezične dejavnosti, v 1. razredu nižje srednje šole bolj pozitiven odnos do angleščine in jo bolje razumejo. Po drugi strani Toyonaga in Sudō (2017) v pregledu raziskav o učinkih zgodnjega učenja angleščine kot tujega jezika poudarjata, da je treba pri merjenju teh učinkov upoštevati tudi učenje izven šole (npr. v zasebnih šolah), podporo staršev in druge dejavnike, ter ugotavljata, da zgodnje učenje nima jasnih učinkov na čustveno dimenzijo učenja, npr. pri občutku domačnosti tujega jezika ali pri zavesti o globalnih razsežnostih jezikov.

V nekaterih višjih srednjih šolah (tj. od 10. do 12. leta šolanja) uvajajo tudi druge tuje jezike: najpogostejši sta kitajščina in korejščina, ki sta jezika sosednjih držav, sledijo jima francoščina, španščina, nemščina in drugi evropski jeziki, toda po nekaj letih rasti od leta 2007 število šol, ki ponujajo tudi druge jezike poleg angleščine, postopoma upada. Leta 2018 je pouk drugih tujih jezikov poleg angleščine ponujalo 677 od 4.887 srednjih šol, tj. približno 14 % vseh srednjih šol na Japonskem, njihov pouk pa je obiskovalo 44.753 od 3.168.369, tj. približno 1,4 % dijakov (MEXT 2016, 2019a, 2019c).

Pouk angleščine v japonskih šolah sedaj torej poteka od 5. razreda šestletne osnovne šole, skozi tri razrede nižje srednje šole in do konca triletne višje srednje šole, to je skupaj osem let. Iz raziskave japonskega ministrstva (MEXT 2019b) izhaja, da je leta 2018 ob koncu srednje šole, torej po osmih letih učenja, nivo SEJO A2 dosegalo približno 40 % maturantov (leta 2013 samo 31 %), nivo B2 pa približno 68 % srednješolskih učiteljev angleščine (leta 2013 samo 52 %). Nivo znanja angleščine se torej zadnja leta postopoma viša, je pa še vedno nižje od nivoja v Sloveniji, kjer se ob koncu srednje šole pričakuje znanje angleščine vsaj na nivoju B2. Znanje drugih jezikov poleg angleščine pa je na Japonskem redkost.

3 Tečaj slovenščine v okviru programa SloTan

Program za študente z japonskih partnerskih univerz, ki pridejo na kratkoročno študijsko izmenjavo na Filozofsko fakulteto Univerze v Ljubljani za dva tedna v začetku marca, smo v japonščini poimenovali Slovenia tanki kenshū (kratkoročno izpopolnjevanje v Sloveniji) ali na kratko SloTan. Vsako leto se ga udeležijo študenti z japonskih univerz, s katerimi smo sklenili sporazume o sodelovanju, skoraj vsi so japonski državljani. Prva leta so na kratkoročno izmenjavo prihajali samo študenti Univerze Tohoku za socialno delo, leta 2010 so se jim pridružili študenti Univerze v Tsukubi, nato postopoma še študenti drugih univerz, od leta 2015 dalje vsako leto okoli 20 študentov s petih ali šestih univerz. Leta 2020 je program zaradi epidemije odpadel. V programu sodelujejo tudi študenti prvo- in drugostopenjskega študija

japonologije na Univerzi v Ljubljani. Na skupnih seminarjih gostujoči študenti v japonščini predstavijo izbrane vidike japonske kulture in družbe, študenti višjih letnikov Univerze v Ljubljani pa tolmačijo v slovenščino za mlajše kolege; študenti Univerze v Ljubljani za japonske goste pripravijo predstavitve v japonščini o slovenski stvarnosti, oglede muzejev, šol in drugih ustanov ter druge dejavnosti (Moritoki Škof 2017).

Del tega programa je tudi kratek intenzivni tečaj slovenskega jezika, ki smo ga sprva izvajali učitelji s katedre za japonologijo (Hmeljak Sangawa idr. 2010), od leta 2015 pa so tako načrtovanje kot izvedbo tečaja prevzeli študenti drugostopenjskega programa japonologija v sklopu predmeta Uvod v didaktiko japonščine 1 pod mentorstvom prve avtorice. Tečaj obsega osem srečanj oz. enot po 90 minut, v katerih se gostujoči japonski študenti naučijo nekaj slovenskih izrazov za osnovno sporazumevanje v času kratkega bivanja v Sloveniji. Med zadnjim srečanjem gostujoči študenti pred študenti in učitelji japonologije zaigrajo dialog, ki ga sami sestavijo. Namen tečaja je gostujočim študentom nuditi minimalne osnove za sporazumevanje v slovenščini med bivanjem v Ljubljani, a služi tudi kot izhodišče za razmislek o učenju in rabi tujih jezikov.

Študenti japonologije, ki tečaj organizirajo in izvedejo, pri predmetu Uvod v didaktiko japonščine 1 najprej spoznajo teoretski okvir in različne pristope k jezikovnemu pouku, nato pa sami sestavijo program dvotedenskega tečaja slovenščine. Vsako srečanje z japonskimi študenti vodita dva študenta japonologije (med njimi so nekatera leta tudi gostujoči japonski študenti na celoletni študijski izmenjavi), ki v paru pripravita in izvedeta svoj del tečaja. Nazadnje so tečaj leta 2019 izvedli štirje študenti: dva slovenska študenta in dva japonska študenta na celoletni izmenjavi, medtem ko so ostali slušatelji predmeta prevzeli organizacijo drugih dejavnosti programa SloTan. Vsebina posameznih učnih ur se nekoliko razlikuje iz leta v leto, a običajno obsega večino vsebin, ki jih prikazuje Tabela 1.

Enota	**Vsebina**	**Izvajalec***	**Pomočnik**
1	samopredstavitev, pozdravi, številke od 1 do 10	J1	S1
2	dialog o sebi, številke od 11 do 30	J1	S1
3	v restavraciji (hrana, pijača, naročanje, račun); glagoli 1	J2	S2
4	javni prevoz (avtobus, vlak, ura); glagoli 2 (rad bi ...)	S2	J2
5	spraševanje po kraju (stranišče, predavalnica, pošta ...); glagoli 3 (preteklik)	S1	J1
6	poročanje o dejanjih; pridevniki, glagoli (preteklik)	S2	J2
7	ponovitev; priprava dialogov	J2, S1, S2	
8	predstavitev dialogov		

Tabela 1: Razpored učnih vsebin tečaja slovenščine za japonske gostujoče študente marca 2019 (*izvajalca S1 in S2 sta bila slovensko govoreča redna študenta japonologija, izvajalca J1 in J2 pa japonska študenta na celoletni izmenjavi).

4 Kratkoročni odziv japonskih študentov na tečaj slovenščine

Tečaja slovenščine, ki so ga organizirali in izvedli študenti programa japonologija, se je leta 2019 udeležilo 19 študentov s šestih japonskih partnerskih univerz v okviru programa SloTan. Druge dejavnosti tega programa potekajo praviloma v japonščini: predstavitve, komunikacija s študenti japonologije višjih letnikov poteka v japonščini; tudi s študenti prvega letnika japonologije, ki se od vpisa oktobra do programa SloTan marca v šestih mesecih pouka naučijo šele osnov japonščine, se gostujoči študenti pri skupnih vajah pogovarjajo delno v japonščini in delno v angleščini. V slovenščini včasih preizkusijo besede, ki so se jih naučili na tečaju, a za kaj več kot pozdrav in eno ali dve povedi to znanje ni dovolj.

Da bi preverili odziv gostujočih študentov na tečaj slovenščine in ugotovili smiselnost tega dela programa, smo leta 2019 takoj po koncu programa SloTan, v drugi polovici marca 2019, izvedli anketo med japonskimi študenti o programu SloTan v celoti, še posebej pa o njihovem mnenju glede tečaja slovenščine. Na anketo v japonščini z orodjem Google Sheets je odgovorilo 15 od 19 gostujočih študentov.

Na vprašanje, ali jim je vsebina, ki so jo predelali med tečajem slovenščine, koristila med bivanjem v Sloveniji, je 14 od 15 študentov odgovorilo, da je bila *zelo koristna* ali *večinoma koristna*.

Na vprašanje, v kakšnih situacijah je bila slovenščina koristna, so odgovorili, da med vsakodnevnim življenjem v Sloveniji (najpogostejši odgovor je bil *pri naročanju in plačevanju v trgovinah ali restavracijah*), pri pozdravljanju neznancev ali študentov Univerze v Ljubljani ter kot izhodišče za pogovor s študenti gostitelji. Čeprav so spoznali samo nekaj pozdravov, kot so *dober dan*, *na zdravje* ipd., in zelo osnovnih fraz, npr. *Račun, prosim.* ipd., so vseeno skušali vsaj malo komunicirati v jeziku kraja, kjer so bivali. Zanimivo je tudi, da jim je bila pri druženju s slovenskimi študenti slovenščina prej kot sredstvo sporočanja izhodišče za pogovor: japonski študenti so večkrat preverjali svoje razumevanje slovenskih slovničnih kategorij, ki v japonščini ne obstajajo (kot npr. sklon, spol, število), ali izgovarjavo težjih glasov.

5 Dolgoročni odziv japonskih študentov na tečaj slovenščine

Študenti, ki obiskujejo kratek tečaj slovenščine med dvotedenskim programom SloTan, po vrnitvi v domovino nimajo več priložnosti za rabo slovenščine. Veliko jih sicer še dolga leta ohranja stike s študenti ljubljanske japonologije, nekateri se tudi vračajo v Slovenijo na krajše ali daljše obiske, a doslej se praktično nihče med udeleženci programa SloTan ni odločil za nadaljevanje učenja slovenščine. Ali torej dvotedenski tečaj slovenščine nima smisla, če tečajniki po zaključku nimajo več priložnosti za rabo slovenščine? Odgovor na to vprašanje smo poiskali v odgovorih na anketo, ki smo jo izvedli septembra 2017 med nekdanjimi tečajniki. K izpolnjevanju ankete smo povabili študente, ki so v prejšnjih letih gostovali v Ljubljani v okviru programa SloTan, ter jih spraševali o vseh delih programa: skupnih seminarjih in predstavitvah, obiskih šol in drugih ustanov ter tudi o tečaju slovenščine. V nadaljevanju povzemamo odgovore, ki se vežejo na tečaj slovenščine.

Na anketo, ki smo jo izvedli z orodjem Google Sheets, je odgovorilo 16 študentov, ki so bili v Ljubljani na programu SloTan med letoma 2013 in 2017. Večina jih pred prihodom ni vedela skoraj ničesar o Sloveniji, po zaključku programa pa so o njej vsi imeli pozitivno mnenje. Na vprašanje, ali so po zaključku programa SloTan še uporabljali slovenščino, jih je presenetljivih 44 % odgovorilo, da so, a domnevamo, da so tako odgovorili tudi študenti, ki so se npr. ob ponovnem srečanju s študenti iz Ljubljane pozdravili po slovensko, da pa ne gre za nadaljevanje učenja slovenščine na višji ravni.

Na vprašanje, ali so bili posamezni deli programa SloTan zanje koristni, so sicer bolje ocenili druge dele programa kot pa tečaj slovenščine, a so tudi tečaj slovenščine na lestvici od 1 (*ni bil koristen*) do 4 (*je bil koristen*) povprečno ocenili kot še kar koristnega, kot je razvidno v Grafu 1.

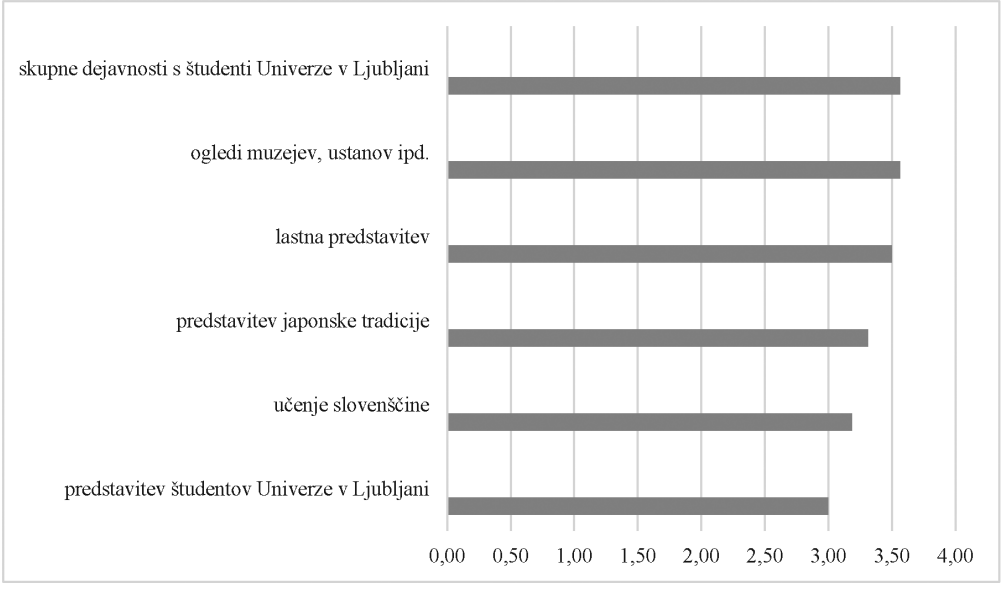

Graf 1: Ocena, kako koristni so bili posamezni deli programa.

Del odgovorov na vprašanje odprtega tipa, kaj je bilo pozitivnega pri učenju slovenščine, kaže na povečano zanimanje za jezike, kot npr. da jih zdaj bolj zanimajo slovanski ali evropski jeziki ali japonščina, spoznavanje jezikovnih struktur idr. Taki so bili npr. odgovori »Prvič sem spoznal take jezikovne strukture in začeli so me zanimati različni jeziki« ali »Koristilo mi je pri razmisleku o podobnostih in razlikah med več jeziki« oz. »Spoznal sem razlike z japonščino.« Drugi del odgovorov kaže na povečano zanimanje za družbo in kulturo, tak odgovor je bil npr. »Težko je bilo, a občutil sem, da je učenje jezika tudi priložnost bolje razumeti tisto deželo.« Tretja skupina odgovorov pa nakazuje spremembo v odnosu do učenja jezika, taki odgovori so bili npr. »Po tečaju sem bolj motiviran za učenje novih jezikov« ali »Evropski jeziki so mi zdaj bližji« in »Zdaj bolje razumem, kako se počutijo učenci japonščine«.

Večina odgovorov kaže na to, da so študenti uzavestili spremembe v svojem odnosu do jezikov in učenja. Med odgovori je bil zanimiv zlasti odgovor študenta, ki je navedel, da bolje razume stališče učencev japonščine, iz česar lahko sklepamo, da je v sebi opazil novo sposobnost za razumevanje stališča drugih. Med bivanjem na Japonskem si namreč tudi študenti japonske didaktike, bodoči učitelji japonščine za tujce, težko predstavljajo težave tujih študentov pri učenju in v vsakdanjem življenju, skozi svojo izkušnjo učenja popolnoma drugačnega jezika in bivanja v tuji deželi pa se z njihovimi težavami lažje poistovetijo.

6 Zaključek

V dvotedenskem tečaju slovenščine, ki ga študenti japonologije izvajajo za gostujoče študente z japonskih partnerskih univerz, se gostje seveda ne naučijo dovolj, da bi lahko v slovenščini povedali več kot nekaj fraz, smo pa iz izvedenih anket in tudi iz razgovorov s študenti ugotovili, da vseeno cenijo tečaj in da jim izkušnja pomeni nov pogled na učenje jezikov in rabo svojega ali tujega jezika v bolj ali manj jezikovno homogeni skupnosti. Glede na to, da je kar polovica anketirancev povedala, da po udeležbi pri tem programu drugače gledajo na tujce in tuje države, trije od šestnajstih pa so povedali, da so se po tem programu začeli drugače učiti tuje jezike, lahko ocenimo, da program dosega svoj cilj in da je lahko tudi tako kratek tečaj slovenščine povod za razmislek o učenju tujega jezika. Med komentarji v anketi o programu leta 2019 je eden od študentov zapisal: »Mislim, da se je zaradi udeležbe pri tem programu moj sistem vrednot krepko spremenil. To je bila priložnost, da ponovno razmislim o tem, kako preživljam študij.« Vsaj za nekatere študente je torej stik s slovenščino, čeprav zelo kratek, lahko priložnost za razmislek o razumevanju drugih jezikov in kultur.

Literatura

HMELJAK SANGAWA, Kristina, SHIGEMORI BUČAR, Chikako, MORITOKI ŠKOF, Nagisa, CULIBERG, Luka, BEKEŠ, Andrej, 2010: Pouk slovenščine za japonske študente na enomesečnem gostovanju. Irena Novak-Popov (ur.): *Vloge središča: konvergenca regij in kultur*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Zbornik Slavističnega društva Slovenije). 314–322.

MATSUMIYA, Shingo, 2011: Sōki eigo kyōiku ga chūgakkō eigo kyōiku ni oyobosu eikyō ni suite no chōsa kenkyū. (Dai yo ji chōsa) 早期英語教育が中等学校英語教育に及ぼす影響につ いての調査研究（第四次調査) The influence of primary school English education on the English proficiency of secondary school students: An analysis and discussion of the issues (fourth stage research). *Kenkyū ronshū* 研究論集 *Journal of Inquiry and Research* 94. 99–117. http://doi.org/10.18956/00006125 (dostop 9. 5. 2020)

MORITOKI ŠKOF, Nagisa, 2017: The impact of a short exchange program on language learning and intercultural understanding. Sonja Rutar idr. (ur.): *Vidiki internacionalizacije in kakovosti v visokem šolstvu*. Koper: Založba Univerze na Primorskem (Knjižnica Ludus 6). 109–125.

MEXT 2016 = Ministry of Education, Culture Sports Science & Technology, 2016*: Eigo igai no gaikokugo no kyōka o kaisetsu shite iru gakkō no jōkyō ni tsuite*英語以外の外国語の科目を開設している学校の状況について. www.mext.go.jp/b_menu/shingi/chukyo/chukyo3/058/siryo/__icsFiles/afieldfile/2016/05/25/1371098_1.pdf (dostop 9. 5. 2020)

MEXT 2017 = Ministry of Education, Culture Sports Science & Technology, 2017: *Shōgakkō gakushū shidō yōryō (Heisei 29 nen kokuji) Kaisetsu Gaikokugo katsudō - gaikokugohen* 小学校学習指導要領（平成 *29* 年告示）解説　外国語活動・外国語編.. www.mext.go.jp/component/a_menu/education/micro_detail/__icsFiles/afieldfile/2019/03/18/1387017_011.pdf (dostop 9. 5. 2020)

MEXT 2019a = Ministry of Education, Culture Sports Science & Technology, 2019a: *Heisei 29 nendo Kōtō gakkō tō ni okeru kokusai kōryū tō no jōkyō ni tsuite* 平成２９年度　高等学校における国際交流等の状況について. www.mext.go.jp/b_menu/houdou/31/08/__icsFiles/afieldfile/2019/08/27/1420498_001.pdf (dostop 7. 5. 2020)

MEXT 2019b = Ministry of Education, Culture Sports Science & Technology, 2019b: *Heisei 30 nendo »Eigo kyōiku jisshi jōkyō chōsa« gaiyō* 平成３０年度「英語教育実施状況調査」概要.. www.mext.go.jp/component/a_menu/education/detail/__icsFiles/afieldfile/2019/04/17/1415043_01_1.pdf (dostop 7. 5. 2020)

MEXT 2019c = Ministry of Education, Culture Sports Science & Technology, 2019c: *Gakkō kihon chōsa ー Reiwa gannendo kekka no gaiyō ーChōsa kekka no gaiyō (Shotō chūtō kyōiku kikan, senshūgakkō, kakushu gakkō)* 学校基本調査ー令和元年度結果の概要ー調査結果の概要（初等中等教育機関、専修学校・各種学校*)*. www.mext.go.jp/content/20191220-mxt_chousa01-000003400_2.pdf (dostop 7. 5. 2020)

SB = Statistics Bureau, Ministry of Internal Affairs and Communications, 2020: *Japan Statistical Yearbook 2020, 2-10: Foreign National Residents by Nationality (2016 to 2018)*. www.e-stat.go.jp/stat-search/files?page=1&layout=datalist&toukei=00250012&tstat=000001018034&cycle=1&year=20190&month=12040606&tclass1=000001060399 (dostop 1. 6. 2020)

TOYONAGA Kōhei 豊永耕平, SUDŌ, Kōsuke Kōsuke 須藤康介, 2017: Shōgakkō eigo kyōiku no kōka ni kansuru kenkyū – Senkōkenkyū no mondaiten to jisshō bunseki no kanōsei 小学校英語教育の効果に関する研究―先行研究の問題点と実証分析の可能性 – A study on the effects of English education in elementary schools: Criticism of previous research and empirical analyses. *Kyōikugaku kenkyū* 教育学研究. LXXXIV/2. 215–227. https://doi.org/10.11555/kyoiku.84.2_215 (dostop 9. 5. 2020)

UN = UN Department of Economic and Social Affairs, 2019: *International Migrant Stock 2019*. www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates19.asp (dostop 30. 7. 2020)

Prispevek je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS) iz državnega proračuna v okviru raziskovalnega programa št. P6-0243.

SLOVENŠČINA V UMETNOSTI

SLOVENŠČINA V (MLADINSKI) KNJIŽEVNOSTI: NA PRIMERU ROMANA EVALDA FLISARJA *MOGOČE NIKOLI* (2007)

Milena Mileva Blažić
Pedagoška fakulteta, Ljubljana
milena.blazic@pef.uni-lj.si

Kasilda Bedenk
Institut für Slawistik, Gradec
kasilda.bedenk@uni-graz.at

DOI:10.4312/Obdobja.39.271-280

Članek obravnava večnaslovniški roman Evalda Flisarja *Mogoče nikoli* (2007), ki je napisan v obliki afazične rabe jezika, kot ga uporabljajo osebe ali bolniki z afazijo (afazični govor). Afazija je ekspresivna govorna motnja, nastala največkrat zaradi poškodbe leve možganske polovice ali bolezni, izraža pa se kot delna ali popolna izguba ene ali več jezikovnih ali nejezikovnih sporazumevalnih zmožnosti. Roman sestoji iz treh poglavitnih delov in šestdesetih krajših poglavij, tematizira pa osebo s posebnimi potrebami ter odnos med možgani in jezikom, s čimer odpira nove perspektive uporabe jezika v slovenski mladinski književnosti. Analiza romana sloni na teorijah Romana Jakobsona o vidikih jezika in dveh vrstah afazije, Gayatri Spivak o *subalternih* posameznikih z obrobja družbe in nevroznanstvenika Zvezdana Pirtoška o povezavi med umetnostjo in možgani. Članek na podlagi jezikovne, sociološke in nevroznanstvene razlage razčlenjuje jezik romana, v katerem igra osrednjo vlogo, na koncu pa na simbolni ravni primerja dogajalni lok romana s slovensko stvarnostjo.

afazija, večnaslovniško pisanje, slovenska mladinska književnost, nevroznanost, subalterni

The purpose of the article is to look at the crossover novel by Evald Flisar *Mogoče nikoli* (Maybe Never, 2007), which is written entirely in the language of aphasia. The article uses the theoretical approaches of Roman Jakobson on aspects of aphasia, Gayatri Spivak on subalterns and Zvezdan Pirtošek on the connection between art and the brain. In the novel, language has a central role and significance. The novel consists of three main parts and sixty shorter chapters, which obscures a person with special needs and the relationship between the brain and language, and opens a new literary view of the language of aphasia in Slovene youth literature.

aphasia, crossover writing, Slovene children's literature, neuroscience, subalterns

1 Uvodna predstavitev romana Evalda Flisarja *Mogoče nikoli* (2007)

Slovenski pisatelj Evald Flisar (rojen leta 1945) je mednarodno priznan pisec za odrasle, manj pa je znan kot avtor otroških in mladinskih del, kot so npr. *Pikopokec*

postane svetovni prvak (2007), *Alica v nori deželi* (2008), *Alica v nori deželi: ekološka farsa* (drama, 2010), *Alica v Poteruniji* (roman v stripu, 2013). Nekaj njegovih romanov za odrasle je večnaslovniško odprtih, kar pomeni, da jih lahko berejo mladi in odrasli bralci, najbolj pa velja to za romana *Mogoče nikoli* (2007) in *Čaj s kraljico* (2005). Flisarjev roman *Alica v Nori deželi* (2008) je bil izbran za Cankarjevo tekmovanje za 8. in 9. razred osnovne šole v šolskem letu 20017/2018 (Saksida 2017).

Bistvena značilnost večnaslovniških romanov je hibridnost žanrov (Juvan 2017: 7). Flisarjev roman *Mogoče nikoli* je mogoče uvrstiti med biografske, družinske, mladinske, problemske, potopisne, psihološke, pustolovske, razvojne ter celo jezikovne (lingvistične) romane in romane, ki ubesedujejo metode nevroznanosti (angl. *neuro novel*). Slednje Armstrong (2015: 31) imenuje nevroestetske, ker se ob branju povezujejo nevrobiološki procesi in estetski pojavi, in sicer izkustvo harmonije in disonance. Tudi v Flisarjevem romanu je neposredna povezava med umetnostjo – književnostjo – in možgani – nevroznanostjo. Flisar prek deklice Miljane in njenega načina govora raziskuje, kako človeški um razume in ubeseduje sebe in svet.

V romanu je najti različne jezikovne variante, ravni in oblike, ki bodo gotovo še predmet nadaljnjih raziskovanj, npr. večjezičnost (afriški jezik, ki se govori v Ruandi, angleščino, francoščino, hrvaščino), pa tudi ljubljanski pogovorni jezik, sleng, ekspresivne izraze, npr. vulgarizme. Roman ni le napisan v jeziku afazije, ampak jo tudi tematizira: »Nimam besed za povedat kaj čutem! Moj besede, pravi logo Ped, so si zlomle noge in roke. In se učijo hodet. Nekoč, mogoče, bojo tekle skakale ko so, predn sem padala po glave!« (Flisar 2007: 10). Iz citata vidimo, da je tema romana tudi sam jezik – govorjenje, pisanje, poimenovanje, razmišljanje in ubesedovanje.

Roman je napisan kot prvoosebna pripoved deklice Miljane, ki je junakinja iskalka. Išče izgubljeno otroštvo in spomin ter vzrok za samomor noseče matere. Pripoveduje zelo slikovito, dramatično strukturirano (glavni motiv, stranski motivi, dramske situacije v obliki šahovnice). Miljana je oseba nasprotujočih si čustev, negativnih in pozitivnih, odraslosti in otročjosti, nastopa adultizirano in infantilno. Vendar bralce prav jezik afazije ves čas opominja, da je glavna literarna junakinja kljub vsem usodnim dogodkom seštevek nasprotujočih si sil, in to v obdobju adolescence.

Kratek povzetek vsebine: Miljana Samec se rodi 2. julija 1991 sedemnajstletni materi in petinštiridesetletnemu očetu. Deklica odrašča v različnih družinskih razmerjih: sprva pri babici in dedku (ki je star toliko kot njen biološki oče), nato pri ambivalentnem očetu in zlomljeni materi, ki ima negativno samopodobo: »Sem za-nč-mati, sem za-nč žena, me vzamta nazaj?« (Flisar 2007: 17). Oče je prikazan kot otročji odrasli navkljub letom; ves čas se išče in bega, domnevno zaradi novinarskega poklica. Ko ima deklica enajst let, njena mati stori samomor. Oče pobegne pred vojsko ali pred odgovornostjo. Toda Flisar je prikazal le dve strani istega kovanca – nezrelost staršev in zrelost otroka. Miljana ni očetov edini otrok, z Dolores iz Mehike ima tudi sina Manuela. Odide na »dolgo potovanje«, kar pravzaprav postane njegov življenjski vzorec – beg pred odgovornostjo.

V drugem delu je roman potopisni. Oče in Miljana z različnimi osebami potujeta v London, na poti imajo prometno nesrečo, a se vse srečno konča. Tudi v tretjem delu,

ki se dogaja v Afriki, išče izgubljeno ljubezen in jo domnevno najde, ne najde pa sebe. V drugem in tretjem delu je roman večjezičen in večkulturen (London, angleščina, indijska kultura ipd.). Tri osebe pekli občutek odgovornosti za samomor Miljanine mame: hčerko Miljano, očeta in maminega »ljubimca« Draga. Lik Miljanine mame je prikazan kot »recept za katastrofo« (Žižek 1997): zanositev pri šestnajstih s petinštiridesetletnim moškim, vdajanje alkoholu, beg pred odgovornostjo, zapletanje v razmerja, nosečnost, samomor pri osemindvajsetih. Flisar je mater prikazal v treh podobah: kot lik otročje in ambivalentne matere ter lik matere, ki kolapsira.

> Potem je Mami umrla. Nek večer je padla s terase v sedm nadstorpju na pločnk pred blokem, na ist mesto kojc vrgla moj dncvenk. Aampak, je ona padla na avto od en soseda je tam parkiral. Ga je čist zbila, je grdo počlo, so jo našl sosedje in Je mela razbit lo Barua, zlom hrbtenic pet Krat in roke noge vse zvito. So v njen kri najdel alka Hol, so rekl: nesreča. So pr obdukcije našl v njej en otroka, fantb v četrt mescu. Bi bil moj bratec, je umrl skup z mojo Mami. Je mela 28 let. Jaz pa 11. In Ati 56. (Flisar 2007: 18)

Tretji del se večinoma dogaja v Afriki, kjer Miljanin oče Samo Samec kot televizijski novinar snema dokumentarni film, hkrati pa išče »sestro Angelino«. Čez čas roman postane detektivka – očeta ugrabijo, zahtevajo odkupnino ipd. Flisar vnese v detektivko elemente kriminalke, saj ugrabitelji zahtevajo plačilo za njegovo izpustitev. V tem delu je Miljana ranjena, gre v bolnišnico in se zaljubi v majorja Scotta McKenzieja, ki je v Afriki na misiji Združenih narodov. Flisar mojstrsko tematizira politično spogledovanje slovenske politike prek naivne, a inteligentne deklice, ki je enako stara kot Slovenija in se nenadoma znajde v zapletenih mednarodnih odnosih. Kdo je prijatelj, kdo daje videz prijatelja, kdo je rešitelj (ugrabljenega očeta), kdo denarno izsiljuje z dolarji (200.000)? To je »stari znanec«, »casa Nova Drago«, seksualizirani mačist iz sveta korupcije, nasilja (posilstva) in politike. Flisar s tem ironizira mednarodno pomoč in hipokrizijo ter prepletenost ideologij.

Oče Samo namreč zapusti hčerko Miljano oz. svojo »Slovenkico« in »Svobodko«, kot jo sam imenuje, in v Afriki sodeluje pri snemanju dokumentarnega filma, ki ima namen prikazati dvoličnost humanitarnosti Združenih narodov, posilstva vojakov, genocid v Ruandi in druga grozodejstva. Flisar prek moških likov Draga in Sama tematizira generacijo moških, rojenih kmalu po drugi svetovni vojni, kot nasilne (»Sva pre stara bi se tepla, sva dovol smešna brez tega«; Flisar 2007: 143), pedofilne (»Če morš do smrt igrat casa Novo se spravljaj na ženske svoj let. Moja hčerka je mladenletna«; Flisar 2007: 142) in patriarhalne (»Se je sivolas gospod zasmejal: ženske moj let so v glavn mrtve al vse že do domeh za onemogle. Sem zmerom rabel mlado kri«; Flisar 2007: 142).

Po filmskem dogajanju v Afriki se Miljana vrne v Ljubljano brez očeta, zato je roman mogoče napoved (ne)napisanega drugega dela, a pripelje s seboj »sestro Bibiano« ali »sestro Angelino«[1]. V tem pomembnem delu Miljana ponovno sreča

1 Flisar tematizira krščanske misijone v Ruandi, otroke vojake, posilstva nun, pretepe duhovnikov, posilstva otrok, deklic, dečkov, mladih žensk in mater, spolno in fizično nasilje nad ženskami, zdravljenje žensk v bolnici, suženjstvo, pedofilijo, genocid v Ruandi, posiljene ženske v Kongu, »Aferka brezno naše vesti« (Flisar 2007: 123).

očetovega prijatelja Braneta in v njem po tetovaži prepozna moškega na fotografiji svoje mame. V tem segmentu Flisar aludira, da je bila »mlada mati posiljena« in da je zanosila s posiljevalcem Dragom, tetoviranim prekupčevalcem ali »angelom brez perutnic«, ki je tudi mednarodni kriminalec in simbolizira »pedo Fil[a]« (Flisar 2007: 143).

2 Analiza romana s stališča razprave Romana Jakobsona *Dva vidika jezika in dve vrsti afazije* (1941, v slovenščini 1989)

Jakobson opredeli afazijo kot jezikovno motnjo in ob tem opozori: »Če hočemo ustrezno preučevati katerikoli zastoj v komunikacijah, [...] moramo najprej razumeti naravo in strukturo posebnega načina komunikacije, ki je prenehal delovati.« (Jakobson 1989: 89) Flisarju je uspelo napisati obsežen roman v jeziku afazije s perspektive osebe, ki ima to motnjo, ne ukvarja pa se s klinično sliko afazije, čeprav Miljana prek pripovedovanja zdravnikov (dr. Marka in logopeda) posreduje uvid v svojo diagnozo.

> Ta Krat se mi pred oči nardi tema, ne spravem iz sebe ne Bu ne Mu, me popade parliza čeljusti. Vem kako sm padla, aampak, ne morm povedat, ne morm napisat, ne morem narisat! Dr. logo Ped misli sem pozabla, ko sm pozabla dost drug stvari, mam črn luknje v spomine, brez reda in Logike, pravi dr. Marko, ko en švicarsk sir. Dele spomina so mi od Jedle miši, amnpak, pravi. to je pač del afazje. (Flisar 2007: 21)

Flisarjeva uporaba jezika je bistveno prispevala k razumevanju Miljane in njene diagnoze, kar je predvideval že Jakobson. Menil je, da »[u]poraba čistih lingvističnih meril pri interpretaciji in klasifikaciji afazičnih dejstev lahko bistveno prispeva k poznavanju jezika in jezikovnih motenj […]« (Jakobson 1989: 90) Jakobson piše o dvoplastni naravi afazičnega jezika, ki je relevantna tudi za Flisarja:

1) Po Jakobsonu je afazični govor selektiven (v izboru besed) in hkrati kombinatoren (v kontekstualizaciji). Miljana večinoma uporablja besede iz vsakodnevnega jezika, ki jih kontekstualizira z druge perspektive (npr. »tisoč Krat«).

2) »Govorec izbira besede in jih povezuje v stavke v skladu s sintaktičnim sistemom jezika« (Jakobson 1989: 92). Tudi deklica Miljana asociativno prosto izbira besede in jih povezuje po svoje: »So bli vsi prjazn, noben ni prašal zakaj govorim po Loljen jezek, so misl pač ne znam dobr anglešk.« (Flisar 2007: 171)

Jakobson ločuje dva tipa afazije:

1) Prvi tip je motnja na osi podobnosti: »Kadar je selektivna zmožnost močno prizadeta, čut za kombinacijo pa vsaj delno ohranjen, tedaj bližina določa celotno bolnikovo besedno vedenje; temu tipu afazije lahko rečemo motnja na osi podobnosti.« (Jakobson 1989: 104)

2) Za Flisarjevo junakinjo je bolj značilen drugi tip afazije, ki jo Jakobson imenuje motnja na ravni ali osi bližine in jo definira kot nezmožnost kombinacije in kontekstualizacije. Ni hierarhije jezikovnih enot, ni razmerja bližine:

a) Npr. ni metonimij. Gre za t. i. semantično afazijo in sinekdohe (poimenovanje celote z njenim delom, npr. *pars pro toto*). Jakobson meni, da imajo te osebe »nezmožnost kontekstuiranja« (Jakobson 1989: 105), vendar ima Miljana individualno kontekstualizacijo, čeprav so njene besede morebiti otročje za

bralca. Jakobson pravi: »V vrsti afazije, kjer je prizadeto kontekstuiranje, se kaže vse večja težnja k infantilnim izjavam iz enega stavka in k stavkom iz ene besede.«

b) Najbolj izrazita literarna predstavitev afazije v romanu je po Jakobsonu agramatizem. Miljanina slovenščina je večinoma brez veznikov (»Nimam po Guma bi vbila komarja.«), uporablja napačne sklonske ali ujemalne oblike (»Bi bla še tvoj punčka …«, »Sem mu povedla sem mela dva per Tresa možgan«) in napačen spol (»Je en glasben skupina začela igrat …«), pogovorne (*fant*, *punca*) ali slengovske izraze (*ful*), besede zapisuje nepravilno (*hu Mor*, *ma Čete*, *organi Zacja*) ipd. Vse to rezultira v njen individualni jezik, njeno individualno jezikovno logiko: »Bom počakla bo spet ko je bla takrat ko sm misla bo moj zgodba: lujbezen, študij, služba, stanvajne, mož, tri mroc. Klaska.« (Flisar 2007: 19)
c) »Sintaktična pravila, ki organizirajo besede v višje enote, so izgubljena.« (Jakobson 1989: 106) Pogosti začetki Miljaninih povedi so npr.: *Bi še našteval …*, *Je Ati rekel …*, *Je Drago rekel …*, *Ko še nikol*, *Pa sem našteval. Sta Ati in Drago pršla na vrt, vsak en kozarc v rok.* (Flisar 2007: 144–145)
d) »Značilna poteza za agramatizem je izpuščanje spregatve in sklanjatve. Pri tej bolezni imamo opraviti z nemarkiranimi kategorijami, kot sta nedoločnik namesto raznih določnih glagolskih oblik, pri jezikih s sklanjatvami pa nominativ[2] namesto vseh drugih odvisnih sklonov.« (Jakobson 1989: 107) Primer iz romana: »Smo bli zdaj skup na plaže« (‘Smo bili skupaj na plaži’) (Flisar 2007: 79).
e) Deklica pogosto uporablja besedo *ampak* kot ampakovanje, tudi kot mašilo za nizanje fragmentiranih misli ali kot členek ali veznik: »Ampak, ni šel nikamr. Ampak, je občutk minil …« (Flisar 2007: 141) Flisar ga zapiše tudi kot *aampak*: »Aampak, se ne spomnem …« (Flisar 2007: 14), »Aampak, mi je po tem pršel.« (Flisar 200 7: 139), »Aampak, me bo vzel nazaj.« (Flisar 2007: 245)
f) Afazična napaka v »zmožnosti poimenovanja« je natanko izguba metajezika (Jakobson 1989: 101). Flisar pogosto uporablja sinekdoho, besedno figuro, pri kateri se celota poimenuje z njenim delom (npr. *mačeta* za genocid v Ruandi).

3 Analiza romana s stališča sestavka Gayatry Spivak *Kritika postkolonialnega uma* (2007)

Gayatri Spivak je s pojmom *subalterni* poimenovala posameznike in skupine z obrobja družbe, ki so v podrejenem položaju, nimajo družbene zavesti, identitete in mobilizacijske možnosti. Vse te značilnosti z »zrcalnim branjem « omogoča Flisarjev roman.

Ali lahko subalterni govori? Spivak (2007: 130) meni, da je to resnično vprašanje »dovoljenja za naracijo«. V Flisarjevem večnaslovniškem romanu subalterni ali žrtve različnega nasilja (ekonomskega, fizičnega, psihičnega, spolnega, zdravstvenega idr.)

2 »Moj najlepša zvezda.« (Flisar 2007: 145)

dobijo »dovoljenje za naracijo«. O njih pripoveduje Miljana, ki niza te grozote (genocid, posilstva, suženjstvo …), četudi pravi, da jih ne razume in ne more verjeti. Čeprav ima zmanjšane jezikovne zmožnosti, zdravo sklepa – genocida in grozot nasilja nad otroki, ženskami, ljudmi ni mogoče razumeti. Flisar Miljani, ki ima »poškodovane možgane«, vendar zdravo razmišlja, zoperstavlja »zdrave« ljudi, ki nimajo možganskih poškodb, a počno te grozote v imenu kapitala, prestiža, vladanja ipd.

> So po tem pršli vojak združen Nardov bi nardili red lil ločli sprte strani. Aamapk, so hitr tudi sami začel zlorabljat otroke. Majo otroc so jim pobil starše al posilel mame ful mal za jest, in hodjo k taborišem vojakov združen Nardov, prosjo za jajca, kruh, maslo. In dobijo, aamapk, je treba dat noge narazn. Majo združen Narodi seznam skor dve Sto pertožb prot svoj vojakom, so ti vojaki iz pet Deset različn držav.
>
> Prosem ne več, sm rekla. Ne morem več ra Zumet. Ne morm verjet. (Flisar 2007: 201)

4 Analiza romana s stališča nevroznanosti

Sodobna literarna analiza uporablja nevroznanost kot interdisciplinarno izhodišče, saj so kognitivne teorije sestavni del tudi sodobnih mladinskih literarnovedskih metod.[3] Tudi Armstrong (2015: 38) povezuje nevroznanost in literarno recepcijo (Iser, Jauss), ker gre za hermetični krog, pri katerem je razumevanje delov besedila odvisno od razumevanja celote ali sobesedila, kar je značilnost kognitivnega delovanja možganov.

Nevroznanstvenik Zvezdan Pirtošek (2016: 23) pravi: »Umetnost kot izraz simbolne kognicije najdemo le pri človeku.« Pri tem raziskuje, katere možganske strukture omogočajo ustvarjanje ali dojemanje umetniškega dela, ali obstajajo univerzalni zakoni dojemanja estetskega (t. i. »univerzalije«). Ugotavlja, da ni enega samega »centra za umetnost« ali »centra za estetiko«; ustvarjanje ali doživljanje umetnine aktivira široke, med seboj povezane predele, od zelo arhaičnih, prisotnih tudi pri plazilcih in zgodnjih sesalcih (mali možgani), do evolucijsko najmlajših, ki zaznamujejo človeka (prefrontalna skorja). V vseh se prepletajo procesi »od spodaj navzgor« in »od zgoraj navzdol«, ko osnovne procese čutov oklešejo visoki in zapleteni mehanizmi pričakovanj, spominov, izkušenj in čustev (Pirtošek 2016: 23).

Dialog med umetnostjo in nevroznanostjo se težko vzpostavlja, poln je objektivnih težav in subjektivnih pomislekov (Pirtošek 2016: 25), vendar je v Flisarjevem romanu ravno ta dialog predstavljen kot umetniška ubeseditev možganske poškodbe. Pirtošek pravi, da so nekatere značilnosti umetnosti evolucijsko utemeljene. Lahko jih najdemo tudi pri Flisarjevi junakinji, ki se prvinsko ali evolucijsko odziva na svet. Pirtošek poudarja tudi povezavo med umetnostjo in nevroznanostjo, te značilne povezave so implicitno prisotne tudi v Flisarjevem romanu kot povezava med umetnostjo (literaturo) in Miljaninim jezikom, prek katerega zaznava sebe in svet. Implicitno namreč poudarja evolucijsko pomembne prvine od človeškega obraza prek linij, barv in kontrasta do univerzalij (od bistva do združevanja v skupine in povezovanja).

3 Npr. Maria Nikolajeva, *Reading for Learning. Cognitive approaches to children's Literature*, 2014; Bettin Kummerling Meibauer, *Towards a Cognitive Theory of Picturebooks*, 2015.

4.1 Človeški obraz

»Nekatere podobe so evolucijsko pomembnejše in zato izrazito povezane z limbičnim sistemom emocij; primer je zaznava človeškega obraza, pa tudi dejstvo, s kakšno lahkoto v nestrukturiranem gradivu (morda abstraktne slike) razberemo človeški obraz.« (Pirtošek 2016: 31) Deklica Miljana evolucijsko pogojeno bere čustva z obraza: »Aampak, sem vidla obraz od Mami.« (Flisar 2007: 28) Tudi za očeta pravi: »Je bil Ati rdeč v obraz, je rekl: hvala ti, BBB, tale Rem me bo sprail nazaj na noge in v življenje« (Flisar 2007: 66), enako za Afričane: »Wait here, je rekel črni obraz.« (Flisar 2007: 106) Atribut črn je treba razumeti kot prvinski, barvni odziv.

4.2 Linije, barve in kontrast svetlo-temno

»Osnovni vizualni elementi, ki povezujejo umetnost in možgane, so linije, barve in kontrast svetlo-temno. Linije in razmejitve med svetlobo in temo so izjemno pomembne, predvsem s preživetvenega, evolucijskega stališča […] To lahko razložimo z dejstvom, da zaznava linij aktivira tiste celice vzdolž vidnega sistema, ki odkrijejo kontrast med svetlobo in temo in so za preživetje vrste izjemnega pomena.« (Pirtošek 2016: 32) Flisarjeva junakinja se slikovito izraža: »Je sedela čist sklučena in žvečla velek čigumi živ modre barve« (Flisar 2007: 158), drugod poudarja svetlobo: »Ati, sm rekla, vprašaj za nasvet kaj rab več svetlobe, kaj gre skupaj« (Flisar 2007: 134).

4.3 Univerzalije

4.3.1 Poudarek vrha – esence

Univerzalije so teme, ki so stalnica v književnih besedilih. V romanu je Flisar vrh ali esenco poimenoval »en pogovr o Pomembn Stvareh«. Zanimivo je, da je Flisar deklici Miljani pripisal, da zna ločevati pomembno od nepomembnega, dobro od slabega, pošteno od nepoštenega ipd. Dekle se ves čas sprašuje o pomenu, smislu, krivdi, o »Pomembn Stvareh«, kar je neke vrste rdeča nit, predvsem zakaj je mama storila samomor: »Sva mele še neki krat po Govor o Pomembn Stvareh. In sva razčistle Marsi kaj, tud en stvari so pomembn bolj zame ko za en druge. Recim kdo je sunel Mami s terase.« (Flisar 2007: 246)

4.3.2 Združevanje v skupine in povezovanje

Flisarjeva junakinja združuje predmete v skupine (Pirtošek 2016: 29) in povezuje drugače, kar je slikovito prikazano pri urejanju knjižnice:

> Sm rekla: Ati, naj gre skupi kar sodi skupi. Je dal skup romane, pa eseje, pa poezije, pa anto Logije, pa kratke zgodbe, pa solvarje, pa zgodovinarske knjige, pa zbirke klaskov, pa socjologjo, pa filozofiko, pa umetenst, pa glasbo, pa politečn knjige, pa vse tiste ko niso sodle nikamer. (Flisar 2007: 135)

4.3.3 Nevrološko ustvarjanje zgodb

Mladinski roman ima veliko epizod, nenavadnih dogodkov in obratov, za katere lahko domnevamo, da so del Miljanine »potrebe po zgodbi« ali njena »konfabulacija«.

Pirtošek (2016: 35) pravi, da »smo nevrobiološko ustvarjeni za zgodbo«, kar je enako kot *homo narrans* (Uther 2014: 9).

> Nevroznanost besedne umetnosti (literature) je na samem začetku; večina študij proučuje osnovne vidike literature (pisanje, branje, fonemi …). In vendar se zdi, da smo nevrobiološko ustvarjeni za zgodbo: pomembni deli možganov (zadnji parietalni reženj, hipokampus, prefrontalna skorja) vzdržujejo časovno dimenzijo Jaza in jo gradijo v avtobiografsko smiselno konstrukcijo. Možgani potrebujejo pripoved, zgodbo, vsebino; če je ni, jo bodo ustvarili sami (konfabulacije, halucinacije, iluzije). (Pirtošek 2016: 35–36)

Flisar je deklici pripisal identiteto in funkcijo *homo narrans* prek dnevnika, saj piše: »Sem zela dnevenk, si vse zapisla da neb pozabla. Sem pomisla: če zgubim dnevenk al mi kdo ukrade, bo zginlo vse moj življnje! Morm pazit nanj, bolj ko na Atija, ker Ati lahk pazi nase in moj dnevnk ne more.« (Flisar 2007: 172) Dekle gradi identiteto prek dnevnika, ko si osmišlja bivanje in svet prek jezika in zgodbe. Zapisuje si dogodke in pravi: »Če ne pišm sprot mam občutk se Nič ne dogaja, in me ni! Zato si delam za Piske v en zvezk se mu reče dnevnk. Je velek napor, aampak, je mogoč zadnj perložnost povem kaj o seb.« (Flisar 2007: 9)

5 Literarne paralele: Miljana in Slovenija

V romanu je veliko epizodnih zapletov in razpletov, vendar je za osrednji paralelizem – Miljano in Slovenijo – najpomembneje, da deklica ugotovi, da ima rada Slovenijo oz. da ima kljub vsemu dovolj »lju Bezni« (Flisar 2007: 248):

> Sem dobla po tem še en ime, od Atija. Aampak, Mami ga ni hotla slišat, ga je Ati uporabljal skirvaj.
>
> Je rekl sem pršla na svet v zgodvinsk ternutku. To je blo ko je Slovenja postala samo Stojn država, veeelk dogodek, nas učijo v šole. Aampak, men se zdi je zmerm bla, ne poznam nič druga, zame je zgo Dovina vse. Razn stvari se jih spomnem. Aampak, se spomnem sam tist se je zgodlo danes. (Flisar 2007: 13–14)

Flisar tematizira tudi iskanje izgubljenega časa (Proust), otroštva, spomina, identitete. Zanimiva podrobnost je datum 2. julij 1991:

> Me je Mami rodila dva tedn perzgodaj. Je bla pr Atiju, je Ati mel stanvajne v starem del mesta. In je neki mig, to je bojno letalo, bombradiral oddajnek na Gradu je perbil zvočen zid. Je grooozn počlo, se je Mami ustrašla je dobla popadke in takoj v bolenco. In sem prš la na svet.
>
> Je Ati rekl sem se rodila ko vesolje, z velek pok, Big Bang.
>
> Je rekl mi bo ime Big Bang Baby, na kratko BBB.
>
> Ni hotla Mami nič slišat, je rekla: se ti meša, moj hčerka bo Miljana, neki besede mam tudi jaz pr tej stvar, sem jo ro Dila. Moj Ati je reki: prav, jaz jo bom klical BBB ko neboš zraven, ime paji bo Slovenja. Obe z državo sta pršle na svet ist časn z velk Pokom in bosta skup od Raščale, se učile, razvijale, zgod Vina ene bo zgo Dovina druge.
>
> Je skleni bom Slovenja Samec.

> […] Včas me je klical Slovenkica ali Svobod ka. Aampak, v glavnom sem bla najlepš zvezda na nebu, tud za Mami. Je Mami dost krat rekla: ne kliič je be-be-be, te lah k sliš hudič, oo bebava.
>
> ln mogoče je Atija res slišu hudič. (Flisar 2007: 14)

Dva kompetitivna moška, ki predstavljata sistem od leta 1945 do leta 1991, se pijana stepeta do krvi, ko razčiščujeta, kako je umrla Miljanina mati oz. mati Slovenija – zaradi samomora ali umora. Trije protagonisti, Miljana (samostojna Slovenija), oče Samo Samec (zagovornik Slovenije) in Drago (zagovornik Slovenije v sklopu SFRJ) iščejo povzročitelje smrti Miljanine mame. Starejši mož, ki je zagovarjal konfederacijo, a ni skrbel zanjo (Samo), starejši ljubimec, ki je zagovarjal SFRJ (Drago), ali samostojna Slovenija (Miljana), saj oče Samo hčerko Miljano imenuje tudi »Slovenkica« ali »Svobodka«? Vendar ta razprava nakazuje le eno od številnih dimenzij večnaslovniškega romana, ki ga je avtor predelal tudi v dramo za Teden slovenske drame v Kranju in v monodramo; obe predelavi čakata na uprizoritev.

Zaključek romana daje slutiti, da ima Miljana kot morebitna prispodoba za Slovenijo prihodnost, da si države (Bibiana/Angelina) pomagajo med seboj, da je načelo komplementarnosti in solidarnosti (Miljana in Bibiana) naša prihodnost.

6 Zaključek

V članku se je na podlagi analize romana po teorijah Romana Jakobsona, Zvezdana Pirtoška in literarne teorije Gayatri Spivak potrdilo, da je Flisar upodobil lik deklice, ki je *homo narrans* (Uther 2014: 9). Prvoosebna pripovedovalka po poškodbi možganov govori, piše in razmišlja o jeziku in v jeziku, v katerem izrazito poudarja človeški obraz, kontraste in bistvo (esenco) ter nevroznanstveno (so)ustvarja zgodbo (Pirtošek 2016: 6). Po Spivak je deklica Miljana hkrati predstavnica sebe in svoje drugačnosti ter vseh subalternih v sodobnem času. To so subalterne žrtve genocida, spolnega nasilja nad otroki in ženskami, suženjstva pod zastavo Združenih narodov in hipokrizije svetovne politike. Po doslej znanih podatkih je ta večnaslovniški roman prva literarna predstavitev mladoletnice z afazijo, ki je tudi sam v celoti napisan v jeziku afazije.

Literatura

ARMSTRONG, Paul B., 2015: *Kako se literatura igra z možgani? Nevroznanost umetnosti in branja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

BOGATAJ, Matej, 2007: Razrušen dom (biti). *Delo* XLIX/274 (28. 11. 2007). 21.

FLISAR, Evald, 2007: *Mogoče nikoli*. Maribor: Litera.

HORZELENBERG, Matej, 2010: *Afazija, avtizem in duševna prizadetost v sodobnem romanu. Diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

JAKOBSON, Roman, 1989: Dva vidika jezika in dve vrsti afazije. *Lingvistični in drugi spisi*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, ŠKUC. 89–116.

JUVAN, Marko, 2017: *Hibridni žanri: študije o križancih izkustva, mišljenja in literature*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.

MAKOVEC-ČERNE, Jasna, 1993: Afazija v luči uporabnega jezikoslovja. Inka Štrukelj (ur.): *Jezik tako in drugače*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. 179–188.

PIRTOŠEK, Zvezdan, 2016: Umetnost in možgani. *Časopis za kritiko znanosti* XCIV/265. 23–38.

RUGELJ, Samo, 2007: Evald Flisar o svojem novem romanu Mogoče nikoli. *Bukla* 21. www.bukla.si/revija-bukla/evlad-flisar-o-svojem-novem-romanu-mogoce-nikoli.html (dostop 6. 5. 2020).

SAKSIDA, Igor, 2017: *Skupna izhodišča in glavni poudarki priprave na Tekmovanje v znanju slovenščine za Cankarjevo priznanje 2017/2018*. www.zrss.si/zrss/wp-content/uploads/skupna-izhodisca-tekmovanja-slovenscino-2017-2018.pdf (dostop 14. 10. 2020)

SPIVAK, Gayatri C., 2007: Kritika postkolonialnega uma: subalterni. Nikolai Jeffs (ur.): *Zbornik postkolonialnih študij.* Prevedla Suzana Tratnik. Ljubljana: Krtina. 109–140.

STEPANČIČ, Lucija, 2007: Evald Flisar: Mogoče nikoli: Maribor: Litera (knjižna zbirka Piramida), 2007. *Sodobnost* LXXI/11–12. 1609–1612.

UTHER, Hans-Jörg, 2004: *The Types of international folktales: a classification and bibliography, based on the system of Antti Aaarne and Stith Thomspon*. Helsinki: Academica Scientiaarum Fennica.

VIDRIH, Nives, 2008: Evald Flisar: Mogoče nikoli. *Naša žena* LXVIII/4. 40–41.

ŽIŽEK, Slavoj, 1997: *Kuga fantazem.* Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.

SVETO PISMO V PRIDIGI NA SLOVENSKEM: PRIMERI PRIDIG JANEZA SVETOKRIŠKEGA IN JANEZA ZUPETA

Irena Avsenik Nabergoj
Inštitut za kulturno zgodovino, ZRC SAZU, Ljubljana
Teološka fakulteta, Ljubljana
Fakulteta za humanistiko, Nova Gorica
irena.avsenik-nabergoj@guest.arnes.si

DOI:10.4312/Obdobja.39.281-288

V članku predstavljam različne možnosti pridigarjev za njihovo posredovanje bibličnega sporočila poslušalcem. Izpostavljam zlasti obliko razlagalne ali ekspozitorne pridige, ki skuša zvesto ponoviti prvotno biblično sporočilo in je skladna s Kristusovim stilom pridiganja (prim. Lk 4,16–20) ter nagovori vernikom pri apostolih in cerkvenih očetih. Prikažem tudi novejšo delitev pridig na deklarativne, pragmatične, narativne, vizionarske in integrativne. V raziskavi rabe *Svetega pisma* v pridigah na Slovenskem se osredotočam na pridige Janeza Svetokriškega v njegovem delu *Sacrum promptuarium* (1691–1707): na njegovo uporabo svetopisemskega besedila iz Lk 19,45–48 (Jezus očisti tempelj), in na novejšo zbirko pridig Janeza Zupeta *Pot, resnica in življenje* (2016): razlaga dveh beril Am 6,1a.4–7 in 1 Tim 6,11–16 ter evangelija po Luku 16,19–31 (krivičnost brezsrčnih bogatašev).

pridiga, *Sveto pismo*, homiletične strukture, Janez Svetokriški, Janez Zupet

In the article I present various ways in which preachers can deliver their biblical message to the audience. I point out in particular the form of expository preaching, which attempts to faithfully repeat the biblical message and is in line with Christ's style of preaching (cf. Luke 4: 16-20) and addresses to the faithful by the apostles and church fathers. I also show the more recent division of preaching into declarative, pragmatic, narrative, visionary and integrative. In my research on the use of the Bible in sermons in Slovenia, I focus on those of Janez Svetokriški in his work *Sacrum promptuarium* (1691-1707): his use of the biblical text from Luke 19: 45-48 (Jesus cleanses the temple); and on a more recent collection of sermons by Janez Zupet, *Pot, resnica in življenje* (The Path, Truth and Life, 2016): an explanation of two readings Am 6,1a.4-7 and 1 Tim 6,11-16 and the Gospel of Luke 16,19-31 (the injustice of the heartless rich).

sermon, *Bible*, homiletic structures, Janez Svetokriški, Janez Zupet

1 Uvod

Dolga tradicija nagovorov in govorov v judovstvu in krščanstvu temelji na osnovnem viru obeh religij: *Svetem pismu*, ki vsebuje veliko literarnih vrst in zvrsti. Poznamo raznovrstne oblike pridig, ki so nastale v želji, da bi pridigar vsem ljudem

pomagal slišati Božjo besedo. V katoliški rabi se izraz *pridiga* na splošno uporablja za vsak diskurz ali nagovor v povezavi z ekleziastično funkcijo (Mulhern 2003: 18).

Pridige so »besedilne vrste«, katerih »konstitutivna žanrska lastnost« je medbesedilnost, kajti »človekova, se pravi pridigarjeva beseda vsebuje Božjo besedo – Sveto pismo – in jo posreduje občestvu vernikov« (Juvan 2000: 113). Medtem ko so bili nekdaj načini priprave pridige precej jasno določeni, danes nekateri ohranjajo tradicionalno pridigo, drugi pa svoje pridige oblikujejo na najrazličnejše načine. Nekateri želijo z njimi vplivati predvsem na razum, drugi na čustva, nekateri poudarjajo besedilo *Svetega pisma*, drugi zajemajo iz življenja, večina pridig pa ostaja nekje vmes.[1] Konstitucija o svetem bogoslužju drugega vatikanskega koncila v več členih (npr. 24, 35, 51–53, 91) poudarja izjemno pomembno vlogo razlage *Svetega pisma* pri maši.

2 Pristopi k oblikovanju pridige na podlagi svetopisemskega besedila

Pridiganje, ki temelji na *Svetem pismu*, ima med vsemi vrstami pridig poseben status. Anderson (2006: 33) meni: »Ko iskalci pridejo v cerkev, nekje v notranjosti upajo, da bodo slišali Boga. Ljudje bodo slišali Boga, če bomo pridigali Sveto pismo«. Glede na zvestobo bibličnemu besedilu razlikujemo med topično ali aktualno, tekstualno ali besedilno in ekspozitorno ali razlagalno pridigo: prva, najsvobodnejša, iz bibličnega besedila prevzame samo temo ali vsebino, v nadaljevanju pa pridigar o izbrani splošno duhovni temi razvije svoje mnenje; druga, manj svobodna, uporabi odlomek iz *Svetega pisma* kot izhodišče sporočila, biblično besedilo pa pridigarju omogoča, da poda tudi glavne točke pridige; tretja, najbolj restriktivna, pa sledi bibličnemu besedilu odlomek za odlomkom ter skuša ponoviti njegovo sporočilo natanko tako, kot je bilo prvotno mišljeno. Po splošnem soglasju je potrebno predvsem tretje, razlagalno pridiganje, pri katerem verniki slišijo Božjo besedo »čim bolj zvesto in močno« v njenem sporočilu in morda celo obliki besedila (Anderson 2006: 35).[2]

Pridigarji v obdelavi bibličnega besedila v želji, da bi ga predstavili ljudem, uporabljajo predvsem dva postopka: dedukcijo in indukcijo. Prvi pristop, ki ga podpira reflektivni opazovalec, se začne s *Svetim pismom* kot avtoritativno Besedo, nato pa se pomika proti poslušalcu, da mu preda to besedo. Drugi je pristop aktivnega eksperimentatorja, ki se začne s poslušalčevo potrebo in se usmeri k svetopisemskemu odzivu (Anderson 2006: 49). Pridigarji želijo razkriti neko temeljno logiko življenja in prikazati resnico, ki je pogosto skrita očem. Skrben študij svetopisemskih besedil in sestavljanje pridige zato zahtevata »znanstveno« natančnost, obenem pa je pridiganje tudi »umetnost«, ki ni omejena na racionalne obrazce. Glede na to, kako posredujejo svetopisemsko sporočilo, pridigarji uporabljajo dva pristopa: kognitivni in afektivni slog pridiganja. Ključ do kognitivnega pridiganja je osredotočenost na ideje

1 Nekateri novozavezni avtorji, vključno s Pavlom, Lukom idr., so uporabljali pripomočke klasične retorike. Grške retorične šole so obstajale po vsej Palestini, Siriji in Mali Aziji, rojstnem kraju krščanstva. Drugi novozavezni pisci, zlasti Marko, pa so bili grški retoriki manj naklonjeni (prim. Kennedy 2009: 258).

2 Ekspozitorna homilja je najstarejša oblika pridiganja in za samega Kristusa v nekem smislu velja, da je pridigal v tem stilu (prim. Lk 4,16–20, ki opisuje njegovo pridiganje v shodnici v Nazaretu).

v pridigi, osrednji poudarek pa je na jasnem spoznanju in razumevanju resnice, ki jo pridigar razbira iz predpisov, statutov in zakonov v *Svetem pismu*. Na drugi strani pa se afektivni slog osredotoča na afektivne možnosti za razumevanje resnice ob pomoči podob, ki jih ustvarja z besedami, ponazoritvami, primeri, zgodbami, analogijami in metaforami.

Pregled strukture sodobnih pridig v strokovni literaturi kaže, da so se kategorije pridiganja s časom močno spremenile. John A. Broadus v delu *On the Preparation and Delivery of Sermons* (1979, prva izdaja 1870) navaja štiri kategorije homiletične strukture oz. vrste pridiganja: tekstualna (besedilna) pridiga, topična (aktualna) pridiga, ekspozitorna (razlagalna) pridiga in tekstualno-topična (besedilno-aktualna) pridiga (Broadus 1979: 54–61). Sodobnejša je Andersonova delitev, ki ne upošteva le kakovosti pridiganja, ampak tudi način poslušanja oz. različne vrste poslušalca. Značilne oblike pridig uvršča v pet kategorij: deklarativna, pragmatična, narativna, vizionarska in integrativna pridiga (Anderson 2006: 127–263). Prepletanje dedukcije in kognicije je značilno za deklarativnega pridigarja, ki ceni tradicionalne pristope k svetopisemski eksegezi. Pripovedovalci in poslušalci tovrstnih pridig so navadno opazovalci. Prepletanje kognicije in indukcije je značilno za pragmatično pridigo. Tovrstne pridige skušajo rešiti težave poslušalcev z uporabo svetopisemske resnice. Tisti, ki radi poslušajo te pridige, so navadno misleci, ki iščejo svetopisemske rešitve praktičnih problemov. Na stičišču indukcije z afektivnostjo najdemo narativno pridigo. Poslušalci teh pridig želijo dobro zgodbo, ki bi jih vodila k resnici. Prepletanje dedukcije in afektivnosti je značilno za vizionarsko pridigo, zanimivo za poslušalce, ki jih motivira močna vizija prihodnosti. Končno imamo še integrativno ali celostno pridigo; to ustvarjajo pridigarji, ki uporabljajo vse štiri pristope, včasih celo v eni sami pridigi (prim. Anderson 2006: 129–130). Meje med modeli so porozne, pri čemer pa je prva obveznost vsakega pridigarja »zvestoba do svetopisemskega besedila« (Stott 2005: 26), druga pa »občutljivost za moderni svet« (Stott 2005: 27).

Aleksandra Bizjak je z analitičnim opazovanjem strukturnih vzorcev 50 naključno izbranih sodobnih slovenskih pridižnih besedil v njih prepoznala pet jasno zamejenih strukturnih enot: uvod, svetopisemski dogodek, problem, odziv in sklep. V vseh ugotavlja dvodelno žanrsko strukturo – na eni strani je svetopisemski dogodek, pretekla svetopisemska podoba sveta, na drugi strani pa strukturne enote, v katerih pridigar verniku pokaže »na svetopisemski izkušnji utemeljeno odzivanje na probleme« (Bizjak 2005: 162). Namen je v vseh primerih isti: prepričati vernike, da spremenijo svoje življenje skladno z etično-religiozno perspektivo svetopisemskega sveta. Zaporedje bi bilo lahko tudi obratno – »iz etične drže današnjega človeka bi govornik razlagal pretekle ‘čudeže’« (prav tam) –, toda takega zaporedja v analiziranih pridižnih besedilih ni zasledila. V analizi primerov v nadaljevanju se usmerjamo na temeljne značilnosti pridig, po katerih lahko določimo prevladujoče vrste pridig, na vlogo *Svetega pisma* v pridigah in na njihove posebne jezikovne značilnosti.

3 Pristop k oblikovanju pridige in uporaba *Svetega pisma* v pridigah Janeza Svetokriškega

Pridige Janeza Svetokriškega v delu *Sacrum promptuarium* so večinoma sestavljene po istem homiletičnem vzorcu – »gre za tridelno zgradbo besedila pridig (če k temu ne štejemo naslova in podnaslovnih tematskih svetopisemskih navedkov v latinščini in slovenščini), ki ni nikjer označena, vedno pa dokaj razvidna: pridige imajo uvod, razlago in sklep« (Snoj 2000: 341). V uvodu Svetokriški z emocionalno močjo izrazi neko osebno ali posredno izkušnjo, s katero poslušalce uvede v pridižno vsebino. V tristopenjski razlagi, ki je sholastična dediščina, navaja veliko citatov iz Stare in Nove zaveze, klasikov in cerkvenih učiteljev, pa tudi dejstev iz svetne in cerkvene zgodovine, življenja svetnikov in sodobnikov ter jih razporeja po zaporedju dokazov, ugovorov in odgovorov, ki ustrezajo stopnjevanju pridige. V sklepu, ki je povečini zelo kratek, najde izvirne in potrebne aplikacije, s katerimi pri poslušalcih skuša vzbuditi ustrezna čustva, razumsko sklepanje ali pripravljenost za uresničitev predstavljenih možnosti.

Svetopisemska besedila v *Svetem priročniku* sestavljajo večino napovedi v začetku govorov, kjer označujejo vsebino pridig, največ svetopisemskih besedil pa je v jedru govorov v vlogi dokazov ali ponazoritev obravnavane snovi. Nastopajo kot dobesedni navedki svetopisemskih besedil v latinščini ali pa kot povzetki svetopisemskih zgodb in pripovedi v slovenskem jeziku. Kot razlagalec *Svetega pisma* je Svetokriški »izrazit predstavnik nadbesedne, duhovne, alegorične ali tipološke razlage« (Bizjak 2000: 43–48). Svoj prevladujoči tematski pristop Svetokriški nakaže na začetku vsake pridige tako, da najprej v latinščini, potem pa v slovenskem prevodu navede ključno vrstico iz določenega poglavja iz *Svetega pisma*. Temu sledi navedba poglavja svetopisemske knjige, iz katere je izbral tematski stavek, ne pa tudi navedba vrstice. Izbrani ključni stavek služi za uvodni prikaz tematike, ki jo z veliko govorniško spretnostjo razvije z nizanjem citatov iz *Svetega pisma* in drugih del z isto ali podobno tematiko. Posebna odlika njegovih pridig je, da izbrane tematike v govorniški vnemi ne razlaga z dobesedno, temveč z metaforično rabo besed in s prispodobami. Kljub izjemni vlogi *Svetega pisma* pa njegove pridige »niti za nedelje in praznike niso bibličnoeksegetične in liturgične, kakršne naj bi bile homilije po Drugem vatikanskem cerkvenem zboru (Sveto pismo in bogoslužje sta primarna vira za oznanjevanje!), ampak so po veliki večini tematične, v katerih so navedki iz Svetega pisma v vlogi ponazarjanja razlage, zavračanja ugovorov in krepitve dokazovanja« (Snoj 2000: 346).

Za osvetlitev pristopa Janeza Svetokriškega tu na kratko predstavljam primer pridige za deveto nedeljo po Sveti Trojici (Svetokriški 1998, zv. 1: 219–232). Pridigar je temo zaobsegel v povedi v latinščini: »Scriptum eſt: quia domus mea, domus orationis eſt, vos autem feciſtis illam ſpeluncam Latronum.« Sledi slovenski prevod, pisan v večjem fontu: »Stoij piſsanu: Moja hisha je ena hisha te molitve, vy pak ſte jo ſturili k' eni Rasbojnski jami. Luc. 19.« Ta poved je 46. vrstica 19. poglavja Lukovega evangelija: »Pisano je: Moja hiša naj bo hiša molitve, vi pa ste iz nje naredili razbojniško jamo.«, vzporedno pa se pojavlja še v Mt 21,12–13, Mr 11,15–17 in Jn 2,14–16.

Namen pridige je jasen: poslušalce odvrniti od skrunitve svetišča, sredstvo za dosego tega cilja pa je zelo spretna izraba večpomenske rabe besede *moliti* v razponu med čisto in nečisto molitvijo. Svetokriški v samem govoru ne posveča nobene pozornosti izvirnemu bibličnemu kontekstu te povedi, pač pa se sklicuje na veliko bibličnih mest, pogosto na psalme, po vrstnem redu na: Ps 182; 2 Kr 7; Ps 10; 1 Mz 12; Lk 2; 3 Mz 9; Ps 5; Ps 28; 1 Kor 11; 1 Mz 28; Ps 68; Ps 105; 2 Mz 20; Ps 73; Mt 24; Ezk 8; Ps 92; Iz 26; Jn 2; 1 Kor 3; med drugimi sklici pa prevladujejo patristična dela. Najprej izpostavi primere prerokov in drugih svetopisemskih osebnosti v njihovi specifični situaciji, v kateri so molili Boga: »Po cellim ſvejtu Bug kraljuje, satorai tudi po cellim ſvejtu shiher njega molimo, inu hualimo. Josve je molil v' dolini; Elias pak na hribu; Ieremias je molil veni ſtari ſhterni […]. […] Ali vener tu pravu, inu lastnu mejstu sa proshno, molitvo, zhast, inu hualo Boshjo je ta Cerku« (Svetokriški 1998, zv. 1: 219).

Od tod pa govornik že preide k primerom možne zlorabe *molitve* v cerkvi: »Satorai hudu ſturè taisti, kateri v' Cerkvi kaj drugiga dellaio, ali miſlio« v smislu Jezusovega očitka iz naslovne vrstice pridige »vi pa ste iz nje naredili razbojniško jamo« (Lk 19,46). V nadaljevanju našteje različna mesta na svetu, ki jih je Bog dal živalim in ljudem za bivališča, npr. »Tizam je dal ta luft, […] kupzam te shtazune, kramariam te plaze«, sebi pa je za bivališče izvolil cerkev: »De bi tukaj naſe proshne vſhlisal, nashe grehe nam odpuſtil, ſvoio S. gnado nam dal, satorai tukaj Cerkvi my nemamo ſe podstopit drusiga dellat temuzh molit, proſsit, inu Boga hualit« (Svetokriški 1998, zv. 1: 220).

Zdaj navede primer Abrahama, ki je to pravilo dobro razumel in se ga držal ter na poti v kanaansko deželo v dolini Sihem, kjer se mu je prikazal Bog, postavil svetišče in ostal na tem svetem mestu, »od ſamiga G: Boga posvezhenu« (Svetokriški 1998, zv. 1: 220). Zatem navede še primere drugih svetih osebnosti in krajev molitve, npr. Marijo ob rojstvu Jezusa v betlehemskem hlevčku, kamor so pastirji prišli molit po Božjem navdihu; Davida, ki je skrbel za molitev in daritve v templju, idr. Temu sledijo retorična vprašanja, zakaj je človek pravzaprav poklican, zakaj naj gre v Cerkev, in zatrjevanje, da tam ne bi nikoli smeli misliti ali delati kaj drugega, kot moliti in hvaliti Boga.

Temu idealu postavi nasproti primere nečimrnih ljudi, ki gredo v Cerkev zato, da bi jih drugi videli in častili namesto Boga. Na vprašanje »Sakaj tedaj gresh u' Cerku?« (Svetokriški 1998, zv. 1: 223) Svetokriški navaja večje število primerov »nečistih« namenov, ki jih lahko kdo ima, ko gre v Cerkev, vse do »Iest grem [...] s' miſlio, inu s' sheljo greshit« (Svetokriški 1998, zv. 1: 223). Vsi ti primeri se navezujejo na »razbojniško jamo« iz svetopisemske vrstice v naslovu pridige. Nato navaja argumente za spodbudo, da poslušalci nikakor ne bi padli v takšno nesrečo, in med drugim pravi: »Nihdar ne bo shlishat de bi en turk v' ſvoj Moshkey ſe smeiel, ali li eno ſamo beſsedo govuril, nikar na tla plunil« (Svetokriški 1998, zv. 1: 228). Skrajni primer človeka, ki je iz svetišča naredil razbojniško jamo, je »Iudas Iskariota, kateri je bil prishal k' Chriſtuſu kakor de bi hotel molit, inu je bil li perpelal niega ſaurashnike de bi ga na Chrish perbili« (Svetokriški 1998, zv. 1: 229).

Svojo pridigo, ki se osredinja na eno ključno idejo oz. eno ključno svetopisemsko vrstico (Lk 19,46), Svetokriški sklene z nenavadno zgodbo o gospodični, »katera je bila ſilnu lepa, inu bogata, ali malu bogaboyezha, kir je vejdila de veliku ludy v' Cerku pride, kjekaj je ona shla, nikar vſhe de bi Boga molila, ampak de bi ludje njo molili, inu gledali […]« (Svetokriški 1998, zv. 1: 230). S tem je Boga tako užalila, da jo je doletela strašna smrt ob očitnem Božjem posegu.

4 Pristop k oblikovanju pridige in uporaba *Svetega pisma* v pridigah Janeza Zupeta

Duhovnik Janez Zupet (1944–2016) v svojih pridigah, ki jih v zbirki *Pot, resnica in življenje: Nedeljski in prazniški nagovori* (2016) poimenuje *nagovori*,[3] kot svetopisemsko osnovo od štirih nedeljskih beril (prvo berilo, drugo berilo, psalm, evangelij) navaja obe berili in evangelij, skoraj nikoli pa psalma.[4] Čeprav je dolgo obdobje sodeloval pri prevajanju *Svetega pisma* v slovenščino, pa njegove pridige ne vsebujejo toliko razlage svetopisemskih odlomkov v izvirnem kontekstu, kot bi morda pričakovali, temveč v njih Zupet večinoma izpostavi osnovno misel evangelija in jo včasih popestri še s kakšnim stavkom iz berila ali iz drugih mest *Svetega pisma* in splošne kulture, nato pa poslušalce oz. bralce skuša naglasiti na neko osnovno misel ali čustvovanje, ki spominja na osnovne vsebine časa cerkvenega leta (advent, božič, post, velika noč, čas po veliki noči) in izbranega evangelija. Še najbolj se približa idealu »razlagalne« pridige, ko je izbrani odlomek iz evangelija zgodba ali prilika, ki je sama po sebi dovolj povedna in sama nakazuje aplikacijo na sedanje življenjske razmere.

Dober primer ustvarjalne razlagalne pridige je nagovor na šestindvajseto navadno nedeljo leta C, ki v dveh berilih Am 6,1a.4–7 in 1 Tim 6,11–16 ter v evangeliju po Luku 16,19–31 biča krivičnost brezsrčnih bogatašev (Zupet 2016: 374–375). Govornik najde neposreden stik med preroško kritiko krivičnih bogatašev pri preroku Amosu ter priliko o bogatašu in revnem Lazarju v Lukovem evangeliju. V nagovoru navaja vsebino obeh besedil tako, da poslušalce naglasi za čut pravičnosti in solidarnosti. Pridiga ima ustrezen uvod: »Od vseh štirih evangelistov ima Luka najbolj izostren čut za to, da v Jezusovem oznanjevanju prikaže tudi socialno razsežnost. Podobno kot evangelij prejšnje nedelje se tudi današnji odlomek dotika tega vprašanja. Prav ta odlomek je zaradi svoje silovite živosti vrhunec Jezusovega učenja o bogastvu in revščini«. Temu sledi prvi del razlage »prilike o samopašnem bogatašu«:

> Če hočemo dobro razumeti priliko o samopašnem bogatašu, moramo odkriti njeno žarišče in njeno ključno osebo. Ta ni ubogi Lazar niti peteri bratje, ampak sam bogataš.

3 V njej je zbral 192 nedeljskih pridig iz celotnega triletnega liturgičnega cikla, 15 nagovorov za praznike in 10 priložnostnih nagovorov.

4 Na osnovi odredb drugega vatikanskega koncila so pooblaščeni strokovnjaki pripravili izbor besedil iz Stare in Nove zaveze za triletni liturgični cikel (leto A, B, C). Načrt prenovljene liturgije za vesoljno katoliško cerkev za nedeljske maše določa štiri obvezne odlomke iz *Svetega pisma* (berilo iz Stare zaveze, psalm, berilo iz Nove zaveze, evangelij), za delavniške maše pa tri (berilo iz Stare ali Nove zaveze, psalm, evangelij). Za priložnostne maše, kot so krst, birma, prvo obhajilo, poroka, pogreb itn., pa obstaja nabor večjega števila možnih beril, med katerimi lahko mašnik ali drugi udeleženci sami izbirajo.

> Če bi bil glavna oseba revež, bi morali priliko razumeti kot povabilo ubogim, naj potrpežljivo prenašajo svojo nesrečno usodo, kakor je storil Lazar, saj vidijo, kakšna veličastna prihodnost jih čaka v večnosti. Tam bodo namreč sedeli v Abrahamovem naročju, torej na častnem mestu pri nebeški gostiji. Če pa je osrednja oseba bogataš, ni dvoma, da prilika biča sebično rabo bogastva. Požrešni bogataš svojega bogastva ni uporabljal za to, da bi si s svojo radodarnostjo pridobil prijatelje v nebesih, ampak si je pridobival nasprotnike in sovražnike. S svojim bogastvom ni pomagal ubogim, ampak jih je zaničeval in poniževal, ali kar je včasih še slabše: gluh in slep je bil za njihove potrebe.
>
> Prilika torej neprizanesljivo obsoja razkošje bogataša, ki se je oblačil v dragocen škrlat in se dan na dan sijajno gostil. Bogoslužje še poudarja to obsodbo z izbiro prvega berila, v katerem prerok Amos grmi proti bogatašem svojega časa, ki poležavajo po slonokoščenih posteljah, uživajo najboljše jedi in se zabavajo ob hrupni glasbi.
>
> Tadva odlomka Božje besede sta ena najbolj jasnih in pogumnih svetopisemskih obtožb socialnih krivic. Jezus te obtožbe ne izreka vpričo ubogih, ki bi mu za to najbrž ploskali, ampak vpričo farizejev, ki »so bili lakomni na denar« – torej vpričo tistih, ki jim obtožbe najprej veljajo. (Zupet 2016: 374)

V drugem delu nagovora Zupet spretno naveže Jezusovo priliko, ki izraža njegovo socialno kritiko, na sedanje socialno vprašanje in se najprej sprašuje: »V čem nam je pri reševanju socialnega vprašanja lahko v pomoč evangeljsko oznanilo?« (Zupet 2016: 375). V odgovor poudarja velikanski vpliv evangelija in njegovih temeljnih načel na socialnem področju, predvsem kadar gre za načelo pravičnosti:

> Evangelij se ne ustraši korenite kritike sveta, temveč pogumno razgalja njegovo krivičnost in hudobijo. Današnji svet ni svet, kakršnega je ustvaril Bog, ampak svet, ki je posledica človekovega greha. Bogastvo je v resnici večkrat sad krivic in zatiranja kakor pa poštenega ravnanja in dela. Ko Cerkev kritično presoja svet, dela to v imenu Njega, ki je sam brez greha in je »luč sveta«. (Zupet 2016: 375)

Zupet poudarja, da se evangelij ne ustavlja pri kritiki krivic, ampak jih presega in jih skuša odpraviti z močjo temeljnega imperativa: »Ljubi svojega bližnjega kakor samega sebe«. V sklepu pridige izpostavlja, da je ljubezen do bližnjega »odločilna prvina krščanske novosti na socialnem področju«, ter nagovarja kristjane, naj to načelo jemljejo »resno in odgovorno, da bi lahko preprečili marsikatero sebičnost in krivičnost«. Svoj nagovor konča s spodbudo: »Današnja Jezusova prilika naj prebudi in izostri v nas pristen in živ socialni čut. Veliko možnosti obstaja – ne samo Karitas –, da pomagamo ljudem v stiski. Kajti ljubezen, ki je res živa, je tudi iznajdljiva!« (Zupet 2016: 375)

5 Sklep

Prispevek je pokazal, da je najpomembnejša skupna osnova pridige svetopisemsko besedilo, ki ga pridigar razlaga z namenom, da poslušalci slišijo Božjo besedo čim bolj zvesto in močno v njenem sporočilu in namenu, obenem pa blizu njihovim resničnim izkušnjam v prostoru in času. Primerjava pridig Janeza Svetokriškega in Janeza Zupeta

kaže, da sta se v oblikovanju pridig čutila dokaj svobodna v rabi jezika, strukture in literarno-retoričnih oblik. Svetokriški je še bolj kakor Zupet dosledno izhajal iz *Svetega pisma* ter za svoj izbor pomenskih vidikov vsakokrat poiskal veliko primerov iz *Svetega pisma* in spisov cerkvenih očetov, Zupet pa je »vzporednice« pogosteje iskal pri modernih avtorjih. Pri obeh lahko razberemo vzorec »razlagalne« oz. ekspozitorne pridige, v kateri se opirata na izbrane svetopisemske odlomke, jih razlagata in iščeta stične točke z okoliščinami njihovega prostora in časa, da opravita ustrezno aplikacijo. Svetopisemskih odlomkov pa ne razlagata strogo eksegetsko-analitično, temveč selektivno sintetično. Priporočila drugega vatikanskega koncila, po katerem mora pridiga temeljiti na razlagi svetopisemske predloge, torej ne razumeta kot strogi zakon, temveč kot utemeljeno pričakovanje, ki pa dopušča tudi dovolj svobode za uporabo drugih virov iz splošne literature in filozofije.

Literatura

ANDERSON, Kenton C., 2006: *Choosing to Preach: A Comprehensive Introduction to Sermon Options and Structures*. Grand Rapids, MI: Zondervan.

BIZJAK, Aleksandra, 2005: Strukturalno-pomenska analiza pridige kot žanra. *Slavistična revija* LIII/2. 153–170.

BIZJAK, Jurij, 2000: Sveto pismo v Svetem priročniku. Jože Pogačnik, Jože Faganel (ur.): *Zbornik o Janezu Svetokriškem: Prispevki s simpozija v Vipavskem Križu 22.–24. aprila 1999*. Ljubljana: Založba SAZU, ZRC SAZU (Dela 49/6). 37–62.

BROADUS, John Albert, (1870) ^{4}1979: *On the preparation and delivery of sermons*. San Francisco: Harper&Row Publishers.

JUVAN, Marko, 2000: Baročne pridige in citatno povzemanje izročila. Marko Juvan: *Vezi besedila: študije o slovenski književnosti in medbesedilnosti*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura. 113–132.

KENNEDY, George A., 2009: Christianity and Classical Rhetoric. *A New History of Classical Rhetoric*. New Jersey: Princeton University Press. 257–270.

MULHERN, Philip Fabian, ^{2}2003: »Sermon«. Thomas Carson, Joann Cerrito (ur.): *New Catholic Encyclopedia* 13. Detroit, New York idr.: Thomson/Gale Learning, Inc. in The Catholic University of America, Washington, D.C. 18.

SNOJ, Alojzij Slavko, 2000: Zgradba pridig Janeza Svetokriškega – homiletični vidik. Jože Pogačnik, Jože Faganel (ur.): *Zbornik o Janezu Svetokriškem: Prispevki s simpozija v Vipavskem Križu 22.–24. aprila 1999*. Ljubljana: Založba SAZU, ZRC SAZU (Dela 49/6). 335–354.

STOTT, John, 2005: A Definition of Biblical Preaching. Haddon Robinson, Craig Brian Larson (ur.): *Art & Craft of Biblical Preaching: A Comprehensive Resource for Today's Communicators*. Grand Rapids, MI: Zondervan. 24–29.

SVETOKRIŠKI, Janez, 1998: *Sacrum promptuarium*. Uredili Jože Pogačnik idr. Faksimile. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti (Dela 49/I, 49/II, 49/III, 49/IV, 49/V).

ZUPET, Janez, 2016: *Pot, resnica in življenje: Nedeljski in prazniški nagovori*. Ljubljana: Družina.

SLOVENŠČINA V (MLADINSKI) KNJIŽEVNOSTI: VLOGA IN POMEN ČAROBNIH BESED V PRAVLJICAH

Milena Mileva Blažić
Pedagoška fakulteta, Ljubljana
milena.blazic@pef.uni-lj.si

Kasilda Bedenk
Institut für Slawistik, Gradec
kasilda.bedenk@uni-graz.at

DOI:10.4312/Obdobja.39.289-299

Članek obravnava jezik in funkcijo čarobnih besed v mladinski književnosti, predvsem v pravljicah. V prvem delu so predstavljene literarne teorije, ki obravnavajo funkcijo in pomen čarobnih besed (Uther, Lüthi in Nikolajeva), v drugem pa so navedeni primeri rabe čarobnih besed v izbranih delih slovenskih mladinskih avtorjev. V slovenskih pravljicah in prevodih se pojavljajo besede in besedne zveze, ki označujejo čarobne predmete, npr. lonček (*Lonček, kuhaj*!), miza (*Mizica, pogrni se!*) in škarje (*škarjice hrustalke*). Čarobne besede so lahko medmeti (*čira čara*, *hokus pokus*, *križ kraž* itn.), imena pravljičnih likov (npr. *Špicparkeljc*), pa tudi daljši besedilni deli (monologi ali pogovori). Med najbolj izvirne slovenske čarobne besede uvrščamo pogovor med materjo in hčerjo v rezijanski pravljici *Ta mala dujačesa* (2004). Čarobne besede se pojavljajo tudi v sodobni mladinski književnosti, npr. v delu Jane Bauer *Čarobna beseda* (2004).

čarobne besede, pravljice, prevodi, Hans-Jörg Uther, Maria Nikolajeva, Max Lüthi, Rezija

The article discusses the language and function of magic words in youth literature, especially in fairy tales. The first part presents literary theories dealing with the function and meaning of magic words (H.-J. Uther, M. Luthi and M. Nikolajeva). In the second part, examples of the use of magic words in the works of Slovene youth authors are presented. There are also words and expressions in Slovene fairy tales and translations that have the function of a magical object: e.g. jug, cook, coffee table, scissors. Among the most original Slovenian magic words are those from the fairy tale from Resia *Ta mala dujačesa* (The Little Duchess, 2004), which is an example of bilingualism with magic words in the form of neologisms. They also appear as interjection (*abracadabra*, *hocus-pocus*, *crisscross*...), as names of fairy tale characters (e.g. *Rumpelstiltskin*) and as text parts (monologues or dialogues). Magic words also appear in contemporary youth literature, e.g. Jana Bauer *Čarobna beseda* (The Magic Word, 2004).

magic words, fairy tales, translations, Hans-Jörg Uther, Maria Nikolajeva, Max Lüthi, Resia

1 Uvod

Čarobne besede, besedne zveze ali zagovori (zaklinjanje), ki s svojimi lastnostmi vplivajo, da se želeno zgodi, imajo tisočletno tradicijo v pravljicah – od zbirke arabskih pravljic *Tisoč in ena noč* iz 9. stoletja prek Perraultevih pravljic iz leta 1697 do Grimmovih (1812) in Andersenovih (1845) pravljic iz 19. stoletja. V 20. stoletju so čarobne besede postale predmet znanstvenega raziskovanja (z njimi so se mdr. ukvarjali Aarne, Thomson in Uther; prim. Uther 2004) in klasificiranja. V angloameriškem prostoru so znani številni priročniki t. i. čarobnih besed in številk. Iz književnosti so se čarobne besede in besedne zveze razširile tudi v druge medije (pojavijo se npr. v filmu *Mary Poppins* (1964): *supercalafajalistickespeealadojus* ali *supercalifragilisticexpialidocious*; prim. Merriam-Webster) in popkulturo (knjige za samopomoč). Nove čarobne besede nastajajo tudi v sodobni slovenski mladinski književnosti, kjer avtorji uporabljajo besede iz sodobnega življenja, ki jim dajo nov pomen (v pesmi Kajetana Koviča Pobeg (1984 v: Kovič 2012: 21) in delu Jane Bauer *Čarobna beseda* (2004)).

2 Čarobne besede v teoriji

2.1 Motivi, povezani s čarobnimi formulami v klasifikaciji Stitha Thompsona (1997)

V mednarodnem indeksu motivov v ljudskem slovstvu Thompson navaja motive, povezane s čarobnimi formulami. Ti pomagajo pravljičnemu junaku v stiski, če ima ustrezne atribute (dobroto, poštenost in pogum). Thompson je motive razdelil po abecedi in v skupino D 520 uvrstil motive o preobrazbi s pomočjo (čarobnih) besed. V nadaljevanju navajamo primere iz slovenske mladinske književnosti in prevodov.

2.1.1 (Od)čaranje s ponavljanjem čarobnih besed, npr. *Lonček, kuhaj!* in *Lonček, stoj!*

V ljudskih pravljicah so čarobne besede pogosto povezane z osnovnimi človekovimi potrebami po hrani in pijači, zdravju in bogastvu. Znane so čarobne besede, ki pričarajo hrano, cekine in gorjačo (*Mizica, pogrni se!*, *Bruhaha!*, *Kol iz vreče!*) in se pojavljajo v več Grimmovih pravljicah: *Mizica, pogrni se* (KHM 36), *Bisaga, klobuček in rog* (KHM54) ter *Enooka, dvooka, trooka* (KHM 130), kot varianta (*Lonček, kuhaj!*) pa tudi pravljici *Sladka kaša* (KHM 103).

2.1.2 Čarobni napoj

V pravljici *Sapramiška* Svetlane Makarovič (2008) najdemo primer sodobnega čarobnega napoja, ki se lahko uporablja s čarobnimi besedami ali brez njih:

> Vzel je bukov list. In je začel na njem mešati vse mogoče stvari. Smrekovo smolo, borovo smolo, omelin sok in ptičji lim, posušene jagode, kostanjevo moko in osji med. Dodal je še nekaj zdrobljenega merjaščevega zoba in praprotnega semena. In potem je s kljunom to zmes mešal in mešal, dokler se ni zgostila. Zdaj je pobral miškin odlomljeni zob in ga namazal s to zmešnjavo. Potem je miški odprl gobček in ji z isto zmešnjavo namazal škrbino. In ji odlomljeni zob pritisnil na škrbino. »Zdaj je treba čakati, da kukavica trikrat zakuka,« je rekel, »potem bo pa držalo.« (Makarovič 2008: 14)

2.1.3 Čarobne besede, ki povzročijo, da se osebe sprimejo (zlepijo)

Thompsonov motiv, ki ima izvor v antični literaturi (ATU 775 – želja kralja Midasa, da bi se vse, česar bi se dotaknil, spremenilo v zlato; vendar se v zlato spremenita tudi hrana in pijača), je postal samostojen pravljični tip ATU 571 »zlepljeni«, pojavi se npr. v Grimmovi pravljici *Zlata goska* (KHM64).

V belokranjski pravljici *O deklici, ki se ni smejala* gre za čarobni smeh. Samostalnik *smeh* je treba razumeti po logiki *pars pro toto*:

> Ko se je deklica zasmejala, je fant razvezal vrečo in iz nje je sfrčala goska. Od vreče se je odlepila krčmarica, njena hči, pastir in huda soseda. Vsi so bili odčarani. (Brenk 2001)

V nekaterih pravljicah je omenjena kombinacija čarobnih besed in čarobnega predmeta, npr. v *Čudežni piščali* Kristine Brenk (1965):

> Začel je poskakovati tudi starček v šipku: hop, hop, hop. Toda komaj to izreče, zapiska piščalka močneje in še babica zapleše: hop, hop, hop! Pastirček je s piščalko odšel naprej, drugi pa so skakaje šli za njim: koze, dedek, babica, sin, snaha, vnuki, majhni in veliki.

2.1.4 Čarobne besede, ki povzročijo, da se razmakne voda

Ta kategorija čarobnih besed se intertekstualno navezuje na *Sveto pismo* (reka Jordan, kruh), uporabila jih je tudi Svetlana Makarovič (reka Giordano, mlečni kruh) v sodobni pravljici *Rdeče jabolko*:

> Dekletce brez imena pride do široke reke in zakliče:
> »Reka Giordana, pusti me preko!«
> Reka Giordana ji odvrne:
> »Kaj lepega mi daš v zameno, dekletce v rdeči kapi?«
> Jabolko v dekličinih nedrih zašepeče:
> »Daj ji mlečnega kruha, pa te spusti čez!«
> Deklica seže v culo in izvleče mlečni hlebec. Zaluča ga v reko Giordano, vodovje se razmakne in jo spusti na drugi breg. (Makarovič 2008: 8)

2.1.5 Čarobne besede, ki odprejo in zaprejo goro, da bi vanjo skrili zaklad

Motiv gore (biserne/srebrne/steklene/svete/visoke/votle/zlate ipd.) je pogost motiv v pravljicah, ki se intertekstualno navezujejo na indoevropske (gora Meru) in biblijske motive (gora Sinaj) (Šmitek 2008: 139):

> »Gora zlata, gora zlata, daj, odpri nam svoja vrata!«
> Na ta klic se je grič razklenil na dvoje, in možje so z vrečami izginili v odprtino. Ko so bili že vsi notri, je zopet nekdo izmed njih zaklical: »Gora zlata, gora zlata, daj, zapri nam svoja vrata!« (Koman 1923; podčrtali M. M. B., K. B.)

2.1.6 Čarobne besede, ki povzročijo, da se odpre (sveto) drevo

Gre za zanimiv indoevropski motiv svetega drevesa (Šmitek 2008: 139), ki ga najdemo tudi v izvirnem motivu *Desetnice* (arhetip otroka išče zavetje, ki mu ga ponudi »mati narava« ali drevo):

> Gre k tretjemu drevesu, ki pravi Desetnici: »Le mirno počivaj, Desetnica, pod mojimi vejami. Ne boj se ničesar hudega.« (Brenk 1967: 58)

2.1.7 Čarobne besede za nevidnost

Številne pravljice s pomočjo motiva oblačila in/ali pokrivala uresničujejo željo po nevidnosti, npr. *Čepica nevidnica*, *Nevidni Tonček* ipd. Tudi v *Narodnem blagu koroških Slovencev* je najti ljudsko verovanje z naslovom Nevidnost:

> Mnogo ljudi si želi, da bi postali včasih v življenju nevidni. Stari ljudje so to tudi znali napraviti, bodisi da so se napravili same nevidne, ali pa so napravili nevidne druge reči in živali. Uporabljali so za to praprot, kos črnega mačka, otroško roko, kamenček iz »grendeljevega« gnezda, listje od jablane ali hruške, stročnico, smrčič, konoplje, brinje itd. Največ so znali stari pastirji, ki so morali skrbeti za svojo čredo, da je ni raztrgal volk ali kakšna druga zverina; pogostokrat pa so si tudi med seboj nagajali in napravili čredo tudi za ljudi nevidno, »zadelali« so ovce. (Möderndorfer 1934)

2.1.8 Čarobni predmet ponovno postane čaroben z izrekanjem čarobnih besed

V vmesnem času od enega do naslednjega čaranja ima tak predmet funkcijo navadnega predmeta:

> Lonček balonček, zdaj bom pa od lakote umrla, če mi ne bo kdo pomagal. (Brenk 1983)

2.1.9 Čarobna moč besed umirajočega človeka

Tragični zaključek ali preobrazbo deklice Sneguročke v cvetice, spomladanske zvončke, v pravljici Svetlane Makarovič lahko razumemo tudi kot »marginalno preživetje«. To je indoevropski slepi motiv, ko se eno življenje preobrazi v drugo obliko življenja (rastlino in/ali reko, vodo ipd. vire življenja).

2.1.10 Gora se odpre s čarobnimi besedami (*Sezam, odpri se!*)

To je najbolj znan motiv, ki ga Uther določa kot samostojen pravljični tip ATU 954 (npr. v pravljici *Ali Baba in štirideset razbojnikov*).

3 Definicija pravljice po Maxu Lüthiju (1947, 2011)

V svoji literarni teoriji pravljic Lüthi predstavi pet značilnosti ljudske pravljice: enodimenzionalnost, ploskovitost, abstraktnost, izolacijo in univerzalnost, sublimacijo in vsevključenost. Pravljico definira kot simbolično literarno obliko (Lüthi 2012: 111). Za pravljico je najpomembnejša funkcija čudežnega oz. čarobnega. Med čudeže uvršča tudi čarobne besede, ki imajo svojo funkcijo in učinek, če so formulirane, dobesedno ponovljene in ohranjajo enako obliko ali obrazec.

Kot primer najdemo v sodobni slovenski mladinski književnosti tudi običajne besede, ki lahko postanejo čarobne, npr. v pesmi Kajetana Koviča Pobeg se pojavljata poosebljeni čarobni besedi *Prosim* in *Hvala*. Ali pa medmet *križ kraž,* ki »pri čaranju« izraža željo, da se zaželeno zgodi in je sopomensko povezan z velelnim medmetom *čira čara*. Izrazit primer je otroška pesem Križ kraž Milana Jesiha (2012).

Za mnoge elemente pravljice je čudežni izvor dokazljiv. Junaki govorijo čudežne verze, posredujejo čudežne besede, pojavljajo se čudežne slike, oblačila, ogledala,

urijo se v čarobnih imenih, predmetih in zagovorih. »Vsaka čudežna beseda deluje že, ko je izgovorjena prvič« (Lüthi 2012: 78). Lüthi (2012: 90–91) pravi, da je pravljica vsevključujoča literarna oblika v pravem pomenu besede. Ni le sposobna asimilirati in sublimirati katerega koli elementa, v njej se v resnici zrcalijo vsi bistveni elementi človekove biti.

4 Značilnosti sodobnih pravljic po Marii Nikolajevi

Nikolajeva (1988) definira pet značilnosti sodobnih pravljic: fantastični zakon, fantastični prostor – specialnost, fantastični čas – temporalnost, fantastični prehod in vpliv fantastičnega sveta. Za pričujoči članek je relevantna kategorija fantastični zakon, ki ima dva pogoja: prvi je omejitev, drugi pa doslednost; oba sta pogosto povezana z uporabo čarobnih predmetov in besed.

Prva značilnost čarobnega zakona je omejitev. Čarobne besede morajo biti jezikovno pravilno izgovorjene, pravljični junak pa jih mora dosledno upoštevati. Izrazit primer je Kettejeva pravljica *Šivilja in škarjice*, kjer nastane pomenska razlika zaradi nepravilne ponovitve besede: namesto začetnega glasu *u*, grajska gospa uporabi začetni glas *z*. Posledica nedoslednosti je drugačen čarobni učinek, saj škarjice jopico *zrežejo*, namesto da bi jo *urezale*.

Druga značilnost čarobnega zakona je doslednost. Zanimiv primer doslednosti pri uporabi čarobnih besed najdemo v otroških pesmicah izštevankah, npr. v otroški izštevanki, ki vsebuje težko izgovorljivo besedo *cipsipilipsipilonika*. Beseda sestoji iz dvajsetih črk, ima številne aliteracije in asonance, namen besede pa je njeno pravilno branje:

> Pod nekim mostom je pisalo:
> cipsipilipsipilonika.
> Kdor te besede ne zna prebrati,
> mora zdaj mižati.
> (Gašperin 1998: 30)

5 Čarobne besede in motivi v izbranih besedilih (pravljicah)

V tem poglavju so predstavljene čarobne besede v izbranih slovenskih avtorskih pravljicah (Dragotina Ketteja, Vladimirja Bartola, Jane Bauer in Svetlane Makarovič), v prevodih (Grimmovih pravljic), v ljudskih pravljicah in oglasnih besedilih.

5.1 Čarobne besede in motivi v (sodobnih) slovenskih avtorskih pravljicah

5.1.1 Dragotin Kette: *Šivilja in škarjice*

V eni od maloštevilnih pravljic Dragotina Ketteja z naslovom *Šivilja in škarjice*, ki je izšla v slikaniški knjižni obliki z dvakratnimi ilustracijami Jelke Reichman (1966, 1976), so čarobne besede zelo pomembne. Deklica Bogdanka v ukazu škarjicam hrustalkam pravilno uporablja čarobne besede, grajska gospa pa ne. Bogdanka pravi:

Kaj, ko bi imela take škarjice; da bi se jim samo reklo:
Škarjice, hrustalke,
po rumeni mizi bežite
jopico mi urežite!
pa bi me poslušale.
(Kette 1976: 2; podčrtali M. M. B., K. B.)

Grajska gospa pa:

Škarjice, hrustalke,
po rumeni mizi bežite,
jopico mi zrežite!
(Kette 1976; podčrtali M. M. B., K. B.)

5.1.2 Svetlana Makarovič: *Pesmi muce potovke*

V celotnem opusu Svetlane Makarovič je možna intertekstualnost z ljudskim izročilom. V njeni najnovejši zbirki *Pesmi muce potovke* (2019) je pesem Urok, ki se že z naslovom navezuje na ljudsko verovanje, v pesmi so tudi pravljični obrazci in številke, avtorica pa je dodala še retorično vprašanje v predzadnjem verzu:

Urok

Ena kapljica krvi
in dve šiški hrastovi,
tri pregriznjene krastače,
štiri prepletene kače,
pet zasukanih vprašajev,
šest zelenih papagajev,
sedem neprespanih sov,
osem podivjanih psov
pa devet copat brez para,
kdo namesto mene čara?
Ti, ki te nihče ne mara.
(Makarovič 2019: 211)

5.1.3 Vladimir Bartol: *Svet pravljic in čarovnije*

Manj znano je, da je Vladimir Bartol pisal tudi pravljice. V knjigi *Svet pravljic in čarovnije* je objavljena izjemno zanimiva pravljica o kraljestvu Jadra in kralju Kladanu, ki zasluži samostojno objavo. Bartol se kot otrok spominja t. i. čarobnega leta oz. nočnih potovanj v kraljestvo Jadra. Izumil je imena za junake: Mendžadžek, Šadonek, Kürlkič, Kaanfek in Kaanfeda. Piše, da je izumil tudi »čarovniške izreke«:

> Enako kakor zgodbo o Jadrih in Kladánu sem imel čez noč na razpolago nekaj za človeški razum povsem nesmiselnih, da, absurdnih »čarovniških izrekov«, ki sem jih izgovarjal na različne načine: tako, da so se otroci zabavali, ali tako, da so s krikom in vikom zbežali proti hiši in klicali: »Mama, Vladi me straši!« (Bartol 2003: 128)

Bartol je izumil nekaj individualnih »čarovniških izrekov«, ki so bralcem pomensko nerazumljivi, jih pa ni le izrekal, ampak tudi pel in imenoval »magična formula« in »najučinkovitejša formula, ki prekaša po absurdnosti vse ostale« (prav tam):

> Še nisi bil ti besek, pa bil si ti en pesek. Še džaurnikat nisi znal, al džaurnike si poznal. (prav tam)

Bartol je literarno ubesedil Lüthijevo teorijo, da čarobne besede učinkujejo takoj:

> Zadostovalo je, da sem izrekel kjer koli in kadar koli pod najlepšim opoldanskim soncem samo prvo besedo: »Glej...!« z določenim poudarkom, pa so se otroci od strahu na vse strani razbežali. (prav tam; podčrtali M. M. B., K. B.)

5.1.4 Jana Bauer: *Čarobna beseda*

Slovenska mladinska pisateljica Jana Bauer je leta 2004 izdala obsežno sodobno pravljico *Čarobna beseda*, ki ima 24 poglavij, 22. poglavje pa nosi naslov O čarobni besedi. Pravljica temelji na strukturi in zgradbi fantastične pripovedi (Nikolajeva): odhod od doma, dogodivščine in (varna) vrnitev domov. Kratek povzetek vsebine: protagonist je deček, ki išče identiteto, očeta, rešuje tudi svet in za vse te naloge potrebuje čarobno besedo:

> »Kateri dve mogočni besedi nam je izročil Duh Krmarjeve ljubezni?« je vprašal Maj.
> »Prosim in hvala,« je zašepetal Agnir. (Bauer 2004: 197; podčrtali M. M. B., K. B.)

5.2 Čarobne besede in motivi v prevodih

5.2.1 Jacob in Wilhelm Grimm: *Špicparkeljc* (KHM 55, ATU 500)

Ena najbolj zanimivih pravljic bratov Grimm je Špicparkelj*c* (nem. *Rumpelstilzchen*). V slovenščino je večkrat prevedena, tudi kot *Cvrzitreska* (1963) (Bešter 2013: 75) v prevodu slovenske pisateljice Rože Lucije Petelin, kar je verjetno vplivalo tudi na hrvaško poimenovanje *Cvilidreta* (1983).[1] V mednarodnem tipnem indeksu pravljic je uvrščena pod oznako ATU 500[2] (ime čarobnega pomočnika, angl. *the name of supernatural helper*):

> [T]oda, ko sem prišel v tisto zakotje bogu za hrbtom, sem zagledal majhno hišico, pred njo je gorel ogenj in okoli ognja je plesal prav smešen možic. Poskakoval je po eni nogi in se drl:
> »Danes kuham, jutri pečem,
> pojutrišnjem po kraljevsko dete stečem.
> To je dobro, to je dobro, da nihče ne ve,
> da mi Špicparkeljc je ime!« (Grimm 1993: 291)

Motiv ognja je indoevropski slepi motiv (Šmitek 2008: 136). O njem Šmitek (2008: 136) pravi: »Nekdanja svetost ognja je prepoznavna v spoštljivem odnosu do njega in slovesnem vzdušju okoli njega ob pomembnih letnih praznovanjih.«

1 Priredba Nada Iveljić, 1987 (prim. https://katalog.kgz.hr/pagesResults/bibliografskiZapis. aspx? &current Page=1&searchById=1&sort=0&age=0&spid0=1&spv0=Cvilidreta&mdid0=0&vzid0=0&xm0=1& selectedId=101001894, dostop 8. 8. 2020)

2 ATU je mednarodna oznaka oz. akronim na osnovi priimkov treh folkloristov: Anttija Aarneja (1910), Stitha Thompsona (1961), Hansa-Jörga Utherja, ki so objavili mednarodno klasificiran indeks pravljičnih tipov (Uther 2011).

Falk (2008: 100) pa omenja podobnost s srednjeveškim drevesnim človekom.[3] Tudi Špicparkeljc živi v gozdu, pleše oz. skače na eni nogi okoli ognja, kar spominja na obredne plese in zaklinjanja. V pravljici se je ohranil motiv imena, ki ima status čarobne besede in povrne otroka kraljici, ki se je pred tem pogodila s hudičem in mu obljubila otroka (Mefistov motiv), če ji slamo spremeni v zlato (alkimistični motiv).

5.2.2 Jacob in Wilhelm Grimm: *Sladka kaša* (KHM 103, ATU 565)

Sladka kaša ima v mednarodnem tipnem indeksu številko ATU 565 (čarobni mlin, angl. *magic mill*). Številne čarobne besede zrcalijo čas in izražajo univerzalno željo, da ljudje ne bi bili lačni in žejni, da bi bili zdravi in bogati. Tako tudi ukaz *Lonček, kuhaj*:

> Samo rekel si: »Lonček, kuhaj!« in že je lonček skuhal dobro sladko kašo, ko pa si rekel: »Lonček, stoj!« je prenehal kuhati. (Grimm 1993: 77; podčrtali M. M. B., K. B.)

5.2.3 Jacob in Wilhelm Grimm: *Mizica, pogrni se!* (KHM 36, ATU 212)

Motiv mize izobilja ali gastronomske utopije je tudi v literarni zbirki pravljic *Pentamerone* Giambattista Basilea (1634), vendar gre za motiv (zlatega) osla iz Apulejevih *Metaformorfoz* (1. stoletje). Zanimivo je, da obstaja motiv zlatega osla, ki »proizvaja« zlato, tudi na slovenski panjski končnici.

5.2.4 Adrian Mitchell: *Nihče*

Nekatere besede, ki pomagajo junaku, da iz nesreče preide v srečo, so zelo pomembne, vendar so včasih težko prevedljive v tuje jezike. Kratka sodobna pravljica v slikaniški knjižni obliki Adriana Mitchella z naslovom *Nobody Rides the Unicorn* (1999) in z ilustracijami Stephena Lamberta je bila v mednarodni mladinski književnosti zelo dobro sprejeta. V prevodu iz angleščine pa beseda *nobody* izgubi pomen, saj je v slovenščini *nihče* moškega spola. V omenjeni slikanici je namreč osrednji literarni lik deklica – arhetip sirote. Ime deklice Nobody ima funkcijo čarobnih besed, ki deklici Zoji pomagajo, da s samorogom odjezdi iz kraljestva zlobnega kralja. Na kraljevo vprašanje, kdo jezdi samoroga, mu odgovorijo: »Nobody«, v resnici pa so deklico Zojo poimenovali Nobody. V tem motivu (čarobnega) imena je vsebovana intertekstualnost z motivom Odiseja, ki se reši Polifema tudi kot *nobody* ali *nihče*.

5.2.5 *Tisoč in ena noč*

Verjetno najbolj znane čarobne besede so iz zbirke arabskih pravljic *Tisoč in ena noč* (9. stoletje): *Sezam, odpri se!* Prvič so bile prevedene v francoščino leta 1702 in so zelo vplivale na razvoj evropskih pravljic. Diseminirale in prilagajale so se v različnih variantah, npr. kot *Gora Semsi, Gora Semsi, odpri se!*, *Gora Semsi, zapri se!* Motiv (votle) gore ali gorske votline je po Šmitku indoevropski mitološki motiv »gore Meru, gorske votline, okrilje gore, votle gore ipd.«, ki jo primerja tudi z goro Kralja Matjaža (Šmitek 2008: 133). Po indijskih mitoloških predstavah so se gore nekdaj med seboj

3 Drevesnega človeka lahko interpretiramo kot indoevropski slepi motiv oz. motiv svetega drevesa in motiv drevesnega kulta v Indiji (Šmitek 2008: 13).

poročale in imele otroke. Boginja Parvati, »hči gore«, je npr. potomka gore Himavah (Šmitek 2008: 132).

Vpliv čarobnih besed iz arabske zbirke pravljic *Tisoč in ena noč* se je spreminjal, razširjal in prilagajal kulturi ter se uveljavil tudi zunaj literature, npr. kot serija televizijskih oddaj *Sezamova ulica* Jima Hensona (1969, angl. *Sesame Street*).

5.2.6 Jacob in Wilhelm Grimm: *Motovilka*

Pravljica je primer podomačitve poimenovanja pravljičnega lika, ki se v različnih jezikih različno piše in tudi prevaja. Asociativno oddaljeni motiv motovilca oz. zelenjave, ki raste v prepovedanem vrtu, se povezuje z motivom sadeža ali jabolka v *Svetem pismu*, pa tudi z motivom Pandorine skrinjice in prepovedjo odpreti skrinjo, v kateri je motiv upanja, ki je nematerialni pojem.

Pri prevajanju (čarobnih) besed poznamo tudi neposrečene primere, npr. prevod italijanskega Pinokia kot Ostržka, ki v prevodu izgubi konotacijo z drevesom pinijo, iz katere izdelujejo violine stradivarke, in ki v slovenskem prevodu dobi slabšalni pomen odpadka (pri strganju).

5.2.7 Jacob in Wilhelm Grimm: *Sneguljčica*

Jacob in Wilhelm Grimm sta napisala osem različnih variant pravljice o Sneguljčici, vendar se rokopisna varianta iz leta 1810 (Bedenk, Blažič 2018: 90) precej razlikuje od t. i. zadnje variante iz leta 1857. Čarobne besede iz pravljice o Sneguljčici in motiv zrcala se pojavljajo že v antični literaturi, kjer čarobno funkcijo zrcala prevzame voda (mit o Narcisu in Eho). Besede, ki imajo v pravljicah čarobno moč, so težko prevedljive, pri Sneguljčici pa je prevod dobro uspel: »Zrcalce, zrcalce na steni ...!«

5.3 Čarobne besede in motivi v ljudskih pravljicah

5.3.1 *Zwuuuuuga čičis mëju* in *Žgarangangan*

Najbolj zanimive čarobne besede, ki imajo tudi funkcijo čarobnega rekvizita, vendar nimajo pomena in jih zato ni mogoče prevesti, so iz rezijanske pravljice *Ta mala dujačesa* (it. *La ragazzina selvaggia*). Mati male dujačese trikrat pokliče hčerko *Zwuuuuuga čičis mëju*, ta ji na tretji klic odgovori tudi s čarobno besedo: *Žgarangangan*. Po do zdaj najdenih virih je to eden od redkih primerov dvogovora s čarobnimi besedami v pravljicah.

6 Čarobne besede in motivi v oglasnih besedilih

Dandanes se čarobne besede in/ali uroki pojavljajo v reklamah. Znan je npr. televizijski oglas družbe za komuniciranje LUNA TBWA iz leta 1999 (za Zavarovalnico Triglav), ki je temeljila na čarobnih besedah, pregovorih in (ne)pravilnem razumevanju. Neki kmet si zaželi novih vil in izreče željo: »Če bi imel vsaj dobre vile!« Zaradi besedne igre se pojavita dve dobri vili, ki mu izpolnita tri želje. Zgodijo se domiselni in subverzivni zapleti ter razpleti, ki govorijo o zunajliterarnem življenju redefiniranih čarobnih besed in implicitnem upoštevanju njihovih značilnosti.

7 Zaključek

V članku je predstavljen izbor besed, besednih zvez v slovenski mladinski književnosti, v prevodih ter ljudskih in sodobnih pravljicah, ki imajo funkcijo čarobnih besed. V prvem delu so na kratko predstavljene teorije, ki definirajo čarobne besede in besedne zveze. V drugem delu so navedeni primeri rabe čarobnih besed v delih slovenskih mladinskih avtorjev, pravljicah in prevodih ter ljudskih pravljicah, ki imajo moč, da se zaželeno zgodi: npr. *Lonček, kuhaj!*, *Mizica, pogrni se!*, *škarjice hrustalke*. Najbolj izvirne slovenske čarobne besede v obliki pogovora so v rezijanski pravljici *Ta mala dujačesa* (2004), ki je lahko primer pravljične večjezičnosti, slovenščine in »vilinskega« jezika. Članek se zaključi z omembo zunajliterarne uporabe čarobnih besed v oglasnih sporočilih.

Viri in literatura

ANDERSEN, Hans Christian, 1998: *Pravljice*. Prva knjiga. Prevedla Silvana Orel Kos. Ljubljana: Mladinska knjiga.

ANDERSEN, Hans Christian, 2005: *Pravljice*. Druga knjiga. Prevedla Silvana Orel Kos. Ljubljana: Mladinska knjiga.

BARTOL, Vladimir, 2003: *Mladost pri Svetem Ivanu. Prva knjiga, Svet pravljic in čarovnije*. Ljubljana: Sanje.

BAUER, Jana, 2004: *Čarobna beseda*. Ljubljana: Vodnikova založba, Sodobnost International.

BEDENK, Kasilda, BLAŽIČ, Milena, 2018: *Pravljice bratov Grimm: od prvotne rokopisne zbirke iz leta 1810 do recepcije na Slovenskem*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

BEŠTER, Tomaž, 2013: Bibliografija prevodov pravljic bratov Grimm v slovenskem jeziku. *Knjižnica* LVII/1. 1785. dLib.

BRENK, Kristina, 1965: *Pastirica Drobtinica: izbor ljudskih pravljic*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

BRENK, Kristina, 1967: *Babica pripoveduje: slovenske ljudske pripovedi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

BRENK, Kristina, 2001: *Lonček, kuhaj*: *najlepše slovanske ljudske pripovedi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

GRIMM, Jacob, GRIMM, Wilhelm, 1993: *Grimmove pravljic*e: *Prva knjiga zbranih pravljic*. Prevedla Polonca Kovač. Ljubljana: Mladinska knjiga.

JESIH, Milan, 2012: Križ kraž. *Sodobnost* LXXVI/5. 518–525. dLib.

KOMAN, Manica, 1923: *Narodne pravljice in legende*. Ljubljana: Učiteljske tiskarne. dLib.

KOVIČ, Kajetan, 2012: *Kako se vrtijo ure*. Ljubljana: Mladinska knjiga. https://issuu.com/emka/docs/kajetan_kovic_jelka_reichman_kako_se_vrtijo_ure_20

LÜTHI, Max, 2011: *Evropska pravljica: forma in narava*. Ljubljana: Založba Sophia.

MAKAROVIČ, Svetlana, 2019: *Pesmi muce potovke*. Ljubljana: Založba Sanje.

Merriam-Webster: *The Real Origin of »Supercalifragilistic*«. www.merriam-webster.com/words-at-play/origin-supercalifragilisticexpialidocious (dostop 13. 10. 2020)

MÖDERNDORFER, Vinko, 1934: *Narodno blago koroških Slovencev*. Maribor: Zgodovinsko društvo.

NIKOLAJEVA, Maria, 1988: *The magic code: the use of magical patterns in fantasy for children*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

PALLETI, Silvana, BRUNETTA, Di Lenardo, NEGRO, Luigia, DAPIT, Roberto, 2004: *Ta mala dujačesa – La ragazzina selvaggi*. Circolo culturale resiano Rozajanski dum. Paluzza Udine: C. Cortolezzis.

SAKSIDA, Igor, 2009: *Cipsipilipsipilonika: pesniško popotovanje od izštevanke do konsa*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

ŠMITEK, Zmago, 2008: Paralele med indijsko in slovensko mitologijo. *Studia mythologica Slavica* 11. 127–145. dLib.

THOMPSON, Stith, 1997: *Motifindex of folkliterature: a classification of narrative elements in folktales, ballads, myths, fables, mediaeval romances, exempla, fabliaux, jestbooks, and local legends*. Bloomington; Indianapolis: Indiana University Press. https://sites.ualberta.ca/~urban/Projects/English/MotifIndex.htm

UTHER, Hans-Jörg, (2004) 2011: *The types of international folktales: a classification and bibliography: based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.

UTHER, Hans-Jörg, 2013: *Handbuch zu den »Kinder und Hausmärchen« der Brüder Grimm*: *Entstehung, Wirkung, Interpretation*. Berlin, Boston: De Gruyter.

UTHER, Hans-Jörg, 2015: *Deutscher Märchenkatalog*: *ein Typenverzeichnis*. Münster, New York: Waxmann.

ŽUPANČIČ, Oton, 1900: Sneguljčica. *Zvonček* I/2. dLib.

MEDMETI IN NJIHOVA RABA V SLOVENSKEM STRIPU

Ana Bogataj
Kranj
ana.bogataj@gmail.com

DOI:10.4312/Obdobja.39.301-309

Govorno dejanje je v stripih označeno s stripovskim oblačkom, v katerem je prostor zelo omejen, zato so v njih pogosto uporabljeni medmeti, ki omogočajo zgoščeno izražanje. Poleg tega se v stripih kot del risbe pogosto pojavljajo tudi medmeti, ki posnemajo različne zvoke in s katerimi je ponazorjen slušni vtis, kar je še posebej značilno za določene stripovske žanre, kot je recimo superherojski strip. Prispevek predstavlja rezultate analize rabe medmetov v stripu *Ratman* Tomaža Lavriča, pri katerem gre za parodijo superherojskega žanra.

medmeti, strip, onomatopeje, zvoki akcije, Tomaž Lavrič

In comics, a speech act is marked with a speech bubble where space is often very limited, so interjections are usually used to allow for condensed expression. In addition, comics often include interjections as part of the artwork too: they mimic different sounds and serve to illustrate the auditory impression, which is particularly characteristic of certain genres such as superhero comics. The article presents the results of an analysis of the use of interjections in Tomaž Lavrič's *Ratman*, a parody of the superhero genre.

interjections, comics, onomatopoeia, action sounds, Tomaž Lavrič

1 Uvod

Jezikovna sredstva predstavljajo le enega od elementov stripa. Če strip vsebuje besedilo, je to lahko zapisano v stripovskih oblačkih, v posebnih okvirčkih ali kot del risbe (Slika 1). Stripovski oblački označujejo govorno dejanje osebe, h kateri so usmerjeni, besedilo, zapisano v njih, pa posnema govorjeni jezik – mišljeno je, da vsebino govornega oblačka »slišimo« in ne le preberemo (Barker 1989: 11; Khordoc 2011 v: Forceville, El Refaie, Meesters 2012: 486) – za razliko od spremnega besedila (glas pripovedovalca), ki je v stripu zapisano v posebnih okvirčkih in vsebuje prvine zapisanega, včasih celo literarnega jezika.

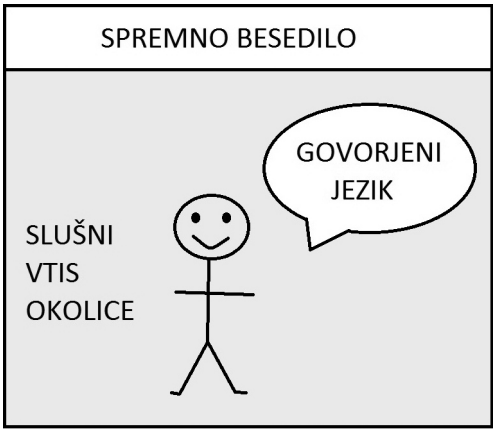

Slika 1: Vloga besedila v stripu.

Prostor v stripovskih oblačkih je zelo omejen, zato mora biti izražanje ekonomično. Medmeti kot besede stavki (Toporišič 2000: 450), s katerimi je možno posredovati celovito govorno dejanje (Vidovič Muha 2013: 101), omogočajo prav to. Medmeti imajo namreč velik vplivanjski in skladenjsko zgoščevalni učinek (Stramljič Breznik 2014: 5), zato se v stripovskih oblačkih pogosto uporabljajo, in sicer kot jezikovno sredstvo za posnemanje govora ter za izražanje razpoloženj, namer, odzivov, zvokov ipd.

Tipični za stripe so tudi medmeti, ki so vključeni v risbo: največkrat gre za onomatopeje, s katerimi je ustvarjen slušni vtis dogajanja, poudarjajo pa tudi ekspresijo oz. slikovitost. V risbo so pogosto vključeni tako, da pravzaprav niso zapisani, ampak narisani – iz verbalnega prehajajo v vizualni jezik oz. gre za izražanje v obeh kodih hkrati.

Analizirani so bili medmeti v stripovskem albumu *Ratman*[1] Tomaža Lavriča, slovenskega stripovskega avtorja, ki je priznan tudi v tujini. *Ratman* predstavlja parodijo superherojskega stripa, zato je v njem veliko akcije, kar je poudarjeno tudi z rabo medmetov. Besedilni del stripa temelji na dialogu ali monologu, ki je zapisan v govornih oblačkih. Zvrstno gre večinoma za pogovorni jezik, občasno so prisotna tudi narečja ali druge zvrsti.

V stripu *Ratman* je bilo najdenih 595 medmetov, ki se nahajajo v govornih oblačkih ali so vključeni v risbo. Velikokrat pride do kopičenja istega medmeta, pri čemer prevladuje zapis narazen (*ha ha*), vendar so bili taki primeri obravnavani kot ena pojavitev. Medmeti so v oblačkih lahko zapisani samostojno, kot enostavčne povedi, ki se največkrat zaključijo s klicajem ali tremi pikami, ali kot pastavki v večstavčni povedi. Če so vključeni v risbo, nastopajo samostojno, večinoma brez končnega ločila, včasih pa so jim dodane tri pike ali klicaj.[2]

1 Prvi del albuma je bil prvič izdan leta 1997, nato pa spet objavljen leta 2019 skupaj z drugim delom.
2 Tako v oblačkih kot v sliki lahko pride do ponovitve ali kopičenja klicajev, s čimer je vzkličnost še bolj poudarjena.

Medmeti izražajo namero tvorca, to, kar človek izraža, izpostavljena je njihova pragmatična vloga (Vidovič Muha 2013: 101). Pri razvrstitvi medmetov je bila zato uporabljena tipologija, ki medmete deli glede na Jakobsonove komunikacijske funkcije (Krvina, Žele 2017: 209–210), saj me je zanimalo, kaj stripovski liki z njimi izražajo, sporočajo, če so medmeti uporabljeni v govornem oblačku, oz. kako je njihova funkcija povezana z mestom pojavitve v stripu.

2 Medmeti kot del govora v oblačkih

2.1 Razpoloženjski medmeti

Z razpoloženjskimi medmeti govorci izražajo svoje razpoloženje oz. čustveni odziv na konkretno situacijo, zato izstopa emotivna funkcija (Krvina, Žele 2017: 209). Razpoloženjski medmeti se zato pojavljajo tudi, ko govorec govori sam s sabo, saj niso vezani na naslovnika, ampak na sporočevalca.

Razpoloženjski medmeti so v stripu *Ratman* najpogostejši, med njimi pa je skoraj četrtina takih, ki izražajo obotavljanje, pomislek ali zadržano pritrjevanje. Ker gre pri besedilu v stripovskih oblačkih za posnemanje govorjenega diskurza, je pogostost takšnih medmetov pričakovana, saj imajo lahko tudi funkcijo diskurznih označevalcev – pragmatičnih elementov, ki so pomembni za razvijanje medosebnih odnosov med sogovorniki, za organizacijo diskurza, besedila ipd. (Verdonik 2007: 47).[3] Največkrat gre za medmet *hm* (namesto njega lahko tudi *mhm* ali *mhrm*), podobno vlogo pa imata tudi medmeta *ee* (tudi v obliki *eee*: ***Eee…*** *Kam že?*) in *em (Torej … **em…** pardon, gospa, takšni so ukazi …*). Verdonik (2007: 78) ugotavlja, da *eee* ni le »mašilo« ali zapolnjevalec vrzeli, ampak ima v diskurzu tudi druge pragmatične funkcije: je instrument menjave vlog, kaže, da želi govorec še nekaj povedati ali da je pripravljen na prevzem vloge. Kot ločilo se pri vseh naštetih medmetih pojavlja tropičje, medtem ko se medmet *hja*, ki lahko izraža tako obotavljanje in pomislek (***Hja****, kaj vem …*) kot tudi zadržano pritrjevanje (***Hja****, mogoče bi pa res rabil čelado.*), vedno pojavi na začetku dvostavčne povedi.[4] Medmet *hm* pa se lahko pojavlja tudi v drugi vlogi: ko govorec tuhta, razmišlja.

Govorci pogosto izražajo začudenje ali presenečenje: *u*, *uu*, *oho*, *olala*, *opa*, *opsa*, *hoho*, *glej glej*, pa tudi vprašanje: *A?* Medmet *ah* lahko izraža obžalovanje ali naveličanost, lahko pa tudi občudovanje in zadovoljnost, za kar sta uporabljena tudi *auh* in *mm.* Če govorec nekaj dožene, so uporabljeni medmeti *aha*, *aja* in *a*, za navdušenje pa *ha*, *bravo*, *juhu* in *jipi*, pri katerem gre za poslovenjen angleški medmet *yippee* in ga lahko zasledimo tudi pri drugih slovenskih stripovskih avtorjih.[5] Za olajšanje je poleg *uffff* in *ahhh* uporabljen tudi *hu*, ki ga v enakem pomenu najdemo tudi v stripu Mikija Mustra (Gaberšček 2007–2008), medtem ko SSKJ tega pomena

3 Verdonik med diskurznimi označevalci našteje tudi medmete *mhm*, *aha*, *no* – vsi so v stripu *Ratman* med najpogostejšimi (*mhm* v obliki *hm*).

4 Bobinska (2015: 39) ugotavlja, da je pozicija medmeta v povedi odvisna od njegove funkcije: vzbujanje pozornosti, izražanje močnih čustev, fatične funkcije itn.

5 Spletni *Slovarček medmetov* (Gaberšček 2007–2008), ki vključuje tudi gradivo iz več slovenskih stripov, navaja npr. primer iz stripa Dušana Kastelica.

ne navaja. Govorci pogosto izražajo tudi nejevoljo (*na*, *oh*) in gnus (*auf*, *brr*, *fej*, *fuj*), za zaskrbljenost pa poleg *jejhata* in *ojej* uporabljajo tudi *jaik* in *jik*, pri katerih gre za tujejezični vpliv (angl. *yikes)*.[6] Za izražanje zaničevanja so uporabljeni *lari fari*, *bah*, *pf*, *pih* in *pha* – zadnja dva sta v *Slovarčku medmetov* (Gaberščck 2007–2008) ponazorjena s primeroma iz stripov Dušana Kastelica, medtem ko ju SSKJ v tem pomenu ne navaja.

Pogosti so kriki groze, ki jo lahko govorci izražajo tudi s samostalniki (*Groza!*, *Mama!*), za izražanje jeze, nejevolje ali zgolj podkrepitev izrečenega pa so uporabljene tudi kletvice. Gre za raznolike, a ustaljene primere (*krucifiks*, *drek*, *zlomka*), z izjemo *tristo zelenih* kot avtorske prenovitve *tristo kosmatih*. Za izražanje jeze govorci uporabljajo *grr*, pogosti pa so tudi medmeti, kot so *gnaaargh*, *gnnn*, *gnh*, ki poleg močne jeze izražajo tudi velik napor, obup ali nemoč. Veliko je tudi medmetov, pri katerih se ne da točno ugotoviti, kakšno razpoloženje izražajo, čeprav si lahko pri tem v stripu pomagamo ne le z jezikovnimi sredstvi, ampak tudi s telesno govorico, obrazno mimiko, obliko oblačkov in drugimi vizualnimi sredstvi (Forceville 2012). Iz tega izhaja, da je razpoloženje ali druge občutke nastopajočih oseb v stripu najlažje (in tudi najbolj ekonomično) posredovati z ustaljenimi, uslovarjenimi medmeti, katerih pomen je bralcem takoj jasen. Pri rabi medmetov v stripih so se zato vzpostavile določene konvencije oz. tipični medmeti za izražanje določenega razpoloženja (ali zvoka, odziva itn.), kar je tudi eden od razlogov, da tako pogosto prihaja do prenosov iz tujih jezikov.

2.2 Velelni medmeti

Če želi govorec stopiti v stik z naslovnikom ali izraziti svojo namero, komu kaj veli, zapoveduje, je poudarjena konativna funkcija (velelni medmeti), lahko pa je ob konativni prisotna tudi emotivna (odzivno-namerni medmeti) ali fatična funkcija (pozdravni medmeti) (Krvina, Žele 2017: 210). Pozdravni medmeti se v analiziranem stripu pojavljajo zelo redko, kar je bolj kot z zvrstnostjo (govorjeni neformalni, pogovorni jezik) povezano z njegovim žanrom – gre za parodijo superherojskega stripa, zato govorci vstopajo v stik z naslovniki na drugačne načine oz. ne nujno verbalno: pritečejo, skočijo pred nekoga, ga udarijo. Na verbalni ravni se to kaže z različnimi vzkliki, opozorili ali pozivi k akciji. Zelo pogosto se tako v stripu pojavlja medmet *hej*, ki poleg tega, da se uporablja, ko govorec želi pritegniti pozornost koga, ga nagovoriti, pozvati k čemu, vključuje tudi opozorilo, ki je še dodatno poudarjeno z enim ali celo več klicaji. Podobno funkcijo ima še *halo*, ki se sicer uporablja tudi pri telefoniranju, vendar pa v tem primeru prav tako ne gre zgolj za pozdravni medmet, saj vključuje opozorilo: ***Halo**, centrala!*

Opozorilo naslovniku izražata tudi medmeta *evo* in *glej* oz. njegova pogovorna različica *lej/lejte:* ***Lej**, kanalizacijo si zadel!!!, Ampak ... Ampak, **lejte**, koliko jih že visi!* V ta namen govorci uporabljajo tudi *čuj* kot narečno različico knjižnega *poslušaj*: ***Čuj**, ti, Franc, poglej si totega škrica!* Če želi govorec naslovnika tiho ali neopazno

6 V stripu *Rdeči alarm* Tomaža Lavriča je poleg *jaik* uporabljena še bolj podomačena oblika *jajk.*

opozoriti nase, uporabi *ks* (SSKJ in SP medmet *ks* poznata le kot velelnico za psa v pomenu ʻnapadi, zgrabi') ali *pst*. Gre za vpliv tujejezičnih stripov oz. angleščine: *pst* v tem pomenu uporabi tudi stripar Dušan Kastelic (*Hej,* ***pssst*** …), v *Slovarčku medmetov* pa je poleg njega naveden še primer iz stripa Mikija Mustra (***Pssst!*** *Poslušaj!*), pri katerem gre za podoben pomen, čeprav mu je v slovarčku pripisan pomen ʻutišati'.

Pogosti so pozivi k akciji ali prenehanju akcije, ki so lahko tudi pogovorni, narečni ali izrečeni celo v tujem jeziku, zaradi česar so ti pozivi zelo raznoliki, hkrati pa je s tem poudarjena tudi njihova ekspresivnost; npr. poziv k prenehanju premikanja: *Stop! Halt!*, *Koki! Stoj! Stoj, zverina papagajska!*, poziv na pomoč: *Hilfe! Na pomoč! Aiuto!*, poziv k pretepu: *Udri ga!!!*, *Aufbiks!!!*, *Ubi ubi Viole!!!*, *Čreva na plot!*, *Banzaiiii !!!*, poziv k streljanju: *Poči ga!!!*, poziv k odhodu: *Mrš, pijandura!*

Pri nekaterih pozivih gre za spodbudo naslovniku, naj nekaj naredi hitro in brez odlašanja: ***Gas****, Li Ping,* ***gas****!*, *Orka, kaj?* ***Brž****, pokličimo mestno floto*, ***Dajmo****!!!* ***Hop hop****!!! Brez zabušavanja!* V tem pomenu je rabljen tudi *hop* (vedno v obliki *hop hop*), takšno spodbudo k hitrejšemu premikanju pa govorci izražajo tudi z medmetno rabo glagolov iti (***Gremo, gremo****, miška mala, hop hop!*) ali dati (***Dajmo, dajmo****, Michelle!* – v tem primeru poleg poziva izraža tudi nestrpnost, zato velelni medmet prehaja v razpoloženjskega). Spodbudo govorci izražajo tudi z *no*: ***No****, da te vidimo …*

2.3 Posnemovalni medmeti

Posnemovalni medmeti v stripovskih oblačkih so vezani na zvoke v zvezi s človekom in na oglašanje živali. Stripovski oblaček je namreč simbol govornega dejanja, zato označuje, da nekdo govori, se oglaša.[7] Edino izjemo predstavlja *driiiiiiin* za zvonjenje telefona, pri čemer je stripovski oblaček uporabljen kot puščica, ki nakazuje, od kod prihaja zvok. V oblačku se pojavi tudi zvok trobente oz. fanfare (*Tra-raa!*), a ga oponaša govorec, ki na tak način napove presenečenje. Podobno je rabljen tudi angl. *Ta-daa!*, torej gre za tujejezični vpliv.

2.3.1 Posnemovalni medmeti, vezani na človeka

Najpogosteje se v oblačkih pojavljajo posnemovalni medmeti za smeh, na človeka pa so vezani tudi posnemovalni medmeti za smrkanje, jokanje: *smrk* ali *šmrc* (*Nihče mi ne bo verjel … Šmrc …*), zadihanost: *puh* in *dah* (*Samo še … 28,7 kilo…* ***dah****… metra …*), kolcanje ali riganje: *hik* ali *hk*, mlaskanje: *mljac* in smrčanje: *gnh*, *gnaaargh*, *grmnjh*. Za kašljanje sta uporabljena medmeta *kah* in *kof*, podomačitvi angl. *cough*. Pri *z* oz. *zzz* za dremanje ali spanje pa gre bolj kot za posnemovalni medmet za simbol (Gržina 2014: 32), saj je spanje navadno neslišno.

7 Izjemoma je namesto oblačka v stripu *Ratman* lahko uporabljena tudi črtica, ki povezuje govorca z izgovorjenim besedilom.

2.3.2 Oglašanje živali

Slika 2: Raznoliki posnemovalni medmeti za oglašanje ptic v stripu *Ratman* (Lavrič 2019: 63).

Za prikaz slušnega vtisa petja ptic so uporabljeni raznovrstni medmeti: *čiv*, *čivk*, *cjuk* in *cvrkut* (Slika 2), sicer pa se živali v stripu *Ratman* večinoma oglašajo z (lahko nekoliko podomačenimi) angleškimi medmeti: *oink* za oglašanje prašiča, *vauf* za lajanje psa, *skree* za oglašanje papagaja.

3 Posnemovalni medmeti kot del risbe

Kot del risbe se večinoma pojavljajo posnemovalni medmeti, ki so uporabljeni kot onomatopeje, s katerimi je ustvarjena zvočna kulisa dogajanja. Približno tretjina vseh posnemovalnih medmetov se v stripu *Ratman* pojavlja kot del risbe.[8] Druge vrste medmetov se v risbi pojavijo le izjemoma: največkrat so to različni kriki, ki s svojo glasnostjo prebijejo meje govornega oblačka in se osamosvojijo (*aaaa*, *aaaaaaaaaa*, *aaiiiiiiiiii*). Njihova intenziteta je poudarjena tudi vizualno: črke so večje ali odebeljene ter segajo vse do roba stripovskega kvadratka in še čez, prav tako pa so z izbiro tipografije oz. pisave poudarjene druge lastnosti zapisanega. Enako velja za vse medmete, ki so zapisani (ali bolje rečeno: narisani) kot del risbe.

3.1 Zvoki akcije

Akcija, h kateri v stripu *Ratman* kot parodiji superherojskega stripa pozivajo številni velelni medmeti v oblačkih, se odraža tudi na »zvočni« ravni oz. v t. i. zvokih akcije (Bunta 2012 v: Gržina 2014: 31), kot npr.: *žbaf*, *stomp*, *šbak* za pretepanje, *švas* za zvok klofute in *špaf*, *bloink* za brce, *tomb*, *tumb*, *tup* za zvok udarca, *plof*, *plop*, *ktomb*, *stomp*, *šplunk* za padce, *šplof*, *žblamp*, *splaf*, *blump* za padec v vodo, *klang*, *tlang*, *klenk*, *klank*, *klong*, *tling*, *tlong* za udarce ob kovino ali padce kovinskih predmetov na tla ter *krrrrr* za zvok drsanja kovinskega predmeta po tleh, *bang bang*, *pac pac* za streljanje, *kabum*, *braum* pa za eksplozijo.

8 Za primerjavo: v stripu *Rdeči alarm* istega avtorja, v katerem je zaradi drugačne vsebine veliko več dialoga in manj akcije, je posnemovalnih medmetov v sliki zelo malo, manj kot 5 %.

Slika 3*:* Različni zvoki akcije v stripu *Ratman* (Lavrič 2019: 24).

V stripu se pojavljajo tudi posnemovalni medmeti *brak*, *brraaum*, *hrsk*, *pak*, *kblump*, *krank*, *rromp* ipd., pri katerih je iz konteksta razvidno, da gre za zvoke akcije, a je težko določiti, kaj natančno jih povzroča (gl. Sliko 3). Velikokrat je uporabljen tudi *tras*, ki se lahko uporablja za različne vrste hrupa, udarce, razbitje nečesa, pa tudi za loputanje z vrati. Nekateri posnemovalni medmeti so prevzeti iz angleščine oz. drugih jezikov,[9] lahko pa so nekoliko poslovenjeni: angl. *crack* za rušenje, razbitje, pokanje je tako zapisan kot *krack*, *krck*, *krc*, *krak*.

3.2 Posnemovalni medmeti, vezani na človeka ali živali

Posnemovalnih medmeti, ki so vezani na človeka, se kot del risbe pojavljajo običajno takrat, ko jih povzroča skupina ljudi, kot so *trara* in *bum bum* za navijanje na tribuni ali *tromp romp*, *tumb tumb* za udarjanje podplatov skupine tekačev, pri čemer je za isti zvok lahko enkrat uporabljen (podomačeni) tujejezični, drugič slovenski medmet (recimo *klap klap* ali *plosk plosk* za ploskanje). V sliki so medmeti zapisani tudi takrat, ko gre za nek zelo glasen, moteč zvok – kašljanje, riganje itn., pa tudi glasno ovohavanje živali, za kar je uporabljen kar angl. *snif*, medtem ko se pri

9 Lahko gre tudi za prenos iz angleščine preko drugih jezikov: Gržina (2014: 31) v analizi hrvaških izdaj *Alana Forda*, pri katerem gre prav tako za parodijo superherojskega stripa in hkrati za strip, ki je imel velik vpliv tudi na slovenske striparje, našteva nekatere posnemovalne medmete, ki so uporabljeni tudi v *Ratmanu*, npr. angl. *bang* za streljanje, angl. *crack* pa v podomačeni obliki *krak*.

nekaterih drugih primerih kažeta večja inovativnost in raznolikost: npr. *škrab skrap* za pisanje, *čmak čmak*, *čof čof* in *šljap šljap* za hojo po vodi.

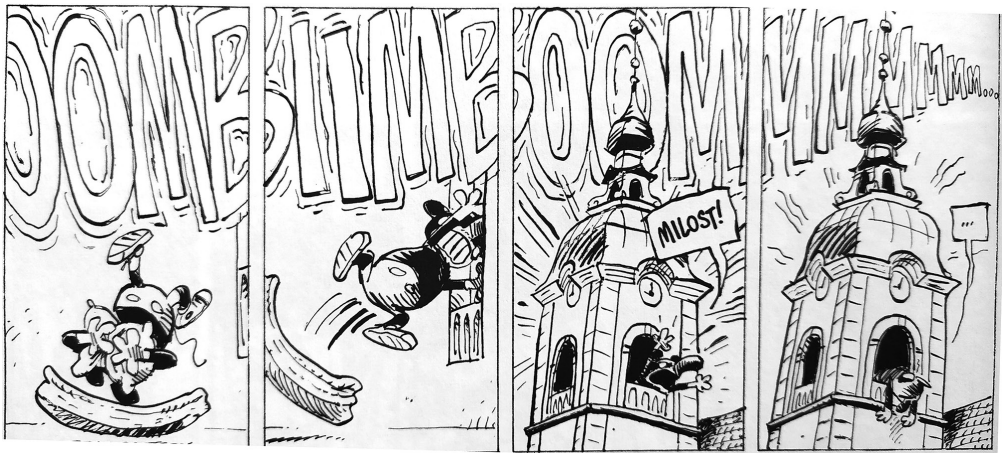

Slika 4: Glasnost zvonjenja zvonov je poudarjena tudi vizualno (Lavrič 2019: 88).

3.3 Zvoki okolice

Pogosti so tudi drugi zvoki, npr. zvoki naprav (*driiiin* za zvonjenje, *uuiiiiuuuuiii* za sireno), pri katerih ponavljanje samoglasnika poudarja tako trajanje kot glasnost, slednja pa je podobno kot pri krikih lahko poudarjena tudi vizualno (gl. Sliko 4).

3.4 Neslišne kretnje

Če gre pri večini posnemovalnih medmetov za onomatopeje, s katerimi strip dobi zvočno kuliso dogajanja, pa nekateri posnemajo neslišne kretnje: *tap tap* tako posnema tapkanje po rami ali tipanje, *šlaf šlaf* prijemanje, *pink* špikanje, *cvi cvi* drezanje nekoga s prstom, *pop* ali *bup* vdiranje v mehkejšo snov ali potisk vanjo, *gric gric gric* grizenje, *fsk fsk* žgečkanje, *zvizzz* pa hiter, nagel odhod.

4 Zaključek

Analiza je pokazala, da so v stripu *Ratman* najpogostejši razpoloženjski medmeti, ki se poleg velelnih in posnemovalnih pojavljajo v stripovskih oblačkih kot del govora, medtem ko so v risbo vključeni predvsem posnemovalni medmeti. Torej je to, kje v stripu so uporabljeni, povezano z njihovo vrsto oz. pomenom. Kontekst dogajanja, ki vpliva na sporočevanjsko-pragmatični pomen medmetov, je v stripu predstavljen tako verbalno kot vizualno. Medmeti, ki so vključeni v risbo, so vanjo hkrati zapisani in zarisani, njihova intenziteta in druge lastnosti pa so poudarjene tako s ponavljanjem in kopičenjem črk kot tudi grafično: z velikostjo črk, njihovo debelino, postavitvijo v prostor in razporeditvijo. Analiza medmetov pokaže, da so jezikovna sredstva v stripu vedno povezana z vizualnim izražanjem, kar je treba upoštevati tudi, če raziskujemo zgolj besedne prvine v njem.

Viri in literatura

BOBINSKA, Anna, 2015: Rhâ, Mmnmpfff, Nnniirrffrf: Du fonctionnement de l'interjection dans le discours. *Białostockie Archiwum Językowe* 15. 33–48.

GABERŠČEK, Nuša, 2007–2008: *Slovarček medmetov*. http://bos.zrc-sazu.si/medmeti.html (dostop 18. 7. 2020)

GRŽINA, Hrvoje, 2014: Semiotička analiza mediju stripa svojstvenih vizualnih elemenata u Alanu Fordu Maxa Bunkera i Magnusa. *Medijske studije/Medias Studies* X/5. 19–35.

FORCEVILLE, Charles, 2012: The visualization of anger in comics. *Comics Forum*, 2. 10. 2012. https://comicsforum.org/2012/02/10/the-visualization-of-anger-in-comics-by-charles-forceville/ (dostop 15. 5. 2020)

FORCEVILLE, Charles, EL REFAIE, Elisabeth, MEESTERS, Gert, 2014: Stylistics and Comics. Michael Burke (ur): *Routledge Handbook of Stylistics*. Oxon, New York: Routledge.

KRVINA, Domen, ŽELE, Andreja, 2017: O medmetih, zlasti o njihovih razločevalnih lastnostih: poudarjen slovarski vidik. *Slavistična revija* LXV/2. 201–228.

LAVRIČ, Tomaž, 2010: *Rdeči alarm*. Ljubljana: Forum.

LAVRIČ, Tomaž, 2019: *Ratman*. Ljubljana: Buch, Zavod Strip art.

SP = *Slovenski pravopis*. www.fran.si

SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. www.fran.si

STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2014: *Medmeti v slovenskem jeziku.* Maribor: Založba Pivec.

TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica.* Maribor: Obzorja.

VERDONIK, Darinka, 2007: *Jezikovni elementi spontanosti v pogovoru.* Maribor: Slavistično društvo.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 2013: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

NAREČNA PODOBA LAINŠČKOVIH »VERZUŠEV«

Mihaela Koletnik
Filozofska fakulteta, Maribor
mihaela.koletnik@um.si

DOI:10.4312/Obdobja.39.311-316

V prispevku osvetljujemo narečno podobo Lainščkovih lirskih pesmi, objavljenih v pesniških zbirkah *Nigdar nèboš znala* (2007), *Lübezen* (2014) in *Komi de ravnica bejla/ Komu bo ravnica bela* (2019), ter njihovo prepesnitev v knjižno slovenščino. Čeprav sta narečna proza in poezija obrobni del njegove besedne ustvarjalnosti, Lainšček dokazuje, da je narečje lahko literarni jezik, v katerem je mogoče ustvariti besedila s prepričljivim literarnoestetskim učinkom.

dialektologija, panonska narečna skupina, prekmursko narečje, Feri Lainšček, narečna poezija

This article sheds light on the dialectal character of Lainšček's lyric poems published in the collections *Nigdar nèboš znala* (2007), *Lübezen* (2014) and *Komi de ravnica bejla/Komu bo ravnica bela* (2019), as well as on their versions in standard Slovene. Even though dialectal prose and poetry constitute only a marginal part of Lainšček's creative oeuvre, they are a convincing proof that texts written in dialect can possess a high degree of literary and aesthetic value.

dialectology, Pannonian dialectal group, Prekmurje dialect, Lainšček, dialect poetry

1 Uvod

Feriju Lainščku, najplodovitejšemu in najuspešnejšemu pisatelju prekmurskega prostora (Novak Popov 2014: 267), rojenemu v Dolencih na Goričkem blizu madžarske meje, se je svet pisane besede odprl šele v osnovnošolskih klopeh, kjer je do tedaj samo narečno govoreč ob reviji *Ciciban* prvič spoznal knjižno slovenščino. Da je pisateljevanje postalo način njegovega življenja, potrjuje njegov obsežen in žanrsko raznovrsten literarni opus, ki zajema vse od pesmi v 14 samostojnih izvirnih pesniških zbirkah, popevk, dram, radijskih iger (29 uprizoritev) do filmskih scenarijev, književnosti za otroke in mladino (več kot 30 samostojnih knjig in 8 radijskih iger), pripovedno prozo (4 zbirke kratke proze) in 27 romanov.[1] Integralni, čeprav obrobni del Lainščkove besedne ustvarjalnosti, ki odstira čudežni in melanholični svet ob Muri,

1 Za svoje literarno delo je prejel več nagrad. Naj omenimo samo najuglednejše: Kajuhova nagrada za roman *Reza* (1986), nagrada Prešernovega sklada za roman *Ki jo je megla prinesla* (1995), nagrada kresnik za romana *Namesto koga roža cveti* (1992) in *Muriša* (2007), večernica za zbirko pravljic *Mislice* (2000), desetnica za *Pesmi o Mišku in Belamiški* (2011) ter vesna za scenarij celovečernega igranega filma *Hit poletja* (2008).

poln starodavnih legend in mitov, ki na poseben način prežema tudi sodobnega človeka, in katere osrednja tema sta iskanje človekove identitete in ljubezen, pa sta tudi njegova narečna proza in poezija, ki ju je mogoče brati tudi »v širšem kontekstu revitalizacije narečja v slovenskem kulturnem prostoru in v kontekstu aktualizacije tradicionalnih literarnih struktur v sodobni slovenski književnosti« (Just 2010: 192).

2 Lainščkov narečni opus

V prekmurščini je bilo v zadnjih 25 letih izdanih preko 30 izvirnih samostojnih leposlovnih knjig, 22 od teh jih je pod uredništvom Francija Justa izšlo v knjižni zbirki Med Rabo in Muro, ustanovljeni leta 1998 z namenom sistematičnega izdajanja leposlovja za slovensko manjšino v Porabju, pisanega v porabskim Slovencem domačem narečju in knjižnem jeziku, da bi se ohranila in dvignila (narečna) jezikovna raven, osiromašena zaradi okrnjenega šolanja v slovenščini in posledično nezadostnega znanja knjižnega jezika, ter okrepila kulturna in narodnostna identiteta. Na tem že več kot tisoč let dvojezičnem območju je v času po slovenski osamosvojitvi narečje postalo eden najpomembnejših dejavnikov trdnosti porabskega samozavedanja.[2] Narečni leposlovni nabor bogatijo še objave pripovedne proze in poezije v periodičnih tiskih, zlasti v časopisu *Porabje* in *Slovenskem/Porabskem koledarju*, ter dramska besedila za porabski in prekmurski ljudski oder. Lainšček je v ta narečni zbir prispeval kratke zgodbe v skupinski knjigi *Srebrni breg/Srebrni brejg* (1995), knjigo izvirnih avtorskih pravljic *Mislice – pravljice/prpovejsti* (2000), mladinsko povest *Deček na dedkovem kolesu/Pojep na dejdekovom biciklini* (2001), pesmi v skupinski spremni knjižici k *Murskim baladam in romancam* (2012), številne uglasbene pesmi na nosilcih zvoka (prim. še Just 2019: 73) ter tri pesniške zbirke sodobne narečne poezije: *Nikdar nèboš znala* (2007), *Lübezen* (2014) in *Komi de ravnica bejla/Komu bo ravnica bela* (2019), katerih jezikovno podobo bomo osvetlili v nadaljevanju prispevka.

3 Lainščkova narečna poezija

Lainščkov narečni prvenec *Nikdar nèboš znala* s podnaslovom *Moje verzuške pa kejpi*, obogaten z izvirnimi avtorjevimi fotografijami, obsega 14 pesmi,[3] najpogosteje zapisanih v trohejskem verzu različnih dolžin in rimanih, na ravni jezikovnega sloga opazno navezanih na folklorno izročilo, ki ga potrjujejo številne ponavljalne figure, stalne epitetoneze, folklorna simbolika idr., katerih osrednji motiv ljubezni je izpovedan v prekmurskem goričkem podnarečju. Značilnosti tega podnarečja ponazarjamo ob izpovedi ljubezenskega minevanja v pesmi Samo ge te odin čakat:

> Samo ge te odin čakat ta v ravnico kraj vodej,
> samo ge tan dugo glejdan, kak ta voda ta tečej.
> Samo ge tan kamen vržen, šteri se mi potopij,
> Samo ge šče itak vüpan, ka ta prijdeš tüdi tij.

2 Več o vlogi narečja kot identitetnega dejavnika pri Slovencih v Porabju gl. Koletnik 2016: 401–415.

3 Te so bile predmet več literarnozgodovinskih razprav: Novak Popov 2010: 167–168; Just 2010: 196–200; Androjna 2016: 41–45.

Znan, ka si zdaj čisto drüjga, daleč tan si najšla mer,
tüdi če zdaj zvejzde glejdaš, te ne gene tej večer.
Štera pot je bijla krijva, šteri zakon te je zeu,
koga čaka tvoja svila, što je takšo srêčo meu.

Tüdi če si že zgibijla se spomijne na menej,
Znaj, ka sigdar mo te čako, tan ge mejsec doj gemlej.
Šaš de skrijvo se potij, proud de daleč od briga,
ena rouža de pa gnala, kak bi zrasla vö s srca.

Besedilo je neonaglašeno, samoglasniki nimajo naglasnih znamenj ne za mesto naglasa ne za kvaliteto in niti za kvantiteto. V primeru *srêča* zapisana strešica zaznamuje širino (kratkega) *e*-ja, na mesto naglasa v besedi pa kažejo tudi diftongi.

Pesem izkazuje nekaj tipičnih prekmurskih glasoslovnih značilnosti,[4] kot so: *ü* za staroakutirani *u* (*tüdi*); *ö* za *e* v položaju za ustničnikom (*vö* < *vön* < *ven* < **vъnъ*); *u* za zlogotvorni *ł* > (*dugo*); *ej* za stalno dolgi jat (*zvejzde*, *mejsec*); *ou* za stalno dolgi nosni in prevzeti *o* (*proud*; *rouža*); *e*-jevska vokalizacija novoakutiranega polglasnika (*gene* ʻgane'); *ij* za stalno dolgi *i* (*tij*, *prijdeš*, *spomijne*) in *üj* za stalno dolgi *u* (*drüjga*); *ej* iz stalno dolgega *ę* in cirkumflektiranih *ê*, *ə̂* (*tečej*, *glejdan*); *i* iz prednaglasnega *u* in *ě* (*zgibijla*, *briga* ʻR ed.'); *e* iz *i* pred *r* (*mer*) in *e* iz *a* za *j* (*ge* < *ges* < *ďes* < *jaz* < **azъ*). V besedilu so opazne še naslednje narečne značilnosti: onemitev vzglasnega *h-* in *v-* (*odin* ʻhodim', *se* ʻvse'); prehod končnega *-m* > *-n* (*tan*, *vržen*); otrditev primarnega palatalnega *l′* v srednji *l* (*gemlej* ʻjemlje'); razvoj *j* v *g* pred sprednjimi vokali (*gemlej*, *ge*); protetični *v-* (*vüpan*); vrinjeni *-j-* (*najšla*); prehod soglasniške skupine *kt* > *št* (*šteri* ʻkateri', *što* ʻkdo' < **xto* < **kъto*); onemitev nenaglašenega *o* v prislovu *kako* (*kak*). Moškospolski edninski glagolski deležnik na *-l* je zapisan po izgovoru s končajema *-o* in *-u* za dvoustnični *u̯* (*čako*, *skrijvo*; *meu*, *zeu*).

V oblikoslovju izstopajo skrajšane oblike prihodnjika glagola *biti* (*mo* ʻbom', *de* < *boude* < *bode*); vprašalni zaimek *ge* (< *gde* ʻkje') namesto oziralnega *kjer* (*tan ge mejsec doj gemlej*); moškospolski kazalni zaimek *tej* (< *ta* < **tъ*) in veznik *ka*, ki opravlja vlogo knjižnega *da*. Narečne pa so tudi nekatere besede in oblike: *znan* ʻvem'; *šče* ʻše'; *ta* ʻtja', *sigdar* ʻvedno, vselej', *itak* ʻše vedno', *takši* ʻtakšen'; *kraj* ʻob, zraven', *doj* ʻdol', *kak* ʻkot'. Skladenjska posebnost je kalk *dol jemati* (*mejsec doj gemlej* < nem. *der Mond nimt ab*).

V zapisu pesmi najdemo dva primera poknjiževanja: namesto diftonga *ou* je zapisan monoftong *o* (*pot* < **pǫtь*), namesto narečnega prislova *čistak* pa je zapisana njegova knjižna različica *čisto*.

Lainščck tudi v svoji drugi narečni zbirki pesmi sledi ljubezni, ki jo simbolizira že sama vizualna podoba knjige – na rdeče obarvane platnice umeščena fotografija metulja kot simbola čarobnosti, ljubezni, sreče in tudi osvobojenosti ter nesmrtnosti duše. *Lübezen*, ki jo spremljajo barvne avtorske fotografije, je izšla leta 2014 in prinaša ponovno objavo pesmi iz Lainščkovega narečnega prvenca, obogatenih z osmimi

4 Pesnik narečne foneme /*i:̯*/, /*ü:̯*/, /*e:̯*/, /*ę:̯*/ in /*o:̯u̯*/ zapisuje v poenostavljeni obliki z grafemi ‹*ij*›, ‹*üj*›, ‹*ej*› in ‹*ou*›.

novimi besedili, zapisanimi v stilu, ki ga Novak Popov (2010: 168) prepoznava kot »kombinacijo tradicije, folklore in spevnosti«.

V ponovni objavi pesmi Violina in Vse de šče kak je bilou sta se malenkostno spremenila ali skrajšala naslova (Vijolina, Se de šče), v pesmih iz prve knjige strnjeni verzi v obsežnejših enotah so največkrat razlomljeni po skladenjskih mejah v štirivrstične kitice, katerih število se tako podvoji, prej dolgi trohejski sedmerci, deveterci in enajsterci pa so mestoma razlomljeni v enkrat krajše verze v štiri- do šestvrstične kitice. Vse pesmi iz *Lübezni* ohranjajo značilno goričko naglasno, glasovno, oblikovno in leksikalno podobo. Naglas praviloma ni označen, zato ga lahko prozodijsko pravilno preberejo le domačini, že prej redka naglasna znamenja pa se opuščajo (nèboš > *neboš*, srêča > *sreča*). V prikazani pesmi je sedaj v primeru *brigá* zapisan ostrivec na dolgem *a*-ju pri mešanem naglasnem tipu samostalnika, prej knjižni prislov *čisto* pa je pesnik nadomestil z narečnim *čistak* s poudarjalno členico *-k*. V preostalih ponatisnjenih pesmih se Lainšček z malenkostnimi spremembami, kot so po izgovoru zapisani *f* za zvočnik *v* (vsa > *fsa*, vküper > *fküper*), *ij* za stalno dolgi *i* (žitek > *žijtek*, siva > *sijva*, stisnola > *stijsnola*), *i* za nenaglašeni jat (bežijš > *bižijš*), izpad vzglasnega *v-* (vse > *se*, vsen > *sen*, vzeu > *zeu*) in veznik *kda* 'ko' (> *gda*, *da*), še bolj približa živi govorici, po drugi strani pa nekatere prej fonetično zapisane glasove na novo poknjiži, npr. nofci > *novci*, sniga > *snega*, v Sobote > *v Soboti*.

Tudi Lainščkovo tretjo knjigo narečnih pesmi z naslovom *Komi de ravnica bejla/Komu bo ravnica bela* spremljajo žlahtne avtorjeve fotografije iz njegovega panonskega cikla. Zbirka s podnaslovom *Verzuši pa kejpi/Pesmi in fotografije* prinaša izbor 15 osebnoizpovednih, ljubezenskih in refleksivnih pesmi, izvorno pisanih bodisi v prekmurščini bodisi v knjižni slovenščini.[5] Posebnost zbirke so vzporedni natisi posameznih pesmi v prekmurskem narečju in knjižni slovenščini, s čimer so približane tudi nenarečnim govorcem:

Samo ge te odin čakat
ta v ravnico kraj vodé,
samo ge tan dugo gledan,
kak ta voda ta tečé.

Samo ge tan kamen vržen,
šteri se mi potopi,
samo ge šče itak vüpan,
ka tá prideš tüdi ti.

Znan, ka si zdaj čisto drüga,
daleč tan si najšla mer,
tüdi če zdaj zvejzde gledaš,
te ne gene tej večer.

Zmeraj te še hodim čakat
k modri reki najini.
Njeni so valovi tihi,
kot bili so tiste dni.

Zopet včasih kamen vržem,
ki takoj se potopi,
jaz pa še na tihem upam,
da spet prideš tudi ti.

Dolgo si že v drugi zgodbi,
daleč tam si našla mir.
Tudi če zdaj zvezde gledaš,
tam ne poje ti skovir.

5 Izbor desetih pesmi iz prejšnjih narečnih zbirk je dopolnjen s petimi novimi naslovi: Iža svetoga Nikolaja, Ftica, Zacumprano srce, Pá me sprtolejt zazavle in Dejdek.

Štera pout je bila kriva, šteri zakon te je vzeo, koga čaka tvoja svila, što je takšo srečo meo.	Katera pot bila je kriva, kakšen zakon te je vzel? Ko ljubezen je zgorela, v tebi je ostal pepel.
Tüdi če si že zgibila vse spomine na mene, Znaj, ka vsigdar mo te čako tan, ge mejsec doj gemle.	Zdavnaj tu so že zbledeli vsi spomini in sledi, jaz še zmeraj sem ob reki, kot kdaj ptica obsedi.
Šaš de skrivo vse poti, proud de daleč od brigá, ena rouža de pa gnala, kak bi zrasla vö s srca.	Kmalu bo minila zima, v travah več ne bo snega, ena roža bo pa lepa, kot bi zrasla iz srca.

Pesem je v primerjavi s prejšnjima različicama v glasoslovju mestoma poknjižena, s čimer pesnik prehaja iz krajevnega narečnega v pokrajinski (prekmurski) knjižni jezik.[6] Medtem ko se tipična prekmurska dvoglasnika *ej* za stalno dolgi jat (*mejsec*, *zvejzde*) in *ou* za stalno dolgi nosni in prevzeti *o* (*pout*; *rouža*) v zapisu ohranjata, so diftongi *ij*, *üj* in *ej* za praslovanske stalno dolgi *i*, *u* in nosni *e* poenoglašeni oz. »poknjiženi«[7] (tij > *ti*, prijdeš > *prideš*, spomijne > *spomine*; drüjga > *drüga*; glejdan > *gledan*), s čimer se je izgubila možnost razlikovanja med stalno dolgimi ter staro- in novoakutiranimi samoglasniki, ki so v narečju ostali kratki do danes. Tudi diftong *ej* kot pokazatelj naglasnega mesta pri samostalnikih mešanega naglasnega tipa in naglašenega tematskega *e* v osebilu dvozložnih glagolov je poenoglašen v *e*, na katerem je mestoma, a ne dosledno, zapisan ostrivec, npr. kraj vodej > *kraj vodé*, a na menej > *na mene*; tečej > *tečé*, a gemlej > *gemle*. Zapisovanje ostrivca je pri samostalnikih mešanega naglasnega tipa nedosledno tudi na dolgem *a*-ju: *od brigá*, toda *s srca*. Moškospolski edninski glagolski deležnik na *-l*, prej v naglašenem zlogu zapisan po izgovoru s končajem *-u* za dvoustnični *u̯*, je sedaj izkazan s končajem *-o* (zeu > *vzeo*, meu > *meo*). Poknjižena je narečna oblika prislova *čistak* v *čisto*, približevanje knjižnemu jeziku pa kaže tudi zapis vzglasnega *v*-ja, ki v narečju sicer onemeva (se > *vse*, sigdar > *vsigdar*).

Pri prepesnitvi narečnega besedila v knjižni jezik so poleg razlik na glasoslovni in oblikovni ravni opazni še opuščanje skladenjskih zvez, ki jih knjižni jezik ne pozna, leksične zamenjave v posameznih verzih ter zamenjave celotnih verzov, npr.: [...] kak bi zrasla *vö* s srca. > [...] kot bi zrasla iz srca. – [...] *itak* vüpan [...] > [...] *na tihem* upam [...] – [...] ka *tá* prideš [...] > [...] da *spet* prideš [...] – [...] *tan* kamen vržen [...] > [...] *včasih* kamen vržem [...] – [...] šteri zakon te je vzeo [...] > [...] *kakšen* zakon te je vzel [...] – [...] ena rouža *de* pa *gnala* [...] > [...] ena roža *bo* pa *lepa* [...] – [...] koga čaka tvoja svila, što je takšo srečo meo. > Ko ljubezen je zgorela, v tebi je ostal pepel. – [...] znaj, ka vsigdar mo te čako tan, ge mejsec doj gemle. > [...] jaz še zmeraj sem

6 V spremni besedi h knjigi Just (2019: 74) to pojasnjuje tako: »ker se prekmursko narečje členi v več govorov [...] in je tudi njegova pisna podoba v današnjih leposlovnih knjigah neenotna [...], zapis prekmurščine v tej knjigi skuša vzpostaviti kontinuiteto z jezikovno in pisno tradicijo knjižne prekmurščine, predvsem z opuščanjem danes prevladujočega fonetičnega zapisovanja«.

7 Diftong *ej* za dolgi polglasnik je po izgovoru zapisan samo v moškospolskem kazalnem zaimku *tej* 'ta'.

ob reki, kot kdaj ptica obsedi. – Šaš de skrivo vse poti, proud de daleč od brigá [...] > Kmalu bo minila zima, v travah več ne bo snega [...].

Večina Lainščkovih narečnih pesmi je uglasbenih.[8] Te so si tako utrle pot k sprejemnikom tudi po glasbeni poti, saj ti sedaj »postajajo njihovi poslušalci in ne več samo bralci« (Stanonik 2007: 112).

4 Zaključek

Feri Lainšček se uvršča med tiste prekmurske avtorje, ki dokazujejo, da je narečje lahko literarni jezik, v katerem je mogoče ustvariti besedila s prepričljivim literarnoestetskim učinkom. Lainšček se pri prepesnjevanju ni togo držal izvirnika, ampak je ob glasoslovnih in oblikoslovnih razlikah med narečno in knjižno slovenščino upošteval tudi dejstvo, da imajo narečni govori od knjižnega različne sisteme na vseh jezikovnih ravninah ter da imajo besedila različne mogoče naslovnike. Primerjava narečnih in knjižnih besedil kaže na izvirne narečne izrazne možnosti, s katerimi se ubeseduje človekova notranjost, njegovo čustvovanje in razmišljanje, zato je lahko narečna podstava veliko bolj ekspresivna kot knjižnostandardna.

Viri in literatura

ANDROJNA, Mateja, 2016: *Ženska, pokrajina in ljubezen v poeziji Ferija Lainščka*. *Diplomsko delo.* Ljubljana: Filozofska fakulteta. www.slov.si/dipl/androjna_mateja.pdf (dostop 2. 5. 2020)

JUST, Franci, 2010: Izdelano v literarnem laboratoriju Ferija Lainščka po postopku duhovno-pesniške arheologije. Franci Just (ur.): *Po ravnici navzgor. Literarni opus Ferija Lainščka. Evidence in refleksije*. Murska Sobota: Franc-Franc. 192–200.

JUST, Franci, 2019: Dvoglasna pesniška meditacija. Feri Lainšček: *Komi de ravnica bejla/Komu bo ravnica bela*. Murska Sobota: Argo, društvo za humanistična vprašanja. 72–74.

KOLETNIK, Mihaela, 2016: Narečje kot identitetni dejavnik pri Slovencih v Porabju. Ibolya Czetter idr. (ur.): *VI. dialektológiai szimpozion: Szombathely, 2015*. Szombathely; Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara in Szlovákai Magyar Akadémiai Tanács. 401–415.

LAINŠČEK, Feri, 2007: *Nigdar nèboš znala*. *Moje prekmurske verzuške pa kejpi*. Murska Sobota: Franc-Franc.

LAINŠČEK, Feri, 2014: *Lübezen*. *Verzuške pa kejpi*. Murska Sobota: Klar, F. F. Lainšček.

LAINŠČEK, Feri, 2019: *Komi de ravnica bejla/Komu bo ravnica bela*. *Verzuši pa kejpi/Pesmi in fotografije*. Murska Sobota: Argo, društvo za humanistična vprašanja.

NOVAK POPOV, Irena, 2010: Kontinuiteta in razlika – poskus s poezijo Ferija Lainščka. Franci Just (ur.): *Po ravnici navzgor. Literarni opus Ferija Lainščka. Evidence in refleksije*. Murska Sobota: Franc-Franc. 154–175.

NOVAK POPOV, Irena, 2014: *Novi sprehodi po slovenski poeziji*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 19).

STANONIK, Marija, 2007: *Slovenska narečna književnost*. Maribor: Slavistično društvo (Zora, 51).

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine, vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS iz državnega proračuna.

8 Pojavljajo se na različnih zgoščenkah, kot npr. *Komi de ravnica bejla* (2003), *Orkester za poljube* (2005, Halgato band), *Cigansko dušo imam* (2006, Langa), *Daleč je ...* (1999, več izvajalcev), *Nikdar neboš znala* (2000, Dorina in Dejan), *Čarna violina* (2008, Jože Kovač), *Murske balade in romance* (2012, več izvajalcev).

JEZIK KOT IZRAZ KOLEKTIVNE IN OSEBNE IDENTITETE

SLOVENSKI JEZIK S PERSPEKTIVE UPORABNIKOV SLOVENSKEGA JEZIKA V ITALIJI

Nataša Gliha Komac
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
natasa.gliha-komac@zrc-sazu.si

DOI:10.4312/Obdobja.39.319-330

Tako Slovenija kot Italija sta v skladu s svojo pravno ureditvijo in programskimi dokumenti zavezani k skrbi za uporabnike slovenskega jezika na Tržaškem, Goriškem in Videmskem. Prispevek poleg pregleda izbranih zakonskih in programskih dokumentov zgoščeno in gradivno dokumentirano prikazuje rabo, prakse in stališča uporabnikov slovenskega jezika v Italiji ter opozarja na nekatera aktualna vprašanja o javni rabi in prisotnosti slovenskega jezika po različnih področjih ter potrebe uporabnikov slovenskega jezika na tem območju. Podatki so poleg siceršnjih virov pridobljeni v okviru vseslovenske spletne ankete Jeziki v Sloveniji in slovenščina zunaj nje (2017).

sociolingvistika, jezikovna politika, slovenski jezik v Italiji, uporabniki slovenskega jezika v Italiji, priložnosti za rabo

In accordance with their respective legal regimes and programme documents, both Slovenia and Italy are also bound to provide for Slovene language users in the Trieste, Gorizia and Udine areas. In addition to reviewing selected legal and programme documents, the paper presents the actual use, practices and attitudes of Slovene language users in Italy in a compact manner and on the basis of documented material, and draws attention to some topical issues regarding the public use of language and the presence of the Slovene language in different areas and to the needs of Slovene language users in this territory. In addition to using other sources, the data was obtained within the framework of a pan-Slovene online survey Languages in Slovenia and the Slovene Language Abroad (2017).

sociolinguistics, language policy, Slovene language in Italy, Slovene language users in Italy, opportunities for use

1 Uvod

Naslovna tema letošnjega simpozija Slovenščina – diskurzi, zvrsti in jeziki med identiteto in funkcijo vabi k razmisleku o eni osrednjih problematik, s katero se srečujejo pripadniki slovenske skupnosti v Italiji, tj. k vedno novim aspektom njim lastnega doživljanja vloge slovenskega jezika in njegove funkcije. Vprašanja prisotnosti in rabe slovenskega jezika v njihovem vsakdanjem življenju, razpeta med zakonsko in programsko opredeljenimi pravicami ter dejanskimi možnostmi in priložnostmi, so vedno podrejena jezikovni politiki.[1]

1 Vloga in položaj sleherne manjšinske skupnosti, tudi slovenske narodne skupnosti v Italiji, se nenehno spreminja in na novo vzpostavlja ter domišlja. Če pokomentiramo z Bufonom (2017: 17): »Tako kot

V prispevku predstavljamo oris zakonske ureditve ter s perspektive izbranih problematik skozi prakse, rabe in stališča, kot so jih izkazali anketiranci vseslovenske spletne ankete Jeziki v Sloveniji in slovenščina zunaj nje (Gliha Komac, Kozina 2017; v nadaljevanju eAnketa 2017), prikazujemo njeno udejanjanje. Interpretacija vključuje aktualna spoznanja o življenju, delovanju in organizaciji slovenske jezikovne skupnosti na območju, »ki zaradi svojega posebnega položaja v osrčju Evrope predstavlja zanimiv primer večkulturne in večjezične družbe« (Bogatec, Vidau 2017: 9).

2 Zgodovinska umestitev in pravni okviri

Slovenska jezikovna skupnost je na skrajnem severovzhodnem robu Republike Italije tradicionalno prisotna. Skrb za zaščito manjšinskih skupnosti na območju italijanske države je bila sicer zabeležena že v 6. členu italijanske ustave (1948), a enotna in učinkovita ureditev tako na državni kot tudi na deželni ravni sega v začetek 21. stoletja. Slovenska jezikovna skupnost na Tržaškem in Goriškem je dobila potrditev v okviru posebnega statuta Londonskega sporazuma leta 1954 (določene pravice so izhajale iz anglo-ameriške Zavezniške uprave 1945–1954) ter pozneje leta 1975 z Osimskimi sporazumi med Italijo in Socialistično federativno republiko Jugoslavijo.[2] Prisotnost slovenske jezikovne skupnosti na Videmskem je bila priznana s krovnim državnim zakonom št. 482 iz leta 1999 o zaščiti zgodovinskih manjšin (Predpisi o varstvu zgodovinskih jezikovnih manjšin/Norme in materia di tutela delle minoranze linguistice storiche), pri čemer so bili slovenski jezik in njegove zemljepisne različice na tem območju (poleg rezijanskega, nadiškega in terskega narečja tudi ziljsko narečje v Kanalski dolini) zaščiteni z državnim zakonom št. 38 iz leta 2001 (Zakonska določila za zaščito slovenske jezikovne manjšine v deželi Furlaniji - Julijski krajini/Norme a tutela della minoranza linguistica slovena della regione Friuli – Venezia Giulia) ter pozneje na deželni ravni z zakonom št. 26 iz leta 2007 (Deželna določila za zaščito slovenske jezikovne manjšine). Šele ta pravni okvir, kot ugotavlja Vidau (2017: 51), »zagotavlja narodni skupnosti kulturno avtonomijo, ki je osredotočena predvsem na javno rabo slovenskega jezika, na izobraževalni sistem tako s slovenskim učnim jezikom kot dvojezični in na avtonomno organizacijsko strukturo na kulturnem in gospodarskem področju, kar so temeljni dejavniki za ohranjanje in razvoj manjšinske skupnosti«.

K nadaljnji skrbi za slovenske narodne manjšine v sosednjih državah ter pospeševanju »stikov z domovino« se je v 5. členu ustave leta 1991 – podobno kot že prej SFRJ – zavezala tudi Republika Slovenija. Leta 2006 je skrb podrobneje razčlenila

druge manjšine so bili tudi Slovenci v Italiji v obdobju formiranja modernih unitarnih držav in klasičnega nacionalizma (1789–1945) potencialni dejavnik meddržavnega konflikta, postali v obdobju uveljavljanja evropskih integracijskih procesov (1945–2005) potencialni dejavnik meddržavnega povezovanja in naposled v obdobju sočasnega uveljavljanja globalnih in lokalnih teženj (po l. 2005) dejavnik regionalne družbene integracije.«

2 Republika Slovenija je z mednarodnim pravnim aktom – izmenjavo not – postala pravna naslednica Osimskih sporazumov, pri čemer ob njeni vključitvi v Evropsko unijo tako Osimski sporazumi kot tudi drugi dvostranski sporazumi z Italijo ostajajo v veljavi.

z Zakonom o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja (ZORSSZNM), problematika pa je z različnih zornih kotov umeščena tudi v posamezne področne zakone, npr. Zakon o Radioteleviziji Slovenija (ZRTVS-1) (1., 3., 4. in 13. člen), in programske dokumente, npr. Strategija odnosov Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja (2016) idr.

Pomembno izhodišče predstavljata temeljna evropska dokumenta, ki ščitita manjšinske pravice (Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin) in manjšinske oz. regionalne jezike (Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih – ELRMJ). Čeprav Italija slednje še ni ratificirala, so njeni predstavniki sodelovali pri sprejemanju vrste za evropske manjšinske skupnosti pomembnih določil.[3]

3 Uporabniki slovenskega jezika v Italiji o svojih jezikovnih praksah, rabah in stališčih: eAnketa 2017

V prispevku je predstavljenih zgolj nekaj izbranih poudarkov: izpričana jezikovna znanja, aktualne jezikovne prakse in rabe (skozi spremljanje in soustvarjanje različnih medijev ter različne govorne položaje) ter mnenja in stališča (slovenščina kot identifikacijski element slovenske skupnosti, celovitost in dejansko uresničevanje obstoječe zakonske zaščite, odnos do slovenskega jezika) uporabnikov slovenskega jezika v Italiji, anketirancev vseslovenske eAnkete 2017.[4]

3.1 Opis vzorca

V vseslovenski eAnketi 2017 je sodelovalo 255 uporabnikov slovenskega jezika v Italiji (tj. 4,4 % v anketo zajetega vzorca).[5] Od tega se jih je 227 podrobneje opredelilo, in sicer 71 % kot specializirani in 29 % kot splošni uporabniki (gl. Graf 1). Med specializiranimi uporabniki, tj. med tistimi, ki se z jezikom tudi tako ali drugače profesionalno ukvarjajo, npr. med učitelji in drugimi pedagoškimi delavci, medijskimi delavci, zaposlenimi v gledališču, prevajalci in tolmači ipd., je bila slaba polovica zaposlenih v vzgoji in izobraževanju (43 % celotnega vzorca), posebej pa velja izpostaviti skupino medijskih delavcev (14 %), tj. urednikov in novinarjev slovenskih medijev v Italiji, ki pomembno soustvarjajo védenje in mnenje o življenju slovenske skupnosti v Italiji.

3 Republika Italija je ELRMJ podpisala že 26. 6. 2000. Zadnja obravnava dokumenta v italijanskem senatu na pobudo italijanske senatorke Elene Testor (Forza Italia) je bila 20. 2. 2020. Ob tej priložnosti je kratek, a zelo temeljit povzetek prizadevanj predstavil Bojan Brezigar, strokovnjak svetovalnega odbora za jezikovne manjšine Oddelka za regionalna vprašanja in avtonomijo, dolgoletni urednik *Primorskega dnevnika* (prim. https://www.radioradicale.it/scheda/599034/litalia-e-la-ratifica-della-carta-europea-delle-lingue-regionali-o-minoritarie-20-anni?fbclid=IwAR2gW2JeRLuwhNTHmZoJwZ4mTEE7R68TAP2CIr7P-BvMXMcYGBrXE-_OcwA).

4 Za v spletni eAnketi 2017 zbrano gradivo med uporabniki slovenskega jezika v Italiji gre posebna zahvala Slovenskemu raziskovalnemu inštitutu (SLORI) in Uradu Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu (Gliha Komac 2017: 8).

5 Gre za statistično relevantno in primerljivo razmerje s siceršnjim številom oz. deležem uporabnikov slovenskega jezika v Italiji (po podatkih, dostopnih na spletnih straneh gov.si 23. 7. 2020, okoli 80.000; prim. www.gov.si/teme/slovenci-v-italiji/).

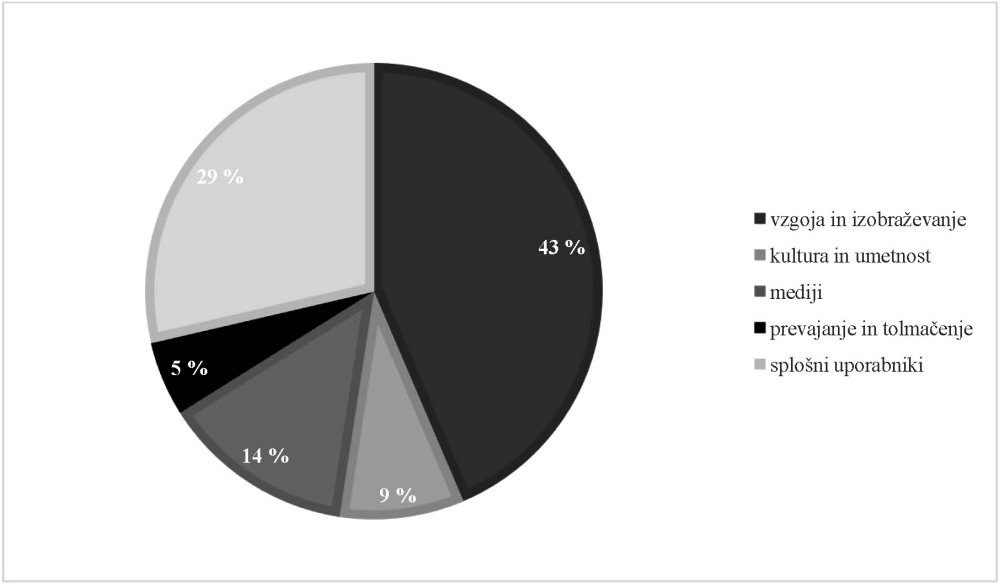

Graf 1: Uporabniki slovenskega jezika v Italiji glede na področje delovanja (eAnketa 2017; N = 227).

3.2 Jezikovna znanja, prakse in rabe

Večina anketirancev je slovenski jezik usvojila že v zgodnjem otroštvu (190; 89 %), pri čemer jih je bilo najmanj 31 % (67) slovensko-italijansko dvojezičnih (hkrati so usvajali slovenski in italijanski jezik). Večina je danes dvo- ali večjezična (98 %), pri vsakdanjem sporazumevanju pa poleg slovenščine in italijanščine uporabljajo tudi druge jezike.

Kar zadeva spremljanje medijev v slovenskem in italijanskem jeziku, večina medije v slovenskem jeziku spremlja, najpogosteje revije in časopise (86 %), pogosto radio (66 %), nekoliko redkeje televizijo (51 %). Pogosto v roke vzamejo tudi leposlovje (66 %) in strokovno literaturo (65 %) v slovenskem jeziku (gl. Graf 2). Revije in časopise v italijanskem jeziku v primerjavi s slovenskimi spremljajo nekoliko redkeje, podobno velja za strokovno literaturo. Pri leposlovju je opazno višje število tistih, ki ga vedno berejo v slovenskem jeziku. Zelo podobna so razmerja pri spremljanju radijskih programov, pri televiziji pa se razmerje spremeni v prid pogostosti spremljanja TV-programov v italijanskem jeziku. Razmerje pri spremljanju medijev prek spleta je približno izenačeno. Prek družbenih omrežij se opazno velik delež anketirancev vedno ali pogosto (79 %, od tega kar 36 % vedno) sporazumeva v slovenskem jeziku.

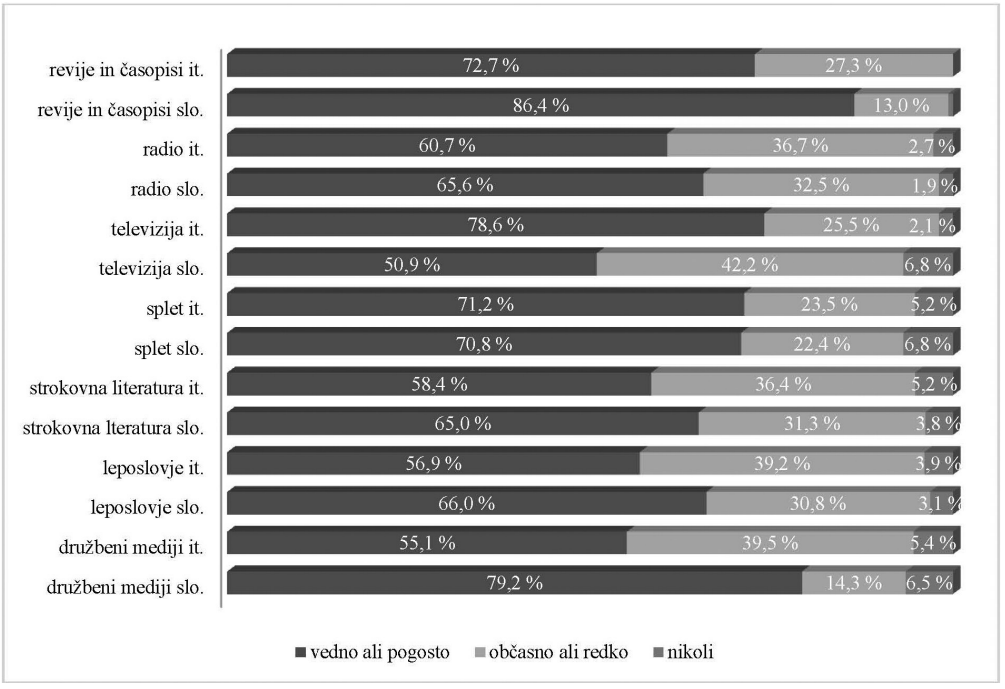

Graf 2: Spremljanje medijev (tisk: revije in časopisi, strokovna literatura, leposlovje; radio; televizija) in sporazumevanje prek družbenih medijev v slovenskem in italijanskem jeziku (eAnketa 2017).

Kako je z rabo slovenskega jezika v različnih govornih položajih? Večina slovenski jezik vedno ali pogosto uporablja zlasti doma (96 %), na delovnem mestu (87 %) in pri društvenih dejavnostih (92 %), izstopa zgolj občasna ali redka uporaba na uradih (62 %), tudi za trgovine je značilna občasna ali redka raba (62 %), nekoliko pogostejša, a vendarle prevladujoča občasna ali redka raba, je značilna za gostinske lokale (gl. Graf 3). Verske dejavnosti večina spremlja v slovenskem jeziku (75 %; opazen delež anketirancev – več kot 25 % – je pri tej kategoriji tako za slovenski kot italijanski jezik izbral možnost *Nimam odgovora*). Kar zadeva sodišča, večina anketirancev z njimi nima prav veliko opravka (tretjina jih je v obeh primerih izbrala možnost *Nimam odgovora*), opazna večina pa se sicer na sodiščih vedno ali pogosto sporazumeva v italijanščini (72 %) oz. redko ali nikoli v slovenščini (69 %). Raba italijanskega jezika prevladuje tudi na uradih (italijanščino tam vedno ali pogosto uporablja kar 75 % anketirancev), v trgovinah (kar 76 % jo tam uporablja vedno ali pogosto) in v gostinskih lokalih (61 %).

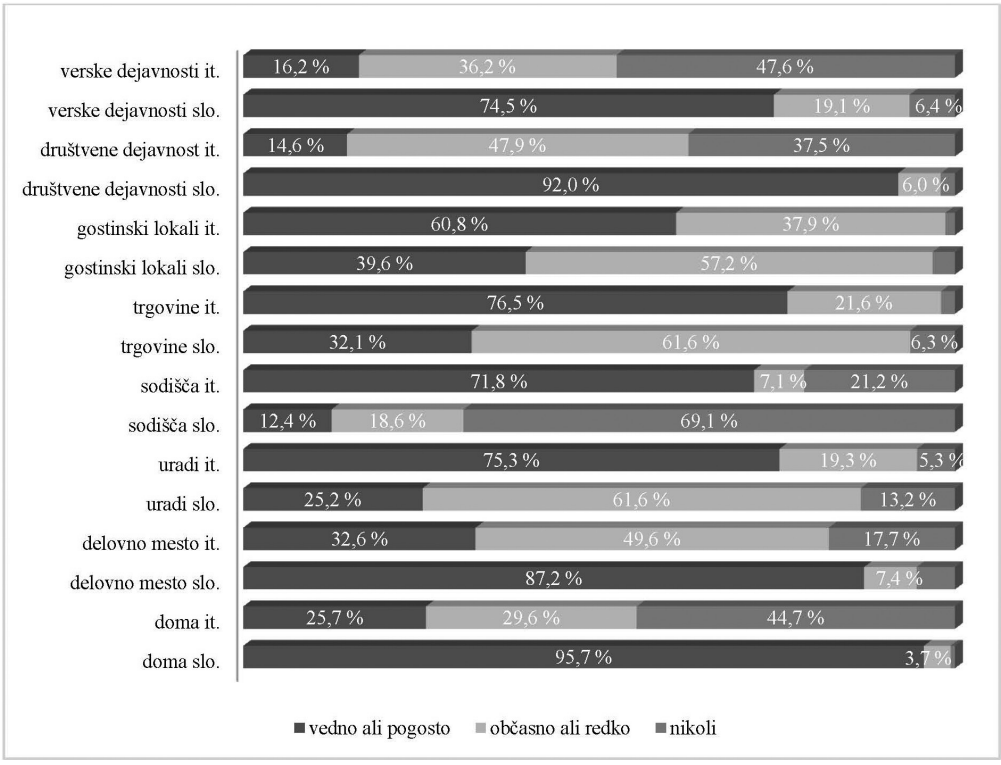

Graf 3: Raba slovenskega in italijanskega jezika v različnih govornih položajih (eAnketa 2017).

3.3 Stališča

Anketiranci kot ključni identifikacijski element slovenske skupnosti prepoznavajo slovenski jezik, saj se večina (96 %) s trditvijo, da se slovenska skupnost v Italiji lahko ohrani tudi brez znanja slovenskega jezika, ne strinja (gl. Graf 4). Podobno kažejo izpričana stališča ob trditvi o narodnoidentifikacijski, (družbeno-kulturni) povezovalni in predstavitveni vlogi slovenskega knjižnega jezika, s katero se je večina anketirancev strinjala (86 %), opazen delež le delno (13 %), dober odstotek pa jo je zavrnil. Zapisano poudarja edini komentar k tej trditvi: »Politiki, kulturniki, gospodarstveniki, ki nas predstavljajo, bi morali vedno, ko so v tujini in ko sprejemajo tuje goste, najprej pozdraviti v slovenskem jeziku.«

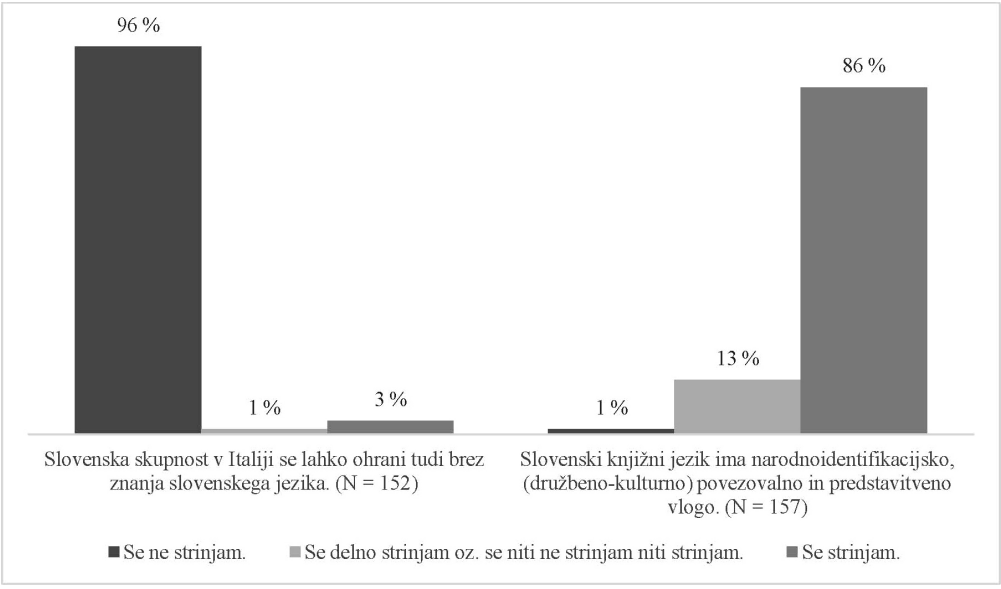

Graf 4: Slovenščina kot ključni identifikacijski element slovenske skupnosti (eAnketa 2017).

Slovenski jezik v Italiji kar po mnenju 58 % anketirancev ni v zadostni meri zakonsko zaščiten (20 % glede tega ni povsem prepričanih), pa tudi zakonska zaščita slovenskega jezika v Italiji se po mnenju večine (75 %) ne uresničuje dosledno (gl. Graf 5). Zavedajoč se problematike odsotnosti sistematičnega financiranja pouka v Kanalski dolini (Gliha Komac 2018: 75, 79; 2019: 100–101) in širše na Videmskem (Šekli 2018: 89; Zuljan Kumar 2018: 117–118; Ježovnik 2018: 98) ter občasnih trditev, da so lokalne različice slovenskega jezika na Videmskem povsem samostojen slovanski (in ne slovenski) jezik (prim. izjavo Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU Zakaj je nadiško narečje v Italiji slovensko narečje 2020), je bila dana v presojo tudi trditev »Prebivalci Videmske pokrajine bi morali imeti v občinah, kjer je priznana zgodovinska prisotnost slovenske jezikovne skupnosti, možnost, da se lahko njihovi otroci v okviru rednega šolskega procesa učijo tudi slovenščino«. Kar 94 % anketirancev je trditvi pritrdilo.

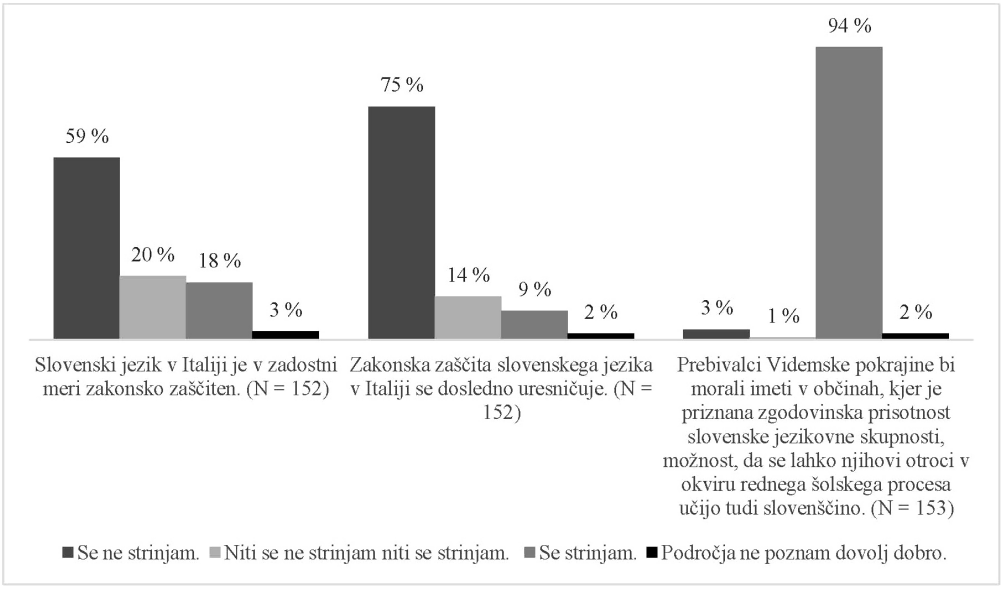

Graf 5: Zakonska zaščita slovenskega jezika v Italiji in zagotavljanje sistemskega pouka slovenščine na Videmskem (eAnketa 2017).

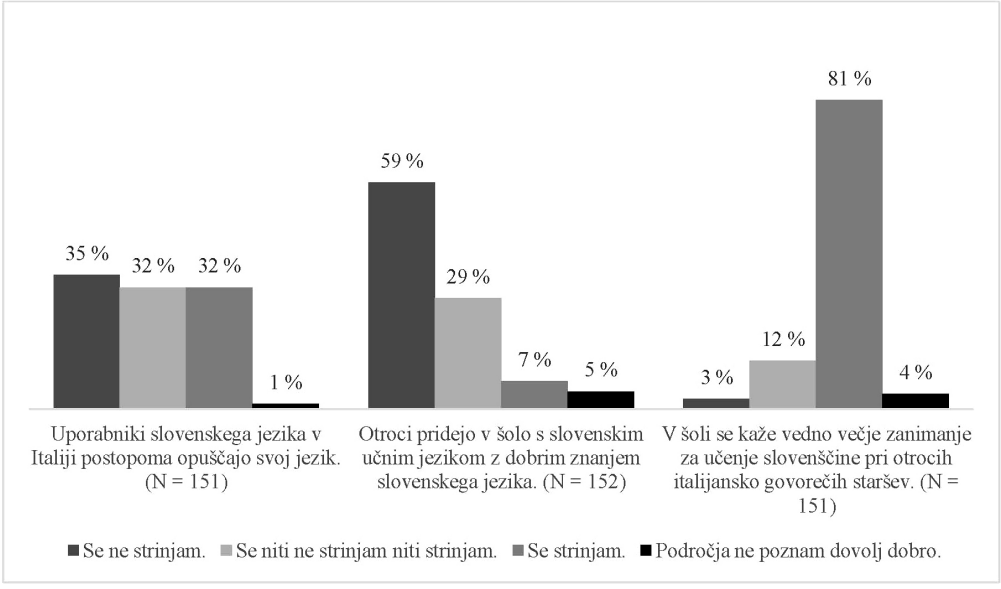

Graf 6: Splošna stališča o znanju slovenskega jezika med uporabniki slovenskega jezika v Italiji (eAnketa 2017).

S trditvijo, da uporabniki slovenskega jezika v Italiji slovenski jezik postopoma opuščajo, se 35 % anketirancev strinja, po 32 % pa jih ali ni prepričanih ali pa se s trditvijo ne strinjajo (gl. Graf 6). Poveden je zlasti komentar, da »[u]porabniki slovenskega

jezika v Italiji svojega jezika ne opuščajo, marveč ga prilagajajo okolici«. Večina (59 %) meni, da otroci pridejo v šolo s slovenskim učnim jezikom s slabim znanjem slovenskega jezika. Trditev je nujno razumeti večplastno, povezano z ugotovitvijo, da večina (kar 81 %) ugotavlja, da se v šoli kaže vedno večje zanimanje za učenje slovenščine pri otrocih italijansko govorečih staršev. Glede na zapisane komentarje je znanje otrok ob prihodu v šolo odvisno zlasti od družin, iz katerih izhajajo: »Če so iz slovenskih družin, je njihovo znanje dobro; če so iz mešanih družin, je njihovo znanje zelo različno, odvisno tudi od tega, ali je slovenski oče ali mama; če pa so iz italijanskih družin, je njihovo znanje nezadostno ali ga sploh ni.«

Za uporabnejši pregled bi bilo sicer nujno preveriti situacijo po posameznih občinah in kot možni odgovor dodati oceno *Ne poznam*, so pa dobljeni rezultati povedni in povezani z izpričanimi jezikovnimi praksami na uradih (prim. z Grafom 3). Iz anketnih odgovorov je mogoče razbrati, da so uporabniki slovenskega jezika z zagotavljanjem sporazumevanja v slovenskem jeziku na uradih in javnih ustanovah zelo nezadovoljni (povsod je izpričani delež nezadovoljstva več kot 50 %), najslabše pa je stanje na Videmskem, kjer je zadovoljnih le slabih 5 % anketirancev (gl. Graf 7). Med komentarji izstopata poudarka, ki ju najbolje povzamejo izbrani komentarji: a) »Zagotavljanje slovenščine je odvisno tudi od tistih, ki jim je dvojezičnost namenjena« oz. »Sami premalo zahtevamo« (ljudje storitev v slovenščini ne zahtevajo, ker tega niso vajeni ali pa bi jim to zaradi odsotnosti delavca vzelo več časa in bi se npr. za opravljeno storitev morali vrniti naslednji dan), b) »Zagotavljanje dvojezičnosti na Goriškem je v zametkih, na Videmskem pa sploh ne moremo govoriti o dvojezičnosti na javnih ustanovah«.

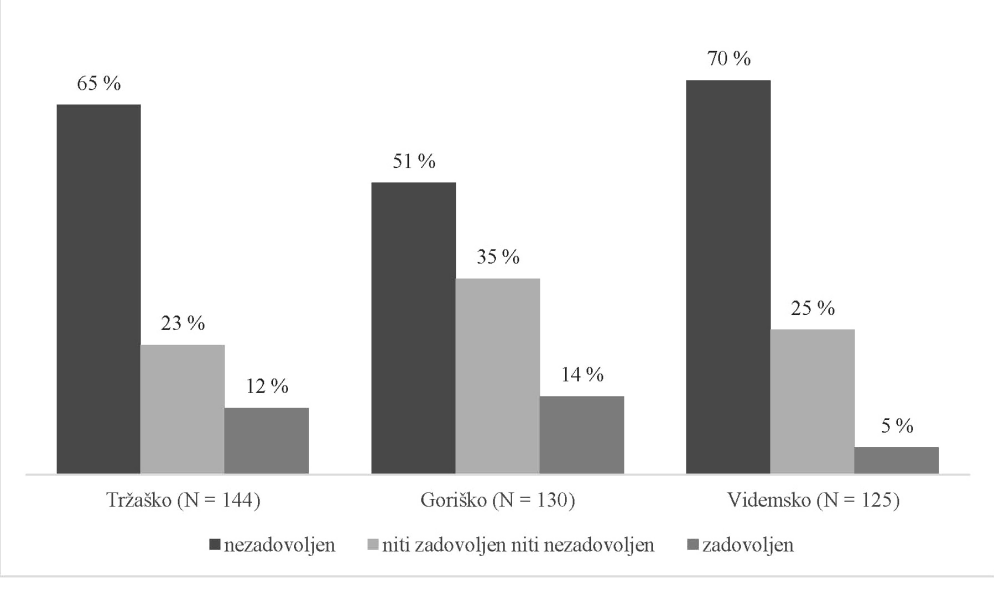

Graf 7: Zadovoljstvo uporabnikov slovenskega jezika s storitvami v slovenskem jeziku na uradih in javnih ustanovah na Videmskem, Tržaškem in Goriškem (eAnketa 2017).

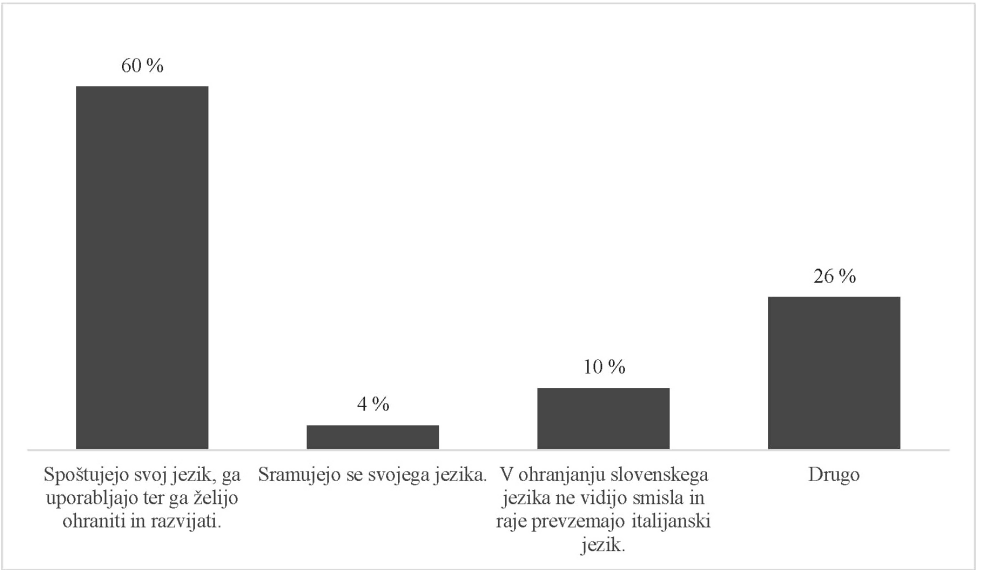

Graf 8: Odnos do slovenskega jezika med uporabniki slovenskega jezika v Italiji (eAnketa 2017, N = 146).

Kakor do vseh intimnih stvari, je odnos do jezika zelo kompleksen, kar se je izkazalo tudi pri odgovorih na vprašanje »Kakšen je po vašem mnenju odnos uporabnikov slovenskega jezika do slovenskega jezika v Italiji?« (gl. Graf 8). Večina (60 %) je sicer izbrala možnost, da »[s]poštujejo svoj jezik, ga uporabljajo ter ga želijo ohraniti in razvijati«, vendar med komentarji prevladuje mnenje, da je odgovor na to vprašanje nujno sestavljen in vsebuje vse tri komponente, izbira pa je predvsem stvar uporabnosti: »Težko izberem en sam odgovor, kakor kdo ... Mislim, da se večina uporabnikov ne ukvarja z odnosom do slovenščine, ampak izmenično uporabljajo zdaj enega zdaj drugega – največkrat pa mešanico obeh. Občutek sramu pa zlasti na Tržaškem in Goriškem izginja.«

4 Zaključek

Uporabniki slovenskega jezika v Italiji, katerih stališča, jezikovne prakse in rabe so predstavljeni v prispevku, živijo na Videmskem, Tržaškem in Goriškem, kjer bi se glede na zakonske podlage lahko sporazumevali tudi v slovenskem jeziku. A zastavljeni pravni okvir in njegovo poznavanje se le počasi udejanjata (Graf 3). Kot pravi Vidau (2017:54), ne gre pozabiti, da to zahteva tudi »aktivno državljansko vlogo pri uživanju pravic s strani pripadnikov slovenske narodne skupnosti«.

Izbrani poudarki iz eAnkete 2017 kažejo, da anketirani vzorec razpolaga z zelo dobrim znanjem slovenskega jezika, ki ga vedno ali vsaj pogosto uporablja doma, na delovnem mestu ali pri društvenih in verskih dejavnostih. Pri nakupovanju ali koriščenju gostinskih storitev že pogosteje uporabljajo italijanščino, prevladujoča ali celo izključna pa je raba italijanščine na uradih in sodiščih (Graf 2). Podatek dodatno

potrdi informacija o zelo nizki stopnji zadovoljstva s storitvami v slovenskem jeziku na uradih in javnih ustanovah (Graf 7). Očitna je torej potreba po več priložnostih in možnostih sporazumevanja na tem področju, pri čemer je bilo opozorjeno tako na pomanjkljivo usposobljenost zaposlenih kot na premajhno zavedanje o možnosti sporazumevanja v slovenskem jeziku nasploh.

Uporabniki slovenskega jezika po podatkih eAnkete 2017 redno spremljajo medije v slovenskem jeziku, zlasti tiskane (Graf 2). Gledanost televizijskih programov v slovenskem jeziku je opazno nižja (42 % občasno, 7 % nikoli) – o razlogih bi veljalo razmisliti. Podatek o zelo pogostem sporazumevanju v slovenskem jeziku prek družbenih medijev kaže na moč in vlogo, ki jo imajo ti v sodobnem času, ter bi jo veljalo v prihodnje še bolje izkoristiti.

Na več mestih je mogoče opaziti poudarek na kompleksnosti razmerij do slovenskega jezika: usvojeno in privzgojeno intimno občutenje (ki je prav zato toliko bolj sestavljeno) se v vsakdanjem življenju sooča s pragmatičnostjo izbire.

eAnketa 2017 je bila sicer opravljena poleti 2017, v zadnjih dveh letih pa je bilo na tem področju narejenih kar nekaj korakov, katerih uspešnost se bo še izkazala, leta 2018 je npr. začel v polni sestavi delovati Centralni urad za slovenski jezik pri Avtonomni deželi Furlaniji - Julijski krajini, od leta 2019 je dejavna posebna Pravna služba za jezikovne pravice (zajezik.eu), v okviru Slovenskega raziskovalnega inštituta v Italiji (SLORI) se je leta 2019 »oblikovala Delovna skupina za jezik, ki nudi strokovno pomoč pri načrtovanju jezikovnih strategij in politik, pa tudi vrsto storitev na področju svetovanja, izobraževanja, priprave gradiva, lektoriranja, raziskovanja, promocije in drugih oblik jezikovne podpore skupnosti« (prim. www.slori.org/jezik/) ipd.

Čeprav so se že leta 2017 na Drugi deželni konferenci o zaščiti slovenske jezikovne manjšine (Janežič, Jagodic 2017)[6] osredinili na neposredno evalvacijo zakona in ukrepov ter jezik in politično participacijo, bodo na pomladanski konferenci leta 2021 teme gotovo zelo podobne, le poudarki bodo nekoliko drugačni, npr. brez problematike pouka slovenskega jezika v Kanalski dolini verjetno ne bo šlo.

Ključna namreč ostaja izdelana in domišljena strategija nadaljnjega življenja in dela slovenske skupnosti v Italiji, ki pa naj vključuje in izhaja iz dejanskih potreb in praks uporabnikov, pri čemer je pomemben proaktiven pristop, ki bo omogočal ohranjanje in razvijanje znanja slovenskega jezika, predvsem pa ozaveščal in omogočal priložnosti za njegovo rabo.

Viri in literatura

BOGATEC, Norina, VIDAU, Zaira (ur.), 2017: *Skupnost v središču Evrope. Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja.* Trst: SLORI, ZTT.

BUFON, Milan, 2017: »Neznosna lahkost« manjšinskosti in Slovencev v Italiji. Norina Bogatec, Zaira Vidau (ur.): *Skupnost v središču Evrope. Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja.* Trst: ZTT, SLORI. 14–20.

6 Namen deželne konference je preverjanje implementacije ukrepov in zbiranje predlogov v zvezi s prilagajanjem ukrepov glede na potrebe in opredelitve smernic.

GLIHA KOMAC, Nataša (ur.), 2017: *Ciljni raziskovalni projekt Jezikovna politika Republike Slovenije in potrebe uporabnikov: raziskovalno poročilo.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU idr.

GLIHA KOMAC, Nataša, 2018: Slovenski jezik v Kanalski dolini. Andreja Žele, Matej Šekli (ur.): *Slovenistika in slavistika v zamejstvu – Videm*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 28). 67–81.

GLIHA KOMAC, Nataša, 2019: Slovenska jezikovna skupnost na Tromeji: potenciali in stvarnost (izbrani vidiki). Štefan Čok, Anja Škarabot (ur.): *Zamejski, obmejni, čezmejni. Slovenci v Furlaniji - Julijski krajini deset let po vstopu Slovenije v šengensko območje*. Trst: Slovenski raziskovalni inštitut. 99–102.

GLIHA KOMAC, Nataša, KOZINA, Jani (ur.), 2017: *Jeziki v Sloveniji in slovenščina zunaj nje: anketni vprašalnik*. Ljubljana: ZRC SAZU.

JANEŽIČ, Adriana, JAGODIC, Devan, 2017: *Druga deželna konferenca o zaščiti slovenske jezikovne manjšine*. Trst: Slovenski raziskovalni inštitut.

JEŽOVNIK, Janoš, 2018: Slovenski jezik v Terskih dolinah. Andreja Žele, Matej Šekli (ur.): *Slovenistika in slavistika v zamejstvu – Videm.* Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 28). 95–107.

ŠEKLI, Matej, 2018: Slovenski jezik v Reziji. Andreja Žele, Matej Šekli (ur.): *Slovenistika in slavistika v zamejstvu – Videm.* Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 28). 82–94.

VIDAU, Zaira, 2017: Pravni okvir zaščite slovenske narodne skupnosti v Italiji. Norina Bogatec, Zaira Vidau (ur.): *Skupnost v središču Evrope. Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja.* Trst: ZTT, SLORI. 50–55.

Zakaj je nadiško narečje v Italiji slovensko narečje. Strokovno mnenje Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2020. *Jezikoslovni zapiski* XXVI/1. 219–223.

ZULJAN KUMAR, Danila, 2018: Slovenski jezik v Nadiških dolinah. Andreja Žele, Matej Šekli (ur.): *Slovenistika in slavistika v zamejstvu – Videm.* Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 28). 108–121.

Prispevek je nastal s pomočjo gradiva, zbranega v okviru CRP-a V6-1647 Jezikovna politika Republike Slovenije in potrebe uporabnikov (2016–2017), v programu P6-0038 Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju (2009–2021), ki ga financira ARRS.

IZBIRA JEZIKA PRI AVTORJIH MLAJŠE GENERACIJE SLOVENCEV V ITALIJI

Jadranka Cergol
Fakulteta za humanistične študije, Koper
jadranka.cergol@fhs.upr.si

DOI:10.4312/Obdobja.39.331-336

V prispevku so predstavljeni literarni ustvarjalci mlajše generacije Slovencev v Italiji in izbira njihovega jezikovnega koda pri pisanju literarnih del ter odnos, ki ga izražajo do jezika kot vrednote. Tudi med Slovenci v Italiji se podobno kot pri sosedih v Avstriji namreč pojavlja težnja, da se nekateri izmenično odločajo za pisanje v slovenščini in/ali jeziku večinskega naroda, čeprav je pri najmlajših avtorjih opazna zaustavitev, če že ne nazadovanje tega pojava. Ob vprašanju jezika pa izstopa še ena od tipoloških zaznamovanosti slovenske književnosti v Italiji, to je prostorska zaznamovanost, ki se kaže kot prevladujoča motivika najmlajše generacije.

slovenski jezik, italijanski jezik, identiteta, mlajša generacija, Slovenci v Italiji

The author presents writers of the younger generation of Slovenes in Italy and their choice of language code when writing literary works and the attitude they express towards the value of language. Among Slovenes in Italy, as well as among their neighbours in Austria, there is a tendency for some to alternately choose to write in Slovene and/or in the language of the majority, although the youngest authors notice a halt to, if not the retreat of this phenomenon. As well as the issue of language, another feature stands out in Slovene literature in Italy: i.e., the spatial markedness, which is a predominant motif of the youngest generation.

Slovene language, Italian language, identity, younger generation, Slovenes in Italy

1 Uvod

V zadnjem desetletju lahko opazimo rastoče zanimanje za večplastnost jezikov, identitet in kultur v posameznih literarnih sistemih. Zdi se, da pojem enonacionalnega in enojezičnega sistema že tone v pozabo, širi pa se razumevanje in raziskovanje takih jezikovnih in kulturnih okolij, v katerih je večjezičnost prej pravilo kot izjema.

Naše zanimanje bo usmerjeno v analizo proze, poezije in drame, ki so nastale izpod peresa najmlajše generacije Slovencev v Italiji. Iz pregleda objavljenih del v knjižni obliki je opaziti večji časovni razpon med nekaterimi avtorji: tako iz pesniške antologije *Rod Lepe Vide* (Bandelj 2009), ki analizira pesniško produkcijo Slovencev v Italiji, kot iz znanstvene monografije *Narodna identiteta v sodobnem slovenskem romanu v Italiji* (Smotlak 2016), ki se osredotoča na analizo romana, in tudi iz seznama književnih del, ki so bila vključena v seznam za nagrado vstajenje

(Mladika 2020), je razvidno, da ima vsaka generacija pišočih Slovencev v Italiji kar nekaj predstavnikov. Iz vseh treh pregledov pa zeva praznina med letoma 1969 in 1977, kajti v tem skoraj desetletnem obdobju se ni rodil noben pisec, ki bi v knjižni obliki izdal svoje delo. Anagrafski datum rojstva sicer še ne zaznamuje pripadnosti neki literarni struji, vseeno pa smo želeli podrobneje analizirati dela predstavnikov najmlajše generacije in razumeti, kako se pri njih kaže izbira jezika in kakšni so premiki pri pojmovanju jezika in identitete v primerjavi s predstavniki srednje in starejše generacije. Razveseljivo je namreč dejstvo, da je vsaj 11 avtorjev in avtoric, rojenih po letu 1977, prišlo do knjižne objave svojih del v prozni, pesniški ali dramski obliki, tako da lahko trdimo, da smo priča zanimivemu preporodu literarne ustvarjalnosti med mladimi Slovenci v Italiji.

2 Metodologija

Pri izbiri avtorjev, vključenih v raziskavo, smo upoštevali predvsem njihov rojstni kraj, njihovo trenutno bivališče in njihovo prisotnost v javnem življenju Slovencev v Italiji ter seveda njihovo javno opredelitev narodne pripadnosti. Nekateri od izbranih avtorjev so si sicer za svoj novi dom izbrali kraj v Sloveniji, večinoma v bližini meje z Italijo, se pa redno oglašajo v medijih Slovencev v Italiji ali so aktivni člani slovenske skupnosti v tržaški ali goriški pokrajini.

Avtorji, ki smo jih v skladu s temi kriteriji upoštevali, so: Andrej Carli (1977) s pesniško zbirko *Srčni napadi v rumenih globinah* (2006); David Bandelj (1978) s pesniškimi zbirkami *Klic iz nadzemlja* (2000), *Razprti svetovi* (2006) in *Odhod* (2012); Matjaž Klemše (1978) z romanom *V zakrpanih gojzarjih* (2009); Vinko Bandelj (1978) z romanom *Grad in čas* (2016) in pesniško zbirko *Nebo je prazno* (2018); Igor Gherdol (1979) z 20 knjižnimi izdajami, predvsem v obliki pesniških zbirk in romanov, a tudi pravljic in hibridnih literarnih poskusov, napisanih pretežno v italijanskem jeziku, in slovensko pisanima pesniškima zbirkama *Plamen gori v srcih* (2008) in *Lunin mrk* (2010); Primož Sturman (1980) z zbirko kratkih zgodb *Gorica je naša* (2018); Igor Pison (1982) z zbirkama kratkih zgodb *Squarci* (2011) in *Zasilni izhodi* (2013) ter z dramama *Saj razumete* (2012) in *Drugibutalci* (2018); Erik Sancin (1982) z romanoma *Nekje sredi vročine* (2003) in *Dvigalo* (2018), ki je istega leta izšel tudi v italijanskem prevodu *L'ascensore*; Anja Zobin (1984) s kriminalkama v italijanščini *Il cimitero delle streghe* (2017) in *Il cimitero delle streghe – VIXI* (2018). Ob že naštetih avtorjih omenimo še Jasno Tuta (1980), ki pa ni še napisala čisto literarnega dela, je pa v zadnjih letih izdala potopisni knjigi *Moj svet sredi oceana* (2015) in *Vse barve Polinezije* (2018), ki ju je prevedla tudi v angleščino, ter Barbaro Ano Fužir Schart (1984), sicer rojeno Štajerko, ki se je preselila v Trst in tam objavila priročnik *Kam pa danes? Krasna potepanja z malčki* (2020), še prej pa *Reci življenju JA. Pogovori z energijsko terapevtko Andrejo Novak* (2015). Naj ob tem pojasnimo, da je bilo v zadnjih desetletjih objavljenih še veliko drugih leposlovnih del Slovencev v Italiji, ki pa za našo analizo niso relevantna, saj so jih izdali avtorji starejše (rojeni pred letom 1950) ali srednje (rojeni med letoma 1950 in 1969) generacije, zato jih bomo uporabili samo za primerjavo z najmlajšo generacijo (rojeni po letu 1977),

s katero bomo razbrali premike pri analizi odnosa do jezika ter pri njihovi opredelitvi prostorske zaznamovanosti.

Iz analize teh del je razbrati predvsem veliko raznolikost žanrskih izbir: na seznamu naletimo namreč tako na pesniške zbirke in romane kot tudi na zbirke kratke proze in drame, nekaj je tudi hibridnih oblik literarnega ustvarjanja; med žanri pa smo našteli poezijo, prozo, dokumentarno in potopisno obliko pisanja ter kriminalke. Delno raznolikost je opaziti tudi pri izbiri jezika, pri čemer pri večini avtorjev prevladuje slovenski knjižni jezik (Carli, D. Bandelj, Klemše, V. Bandelj, Sturman, Sancin, Tuta, Fužir Schart), pri dveh je opazna raba obeh jezikov, čeprav v dveh ločenih situacijah (Pison in Gherdol), ena avtorica pa je za svoja kriminalna romana do sedaj izbrala samo italijanščino (Zobin). Tudi ko gre za izbiro dveh jezikovnih kodov, se ta ne mešata, avtorji se torej v posameznih delih odločajo samo za enega. Pri vseh avtorjih pa močno izstopa njihova prostorska zaznamovanost.

3 Izbira jezikovnega koda

Če predstavlja pojav večjezičnosti in medkulturnosti vrednoto znotraj meja nacionalne države, ker ruši koncept monolitnega enojezičnega in enonarodnega literarnega sistema, je treba ta pojav drugače obravnavati in vrednotiti izven meja nacionalne države, kjer je obstoj in razvoj slovenskega jezika še posebej izpostavljen drugačnim silnicam in uokvirjen v nekoliko različen sociolingvistični kontekst sobivanja vsaj dveh, če ne več kultur in jezikov. Stanje jezika je primerljivo kvečjemu s situacijo Slovencev v Avstriji, kjer pa zadnje raziskave kažejo na zelo velike premike pri obravnavi tamkajšnjega literarnega sistema. Na Koroškem namreč vse več slovenskih pisateljev in pesnikov izbira nemščino, a obenem vse več slovenskih avtorjev iz Slovenije sooblikuje tamkajšnjo literarno sceno; nekateri nemško govoreči ustvarjalci vpeljujejo teme, ki so vezane na slovensko narodno skupnost; »neslovenski« (predvsem avstrijski) avtorji objavljajo pri dvojezičnih založbah v Celovcu, na drugi strani pa »nemške« založbe izdajajo tudi slovensko literaturo (Köstler, Leben 2017: 153). Vse to kaže že na zelo razslojeno in raznoliko situacijo, v kateri »imamo opravka z odprtim, nadregionalnim, s transnacionalnim in tudi z virtualnim literarnim prostorom« (prav tam: 154).

Take razslojenosti pri Slovencih v Italiji sicer še ni mogoče zaznati: res je, da slovenske založbe v Italiji objavljajo tudi nekatere, sicer redke knjige italijansko govorečih avtorjev, italijanske založbe pa še niso izdale nobene knjige v slovenščini. Med 11 naštetimi avtorji samo ena Slovenka iz Slovenije sooblikuje literarni prostor Slovencev v Italiji, še vedno pa večina slovensko govorečih ustvarjalcev piše v maternem jeziku.

Medtem ko je bila v povojnih desetletjih izbira jezika pri Slovencih v Italiji ideološko pogojena in je izhajala iz jasne narodne pripadnosti, je prišlo v devetdesetih letih prejšnjega stoletja do sprememb pri percepciji in reprezentaciji večjezičnosti, »intelektualci so ovrednotili multikulturnost in ji prisodili zmožnost globljega poznavanja prostorske pojavnosti. […] Poudarjanje pozitivne večjezičnosti v javnem diskurzu je spodbudilo nekatere ustvarjalce, da so začeli pisati v italijanskem in

slovenskem jeziku.« (Purič 2018: 5) Že pri nekaterih avtorjih starejše (npr. Ivan Tavčar), predvsem pa srednje generacije Slovencev v Italiji je bilo mogoče opaziti znaten premik v smeri izbire obeh jezikovnih kodov pri pisanju (tako npr. pri Dušanu Jelinčiču, Tatjani Rojc, Eleni Cerkvenič, Mihi Obidu, Vesni Primožič in Liliani Visintin) ali pa v smeri izbire izključno italijanskega knjižnega jezika (npr. Claudia Voncina in Nelida Ukmar) (Bandelj 2009), tako da se je ta premik začel že prej, pri mlajši generaciji je iz golih številk kvečjemu opaziti zaustavitev ali nazadovanje tega pojava, saj se še vedno velika večina avtorjev odloča za pisanje v slovenskem knjižnem jeziku, nekateri uporabljajo oba jezika, samo v enem primeru pa je prisotna samo italijanščina. Izbira jezika se pri vseh omenjenih avtorjih zdi pravzaprav naravna: ne gre več za ideološko ali politično izbiro, temveč za izbiro jezika, ki je posamezniku bližji. Jezik ni več vrednota, temveč orodje, s katerim razpolagajo:

> Priznati moram, da nimam še razčiščenega mnenja o svojem odnosu do pisanja v italijanščini ali slovenščini. Oba jezika sta zame orodje, s katerim lahko svoje ideje prelijem v vsakomur razumljivo zgodbo. Ne mislim pa, da bi z rabo jezika zanikal ali potrdil svojo narodno pripadnost. V svojih nastopih sem večkrat poudaril, da je pravzaprav zgodba, ki določa jezik. Če bom pisal nekaj o Trstu, se tekst rodi v slovenščini. V italijanščini zveni moj opis Trsta zlagan in patetičen. Z leti sem opazil, da se dramski teksti razvijejo hitreje v slovenščini, zadnje čase celo v nemščini. Fantastične in nadrealistične zgodbe pa se prilegajo italijanski sintaksi in besedam. Vprašanje abstrakcije jezika v družbi, ki komunicira v glavnem preko vizualnega, ustvarja še večji izziv avtorjem, da se poslužijo kateregakoli jezika in se dotaknejo zamolčanih (torej nevidnih) globin človeka. (Pison 2018: 10)

4 Odnos do jezika kot vrednote

Že Smotlak (2016: 219) v raziskavi o narodni identiteti v sodobnem slovenskem romanu v Italiji ugotavlja, da avtorji mlajše generacije »o slovenskem jeziku in njegovi narodnoidentifikacijski vlogi ne razmišljajo več.« Večjezičnost sprejemajo kot dejstvo, tako kot sprejemajo kot dejstvo, da v Trstu živijo nekateri, ki govorijo slovensko, drugi italijansko, spet tretji pa druge jezike. V kratki zgodbi Primoža Sturmana *Anna in jaz* protagonistka kratko malo sporoči: »Jaz sem Slovenka, Anna pa je Italijanka« in s tem se vprašanje jezika tudi zaključi. Občasno je v nekaterih odlomkih opaziti rabo narečnih ali tujih izrazov, ki služijo temu, da bi besedilo zvenelo sočno in pristno, kot npr. v Sturmanovi zgodbi *Igra z ognjem*, ko opisuje govorice v tržaškem mestnem središču, »ko marsikomu v vinskem opoju uide tisto, kar mu čez dan v javnosti ne sme. *Maledeta quela barca … Preklemana barka …*« (Sturman 2018: 30). Podobno velja za protagonista Sancinovega romana *Nekje sredi vročine*, ki se v poletnih mesecih potepa po evropskih prestolnicah in pravi: »‘Guten Tag’, sem rekel in se jim nasmehnil. ‘Ich Luca.’ ‘Jaz sem Jürgenov prijatelj iz Italije,’ sem rekel po angleško […] eden od para punkerjev, ki je sedel na pločniku nedaleč stran, je nekaj rekel po nemško, vendar ga nisem razumel. Pravzaprav sem ga po italijansko poslal v božjo mater in se opotekel nazaj.« (Sancin 2003: 47–48) Glavni evropski jeziki vstopajo v pripovedovanje zgodbe, kakor vstopajo v našem vsakdanjem govoru: »Zakaj vztrajam v svoji trmi in živim dalje brez tableta?«

»Je res cool!« (Pison 2013: 11). Del našega vsakdana so tudi že angleške pesmi, kot priča Vinko Bandelj: »in potem se dihanje umiri, / vdih štiri korake izdih, / vdih štiri korake izdih, / v ritmu Unforgiven / *what I've felt* / vdih štiri korake izdih, / *what I've known* / vdih štiri korake izdih, / hop čez korenino / *never shined through in what I've shown* / vdih štiri korake izdih, / *never free* / vdih štiri korake izdih, / pazi na kamen / *never mind* / vdih štiri korake izdih, / *so I doubt thee unforgiven* / vdih štiri korake izdih«. (Bandelj 2018: 35)

Videti je torej, da so obravnavani pisci zakoreninjeni v svoj materni jezik, da pa jim raba drugih jezikov ne povzroča dileme, saj jim poznavanje več jezikov in kultur predstavlja prej prednost kot težavo, tako da lahko prosto prehajajo iz enega jezika v drugega, pri tem pa ohranjajo slovenščino kot osrednji jezikovni sporazumevalni kod. Na podlagi naštetih primerov in v opisani situaciji bi lahko na neki način zanikali trditev Borisa A. Novaka (2005: 235), ki pravi, da »bogastvo obvladanja dveh jezikov, dveh svetov, pomeni namreč v isti sapi tudi bolečo razcepljenost«, saj v naštetih odlomkih, pa tudi pri branju vseh ostalih del, ni več začutiti te razcepljenosti, avtorji ne pojmujejo svoje dvojezičnosti kot problematično, prej kot prednost, pri čemer pa se zelo dobro zavedajo, katere so njihove korenine in kateri je njihov prevladujoči jezik, tj. slovenski, v katerega pa mirno vstopajo izrazi iz drugih tujih jezikov.

5 Prostorska zaznamovanost

Izmed vseh do sedaj predlaganih tipoloških razsežnosti, ki zaznamujejo književnost Slovencev v Italiji, se zdi, da je pri avtorjih starejše in srednje generacije prevladovala predvsem etnična in jezikovna zaznamovanost (Košuta 2008; Cergol 2014), pri avtorjih mlajše generacije pa začenja prodirati prostorska zaznamovanost. Po eni strani so našteta dela trdno zasidrana v svoj prostor, spet po drugi pa so popolnoma aprostorska in celo atemporalna, npr. Bandljev roman *Grad in čas*. Nekateri avtorji zelo vztrajno ubesedujejo svoj položaj obmejnega ustvarjalca; pogled na mejo in življenje ob meji zaznamuje predvsem kratke zgodbe Primoža Sturmana, pa tudi marsikatero pesem Davida Bandlja: »prešvercal sem celo to pesem / pha / sli ni meja / za omejene / no / potem omejujte omejene in ne mene / MEJO vidim in / se ji sMEJEm.« (Bandelj 2000: 12) Prostorska zaznamovanost je bila globoko zakoreninjena pri vseh generacijah ustvarjalcev v Italiji, »bivajo in ta prostor preveva njihovo poezijo po dolgem in počez, jo odpira in zapira in v vsakem izmed njih ustvarja novo prostorsko recepcijo ali zaznamuje posvečenost njihovih korenin, najsi bodo ukleščene ali izruvane« (Bandelj 2009: 375). Tudi pri tej zaznamovanosti pa je čutiti nekatere premike v smer večje mobilnosti po svetu. V številnih literarnih delih gre namreč za opis popotovanj po svetu, ki so večinoma individualna (Sancin, Klemše, Tuta, Carli) in v večini primerov protagonisti zapustijo domači kraj, »ki ga le redko pogrešajo« (Smotlak 2016: 203), je pa res, da se v veliki večini vanj tudi vračajo. Vsi našteti avtorji namreč trenutno bivajo v tržaški ali goriški pokrajini v Italiji ali pa tik ob meji v Sloveniji in so se v nekaterih primerih v svoj rojstni kraj vrnili po nekajmesečni ali tudi nekajletni odselitvi. Tudi v tem pogledu gre torej poudariti zakoreninjenost avtorjev v domačo zemljo, a obenem tudi željo in težnjo po odkrivanju novih svetov in okolij, iz katerih pa se redno vračajo domov.

Poglavje zase predstavljajo taka dela, ki so aprostorska, ki bi se torej lahko dogajala v domači vasi ali sredi katerega koli metropolitskega mesta ali pa na katerem koli podeželskem griču, take so npr. Pisonove zgodbe v zbirki *Zasilni izhodi* ali pa Bandljev roman *Grad in čas*. V takih delih prostorska zaznamovanost ne pride do izraza, pomembnejše so druge silnice, ki ustvarjajo naratološko zgodbo.

6 Zaključek

Ob analizi objavljenih del lahko zaključimo, da se avtorji najmlajše generacije večinoma vračajo k rabi svojega maternega jezika za pisanje literarnih del, a tega ne problematizirajo: raba slovenskega jezika je prevladujoča, jezika pa ne pojmujejo več kot vrednoto, ki jo je treba ohraniti, temveč kot osnovno sredstvo sporazumevanja, v katerega lahko brez težav vstopajo še termini iz drugih jezikovnih okolij, ki pa ne ogrožajo prevladujoče rabe slovenščine. Pri prostorski zaznamovanosti, ki je bila vedno ena od prevladujočih tem Slovencev v Italiji, pa je zaznati po eni strani zasidranost v svoj prostor, ki ga zaznamujeta predvsem obmejno območje, po drugi pa stremljenje k aprostorskim okoljem, pri čemer prostor, v katerega je literarno delo vpeto, ne zaznamuje več protagonistovih dejanj ali vzgibov.

Zaznati je torej zanimive premike pri razvoju književnosti Slovencev v Italiji, ki bi jih bilo treba še dodatno raziskati predvsem z ozirom na sorazmerno visoko število objavljenih del in pišočih avtorjev, ki redno objavljajo literarna dela; še posebej potrebna je poglobljena analiza tistih del, ki prvenstveno ne nastajajo v slovenščini, temveč v italijanščini, in v njih iskati morebitne povezave z deli, napisanimi v slovenščini.

Literatura

BANDELJ, David, 2000: *Klic iz nadzemlja*. Trst: Mladika.

BANDELJ, David, 2009: *Rod Lepe Vide*. Ljubljana: Študentska založba.

BANDELJ, David, 2012: *Odhod*. Trst: Mladika

BANDELJ, Vinko, 2018: *Nebo je prazno*. Trst: Mladika.

CERGOL, Jadranka, 2014: K pojmovanju manjšinske literature. Študija primera literarne produkcije dveh manjšinskih skupnosti. Alenka Žbogar (ur.): *Recepcija slovenske književnosti*. *Obdobja 33.* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 63–70.

KÖSTLER, Erwin, LEBEN, Andrej, 2017: Dvojezična literarna praksa koroških Slovencev po ukinitvi »Mladja« (1991) in njena pozicija v nadregionalnem prostoru literarne interakcije. *Koroški koledar.* 148–158.

KOŠUTA, Miran, 2008: *E-mejli: eseji o mejni literaturi*. Maribor: Litera.

Mladika, 2020: *Seznam kandidatov za prejem nagrade vstajenje 2000–2020.* [Dokument hrani avtorica.]

NOVAK, Boris A., 2005: *Zveni in pomeni*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

PIRJEVEC, Marija, 2014: *Tržaški književni razgledi*. Trst: Mladika.

PISON, Igor, 2013: *Zasilni izhodi*. Trst: Mladika.

PISON, Igor, 2018: Priznati moram. *Mladika* LXII/9. 10.

PURIČ, Vilma, 2018: Izbira italijanščine v pisanju avtorjev: zatajitev ali odprtost do drugega? *Mladika* LXII/9. 4–14.

SANCIN, Erik, 2003: *Nekje sredi vročine*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

SMOTLAK, Maja, 2016: *Narodna identiteta v sodobnem slovenskem romanu v Italiji*. Trst: Mladika.

STURMAN, Primož, 2018: *Gorica je naša*. Maribor: Litera.

KLJUČ, KI VRATA VSA ODPIRA: PRENESENI POMENI, DISKURZI V FUNKCIJI CELOVITOSTI IN NJIHOVA IDENTITETNA VLOGA PRI MARJI BORŠNIK IN JANEZU PREMKU

Francka Premk
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
fpremk@gmail.com

DOI:10.4312/Obdobja.39.337-346

Jezik je zrcalo in vitalno jedro duše. Je živ organizem. Njegova funkcija je, da odraža in poglablja narodovo in človekovo istovetnost in samobitnost, ki teži k celovitosti. Zato jo lahko le pri človeku z notranjo integriteto opravlja v polni meri tako, da zrcali njegovo etnično pripadnost, hkrati pa ga spodbuja k pisanju. Polno funkcionira v diskurzih ustvarjalcev z visoko stopnjo jezikovne zavesti, ki človeško stojijo za vsako izgovorjeno in napisano besedo. Rezultat njihovih stvaritev je poimenovalna enovitost celote, univerzalnost. Tako se formira individualen besedni fond ustvarjalcev, s funkcijsko dognano, utemeljeno in izbrano strukturo osnovnih in prenesenih pomenov, ki se jim tudi jezik razkrije s svojo lastno identiteto.

Marja Boršnik, Janez Premk, preneseni pomen, diskurzi, celovitost, izročilo

Language is the mirror and vital core of the soul. It is a living organism. Its function is to reflect and deepen national and individual identity, and originality that strives for integrity. Only a person with inner integrity can use it so that it reflects his/her ethnicity and encourages him/her to write. It functions fully in the discourse of writers with a high level of linguistic awareness, who stand behind every spoken and written word. The result of their writing is the semantic unity of the whole or universality. In this way, the individual vocabulary of writers is formed, with a functionally established, justified and chosen structure of basic and transferred meanings, through which language with its own identity is revealed.

Marja Boršnik, Janez Premk, transferred meaning, discourse, integrity, tradition

1 Uvod

Raziskava se posveča vzorčnim vezanim in nevezanim besednim enotam, diskurzom in besedišču (ki se izraža tudi s prenesenimi pomeni in ekspresivnim načinom diskurza). V središču našega zanimanja so ilustrativni primeri literarnozgodovinskih obravnav Marje Boršnik in tipično figurativno izrazje, izbrano iz osrednjih pesniških zbirk Janeza Premka. Slikovite jezikovne primere prav s tem, da so izražene posredno, nosijo nadrejeno sporočilo, ki je v funkciji celovitosti ključ k vsem njunim spoznanjem, programski moto, *leitmotiv* za njun celoten opus. Osvetljeni so izrazi,

besedne zveze, besedne igre, stavki in diskurzi, ki koreninijo v življenju samem, so zrcalo ustvarjalčeve duševnosti in osrednja sredstva metaforično strukturiranega konceptualnega sistema pojmovnih povezav.

Marja Boršnik (1906–1982) je bila prva ženska profesorica za slovensko književnost na Filozofski fakulteti, začetnica ženskih literarnih študij in mladinskega literarnovednega raziskovanja (več o tem v Premk, Premk Bogataj 2015).

Janez (Ivan Branko) Premk (1939–2017) je z 22 leti končal študij prava, nato pa opravljal poklic pravnika in odvetnika. Pozneje je tudi prevajal in objavil nekaj znanstvenih člankov. S poezijo se je ukvarjal od 11. leta. Poleg 17 objavljenih pesniških zbirk jih je nekaj ostalo v rokopisu.

2 Stične točke med ustvarjalcema in identitetna vloga v njunih diskurzih/besedilih

Identitetno vlogo v članku razumemo kot osebno oz. etično in narodno zavest, izkazano v pogovornem in pisnem jeziku diskurza ali pesmi.

Vrednote in etična izhodišča, s katerimi sta se ustvarjalca osebno identificirala, so že v izbiri tem, ki sta jih ubesedovala, oz. področij njunega delovanja.

Marja Boršnik je metode empiričnega preučevanja literatov nadgradila z ugotavljanjem individualnih ritmičnih period pri porajanju svojega in tujega ustvarjalnega dela, Premk pa je prispeval k promociji psihoterapevta, filozofa in erudita Martina Kojca v elito aplikativno-izkustvenih znanstvenikov, tako da je Kojčevo filozofijo, ki zagovarja vpliv pozitivne duhovne naravnanosti na izboljšanje življenjske kvalitete znotraj in zunaj nas, potrjeval z lastnim življenjem (Premk: 2016).

Potrebo po pisnem izražanju sta tako Marja Boršnik kot Janez Premk čutila že v otroštvu kot notranji imperativ in se je pri obeh uveljavljala od 11. leta naprej. Odločila sta se torej za nepretrgan, do sebe neizprosen notranji razvoj, a identitetno-etično izhodišče je pri obeh ostajalo trdno, izraženo s starogrškim aforizmom: *gnothi se auton* (Spoznaj sam sebe!).

2.1 Identitetna vloga v znanstvenem diskurzu

Marja Boršnik je iz pozabe ali celo iz anonimnosti reševala avtorje in avtorice, ki so bili v nemilosti, npr. Stanka Majcna idr., Premk pa se je uspešno ukvarjal s sodnimi postopki, ki so vnaprej veljali že za izgubljene. Ob raziskovanju mladinskega kriminala in razlogov zanj je ugotovil, da so prestopniki po večini neobičajno občutljivi in inteligentni mladostniki, ki so imeli težko otroštvo. Nekaj podobnega je pri raziskovanju velike večine besednih ustvarjalcev ugotavljala literarnozgodovinska detektivka, kakor je samo sebe imenovala Boršnikova (Boršnik: 1962; prim. Mravlje 2020: 7). Čim večji je človek, tem več energije je potrebne za osebnostno rast in napor osvobajanja. To dognanje izhaja še posebno iz ustvarjalkinih ženskih študij, pa tudi iz študij o Aškercu, Gregorčiču, Tavčarju, Cankarju, Majcnu idr. (Sollner Perdih v: Premk, Premk Bogataj 2015: 317–372).

Ob tem moramo omeniti Fjodorja Mihajloviča Dostojevskega, enega najprodornejših poznavalcev človeške psihe, ki mu je Premk leta 1986 posvetil predavanje

na Mednarodni mirovni akademiji Tantur (International Academy of Peace Tantur) v Jeruzalemu.

2.2 Identitetna vloga v umetniškem in strokovnem diskurzu obeh ustvarjalcev

2.2.1

V Premkovih dialogih in pesmih je obilo simbolov in podob, ki so sprva težko razumljivi, ker so preveč enostavni. S humorjem ga navdihujejo celo težke pravne zadeve.[1] Ob taki priložnosti je nastala vizionarska napoved sedanje ujme[2] in njenega srečnega izteka:

> Sveta žetev
> pustnih mask,
> tam letijo šopi las,
> ude veter razmetava,
> vstane roka,
> pade glava …
> Sveta žetev pustnih mask.
> Hvalo živemu v čast
> še poslednjič ti zapojem,
> srečen v kraljestvu[3] svojem.
>
> (Premk 1988; Pustna, začetek in konec)

Njegove obrambe so bile največkrat na literarni višini in so ostale žive v spominu njegovih pravniških sodobnikov. Nihče pa ni prezrl njegove duhovne globine in umetniške identitete.[4]

2.2.2

Med osrednjimi tipičnimi značilnostmi, ki jih odkrivamo pri Marji Boršnik že v prvih dnevnikih, pa je treba omeniti slikovite, povečini redke stileme, značilne za stilistično niansiranje besedne umetnine tega obdobja. V *Študijah in fragmentih* (1962) uvodoma diskurzivno slika privrženost trdnim staroavstrijskim zakonitostim, a obenem ne ostaja vklenjena v duha tedanjega časa:

> Delavki, ki vleče svoj življenjski voziček še iz stare Avstrije, ni bilo lahko ujeti tempo današnjih raket ... Podobno nenadomestljivo vlogo igra tudi človek na Zemlji kot Zemlja v vesolju. Vsako besedo pa ujame določen čas v svoj ritem, enako kakor vsakega posameznika, vsako generacijo in sploh vsak pojav. (Boršnik 1962: 11)

1 V upesnjene končne govore je kot zagovornik vnašal toliko tehtnih prispodob in šaljivk, da je moral vrhovni sodnik večkrat prekiniti obravnavo z začasnim odmorom, da se je lahko prepustil smehu.

2 Prognoza epidemije.

3 Kraljestvo ‘predanost, zaupanje’.

4 Kolega in pisatelj Sandro Pečenko (2017: 81–82) je zapisal: »Ob sicer bolj naključnih srečanjih mi je bil kljub temu duhovno bližji kot drugi [odvetniki] in sem ga morda prav zaradi tega kot pravičnika in človeka najbolj cenil. […] Premkove pesmi so me pritegnile, čeprav je nekatere sprva težko doumeti. Prebereš jih prvič, prebereš jih drugič, tretjič in tedaj šele jih začutiš, najprej v podzavesti in potem se prilepijo na dušo. Da, to so pesmi našega kolega, pesnika in modreca. Njegova poezija nam ga ohranja ne le v spominu, temveč tudi v duši.«

Literarnovedna šola Franceta Kidriča je Boršnikovo učila natančnosti, šola Ivana Prijatelja pa ji je omogočala razmah in širokopoteznost (Boršnik 1962: 6). Zato je njena temeljita analiza stvarnosti obogatena s stilemi in prenesenimi pomeni.

2.3 Narodno zavedna pedagogika

Profesorica je bila preganjana zaradi privrženosti svoji etnični, etični in jezikovni identiteti, slovenščini in slovenstvu. Ko je poučevala na Ptuju in sta ji bila slovenski jezik in literatura neodtujljivi notranji imperativ, je leta 1932 doživela politični pregon v Leskovac. Toliko bolj se je zavedala svoje identitete. Ugotavljala in utrjevala je ni le pri sebi, pri rojstni Borovnici, temveč pri vseh avtorjih in avtoricah, ki jih je raziskovala v svojih obravnavah (Premk, Premk Bogataj 2015). Njena dela niso le soustvarjalne psihološke, stilistične in primerjalne nadgradnje avtorjev, temveč se je tesno povezovala z njihovo notranjo podobo.

2.4 Intervju kot poseben tip literarnozgodovinskega diskurza

Poseben tip literarnozgodovinskega diskurza, intervjuja, pogovora z avtorji, je znanstvenica vpeljala najprej z Gradnikom (Boršnik 1954), pozneje pa tudi s številnimi drugimi umetniki pisane besede.

Zaradi intenzivnosti in njenega bogatega lastnega doživljanja so se k intervjujem z lahkoto odzivali tudi najbolj vase zaprti sogovorniki: literati in likovni umetniki. Po Gradnikovem mnenju more veliko literarno umetnino oceniti in poustvariti samo umetnik in se je ne da vrednotiti racionalno klišejsko s »skrhanim nožem« (Boršnik 1954: 4).

2.5 Kraj, čas, poreklo in oblikovanje identitete pri raziskovanih ustvarjalcih

2.5.1

Ogledali si bomo nekaj ugotovitev pri najožjem izboru avtorjev Marje Boršnik in nekaj Premkovih misli o dveh obravnavanih pesnikih. Pri Gradniku, Vorancu in Aškercu je identiteta globoko zakoreninjena in prepoznavna do konca življenja.

> Lovro Kuhar, Prežihov Voranc je v jedru zdrav in dober. Biti z vnanjim svetom eno – to je bistvo in velika umetnost Prežihove epike. (Boršnik 1962: 337–338)
>
> Boleče zagrizen v svojo zemljo je Gradnik črpal moč za svojo rast samo iz nje in je ostal toliko elementaren in toliko svojski, kolikor ji je bil zvest … Naša zemlja ima čudne, prečudne lastnosti: kot da njen posamezen del in delec stoletja zbira sile, da jih nekoč prvinsko izčrpa tisti, ki mu bo najbolj zvest. (Boršnik 1954: 4)

V tej povedi je veliko sporočil, ki pa se lahko nanašajo na večino njenih raziskovanih avtorjev iz naslednjega obdobja. S takim mnogoplastnim, sicer ekspresivnim izrazom se literarni zgodovinar lažje približa dojemanju avtorjevega besedila oz. njegovemu kritičnemu vrednotenju. Parafraza metaforičnega veččlenskega izraza z na videz slabšalnim prenesenim pomenom »zagrizen« podaja pomen zvestobe, trajno identitetno prepoznavnost, »boleče« se navezuje na težko preteklost.

2.5.2

Tudi Premk se je kot raziskovalec in še bolj kot pesnik ukvarjal z Gradnikom. V jubilejni zbornik je ob Gradnikovi smrti zapisal, da kot interpreti Gradnikove poezije lahko vstopijo vanjo »le tisti, ki imajo dovolj ljubezni, da tvegajo vstop. A dno ljubezni je oddaljeno.« (Premk 2008: 119)

Antonu Aškercu, ki ostaja kljub baladnosti vedno na trdnih temeljih svojega izvora, je v veliko oporo njegov trdi, odporni, trmasti rod, ki »z glavo bi skozi zid« (prim. Boršnik 1939: 7). Ve in čuti se, da gre za velikega umetnika, ki ohranja svojo identiteto. Predvsem pa zdrži v svoji intenzivnosti in premočrtnosti. Ob tem dodaja Janez Premk Marji Boršnik nekaj misli o Aškerčevem izrazu:

> V svoji kamniti doslednosti izraza, ki ga v slovenski poeziji nihče ni presegel, v svoji baladnosti epske pripovedi, nihče drug tudi ni dosegel take zgoščenosti, usodnosti in enkratne neponovljivosti, ki Aškerca uvršča v sam vrh svetovne poezije … Brodnik, Ponočna popotnica, Mejnik in še druge so utelešenja, ki bodo spremljala Slovence, dokler bo slovenščina kot jezik obstajala. S to dilemo obstoja slovenščine pa se je Boršnikova ukvarjala vsaj toliko kot Stanislav Škrabec. Seveda so Aškerčeve pesmi kot vse, ki so imele genialnega avtorja, neprevedljive. Kar je izpostavila Marja Boršnik kot enoplastnost, ker v njegovi poeziji ni prvin, ki bi človeka odmaknile od trdnih, realnih, enkratnih tal, je po čudežni transcendentni logiki sčasoma postala kvaliteta, ki jo je dodal čarovnik čas. Nekatere pesmi s časom pridobivajo na teži in kvaliteti in so antološke v svetovnem merilu. To je kasneje Marja Boršnik tudi uvidela, kar dokazuje, da se je bila pripravljena ob avtorjevem delu vse življenje razvijati (Premk, Premk Bogataj 2015: 159).

Medtem ko je Aškerčev izraz po večini enoumen, je Premkov načeloma pomensko večplasten in prvi hip zagoneten zaradi svoje večpomenskosti. Pri vsej njegovi poeziji gre za poskus sestavitve celote in pot do tega kaže naslovna pesem v identitetni vlogi.

2.6 Pesniški izraz Janeza Premka

Objektivno sliko o identitetni vlogi Premkovega pesniškega izraza nasploh je podal njegov dolgoletni založnik Peter Amalietti v spremni besedi k pesniški zbirki *Selitve – Med molitvijo in praznino biti*:

> Sicer pa že Premkov velikanski pesniški opus, ki mu v naši domovini skorajda ni premca – in to ne le po količini – ne priča le o njegovi veliki ustvarjalnosti, plodnosti in dolgoživosti, temveč je tudi nekakšno jamstvo o iskrenosti in prepričljivosti njegovega ustvarjalnega razvoja. Njegovo novo pesniško zbirko (Selitve, 2015) krasijo zlasti zgoščenost sloga, zenovsko minimalistični verzi, gospodarnost in jasnost izraza, zabrisanost pomenov in sporočil, kabalistična kriptičnost, pretanjeni simbolizem in visoko razvita simbolika, vse to pa začini velika sporočilna vrednost pesnikovih spoznanj, ulovljenih v črke na papirju te pesniške zbirke, šestnajste po vrsti. In čeprav so te pesmi prav po lirično krhke in navdihnjene, jih lahko pogojno uvrstimo v dotlej teoretično še neopredeljeno posebno pesniško zvrst, ki jo lahko imenujejo hermenevtična ali spoznanjska poezija, kakršno sicer edina neguje vzhodnjaška modrost (Kabir, Hafiz, Rumi …). (Premk 2015: 84–85)

Poglejmo si pesem Gladina iz te zbirke.

Gladina
Slutiš orla,
ki živi, vkovan
z zlato verigo,
in raste in se veča,
da ti življenje
v njegovo dno odteka.
In ko ti
odteče kri
prost orel
zlato verigo pretrga
zamahne v sonce
in čez dno nebesnih čeri
gladino resničnosti preplava.
(Premk 2015)

Srečujemo se z vrsto pesniških figur: metafor in metonimij, z osrednjo simbolno prvino, orlom, ki ponazarja vidovitega pesnika, hrepenečega po svobodi, z metaforami v medsebojnem antitetičnem paralelizmu členov: *vkovan z zlato verigo* – prizemljen, začasno obsojen na bivanje na ravni iluzije, *zlato verigo pretrga* – se osvobodi; s parabolama: *ko ti odteče kri* – ko umreš; *gladino resničnosti preplava* – prestopi iz iluzije na drugo, resnično raven bivanja. Pesem nazorno kaže avtorjevo identiteto, globino in širino.

Premkovo slikovito upodabljanje v poeziji z nizanjem parabol pogosto spominja na svetopisemski slog. Pesem, ki sledi, povezuje neubranost človeka in zunanjega sveta, obeh navideznih protipolov, v harmonično, meristično celoto.[5] Človeka na videz abstraktna vez ljubezni združuje z neživo in živo naravo, njegovim protipolom, in mu zagotavlja trdnost v identitetni vlogi.

Gore ljubim
Ljubim gore
so starejše kot jaz
od tolikih noči
od tolikih noči
ljubim barje,
je pametnejše kot jaz
od tolikih dni
od tolikih dni
ljubim drevo
je večje kot jaz
od toliko listov
od toliko listov
ljubim oblak

5 V starozavezni hebrejščini besedna para nebo in zemlja, noč in dan tvorita besedno figuro, imenovano merizem, v katerem sta dve nasprotni stvari združeni v en vseobsegajoč pojem.

je težji od mene
od toliko žalovanja
od toliko žalovanja
ljubim kamen
je tišji od mene
od toliko molčanja
od toliko molčanja
ljubim pesek
je svetlejši od mene
od toliko svetlobe
od toliko svetlobe.
(Premk 2017)

Luč
Ključ
ki vrata
vsa odpira
pesem
vedno ti sledi
ogenj
ki vse požira
vse
kar znova
oživi.
(Premk 2016)

V prvotni redakciji se je glasilo: *pes* (*ki vedno ti sledi*). *Pes – pes-em* je besedna igra, ki jo slovenščina dopušča. V prvem pomenu sta *pes* in *pesem* ne le diametralno nasprotni, temveč nezdružljivi besedi, v prenesenem pomenu pa pomenita isto. Z metaforo ni podana le celotna vizija ustvarjanja (prim. Boršnik 1973: 52), temveč tudi celotna dinamika življenja in zavezanost poslanstvu in koreninam: sem samo, če pišem pesem, ki mi sledi kot pes. Kaj pomeni beseda na vseh ravninah, v vseh dimenzijah? Pesnik, zavezan svojemu kraju in obenem zunaj svojih okvirov, je nosilec besede. Tudi ne ostaja zasidran v času, ker deluje hkrati zunaj svoje fizične navzočnosti. Pesem omogoča ogromno razlag, do prepoznanja kozmičnih razsežnosti. Ena izmed njih je tudi: navdih je dolg in je darilo, ne predmet polaščanja, pes je človekov ego, njegova sebičnost, ničemurnost, to pa so največji sovražniki njegove prave identitete. Pesnikova identitetna vloga je v prvi vrsti ustvarjanje in zavedanje o enkratnosti naše zemlje in jezika.[6]

6 Poglejmo, kaj je o pesmi napisal avtor sam: »Ničesar ne moremo vedeti, samo razdajamo se lahko. Je čas, ko začne vsaka črka, prepolna pomena, prepevati. Takrat si veliki beli človek … prepuščen vsemu, tudi smrti … na mostu, ki veže dva svetova: med bivanjem in nebivanjem. Biti sredi vsega (prim. Boršnik 1979: 19). V zgodbi iz 1001 noči hoče Duh Aladina najprej ubiti, nato ga pa Aladin prevara, ko se Duh v resnici ujame v svojo lastno past – ničemurnost. Ostane ljubezen in popolna predanost lastnemu drugemu – drugim. Pod vplivom zvoka prvega glasbila na svetu je nastala pesem: piščali, stare 60.000 let, ki so jo odkrili pri nas v jami v Divjih Babah in jo je identificiral Ljuben Dimkaroski (1953–2016).«

Zakaj Slovenci?
Zakaj Slovenci in nič drugega?
Ker ni nikogar,
ki bi v abecedi
besedo razodel.
Ker ni nikogar,
ki bi v celoto
jo drugače
lahko izpel,
v Celovcu jo na križ pribil,
v belini jo Beljaka
vso razkril
in jo zacelil
kot je Triglav bel
in kot je dobri Doberdoba grob
jo napojil
(Premk 1988)

Ko je pisal zbirki *Čaščenje* (1988) in ADASAM (*Podobe in spevi* 1993: 79–140) (v obratni smerni se naslov bere kot Masada; Masada je prvi del te zbirke), je Premk s palindromi opozoril na posebno notranjo pomensko dinamiko. Takrat še nihče ni poznal 66.000 izkazanih slovenskih palindromov (Kumše 2020). V njih so skriti modrost življenja, samosvojost in domoljubje.

Pesem Sorško polje, ki s svojimi metonimično-metaforičnimi stopnjevanji upodablja lepoto groze (sintagma je pesnikov stilem), je Premku pomenila del slovenske narodne identitete.[7]

Sorško polje
Slišimo še oddaljeno petje ptic.
Sklonilo se je trinajst zvonikov cerkva.
Zvonovi vetra so ujeli angelski klic.
Breze v visokih vejah nosijo cvetove neba.
Spomladi šumijo stopinje v grozljivi mir.
Nikjer ni več otrok.
Večerna smrt se vozi s severnih gora.
(Premk 1969)

Zadnja Premkova pesem, le navidezni oksimoron, je doživela absurdno rojstvo. Rodila se je za druge kot najlepša izmed vseh, ker je iskrena daritev neomajnega zaupanja in vere.

7 Nastala je v letu 1966/67, ko je skupaj s pisateljico in odvetnico dr. Ljubo Prenner preprečil razlastitev kmetov na Sorškem polju. »Kot argument dr. Ljubi Prenner pa niso bile navedene le vse znane ekološke danosti, pač pa je na začetku odvetnica v svoji obrambi recitirala pred sodiščem Gregorčičevo pesem Kmetski hiši in tudi Jenkovo pesem Na Sorškem polji. In takrat sem napisal tudi sam pesem Sorško polje, kjer sem skušal izraziti vso bolečino in lepoto ob srečanju z naravo, ljudmi in njihovo usodo in hkrati z usodo Sorškega polja.« (Janez Premk)

Zadnja pesem
Zadnji pesmi na pot,
ki ti je
ne bo dano
zapisati.
Ta bo najlepša,
saj jo boš
prepustil drugim.
(Premk 2016)

Anakolut po prvi, toliko obetajoči vrstici, sprva šokira. Vezno tkivo besed se nato stke v harmonično celoto. Sreča je v dajanju sebe celega in s tem v prejemanju celotne vednosti o sebi in vsem. Pesnik se je podoživel in odprl svetu prav z manjkajočo celoto, tj. s tem, da se je iz nje izmaknil, z manjkajočim besedilom, prepuščenim bralcu. Pri pesmi, ki je in je ni, je prazni prostor čudežna celota bivanja.

Celota in čudež se rodita v največji stiski, človekov jaz se preda navdihu in preide v *nič*. Priljubljena Premkova pogosta besedna igra: *čin – nič* prične učinkovati v onostranstvu, ki postane res*nič*nost. Oba predznaka sta v pesmi Onostranstvo izražena z zamolkom.

Onostranstvo
Čeprav vemo,
da ni ničesar tam,
je prav ta NIČ,
ki tukaj vse določa,
da se spreminja v ČIN.
In prav to vse
je tukaj,
ki tamkaj nič poraja,
da vse kipi
in raste
v to oddaljenost,
kjer v vrelcu
večno novo vse
nastaja.
(Premk 1988)

3 Zaključek

Definicijo identitete sta Janez Premk in Marja Boršnik razumela po sebi kot popolno zvestobo sebi in svoji zemlji. Boršnikova podaja svoje izhodišče pri raziskovanju identitete besednih umetnikov v *Študijah in fragmentih*. Uvodoma slika privrženost tradiciji, obenem pa kaže posluh za vsa nova utemeljena spoznanja, ki pripomorejo h kvaliteti in aktualnosti njenih literarnih prispevkov, znanstvenih razprav in vzajemnih diskurzov. Pesnik Premk pa z naslovnim verzom pesmi Luč (*Ključ, / ki vrata / vsa odpira*) izkazuje svojo zakoreninjenost v izročilu, ki jo odraža s širokim naborom besed v prenesenem pomenu. Oba se zavedata, da se organičnost materinščine ne

izgublja, če ni le orodje v funkciji lastnih ambicij in manipulacij. Najboljše izhodišče za utrjevanje jezika in za izkristalizacijo notranje resničnosti je čist, neokrnjen jaz, neomajna vera in poštenost. Bila sta vzorčna primera za diskurze, ki so plodoviti, če se krešejo mnenja med enakovrednimi sogovorniki. Duh časa in nenehno ozaveščanje zahteva napor osvobajanja od starih miselnih vzorcev, s tem pa tudi nove metode literarnozgodovinskega in kritičnega dela. Neodvisno drug od drugega sta prišla do roba znanosti z interdisciplinarnimi ugotovitvami, ki pa jih danes stroka že priznava. Pesmi Zakaj Slovenci in Par razkrivata dinamiko, kulturno in duhovno zgodovino slovenskega jezika.

Viri in literatura

BORŠNIK, Marja, 1939: *Aškerc. Življenje in delo*. Ljubljana: Modra ptica.

BORŠNIK, Marja, 1954: *Pogovori s pesnikom Gradnikom*. Maribor: Obzorja.

BORŠNIK, Marja, 1962: *Študije in fragmenti*. Maribor: Založba Obzorja.

BORŠNIK, Marja: 1962: Ernestina Jelovškova. *Študije in fragmenti*. Maribor: Obzorja.

BORŠNIK, Marja, 1973: *Ivan Tavčar. Leposlovni ustvarjalec. 1, 1863−1893*. Maribor: Obzorja.

BORŠNIK, Marja, 1979: Oton Župančič. France Bernik (ur.): *Sredi vsega*. Ljubljana: Slovenska matica. 19−43.

KUMŠE, Janez: *Palindromi*. http://bos.zrc-sazu.si/palindromi/index.html (dostop 20. 4. 2020)

MRAVLJE, Neža: Pozabljene Ljubljančanke: Marja Boršnik – Literarnozgodovinska detektivka. *Dnevnik* 24. 2. 2020.

PEČENKO, Sandro, 2017: Janez Premk, Ivan, Branko, pesnik in odvetnik (1939−2017). *Odvetnik* 82. 81–82.

PREMK, Francka, PREMK BOGATAJ, Eva, 2015: *Prof. dr. Marja Boršnik, prva dama slovenske slavistike*. Kranj: Mestna občina, Gorenjski muzej.

PREMK, Francka, PREMK, Janez, 2016: *Srečevanja z Martinom Kojcem*. Škofja Loka: Domus Litisia.

PREMK, Janez, 1969: *Pesmi*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Pota Mladih).

PREMK, Janez, 1988: *Čaščenje*. Ljubljana: samozaložba.

PREMK, Janez, 1990: *Masada*. Kranj: samozaložba (Zbirka Fondi Oryja Pála).

PREMK, Janez, 1993: *Podobe in spevi*. Ljubljana: samozaložba.

PREMK, Janez, 1996: *Mrtvo morje*. Ljubljana: samozaložba.

PREMK, Janez, 1997: *Masada*. Prevedla Staša Briški-Bailey. Kokrica: Gorenjska založniška družba.

PREMK, Janez, 2001: *Magnetna gora*. Maribor: Mariborska literarna družba.

PREMK, Janez, 2004: *Medprostori*. Maribor: Mariborska literarna družba.

PREMK, Janez, 2008: Gradnik človek, sodnik in pesnik. Fedora Ferluga - Petronio (ur.): *Alojz Gradnik, pesnik Goriških brd*. Trst: ZTT EST.

PREMK, Janez, 2008: *Prihodi*. Ljubljana: Amalietti&Amalietti.

PREMK, Janez, 2011: *Tvoja bližina*. Ljubljana: Amalietti&Amalietti.

PREMK, Janez, 2013: *Izročilo*. Ljubljana: Amalietti&Amalietti.

PREMK, Janez, 2015: *Selitve*. Ljubljana: Amalietti&Amalietti.

PREMK, Janez, 2016: *Zlata nebeška vrata*. Škofja Loka: Domus Litisia.

PREMK, Janez, 2017: *Pojoča gora*. Škofja Loka: Domus Litisia.

SOLLNER PERDIH, Anka, 2015: Bibliografija prof. dr. Marje Boršnik. Eva Premk Bogataj (ur.): *Prof. dr. Marja Boršnik, prva dama slovenske slavistike*. Kranj: Mestna občina, Gorenjski muzej. 317–372.

»LAHKO PRAVIM, DA SEM TUDI JAZ V RESNICI EN SLOVENC!«: FRANCOSKI PRINC O SLOVENŠČINI V SVOJEM OTROŠTVU

Marija Stanonik
Slovenska akademija znanosti in umetnosti
marija.stanonik@zrc-sazu.si

DOI:10.4312/Obdobja.39.347-357

Vaška pesnica Elizabeta Reš in Victor de Polignac sta hkrati preživljala otroštvo v Mošnjah na Gorenjskem. Francoski princ se v dveh pismih iz leta 1989 in leta 1990 spominja, kako se je seznanil s slovenščino in kaj mu je pomenila še po 50 letih, čeprav po nacionalizaciji gradu Podvin ni nikdar več obiskal Slovenije.

Victor de Polignac, Podvin, slovenščina, slovenstvo, identiteta, dialektologija, sociolingvistika

The village poet Elizabeta Reš and Victor de Polignac spent their childhood at the same time in Mošnje in Gorenjska. In two letters from 1989 and 1990 the French prince recalls how he became familiar with Slovene and what it still meant to him after fifty years, although after the nationalisation of Podvin Castle he never visited Slovenia again.

Victor de Polignac, Podvin, Slovene, Sloveneness, identity, dialectology, sociolingvistics

1 Uvod

Terenski obisk[1] pri vaški pesnici Elizabeti Reš je bil povod za pisni stik s francoskim princem, ker sta skupaj preživljala otroštvo v Mošnjah na Gorenjskem. Devetinosemdesetletna sogovornica je pri snemanju večkrat omenila grad Podvin in »princa«. Zvenelo je atraktivno, da si po slovensko dopisujeta s francoskim princem Victorjem de Polignacom iz Monaka, bivšim lastnikom gradu Podvin. Ni se mi posrečilo pridobiti kakšnega od njegovih pisem otroški prijateljici, pač pa mi je odstopila njegov naslov, da sem ga v pismu dne 21. 8. 1989 kar v slovenščini prosila za sodelovanje, med drugim z odgovori na vprašanja:

1) Kako in kdaj je Vaša družina prišla v Podvin?
2) Kdaj in kako ste se naučili slovenščine?
3) Kako ste prihajali v stik s slovenskim okoljem, da ste se med drugim seznanili tudi z gospo Elizabeto?
4) Kakšen jezik je za Vas slovenščina: lep, težak, okoren, zveneč, trd; skratka: kako Vam zveni?
5) Če je mogoče, Vas prosim za kakšno fotografijo, ki jo lahko odstopite za objavo?

Victor de Polignac je v dveh pismih v angleščini leta 1989 in leta 1990 vljudno odgovoril, kako se je seznanil s slovenščino in kako jo je doživljal še po 50 letih, saj se zaradi izgube gradu ni nikdar več vrnil v Podvin.

1 Pogovor vodila Marija Stanonik, snemal Naško Križnar, Mošnje, 11. 5. 1989.

2 Dva od princevih vrstnikov

Zgodba Elizabete Reš in prizadevanje Vilka Boléta iz Radovljice kontekstualno dopolnjujeta življenje francoske aristokratske družine v vročih poletnih mesecih v idiličnem gorenjskem okolju. Občasna navzočnost prebivalcev v gradu Podvin je dvigala njegovo kulturno raven.

2.1 Elizabeta Reš

Elizabeta Reš (rojena leta 1900 v Spodnjem Otoku, fara Mošnje), daljna Prešernova sorodnica,[2] je obiskovala šolo v Radovljici, kjer se je učila tudi nemščine, v gospodinjski šoli v Ljubljani pa italijanščine. V gradu Podvin se je spotoma naučila nekaj angleščine in francoščine, ki ju je v pogovoru mešala med seboj. Pisati je znala tudi cirilico, pa jo je pozabila, medtem ko se ji je gotica bolj vtisnila v spomin. Devetnajstletna se je poročila na trdno kmetijo v Mošnjah: »Če bi bila še enkrat mlada, bi še šla na kmetijo. Kmetija daje kruh.« Rodila je 15 otrok.

Njena prva pesem je najbrž nastala ali ob poroki najstarejše hčerke ali ko so ji 19. 3. 1944 ustrelili sina. Pesmi je sestavljala za domačo rabo.[3] Zadnja leta je bila veliko bolna. Iz tistega časa je pesem Palica pozdravljena. V kuhinji je morebitnega gosta na mizi čakal napis:

> Dobrodošel
> obisk!
> Kdorkoli si!
> Prosim,
> zbudi me,
> če spim!
> Da ga kak glažek
> ne zamudim!

Njena dobrovoljnost je bila nalezljiva: »Jaz vam povem, men' je lepo. Jaz nimam nobene pritožbe. Moji so z mano dobri.«[4]

2.2 Vilko Bole

Vilka Boleta je mama v otroštvu pogosto jemala s seboj na Brezje, da sta se s princem skupaj igrala (Ahačič 2009). Konec osemdesetih let 20. stoletja je izvedel, da Victor de Polignac živi v mestni državici Monako[5] in mu pisal. Princ Polignac mu je takoj odgovoril, in to v slovenščini, čeprav je od njegovega življenja v Podvinu preteklo okroglih 50 let (Ahačič 2009).

> Dragi gospod Bole, z velikim veseljem sem prejel vaše prijazno pismo z dne 29. junija [19]'89. V vašo pismo pravite, da se peljete mimo Podvina da je sedaj hotel. Kadar sem

2 Hči Prešernove sestre je bila mama njenega očeta.
3 Atu za god je otroke naučila celo igrico.
4 Vsi navedki Elizabete Reš so iz pogovora na snemanju 11. 5. 1989 na njenem domu v Mošnjah (Stanonik 1989a).
5 To dokazujejo tudi razglednice Monako – Monte Carlo, ki mi jih je poslal v pismu, s poštnim žigom 17. 4. 1990. Mati monaškega kneza Rainera je bila iz družine Polignac (prim. Ahačič 2009).

> bral vaše beseda, seveda mi je takoj prišel pred oči slike do sedaj že stare – in sicer leta 1899 do leta 1938 – ta zadna leta, da mati in jaz smo bili u Jugoslaviji. (Ahačič 2009)

Glede na to, da je bil krščen v gorenjski župniji, ponosno poudarja, da se lahko tudi njega šteje za Slovenca:

> Moje ime se lahko še sedaj bere v župnija Mošnje, ker sem bil tam krsten. Ne vem ako je to ta prava beseda za tista ceremonija v cerkev, kadar župnik da križ, vode in olje na glavo od majne otroci. Na ta način lahko pravim da sem, jaz tudi, v resnici en Slovenec! (Ahačič 2009: 26)

Princ Polignac je tudi mene nagovarjal, naj se povežem z njim, da mi bo z veseljem posredoval zaprošene podatke o njuni mladosti.

> V Radovljici je gospod Bolé (Kopališka ulica), zelo prijazna oseba, s katerim si občasno dopisujem. On ima knjigo s podrobnostmi o vseh zanimivih posestih na gorenjskem območju. (Mislim, da nekaj dela pri Turističnem društvu v Radovljici. Prepričan sem, da bi bil vesel, da bi vam dal kaj več podrobnih podatkov o starem Podvinu in moji družini. (Polignac, pismo z dne 29. 10. 1989)[6]

3 Grad Podvin

Grad Podvin v Mošnjah je bil prvotno zgrajen kot obrambni stolp. Nato so ga lastniki Podwein (> Podvin) predelali v graščino. Podvinski grofje so leta 1397 izumrli in grad je prešel v roke grofov Lambergov in Wagnov (Savnik 1968: 284–285). Na njem se je zvrstilo več kot 30 lastnikov, preden ga je leta 1885 kupila družina Polignac in se zgledno vključila v novo okolje.

Gospa Polignac je okoliške otroke vsako leto povabila na torto in sladoled, na cvetno nedeljo so bili deležni pomaranč. Najbrž ni naključje, da so v slovenskem kmečkem okolju novorojenki dali ime Elizabeta, kot ga je imela lastnica gradu Podvin, in da je Elizabeta Reš tako poimenovala tudi svojo hčer. Markiza je hodila k maši v mošenjsko cerkev. V gradu so izjemoma najeli avto, drugače so se vozili s tremi konji ali jih jahali in to veselje omogočili tudi vaškim otrokom. »Kako so me gledali!« se je spominjala Elizabeta Reš.

Gorenjci so grajske prebivalce vedno spoštovali, neposredna okolica je z njimi živela v pravem prijateljstvu. Nekatere mame so otrokom pripovedovale, kaj lepega so kot dekleta doživele v Podvinu in še posebno v Franciji in Angliji. »Moja mama so znal' nemško, angleško, francosko. So hodili pozimi z njimi[7] v Francijo.«

Po drugi svetovni vojni je jugoslovanska komunistična oblast Podvin nacionalizirala in se pogodila s francosko vlado za simbolično ceno zanj. V gradu je bila nekaj časa kmetijska šola, leta 1962 pa je postal gostinsko-turistični, dolga leta protokolarni objekt, kamor je rad zahajal predsednik Tito (Ahačič 2019). Leta 1990 je v Podvinu posebna strokovna komisija oblikovala prvi osnutek slovenske ustave (Ahačič 2019).

6 Ne spominjam se več, kaj je bilo vzrok, da se te raziskave nisem lotila takoj in sem gradivo vzela v roke šele zdaj, ko so vsi mogoči informatorji že zdavnaj v grobu.

7 Tj. z lastniki gradu, družino de Polignac.

4 Starodavna francoska rodbina

Polignac je zelo stara francoska rodbina, ki sega v čas Karla Velikega in je dobila ime po gradu/vrhu/pokrajini/posestvu Polignac nekje sredi Francije.[8]

Pariški princ Camille de Polignac (1832–1913), po materi angleškega rodu, se je kot general bojeval v ameriški državljanski vojni.[9] Tudi sam se je leta 1884 (drugič) poročil z Angležinjo Margareth Elizabeth Knight. Po poroki sta novoporočenca odpotovala v Carigrad[10] na medene tedne. Med vračanjem v Francijo sta obiskala avstrijske dežele[11] na Hrvaškem in v Sloveniji. Na poti mimo Radovljice sta po naključju izvedela, da je naprodaj grad Podvin. Njegova lega jima je tako ugajala, da sta ga s 50 hektarjev velikim posestvom pri priči kupila, da bi družina na njem preživela poletje v dobrem gorskem zraku, daleč od Londona in Pariza.

Imela sta tri otroke: hčerki Mabel in Agnes, po dvanajstih letih (1899) sta dobila še sina (Polignac, pismo z dne 3. 4. 1990).

4.1 Kdo je princ Victor de Polignac

»Rodil sem se v Londonu, v Angliji junija 1899, toda krščen sem bil v cerkvi v Mošnjah. Moje ime se še zdaj lahko vidi v pariškem[12] registru.« Še v poznih letih se je spominjal: »V tistih časih so vsa mesta in vasi imele po dve imeni, slovensko ime in nemško ime: Podvin/Podwein, Mošnje/Möshnach, Radovljica/Radmannsdorf in Ljubljana/Laibach. Saj je bila ta celotna pokrajina del avstrijskega cesarstva vse do vojnega časa v letu 1914« (Polignac, pismo z dne 3. 4. 1990).

Devetdesetleten ni pozabil pokrajine zgodnjega otroštva: »Moje otroške oči so zrle očarljivo Gorenjsko in moje otroška ušesa so uživala muzikalične slovenske glasove, prej kot sem se lahko spominjal; ker dasi sem bil rojen v Londonu leta 1899, sem bil krščen v majhni cerkvi v Mošnjah« (prav tam).

Oče princ Camille de Polignac je umrl že malo pred prvo svetovno vojno (Wikipedija). Čeprav Francozi, so se po prvi svetovni vojni vrnili na posestvo Podvin. Princ Victor je tisti čas študiral v Angliji na univerzi v Cambridgeu in prihajal v Podvin le med poletnimi počitnicami, kar je bilo premalo, da bi se naučil [slovenskega] jezika.[13]

4.2 Kdaj in kako se je naučil slovenščine

Obe njegovi sestri, štirinajst in dvanajst let starejši od njega, sta znali slovensko tudi pisati. V grad jih je med poletnimi počitnicami hodila učit pravilno pisati in govoriti učiteljica Faturjeva, ki je poučevala v mošenjski šoli (Stanonik 1989a).

8 Podatki so pomanjkljivi, ker si prvič nisem vsega zapisala, v naslednjih iskanjih pa se mi ustreznega vira več ne posreči najti.

9 Trajala je od leta 1855 do 1865 (Wikipedija).

10 Victor de Polignac piše: *Konstantinopel.*

11 Pred prvo svetovno vojno sta bili današnja Hrvaška in Slovenija del tedanje Avstro-Ogrske.

12 Najbrž gre za pomoto. Na drugem mestu piše: »Moje ime se še sedaj bere v župniji Mošnje.« (prim. Ahačič 2009).

13 To je odgovor na prvo vprašanje »Kako in kdaj je Vaša družina/rodbina prišla v Podvin?« iz prej omenjenega mojega pisma.

Z njegovim rojstvom se je njihovo družinsko življenje spremenilo, da so odtlej preživeli manj časa v Sloveniji. Nikoli dovolj dolgo, da bi se on naučil pravilno slovensko. Dejansko se slovenščine ni nikdar učil sistematično, zavestno, kar je vedno zelo obžaloval. Nikdar se ni zavzel, da bi se učil pravilno slovensko – »zaradi očarljive slovenske nravi.« Pravi, da je pogosto trdil, da so »Slovenci najbolj ljubeznivi na svetu: če kdo še tako slabo govori njih jezik, vedno razumejo in storijo vse, kar morejo, kar jih prosite« (Polignac, pismo z dne 3. 4. 1990). »Slovenci so najbolj prijazni, mirni, krotki. Vedno so me razumeli, četudi sem slabo govoril. Toda moji sestri sta lahko pisali in govorili pravilno. Jaz nisem nikdar študiral slovenskega jezika, toda moja sestra je to počela in lahko govori in piše pravilno« (Polignac, pismo z dne 29. 10. 1989).

»Ko sem bil študent v Cambridgu, v letih 1920 do 1923, sem srečal študenta z imenom Popović.«[14] Radoveden je, ali je to ista oseba, kot je omenjena v eni od folkloristič nih razprav[15] (Polignac, pismo z dne 3. 4. 1990).

4.3 Kako se je znašel v slovenskem okolju

Starši Elizabete Reš, tj. prejšnja družina, so bili ves čas skrbniki, varuhi njihovega posestva v Podvinu. Vedno so jim zaupali (Polignac, pismo z dne 29. 10. 1989). Okoliška dekleta so bila po nekaj mesecev v gradu. Tudi Elizabetina mama, ko je bila še mlada. Kadar so bili proč, so nekatere jemali v Anglijo ali v Francijo in zato je znala nemško, angleško, francosko (Stanonik 1989a).

4.4 Kako mu zveni slovenščina

Zastavljeno vprašanje je bilo: »Kakšen jezik je za Vas slovenščina: lep, težak, okoren, zveneč, trd; skratka: kako Vam zveni?« Pri odgovoru na to najpomembnejše vprašanje se je princ de Polignac oprl na izhodiščne pridevnike.

> Vprašanja, ki mi jih zastavljate, so zelo zanimiva, toda hkrati precej težka zame, ker nisem slovničar ali literat. Kar vam lahko povem, je mnenje turista. (Polignac, pismo z dne 29. 10. 1989)
>
> **LEP**.[16] Tu sta dve reči, ki se upoštevata: lep za ušesa ali lep za oči. LEP za ušesa. Dejal bi, da je slovenščina manj melodična kot italijanščina, bolj natančna v glasovih kot poljščina in ruščina, ker imajo oni veliko nedoločnih glasov, kot so njihovi š in č glasovi, ki so za ušesa tistih, ki jih ne govorijo, konfuzna, zmešana. S tem priznava, da so njihovi glasovi [= slovenski fonemi] tako precizni, da jih tujec sprva zares težko razloči in še težje izgovarja.
>
> LEP za oči. Slovenski jezik je, po mojem ponižnem mnenju, veliko lažji in prijetnejši za branje kot marsikateri evropski jezik, ker je izgovorjava zgoščena in natančna. Nima podvojenih črk (dveh tt, dveh ll ali dveh mm); oči lahko tečejo po vrstici bolj hitro in lažje.
>
> Druga prednost slovenščine je, da se možganom ne zatika pri izgovorjavi, v vsaki

14 Prim. Stanonik 2006: 213.

15 Anton Popovič, Esteticka metakomunikacia v: František Miko, Anton Popovič, *Tvorba a recepcia* (Bratislava, 1978), 239–351.

16 Princ Polignac sam piše slovenske pridevnike z velikimi črkami.

besedi sta glas in črka vedno enaka. Po moje je to velika prednost slovenščine, da je vsaka črka – mislim ime vsake črke istočasno glas, ki se izgovori. Za učenca je to čudovita kvaliteta. (prav tam)

TEŽAK. Odgovoril bi: nikakor ne, prej nasprotno (prav tam).[17]

OKOREN, kar pomeni »težak«, ali ne? Dejal bi: dá, ker ima dvojinsko obliko kot klasična grščina; to pomeni za vsak samostalnik učenje ene besede več. Druga težava je, da se glagol spreminja glede na spol, kot se pridevnik ujema s spolom samostalnika v stavku. In če se ne motim, je samostalnik lahko moški, ženski in srednji. Glede na pridevnike ni hujši kot nemški. Toda v slovenščini ima vsak glagol lahko eno od njihovih treh oblik. Ubogi študent! (prav tam)

Francoski princ pravzaprav tu pojasnjuje, kako razume, da je za učenca slovenski jezik težak.

TRD. Nagibam se k temu, da bi dejal: Dá. Ker glas vsake črke ne variira in je zelo precizen/natančen (prav tam).

Tu pa je beseda pravzaprav o trdnosti.

Na prilastek *zveneč* se princ de Polignac ni odzval neposredno, najbrž ga ni razumel in ga je preprosto izpustil. Toda na vprašanje je odgovoril spredaj, čisto na začetku ob pridevniku *lep*, ko govori o melodičnosti.

Odzval pa se je na prislov *skratka*. »Če beseda pomeni isto kot kratko, pomeni kratko, bi dejal: 'Da, ker je koncizen. Ni nič kratkih besedic A, AN, THE, TO.'« Iz dodanih zgledov se vidi, da misli na ne/določne člene in predloge (prav tam).

Dodal je, da bo začuden, če bom zadovoljna z odgovori, ker se zaveda pomanjkljivega znanja slovenščine, da bi lahko izrazil neko vredno mnenje o njej. Njegove odgovore da je treba vzeti bolj za kratkočasno zabavo kot za veljavno stališče.

17 Najbrž sva si pomen te besede razlagala vsak po svoje.

Slika 1: Francoski princ Victor de Polignac na 90. rojstni dan.

Na priloženi fotografiji je v juniju leta 1989 na 90. rojstni dan »z mlado prijateljico«. Dve palici, ki se na fotografiji komaj opazita, po njegovem dokazujeta, »da nisem zelo pripraven v noge in da so moji popotni dnevi proč.«[18]

Za prvi odgovor sem se mu zahvalila in mu pisala še enkrat.[19] S čitljivo pisavo je odgovoril s prav tako dolgim pismom na enako izbranem papirju.

5 Polignacov vtis o Slovencih

»Meni je v veselje, da lahko pišem Slovenki, ki živi v Ljubljani, glavnem mestu dežele, ki sem jo ljubil od otroštva« (Polignac, pismo z dne 3. 4. 1990).

18 Toda živel je še osem let in umrl leta 1998, star skoraj 100 let (Ahačič 2019).

19 Pismo z dne 10. 1. 1990.
Opravičilo za zamudo, nato pa prošnja: »Kolikor mogoče kmalu (as soon as possibles) bi rada kaj napisala o tem, kako ste prišli v stik s slovenščino in se jo priučili in tedaj bom poiskala tudi ljudi, ki jih omenjate v svojem pismu.«

Princ Polignac je navdušen nad slovenskimi ljudmi. »So, kot pravijo Francozi 'Le coeur sur la main', literarno: 's srcem na dlaneh'; to pomeni: v vsakdanjem življenju se Slovenec obnaša ljubeznivo in prijazno in ne toliko pragmatično [koristolovsko]. To je razveseljiva lastnost slovenskega značaja. To velja tako za zelo preprosto ljudstvo kot tudi za zelo izobražene« (Polignac, pismo z dne 29. 10. 1989).

Čeprav je veliko let le delno preživel v naši deželi, ima Gorenjsko v srcu. Zato ga je razveselilo pismo, ki mu sporoča, da imam neposreden in nov stik z osebo, »ki živi nedaleč od mojega starega doma.« Devetdesetletni gospod aristokratskega rodu, princ Polignac (pismo z dne 29. 10. 1989) še po skoraj 50 letih odsotnosti grad Podvin nostalgično imenuje »stari dom«.

6 Polignacov pogled na tradicijo

Victor de Polignac duhovito komentira, češ da je »zabavna«, prejeto »božično kartico s svetimi tremi modrimi z Vzhoda, ki bodo deležni odličnega 'črnega kruha', odrezanega zanje na slovenski stopnici pred vrati. Ne nazadnje je na tej kartici realistična ekspresivnost male deklice, ki s prestrašenimi očmi gleda črnega kralja Boltežarja in išče zavetje v krilu svoje matere« (Polignac, pismo z dne 3. 4. 1990). Besedno zvezo *črni kruh* si je avtor pisma očitno zapomnil iz otroštva na Gorenjskem, saj jo je zapisal dobesedno, v slovenščini.

Hkrati s pismom in navedeno Gasparijevo voščilnico sem mu poslala fotokopirani članek Tradicijski vidik slovstvene folklore (Stanonik 1990), z namenom, da bi dobil v roke kaj slovenskega, primernega svojemu statusu in hkrati informativnega o osebi, s katero si dopisuje.

Slika 2: Gasparijeva razglednica.

Očaran je bil nad idejo v razpravi, da je človek, ki zavrača preteklost, kakor da bi ne obstajal in pada na raven orangutana![20] »To bi bilo dobro, če bi v Franciji danes to sentenco nabili na vsa javna mesta na naših univerzah in licejih, ker bi nas v učnem procesu tako veliko naših profesorjev rado prepričalo, da je francoska kultura začela obstajati šele leta 1789, v letu francoske revolucije.«[21]

Iz razprave ugotavlja, da je »folkloristika lahko zelo precizen in znanstveni predmet.« Ustavlja se ob dejstvu, da »tradicijo, četudi se ta posreduje naprej izvirno in ustrezno, tj. z naravno komunikacijo, jo mlajši sprejemajo različno: s čistim posnemanjem, skritim odporom, odkritim uporom, ali ravnodušno. Vsi ti odzivi povzročajo zastranitve v procesu obnavljanja preteklosti« (prim. Stanonik 2006: 212). Ta misel se mu je zdela popolnoma nova, da je podvomil: »Je v tej luči res mogoče posredovati mladi generaciji tradicijo absolutno natančno?« (Polignac, pismo z dne 3. 4. 1990). Ne, seveda ne!

Všeč mu je zadnja poved v obravnavani razpravi: »S tradicijo je kot s starši: treba jih je zapustiti, toda brez njih nas ne bi bilo!« (prim. Stanonik 1990: 1720; Polignac, pismo z dne 3. 4. 1990). V sklepu tega drugega pisma se zahvaljuje, da je z zanimivo razpravo zelo razširil obzorje svojega vsakdanjika.[22]

7 Primeri pisne slovenščine v princevih pismih

Prvo pismo avtorici tega članka princ Polignac začenja v slovenščini:

> Draga Gospa,
>
> z velikem veseljem sem prejel vašo pismo od 21. VIII. 89. številka 23-223/89, in me je žal da me ni bilo mogoče takoj odgovoriti.
>
> Ker se nisem nekol prav za prav Slovenski jezik naučil, vam bom prosil ako smem v angleški jezik odgovoriti.
>
> Moja sestra Agnes – Markiza Créqui – Montfort – je obiskala naše znance v okolice Radovljici – mislim v leto 1950 – in me je povedala, da sedaj v Ljubljani jih je veliko ljudje da dobro razumejo angleško.
>
> *So please accept – this change of language* (Polignac, pismo z dne 29. 10. 1989).

Pismo končuje z besedami:

> Prav lepo vam pozdravljam, z moje najbolje voščine in se zahvalim za vašo prijazno pismo.
>
> Z spoštovanjem Victor de Polignac (prav tam).

Na priloženi fotografiji pa je napisano: »Victor de Polignac z eno prijatelica leta 1989« (prav tam).

20 Misel je vzeta iz knjige José Ortega y Gasset, *Upor množic* (Ljubljana: Slovenska matica, 1985), 239.

21 »ki jo je naša [torej francoska] oblast praznovala zadnje leto, leta 1989.«

22 Za to pismo sem se zahvalila v pismu z dne 16. 4. 1990 in ga končala z besedami:
»Na priloženi voščilnici je verz iz ene od Prešernovih pesmi. France Prešeren je največji slovenski pesnik, živel je v času romantike (1800–1849), pokopan je v Kranju, rojen pa je bil v Vrbi, v vasi, ki je že kar blizu Mošenj. Ste kdaj slišali zanj in morda tudi brali kaj njegovega? Največ je pisal sonete in to tudi v nemščini. Vendar so slovenski seveda veliko boljši, materinščina je pač človekova duša!«

V tem pismu se med angleškim besedilom poleg krajevnih imen (*Slovenija*, *Radovljica*, *Podvin*, *Gorenjsko*) izjemoma pojavljajo še druge slovenske besede: »I send you many good wishes for the continued prosperity of your Slovenske akademije«, »gospod Vilko Bolé (Kopališka ulica)«, »Turistično društvo Radovljica«, »lep«, »težak«, »okoren«, »trd«, »skratka« (Polignac, pismo z dne 29. 10. 1989) in v drugem poleg že omenjenih in drugih krajev (*Gorensko*, *Mošnje*, *Podvin*, *Radovljica*, *Jesenice*, *Ljubljana*) z izjemno asociacijo »črn kruh«[23] (Polignac, pismo z dne 3. 4. 1990).

Tudi drugo pismo se začne s spoštljivo pozornostjo:

> Draga gospa [...],
>
> se lepo zahvalim za vašo prav prijazno pismo od 10. I. 90, va katera ste mi poslali vaš pomembno in interesantno »papir« glede »Tradicije« (Polignac, pismo z dne 3. 4. 1990),

ga nadaljuje v angleščini in konča

> With all my good wishes vas prisrčno pozdravljam. Victor de Polignac Vesele Velikonočne praznike (prav tam).

Po dolgem času se je tretjič oglasil 25. 8. 1992 z dvema velikima barvnima fotografijama. Na prvi je Le Puy en Velay, že iz antike znano mesto. Druga je iz bližine mesta Gap, največjega mesta v Visokih Alpah (Hautes Alpes). Zadaj je njegov pripis:

> Draga Gospa Stanonik,
>
> Prosim prijete iz Francie moje najlepše voščine in upanje da ste zmeraj zdravi in srečni.
>
> Naj lepše spoštovanjem.
>
> Victor de Polignac[24]

8 Sklep

Princ Victor de Polignac se je zadnja leta zadrževal v bližini Monte Carla. Skoraj sto let star je brez potomcev umrl leta 1998. Vnukinja ene od njegovih sester, princesa de Polignac, je drugo domovino svojih prednikov leta 2019 pokazala svojim potomcem (Ahačič 2019).

Cilj tega članka je bil pokazati izjemno naklonjenost slovenščini, ki ji jo je izkazal francoski aristokrat. Za analizo jezika, ki ga je po 50 letih obnovil v pisanju, je zmanjkalo prostora. Načelno se vidi, da mu dela težave pregibanje besed: spreminjanje morfemov pri sklanjanju, spreganju itn.[25]

Druženje je otroke iz francoskega in slovenskega okolja medsebojno oplajalo, česar so se še po več desetletjih radi spominjali.

23 Princu, ki mu ni manjkalo belega kruha, je bil kmečki črni kruh lahko poslastica.
24 Napisano zadaj na veliki fotografiji z ovcami in konjema.
25 Prim. Toporišič 1992: 209.

Viri in literatura

AHAČIČ, Marjana, 2019: Francoska družina se še spomni, da so bili nekoč lastniki gradu Podvin. *Gorenjski glas* 6. 9. 2019.

de POLIGNAC, Victor, 1989: Pismo Mariji Stanonik z dne 29. 10. 1989. Residence du Cap Fleuri, 06320 Cap d' Ail, Francija.

de POLIGNAC, Victor, 1990: Pismo Mariji Stanonik z dne 3. 4. 1990. Residence du Cap Fleuri, 06320 Cap d' Ail, Francija.

SAVNIK, Roman idr., 1968: *Krajevni leksikon Slovenije* I. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 284–285.

STANONIK, Marija, 1989a: Pogovor s kmetico in vaško pesnico Elizabeto Reš. Mošnje 11. 5. 1989. Posnel Naško Križnar. Hrani Avdiovizualni laboratorij, ZRC SAZU.

STANONIK, Marija, 1989b: Pismo Victorju de Polignacu z dne 21. 8. 1989.

STANONIK, Marija, 1990: Pismo Victorju de Polignacu z dne 10. 1. 1990.

STANONIK, Marija, 1990: Pismo Victorju de Polignacu z dne 16. 4. 1990.

STANONIK, Marija, 1990: Tradicijski vidik slovstvene folklore. *Nova revija* IX/104. 1709–1720.

STANONIK, Marija, 2006: *Procesualnost slovstvene folklore*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

JEZIKOVNA SREDSTVA V FUNKCIJI VREDNOTENJA: DEJSTVA IN IMPLIKACIJE O *FEMINIZACIJI*

Mojca Šorli
Filozofska fakulteta, Ljubljana
Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, ZRC SAZU, Ljubljana
mojca.sorli@zrc-sazu.si

DOI:10.4312/Obdobja.39.359-367

Prispevek naslavlja vprašanja rabe spolno zaznamovanih jezikovnih sredstev in spolnih reprezentacij v kontekstu razmišljanj o spolno občutljivi rabi jezika na primeru leksema *feminizacija*. Korpusna analiza konvencionalne rabe kaže, da je beseda pretežno zaznamovana, in sicer z odstopanjem od nevtralne rabe na ravni vrednotenjskega pomena in družbenih konotacij, čeprav v splošnem javnem diskurzu in celo v leksikografski obravnavi pogosto ni zaznati zavedanja o tem.

spolno občutljiva raba jezika, vrednotenje, funkcionalnost, diskurz, parlament, tvit, spolna identiteta

Taking as an example the word *feminization*, the article addresses gendered language and sexual representations relating to reflections on the gender-sensitive use of language. A corpus analysis of conventional usage shows that the word is predominantly marked in terms of its evaluative meaning and social connotations, although there is limited awareness of this in either general public discourse or its lexicographic treatment.

gender-sensitive language use, evaluative meaning, function, discourse, parliament, tweet, sexual identity

1 Uvod

> Silvia je namreč nov primer nevidne revolucije na Novi Zelandiji: **feminizacije** oblasti. Naj bo politika, pravo ali gospodarstvo, povsod so ženske prevzele krmilo v svoje roke. Leta 1999 so Kiwiji, kot si pravijo Novozelandci, prepustili vodenje države voditeljici laburistov Heleni Clark. Kot premierka je zamenjala konservativno Jenny Shipley, prvo žensko na položaju premiera v zgodovini države. (*Dnevnik* 2002 v: Gigafida 2.0)

Gornji citat zgovorno povzema vidike jezikovne rabe, ki nas zanimajo v pričujočem prispevku. Posreduje namreč kompleksen preplet v delovanju leksikalnega in besedilno-diskurzivnega pomena ter načine, na katere se ustvarja besedilna kohezija skozi pragmatična jezikovna sredstva, kot je semantična prozodija oz. vrednotenjski pomen (Sinclair 1996, 2004; Louw 1993; Hunston 2010; Partington idr. 2013; za slovenščino npr. Šorli 2014, 2020). Na primeru tega besedila je mogoče nasloviti oba osnovna vidika, ki zadevata temo t. i. spolno občutljive rabe jezika (v nadaljevanju SORJ) s perspektive, ki jezikovni sistem razume predvsem kot sistem potencialnih

izbir, ne danosti. Prvi je vidik jezikovne rabe, torej načini, na katere ženske, moški in ne nazadnje transspolne osebe uporabljajo določena jezikovna sredstva bodisi v skladu bodisi v nasprotju s prevladujočo normo, drugi pa se osredotoča predvsem na reprezentacije spolov[1] (seksizem in spolni sterotipi). Oba naj bi bila kot prostora družbenega opomenjanja odprta za jezikovno intervencijo s ciljem doseči večjo enakost spolov oz. spolnih identitet. Čeprav je spol tu obravnavan predvsem kot jezikovna oblika (torej jezikovnosistemsko sredstvo) in pretežno vezan na sociolingvistični pristop, spolna identiteta pa je tesneje povezana z analizo diskurza, med njima pravzaprav ni mogoče potegniti absolutne ločnice, saj se slednja opomenja prav z rabo jezikovnih sredstev. Jezikovni sistem se realizira šele v rabi s konkretno izbiro govorca/pisca, do tedaj je le potencial, še zlasti to velja za vrednotenje. Ob tem se pri razumevanju obeh vidikov pojavljata (vsaj) dva strokovna pogleda: prvi je tradicionalen in SORJ prevladujoče pojmuje kot poseg v jezikovni sistem slovenščine, ki z izpostavljanjem spola in spolne identitete ogroža funkcionalnost jezika, drugi promovira omenjeno prepričanje, da jezikovnega sistema ni mogoče ločevati od govorca ali govorke in jezikovne rabe, saj jezik ni le odraz družbenih identitet, temveč ključno sredstvo njihovega vzpostavljanja in bodisi utrjevanja bodisi odpravljanja družbenih neenakosti (tudi v slovenskem prostoru so se s temi vprašanji že ukvarjali, npr. Kranjc, Ožbot 2013; Kranjc 2019; Gorjanc 2017; Perger 2016). Čeprav v prispevku izhajamo iz jezika kot diskurza in ne jezika kot jezikovnega sistema – pri SORJ gre predvsem za jezikovno vedênje, manj za jezikovno védenje –, je jezikovni sistem zaobjet v vsaki razpravi o rabi, kar dokazuje med drugim vse bolj aktualno naslavljanje problematike nevtralnosti moškega (slovničnega) spola in še posebej leksikografska praksa, saj prav ta kliče po kritični obravnavi ustaljenih pristopov.

2 Spolna (ne)nevtralnost in ospoljene reprezentacije v javnem diskurzu: primer *feminizacija*

Naše izhodišče je, da jezikovnih dejstev v povezavi z nevtralnostjo (spola) ni, pač pa gre zlasti za interpretacijo družbenih dejstev (družbena razmerja moči). Na tem mestu smo zato korpusno analizirali rabo leksema – uslovarjene leksikalne enote – *feminizacija* kot primer navidezne nevtralnosti jezika, ki v rabi razkriva močne družbene konotacije in spolne asimetrije. V analizi reprezentacije žensk skozi ta jezikovni izraz se bomo navezali na semantično prozodijo, ki je tesno povezana z vrednotenjskim oz. pragmatičnim pomenom. Sinclair (1996, 2004) je ugotavljal, da se vsaka pomenska izbira začne prav z izbiro semantične prozodije na najbolj skrajnem robu leksikalne enote pomena, kar vpliva na končno izbiro na ravni kolokacije oz. skladenjskega vzorca (*feminizacija poklica*, *sodstva* itn.), ki naj bi bila tako pogojena s pragmatično (diskurzivno) funkcijo. Leksem ima v SSKJ[2] dva osnovna pomena, od katerih se prvi občasno preplete z drugim, in dva terminološka pomena. Glede na

1 *Reprezentacijo* razumemo kot ustvarjanje mentalne podobe nečesa z uporabo označevalnih praks in simbolnih sistemov, npr. skozi jezik (Baker 2009: 73). Tu se ukvarjamo le z moškimi in ženskami, ker ponujajo korpusi za zdaj le podatke na podlagi binarne organizacije spolov.

opis bi morali skleniti, da se *feminizacija* v prvem pomenu, ki nas najbolj zanima, rabi nevtralno, saj je ne spremlja nobena slogovna ali zvrstna oznaka:

> feminizácija -e ž (á)
> **1. naraščanje števila žensk v kaki dejavnosti: feminizacija učiteljskega poklica** (poudarila M. Š.)
> 2. prevzemanje ženskih značilnosti, lastnosti: feminizacija moških se je kazala tudi v oblačenju ♦ *biol.* sprememba nekaterih značilnosti moškega organizma v ženske značilnosti; *jezikosl.* proces, v katerem beseda ali oblika, ki ni ženskega spola, preide v ženski spol

Toda kot kažejo raziskave korpusnega gradiva, se beseda pogosto pojavlja v sobesedilnih okoljih, ki jo izpostavljajo kot nekaj negativnega, družbeno nezaželenega oz. povezano z dogodki, dejstvi ali lastnostmi, ki spodbujajo negativne asociacije, s tem pa izgrajujejo negativno prozodijo (gl. tudi Šorli 2012: 98–103). Kot avtoriteta za kodifikacijo jezikovne norme in prostor, kjer se nenehno soočata jezikovni sistem in družbena stvarnost, ima slovar pomembno vlogo, saj se v njem bolj ali manj trajno usidrajo družbeni pomeni, še posebej če kot normo kodira diskriminacijo (Gorjanc 2017: 25).

Namen tukajšnje analize je raziskati rabo tega ospoljenega, torej spolno zaznamovanega abstraktnega samostalnika z ozirom na vrednotenje v različnih vrstah besedil z opazovanjem pozitivne ali negativne semantične prozodije (vrednotenjski pomen), ki jo pridobi v posameznih kontekstih. Zanima nas najprej vrednotenje, povezano s splošno rabo leksema, nato še v prenosniško, žanrsko in zvrstno specifičnih korpusih. S primerjavo med njimi smo želeli obenem ovrednotiti tudi možnosti analize posameznih korpusov glede na tip besedil in metaoznake, ki jih ti vsebujejo. Pozitivno in negativno je tu mišljeno v najsplošnejšem pomenu, saj obstaja znotraj tako polarizirane realnosti širok nabor situacij in scenarijev, ki jih je mogoče podrobneje vrednotenjsko opredeliti. Ker terja tovrstna analiza podrobno branje razširjenih kontekstov, so tudi zgledi v nadaljevanju, kolikor dopušča prostor, ustrezno kontekstualizirani.

2.1 Metodologija

Slovarsko realnost leksema smo primerjali z rabo besede v treh slovenskih korpusih: referenčnem korpusu Gigafida 2.0 (1990−2018) (v nadaljevanju GF2.0), korpusu tvitov Janes Tweet (2013−2017) in govorjenem korpusu parlamentarnih razprav siParl 2.0 (parlament 1990−2018). Janes Tweet ne predstavlja klasičnega javnega diskurza, temveč njegovo manj formalno različico, značilno za sodobne družbene platforme, ki so v izražanju mnenj manj samoomejujoče, zato prinašajo bolj očitno izražene, zlasti negativne vrednotenjske pomene. Analizirali smo konkordance za *feminizacija* v vseh treh korpusih, ki so besedilnozvrstno in žanrsko zelo različni, pri čemer smo v GF2.0 vzorec omejili na 300 zadetkov, druga dva korpusa pa sta imela občutno manj zadetkov (Janes Tweet 70, siParl 2.0 117), zato smo v analizo zajeli vse. Korpus Janes Tweet, ki vsebuje poleg spola v metaoznakah tudi že analizo *sentimenta*, torej negativnega oz. pozitivnega čustvenega odnosa ali stališča govorca oz. govorke do povedanega, je glede na iskane podatke terjal najmanj analitičnega napora. Prav

ob podrobnem branju gradiva v korpusu GF2.0 in zlasti siParl 2.0 se je namreč pokazalo, kako zahtevno je pravzaprav zaradi dinamike govorčevih glasov odločanje o tem, ali je posamezna raba *negativna* ali *pozitivna*. Vse pregledane zglede smo označili kot *negativne*, *pozitivne* ali *nevtralne*, v korpusu siParl 2.0 pa je izstopalo vrednotenje, ki smo ga lahko najbolje opisali z *ironično*,[2] zato smo uvedli še to kategorijo.

Namen je bil sicer vse analize opraviti tudi glede na spol avtorja, vendar to za gradivo iz GF2.0 ni bilo mogoče, saj spol ni označen (pogosto »neznani avtor«), zanesljivo razbiranje spola iz samega besedila pa je mogoče le v redkih primerih. Metaoznake za spol imata korpusa siParl 2.0 in Janes Tweet, kar je za govorne korpuse standardna praksa.[3] Za boljši vpogled v rabo in kolokacijsko vedênje analiziranega leksema smo načrtovali tudi pregled kolokatorjev *feminizacije* v vseh treh korpusih, vendar je bilo treba namero zaradi premajhnega števila konkordanc v siParl 2.0 in Janes Tweet opustiti. Ob vse pogostejših tovrstnih analizah zlasti družbenih omrežij velja spomniti, da je premočrtno in avtomatizirano pripisovanje negativnega ali pozitivnega vrednotenja govorcu/tvorcu besedila zaradi »plastenja« oz. »vstavljanja« govorčevih glasov brez podrobnejše analize kontekstov problematično – gl. Hunston (2010: 18–19), prav tako Partington idr. (2013: 61–62). Eno je, kakšen vrednotenjski predznak ima besedilno okolje, ki razkriva pojmovanje jedrne besede, drugo pa vrednotenjski okvir, v katerega govorec oz. tvorec besedila to pojmovanje umešča ali drugače, kaj s tem pojmovanjem počne v sporazumevalnem procesu.

2.2 Pregled konkordanc in kolokacijskih vzorcev v Gigafidi 2.0 (1990–2018)

Pregled 300 zadetkov v korpusu GF2.0 (0,23 na milijon) pokaže, da ima lema[4] *feminizacija* tri osnovne pomene:

1) *(zlasti neg.)* prevlada žensk na določenem področju, ki zato tipično izgublja na veljavi;

2) ženske nase prevzemajo bremena (revščine, okužbe itn.), kar nakazuje njihov tipično slabši družbeni položaj;

3) (*biol*., *med*.) prevzemanje (telesnih, fizioloških) značilnosti ženskega spola; vs. maskulinizacija.

V prispevku se osredotočamo na prvi pomen, ki je tudi najpogostejši (219), se pa občasno prepleta z drugim pomenom (2), ki sicer ne izkazuje enake mere negativnega vrednotenja.[5] Po drugi strani je včasih prvi pomen težko ločiti od drugega, ki razkriva

2 Po teoriji Billa Louwa (1991) gre pri ironiji za posebno (pod)vrsto prozodije, ki temelji na kršenju tipičnih kolokacijskih vzorcev, ki sicer določajo tipično (in s tem pričakovano) pragmatično funkcijo.

3 Zaenkrat temeljijo oznake v jeziko(slo)vnih korpusih na oblikoskladnji, torej jezikovnosistemskih kategorijah spola, in ne predvidevajo kategorij analize v skladu s posameznikovo spolno identiteto, denimo (samo)opredelitev avtorja kot »transspolne osebe«. Z vidika slednjih je − zlasti pri avtomatskem označevanju korpusov − perpetuiranje binarne moško-ženske konceptualizacije jezikovnega spola lahko problematično.

4 Torej pojavnost leksema v korpusu v vseh njegovih skladenjskih oblikah. Lema je tehnični termin in osnovna enota korpusnih statistik.

5 Nobena pomenska delitev ni univerzalna in absolutna, temveč je odvisna od izbranih kriterijev.

družbeno realnost žensk, v kateri so te bolj od moških podvržene denimo revščini. Zgledi kažejo, da gre pri *feminizaciji* izrazito za reprezentacijo prevlade žensk kot odklonskost glede na prevlado moških, ki zrcali (domnevno) nevtralno stanje stvari. Ta diskurzivni pojav je analogen domnevni nevtralnosti v slovnični normi, ki predpostavlja kategorijo (moškega) slovničnega spola kot imuno na asimetrijo siceršnjih družbenih razmerij. Korpusno gradivo dokazuje, da prihaja do *feminizacije* na vseh področjih javnega življenja: v šolstvu, sodstvu, novinarstvu, zdravstvu in celo vojski, pri čemer je iz primerov, iz katerih lahko razberemo spol, razvidno, da ženske o pojavu govorijo z manj averzije. Dejstvo, da se *maskulinizacija* ne pojavlja v prvih dveh pomenih, ni povezano z jezikovnim sistemom, temveč z družbenimi razmerami. S podrobno analizo konkordanc smo lahko prepoznali prevladujoče diskurze o *feminizaciji*, torej rastoči prevladi žensk na posameznih družbenih področjih. Vrednotenje je v prvem pomenu prevladujoče negativno (107), sledi nevtralno (93), le 9 je primerov pozitivnega vrednotenja in 7 ironičnega pomena.

feminizacija GF2.0 (300)	Pomen 1 **219**	%	Pomen 2 55	%	Pomen 3 26	%
Negativno	**107**	**48,8**	16	29	0	
Ironično	7	3,1	0	0	0	
Pozitivno	9	4,1	3	5,4	0	
Nevtralno	**93**	**42,4**	7	12,7	5	19,2

Tabela 1: Pregled vrst vrednotenjskega pomena glede na pogostnost (GF2.0).

2.3 Pregled konkordanc v siParl 2.0 (parlament 1990–2018)

Govorni korpusi izkazujejo specifike, ki so zanimive še zlasti v besedilno-diskurzivni analizi. siParl 2.0 je korpus političnega oz. parlamentarnega diskurza, ki je naravnan izrazito razpravljalno, celo polemično. Za razliko od GF2.0 smo lahko tu analizirali rabo po spolu, saj je korpus ustrezno označen. Namenoma smo pri analizi zgledov upoštevali le spol, ne pa tudi strankarske pripadnosti posameznih poslancev in poslank, saj smo se želeli izogniti vnaprejšnjim predsodkom glede ideološke pripadnosti in prepričanj tvorcev besedil. To seveda ne pomeni, da menimo, da ne bi bilo smiselno v kateri od naslednjih raziskav analizirati tudi stališča in vrednotenjsko funkcijo v razmerju do politične opredeljenosti poslancev in poslank. V korpusu je 117 zadetkov za lemo *feminizacija* (0,49 na milijon), ki se pojavlja le v prvem in drugem pomenu, torej v manjšem pomenskem razponu kot v referenčnem korpusu GF2.0:

1) *(zlasti neg.)* vse večja prevlada žensk na določenem področju, ki zato tipično izgublja na veljavi;

2) ženske nase prevzemajo bremena (revščine itn.), kar nakazuje njihov tipično slabši družbeni položaj.

Mogoče je opaziti, da se *feminizacija* v govornem korpusu izrazito pogosto pojavlja kot fokus razprave, zato sta polemičnost in polariziranje mnenj, sicer značilna tudi za

druge teme, bolj prisotna kot v korpusu GF2.0. V tem procesu prihaja na eni strani do dokaj sistematičnega pripisovanja negativnosti temu družbenemu pojavu, na drugi pa beležimo izražanje odnosa do same negativnosti tega pojava. Vrednotenjsko oz. pragmatično funkcijo v besedilu pogosto proizvaja kritika nekega stališča, prepričanja ali vrednote z ironiziranjem. Takšne primere v govornem korpusu smo tokrat označili s *POZ (iron)* in *NEG (iron)*. Obenem prihaja celo znotraj govora istih govorcev ali govork do menjave vrednotenjskega gledišča, v takem primeru smo se odločali, kot da gre za različni besedili oz. različna avtorja in kontekste ovrednotili vsakega posebej. Primera spodaj ponazarjata problematiko vrednotenjskega gledišča oz. zasidranosti vrednotenja v besedilu kot sporočanjskem procesu, ko je celo znotraj govora ene osebe zaznati dvoumnost oz. razcep v vrednotenju, poleg tega gre tudi za posredno izražanje stališč oz. mehčanje resničnih stališč z retoričnimi sredstvi:

(POZ,[6] Spol: Ž) S tem je povezana tudi velika ***feminizacija*** *tega poklica, pa ne mislim nič slabega, tudi sama sem ženska, verjamem, da so lahko ženske še bolj sposobne kot moški, ampak najboljše delujejo sistemi takrat, kadar so poklici tudi spolno enakovredno zastopani.* (siParl)

(NEG, Spol: M) Seveda, o pojavu ***feminizacije*** *si pa niti ne upam govoriti kot liberalec. Pa vendar, tudi stroka očitno opozarja na ta problem. Prav tako ne moremo sodnikov izenačevati z državnimi pravobranilci ali pa, na primer, s tožilci.* (siParl)

Iz Tabele 2 so razvidna stališča oz. vrednotenjska drža glede na spol, ki po pričakovanjih kažejo, da prevladuje negativno vrednotenje pojava. Poleg manjše negativne naravnanosti žensk je zanimiva ugotovitev, da se ženske v korpusu parlamentarnih razprav do *feminizacije* najpogosteje opredeljujejo z nečim, kar bi še najbolje opisali kot »pozitivna ironija« (v nasprotju z »negativno ironijo«, ki smo jo prav tako zabeležili), zato smo uvedli še označevalni podkategoriji *negativno ironično* in *pozitivno ironično*. Oznaka *pozitivno ironično* je druga najpogostejša za *negativno*, najdemo jo pri 17 % zgledov, vsi so primeri govora žensk. V dveh primerih smo se odločili za oznako *negativno ironično*, in sicer tam, kjer je šlo za posredno izraženo negativno stališče. V drugem pomenu (»prevzeti večji del bremena«, *feminizacija revščine* ipd.) smo našli le 10 zgledov, ki smo jim sicer pripisali negativno vrednost, čeprav bi jih lahko pod določenimi pogoji v primerjavi s prvim pomenom opredelili za vrednotenjsko nevtralne.

6 V tem primeru je mogoče razpravljati o tem, da gre pravzaprav za posredno izražanje negativnosti ob uporabi protivnega podredja, torej kompleksne sporočanjske strategije, ki terja analizo (občutno) razširjenih kontekstov in upoštevanje komunikacijske namere.

feminizacija siParl 2.0 (117)	Pomen 1	%			%	Pomen 2		
Negativno	**40**	**34,2**	moški	**36**	**90**		moški	0
			ženske	4	10		ženske	10
Negativno ironično	2	1,7	moški	0	0		moški	0
			ženske	2	100			
Pozitivno	12	10,2	moški	3	25		ženske	0
			ženske	9	75			
Pozitivno ironično	**20**	**17**	moški	0	0		moški	0
			ženske	**20**	**100**		ženske	0
Nevtralno	12	10,2	moški	6	50		moški	0
			ženske	6	50		ženske	0
Podvojeno*	31	26,4						

Tabela 2: Pregled vrst vrednotenjskega pomena glede na spol (siParl 2.0).

2.4 Korpus slovenskih tvitov Janes Tweet (2013–2017)

V korpusu tvitov s povprečno pogostnostjo leme *feminizacija* 0,46 na milijon (70 zadetkov) je bilo zaradi vrste diskurza pričakovati največjo stopnjo vrednotenjske opredeljenosti. Prepletata se prvi in drugi pomen po pomenski shemi iz GF2.0. Nevtralnih kontekstov (29) je sicer za malenkost več kot negativnih (25), distribucija vrednotenja po spolih pa je znova in še posebej polarizirana: negativnega vrednotenja je med moškimi 68 %, pozitivno so vrednotili povsem enako kot ženske, nevtralnosti pa je pri moških 75,8 %, pri ženskah 24,1 %. Še posebej se tu potrjuje ugotovitev, da je analiza sentimenta zahtevna naloga, ki terja poznavanje razširjenega konteksta (ta pa v žanru tvitov praviloma ni na voljo). V naslednjem zgledu je bila denimo *feminizaciji* pripisana vrednost *nevtralno*, v resnici pa gre, če upoštevamo pragmatično funkcijo besedila, za negativno vrednotenje: *pri tako izraziti **feminizaciji** moških in načrtnem zgubljanju moškega principa ni to nič nenavadnega.*

feminizacija Janes Tweet (2013–2017) (70)	Pomen 1	%	Spol		%
Negativno	**25**	**35,7**	moški	17	**68**
			ženske	8	32
Pozitivno	6	8,5	moški	3	50
			ženske	3	50
Nevtralno	**29**	**41,4**	moški	22	75,8
			ženske	7	24,1

Tabela 3: Pregled vrednotenjskega pomena glede na spol, prvi pomen (Janes Tweet).

3 Sklep

Analizirali smo rabo leksema *feminizacija* v treh slovenskih lematiziranih korpusih, različnih glede na besedilno zvrst in prenosnik, v dveh smo primerjali tudi distribucijo

rabe po spolu. Čeprav slovarski referenčni vir SSKJ[2] ne izpričuje slogovne, zvrstne ali katere druge zaznamovanosti, je treba ugotoviti prevladujoče negativno vrednotenjsko oz. semantično prozodijo. Medtem ko ponuja GF2.0 najboljše možnosti tako za kvantitativno kot kvalitativno raziskovanje razširjenega konteksta in raznolikosti rabe, pa siParl 2.0 in Janes Tweet razkrivata specifike svojih (govorjenih oz. hibridnih) besedil in zlasti z repertoarjem metaoznak omogočata boljše in lažje raziskovanje sociolingvističnih vidikov domnevno nevtralne jezikovne rabe. Ker pa se ukvarjamo z vprašanji, ki terjajo analizo širših besedil in tudi diskurza, ni mogoče spregledati določenih omejitev, ki jih prinaša za korpusne analize tipično »nelinearno« branje. Da bi prišli do najbolj verodostojnega podatka o vrednotenjski usmerjenosti in pragmatični funkciji *feminizacije*, je bilo treba še posebej v korpusu siParl zelo pozorno analizirati kontekst izrekanja in razbrati, v kakšnem razmerju je stališče govorca ali govorke do rabe izraza. Pogosta uporaba ironije, neke vrste vrednotenjske distance, ki se sicer neposredno navezuje na pojav semantične prozodije, ni presenetljiva, saj je to ena izmed tipičnih strategij izražanja stališč, zlasti v polemičnem ali kritičnem diskurzu.

Raba leksema *feminizacija* s sociolingvistične perspektive ponazarja in povzema problem asimetričnosti v spolskih kategorijah jezika. Na podlagi analiziranih kontekstov tisto, kar je lahko zaskrbljujoče, ni sam koncept *feminizacije* kot stanja, v katerem ženske enakovredno moškim pridobivajo izobrazbo, veščine in izkušnje, ter nato kandidirajo za ustrezna delovna mesta, temveč jezikovna praksa, v kateri to realnost opisujemo z jezikovnimi sredstvi, ki izražajo negativno vrednotenje in družbene konotacije. Z vidika diskurzivne analize reprezentacije žensk prek rabe leksema *feminizacija* v navedenih zgledih pa lahko zaključimo, da ne gre za »problem feminizacije« zgolj posameznih področij javne sfere (čeprav morda nekaterih posebej izrazito), temveč v veliki meri za s heteronormativizmom pogojeno problematizacijo normalnosti, v kateri je žensk na vseh ali mnogih družbenih področjih vse več.

Literatura

BAKER, Paul, 2006: *Using Corpora in Discourse Analysis*. London: Continuum.

GORJANC, Vojko, 2017: *Nije rečnik za seljaka*. Beograd: Biblioteka XX vek (Biblioteka XX vek, 232).

HUNSTON, Susan, 2010: *Corpus Approaches to Evaluation: Phraseology and Evaluative Language*. London: Routledge.

KRANJC, Simona, 2019: Spolno občutljiva raba jezika v učnih gradivih. *Slavistična revija* LXVII/2. 395–404.

KRANJC, Simona, OŽBOT, Martina, 2013: Vloga spolno občutljivega jezika v slovenščini, angleščini in italijanščini. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. *Obdobja 32*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 233–239.

LOUW, Bill, 1993: Irony in the Text or Insincerity in the Writer?: The Diagnostic Potential of Semantic Prosodies. Mona Baker, Gill Francis, Elenea Tognini-Bonelli (ur.): *Text and technology: in honour of John Sinclair*. Amsterdam: John Benjamins. 157–176.

PARTINGTON, Alan, DUGUID, Alison, TAYLOR, Charlotte, 2013: *Patterns and Meanings in Discourse: Theory and practice in corpus-assisted discourse studies (CADS)*. Amsterdam: John Benjamins (Studies in Corpus Linguistics, 55).

PERGER, Nina, 2016: Simbolno nasilje spolnega zaznamovanja v jeziku in prakse upora v visokošolskem prostoru. *Družboslovne razprave* XXXII/81. 41–60.

SINCLAIR, John, 1996: The Search for Units of Meaning. *Textus* 9. 75–106.

SINCLAIR, John, 2004: *Trust the Text: Language, Corpus and Discourse*. London, New York: Routledge.

ŠORLI, Mojca, 2014: *Pragmatični pomen v dvojezičnem slovaropisju. Doktorska disertacija.* Ljubljana: Filozofska fakulteta.

ŠORLI, Mojca, 2020 (v pripravi): *Semantična prozodija: leksikalni in besedilno-diskurzivni vidiki*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Lingua Slovenica, 16).

Viri in orodja

Gigafida 2.0: *Korpus pisne standardne slovenščine*. https://viri.cjvt.si/gigafida/ (dostop 10. 9. 2020)

Janes Tweet (2013–2017). www.clarin.si/noske/ (dostop 10. 9. 2020)

siParl 2.0 (1990–2018). www.clarin.si/noske/ (dostop 10. 9. 2020)

Sketch Engine. www.sketchengine.eu/ (dostop 10. 9. 2020)

Slovar slovenskega knjižnega jezika. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. www.fran.si (dostop 10. 9. 2020)